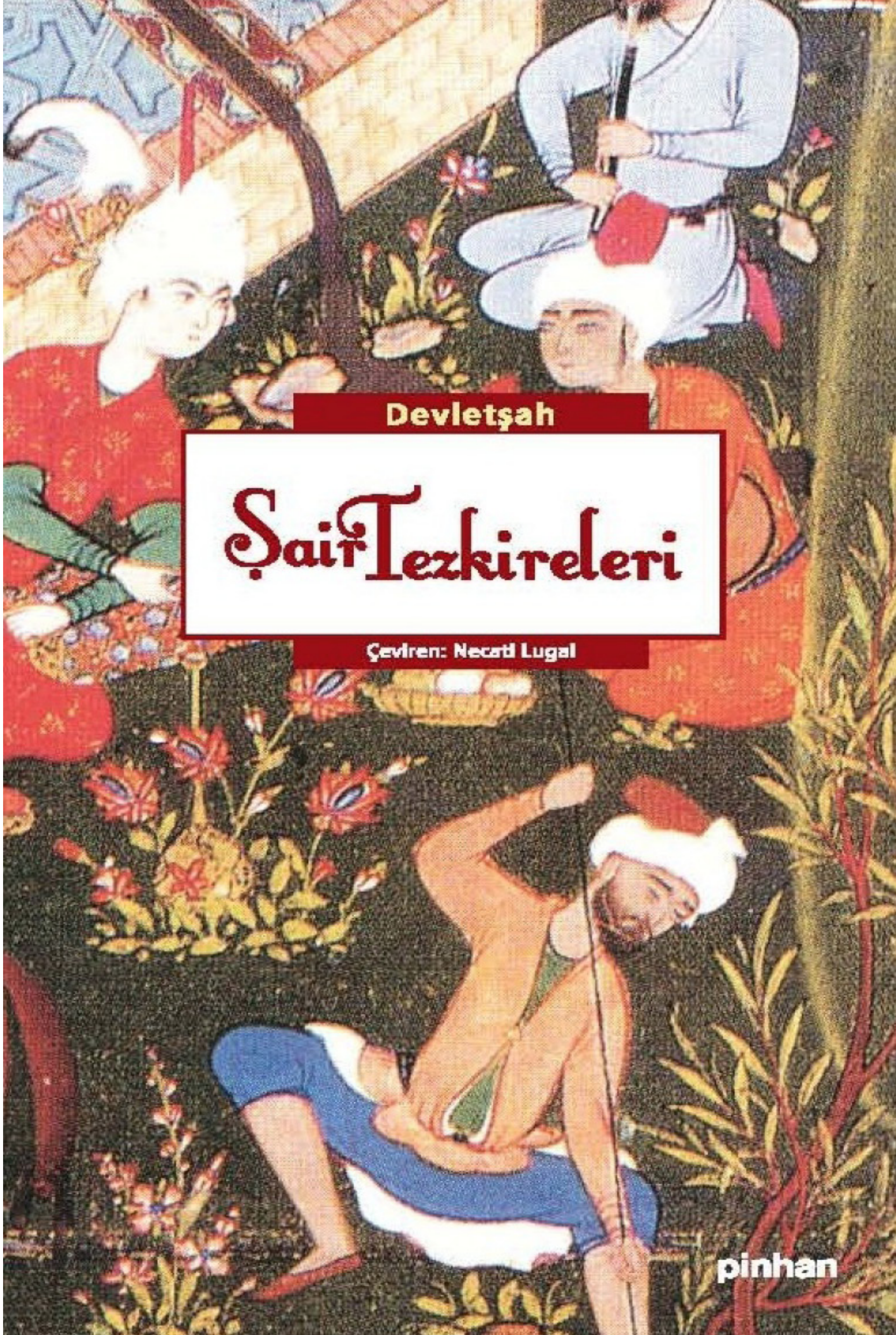
Devletşah

Şair Tezkireleri

Çeviren: Necati Lugal

pinhan

Devletşah
Şair Tezkireleri
Çeviren: Necati Lugal
pinhan

DEVLETŞAH ŞAİR TEZKİRELERİ (TEZKİRETÜ'Ş-ŞUARÂ)

DEVLETŞAH, 1431 yılında Semerkand'da doğdu. Asıl adı Devletşah bin Alaüddevle Bahtşah Gazi-i Semerkandî olup soylu bir Türk ailesinden gelmektedir. Babası Alaüddevle İsferayî Timurlu hükümdarlarından Şahruh'un nedimlerinden biriydi. Yaşamının büyük bölümünü saraylarda geçirdikten sonra resmi görevlerini bırakarak babasından kalan Horasan'daki çiftliğe çekildi ve 1495 yılında orada öldü. Döneminin ünlü hükümdarlarından Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevaî'nin meclislerine sık sık katılmasının ve onların yardımlarıyla kültürel ortamlarda zaman geçirmesinin ardından en bilinen eseri Şair Tezkireleri'ni 1487 yılında tamamladı. IX. yüzyıldan kendi dönemine kadar yaşamış olan İranlı şairlerin hal tercümelerini, yani hayat öykülerini aktaran bu yapıtı zaman içinde büyük ün kazanacak ve benzeri birçok tezkireye örnek oluşturacaktır.

NECATİ LUGAL, 2 Nisan 1878'de İstanbul'da doğdu. Küçük yaşta hafız oldu. Arapça ve Farsçayı öğrendi. 1907 yılında Fatih Camii'nde ders vermeye başladı. Muhtelif okullarda ve medreselerde 1917 yılına kadar dersler verdi. 1917 yılında Almanya'da okuyan Türk öğrencilere öğretmen olarak tayin edildi. 1919 Yılında Hamburg Üniversitesi, Şarkiyat Enstitüsü'nde göreve başladı. 1939'da Türkiye'ye döndü. Beyazıt Kütüphanesi müdürlüğüne tayin edildi. 1943 Yılında AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Şarkiyat Enstitüsü profesörlüğüne getirildi. Burada pek çok bilimadamı yetiştirdi. 1956-1957 ve 1959 yıllarında Bonn ve Frankfurt Üniversitelerinde misafir profesör olarak çalıştı. Sayısız öğrenci yetiştirdi ve Türk kültürünü yabancı ülkelerde yaymaya çalıştı. 1960 yılında, yeniden hazırlanan üniversiteler yasasında yaş

haddi kaldırıldığından, AÜ İlâhiyat Fakültesi, Klasik Dînî Türkçe Metinler Kürsüsü profesörlüğüne tayin edildi. 1964 yılında hayata gözlerini yumdu. Eserlerinden bazıları şunlardır: Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye (Ali Hüseynî'den, 1943), Farabî'nin Tabiat İlmi'nin Kökleri Hakkında Yüksek Makaleler Kitabı (Aydın Sayılı ile, 1951), Fatih Devrine Ait Bir Münşeat Mecmuası (Adnan Erzi ile, 1956), El-Evâmirü'l-Adliyye Fi'l-Umarı'l-Alaiyye (1. cilt, İbn Bîbî'den, A. Erzi ile, 1957), Karahanlılar ve Anadolu Selçukluları (Karahanlılar bölümü, Müneccimbaşı Ahmet b. Lütfullah'tan, 1962), Kitab-ı Diyarbakırıyya-Akkoyunlar Tarihi (Ebubekir Tahranî'den, Faruk Sümer ile, 1962), Şehnâme (4 cilt, Firdevsî'den, 1945), Zafernâme (Nizameddin Samî'den, 1949), Latifî (Osman Beşer ile, Tübingen, 1942).

Devletşah

Tezkiretü'ş-Şuarâ	Şair Tezkireleri
	© Pinhan Yayıncılık, 2011
	© Türkçe çeviri:
	Prof. Dr. Necati Lugal, 2011

Yayın Yönetmeni: Mustafa Küpüşoğlu
Kapak Tasarım: Tolga Çetinkasap
Teknik Hazırlık: Zeliha Güler
Editör: Seda Çakmakcıoğlu Şan
Birinci Basım: Haziran 2011

PİNHAN YAYINCILIK
Cihannüma Mah. Akdoğan Sk. No: 15/2 Beşiktaş 34353 İstanbul
Tel: (0212) 259 27 60 Faks: (0212) 259 27 61
www.pinhanyayincilik.com - info@pinhanyayincilik.com
Kataloglama Bilgisi

Devletşah / Şair Tezkireleri

1. Biyografi 2. İslam Tarihi 3. Antoloji

Pinhan Yayıncılık: 7 Şark Dizisi: 2 ISBN 978-605-87953-5-8

Baskı ve cilt: Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti. (0212 5678003)
Litros Yolu Fatih San. Sitesi No: 12/197-203 Topkapı-İstanbul

ŞAİR TEZKİRELERİ

(Tezkiretü'ş-Şuarâ)

Devletşah

Çeviren:
Prof. Dr. Necati Lugal

YENİ EDİSYONUN HAZIRLANMASINDA İZLENEN YOL

Devletşah'ın Şair Tezkireleri adlı eserinin Prof. Necati Lugal tarafından yapılmış çevirisinin bu yeni edisyonunu hazırlarken ilk önce 1963 basımındaki baskı hatalarını mümkün olduğunca gidermeye çalıştık. Ardından da tek cilde indirilen esere, günümüzün yayımcılık imkânları kullanılarak daha rahat okunulabilir bir düzen verildi. Kitabın başına bahsedilen şairlerin ve sultanların aranıp bulunmasını kolaylaştıracak bir "içindekiler" kısmı eklendi. Devleşah'ın neredeyse her şairle birlikte andığı dönemin sultanlarının isimlerini de köşeli parantez içinde verdik.

Eserde geçen şairlerin ve diğer kişilerin isimlerindeki yazılış tutarsızlıklarını ve kargaşayı ortadan kaldırmak için İslâm Ansiklopedisi İndeksi'ndeki (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994) yazılışlar temel alındı.

Çevirinin ilk basımından bu yana geçen zaman içinde, dilimizin imlasında birtakım sözcük ve eklerin yazılışındaki gerçekleşmiş değişiklikler de metne işlendi.

Yine ilk basımdan bu yana geçen elli yıl aşkın zaman dilimini göz önüne alarak çalışmamızın en zorlu kısmını gerçekleştirmeye uğraştık: Prof. Necati Lugal'ın çeviride kullandığı bazı Arapça ve Farsça sözcüklerin bir kısmı, günümüz okurları için artık epeyce eskimiş ve sözlüğe bakmadan anlaşılamaz hale gelmişti. Bunları Türkçenin günümüzde yaygın kullanılan sözcükleriyle değiştirdik. Örneğin müverrih yerine "tarihçi," ünsiyet peyda etmek yerine "alışkanlık oluşturmak," münderican yerine "içindekiler," darat yerine "gösteriş, görkem," medhal yerine "başlangıç" gibi. Bu tür "zorunlu sözcük yenilemeleri"ni metin içinde köşeli parantez halinde veya dipnotlar olarak vermeyi, okunuşun akıcılı-

ğını bozduğu için seçmedik. Elbette ki bunu yaparken çok özenli davranarak “metni yeni okurlar için daha da anlaşılır kılmak adına” aşırıya kaçmaktan kesinlikle uzak durduk.

Pinhan

TERCÜMEYE ESAS TUTULAN NÜSHAYI HAZIRLAYAN EDWARD G. BROWNE'IN ÖNSÖZÜ

Eşi olmayan tek Tanrı'ya hamdüsenadan, onun bütün resul ve nebilerine salat ve selamdan sonra, Tanrı'nın kullarının en fakiri olan İngiliz Edward Browne (Tanrı onun günahlarını bağışlayıp ayıplarını örtsün) kendi halini şöyle anlatır: Gençliğimin ilk devirlerinden beri Doğu memleketlerinin dillerini, ilimlerini öğrenmek için içimde büyük bir şevk ve arzu vardı. O Doğu insanlarının kitaplarını daima önüme koyar, okurdum. Nihayet 1305 yılına rastlayan Miladi 1887'de İran'a seyahat etmek nasip oldu. Aynı yılın Muharrem ayında Trabzon ve Erzurum yoluyla Tebriz'e gittim. Oradan Tahran, İsfahan, Şiraz, Yezd ve Kirman şehirlerini ziyaret ettim. Her şehirde oranın âlim ve fazıllarını arayıp buldum. Onlarla görüşüp konuşma fırsatını kaybetmedim. Onların fazilet ve bilgi harmanından bir başak toplayıp aldım, bunu kendime azık edindim. Bir yıl sonra, 1306 yılı Muharrem ayında Tahran ve Mâzenderân yoluyla kendi vatanıma döndüm. Londra'dan on beş fersah mesafedeki Cambridge Üniversitesi'nde Farsça muallimi oldum. Bu ahenkli, tatlı dili öğrenmekle uğraştım. Aradan on üç yıl geçtiği halde bu vazife hâlâ bu kulun uhdesindedir. Bu öğretim müddeti zarfında öğrencilere bu dili öğretmek için lazım gelen vasıtaları ve kitapları yeter bulmadım. Şahnâme, Gülistan, Bostan, Hafız Divanı ve bunlar gibi faydalı birçok kitap İran'da ve Osmanlı memleketlerinde, Mısır, Hindistan ve diğer İslam memleketlerinde defalarca basıldığı halde Avrupa'da pek nadir bulunuyor. Birçok zahmetle ele geçse dahi fihristleri olmadığından talipler istediklerine süratle ve kolaylıkla erişemiyor, istedikleri şeyi bulmak için zaman kaybediyorlar. Doğu ve Batıda hiç basılmayan nefis ve faydalı

kitaplardan vazgeçtim, Doğuda basılan taşbasmaları da şikeste[1] yazısıyla basılmış olduğundan bu dili öğrenmeye yeni başlayanların, özellikle henüz nesih yazısını diğer yazılardan daha iyi bilen, yalnızca onunla alışkanlık oluşturmuş Avrupalı taliplerin işine pek yaramıyor. Bunun için Fars dilini öğrenmek isteyen öğrencilerin hali, Arapça öğrenmek isteyenlerinkinden daha kötüdür. Çünkü Arapçayla uğraşan âlimlerin himmetiyle gerek Doğu, gerekse Batıda [Muhammed Cerîr üt-] Taberî, Dîneverî, Mes'udî, Yakubî, İbnül'esir, Fahrî, İbn Hallikân, İbn Haldûn gibi yazarların kitapları pek güzel ve mükemmel bir tarzda basılmıştır. Halbuki Fars tarihçilerinden Cüveynî'nin Tarih-i Cihangüşâ, Reşîdüddin'in Câmiü't-Tevârih, Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî'nin Tarih-i Güzîde, Şeyh Ferîdüddin Attâr'ın Tezkiretü'l-Evliyâ'sı, Avfî'nin Lubâbü'l-Elbâb adıyla da bilinen şairler tezkiresi gibi eserler o kadar nadirdir ki, bütün dünyada iki nüshadan fazla yoktur. Bundan başka Fars ahvali hakkında tam bilgi sahibi olmak için lazım ve zaruri olan birçok faydalı ve kıymetli tarihler vardır ki, şimdiye kadar nisyan köşelerinde kalmıştır. Londra, Paris ve Avrupa'nın muteber diğer medeni ülkelerindeki kütüphanelerde bulunanlar dışında bunlardan faydalanmak imkânsızdır. Ben bu hususta bir süre düşündükten, bu noksan ve kıymetli kitapların kıtlığına teessüf ettikten sonra, bunu önlemeye yalnız şu suretle çare bulunacağını gördüm: Bu dil ve bu dille yazılmış ilimlerle candan ilgisi olanlar –bunlar ister İran'ın şerefli milletinden, isterse diğer milletlerden olsunlar– geçmişlerin bize emanet bıraktığı eserlerden, faydalı ve değerli buldukları eserleri seçsinler. Mümkün olduğu kadar eski nüshaları bulup onlarla karşılaştırdıktan ve tashih ettikten sonra tamamıyla unutulmuş olan bu eserleri bastırsınlar. Bu suretle onlardan istifade yaygınlaşsın. Buna teşebbüs edenler de ilim erbabının takdirine mazhar olsunlar. Tanrı'ya hamdolsun elime böyle bir fırsat geçti.

1 Şikeste: Kuralları kırılarak (Farsça şikeste: kırık) yazılan nestalik ve talik yazı. XVII. yüzyıl başlarında, Safeviler döneminde İran'da ortaya çıktı. Zaman içinde olgunlaşan bu yazıdaki karmaşık birleşme biçimlerinin okunuşta zorluk yaratması, XIX. yüzyılda şikesteyi basitleştirme çalışmalarına yol açtı; ama pek başarı sağlanamadı.

Gülsüm bin Ambi'l-İtabî'nin: "Birtakım nedimlerimiz vardır ki, sohbetlerinden bize asla usanç gelmez. Onlar bizimle beraber bulundukları ve bulunmadıkları zamanlarda emin ve memnundurlar. Bize bilgileriyle

geçmiş zamanın bilgilerinden fayda verirler. Herhangi bir sebep olmadığı halde bizim saygımızı kazanırlar. Ellerinden hiçbir zarar gelmesinden korkulmaz. Sen istersen onları canlı olarak kabul et. Bununla beraber, ölü olduklarını söylesen de yalan söylemiş olmazsın" diye vasıflandırdığı türden tarih kitaplarını ve diğer eserleri inceleyip kopya etmeye boş vakit buldum. Bunun için Farsçayla uğraşan Avrupalı taliplere hizmet etmeye, hem Acem'in büyük adamlarına boynumda olan minnet şükrünü eda eylemek maksadıyla hiç olmazsa, "Farsça yazanların eserlerinin kütüphanesi" adı altında bu eserleri ortaya koymaya, hem de geçmiş devirlerin ilimlerini mümkün olduğu kadar diriltmeye karar verdim.

Bundan sonra neşretmek istediğim bu nefis eserlerden hangisini seçeceğim hususunda tereddüt ettim. Bunun üzerine baktım, Fars dilini öğrenmek isteyen taliplerin çoğunun şairlerin eserlerine meylettiklerini gördüm. Bunun için bu zümrenin hâl tercümelerini [hayat hikâyelerini] içeren bir kitabın yayımlanmasının daha iyi olacağını, daha çok makbule geçeceğini düşündüm. Bunlar arasında Selçuklular devrinde yaşayan Ebû Tâhir-i Hâtunî'nin eseri tamamıyla kaybolmuştur. Avfî'nin Lubâbü'l-Elbâb'ıysa pek nadirdir ve o zaman elimde yoktu. Bu yönden Mevlana Nureddin Abdurrahman-ı Câmî'nin çağdaşı Devletşah'ın Hicri 896 yılında yazdığı tezkiresi hatırıma geldi. 1305 yılında Bombay'da ve içindeki şiirlerin birçoğunu kapsayan Sefinet'üş-Şuarâ adlı Türkçe tercümesi de 1295 yılında İstanbul, Türkiye'de basılmış bu eseri yayımlayarak düşündüğüm kütüphaneye ilk kitap olarak kazandırılması uygun görüldü. Bu eser pek akıcı bir üslupla yazılmıştır ve geçmişteki meşhur şairlerin hâl tercümelerini içermektedir. Bundan başka geçmiş sultanlardan ve devletlerin tarihinden o suretle bahsedilmiştir, ki bu hususta toplu malumat edinmek isteyenler için bir giriş ve başlangıç oluşturmaktadır. Kitap ve içindekilerin ne kadar faydalı olduğu meydandadır. Onun için fazla söz söylemeyi doğru görmüyorum. Fakat burada yazar hakkında birkaç kelime söylemek uygun olur zannındayım. Devletşah'ın memduhu ve mürebbisi Ali-Şîr Nevâî'nin Mecâlis'ün-Nefâis'inde "altıncı meclis"in başında yazar hakkında şunların yazılmış olduğunu gördüm:

> Altıncı meclis: Altıncı meclis Horasan ve çevresinin emirzadeleri vesair mühim adamları hakkındadır. Bunlar selim bir tabiat ve doğru bir zihin sahipleri oldukları için bu nedenle şiir söylerler. Fakat şeref ve şan sahibi

kişiler olduklarından daima bununla uğraşmazlar. Bunlardan biri Emir Devletşah'tır. Firuzşah Bey'in amcasının oğlu Alâüddevle-i İsferâyînî'nin oğludur. Firuzşah mevkii ve büyüklüğü cihetinden herkesin yanında güneşten daha çok meşhurdur. Onu tarif etmeye lüzum yoktur. Emir Alâüddevle de ehliyetli bir kişiydi. Fakat dimağında hasıl olan hastalık yüzünden zayi olup gitti. Emir Devletşah derviş meşrepli, hoş tabiatlı, salahiyetli bir kişidir. Babasının ve büyükbabalarının emirliğine, debdebe ve gösterişine meyletmeyip uzlet köşesini seçti. Çiftçilikle geçinir, kanaat eder, fazl ve kemal kazanmaya çalışırdı. Mecma'üş-Şuarâ adındaki eserini yazıp ortaya koydu. Bu eseri okuyanlar onun ne kadar kemal ve istidat sahibi olduğunu anlayacaklardır. Yakınlarda bu fani âlemden göçtüğüne dair bir haber yayıldı. Eğer doğruysa Tanrı rahmet etsin. Bu matla[2] onundur.

2 Matla: Kaside ve gazelin uyaklı olan ilk iki dizesi.

Senin güneş gibi yanaklarından dünyanın mumu ne güzel parlamış.
O aydınlık benim gözümle gönlümün hanümanını aydın etmiştir.

Nevâî, eserinin 987'de yazılmış ve halen Londra'nın büyük kütüphanesinde korunan bir nüshasının mukaddemesinde Devletşah'ın tezkiresini de anıyor:

Emir Devletşah Horasan memleketinin asilzadelerindendir. İlim, fazilet, fakr ve kanaatle akranları arasında yükselmiştir. Sahibkıran [her zaman başarılı] sultanın adına bir şairler tezkiresi yazmış, bunun yazılışında pek çok zahmetler çekmiş, birçok şairin hâl tercümelerini toplamıştır. Bu mevzuda daha birçok risaleleri ve kitapları vardır. Bunlarda evvel ve sonra gelmiş şairler ve fasihlerin hâl tercümeleri yazılmıştır.

Kitabının bazı yerlerindeki ipuçları sayesinde Devletşah'ın hayatına ait biraz bilgi elde ediliyor. Mesela mukaddemesinde bu eseri, elli yaşındayken yazmaya başladığını ve İran şairlerinin hâl tercümelerini yazanın yalnız kendisi olduğunu söylüyor. Böylece kendinden birkaç asır önce Ebû Tâhir-i Hâtunî ve Avfî gibi kişilerin bu mevzudaki eserlerinden haberi olmadığı görülüyor. Bir yerde babası Alâüddevle'nin [Timur'un oğlu] Şahruh Sultan'ın yakın nedimlerinden olduğunu söylüyor. Diğer bir yerdeyse kardeşi Emir Raziyüddin Ali'nin de Sultan Babur ve Emir Muhammed Hudaydâd gibi sultan ve emirlerin nedimi olduğunu söylüyor. Kitabın

hatimesinde verdiği malumattan da kendisinin Ebülgazi Sultan Hüseyin [Baykara] ile Şehzade Mahmud arasında Çekmensaray'da gerçekleşen savaşa katıldığı anlaşılıyor.

Bazı yerlerde de halinden şikâyetlerde bulunuyor. Mesela eski padişahların şairlere karşı gösterdikleri cömertlikten bahsederken, "Bugün bir şair memduhundan iki yük şalgam istese onu hakir görmezler, hatta fazla rahatsız etmediğinden belki bunu bir minnet bilirler" diyor. Bir yerde de, "Birtakım suçluların ve köylülerin çocukları muhasebe kalemlerini ellerine almış, kendileri ve babaları öküz çobanıyken kâtiplik mesleğine girmişler, bunların yüzünden de din, devlet ve şeriat işleri alt üst olmuştur" diyor. Diğer bir yerde de zamanın âlim ve şairlerine çatarak, "Bunlar niçin hakikati söylemeden susuyorlar. Büyüklere neden nasihat etmiyorlar" diye serzenişte bulunuyor. İki yerde de fakirliğinden, borçluluğundan, tahsildarların kaba ve kötü muamelelerinden bahsederek, bunların işleri ve güçlerinin Müslümanların malına göz dikmek, yalan söylemek, iftira etmekten ibaret olduğunu şikâyet yoluyla bildiriyor.

Bunlardan anlaşılıyor ki, Devletşah asalet, necabet, hasep nesep, ilim ve fazilet sahibi padişahlara yakınlığı ve Emir Ali Şîr'in [Nevâî] himayesi altındaki kişilerden olduğu halde bazen ömrü zahmet ve meşakkat içinde geçmiş; bununla beraber Hafız-ı Şirazî'nin, "Bu zamanda ayıp ve kusuru olmayan bir arkadaş varsa, o da saf şarabın sürahisi ve gazel mecmuasıdır" dediği gibi, arif ve şairlerle düşüp kalkmış, zamanını daima divanları, tarih ve siyer[3] kitaplarını okuyarak geçirmiştir.

3 Siyer: İslamda, Hazreti Muhammed'in yaşam öyküsünü konu alan çalışmalara ve uluslararası ilişkileri inceleyen fıkıh dalına verilen isim.

Ben bu kitabı çoğaltmak, düzeltmek ve düzenlemek için Bombay baskısı olan nüshadan başka, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan add 831 numaralı ve 979 tarihli, add 813 numaralı ve 1104 tarihli, (00.6.47) numaralı ve 984 tarihli yazma nüshalardan istifade ettim. Böylece dört nüshadan bakarak çoğalttım; değişik olan yerlerde bana en doğru görüneni seçip aldım. Şahısların ve memleketlerin isimlerini incelemeye çok çalıştım. Ekseri nüshalarda zaman aşımıyla, hattatların gafletiyle oluşmuş yanlışlıklardan arınmış bir nüsha meydana getirmek istedim.

Vücuda getirmek istediğim bu nüshanın kopyası 1314 yılı Ramazan ayının dokuzuncu cuma günü tamam oldu. 1315 yılının cemaziyülevvel

ayında Paris'te toplanan XI. Müsteşrikler[4] Kongresi'nde hazır bulundum. Fars ediplerinin eserlerine ait külliyatın ilk eseri olan bu kitabın basılması fikir ve niyetinde olduğumu orada toplanan müsteşriklere arz ettim ve onlardan yardım istedim. 1317 yılı Cemaziyülâhır ayında Roma'da toplanan XII. Müsteşrikler Kongresi'nde de aynı fikri ileri sürdüm. Hazır bulunanlara niyetimi bildirdim. Nihayet Felemenk memleketlerinden Leyden'deki Brill matbaasında basılmasına karar verildi. Çünkü bütün Avrupa memleketleri arasında geçen iki yüzyıl içinde, belki daha fazla zaman zarfında hiçbir millet Hollandalılar kadar Doğu ilimlerini öğrenmek, Arapça ve Farsça kitapları basmak hususunda gayret göstermemiştir. Bunlar bu hususta Avrupa'da olağanüstü bir başarı göstermişler ve bütün Batı milletlerini geçmişlerdir. Bunun için bütün Avrupa'da Doğu kitapları basmakta bundan daha münasip ve muvafık bir matbaa yoktur. Böylece kitabın bu matbaada Londra'daki Şark İlimlerini Himaye Cemiyeti'nin koruması altında, Beyrut ve Şam'daki matbaalarda kullanılan güzel harflerle neşredilmesine ve kıymetinin de kitabın basımından evvel abone olanlar ve yardımda bulunanlar için on iki şilin (on beş Fransız frangı), yayınlandıktan sonra almak isteyenler için on sekiz şilin yahut yirmi iki buçuk Fransız frangı olmasına, Doğuda istifade keyfiyeti daha ziyade olması maksadıyla eski fiyatıyla satılmasına karar verildi.

4 Müsteşrik: Doğu halklarının tarihi, dili, edebiyatı ve halkbilgisini inceleyen bilgin; doğubilimci.

Bunlar kararlaştırıldıktan sonra tashih edilmiş nüshayı matbaacının eline vermeden evvel birkaç nüshayla daha karşılaştırdım. Bunlardan biri 980'de Cehrüm-i Fâris'te yazılmıştır. Diğeri halen Londra Üniversitesi'nde Farsça muallimi olan dostum Dr. Denison Ross'un bundan üç yıl evvel Buhara'da satın aldığı nüshadır. Bunlardan başka şüpheli olan kısımları Londra, Paris ve diğer yerlerde bulduğum en doğru, en eski nüshalardan düzelttim. Bu karşılaştırma işi 26 Rebiyülevvel tarihine dek sürdü.

Tesadüf eseri tam kitap bittiği sırada, âli hazreti şahinşahî, sultan oğlu sultan, hakan oğlu hakan, Kaçar hanedanından Muzafferüddin Şah (Tanrı saltanatını ve devletinin erkânını sağlam etsin) Paris şehrine teşrif buyurdular. Kutlu kudumüyle bu memleketi de şereflendireceğini, süsleyeceğini ümit ediyorduk. Fakat beklenilmeyen bazı engellerden dolayı bunun gerçekleşmeyeceğini anlayamadık. İran'ın hayrını isteyen ve o genç

talihli sultanın duacısı bulunan herkes, imkân nisbetinde ihlas ve samimiyetini göstermeye çalışırken, İngiltere'nin de o kutlu misafire, mutlu hakana ikram ve kutlamada diğer Avrupa memleketlerinden geri kalmaması düşünüldü. Bunun üzerine İngiliz Doğu İlimleri Cemiyeti'nin danışma heyeti ve azası bir tebriknameyle beraber o günlerde basılmış olan bu kitabın bir nüshasının o padişahın hâkipâyına sunulmasına karar verdiler. Her ne kadar bazı sebeplerden dolayı İngiltere'ye teşrif etmedilerse de, ebediyet müddeti o devrin ileri gelenleri vasıtasıyla bu kitap hâkipâya arz edildi.

Şah hazretleri Batı halkını Doğu ilimlerini öğrenmeye teşvik etmek, karşılıklı muhabbet bağlarını kuvvetlendirmek ve aradaki anlaşmazlığı kaldırmak için en güzel vasıta olacağını düşünerek tebriknameyi kabul edip adı geçen cemiyeti ve beni lütuf ve merhametlerine mazhar kıldılar; hatta Nûşirevân devrinde Büzürgmihr ve Alp Arslan zamanında Nizâmü'l-Mülk neyse, bugün aynı mertebe ve makama sahip olan, cömertlikte Bermek ailesinin[5] bütün fazilet ve hasletlerini nefsinde toplayan sadrazam hazretlerine (Tanrı şerefli bekasını ve yüce makamını daim etsin) bu cemiyetin fahri ve fevkalade bir üyesi olmalarını emir buyurdular; şahane lütuf, kerem ve bendeperverlikleriyle "İlmi Çin'de dahi olsa arayıp öğreniniz" sözünü kendilerine düstur edinen müsteşriklerin şevk ve heveslerini arttırmak istediler ve bu duacı kullarına da bu yılın cemaziyülevvelinde üçüncü derece bir kıta Şîr Hurşîd nişanıyla fahr ve şeref verdiler. Ben onu itibar göğsümün süsü yaparak övünüyorum.

5 Bermek ailesi (Bermekîler): Abbasi halifelerine dört vezir yetiştiren ünlü aile; serveti, hayırseverlikleri ve cömertlikleriyle ün salmışlardır. Bermek ailesinin Abbasi devletindeki önemli nüfuzunun yanı sıra büyük bir servete sahip olmaları, gün gelip devleti ele geçirecekleri düşüncesini yaygınlaştırdı. Bu da birtakım fitnelerin çıkmasına yol açtı; sonuçta ailenin üstüne ölüm ve hapis kararları çöktü. Bermekî ailesi, bu olaylardan sonra bir daha devlet işlerine karışmayarak tarihten silindiler.

"İnsanlar padişahlarının dini ve âdeti üzerindedir" sözü gereğince bütün Doğu ahalisinden, özellikle İranlılardan beklediğim şudur: Bu kulun İran tarihçilerinin ve siyer yazarlarının uzun zamandır nisyan köşelerinde kalmış isimlerini ve eserlerini diriltme hususundaki niyetini hoş görsünler. Gördükleri hatalarımı bağışlasınlar. Bunları düzeltmeye çalışsınlar. Ben de

eleştirmenlerin kınama oklarına hedef olmayayım. Bu eser Doğu âlimlerinin ve müsteşriklerin nazarında makbul olursa Fars ediplerinin eserlerini basmak için kurulan kütüphaneye ilave etmek amacıyla imkân nisbetinde yavaş yavaş böyle eserler yayınlamak niyetindeyim. Şimdilik bunlardan 730'da yazılan Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî'nin Tarih-i Güzîde, VI. yüzyılda yazılan ve İran şairlerine ait en eski tezkire olan Avfî'nin Lubâbü'l-Elbâb, Muhammed bin Hasan bin İsfendiyâr'ın Taberistan Tarihi, VII. yüzyılda yazılan Ferîdüddin Attâr'ın Tezkiretü'l-Evliyâ ve bunun gibi birtakım faydalı eserleri yayınlamayı düşünüyorum. Her halde tevfik Allahtandır.

ŞAİR TEZKİRELERİ - (Tezkiretü’ş-Şuarâ)

Esirgeyen ve bağışlayan Tanrı’nın adıyla

Varlığı vacip olan [Tanrı’nın] yüce huzuruna öyle bir hamd layıktır ki, yükseklerde uçan düşünce doğanı ululuk feza ve sahasında uçamaz; öyle bir yüceltme gerekir ki, insan aklının Kafdağı’ndaki Simurg’u onun izzet ve azamet zirvesinde kanat açamaz. Övülmesi ve büyüklüğü azametli olan O [Tanrı] yüce yedi babanın ve aşağılık dört ananın tesir ve özellikleriyle üç yaratığı varlık sahasında var etti. Yaratıkların her birini istidat ve kabiliyetine göre layık olduğu mertebe ve yere geçirdi.

Her şeyde onun birliğini gösteren bir alamet vardır. [ŞİİR]

Ve yaradılışın başında, insanları mizaç denkliğiyle mahlukatın bütün cinslerinden ve kâinattaki her şeyden daha şerefli ve seçkin kıldı. “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık” [İSRA, 17:70] ayetinin keramet ve hidayet tacını onların kutlu ve uğurlu başına koydu. Hayvanlarla bitkilerin ve zeminle zamanın boynunu bu şerefli cinsin zincirine bağladı. Hakikat hazinelerinin anahtarı ve en ince bilgi simgelerinin hazinedarı olan konuşma kuvvetini o topluluğun geniş cebine emanet diye bıraktı.

Söz söyleme kuvvetinin tutîsini
Söz şekeristanında tatlılıkla besleyen onun kudretidir.
Eğri yolların karanlığına doğruluk mumunu dikmek için
Akla din pervanesini veren onun hikmetidir. [ŞİİR]

Şüphesiz şanı yüce olan insan topluluğu, bu güzel hediyenin ve her yaratığa verilmeyen bu nimetin şükrünü yerine getirmek için O’nun ululuğunun özünün geniş mana ve beyan yollarında koşar. “Ben sana

yapılması gereken övgüleri sayamam” sözüyle onun eşsiz olan kişiliğinin kutlanmasını açıklamak ister; daima onun kereminin sağlam ipine yapışmaya çalışır.

Kim Allah’ın hangi lütfunun şükrünü yerine getirebilir?
Bu hususta kim düşünceye daldıysa hayrette kalmıştır. [BEYİT]

Bizim tövbemizi kabul et; çünkü insanız.
Biz seni layık olduğu üzere bilemedik. [ŞİİR]

İman nuruyla yüzleri parlayanların canından ve yüreğinden kopan binlerce selam ve hoşnutlukla bağışlama ve methedişin her türlüsü, “Mâ’vhâ”6 sırrını bilen, “Denâ fetedellâ”7 dayanağında oturan, “Mâ yentıku ani’l-hevâ”yı8 tatlı tatlı söyleyen, “İn hüve illâ vahyun yûhâ”9 kerametinin yükünü taşıyan, seçilme ülkelerinin büyüklerinin taçlarındaki inci olan Ebülkasım Muhammed Mustafa’nın nurlu bahçesine ve kokulu mezarına Allah’ın salat ve selamı –“Allah ve onun melekleri Peygamber için salat ve selamda bulunurlar. Ey iman edenler! Siz de ona salat ve selamda bulunun” diye buyurulduğu üzere– saçı olsun.

6 53. sure olan Necm’in 10. ayeti. Ayetin tamamı: “Bunun üzerine Allah, kuluna vahyini bildirdi” anlamında –çn.

7 Aynı surenin 8. ayeti: “Sonra yaklaştı, derken daha da yaklaştı” anlamında –çn.

8 Aynı surenin 3. ayeti: “Arzusuna göre de konuşmaz” anlamında –çn.

9 Aynı surenin 4. ayeti: “O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir” anlamında –çn.

O öyle açık ve aydın sözlüdür ki, Mesih beşiğinde onun övgüsüyle söze başlamıştır; öyle bir melektir ki, Hilafet Mısrının Azizi [Yusuf] onun tatlı güzelliğini kendisininkinden üstün görmüştür.

Öyle bir öksüzdür ki, Kuran’ı daha doğru okuyamayacak haldeyken
Bütün milletlerin kütüphanelerinin kıymetini hiçe indirmiştir. [BEYİT]

DÖRT HALİFE HAKKINDA
KİTABIN YAZARININ MANZUMESİ

(Tanrı onların hepsinden razı olsun)

Manalar ikliminin dört direği, şeriatın temelinin kurucusu oldu.
Onların ilki sıdk ve irşat ile dinin ve şeriatın temelini atan bir sâdıktır.

İkincisi daima bu binanın tuğlalarını koyan o dindar ve adil mimardır.
Üçüncüsü cennetin şem'i, arşın süsü olan, hayâsıyla bu evi döşeyendir.
Dördüncüsüyse övülesi ilmiyle âleme bu evin kapısını açan âlimdir.
Gökyüzünün dördüncü katındaki tahtında oturan
İsa ise fazilette bunlara göre beşincidir.
Tanrı'nın salat ve selamı kıyamete kadar Peygamber'e,
Onun soyuna, ashabına ve kendisine uyanlar üzerine olsun.

İSLAM PADİŞAHININ ÖVÜLMESİ

(Allah onun saltanatının gölgelerini devamlı kılsın
ve memleketinin direklerini güçlendirsin)

Allah'a hamddan sonra sıra Peygamber'in naatine gelir. Bundan sonra da insanlara farz olan kime dua etmektir diye sorarsan, soydan soya husrev [hükümdar] ve padişah olan, serverlik [liderlik] basamağını yükselten, uğurluluk tacını nurlandıran, taç ve taht sahibi şahlarşahına dua etmektir. Onun elinin cömertliğinden bulutlar ağlamış ve gazabının ateşiyle kaplan tutuşup yanmıştır. Zevk ve safa meclisinde deryalar gibi hazineler saçar, savaşlardaysa sert kayaların yüreklerini parça parça eder. Felek onun kapısının beli kemerli kölelerindendir; zafer ise ordusunda sipahidir. Onun büyük ordusu ne tarafa yönelse felek toza toprağa karışır. O, ufuklara hüma kuşunun[10] gölgesini yaymış, Allah'ın kulları da bu gölge altında rahata kavuşmuştur. Kılıcı zulümle amanın arasında bir set gibidir. Zafer onun bayrağının arslanından –tıpkı Esed [Arslan] burcundaki güneş gibi– parıldar. Göz onun yüzünü ancak rüyada, bakış ise onun benzerini ancak suda görür.

10 Hüma kuşu: Cennet kuşu da denir. Görülmeyecek kadar yüksekte ve hiç durmadan uçan, hiç yere değmeyen mitolojik varlık. Başına konduğu veya üzerine gölgesinin düştüğü kişiye mutluluk getirdiği için "devlet kuşu" veya "talih kuşu" olarak da anılır.

Eğer dağa, "Denizde ve karada, herkesin önünde bir köle gibi kemer bağlaması gereken kimdir?" diye sorarsan, bu sorunun yankısı olarak oradan, "Gökler gibi yücelikler sahibi Sultan Hüseyin'dir" [Baykara] cevabı gelir. Ey şahlığa ve tahta layık olan kişi, Ferkadan'ın[11] başı senin tahtının ayağı, yüce gökler senin bahtının gölgesidir. Senin tacında güneş bir taştır. Nahid[12] senin kadehinde bir su kabarcığıdır. Zemin ve zaman senin arzun

üzere hareket eder. Bütün padişahlar senin kölelerindir. Sen mülk gecesinin ay ve yıldızı, saltanat vücudunun başı ve tacısın. Senin vücudunun memleketin teninde bir can gibi ebedi olması ve hükmünün yürürlükte kalması ne güzel! Başkasının sana karşı beslediği düşmanlığın verdiği harareti söndüren, kılıç çeşmesinin suyudur. Eğer sarp ve kayalık bir dağa hamle etsen onu çerçöp gibi kökünden söküp atarsın. Senin etrafında bediüzzaman husrevler gibi olan şehzadelerin her biri şeref madeninden birer cevherdir. Herat bir cennet, onlar da birer huridir. Bu âlemde insana lazım olan şeyler arasında kendisine layık bir evlattan daha iyi ne vardır?

11 Ferkadan: Kuzey Kutbu'na yakın ve Küçükayı yıldız kümesi içinde yer alan, geceleri yön bulmakta kullanılan iki yıldız.

12 Nahid: Eski İran'da sulardan sorumlu olan büyük tanrıçalardan biri.

Sen daima bu şehzadeleri görerek şad ol ve başına gelecek olan tüm kederden kurtul. Saadet sabuhu [sabah içilen şarap] senin sabahın olsun; meleklerin ordusu senin kanadın olsun. Sana karşı kafasında kötü niyet besleyenin külahı kafasından ve kafası gövdesinden ayrılsın.

FESAHAT VE BELAGATIN13 FAZİLETİ İLE

13 Fesahat: Bir dilin doğru, kolay ve düzgün söylenip yazılışı.
Belagat: Sözün veya yazının istenen etkiyi sağlayacak şekilde güzel ve etkili olması.

BU SANATLARIN EHLİ HAKKINDA AÇIKLAMALAR

Fazilet ve zekâ erbabıyla ilim ve hikmet sahiplerinin şerefli düşünceleri ve parlak görüşlerine açık ve bellidir ki: Yüce Tanrı gizlilikler âleminin kuytu köşelerinden ve sonsuzluğun şüphe olmayan hazinesinden insan vücudu gibi bir bütünü hiç ortaya koymamış, hakikat bahçelerinde ve incelikler şekeristanında can artırıcılık, gönül açıcılık, tatlı dillilikle insanlara mahsus konuşma özelliği gibi –kanatlı kuşların içinde güzellik bitkileriyle beslenmiş– bir tutî yetiştirmemiştir.

[Ey insanoğlu] sen yaradılışın ilki ve sonuncususun.
Kendini küçük görme. [BEYİT]

İnsani mertebelerin en yükseği ilim ve hikmettir. "Biz insanı en güzel biçimde yarattık" [TÎN, 95:4] ayetinden çıkan mana da budur. Ve en aşağı mertebesi de bilgisizlik ve aptallıktır. "Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik" [TÎN, 95:5] ayeti de buna işaret etmektedir. Dolayısıyla Tanrı'nın

bu sözlerinden anlaşıldığı üzere, şu pek kesindir ki, insan en aşağılık ve en tehlikeli olan bu alçak mertebeden, meleklerin mertebesinin en yücesine ancak insani sıfatlar ve ilahi bilgiler vasıtasıyla erişebilir.

[Ey insanoğlu] sen cevherin itibariyle
Âdem'den beri halifesin yeryüzünde.
Bu kuvvetini koy yürürlüğe. [ŞİİR]

İnsanlara mahsus olan konuşma ve güzel söz söyleme özelliğini maani[14] kapılarının anahtarı olarak yaratmışlardır. Hatta en ince bilgi hazinelerinin tılsımını bu anahtarla açmışlardır. Bunun için insan, konuşma ve iyiyi kötüden ayırma kuvvetiyle diğer hayvanlardan ayırt edilir. Yoksa o da yaradılışta diğer hayvanlarla beraberdir. Bütün hayvanların dili sükût ve hicap zindanında mahpustur. Halbuki bütün eşya onlarca da hissedilmektedir. Ârif-i Rûmî [Mevlana Celâleddin-i Rûmî] (Allah onun ruhunu kutlulasın) bu hususta şöyle buyurur:

14 Maani: Anlamlar; belagatın üç dalından biri; sözdizimi ve sözlük sorunlarıyla, sözün amaca uygunluğuyla uğraşan bilim, anlambilim.

Hayvani güzelliğin kıymeti yoktur. Ey kardeş, hele bir
Kasapların bulunduğu yerden geç de gör. Yemek içmekle
Hayvan irileşir, insan ise kulak yoluyla kuvvetlenir. [BEYİT]

Yazık değil midir ki, böyle bir tutî söz ve fesahat şekeristanından ayrı ve uzak düşsün? Ruhlar âlemi saf ve şeffaftır. Bu âlemin feyzi fesahat erbabına yeter.

Beni bir tutî gibi aynanın arkasına koymuşlardır.
Ezel üstadı ne söyle derse, onu söylüyorum. [HÂFIZ-I ŞİRAZÎ, BEYİT]

Bir gönül sahibinin makam ve hâle sahip olduğuna en doğru tanık onun sözleridir. İşte bunun için hakikat çöllerinde dolaşanlar ve tarikat denizlerinde yüzenler, insanın canını yakıp eriten hikmet ve marifetin kızgın çölünde boş yere dolaşmamış, hayret ve endişenin kan içici denizinde beyhude yüzmemişlerdir. Belki bu kızgın çölün dikenlerinden bir gül derlemişler ve ucu bucağı olmayan bu denizde dalgıçlık yaparak inci tanesine erişmişlerdir.

Tefekkür ateşiyle perişan olurlar,
Fakat neticede meleklerle akraba olurlar. [BEYİT]

FASİHLER VE BELİĞLER[15] ARASINDA

15 Fasih: Düzgün, hatasız ve güzel konuşan kişi.
Beliğ: Dilediğini açık seçik ve düzgün anlatan, yazan kişi.

ŞAİRLERİN ÖZELLİĞİ

İrfan ve fazilet sahipleri garip manaları ve nice bilgileri bir gelin gibi tasavvur etmişlerdir. Bunların nazma çekilmesini [şiir haline getirilmesini] fikir gelinlerinin süsü olarak tanımışlardır. Her ne kadar bir güzelin güzelliği ve letafeti süssüzken de kâfi sayılırsa da şunu unutmamalı ki, ödağacı buhurdana girip yanmadan kıymeti belirmez.

Aşk, hakikati mecaz renginde türlü türlü
Süslerle gösteren bir süsleyicidir.
Mahmud'un gönlünü tuzağa düşürmek için
Ayaz'ın zülfünü tarağıyla çekici bir şekle koyar. [KITA]

Fikir gelinlerinin süsleyicileri ve nefis sırların sarrafları namlı şairlerdir. Kendileri gibi olan kerametli tabiatları ve bir yüzgeç olan doğru zihinleri bir anda binlerce mana incisini mekânsızlık denizinden varlık kıyılarına getirir, hatta mana ehillerinin başlarına saçar. Hakikaten mana doğanı bu taifenin tuzağına düşmüş ve nüktenin azgın atı bunlara ram olmuştur.

Senâ'î bu hususta şöyle buyurdu:

Sen şairleri alelade rivayetçilerle bir tutma.
Zira İsa'nın yeri gök, tutîninkisiyse dallardır.

Âlimler ve şairler, temiz olan Âdem'in bu toprağa indiği zamandan beri, her devirde ilimlerin bir çeşidinin insanlar arasında değer ve önem kazandığı, o devirde yaşayan milletlerin hakîm ve âlimlerinin bu ilmi öğrenmeye çalıştıkları ve peygamberlerin peygamberliklerini de bununla kabul ettikleri hususunda sözbirliği etmişlerdir.

Şöyle ki: Nuh (Allah'ın selamı onun üzerine olsun) zamanında davet ve azimet, İbrahim zamanında ateşbazlık, Musa zamanında sihir ve simya, İsa zamanında hikmet ve tababet ilimleri rağbet bulmuştur; bu ilimlerde mahir olanlar bunlarla körü körüne peygamberlik iddiasında bulunmuş ve bütün bunları bir mucize saymışlardı. Sonra Tanrı'nın illetsiz olan kudreti, "Her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik" [İBRÂHİM, 14:4] ayeti uyarınca zamanın dinlerini kaldırmak ve ileri gelenlerini terbiye etmek

maksadıyla azim sahibi peygamberleri (Allah'ın salat ve selamı onların üzerine olsun) gönderdi.

Şöyle ki: Nuh aleyhisselamın mucizesi, "Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden hiç kimseyi bırakma" [NUH, 71:26] duası; İbrahim aleyhisselamın mucizesi, "Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol, dedik" [ENBİYÂ, 21:69] ayetinin delalet ettiği üzere ateşe girmesi; Musa aleyhisselamın mucizesi, "Allah: Yere at onu, ey Musa! dedi. Onu hemen yere attı, bir de ne görsün, hızla sürünen bir yılan değil mi!" [TÂHÂ, 20:19-20] ayetinde anıldığı gibi bütün sihirbazların alet ve edevatını yutan mübarek asası; İsa aleyhisselamınkiyse "Ben körleri ve abrasları iyi ederim" [ÂL-İ İMRÂN, 3:49] ayetinde buyurulduğuna göre hikmet ve tıptı, onun can veren nefesiyle ölüler dirilmişti.

Nebilerin sonuncusu olan hazretin (Allah'ın salat ve selamı onun üstüne olsun) ortaya çıktığı dönemde fesahat ve belagat o derecede itibar bulmuştu ki, Arap fasihleri bu ilimde peygamberlik davasında bulunurlardı. Haklarında "Şairler(e gelince), onlara da sapıklar uyarlar" [ŞUARÂ, 26:224] ayetinin indiği, yanlış yolda kalmış ve Allah'a eş koşan şairlerin önderi Ümeyye bin Ebi's-Salt fesahat ve belagatıyla böyle bir batıl davada bulunurdu. "İns [insan] ve cin bu Kuran'ın benzerini meydana getirmek için bir yere gelseler ve birbirlerine yardım etseler asla onun benzerini yapamazlar" diye buyurulduğu üzere, her harfi bir belagat muhafazası olan Kuran, Peygamber'in mucizesi oldu ve Tanrı'nın şifa bahşeden sözü şeytanca hezeyanları iptal etti. Kuran'ın ayağı Ayyuk'un[16] zirvesine erişince Arap fasihleri başlarını şöhretsizlik ve gerileme kiliminin altına soktular. Ateşböceği güneşin çeşmesi, keten parçasıysa ayın nuru karşısında nasıl mukavemet edebilir?

16 Ayyuk: Mecazi anlamda göğün en yüksek noktası; gökyüzünün kuzey yarıküresindeki Auriage burcunun en parlak yıldızı; keçiyıldızı.

Arif olan Şeyh Nizâmî (Allah ona rahmet eylesin) bu hâle uygun olarak şöyle buyuruyor:

Arşı, şeriat ve şiiri beraberce yarattılar;
Sonra âlemin işini bu üçüyle düzenlediler.
Sözden daha yüce bir cevher olsaydı,
Söz yerine yeryüzüne o indirilirdi. [BEYİT]

Sözü böyle uzatmaktan maksat fesahat ve belagat basamağının pek yüce ve erişilmesi güç olduğunu belirtmektir.

Yüce Peygamber hazretleri İslam şairlerini daima aziz ve muhterem tutardı; onun mübarek dilinden, “Şiirde hiç şüphe yok ki hikmet de vardır” hadisi çıkmıştır. Âlimlerin hepsi Resul hazretlerinin ve onun yüce ashabının meclisinde, şairlerin şiir söyledikleri ve övgüler okudukları, buna mukabil ihsanlar alarak iltifata nail oldukları hususunda sözbirliği ederler.

Hazreti Risaletin (s.a.v.) gönderilişinden evvel, şairlere hakîm derlerdi ve şiir ilminde maharetli olan kimse kabilesinin ve kavminin beyi olurdu. Şairlerin üstatlarından biri olan İmrü’ülkays, Yemame’de padişahtı ve lakabı Ma’ü’s-Semâ’ydı.

Şerefü’n-Nebî kitabının yazarı nakleder ki: Hassân bin Sâbit (Allah ondan razı olsun) Hazreti Peygamber’in (s.a.v.) şairlerinden biriydi, daima onu över ve kâfir şairlerinin [Peygamber aleyhinde] yazdıkları şiirlere de cevap verirdi. Şam meliki, Mâriye-i Kıbtiyye ve onun Şîrîn adındaki kız kardeşini hediye olarak Peygamber’e göndermişti. Hazreti Resul, Mâriye’yi kendi hizmetine aldı; İbrahim adındaki oğlu bu cariyeden dünyaya geldi. Şîrîn’iyse Hendek gazası gününde kendisi için söylemiş olduğu bir şiire armağan olarak Hassân’a verdi.

Müminlerin emiri ve günahtan çekinenlerin imamı, Allah’ın galip arslanı Hazreti Ali bin Ebû Tâlib (Allah onun yüzünü kerim etsin), masum imamlar (Allah’ın selamı onların üzerine olsun) ve tabileriyle tarikat şeyhleri ve sultanların çoğu şiir söylemekle uğraşmışlardır.

Şundan kıyas etmelidir ki, Kuran-ı azim tarafından hükümsüz kılınan bir ilmin, bilgi ve iş bakımından paye ve mertebesi de herhalde o kadar aşağı değildir.

Hikâye ederler ki: Sultan Gazneli Mahmud’un kendi eliyle dövdüğü kimseleri başka hiçbir kimse dövemezdi ve “Onu dövecek olan Mahmud gibi olmalı” derlerdi.

Bir yaratığa, hatta bir kula veya kuloğluna bu kadar hürmet gösterildiği göz önüne alınırsa, ancak Kuran’ın kıymetini düşürdüğü bir ilmin basamağına diğer hiçbir ilmin yetişemeyeceği meydana çıkar.

Eski zamanlarda şairlere son derecede hürmet eder ve sonsuz ikramlarda bulunurlardı. Melikler ve zenginler ile sadrazamlar ve vezirler şairlere lütuf ve ihsanda bulunmayı kendilerine farz-ı ayın, belki ayn-ı farz bilirlerdi.

Hikâye ederler ki: Hazreti Peygamber (Allah'ın salat ve selamı onun üzerine olsun) kutlu Medine'yi şereflendirdiği gün bütün ahali pek fazla sevinmişti. O zaman şair olan cariyeler de şehirden çıkıp Peygamber'in yolu üzerinde şu tarzda kutlulama şiirleri okudular:

Seniyyetü'l-Veda'dan[17] bize doğru bir ay doğdu. Her duacı

[17] Seniyyetü'l-Veda: Veda tepesi; Medine'de yolcuların karşılandığı veya uğurlandığı, Mekke yönünde bir yerin adı.

Allah'a dua ettiği müddetçe buna şükretmek bize vacip oldu.

Âlemlerin Rabbinin Resulü, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (Allah ondan razı olsun) evine indiğinde ilk olarak, "Bizim gelmemizle sevinen ve bizim hakkımızda bu övgü ve kutlulamayı söyleyen kızları lütuf ve ihsanımızla sevindirmek lazımdır. Bu başı örtülülere yoldan getirdiğimiz hediyelerden hisse çıkarmalıyız" diye söylediler ve bunun üzerine her birine kendi ceplerinden çıkardıkları birer altın verdiler.

Hikâye ederler ki: Arap şairlerinin büyüklerinden olan Yemameli A'şâ bir gün Ahnef bin Kays'ın huzuruna geldi. Orada amca çocukları olan Hanzala bin Şeyb ile Ahnef bin Kays'ın beraberce oturduklarını, fazilet, kerem, zenginlik, ordu ve maiyet, hazine ve debdebe bakımından birbirlerine karşı üstünlük iddiasında bulunarak övündüklerini gördü.

Sonunda her ikisi de A'şâ'nın insaflı ve fazıl bir kimse olduğunda, kendi aralarında hakemlik edebileceğinde sözbirliği ettiler. Bunun üzerine A'şâ hemen Hanzala'ya dönerek aşağıdaki şiiri okudu:

Senin Kümeyt'in[18] onun Verd'inden daha yüğrüktür.

[18] Kümeyt: Gövdesi koyu kızıl veya siyah kırmızı arası, kuyruğu ve yelesi siyah olan atlara denir; Türkçesi koyu doru.

Senin evin onun evinden daha güzeldir.
Senin elbiselerin onun elbiselerinden daha nefistir.
Senin ismin onun isminden daha gösterişlidir.
Fakat bunlarla beraber büyüklük onun hakkıdır,
Onun yaptıkları daha âlicenabedir. [ŞİİR]

Bu şiir üzerine Hanzala kızdı ve meclisi bırakıp dışarı çıktı. Ahnef ise çok memnun oldu ve A'şâ'yı kucaklayarak yüzünü gözünü öptü. Bunun üzerine A'şâ, emire dönerek, "Ey Emir, eğer kabul edersen sana bir nasihatta bulunmak istiyorum" dedi. "Pekâlâ söyle" diye cevap verdi Emir. "Sakın

bir daha bu gibi meclislerde kendini övmek için hiçbir söz söyleme ve kimseyle tartışmaya girişme. Zira bu, büyüklere yakışır bir hâl değildir" dedi A'şâ.

Eğer halis miskin varsa kimseye söyleme.
Zira o, kokusuyla kendi varlığını bildirir. [BEYİT]

"Sana şiirine mükafat olarak üç bin koyun, hasmıma karşı beni koruduğun için bin deve ve bence bir hazineden daha kıymetli olan bu nasihatin için de tekrar bin deve bağışladım" dedi Ahnef; sonra iki üç gün zarfında üç bin koyun ve iki bin deveyi A'şâ'ya teslim etti. Bunun üzerine A'şâ çoluk çocuğu ve yakınlarıyla beraber Arap memleketlerinde zenginliğiyle ün kazandı.

Enverî bu hususta şöyle diyor:

Cerîr ve A'şâ'nın şairlik yüzünden eriştikleri devlet
Meydandayken ben şiirle niçin övünmeyeyim?

İmam Sem'ânî hikâye ediyor: Esmâ'î dedi ki, bir gün Benî Esed kabilesine gittim ve bu kabilenin ileri gelen emirlerinden olan Talha bin Zübeyr-i Esedî'nin çocuklarının evine indim. Bu büyükler, zamanlarında âdet olduğu üzere beni öyle bir ağırladılar ki, bu hâl pek hoşuma gitti. Kendi kendime bunlar hakkında bir övgü söylemeyi düşündüm ve aşağıdaki şu üç beyti yazdım:

Talha'nın çocukları lütuf ve ihsanda ruhen büyük adamlardır.
Zira şan ve şeref onları yükseltmiştir.

Onların dünü bugününden daha şerefsizdir
Ve bugünü de şeref bakımından yarınını kıskanır.

Onların küçükleri ululuk kazanmakta büyüklerinden aşağı kalmaz.
Hangisiyle karşılaşmış olsan onların en büyüğüne rastladığını sanırsın.

O azizler bana üç çobanla beraber üç bin koyun verdiler. Sonra bir gün Hârûnürreşid'in meclisinde bu kavmin kerem ve lütuflarıyla, çok defa bağışladıkları nimetleri andım. "Nasıl oluyor da böyle faziletli bir kavim benim feleğe benzeyen dergâhımın hizmetinde bulunmuyor?" dedi Hârûn ve hemen onlara bir misal [ferman] gönderdi. Bunun üzerine Talha'nın çocukları Hârûn'un sarayına gelerek beyliğe, tımara ve saygıya eriştiler. Bundan sonra ne zaman beni görseler, "Biz bu büyüklüğü, bu şeref ve şanı sana verdiğimiz cılız birkaç koyun karşılığında satın aldık" derlerdi.

Tercümanü'l-Belâga sahibi anlatır ki: Sâhib-i said Mükerrem bin ül-Alâ, Sultan Gazneli Mes'ud zamanında Kirman'ın büyüklerinden ve her işte kendi başına hareket edebilen vezirlerdendi. Şair ve fazılların büyüklerinden biri olan Şibl-üd-devle onun cömertlik ve keremini duyarak Nişabur'dan Kirman'a geldi ve kendisinin övgüsü hakkında matlaı aşağıda yazılı olan bir kaside söyledi:

Bırak develeri yürüyüp gitsinler o âlicenaba,
Ül-Alâ'ya doğru, yoksa oldukları yerde kalsınlar.

"Bu kaside kaç beyittir?" diye sordu Sâhib. "Kırk beyitten fazladır" dedi şair. Bunun üzerine vezir, hizmetkârlarından birine şaire bir kese altın vermesini emretti ve, "Senin söylediğin bu kasidenin her beyti için bir kese altın armağan vermek lazımdır; fakat yazık ki hazinemde kırk kese altın yok" diyerek özür diledi.

Padişahların ve dünyanın büyük adamlarının şairlere bu gibi lütuf ve ihsanları pek çoktur. Fakat bu hususta fazla söz söylersek uzun gider. Bu zümre her isteğine erişen ulu hükümdarların ve zamanın büyüklerinin yanında daima hürmet görmüş ve kabul edilmişlerdir.

Samanoğullarından Emir Nasr bin Ahmed Kelile ve Dimne kitabını nazmettiği için İranlı şairlerden Üstat Rûdekî'ye seksen bin gümüş dirhem vermiştir. Emir Unsurî ise Sultan Gazneli Mahmud zamanında emirlik mertebesine erişmiştir. Sultan Celâleddin Melikşah, Emir Muizzî'yi özel meclisinin nedimi yapmıştır. Fakat artık zamanımızda bahsi geçen zümrenin kadir ve kıymeti azalmış, aşağı düşmüştür. Bunun sebebi de birtakım ehliyetsiz ve şairlik iddiasında bulunmaları doğru olmayan kimselerin bu işle uğraşmalarıdır. Hangi tarafa kulak versen bir şair sesi işitirsin, ne tarafa baksan şair adını taşıyan birtakım insanları görürsün. Fakat bunları yoklasan "şair"i "şaîr"den [arpa] ve "ridf"i [arka] "redif"ten ayırt edemezler.

"Çok olan bir şey aşağılık olur" demişlerdir. Onlar sanıyorlar ki, şiirden maksat yalnız nazımdır. Oysa bilmiyorlar ki, bu bakirelerin odalarının perdesi altında ne sırlar, bu temiz kadınların hücrelerinin içinde ne fikirler vardır. Bu saf ve basit biçareler, gençler hakkında çene çalarlar. Fazıl ve hakîm olan Evhadüddin Enverî bu zümre yüzünden duyduğu acıdan şöyle şikâyet ediyor:

Şiir aslında kötü bir şey değildir. Benim şikâyetim bu işe
Birtakım aşağılıkların burunlarını sokmuş olmasındandır. [BEYİT]

Biz bu husustaki şikâyetlerimize Şeyh Ârif-i Azerî’nin bir kıtasıyla son verelim ve bu zümreyi muktedir olabildikleri ve bilebildikleri şeylerin hatırı için hoş görelim:

Tüm şairler şiir söylemeye dair söz toplantısında bir kadehten sarhoştur.
Fakat bazısının şarabına sakinin gözünün etkisi de karışmıştır.
Mana âleminin diliyle konuşan bu şairlerin ağızları,
Şiir söylediklerinde suret âlemine karşı kapalıdır.
Bunlar hakikat denizine ağ atmış, olgunluk deryası dalgıçlarıdır.
Sen bunları öteki zümreyle bir tutma; çünkü bunların şiirlerinde
Şairliğin dışında, senin anlamadığın bir şey de vardır.

YAZARIN DERTLEŞMESİ
VE BU ESERİN YAZILMASININ SEBEBİ

Bu nurlu satırları karalayan ve manalarla dolu sureti çizen, gani Tanrı’nın kullarının en değersizi Semerkandlı Devletşah bin Alâüddevle Bahtişah el-Gazi (Tanrı onun sonunu iyi getirsin), din ve devlet erbabıyla zekâ ve fazilet sahiplerinin dünyayı süsleyen görüşlerine şöyle arz eder: Gençlik zamanımı ve tahsil günlerimi bilgisizlik ve uyuşukluk içinde geçirdim. Ebedi saadetin sermayesi olan iki üç günlük ömrü fayda vermeyen şeylerle telef ettim. Hayat ruznamesini [takvim] gözden geçirip hesap ettiğimde paha biçilmez ömür kervanının dalalet çöllerinde elli konak kadar yol almış olduğumu gördüm.

[Böylece] hakikat arayıcılarının kendisine uyduğu, ariflerin kendisini kıble yaptığı, dinin ve milletin nuru efendimiz Abdurrahman-ı Câmî’nin (Allah onun şerefli nefeslerinin bereketini devamlı kılsın) hikmet unvanlı divanındaki şu rubaiyi kendi halime uygun buldum.

On yaşıma kadar pek düşkün ve âcizdim;
Yirmi ve otuz yaşıma geldiğimde yoldan çıktım.
Kırk yıl bilgisizlik ve körlükle geçti gitti.
Şimdi de ellinci yaşın pençesine düştüm. [RUBAİ]

Kendi kendime düşünceye daldım: “Olgunluklar mecmuasının bir fihristi olan din ve bilgi defterinden bir kelime bile okumadın. Böyle telef olmuş bir ömre bedel ne elde edilebilir ve böyle bir faydasız işten maksat nedir?”

Böylece perişanlık kılıcıyla yaralandıktan ve bir süre nedamet içinde kaldıktan sonra gördüm ki, elden kaçan bu saadeti [tekrar elde etmek için] alınacak ne bir tedbir var, ne de zamanın geçişini durdurmak için bir çare! Temiz kalpli Şeyh Azerî'nin tahallüs beyitlerinden19 şu beyit hatırıma geldi:

19 Tahallüs beyti: Şairin adını veya mahlasını söylediği beyit.

Ey Azerî, ömrün oyun ve gaflet içinde geçti.
Gafil olma! Artık geriye kalanı ganimet bil. [BEYİT]

Giden ömrü ardından koşmakla kim yakalayabilmiştir? [MISRA]

Nihayet hayat bineğinin ayağı ecel taşlığında yaralanmadan:

Öyle bir işe el atayım ki, bu gam sona ersin. [MISRA]

Bunun için ilmi, yüksek mertebeli ve kuvvetli bir sermaye buldum. Fakat baktım ki, o gelini görmek, "küçüklükte elde edilen bilgi taş üzerindeki nakış gibidir" denildiği gibi, ancak gençlik zamanında çalışarak mümkün olabilir. Ben de her ne kadar bu yolda çocuksam da yaşım elliye yaklaşmıştır. Hakikate ulaşma yoluna girmek olgunluğa erişmişlerin vazifesi olsa da:

Elli yıl candan çalışmadıkça ve kan kusmadıkça
Sana kâlden hâle giden yolu göstermezler. [BEYİT]

Yolunu şaşırmış olan ben biçarenin elli senelik ömrü telef ettikten ve boş yere geçirdikten sonra henüz kâle de erişememişken hâle yetişmesi elbette imkânsızdır.20 Sultanların dergâhına intisap etmekten [bağlanmaktan] nasıl dem vurabilirim? Her ne kadar bu gamlı, kederli kulun baba ve büyükbabalarının mesleği buysa da, ben nefsimi bu hizmetin gerektirdiği bilgilerle terbiye edilmiş bulmadım. Bunun için zaruri olarak bu erişilmez gayeye gitmekten ayağımı geri çektim. Büyüklük için lazım olan vasıfları nefsinde hazırlamadan büyüklerin mertebesine lafla erişilmez.

20 Kâl ilmi: Zâhiri ve şer'i ilimler. Hâl ilmi: Bâtıni ilim, tasavvuf.

Bu husustaki ziyanımı düşünmek zayıf aklımı başımdan aldı ve muhayyilem şu rubaiyi terennüme başladı:

Benim dünyada ne bir mevkim, ne malım,
Ne ilmim, ne olduğum, ne de vecd ve hâlim var.
Mertler mert olmak için mertlerin kapılarını çalmışlardır.

Benimse elimde namertler gibi boş hayal ve rüyadan başka şey yok.

Nihayet hasret ve perişanlıkla, gam ve elemden dolayı bir idbar [talihsizlik] zaviyesine girdim ve yalnızlık köşesine çekildim; her şeyden vazgeçmiş halde oturdum. İşsizlikten kalbime bir bezginlik çöktü. Akıl hatifi bana şöyle seslendi:

Boş oturma, bir kâğıt yırt,
Bunu yapamaz isen bir kalem yont. [BEYİT]

Mana hazineleri görünmeye başladı; bilirim ki, bu hazineyi bekleyen ejderha kalemdir. Hemen iki dilli kalemle gönül birliği yaparak ona, “Ey bilgiler hazinesinin anahtarı, seninle meşveret ediyorum. Benim parmaklarımın ucu ve senin dişlerinle ne yazılabilir?” diye sordum. Kalem cızırtılı sesiyle bana şöyle cevap verdi:

Söylenecek sözleri söylediler.
Bilgi yurdunun her yerini silip süpürdüler. [BEYİT]

“Din âlimleri geçmişteki eserleri ve vakaları bildirmek hususunda ödevlerini layığı üzere yapmışlar ve peygamberlerin kıssalarının kapılarını halka açmışlardır. Mesela Şeyh Attâr (Tanrı onun mezarını güzel çiçeklerle kokulandırsın) Tezkiretü’l-Evliyâ’sında hakikaten Musa gibi bir mucize göstermiştir. Bilgin tarihçiler de kudret ve kuvvet sahibi sultanların menkıbelerine ait birçok eser yazarak ciltler meydana getirmişlerdir. Tıpkı onlar gibi, fazıllar da coğrafya, siyaset ve sosyoloji hakkında gereken malumatı bildirmek için çalışmış, pek çok yadigâr bırakmışlardır.

Dünyada bilinmeyen bir şey varsa,
O da şairlerin kıssa ve tarihleridir. [BEYİT]

“Bu da şundan ileri geliyor ki, âlimler bunca fazilet ve olgunluklarıyla bu kıymetsiz efsaneleri yazmak için kalem oynatmaya tenezzül etmemiş, bu hususta hiç himmet göstermemişlerdir. Bunlardan başkalarına da vakit müsait olmamıştır. Belki de bilgileri kıt olduğundan işe yanaşmamışlardır. Özetle, fazıllardan hiç kimse bu zümrenin tarihini ve hâl tercümelerini zapt etmemiştir. Eğer siz bu hususta layığıyla bir şey yazıp vücuda getirirseniz hakikaten çok uygun olacaktır.”

Ben bu kırgın kul, mana hazinelerinin hazinedarı olan kalemden bu sözleri işitince bildim ki, o av, bu sanatın avcılarının elinden kaçmış, o kapı isteklilerin yüzüne kapanmıştır. Bunun için, hayatım boyunca kırık dökük

gördüklerimi ve büyüklerin harmanından derlediklerimi, hep itibar gören tarihlerden, geçmişteki üstatların divanlarından, önce ve sonra gelenlerin şiirlerinden, muhtelif risalelerden, siyer kitaplarından ve diğer tarihlerden, şiirleri her ülkede tanınıp anılan büyük şairlerin ahvaline ait bilgilerden bir kısmını bu tezkirede topladım. İslamiyetin başlangıcından bugüne kadar gelen ve zamanlarında ulu, namlı şairler yetişen büyük sultanların tarihlerinden de biraz söz açtım. Büyüklerin güzel nesirlerinden, uluların hoş hikâyelerinden ve gücüm yettiği kadar da coğrafyadan bahsettim. Böylece bu hakikatler gelini gayb âleminin gerdek odasından yüzünü gösterdiğinde, bu gelinin hangi gönül sahibinin kerem şebistanının himayesine mazhar olabileceğini, temizlik eteği her türlü kirlilikten arı olan bu ismet ve iffetli dilberin kadrini hangi masumun bilebileceğini, bu manalar incisinin hangi akıl sahibinin kulağına layık olabileceğini düşündüm. Bunun üzerine çok bilen akıl şunu ilham etti:

“Altının kıymetini kuyumcu, cevherin kıymetiniyse cevherci bilir.”

Böylece ben de bu hediyenin, ancak devleti sayesinde fazilet dizilerinin düzene girdiği, heybetinden cehalet binalarının yıkıldığı o derecesi yüce sadra layık olduğu kanaati uyandı.

YAPTIĞI İYİLİK VE İHSANLARA KARŞILIK KENDİSİNE BU ESERİ SUNDUĞUM DEVLET SAHİBİNİN ÖVÜLMESİ

Bununla kastettiğim, büyük ve azametli emir, fahametli ve adaletli noyan, adalet, insaf ve kerem bayraklarını yükselten, hâkimlerin ve emirlerin beyi, devrin valilerinin valisi, kahramanların ve meliklerin divanlarını düzene koyan, toprak ve suda bulunan mahlukların en adili, memleketlerin işlerini yola koyan, zayıfları tehlikelerin uçurumlarından kurtaran, övünme ve güzel eserler sahibi, önceden ve sonradan gelenlerin olgunluklarının kıymetini hiçe indiren, cömertlik binalarını kuran, büyüklerin ve azametli şahsiyetlerin âdetlerini yenileştiren, âlimlere yardım eden, fazılları yetiştiren, fakirleri kuvvetlendiren, azametli emirlerin en faziletlisi, büyük nimet ve lütuflar sahibi, doğru tabiatının ölçüsüyle bütün ilimleri tenkide muktedir olan, düzgün zihninin terazisiyle bütün bilgileri bilen

Kaleme ve kılıca hakkıyla sahip olan,
Nizâmü’l-mille ve’d-din Ali-Şîr’dir [Nevâî]. [BEYİT]

Allah izzet tahtlarını onun vücuduyla süslesin; Müslümanları onun adalet ve cömertlik lütuflarıyla sulasın. O, bütün dünyanın ileri gelenleri tarafından övülen ve güzel huylara sahip, büyük bir adamdır. Onun meleklere mahsus sıfatlarla vasıflandırılan kişiliği bir kerem ve mürüvvet unsurudur; kimya hasiyetli olan himmeti de ayn-ı şefkat ve refettir. Onun erişilmesi güç olan kapısının eşiği fazilet sahipleri için belli bir karargâh ve kereminin dârü'ş-şifası fakirlik ve zaruret illetine tutulmuş olan herkes için bilinen bir sığınaktır. Görünüşte onun âdeti ülkeleri bayındırlaştırmaksa da hakikatte asıl işi ve sanatı gönül yapmak ve tamir etmektir. Yüce Tanrı bu her iki âdetinde de onun ayağını sabit kılsın ve bu fikrinden vazgeçirmesin. Zira bu iki âdetten birincisinden maksadı memleketleri imar etmek, onlara hâkim olmak ve ahaliye şefkat göstermektir. İkincisinden güttüğü gaye de Tanrı'ya ihlasını göstermek ve doğru yoldan ayrılmamaktır. Onun bu güzel çalışmalarının mimarı memleketi harabiyetten bayındırlığa kavuşturdu ve kereminin sakisi zulümden ezilenleri sevindirdi.

Baykuş, onun zamanında viranlıktan
Eser görememenin üzüntüsüyle feryat ediyor. [DEVLETŞAH]

O, tiyneti o derece temiz bir kişidir ki, mana bakirelerinin cilveleriyle yetinip tıpkı İsa gibi fani dünyanın gösterişinden arındığından, geride bıraktığı güzel eserler ve hayırlı işler kendisinin yadigârı olmuştur.

Eserlerimiz bizim ne olduğumuzu gösterir.
Bizden sonra o eserlere bakınız. [BEYİT]

Bu himmet sahibi büyük emire dua etmek bütün halk üzerine farzdır.

Ey raiyetin sığınağı emir, kalbin şad ve
Müslümanlık senin çalışmalarınla abad olsun,
Tanrı sana civanmertlik, bilgi, din, adalet gibi layık olduğun şeyleri verdi.
Kutlu Horasan ülkesi senin himmetinle
Yunan ve Rûm topraklarının şerefini hiçe indirecek hale gelmiştir.
Lütufta bulunmak âdetin ve herkesi mükafatlandırmak da yolundur.
Sen bunları yapmaya devam et. Tanrı'nın tevfiki arkadaşın olsun.
Dünyaya gelmekten maksat ancak iyi bir ad bırakmaktır.
Hiç kimseden geriye iyi bir namdan başka bir şey kalmaz.
Hayır, ihsan, iyilik ve iyi nam
Ebediyete kadar seninle beraber olsun vesselam. [ŞİİR]

Bu fakirin, cevhercilerin dükkânında boncuk ve Müşteri’nin [Jüpiter] yanında küçük Süha yıldızının[21] ışığını göstermekten başka bir şey olmayan hakir hediyesinin Efendimizin nezdinde reddedilemeyeceği kuvvetle ve yakînen ümit olunur.

21 Süha yıldızı: Büyükayı takımyıldızındaki en küçük yıldız.

Bir çekirge ayağını hediye olarak Süleyman’a götürmek ayıptır.
Fakat bu bir karınca için meziyet sayılır. [BEYİT]

BU KİTABIN HAZIRLANIŞI
VE TABAKALAR İLE BABLARIN AÇIKLANIŞI

Şairlerin hâl ve dereceleri hakkındaki bilgileri toplamak güç iştir. Zira şiir yazma eski zamanlardan beri insanlar arasında yaygın bir sanattır; şiirlerin yazıldığı dillerse yılların ve devirlerin geçişiyle halden hale, şekilden şekle girdiği için bunları anlamak güçleşmiş, şairlerin çoğunun ismi gizlilik perdesi altında kalmıştır.

Bununla beraber ben bu şairlerden, yüce isimleri tarihlerde ve risalelerde anılan, adları sanları halk arasında meşhur olan bir kısmını seçtim. Bunların hepsi fazilet sahibi olup şiirde mahirdirler, sultanların yanında iyi kabul ve hürmet görmüşlerdir.

Bu kitabı tıpkı gökler gibi yedi tabakaya ayırdım. Bunun her tabakasında tahminen yirmi kadar fazıldan bahsedilmektedir. Ayrıca bu tabakalara, bazı fevâid [yararlı öğütler] ile Arap şairlerinin hayatından bahseden bir mukaddeme ve bugün şerefli şahsiyetleriyle cihanı süsleyen fazıl ve şairlerin ahvaline dair bir hatime ekledim. Bu cüretime vâkıf olan fazıllar af ve ıslah eteğini hatalarımın üzerine örterler ve bu hareketimi kötülemeye çalışmazlar.

Ümit olunur ki, büyükler benim özrümü kabul ederler.
[Çünkü] büyükler küçükleri tenkit etmezler. [BEYİT]

Rıza gözü bütün ayıplara karşı kördür;
Fakat hoşlanmama gözü bütün ayıpları meydana çıkarır. [BEYİT]

Denizde hem inci hem de sedef,
Bir bağda hem yüksek hem de alçak ağaç bulunur.
Bir esvap ister ipekten, ister sırmalı kumaştan olsun,
Onun içinde herhalde değersiz kırıntılar da bulunur. [ŞİİR]

MUKADDEME: Arap şairlerinin hâl tercümeleri hakkındadır. Burada on fazıldan bahsedilmiştir: 1. Lebîd, 2. Ferezdak, 3. Di’bil bin Ali el-Huzâî, 4. İbnürrûmî, 5. Mütenebbî, 6. Ebül’Alâ bin Süleyman el-Ma’arrî, 7. Harîrî, 8. Ebülfeth el-Büstî, 9. Muinüddin Tantarânî, 10. Ka’b bin Züheyr.

Birinci Tabaka: Burada yirmi fazıldan bahsedilmiştir. 1. Üstat Rûdekî, 2. Üstat Gazayirî-i Râzî, 3. Üstat Esedî-i Tûsî, 4. Üstat Ebülferec, 5. Minuçihr-

i Şast Gele, 6. Pindâr-ı Râzî, 7. Üstat Unsurî, 8. Ascedî-i Buharî, 9. Mes'ud bin Sa'd bin Selmân, 10. Firdevsî-i Tûsî, 11. Ferruhî, 12. Emir Muizzî, 13. Nizâmî Arûzî-i Semerkandî, 14. Hakîm Nâsır-ı Husrev, 15. Am'ak-ı Buharî, 16. Katran bin Mansur, 17. Fasihî-i Cürcanî, 18. Ferhârî, 19. Ebül'alâ-i Gencevî, 20. Melik İmâd-ı Zevzenî.

İkinci Tabaka: Burada yirmi fazıldan bahsedilmiştir. 1. Hakîm Ezrakî, 2. Abdülvâsi-i Cebelî, 3. Ebülmefâhir-i Râzî, 4. Efdalüddin Hakanî, 5. Evhadüddin-i Enverî, 6. Reşîdüddin-i Vatvât, 7. Edib Sâbir, 8. Osman-ı Muhtarî, 9. Şeyh Senâ'î-i Gaznevî, 10. Hakîm Sûzenî-i Semerkandî, 11. Felekî-i Şirvanî, 12. Seyyid Hasan-ı Gaznevî, 13. Ferîd-i Kâtib 14. Seyfî-i Nişaburî, 15. Hakîm Rûhanî-i Semerkandî, 16. Zahîrüddin-i Fâryâbî, 17. Mücîrüddin-i Beylekânî, 18. Cevherî-i Zerger, 19. Esîrüddin-i Ahsiketî, 20. Seyfeddin-i İsferengî.

Üçüncü Tabaka: Burada on altı fazıldan bahsedilmiştir. 1. Şeyh Nizâmî-i Gencevî, 2. Seyyid Zülfikâr-ı Şirvanî, 3. Şahfûr Eşherî-i Nişaburî, 4. Cemâleddin Muhammed bin Abdürrezzak, 5. Kemâleddin İsmail-i İsfahanî, 6. Şerefeddin Şefreve-i İsfahanî, 7. Refîüddin-i Lünbanî, 8. Sa'îd-i Hirevî, 9. Kadı Şemseddin-i Tabesî, 10. İmamî-i Hirevî, 11. Ferîd-i Ahvel, 12. Esîrüddin-i Evmânî, 13. Rüknüddin-i Kabâî, 14. Mecdüddin Hemger, 15. Pûr Bâhâ-i Câmî, 16. Abdülkadir-i Nâyinî.

Dördüncü Tabaka: Burada yirmi fazıldan bahsedilmiştir: 1. Şeyh Ferîdüddin Attâr, 2. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, 3. Şeyh Sa'dî-i Şirazî, 4. Şeyh Evhadî-i Meragî, 5. Şeyh Fahreddin-i Irakî, 6. Hâce Hümâm-ı Tebrizî, 7. Bedr-i Câcirmî, 8. Şeyh Pûr Hasan-ı İsferâyînî, 9. Emir Seyyid Hüseynî, 10. İbn Nasuh-ı Fârisî, 11. Muhammed bin Hüsâm, 12. Fahr-i Benâkitî, 13. Celâl bin Câfer-i Ferâhânî, 14. Hakîm Nizârî-i Kuhistanî, 15. Sirâcüddin-i Kamerî, 16. Rükn-i Sâyin. 17. Emir Husrev-i Dehlevî, 18. Hâce Hasan-ı Dehlevî, 19. Hâcûy-i Kirmanî, 20. Mîr-i mîran-ı Kirmanî.

Beşinci Tabaka: Burada on sekiz fazıldan bahsedilmiştir: 1. Hâce İmâd-ı Fakih-i Kirmanî, 2. Hâce Selmân-ı Sâvecî, 3. Mevlana Muzaffer-i Hirevî, 4. Mevlana Hasan-ı Mütekellim-i Kâşî 5. Nâsır-ı Buharî, 6. Emir Yemînüddin Tuğrayî, 7. İbn Yemîn, 8. Ubeyd-i Zâkânî, 9. Seyyid Celâleddin bin Adud-ı Yezdî, 10. Mevlana Hasan-ı Kâşî, 11. Celâl Tabib-i Şirazî, 12. Hâce Hafız-ı Şirazî, 13. Şerefeddin-i Râmî, 14. Şeyh Kecec-i Tebrizî, 15. İbn İmâd, 16.

Mevlana Lûtfullah-ı Nişaburî, 17. Şeyh Kemâl-i Hocendî, 18. Hâce Abdülmelik-i Semerkandî.

Altıncı Tabaka: Burada yirmi bir fazıldan bahsedilmiştir: 1. Seyyid Nimetullah-ı Velî, 2. Mevlana Muinî-i Cüveynî, 3. Emir Seyyid Kasım-ı Envâr, 4. Bisâtî-i Semerkandî, 5. Hâce İsmetullah-ı Buharî, 6. Ebû İshak-ı Şirazî, 7. Mevlana Burunduk-ı Buharî, 8. Hâce Rüstem-i Huriyânî, 9. Mevlana Bedr-i Şirvanî, 10. Mevlana Şerefeddin Ali Yezdî, 11. Mevlana Ali Esterâbâdi, 12. Mevlana Kâtibî-i Turşîzî, 13, Mevlana Ali Şihâb-ı Turşîzî, 14. Şeyh Azerî-i İsferâyînî, 15. Mevlana Sîmî-i Nişaburî, 16. Mevlana Yahya Sîbek-i Nişaburî, 17. Mevlana Kemâleddin bin Gıyâs-ı Şirazî, 18. Mevlana Bedahşî, 19. Mevlana Hayalî-i Buharî, 20. Baba Sevdaî-i Ebîverdî, 21. Tâlib-i Câcirmî.

Yedinci Tabaka: Burada on sekiz fazıldan bahsedilmiştir: 1. Emir Şahî-i Sebzvarî, 2, Mevlana Hasan-ı Selimî, 3. Mevlana Muhammed bin Hüsâm, 4. Mevlana Ârifî-i Hirevî, 5. Mevlana Cünûnî 6. Mevlana Yusuf-ı Emirî, 7. Hâce Evhad-i Müstevfî-i Sebzvarî, 8. Emir Eminüddin-i Nezlâbâdî, 9. Derviş Kasımî-i Tûnî, 10. Mevlana Tahîr-i Belhî, 11. Hâce Mansur Karabuğa, 12. Mevlana Tûsî, 13. Seyyid Şerefeddin Rıza-ı Sebzvarî, 14. Hafız-ı Helvâî, 15. Mevlana Tûtî-i Turşîzî, 16. Kanberî-i Nişaburî, 17. Tâhir-i Buharî, 18. Mevlana Velî Kalender, 19. Emirzade Yadigâr Bey, 20. Mahmud-ı Berse.

Hatime: Burada altı fazıldan bahsedilmiştir: Fazilet ve olgunluklarıyla günümüzde dünyanın yüzünü güzelleştiren fazıllar ve büyük şahsiyetler hakkındadır. Tanrı onların faziletlerinin gölgelerini uzatsın ve devletlerini ebedi kılsın. Tanrı herkesten daha iyi bilir. 1. Milletin ve dinin nuru Mevlana Abdurrahman-ı Câmî, 2. Ulu Emir Nizâmü'l-hak ve'd-din Ali-Şîr, 3. Emir-i Şeyh Ahmed-i Süheylî, 4. Hâce Efdalüddin bin Muhammed-i Vezir, 5. Hâce Abdullah Mervarid, 6. Hâce Âsafî, [7. Emir Hüseyn-i Celayir].

MUKADDEME

Arap Şairlerinin Hâl Tercümeleri Hakkındadır

Fesahat ve belagatın Arapların hakkı olduğunda şüphe yoktur. Acemler bu hususta ve bilhassa ilm-i bedii'de22 Araplara tabi olmuşlardır. Arapların bu ilimlerde tam bir maharetleri vardır.

22 İlm-i bedii: Güzel söz söyleme ve yazma ilmi.

İslamdan önce ve sonra gelip divanları ve isimleri bütün iklimlerde tanınmış, fazıllar arasında anılmış olan Arap şairleri pek çoktur. Bunların hepsinin sözlerini ve hâl tercümelerini bildirmeye bu tezkirenin tahammülü yoktur. Bununla beraber onların isimlerini büsbütün anmamak kitabımız için bir eksikliktir. Esasen bu tezkire yalnız Acem şairleri için yazıldığından bütün Arap şairlerinin hâl tercümelerini yazmaktan o kadar fayda beklenemez. Bunun için biz bu Arap şairlerinden yalnız isimlerini mukaddemede saydığımız on fazılı anmakla yetindik.

[HAZRETİ ÂDEM]

Âlimler ilk şiir söyleyen kimsenin Hazreti Âdem olduğunda müttefiktirler. Buna da sebep şu olmuştur: Hazreti Âdem tanrıların tanrısının emriyle bu toprak âlemine indiği zaman bu fanilik zindanının karanlığı gözüne hoş görünmedi; nedamet ve matem içinde bu âlemi dolaştı. "Yarabbi, biz nefsimize zulmettik" [A'RÂF, 7:23] sözünü tekrarlaya tekrarlaya mennan [ihsanı çok bol] olan Tanrı'dan affını diledi. Tanrı'nın mağfiretine mazhar olduktan sonra kendi işini ve çoluk çocuğunu görmekle teselli buldu.

Bu sırada mazlum olan Hâbil'i, uğursuz Kâbil öldürünce gurbet ve nedamet yarası tekrar tazelendi, dünyanın kınanması ve oğlunun ağıtına dair şiir söyledi.

Şeyh Ebû Ali Miskeveyh (Tanrı'nın rahmeti onun üzerine olsun) Âdâbü'l-Arabi ve'l-Fürs adlı kitabında bu olayı şöyle anlatıyor: Müminlerin emiri Ali'nin oğlu Hüseyin (Allah her ikisinden razı olsun) şöyle buyurdu: Babam Kûfe Camisi'nde bulunuyordu. Şam ahalisinden bir adam ayağa kalktı ve kendisine, "Ey müminlerin emiri, ben sana ilk şiir söyleyenin kim olduğunu soruyorum" dedi. Hazreti Ali, "Âdem aleyhisselamdır" buyurdu. Sonra bu adam, "Âdem'in söylediği şiir nedir?" deyince Hazreti Ali, "Âdem aleyhisselam gökten yere indiğinde onun topraklarını, genişliğini, havasını ve Kâbil'in Hâbil'i öldürmesini görünce şu şiiri okudu" dedi:

Memleketler ve memleketler üzerinde yaşayan insanlar değişti.
Yeryüzü çirkin ve küskün bir manzara aldı.
Her şeyin rengi ve lezzeti değişti.
Güler yüzlerden gülme kalktı.
Benim öldürülen ve kabir topraklarıyla örtülen
Oğlum Hâbil'e çok yazık oldu.
Melun düşman bize zulmetti.
O ölmüyor ki biz rahat edelim.

Bunu işiten İblis (Allah ona lanet etsin) şöyle cevap verdi: "Sen zevcenle cennette sükûnet içinde yaşıyordun ve yüreğin bu dünyanın ezasından, cefasından azadeydi. Kıymetli ruhun senden ayrılıncaya kadar benim hilelerimden kurtulamazsın."

[HAZRETİ ALİ]

İslamiyetten önce birtakım âlimler ve filozoflar şiir söylemişlerdir; fakat bugün meşhur olan İslam şairlerinin şiirleridir. Peygamber aleyhisselam "Toplantılarınızı Ali'yi anarak süsleyiniz" diye buyurmuştur. Her ne kadar bu velayet sultanına şairlik yüklemek tam manasıyla bir edepsizlikse de, o hazretin bu fenne iltifatı olması ve birtakım kaside, tevhit, münacat,[23] ilahi bilgiler ve hakikatleri, hatta lugaz, muamma ve mutayebâtı[24] ihtiva eden divanının malum ve meşhur olması dolayısıyla, velayet ve nübüvvet madeninden alınmış cevher derecesindeki şiirlerinden, iki kıta ve bir muamması bu kısa hitabımızda uğur sayılarak bahsedildi. Bu hususta daha fazla söz söylemek edep sınırını geçmektir. Çünkü birçok hakikat ve ilmin kaynağı ve başlangıcı olan o hazretin fazileti hakkında başka ne söylenebilir?

23 Tevhit: Tanrı'yı övmek için yazılan şiir.
Münacat: Tanrı'ya dua konulu şiir.

24 Lugaz: Divan edebiyatında herhangi bir nesnenin veya varlığın özellikleri anlatılarak yazılan manzum bilmece. XV. yüzyılda Arap edebiyatından Türk edebiyatına girdi ve en parlak dönemini XVIII. yüzyılda yaşadı. "Muamma"yla birlikte çok kullanılan bu söz oyunu çoğunlukla soru biçiminde düzenlenir. Daha çok aruz ölçüsüyle yazılmış ve divanların son bölümlerine yerleştirilmiştir. Lugazlar yazarlarının imzalarını taşıdıkları için halk edebiyatı bilmecelerinden ayrılır.

Muamma: Divan edebiyatında belirli kurallara göre düzenlenip çözümlenebilen ve yanıtı Tanrı'nın sıfatlarından biri ya da bir insan adı olan manzum bilmece. Lugaz her türlü somut ve soyut kavram için düzenlenirken, muammaların konusu sınırlı kalmıştır.
Mutayebât: Eğlenceli hikâyeler ve fıkralar.

İşte Peygamber aleyhisselamın ismi hakkında söylediği bir muamması:

Musa'nın vadin'i iki defa al;
Tabiatların aslını bu ikisinin altına koy;
Satrançın şahını sakinleştir;
Sonra bunu al ve iki kutunun arasına yerleştir.
İşte benim ve doğu ile batı arasında yaşayan
Bütün insanların kalbinin sevdiğinin ismi budur.

Bu da onun kıtalarındandır:

Ben Allah'ın kısmetine razıyım;
Bütün işlerimi o yaradana bıraktım.
Ömrümün geçen zamanlarında hakkımda
Hayırlısını verdi. Bundan sonra da yine öyle yazar.

Bu da onun kıtalarındandır:

Cebbar Tanrı bize ilim, düşmanlarımıza mal vermiştir.
Biz onun bu kısmetine razıyız.
Çünkü mal yakın zamanda yok olur;
Fakat ilim daima bakidir.

Şairlerin İmamı

LEBÎD BİN ESFEDİ'L-BÂHİLÎ

Arap fasihlerinin ve şairlerinin büyüklerindendir; herkes onun bu ilimde pek ilerlemiş olduğunda müttefiktir. Peygamber gönderilmeden önce şairlerin şöyle bir âdeti vardı; üstün olduğunu iddia ettikleri şiirlerini Kâbe'nin kapısına asarlardı. Lebîd de matlaı:

Allah'tan başka her şey batıldır;
Dünyanın her nimeti mutlaka kaybolur.

mealindeki beyit olan kasidesini Kâbe'nin kapısına asmıştı. Bu kaside bir süre orada asılı kaldı. Arap fazıllarından hiç kimse buna cevap vermek

kudretini kendinde bulamadı. “İkra” suresinin[25] ayetleri indiğinde, bu sureyi Lebîd’in kasidesine karşılık olarak astılar. Lebîd bunu haber alınca gelip ayetleri okudu ve “Bu, mahluk sözü değil, ancak halik sözüdür” diye itirafta bulundu ve kendisini hemen Cahiliyyet’ten sıyırıp temizleyerek İslamiyetle şereflendi; Peygamber’in ashabı arasına girdi.

25 İkra suresi: “Yaratan Rabbinin adıyla oku” ayetiyle başlar ve ilk inen suredir. İkinci ayetinde insanın alâk’tan [embriyo] yaratıldığını söylediği için Alâk suresi de denilir.

Peygamber onu çok takdir etti ve kâfir şairlerin kendisi hakkında söyledikleri hicviyeleri cevaplandırmak için izin verdi. Müşriklerin ve kâfirlerin en ileri gelen şairi olan İmrü’ülkays’ı hicvetti.

Büyük Şafiî imamı Muhammed bin İdrîs, “Eğer şiir ulema için bir ayıp teşkil etmeseydi ben bugün Lebîd’den daha büyük bir şair olurdum” diye buyurmuştur.

FEREZDAK EN-NECDÎ

O, Tâbiîn’in[26] ileri gelenlerinden ve Arapların fazıllarındandır. Divanı Hicaz ve Irak’ta çok itibar görür, pek meşhurdur. Bu şair Peygamber’in hanedanının övücüsüdür.

26 Tâbiîn: Hazreti Muhammed’i görmüş olan kişileri görmüş ve onlardan hadis dinlemiş olan kişiler.

Naklolunur ki: [Emevi halifesi] Hişâm bin Abdülmelik bin Mervân hacca gelmişti. İmamü’l-Hümâm Ali Zeynelâbîdîn de aynı zamanda hac maksadıyla Mekke’de bulunuyordu.

Hişâm, tavaf gününde herkesin bir adama selam verip hürmet gösterdiğini, Hacerü’l-Esved’e elini yüzünü sürmek için ilerlediği zaman ona yol açtığını gördü.

Şamlılardan biri Hişâm bin Abdülmelik’e, “Bu kimdir? Herkes ona neden bu kadar saygı gösteriyor?” diye sordu.

Hişâm, Zeynelâbîdîn’i pek iyi tanıdığı halde kıskançlık ve düşmanlığından ötürü, “Bilmiyorum” dedi.

Şair Ferezdak da orada hazır bulunuyordu. “Ben onun kim olduğunu biliyorum” dedi ve hazırlık yapmaksızın onun menkıbeleri ve kutlu ailesinin faziletleri hakkında bir kaside söyledi. İşte aşağıdaki beyitler o kasidedendir:

Bu o zattır ki Mekke toprakları onun ayağının yabancısı değildir.
Beytullah, Harem-i Şerif ve Mekke'nin başka yerleri de onu tanır.
Eğer bilmiyorsan, bil ki o Fâtıma'nın oğludur.
Onun büyükbabasıyla peygamberlik son bulmuştur.
Senin "Bu kimdir?" diye sorman ona bir zarar vermez.
Sen tanımamazlıktan gelsen de onu Arap da bilir, Acem de. [ŞİİR]

Bunu işiten bütün Müslümanlar Ferezdak'ı takdir ettiler. Ama buna Hişâm'ın canı sıkıldı. O melun hayatta olduğu sürece Ferezdak da zindanda kaldı. Hişâm'ın ölümünden sonra Velid bin Abdülmelik onun salıverilmesi için emir verdi.

Dİ'BİL BİN ALİ EL-HUZÂÎ

Nitelendirilemeyecek derecede belagat ve fesahat sahibi bir edip, hatip, şair ve âlimdi. Hârûnürreşid zamanında Arap ülkesinden Bağdat'a geldi. Hârûn kendisine çok saygı gösterdi. Di'bil, insanların ve cinlerin imamı Ali bin Musa er-Rıza'yla (ona tahiyyet ve sena olsun) beraber Horasan'a geldi.

İmam Ali, Şeyh Muhammed bin Eslem-i Tûsî ile bir deve üstünde gidiyorlardı. İshak bin Raheveyh-i Hanzalî de devenin yularını çekiyordu. Di'bil bu seyahatte birtakım edebi meseleler, nükteler ve şiirlerle İmam Ali'yi teselli ediyor, oyalıyordu. Di'bil'in [İmam Ali'nin babası] İmam Musa el-Kâzım[27] hakkında bir mersiyesi vardır.

[27] Şii inancına göre, on iki imamın yedincisi Musa [bin Câfer es-Sâdık] el-Kâzım, sekizincisiyse oğlu Ali er-Rıza'dır.

Di'bil bir gece bu mersiyeyi İmam Rıza'nın yanında okudu:

Bağdat'ta gayet temiz bir nefse ait bir kabir vardır.
Tanrı onu cennet köşkleri için orada saklamıştır. [ŞİİR]

beytine geldiğinde İmam "Bir beyit de ben söyleyeyim; bunu da ilave et de kasiden tamam olsun" dedi ve şu beyti okudu:

Tûs'ta da bir kabir vardır. Bu ne musibettir ki
İnsanın içini ateşler içinde bırakır. [ŞİİR]

"Ya İmam, bu, tüyler ürperten bir beyittir. Bu kabir kimin olsa gerektir?" diye sordu Di'bil.

“Bu benim kabrimdir ve yakın zamanda ecdadımın mensuplarının ziyaretgâhı olacaktır” buyurdu İmam.

Bunun ardından Di’bil ağlayınca İmam da ağladı.

Di’bil’in kasidelerden, güzel şiirlerden ibaret bir divanı vardır ve pek meşhurdur. Tarih-i Güzîde sahibi Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî onun şiirlerini anar.

Şairlerin ve Fazılların Meliki

İBNÜRRÛMÎ

Kendisine Edib-i Türk de derler. Faziletli, bilgili ve fasih bir şairdi. Vatanı Şam’dır. Humus’ta bulunurdu. Divanı Araplar arasında pek meşhurdur. Kendisini takdir eden Şeyhü’r-Reis Ebû Ali Sinâ onun bazı anlaşılması zor şiirlerine şerh yazdı.

Edib-i Türk buyurdu:

Biz bakla ve bir parça ekmek yiyip de
Sönmüş kireç üstünde çırılçıplak uyurken
Müminlerin emirinin önünde leziz yemekler olduğu,
Nakışlı döşeklerde yattığı zaman,
Bizim bu acıklı durumumuza düşmeyi arzu eder mi? [ŞİİR]

Şairlerin Üstadı

MÜTENEBBÎ

(Tanrı onun kabrini nurlandırsın)

Onun künyesi Ebülhasan’dır. İmâdüddevle bin Hamdan28 zamanında yaşamıştır. Şairler tayfasının üstadıdır. Tasavvurun fevkinde fazilet ve belagat sahibiydi. Reşîd-i Vatvât (Tanrı’nın rahmeti onun üzerine olsun) buyuruyor ki; bilgiler ve en ince manalar iktibas etmekte ve metanette bütün İslam şairleri Mütenebbî’nin takipçileridir. Divanı Araplar ve Acemler arasında meşhurdur. Fazılların büyükleri onun divanına çok kıymet verirler. Diyarbakır sultanları olan Hamdan ailesinin övgüsü için söylenmiş pek çok kasidesi vardır. Mütenebbî onlardan önemli miktarda caize29 almıştır. Onların yanında kadir kıymeti pek büyüktür.

28 Hamdaniler: Benî Hamdan olarak da bilinen, Irak’ın kuzeyi (el-Cezire) ve Suriye’de hüküm süren Şii Arap hanedanı (905-1004). Edebiyatı ve bilimi desteklemeleriyle ünlüdürler.

29 Caize: Eski dönemlerde kasideler yazarak övdükleri sultanlar veya büyükler tarafından ödül olarak şairlere verilen bahşiş.

Derler ki Deylemlilerin30 meydana çıkmasından önce İsfahan ve Fars hâkimi olan Ebülmuzaffer bin Yâkut adi bir adamdı, hiç asaleti yoktu. Mütenebbî onun hakkında bir methiye yazdı, fakat umduğu caizeyi alamadı. Ebülmuzaffer bir gün sırmalı elbiseler içinde İsfahan Camisi'nden çıkıyordu. Bunu gören Mütenebbî ansızın şu kıtayı söyledi:

30 Deylem(liler): Hazar Denizi'nin batısındaki dağlık bölgenin tarihi adı. Doğusundaki Taberistan ve batısındaki Gilan da bu tarihi Deylem bölgesinde yer alır. Dağlık olduğu için Arap istilasından korunup geç İslamlaşmıştır. Zerdüştlük inancına sahip olan bölge halkı IX. yüzyılda Şiiliği kabul edeceklerdi.

Adi bir adam zenginliği dolayısıyla başına taç koysa ve
Kıymetli kumaşlardan elbiseler giyse yine bir şeref kazanmış olamaz.
Hüdhüd, sırtındaki kumaş ve başındaki taç ile
Pis kokusundan sıyrılmış olur mu? [ŞİİR]

EBÜL'ALÂ BİN SÜLEYMAN EL-MA'ARRÎ

Ma'arra Şam memleketlerinden olup Hums civarındadır. Ebül'Alâ büyük bir fazilet ve belagat sahibiydi. Onun maani ve beyan31 ilminde birçok eseri vardır. Abbasi halifelerinden, müminlerin emiri el-Kâ'im Biemrillah kendisine çok hürmet gösterir ve himayesini esirgemezdi. Ebül'Alâ'nın Abbasi hanedanını öven kasideleri vardır.

31 Beyan: Belegatın bir kolu olup; söylenilmek istenen şeyin anlaşılır bir şekilde ifade etme sanatını öğreten, teşbih, istiare, mecaz ve kinayeden bahseden bir ilimdir.

Hikâye ederler: Ebû Sa'îd-i Rüstemî de Ebül'Alâ'nın öğrencilerindendi; ki Ebû Sa'îd de şairlerin ve fazılların en ileri gelenlerindendir.

Ebül'Alâ sonunda kör oldu. Bunun için kendisine Ebül'Alâ ed-Darir derler. Ebül'Alâ halife için bir methiye yazdığında Ebû Sa'îd-i Rüstemî onun koluna girip halifenin huzuruna götürürdü. Derler ki Dârülhilafe'nin [Bağdat] kale kapıları çok yüksekti. Alemdarlar oradan bayraklarını eğmeden geçerlerdi, zira bayrağın eğilmesi uğursuzluk sayılırdı. Ebû Sa'îd ne zaman Ebül'Alâ'yı bu kapıya getirse şaka olarak "Üstat, başını eğ" derdi

ve Ebül’Alâ da eğilir; halife ve devlet erkânı bu hale gülerlerdi. O da “Maşallah, ne hayırlı bir öğrenci” derdi.

Ma’arrî bu kıtayı kendi körlüğü ve zamanının adamlarının kötülüğü hakkında söylüyor:

Ey Süleyman oğlu Ebül’Alâ, körlüğünün sana çok iyiliği olmuştur.
Eğer bu mahlukatı görmüş olsaydın,
Senin insanın [gözbebeğin] bir tek insan bile göremezdi. [ŞİİR]

Yine buyurur:

Bu günler insanın oğulları, geceler de kızları gibidir.
Sen bu gün ve gecelerden, geçen senelere benzemeyen bir şey bekleme.

Yine buyurur:

Şu, bu, dünyanın olayları karşısında hayret ve şaşkınlığa düşse,
Benim yaşım seksen olduğu halde şaşılacak bir şey görmüyorum.
Devir o devirdir, günler o günlerdir, insanlar o insanlardır.
Dünya daima galip gelenindir.

Fazılların Meliki ve Şairlerin En İyisi
HARÎRÎ

Künyesi Ebû Mansur, adı Hasan’dır. Birçok fende bilgisi olup ilimlerin her türlüsünde parmakla gösterilirdi. Özellikle bedii, maani ve şiirde zamanının en büyük âlimiydi. Maani ve beyan ilimlerine ait çok güzel eserleri vardır. Makamât adlı kitabı buna şahittir.

Hikâye edilir ki: Harîrî, Makamât’ı yazınca halife Muktedir’e götürdü ve çok iltifata mazhar oldu. Harîrî’de dâüssa’leb [tüylerini yolma, saçkıran] illeti vardı; daima sakalını yolardı. Akrabası ve çocukları kendisini bundan alıkoymaya çalışırlardı. O derecedeydi ki sonunda ellerine bir torba geçirdiler. Bir gün halife kendisine “eğer bir vilayetin hâkimliğini istersen sana verebiliriz” dedi. Harîrî de “Ey müminlerin emiri, sen beni sakalımın üzerine hâkim yap, ki çocuklarım ve akrabam bu hâkimiyetimi tanısınlar ve beni sakalımla rahat bıraksınlar” diye cevap verdi. Onun bu latifesi halifenin hoşuna gitti ve kendisine ikramda bulundu. Şu kıta onundur:

Dünyada ölmeyecek kadar yiyecek ve sırtımı örtecek kadar elbise,
Kırık bir testiden bir yudum su ile yetindim.
Bu dünya çocuklarına şöyle söyle:

Beni yalnız bırakın, size uzaktan bakayım. [KITA]

Büyük Şeyh
EBÜLFETH EL-BÜSTÎ

Zamanının fazıllarından ve büyüklerindendir. [Sultan Gazneli] Mahmud bin Sebüktekin zamanında yaşamıştır. Arapça ve Farsçaya hâkimdi. Gayet metanetli ve sanatkârane Farsça şiirler de söylerdi. İleride Farsça şiir söyleyen şairler meyanında şiirlerinden bahsedilecektir. Bu matla onun meşhur kasidesindendir:

Dünyada insanın maddeten ilerlemesi manen bir geriliktir.
Hayırlı işlerden başka şeylerde kazandığı kâr onun için bir ziyandır.

Bu kaside seksene yakın parlak beyitten ibarettir. Hepsi bilgi ile züht, takva ve dünyanın terki hakkındadır. Şairlerin meliki Bedreddin-i Câcirmî (Tanrı ona mağfiret etsin) bu kasideyi Farsçaya tercüme etmiştir. Bu tercüme yeri gelince anılacaktır.

Ey yeryüzünün melikleri, size nasihat ediyorum;
İhsan ve cömertlikle kerem kazanmaktan geri kalmayın.
Beyazınızı ve kırmızınızı [gümüş ve altın] şeref kazanmak için harcayın.
Bunlar gecelerin ve gündüzlerin değişmesiyle bitip tükenmez.
Bunlar Sultan Mahmud'un bıraktığı, yağmaya uğrayan hazinelerdir.
Fakat bırakacağımız iyi ad, böyle yağmaya uğramaz. [ŞİİR]

Şeyh Ebülfeth'in seçkin şiirleri çoktur. Herkes arasında şöhret ve hürmete mazhar olmuştur. Arapların büyükleri onu çok tutarlar. Şiirlerin çoğu ilahi bilgiler ve tevhit hakkındadır.

Fazılların meliki Melik İmâd-ı Zevzenî onun ölümünde şu kıtayı söylemiştir:

Kadri yüce olan Şeyh Mecdüddin Ebülfeth
Söz sahiplerinin ulusu ve fazilet sahiplerinin öncüsüydü.
Ahmed'in [Hazreti Muhammed] hicretinden 430 yıl geçtiğinde,
Şevval ayında cennete göçtü. [KITA]

Kelam Padişahı, Mevlana
MUİNÜDDİN EBÛ NASR AHMED BİN ABDÜRREZZAK EL-TANTARÂNÎ

Âlimlerin en büyüklerindendi. Şemsü'l-Kufât Hâce Nizâmü'l-Mülk'ün zamanında Bağdat'taki Nizâmiye Medresesi'nde müderrislik yapıyordu. Şairlik onun en önemsiz meziyetlerindendi.

Senâyi ve bedayii içeren Arapça şiirleri pek çoktur. Hâce Nizâmü'l-Mülk'ün övüldüğü cinaslı ve çift kafiyeli bir kasidesi bu cümledendir. Bunda pek çok sanat göstermiştir. Arap şairlerine ayırdığımız mukaddeme kısa yazıldığından dolayı biz bu kasideyi ancak tezkiremizin sonunda tamamıyla bahsedeceğiz.

KA’B BİN ZÜHEYR BİN EBÎ SÜLMÂ

Bu kişi Seyyidü’l-Mürselîn[32] Peygamber Efendimizin ashabından ve müminlerin emirinin [Hazreti Ali] taraftarlarındandır. Ka’b’ın himmetinin yüksekliği, fesahati ve büyüklüğü herkesçe malumdur.

32 Seyyidü’l-Mürselîn: “Gönderilmiş peygamberlerin önderi, efendisi” anlamına gelen bu söz Hz. Muhammed’in lakaplarından biridir.

Rivayet edilir ki: Ka’b İslam diniyle müşerref olmadan evvel Peygamber’in bendelerini ve onun kapısının müdavimlerini hicvederek dilini bulaştırmıştı. Peygamber aleyhisselam onun kanını helal kılmıştı. Ka’b bunu haber alınca Peygamber’in gazabından kurtulamayacağını anladı ve âlemler için rahmet olarak gönderilen o hazretin merhametinin gölgesine sığınmaktan başka bir çare olmadığını bildi; peygamberlerin sonu olan o kişinin övülüşüyle süslenmiş kasidesini yazdı. Arapların âdeti üzere süratli bir deveye binerek konakları aştıktan sonra kapıcıları melekler olan o Peygamber’in kapısına erişti. İslamiyeti kabulden sonra kasidesini okumaya başladı. Bunun beyitleri mazeret ve istiğfarını ifade ediyordu. Peygamber aleyhisselam kasideyi dinledikten sonra onun hatalarını affetti; ruh besleyen mübarek vücudunun üstünde bulunan Yemen hırkasını çıkarıp kendisine verdi. Böylece Ka’b, Peygamber’in ikbal sahibi kulları arasına girdi. Bu, Muâviye’nin Ka’b’ın evladından 4.000 dirheme satın aldığı hırka olup Emevi ve Abbasi halifeleri bayram günleri onu giyerlerdi.

Bu tezkiremizde çok kısa bilgi vermeyi kararlaştırdığımızdan, adı geçen kasideden birkaç beyti yazmakla yetiniyoruz:

Ben onlara beni bırakınız, gideyim. Tanrı ne yazdıysa o olur.
Tanrı elçisinin beni tehdit ettiğini haber aldım. Af ondan umulur, dedim.

Beni birtakım dedikoducuların sözüyle kınama.
Hakkımda birçok dedikodular olduysa da bir kabahat işlemedim.

Tanrı’nın Resulü kendisinden aydınlık alınan bir nurdur.
O, Tanrı’nın çekilmiş kılıçlarından bir Hint kılıcıdır.

FARSÇA YAZAN ŞAİRLERİN BİRİNCİ TABAKASI

Olaylarla dolu olan bu âlem daima değişen bir makamdır. Her olayla başka türlü döner. Yeni devirler, yeni kavimler, yeni zamanlar, yeni diller meydana çıkar. Bu dilber dünya, aldatıcı bir gelindir. Fakat onun Kâvus'unun ve Dara'sının[33] kim olduğu bilinmez. Bu ahvalin değişmesine tufanlar, çeşitli olaylar, inkılaplar ve katliamlar sebep olmuştur.

33 Kâvus (Keykâvus): Keyaniler hanedanın ikinci ve en önemli hükümdarı; hükümdarlık süresi yaklaşık yüz elli yıldır.
Dara: On dört yıl boyunca İran'a hükmeden Ahameniş kralı; art arda yapılan üç savaşın sonunda Büyük İskender'e yenilip tahtını kaybetmiştir.

[BEHRÂM-I GÛR]

Âlimler ve fazıllar İslamdan önce Farsça söylenmiş şiirler bulamadıkları gibi, şairlerin adlarını da bir yerde görememişlerdir. Fakat dillerde dolaştığına göre, Farsça ilk şiir söyleyen Behrâm-ı Gûr'dur.[34]

34 Behrâm-ı Gûr: On beşinci Sasani hükümdarı. Sürekli yabaneşeği avına çıktığı için gûr (yabaneşeği) sözcüğüyle bilinir. Ülkesinin yönetimini vezirlere bırakarak zamanını daha çok avlanmakla geçiren Behrâm-ı Gûr içki, eğlence ve kadına da düşkündü. Yine bir yabaneşeği avı sırasında bir çukura düşerek kaybolmuştur (ö. 438).

Bu da şu sebeple olmuştur: Behrâm-ı Gûr'un bir sevgilisi vardı, ona Dil-Ârâm-ı Çengî derlerdi. Çok zarif ve nüktedandı, güzel huylu ve uygun hareketliydi. Behrâm ona âşıktı; ava ve gezmeye gittiğinde beraberinde götürürdü. Dil-Ârâm'ın da yanında olduğu bir gün ormanda bir arslana hücum etti. Arslanın iki kulağını tutup bağladı ve bu cesaretiyle son derece övündüğü için elinde olmaksızın dilinden şu mısra çıktı:

Ben o azgın arslan ve filim.

Behrâm'ın ağzından ne söz çıksa Dil-Ârâm'ın ona uygun bir cevap vermesi aralarında âdet olmuştu. "Bu sözüme ne cevap vereceksin" dedi Behrâm. Dil-Ârâm da şu uygun mısrayı okudu:

Senin adın Behrâm'dır, baban da Ebû Cebele'dir.

Bu söz, padişahın çok hoşuna gitti. Filozoflara gösterdi. Onlar da nazım hakkında bir kanun vücuda getirdiler. Fakat bir beyitten fazla söylemezlerdi.

Ebû Tâhir-i Hâtunî diyor ki: Deylemlilerden Adududdevle zamanında, Hanikeyn civarındaki Kasr-ı Şîrîn tamamen yıkılmamıştı. Bu kasrın üstünde eski Farçayla nazmedilmiş bir beyit buldular. Bundan, İslamdan önce Farsça şiir söylendiği anlaşılıyor. Fakat İran hükümdarları Arapların eline düştüklerinde, Araplar İslam ve şeriatı güçlendirmeye çalıştılar, Acemlerin âdetlerini unutturdular. Belki bu arada şiir söylemeyi ve okumayı da yasakladılar. Emevi ve Abbasi halifeleri zamanında bu memleketin hâkimi Araplardı. Şiir, inşâ [düzyazı] ve meseller hep Arap diliyle yazılıp söylenirdi.

Hâce Nizâmü'l-Mülk, Siyerü'l-Mülûk kitabında hikâye ediyor ki: Dört Halife zamanından Sultan Gazneli Mahmud'un devrine kadar kanunlar, defterler, fermanlar, menşurlar sultanların sarayından Arapça yazılıp çıkardı. Sultanların sarayında Farsça ferman yazılması ayıptı. Bu âdet Amîdü'l-Mülk Kündürî zamanına kadar devam etti. Bu kişi Alp Arslan bin Çağrı [Çakır] Bey'in veziriydi.[35] Bilgisinin azlığından bu kaideyi kaldırdı; bütün hükümler ve misaller [fermanlar] sultanların divanında Farsça yazılmaya başladı.

35 Amîdü'l-Mülk Kündürî aslında Alp Arslan'ın babası Tuğrul Bey'in veziriydi ve Alp Arslan'ın tahta çıkış döneminde yaşanan kısa kargaşanın ardından gözden düşmüş, yerine Nizâmü'l-Mülk geçmiştir.

Hikâye ederler ki: Abbasi halifeleri zamanında Horasan valisi olan Emir Abdullah bin Tâhir bir gün Nişabur'da oturmuştu. Bir adam bir kitap getirdi ve hediye etmek üzere onun önüne koydu. Emir "Bu kitap nedir?" diye sordu. "Bu Vâmık ile Azrâ kıssasıdır ve güzel bir hikâyedir. Filozoflar bunu Nûşirevân için telif etmişlerdir" dedi adam. Emir "Biz Kuran ve hadisten başka bir şey istemeyiz; böyle kitapların bize lüzumu yok. Bu kitap Muğların[36] eseridir, bizim için merduttur" diye cevap verdi ve kitabın suya atılmasını emretti. Bundan başka kendi idaresi altında bulunan memleketlerde Acemlerin ve Muğların vücuda getirdikleri kitaplardan ne buldularsa yok ettiler. Bu cihetten Samanoğulları zamanına kadar Acem şiiri görülmedi. Ara sıra şiir söylendiyse de hiç derlenmedi.

36 Muğlar: Zerdüşt inanırları, ateşe tapanlar.

Hikâye ederler ki: Acem diyarında Abbasi halifelerine karşı ilk isyan eden, Saffarilerden[37] Yakub bin Leys'in küçük bir oğlu vardı. Onu çok severdi. Bir bayram günü bu çocuk arkadaşlarıyla ceviz oynuyordu. Emir

de sokağın başına geldi ve bir kenarda durup bir süre oğlunun oyununu seyretti. Oğlunun attığı yedi ceviz çukurun içine düştü, ama biri dışarı fırladı. Oğlu buna çok üzüldü. Ama hemen sonra aynı ceviz geriye doğru yuvarlanarak çukura düştü. Bunun üzerine çok sevinen şehzadenin dilinden şu şiir çıktı:

37 Saffariler: IX. yüzyılda, İran'ın doğusunda geniş bir bölgede hüküm süren hanedan. Adını hanedanın temelini atan Yakub bin Leys'in eski bir kalaycı (F. saffâr) olmasından almaktadır. Yerine geçen kardeşi Amr'ın Samanoğullarına yenilmesinin ardından zayıflayıp topraklarının büyük bölümünü kaybetse de, bu hanedandan gelenlerin Sistan'daki egemenlikleri kesintili bir şekilde XVI. yüzyıla değin sürecekti.

Yuvarlana yuvarlana çukurun kenarına gidiyor.

Bu söz Emir Yakub'un çok hoşuna gitti. Beylerini ve vezirlerini topladı. Onlara "Bu, güzel bir şiir oldu ve bu söz şiir nevindendir" dedi. Ebû Dülef-i İclî ve İbnülka'b hep beraber bu şiiri taktî etmeye başladılar; bunun hecez bahrinin bir türü olduğunu gördüler.38 Uygun bir mısra ve sonradan bir beyit ekleyerek "dubeyt" diye isimlendirip bir süre bu tabiri kullandılar. Sonradan fazıllar bunu hoş bulmayıp "Bu, dört mısra olduğu için 'rubai' demek daha uygun düşer" dediler. Fazıllar bir süre rubaiyle uğraştılar ve güzel güzel şiirler söylediler.

38 Taktî: Şiiri ölçek duraklarına göre ayırarak okumak.
Bahr: Aruz vezinlerinin bölümleri.

Gülistanda gül vardı; bununla o yer süslendi. [MISRA]

Fakat Samanoğulları zamanında Farsça şiir çok gelişti. Üstat Rûdekî bu ilimde en başta gelenlerdendi. Ondan evvel divan sahibi olan bir şair işitmedim. Bunun için Farsça yazan şairler kısmına onunla başlamak lazım geldi.

Şairlerin En Önde Geleni

EBÜLHASAN-I RÛDEKÎ

(Yüce Tanrı onu mağfiretiyle örtsün)

Üstat Ebülhasan-ı Rûdekî Samanoğulları zamanında Emir Nasr bin Ahmed'in nedimiydi. Musiki ilminde büyük mahareti bulunması ve berbatı39 çok iyi çalması dolayısıyla Rûdekî mahlasını aldığı söylenir.

Bazıları da Rûdek'in Buhara'ya bağlı bir yer adı olduğunu ve kendisine de oraya nispetle Rûdekî denildiğini söyler.

39 Berbat: Kopuz ve lavtaya benzeyen bir saz.

Rûdekî kerim bir tabiata ve doğru bir zihne sahipti. O, şiir fenninin üstatlarındandır. Kelile ve Dimne'yi şiir biçiminde tercüme etmiştir. Emir Nasr ona pek çok lütuf ve ihsanda bulunmuştur. Unsurî, kasidelerinde Emir Nasr'ın Rûdekî hakkındaki bu ihsanlarından bahseder.

Hâce Hamdullah Müstevfî Tarih-i Güzîde'sinde diyor ki: Samanoğullarından Emir Nasr bin Ahmed, Horasan memleketlerini eline geçirdikten sonra dârülmülk [başkent] Herat'a geldiğinde o cennet gibi olan şehrin şimal rüzgârları ve ılıman havası tabiatına çok uydu. Serahs'ın ilkbaharını, Bâdgîs dağlarının yazını, şehrin etrafını nimetlerle dolduran sonbaharını görünce hanedanının asıl payitahtı olan dârülmülk Buhara'yı unuttu ve orada kaldı.

Devletin emirleri ve uluları, onun öteden beri vatan ve mesken edindikleri, birçok mal mülk sahibi oldukları Buhara'yı bırakarak burada kalmasına çok üzüldüler. Emiri tekrar Buhara'ya getirmek için birçok hilelere başvurdularsa da fayda etmedi. Nihayet Rûdekî'den bir zevku sefa meclisinde emiri Buhara'ya dönmeye teşvik etmesi hususunda yardımını isteyip kendisine pek çok mal vermeyi kabul ettiler.

Bir gün emir, şarap meclisinde cennet gibi olan Buhara'nın havasından ve nimetlerinden bahsetti. Rûdekî hazırlıksız bir şekilde hemen şu beyitleri nazmedip ona arz etti (Allah bunu söyleyenden razı olsun):

Mûleyan ırmağının kokuları geliyor,

O şefkatli yârin hatıraları uyanıyor.

Amû [Ceyhun] nehrinin kumları o sertliğiyle beraber

Ayaklar altında perniyan kumaşı40 gibidir.

40 Perniyan: Nakışlı atlas; ipekten dokunmuş, bir cins işlemeli kumaş.

O güzelliklerle dolu Ceyhun'un suları, atımızın beline kadar gelir.

Ey Buhara, sen şad ol ve çok yaşa. Padişah sana misafir geliyor.

Emir bir ay, Buhara ise asumandır; ay, asumana yakışır.

Emir bir servi, Buhara ise bir bostandır; servi de bostana yakışır.

Bu kaside uzundur. Tamamını yazmaya bu kitabın tahammülü yoktur. Bu kaside emirin o kadar hoşuna gitti ki ayağına çizmesini giymeden atına

atlayıp Buhara’nın yolunu tuttu.

Akıllı kimselere bu olay biraz tuhaf gelir. Çünkü bu çok sade yazılmış olup edebi sanat ve bedayi ile metanetten arıdır. Eğer bu zamanda bir şair böyle bir şiir yazıp sultanların, emirlerin meclisine arz etse akran ve emsali bunu beğenmezler. Fakat Rûdekî’nin musikiye vukufu olduğundan ve bu şiir bestelenmiş bir halde ahenkle okuduğundan emirin hoşuna gitmiştir. Bununla beraber yalnız bu şiirle onun hakkında kötü bir hüküm verilemez. Rûdekî’nin ilimlerle bilgili olduğu, güzel kaside ve mesneviler söylediği muhakkaktır. O her tabakadan kimselerin makbulü ve şanı yüce olan bir üstattır.

Rûdekî öldüğünde iki yüz Hintli ve Türk köle bıraktı. Artık diğer mallarının ne kadar çok olduğu bununla mukayese edilince anlaşılır. Şu kıta da onun şiirlerindendir:

Ne büyük acı, ne büyük hasret!
Feleğin dönüşü, alet ve silahsız benim kervanımın yolunu vurdu.
Bana bir saadet verdiğinde ona fazlasıyla mihnet ilave etti.
Felek hiçbir zaman böyle garip şeyler göstermekten geri kalmamıştır.

[NASR BİN AHMED BİN İSMAİL]

Bu vefalı Samanoğulları emiri Ebülfevaris Nasr bin Ahmed bin İsmail adil, hünerli ve hünerlileri seven bir padişahtı. Maveraünnehr ve Horasan’ı fethetti; otuz yıl adaletle ve dostlara nimet verip düşmanları yok ederek hüküm sürdü. Sonunda kölelerin elinden şehadet saadetine nail oldu. Hicri 331.

Unsurî, bu hanedanın [Samanoğulları] sultanlarının sayısını şu rubaisinde söylemiştir:

Saman[oğulları] hanedanından dokuz kişinin adı geçer.
Bunlar daima Horasan emiri olmakla tanınmışlardır.
Adları İsmail, Ahmed, Nasr, iki Nuh,
İki Abdülmelik ve iki Mansur’dur. [RUBAİ]

GAZAYİRÎ-İ RÂZÎ

(Tanrı’nın rahmeti onun üzerine olsun)

O, şairlerin büyüklerindendir. [Sultan Gazneli] Mahmud bin Sebüktekin zamanında yaşamıştır. Saraya intisap etmek için dârülmülk olan Gazne'ye gelmiş, oranın şairleriyle müşaare41 ve münakaşaya girişmiştir. Sultan Mahmud'un övüldüğü bir kaside yazmıştır. O kasidenin matlaı şudur:

41 Müşaare: Karşılıklı şiir söylemek, şiir yarıştırmak. Bir şairin eserine diğer bir şairin aynı vezin ve kafiyede nazire yazması. Edebiyat meraklılarının şiir okumaları; herhangi bir mazmunu içeren beyitler okunur veya birinin okuduğu beyte karşılık bir başkası da onun son kelimesiyle başlayan bir beyit okur.

Eğer büyüklük mevki ile, mevki de mal ile elde edilirse;
Bana bak ve olgunluk ile güzelliğin birleştiğini gör.
Ben o kişiyim ki, her beytin başına "söyledi" diye yazanlar,
Kıyamete kadar benimle övünürler.

Bu kasidede öyle bir iğrak42 yazmıştır ki Sultan Mahmud bunun için caize olarak kendisine, içinde 14.000 dirhem bulunan yedi altın kese bahşetmiştir. Bu iğrak aşağıda yazılıdır:

42 İğrak: Şairlerin genellikle methiye ve hicivlerde kullandıkları söz sanatlarından olan "abartma"nın (mübalağa) üç derecesinden (tebliğ, iğrâk, gulûv) ikincisi. Akla uygun ve yatkın gibi görünen, ancak imkânsız olan abartma.

Eşi ve benzeri olmayan Tanrı,
İki dünyayı birden yaratmamakla doğru bir iş yapmıştır.
Yoksa o [Sultan Mahmud] cömertlik gösterdiği bir günde,
Her ikisini de bağışlar ve kulların Tanrı'dan ümitleri kalmazdı.

Gazayirî'nin şairlikte özellikle iğrak ve itikat sanatlarda büyük bir kudreti vardır. Bütün şairler onun bu iki sıfatını kabul ederler.

[SULTAN GAZNELİ MAHMUD BİN SEBÜKTEKİN]

Yemînüddevle Ebülkasım Sultan Mahmud'a gelince (Tanrı onun burhanını ışıklı yapsın), onun menkıbeleri güneşten daha parlaktır. O, Tanrı'nın tevfikiyle muvaffak olmuş bir padişahtır. Onun her tarafa yayılmış, olgun bir fazileti vardır. Âlimlere çok hürmet, fakirlere, doğrulara, ibadet eden kullara hizmet ve şefkat göstererek yaşamıştır. Bunun için onun akıbeti de şerefli adı gibi "Mahmud"dur.

Tâcü’ş-Şüyûh’ta şöyle naklolunmuştur: Sultan Mahmud Gazne ve Horasan’ı eline geçirdiğinde Dârülhilafe’den bir lakapla şereflenmek arzusunu gösterdi. İmam Ebû Mansur-ı Seâlibî’yi kendisine böyle bir lakap verilmesi için Dârülhilafe’ye elçi gönderdi.

İmam bu mühim mesele için bir yıl orada kaldı, fakat bir şey elde edemedi. Nihayet halifeye meseleyi şu suretle arz etti: “Sultan Mahmud bugün şevket ve azamet sahibi bir padişahtır; dinin bayraklarını yüceltmek için çalışıyor. Binlerce puthane onun çalışmasıyla mescit haline gelmiş, binlerce kâfir İslamiyetle şereflenmiştir. Böyle dindar ve mücahit bir gaziyi lakaptan mahrum bırakmak doğru değildir.”

Halife, İmam’ın bu sözü üzerine düşünceye daldı ve sonra şöyle cevap verdi: “Bu adam bir köle oğludur. Ona sultanlara mahsus olan lakaplardan birini vermek nasıl mümkün olabilir? Bununla beraber o şevket ve kudret sahibi büyük bir adamdır. Kendisinin isyan etmesinden de korkulur.”

Bunun ardından halife, adamlarına danıştı. Hem yergi hem de övgü içeren bir lakap verilmesi hususunda ittifak ettiler ve “Sultan-ı yemînü’d-devle veliyyi emiri’l-müminîn” tarzında bir lakap yazdılar. Veli kelimesi sözlükte hem dosta hem de köleye denir. Dolayısıyla bu kelime hem yergi hem de övgü olabilir.

Dârülhilafe’den menşur [ferman] bu lakapla çıktı ve İmam Mansur bunu sultana arz etti. Sultan zekiliği ve uyaklığı sayesinde bu unvandaki “veli” kelimesinin ikinci manasını göz önüne aldı ve hilafet makamına hemen yüz bin dirhem gönderip halifeye de şöyle yazdı: “Mahmud otuz seneden beri ömrünü Muhammed Mustafa hanedanının şeriatına hürmetinden dolayı kâfirlerle savaşla geçirmiştir. Bugün bir elifi [Veli’yi vali diye okutacak olan elifi] yüz bin dirheme satın alıyor. Mürüvvet ve fütüvvet ağacının meyvası olan halife bu bir harfi yüz bin dirheme satmaz ve güçlük çıkarırsa büyük bir mürüvvetsizlikte bulunmuş olur.”

Sultanın elçisi bu para ve mektupla Dârülhilafe’ye geldiğinde ileri gelen âlimler ve fazıllar halifeye dediler ki: “Mahmud’un satın almayı dilediği bir harf veli kelimesine ilaveyle onu ‘valiyyi emiri’l-müminîn’ şekline sokacak olan eliftir. Böylece ‘veliyyi emiri’l-müminîn’ yerine ‘valiyyi emiri’l-müminîn’ lakabına sahip olacak ve bununla kelimede yergiyi içeren ikinci manayı bertaraf edecektir.” Halife, sultanın bu fazl ve kıyasetine hayran

kaldı. Bundan sonra birçok seneler Dârülhilafe'den misaller ve menşurlar hep "vali" lakabıyla çıktı.

Sultan Mahmud 69 yaşındayken 421 yılında vefat etmiştir. 34 yıl İran'ın mühim bir kısmı onun hükmü altında kaldı.

ESEDÎ-İ TÛSÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Selim bir tabiata ve doğruluktan şaşmayan bir zihne sahipti. İlk gelen şairlerdendir. Firdevsî-i Tûsî onun öğrencisiydi. Sultanların sultanı Gazneli Mahmud zamanında Horasan şairlerinin üstadıydı. Kendisine birkaç defa Şahnâme nazmetmesi için teklifte bulundularsa da ihtiyarlığını ve zayıflığını bahane ederek bu işten affedilmesini istedi. Şimdi onun divanı meşhur değildir. Fakat cönklerde[43] şiirleri yazılı bulunmaktadır. Şahnâme vezninde yazılmış Gerşasbnâme'si eserlerinin meşhurlarındandır. Gayet iyi yazılmış tartışmaları vardır.

43 Cönk: Saz şairlerinin kendilerinin veya başkalarının şiirlerini derledikleri ve uzunlamasına açılan defterler. Cönklerin yazarları çoğunlukla bilinmez. Yalnız saz şairlerinin değil, divan şairlerinin şiirlerini de içerirler. Hatta dini bilgilerin yanı sıra hutbe ve vaazlar içeren cönkler de vardır.

Onun ifade tarzından fazilet sahibi bir kimse olduğu anlaşılıyor. Şahnâme'yi nazmetmesi için daima Firdevsî'yi teşvik etmiş ve bu iş senin elinden tamam olacaktır, demiştir.

Naklederler ki: Firdevsî Gazne'den kaçıp Tûs'a, Tûs'tan da Rüstemdar'a, bir süre sonra da Rüstemdar ve Talkan'dan dönerek vatanına geldiğinde, aradan geçen süre içinde yaşlanmış ve eceli yakınlaşmıştı.

Esedî'yi çağırarak "Ey üstat göç vakti yakınlaştı, Şahnâme'nin bitmesine az bir şey kaldı. Ben öldükten sonra kimsenin Şahnâme'nin geri kalan kısmını nazma çekemeyeceğinden korkuyorum" dedi. "Ey evlat sen üzülme, eğer ömrüm vefa ederse senden sonra bu işi tamamlarım" diye cevapladı Esedî.

Firdevsî cevaben "Ey üstat, sen de ihtiyarsın. Bu işin senin elinde de tamam olması müşküldür" deyince Esedî de "İnşallah tam olur" diye cevapladı.

Esedî bu konuşmadan sonra Firdevsî'nin yanından ayrıldı. O gece ve gündüz, ta ikindi namazına kadar Şahnâme'nin geri kalan 4.000 beytini nazma çekti. Firdevsî ölmeden beyitlerin müsvettesini görmeye muvaffak oldu ve bu üstadın şairlik kudretini takdir etti.

Esedî'nin nazmettiği kısım Şahnâme'nin sonundaki Arapların İran'ı istilasının başlangıcından Mugire bin Şu'be'nin Yezdigerd'in yanına gelmesi ve Sa'd bin Vakkas'ın Acem melikleriyle muharebelerine ayrılan kısımlardır. Fazıllar Firdevsî'nin nazmının nerede sona erip Esedî'ninkinin nerede başladığının ferasetle anlaşılabileceği hususunda müttefiktir.

Esedî-i Tûsî'nin tartışmalarından "Şeb u Ruz" [Gece ve Gündüz] tartışmasını buraya yazdık. Zamanımızda tartışma manzumeleri pek az yazılıyor.

Gece ile Gündüzün Münazarası

Gece ve gündüzün birbirlerine üstün gelmek için
Münazara sırasında gösterdikleri delilleri dinle.
Bu, gönülden gam ve kederin şiddetini uzaklaştıran bir sergüzeşttir.
Onlar üstünlüklerini ispatlamak için mücadeleye giriştiler.
Bu övme ve kınama konusunda şöyle sözler geçti:

Gece: Tanrı gündüzü geceden yarattığı için
Gecenin fazileti gündüzden daha fazladır.
Tanrı'ya gece secde ve ibadet edenlerin kadri ve kıymeti,
Tanrı'nın indinde gündüz ibadet edenlerden daha çoktur.
Musa, kavmini Tanrı'ya müracaat için geceleyin davet etti,
Lut kavmi de zulüm ve haksızlıktan gece kurtuldu.
Muhammed ayı iki parçaya gece ayrıldı,
Beytü'l-harem'den miraca geceleyin gitti.
Her ay otuz gündür; fakat Kadir gecesinin kıymeti
Faziletinin çokluğundan, bir aydan bin kere daha yüksektir.
Gece ayıpları örter, gündüzse ayıpları meydana koyar.
Gece insanların rahatını, gündüzse elem ve kederini arttırır.
Gündüz namazın yasaklandığı vakitler vardır; ama Peygamber ve
Ümmetler gecenin her vakti kıldıkları namazlarla övünür.
Ben o padişahım ki tahtım yer ve sarayım felektir.
Ay benim seraskerimdir, bütün o dolaşan yıldızlar ise

Benim askerlerim ve hizmetçilerimdir.
Arapların senelerinin bütün ayları benim ayımın hesabıyla saptanır.
Benim ayımın üzerinde Cebrail'in kanadından nakışlar vardır;
Yüzünde sıhhat eserleri mevcuttur.
Halbuki senin güneşinin yüzünde hastalık eserleri görünür.
Senin güneşin senede ancak bir defa dönebilir.
Benim ayımsa bu mesafeyi bir aydan daha kısa zamanda kateder.

Gündüz gecenin bu sözlerini işittiğinde kızdı: Sus,
Neden böyle asılsız sözler söylüyorsun?
Niçin böyle gündüzün aleyhinde bulunuyorsun?
Arşın sahibi Tanrı, gündüzü, geceden evvel yemin ederek övmüştür.
Halk orucu gündüz tutar. Haremin Tanrısı,
Haremde haccın gündüz yapılmasını emretmiştir.
Bayram ve mübarek cuma günü, aşurenin arifesi
Akıl ve fehm ile bakarsan hep gündüzdür.
Halk haşr gününde mezarlarından gündüz kalkacaktır.
Bütün insanların varlığı yokluktan gündüz meydana gelmiştir.
Sen âşıklar için zahmet, çocuklar için korku, şeytanın yüreği,
Hastaların yüreğinin zulm ve sitemi değil misin?
Baykuşlar, cinler, devler, hırsızlar ve bütün fesat ehli gece gezer dolaşır.
Benim aslım feleğin güneşinden, senin cinsin topraktandır.
Ben ateş gibi parlağım, sen kömür gibi karasın.
Bütün ufukların yüzü benimle güzelleşir, seninle çirkinleşir.
Halkın gözünün nuru benimle artar, seninle azalır.
Benim rengim iman ve İslam'ın rengi, seninki küfrün rengidir.
Benim esvabım sevinç, seninki gam ve keder esvabıdır.
Sen çehre itibariyle Habeşîsin, güzellikle niçin övünüyorsun?
Habeş, put dahi olsa, nasıl güzel olabilir?
Senin yıldızlardan olan ordularının ne kıymeti var?
Benim güneşim bayrağını kaldırdığında hepsi kaçıp gider.
"Tanrı ölümü yarattı" ayetini oku!
Bunda her ne kadar hayat ölümden sonra gelmiş deniliyorsa da
Hiç şüphe yok ki hayat ölümden daha iyidir.
Arap her ne kadar yılını ve ayını senin ayın vasıtasıyla biliyorsa,

Acem de yılını ve ayını benim güneşimle bilir.
Güneş her ne kadar sararırsa da aydan iyidir.
Altın, sarı olsa da dirhemden daha kıymetlidir.
Senin ayının nuru, güneşimin ziyasından gelir. Nuru onunla artar
Ve daima güneşin hizmeti için boyunu eğer, iki büklüm olur.
O, ne kadar güneşten daha çabuk gitse de yine de onun peykidir.
Peyk, elbette padişahtan evvel gider.
Gündüzde üç vakit namaz farz olmuş, gecedeyse iki namaz.
Sen varlık cihetiyle benden eksik olduğun için sende kılınan namaz,
Bende kılınan namazdan eksik olmuştur.
Eğer bu sözüme razı olmazsan ve aramızda
Tanrı'nın adaletinin hakem olmasını istersen,
Adil doğuşlu şahın sözünü kabul et,
Yahut kerem madeni başvezirin hükmüne razı ol.
O Ebû Nasr Halil bin Ahmed'in oğludur;
Tanrı'nın yardım ve keremine mazhardır;
Makam ve yüceliğin tacı, saltanat ve nimetlerin sahibidir.

Söz Padişahı, Üstat
EBÜLFEREC-İ SECEZÎ
(Toprağı hoş olsun)

Üstat Ebülferec-i Secezî, Simcuri44 emiri Ebû Ali'nin egemenliği zamanında meydana çıkmış ve Simcuriler hanedanının övücüsü olmuştur. O, çok haşmetli ve mevki sahibi bir kişiydi. Simcur hanedanının büyüklerinden sonsuz nimet ve ihsanlar görmüştü. Şiir ilminde mahir ve fen sahibiydi. Ebülferec bu mevzuda birkaç eser yazmıştır. Şairlerin meliki Unsurî onun çırağıdır. Aslen Sistanlıdır; bazı mecmualarda Gazneli olduğu da yazılıdır. Ebülferec-i Belhî dahi ondan sonra gelmiştir. "Fakat fazilet evvelkine aittir." Ebülferec'in divanı pek meşhurdur; ben mecmualarda muhtelif şiirlerini de gördüm. Büyükler, risalelerinde Üstat Ebülferec'in şiirlerini şahit olarak gösterirler.

44 Simcuriler: Yaklaşık 900 ila 1000 arasında Horasan'da hüküm süren İranlı hanedan. Geçmişi tam olarak bilinmeyen bu hanedanın atası Samanoğulları hükümdarı İsmail'in hizmetine girmiş Ahmed adlı eski bir köleydi ve 912'de Sistan valiliğine atanmıştı. Oğlu İbrahim Horasan valisi

olurken, torunu Ebülhasan ise Horasan'ın güneyindeki Kuhistan'ı merkez edinerek bağımsız bir devlet kuracaktı. Onun yerine geçen oğlu Ebû Ali ise Herat'ı da topraklarına kattı. Samanoğullarının zayıflayıp Gaznelilerin güçlenmesi üzerine Ebû Ali de Karahanlılar ile ittifak yaptı. Ama Gazneliler, Karahanlılar ve Samanoğulları arasındaki savaşlar sırasında Simcuri toprakları işgal edilip bu hanedanın egemenliğine son verildi.

Saadet, bu devirde Anka-yı Mağrib gibidir.
Mihnet ve zahmet insanlara mahsustur.
Ben suret âleminin her tarafını dolaştım.
İnsan her yerde gamlı ve biçaredir.
Herkes kendine göre bir mihnete yakalanmıştır.
Hiç kimseye muafiyet beratı verilmemiştir.

Hikâye ederler ki: Simcuri emiri Ebû Ali, Sebüktekin sülalesinin egemenliğinden evvel Samanoğulları sultanları tarafından Horasan hâkimi olarak atanmıştı. Emir Nâsırüddin Sebüktekin [Gazneli Mahmud'un babası] Horasan'ı istila ettiğinde Simcur hanedanıyla Gazneli hanedanı arasında çekişme başladı; bu yüzden Horasan harap oldu. Sonunda Ebû Ali, Sultan Gazneli Mahmud'un eline esir düştü ve böylece Horasan hükümdarlığı bağımsız olarak Sultan Mahmud'a geçti.

Simcuriler Ebülferec'e Sebüktekin hanedanını hicvetmesi ve hicivlerinde onların soylarının aşağılık olduğunu belirtmesi için emir vermişlerdi. Simcuriler tamamıyla ortadan kalkıp Horasan padişahlığı da Sebüktekinoğullarına geçtikten sonra Sultan Mahmud, Üstat Ebülferec'e diş bilemeye başladı, onu cezalandırıp öldürmek istedi. O da gizlice Üstat Unsurî'nin yardımına sığındı. Unsurî, Sultan Mahmud'un yanında şefaat ederek onun kabahatini affettirdi. Sultan onu malı ve mülküyle Unsurî'ye bağışladı. Üstat Unsurî Ebülferec'in kıymetli mallarını kaleme aldı; fakat hocalık hakkına riayeti ve cömertliği sebebiyle bu malların yarısını tekrar Ebülferec'e bağışladı. Bunun için Üstat Ebülferec, Unsurî'ye dualar etti ve öğrencisinin bu lütfu hakkında kasideler yazdı.

Fazılların Kendisiyle Övündüğü, Üstat
MİNUÇİHR-İ ŞAST GELE

(Allah onun kabrini nurlandırsın)

Sultan Gazneli Mahmud’un hükümdarlığı zamanında yaşayan Minuçihr Belh vilayetinde doğmuş, fakat Gazne’de bulunmuştu. Bu sebeple onu Sultan Mahmud’un şairleri arasında saymışlardır.

Sağlam sözlü ve tatlı dilli bir şairdir. Üstat Ebülferec-i Secezî’nin talebelerinden ve söz meliki Unsurî’nin akranlarındandır. Onun şiirleri fazilet sahiplerinin yanında makbuldür. Divanı bütün İran diyarında meşhur ve maruftur. Son derece servet sahibi olduğundan “Şast Gele” adıyla şöhret bulmuştur. Onun bu zenginliği şiiri ve şairliği sebebiyle olmuştur.

Üstat Unsurî onun öğretmeni sayılır. Minuçihr’in üstat Unsurî’nin övülmesine dair parlak ve güzel kasideleri vardır. Bunun örneklerinden biri, muma hitaben yazdığı bir kasidesinde Üstat Unsurî’yi övüşüdür. Aşağıdaki beyitler bu kasidedendir:

Ey canını başının ortasına koymuş olan mum,
Bizim cismimiz, ruhumuzla kaimdir.
Halbuki senin canın cisminle yaşıyor.
Eğer sen yıldız değilsen, niçin geceden
Başka bir zamanda görünmüyorsun?
Âşık değilsen niçin daima kendi haline ağlıyorsun?
Evet, sen bir yıldızsın, fakat senin asumanın balmumudur.
Evet sen bir âşıksın, fakat senin maşukun
Üstünde bulunduğun tabladır.
Senin gömleğin teninin altındadır.
Herkes gömleği teninin üzerine örter;
Halbuki sen daima tenini gömleğin üzerine örtersin.
Eğer ölürsen, ateşi sana dokundurduklarında tekrar dirilirsin.
Hasta olduğunda boynunun vurulmasıyla [fitilinin düzeltilmesiyle]
Hemen iyileşirsin. Sen hem gülersin hem de ağlarsın.
Bu, pek görülmeyen bir haldir.
Sen hem maşuksun hem de kendine âşıksın.
Baharsız açar, sonbaharsız solarsın.
Gözsüz ağlar, ağızsız gülersin.
Velhasıl tıpkı bana benzersin; ben de sana…
Biz ikimiz kendi kendimizin düşmanıyız.
Fakat içinde bulunduğumuz cemiyetlerin dostuyuz.

Biz ikimiz dostların arzuları gerçekleşsin diye kendimizi yakarız.
Dostlar bizim yüzümüzden rahata kavuşur,
Fakat biz daima mahzuniyet içerisinde bulunuruz.
Her ikimiz de ağlıyoruz, ikimizin de rengi sararmıştır,
İkimiz de daima eriyoruz, ikimiz de yanıyoruz,
İkimiz de yalnız başına kalmışız, mihnetler içindeyiz.
Ben, gönlüme koyduğum şeyi [ateşi] senin başında görüyorum,
Senin başına koyduğum şey [ateş] de benim gönlümde yer edinmiştir.
Senin yüzün sabahleyin açılmış bir şenbelîd gibidir.
Benimki çemende henüz açmamış şenbelîde benzer.
Senin yüzünün ayrılığından güneşin düşmanı ve
Senden uzaklığımdan karanlık gecelerde mihnetlere giriftâr oldum.
Senden başka her tabakadan dostlarımı tecrübe ettim.
Ne birisinde talepkarlık, ne de ikisinde vefa kalmış.
Ey mum, benim mahrem-i esrarım, benim yârim,
Benim gamlarımı eksilten hep sensin. Ben seninim, sen de benim.
Sen daima nur saçarsın, ben de her gece sabaha kadar
Ebülkasım Hasan-ı Unsurî'nin divanını özlemle okurum.
Unsurî, devrinin üstatlarının üstadıdır. O, dinin unsurudur.
Gönlü her fitneden azade, saf ve lekesizdir.
Onun şiiri, fazileti gibi hem özentiden uzak hem de güzeldir.
Faziletiyse şiiri gibi hem nazenin hem de güzeldir.
Ondan daha fazla şairlik iddiasında bulunmak hezeyandır.
Ondan gayri bütün hakîmler ancak bir fen sahibidirler.
O ise birçok fenlere vâkıftır.
Her ne kadar atın sesi, karganın sesine benzerse de,
Kargada rahvan bir atın fenni ve sanatı bulunmaz.
Onun şiirlerini okudukça, şeker çiğnemiş gibi bir lezzet bulursun.
Onun beyitleri yasemen gibi kokar. [KASİDE]

Hakikaten bu kaside, onun şairlik tabiatının metinliğine ve onun bir söz üstadı olduğuna adil bir şahittir vesselam.

Söz Meliki

PİNDÂR-I RÂZÎ

(Allah kabrini nurlandırsın)

Bu kişi, Mecdüddevle Ebû Tâlib bin Fahrüddevle-i Deylemî'nin45 şairiydi. Sözü çok kuvvetli ve tabiatı kudretli bir şairdir. Arapça, Farsça ve Deylemce şiirler yazmıştır. Rey Kuhistanı'ndandır.

45 Büveyhiler: Arap ve Türk istilaları arasında İran'ın batısı Irak'ta yerel bir yönetim kuran, güçlü bir İran ve Şii karakteri taşıyan İslam hanedanı (932-1055). Deylem kökenli bu hanedan Ebû Şücâ Büveyh'in üç oğlu tarafından kurulmuştur. Zaman içinde başlayan iç kavgalar sonunda Büveyhiler, 990'da Fahrüddevle (Hamedan, İsfahan, Rey) ve Bahâüddevle (Irak, Fars, Huzistan, Kirman) kollarına ayrıldılar. Sultan Gazneli Mahmud'un ölen Fahrüddevle'nin oğlu Mecdüddevle'yi tutsak alarak Horasan'a götürmesiyle Büveyhilerin Fahrüddevle kolu 1029'da sona erdi.

Dünyanın kerim adamlarından olan Sahib İsmail bin Abbâd, bu Pindâr'ı himaye etmiştir. Onun fazileti hakkında Zahîrüddin-i Fâryâbî ise şu beyti söylemiştir:

Benim tabiatımın iç âlemine temaşa maksadıyla bir bak!
Sana, onun her köşesinden bir Pindâr göstereyim. [BEYİT]

Aşağıdaki Farsça şiir de Pindâr'ındır:

İki günün birinde Allah ölümü takdir etmiş,
Diğerindeyse etmemiştir.
Takdir ettiği gün ondan kaçınmak faydasızdır.
Takdir etmediği gündeyse zaten ölüm olmaz.

Bu kıta pek meşhurdur. Büyüklerden birçok kişiye isnat olunur. Fakat birçok eserde Pindâr'a isnat edildiği görülmüştür.

[MECDÜDDEVLE BİN FAHRÜDDEVLE-İ DEYLEMÎ]

Mecdüddevle babasının vefatından sonra on yedi yıl Acem Irakı ve Deylem'de saltanat sürmüştür. Onunla Sultan Gazneli Mahmud arasında mücadeleler olmuştur. Mecdüddevle'nin anası Seyyide ise Ebû Dülef-i Deylemî'nin kızıydı. Memleketi vekaleten o idare etti, çünkü Mecdüddevle henüz çocuktu.

Derler ki: Sultan Mahmud, Mecdüddevle'nin anasından baç ve haraç isteyip şöyle yazdı: "Tanrı Teala beni insanlar arasından seçip padişah etti. İkbal ve devlet tacını benim mübarek başıma koydu. Hint ve İran ahalisinin

pek çoğu bana boyun eğdiler. Sen de oğlunu gönder. O da benim maiyetimde yaşasın. Baç ve haracı kabul et. Yoksa iki bin kadar kuvvetli savaş filini sana karşı gönderirim. Rey topraklarını Gazne'ye naklederler."

Seyyide elçiye ikramlarda bulundu ve mektubu şöyle cevapladı: "Sultan Mahmud bir gazidir ve devlet sahibidir. İran ve Hint memleketlerinin çoğu onun elindedir. Kocam Fahrüddevle hayattayken Sultan Mahmud'un bana saldırmasından ve düşmanlık etmesinden korkardım. Şimdiyse kocam Tanrı'nın cennetine vasıl olmuştur ve o düşüncem de kalmadı. Çünkü Sultan Mahmud büyük bir padişah, şerefli ve haysiyetli bir kimsedir. İhtiyar bir kadına karşı ordu göndermez. Eğer gönderip harp ederse, şüphesiz ben de ona karşı mukabele edeceğim. Eğer zafer benim olursa ta kıyamete dek şan ve şeref benimdir. Zaferi o kazanacak olursa o zaman ihtiyar bir kadını mağlup etti ve bütün memlekete de bunun için fetihnâmeler gönderdi diyecekler.

Bu nasıl bir adamdır ki bir kadından daha aşağıdır. [MISRA]

Ben Sultan Mahmud'un akıllı ve faziletli bir adam olduğunu biliyorum. O, asla böyle bir işi yapmaya cüret etmeyecektir. Ben bu cihetten teselli bularak rahatlık döşeğinde uyumaktayım."

Sultan Mahmud'un elçisi bu haberi böylece sultana getirdi. Sultan, Seyyide'nin aklını ve zekâsını takdir etti. "Biz latife yapmak istiyorduk, fakat bu kadın akıl, zekâ ve ileriyi görüş bakımından erkeklerden daha üstündür" dedi.

Sultan Mahmud, Seyyide hayatta olduğu sürece Fahrüddevle'nin memleketine saldırmadı. Mecdüddevle'nin katli 420 senesindedir.

Şairlerin Meliki Üstat

EBÜLKASIM EL-HASAN BİN AHMED UNSURÎ

(Allah rahmet etsin)

Onun menkıbeleri ve büyüklükleri güneşten daha parlaktır. Sultan [Gazneli] Mahmud devrinin şairlerinin en ileri gelenidir. Onun şairlikten başka birçok fazileti de vardır. Bazıları onu hakîm olarak göstermişlerdir.

Derler ki: Sultan Yemînüddevle Mahmud'un (Tanrı onun burhanını nurlu yapsın) maiyetinde daima belirli dört yüz şair bulunurdu. Bunların en ileri geleni ve başı Üstat Unsurî'ydi. Bütün arkadaşları ona nispeten ancak bir öğrenci olduklarını itiraf ve ikrar ederlerdi. Unsurî'nin Sultan [Gazneli]

Mahmud’un meclisinde şairliğe ilaveten nedimlik vazifesi de vardı. Daima Sultan Mahmud’un menkıbe ve savaşlarını nazmen yazardı. Onun 180 beyte yakın uzun bir kasidesi vardır. Bunda Sultan Mahmud’un savaşlarını, zaferlerini ve fetihlerini nazmen anlatmıştır.

Nihayet Sultan Mahmud da ona, hükmü altında bulunan bütün memleketlerin “meliku’ş-şuarâ”lığı fermanını vermiş; bu memleketlerin neresinde bir şair varsa, şiirlerini tashih edip bozuk yerlerini düzeltmesi için Üstat Unsurî’ye göstermesini emir buyurmuştur. Şiirler böylece tashihten geçtikten sonra Sultan Mahmud’a takdim olunurdu.

Şairler her gün Üstat Unsurî’nin meclisine devam ederlerdi. O bu cihetten büyük bir mevki ve servet sahibi olmuştu. Firdevsî Şahnâme’sinde onu çok över. Bu hikâye yeri gelince anılacaktır. Tanrı hakikati herkesten daha iyi bilir.

Üstat Unsurî’nin Sultan Mahmud’un kardeşi Emir Nasr bin Sebüktekin’i övüp soru cevap tarzında yazdığı kaside aşağıdadır:

Letafete kanmış olan o dudak, dün gece ne sordumsa cevap verdi:

— Senin yüzün gece niçin görünmüyor?

— Mehtap ancak gece peyda olur.

— Senin güneş gibi yüzünü kim örtüyor

— Senin uykunu kim kaçırıyor?

— Gündüzü gecenin rengine boyama!

— Sen de yüzünü kanlı gözyaşlarına boyama!

— O kaküller çok güzel kokuyor.

— Çünkü halis amberdir.

— O yüzündeki ateşi parlatan kimdir?

— Senin yüreğini kebap edendir.

— Ben senin yüzünden yüzümü çeviremiyorum?

— Kimse yüzünü mihraptan çeviremez.

— Ben senin aşkının azabı içindeyim.

— Âşığın azapta olması iyidir.

— Bana rahat yüzü gösteren nedir?

— O genç padişahın yüzüdür.

— O dinin yardımcısı Emir Nasr’dır.

— O padişahları kendine köle yapan meliktir.

— Onun edebiyatta yetkisi bilinmektedir.
— Evet, edebiyat onunla olgunluğa ermiştir.
— Sen onun faziletlerinden haberdar mısın?
— O hesap sınırlarını aşmıştır.
— Zamanede onun vücudu lazımdır.
— Zamane ile onun vücudu, gençlik ile hayat gibidir.
— Sen cihanda onun gibisini gördün mü?
— Hayır, ne gördüm ne de bir kitapta okudum.
— Sen onun eli hakkında ne bilirsin?
— Deniz ona nisbetle serap gibidir.
— O dilek sahiplerini dinler.
— Onların suallerine altın ve hilatlerle cevap verir.
— Azâdeler onun huzurunda neye erişirler?
— Mevki, büyüklük ve dileklerin yerine getirilmesine!
— Onun oku hakkında ne bilirsin?
— O yıldırımların ve uçan yıldızların eşidir.
— Onun elindeki kılıç ve düşman nedir?
— Biri ateş, diğeri cıvadır.
— Onun hükmünden çıkan ne olur?
— Kavb ve harap olur.
— Onun düşmanları yalan söylerler.
— Tıpkı Müseylime-i Kezzâb[46] gibi.

46 Müseylime-i Kezzâb: Önce Müslüman oldu, ama sonradan, Hicretin 10. senesinde Yemâme'de peygamberlik davasına kalkıştı. Hazreti Ebû Bekir, Müseylime'nin üzerine Halid bin Velid komutasında bir ordu gönderdi. Vahşi bin Harb, Hz. Hamza'yı şehit ettiği mızrağıyla onu öldürdü.

— Ben onu afaka değişmem.
— Evet doğruyu yanlış ile kim değişir.
— Onun cömertliğinden kim zahmet görür?
— Elbise dokuyanlarla sikke darbedenler.
— O herkesten daha şeriftir.
— Ona bu şerefi vehhab olan Allah vermiştir.
— O, mülkü nerede tutar?
— Ben onu övmekten kendimi alamıyorum.

— Akıl sahipleri böyle yapar.
— Ben onun için Tanrı'dan ne istiyeyim?
— Uzun ömür ve gençlik devleti.

Üstat Unsurî'nin sözlerinden bu kadarıyla yetinelim. Çünkü onun divanı otuz bin beyte yakındır. Şiirleri masnu, maarif, tevhit, mesnevi ve mukataat'tan ibarettir. Belh vilayetinde doğmuş, Gazne'de yaşamış ve 431 yılında vefat etmiştir. Sultan Gazneli Mahmud ve oğlu Sultan Mes'ud devrinde yaşamıştır.

[GAZNELİ SULTAN MES'UD]

Sultan Mes'ud, Mahmud'un büyük oğludur. Sultan Muhammed ise Mes'ud'un küçük kardeşidir. Sultan Mahmud'un vefatından sonra bu iki kardeş arasında çekişmeler oldu. Sultan Mahmud hayattayken Horasan, Irak, Cürcan ve çevresinin Sultan Mes'ud'a, Gazne, Kâbil ve Hindistan'ın da Sultan Muhammed'e verilmesini vasiyet etmişti. Sultan Mes'ud kardeşinden hutbede kendi adının da anılmasını istedi. Muhammed bunu kabul etmedi. Sultan Mes'ud kardeşine karşı ayaklanarak ordusuyla Zabul üzerine yürüdü; ama sonuçta Muhammed, Mes'ud'u esir edip öldürdü. Sonrasında da Mes'ud'un oğlu Mevdûd amcasına karşı harakete geçti, babasının intikamını almak üzere onu ve oğullarını öldürdü. Bu suretle Sebüktekin oğullarının ikbal sabahı idbar akşamına döndü. İşte bu karışıklıklar sırasında Selçuklular meydana atılarak Horasan ile Irak'ı ele geçirdiler. Sultan Mes'ud görüş ve tedbir sahibi mert bir padişahtı; fakat:

Talihin kime güleceği ve kime meyledeceği bilinmez. [MISRA]

Şairlerin Meliki
ASCEDÎ
(Tanrı rahmet etsin)

Aslen Heratlıdır. Her bakımdan hoş kasideler söylerdi. Üstat Unsurî'nin talebelerindendi ve daima Sultan Mahmud bin Sebüktekin'in yanında bulunurdu. Ascedî'nin divanı pek meşhur değilse de şiirleri mecmualarda ve fazılların risalelerinde kayıtlıdır. Bu rubai onundur:

Şarap içmeye ve şarap kadehini yâd etmeye tövbeler olsun.
Gümüş gibi parlak çeneli güzellerin aşkına tövbeler olsun.

Gönül, günah işlemek hevesindedir; dudaklarımsa tövbe etmektedir.
Yarabbi, bu dürüst olmayan tövbelere tövbeler olsun.

EBÜLFAHR MES'UD BİN SA'D BİN SELMÂN

(Tanrı kabrini nurlandırsın)

Cürcanlıdır. Divanı Acem Irakı, Taberistan ve Dârü'l-Merz'de büyük bir şöhret kazanmıştır. Emir Unsurü'l-Ma'âlî Minuçihr bin Kâbus zamanında yaşamış, fazilet sahibi bir adamdır. Çok sayıda Arapça şiiri vardır. Ömrünün sonunda sultanları ve emirleri övmekten vazgeçerek tevhitler, Tanrı'yı övme, züht ve inziva hakkında kasideler yazmıştır.

Fazıl ve büyük kişiler, onun şiirlerini çok beğenirlerdi. Felekî-i Şirvanî, şahsını överken Mes'ud'un adını da anıyor ve şöyle diyor:

Mes'ud şair olarak bu tarzda şiir yazabilseydi, babası
Sa'd bin Selmân'ın ruhu kendisine candan yüzlerce aferin derdi. [BEYİT]

Şu kıta Mes'ud'undur (Tanrı ona rahmet etsin):

Hakikat gözleriyle baktığımda,
Bu cihanın geçici bir konak olduğunu gördüm.
Hür ve iyi huylu adamlar perde altında gizlenmişlerdir.
Asuman insafsız bir arkadaş gibi, daima işve ve hilelerle meşgul.
Tanrı'ya şükürler olsun ki hasta gönlüm iyileşip hırs döşeğinden kalktı.
Şimdi tövbe eczanesinden doğruluk ilacını istemekte.
Cihan padişahını öven bu dil, bugün Tanrı'nın doğruluk övücüsü oldu.
Sazın güzel nağmeleri Mustafa'nın bağının bülbülleri gibi ötmeye başladı.
Süslü esvaplar giyecek hale gelip zenginleştiğimde aklım eksilmişti.
Şimdi bu rahat kafama ve hür olan tenime
Beş arşın yün ile pamuktan başka bir şey lazım değil.
Bir süre size hizmet ettim, bundan sonra sıra Tanrı'ya geldi.

[EMİR KÂBUS BİN VAŞMGÎR]

Cürcan, Dârü'l-Merz, Taberistan ve Geylan'ı hükmü altında bulunduran Emir Şemsü'l-Ma'âlî Kâbus bin Vaşmgîr âlim, fazıl ve adalet sahibi bir padişahtı; âlimlere ve bilginlere çok saygı gösterirdi. Birçok Arapça ve Farsça şiirler söylemiştir. Senâ'î'nin şu beyti onun olgunluk ve faziletine delildir:

Fıkıh öğren, fakat mevki ve rütbe cehenneminde
Kâbus bin Vaşmgîr gibi olma. [BEYİT]

Kâbus ile Fahrüddevle-i Deylemî arasına düşmanlık girdi. Fahrüddevle onu Cürcan'dan çıkardı. Bunun üzerine Kâbus, Nişabur'a geldi ve Samanoğullarından Nuh bin Mansur'dan önce Horasan valisi olan Simcuri emiri Ebû Ali ile Taş-Hâcib'e sığındı.

Nişabur'da yedi sene kaldı. Âlimlere, zahitlere, salihlere bol bol lütuf ve ihsanlarda bulunurdu. Sofrasının kıymetli kaplarını bu uğurda sarf etti. Gurbette kaldığı sürede hükümet merkezindeki âdetini hiç bozmadı. O zaman Horasan'ın baş kadısı ve devrin ileri gelen bir adamı olan İmam Ebû Süheyl-i Sa'lûkî, Emir Kâbus hakkında methiye ve eserler yazmıştır.

Fahrüddevle öldüğünde Kâbus, Cürcan ve varisi olduğu diğer memleketleri tekrar ele geçirdi. Bu sırada oğlu Minuçihr'in kendi aleyhinde kurduğu suikast sonucu, yakın adamlarından birinin eliyle Bistam'a bağlı olan Cenaşek Kalesi'nde şehit edildi.

Emir Kâbus'un öldürülmesinin sebebi şuydu: Kâbus, son derece kibirli ve kötü huylu bir adamdı. Birçok büyük adamı öldürmüştü. Kan dökmeye haristi. Nihayet, devlet erkânı ondan nefret ettiler. Oğlu Minuçihr'i Kâbus'u yakalatıp hapsetmesi için kışkırttılar ve oğlu da onu hapsetti. Neticede Minuçihr, onun hapiste öldürülmesine razı oldu.

Derler ki: Minuçihr, Kâbus'u yakaladığında, onu Cürcan'daki Mârân Kalesi'ne hapsetmek üzere Abdullah Cemmâz'a teslim etti.

Kaleye götürülürken Emir Kâbus, Abdullah'a "Sizlerin ne yetkisi var ki benim gibi bir emiri incitmeye cüret edilir" diye sordu.

"Ey Emir sen çok adam öldürdün, bu yüzden de seni hapsettik" dedi cevaben Abdullah.

"Söylediğinin aksine ben pek az insan öldürdüğüm için bu belaya giriftar oldum ya. Eğer çok adam öldürseydim ilk önce seni öldürür ve bugün bu derece kötü bir şekilde senin eline düşmezdim" dedi Emir Kâbus.

[EBÛ ALİ SİNÂ]

Şeyhü'r-reis Ebû Ali Sinâ, Emir Kâbus ile aynı çağda yaşamıştır. Ona "hüccetü'l-hak" demişlerdir. Aslen Buharalıdır. Babası Ebû Abdullah Sinâ âlim ve hakîm biriydi.

Şeyh Ebû Ali, henüz on iki yaşındayken Buhara âlimleriyle münakaşa yapar ve onları susmaya mecbur ederdi. Harezm'de yedi sene ders okudu. Oradan Cürcan, Rey ve sonra Acem Irakı'na gitti. Daha sonraysa Vezir İmâdüddevle-i Deylemî'nin yanında bulundu. İsfahan kıtasında ishal ve sahc hastalığından öldü.

Bir fazıl Ebû Ali Sinâ hakkında şu kıtayı yazmıştır:

Heccetü'l hak Ebû Ali Sinâ
qA^ (373)'da yokluk âleminden varlık âlemine geldi.
ºc^ (391)'da bütün ilimleri öğrendi;
UÉé (427)'de de bu dünyadan göçmüştür. [KITA]

Sahbânü'l-Acem

FİRDEVSÎ-İ TÛSÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Büyükler ve fazıllar İslamiyet devrinde Firdevsî gibi bir şairin dünyaya gelmediği hususunda müttefikler. Hakikaten o, söz üstatlığının ve fesahatin hakkını vermiştir. Bu iddianın doğruluğuna Şahnâme kitabı adil bir şahittir. Beş yüz sene geçtiği halde zamanın şairlerinden ve belagat sahiplerinden hiçbiri Şahnâme'ye benzer bir eser vücuda getirme kudretini kendisinde bulmamıştır. Bu kudret ve kabiliyet, şairlerden hiç kimseye nasip olmamış ve olmaz da. Bu, Allah'ın Firdevsî'ye bir vergisidir. Faziletli kimselerden bazıları onun hakkında şöyle söyler:

Firdevsî'nin söz padişahlığında basıp dünyada bıraktığı sikkeyi
Fars ahalisinden başka bir kimse bastıysa kâfir olayım.
Söz, önce yüce arştan yere indi; fakat
Firdevsî onu tekrar yükseltip yüce arşa çıkardı. [ŞİİR]

Başka bir aziz de bu kıtayı söylemiştir (Tanrı onu söyleyenin hayrını versin):

Her ne kadar Peygamber,
"Benden sonra nebi gelmeyecektir" dediyse de
Şiirde [şu] üç kişi peygamberdir:
Gazelde Sa'dî, kasidede Enverî, tavsif ve tasvirde de Firdevsî.

Hakikat şudur ki, az çok bir farkla Hakanî'nin kasideleri Enverî'nin kasideleriyle aynı ayarda olabilir. Yine Emir Husrev'in gazelleri, üstat Şeyh

Sa’dî’nin gazellerinden hiç geri kalmaz. Fakat Firdevsî’nin [şiirinde] kullandığı kelimelere ve yaptığı tavsiflere hangi fazıl kişinin şiirinde rastlanabilir, bunu yapmak kime müyesser olur. Bu sözleri beğenmeyen ve kabul etmeyen de olabilir. Bu yolda Şeyh Nizâmî de büyük şairlerdendi; sözleri yüksek, metin ve manalıdır. Fakat her iki şair hakkında da insaflıca düşünüldüğünde, hangisinin daha ayırt edici vasıflı olduğu hakiki bir hükümle söylenir ve ortaya çıkar.

Firdevsî’nin ismi Hasan bin İshak bin Şerefşah’tır. Bazı şiirlerinde mahlas olarak İbn Şerefşah adını kullanmıştır. O, Tûs köylülerindendir ve Tûs’a bağlı Rezan köyünden olduğunu söylerler. Bazı kişilerse Amid-i Horasan adıyla meşhur olan Sûrî bin Ebû Ma’şer’in Tûs köyünde Firdevs adında bağ ve bahçeleri bulunduğunu, Firdevsî’nin babasının da bu bahçelerin bahçıvanı olduğunu söylüyorlar. İşte Firdevsî adını alması bu sebeptenmiş. Doğru olup olmadığının sorumluluğu anlatana aittir.

Hayata atıldığında Firdevsî’nin vaziyeti şöyleydi: Tûs valisi ona çok eziyet etmişti. Tûs valisini şikâyet maksadıyla Gazne’ye giderek bir süre Sultan Mahmud’un sarayına gidip geldi, fakat işi olmadı. Günlük rızkını çıkarmayacak hale geldi. Şairliği sanat edindi. Kıtalar, kasideler yazarak her sınıf halktan maaş temin etti.

Üstat Unsurî’yle konuşmak istiyordu, fakat Unsurî’nin mertebesi yüksek olduğu için bu arzusu bir türlü yerine gelmiyordu. Nihayet bir gün Unsurî’nin meclisine hileyle girebildi. O mecliste Unsurî’nin talebelerinden olan Ascedî ve Ferruhî de bulunuyordu.

Üstat Unsurî, Firdevsî’yi köylü kılıklı bir adam olarak gördüğü için gülerek ve latife yoluyla “Ey kardeş şairler meclisine şairlerden başka kimse yakışmaz” dedi. “Ben fakir de bu şiir sanatından birazcık anlarım” dedi Firdevsî.

Üstat Unsurî, onun şairlik tabiatını denemek için “Biz her birimiz bir mısra söylüyoruz. Eğer sen de buna ilaveten bir mısra söylersen o vakit senin şairliğini kabul ederiz” dedi ve şu mısrayı söyledi: “Ay senin yanağın gibi parlak değildir.” Onun arkasından Ascedî “Senin yanağın gibi gülşende gül yoktur” ve Ferruhî “Senin kirpiklerin mızrak gibi zırhları deler geçer” dedi. Firdevsî de “Peşen ile çarpışan Giv’in mızrağı gibi” diye tamamladı.

Böylece sözünün güzelliğine hayret ederek onu takdir ettiler. Üstat Unsurî “Güzel söyledin, galiba senin Acem meliklerinin tarihine de vukufun var”

dedi Firdevsî'ye. "Evet, yanımda bu konuda bir de tarih vardır" dedi Firdevsî.

Unsurî onu şiirler ve zor beyitlerden imtihan etti. Firdevsî'yi şairlik şivesine hâkim buldu. "Ey kardeş bizi mazur gör, senin bu faziletini bilemedik" dedi ve kendine arkadaş yaptı.

Sultan Mahmud, Unsurî'ye Acem meliklerinin tarihini manzum bir halde kaleme almasını emretmişti. Unsurî de işlerinin çokluğunu bahane etmişti; belki de, onun şairlik tabiatı böyle bir "şahnâme"nin nazmına kâfi değildi. O devirde bu işin ehli hiç kimse bulunmamıştı.

Nihayet Firdevsî'ye "Şahnâme nazmedebilir misin?" diye sordular. O da "İnşallah ederim" dedi. Üstat Unsurî buna çok memnun oldu, derhal vaziyeti sultana arz etti ve "Çok güzel, inci gibi parlak sözler söylemeye muktedir Horasanlı bir genç gelmiş; öyle zannediyorum ki bu genç Acem tarihini nazma çekebilecektir" dedi. Sultan "Ona benim övgüm için birkaç beyit yazmasını söyle" dedi. Unsurî, Firdevsî'ye sultanı övmesini bildirdi. Firdevsî hiç düşünmeksizin birkaç beyit söyledi ve şu beyit de onlardan birisidir:

Çocuk sütten doyup dudaklarını annesinin memesinden
Çektiği vakit beşiğinde ilk defa Mahmud der.

Bu beyit sultanın çok hoşuna gitti ve Firdevsî'ye "şahnâme"yi nazma başlamasını emretti.

Derler ki: Sultanın emriyle ona saray avlusundaki bahçede bir hücre verdiler ve maaş bağladılar. Dört sene Gazne'de Şahnâme'nin nazmıyla uğraştı. Bundan sonra vatanına gitmek ve Şahnâme'nin nazmıyla orada uğraşmak için izin aldı. Dört sene de Tûs'ta kaldıktan sonra tekrar Gazne'ye geldi. Bu sürede Şahnâme'nin dörtte birini nazma çekmişti. Bunu sultana arz etti ve sultanın kimya gibi tesirli olan beğenilerine mazhar oldu. Yine önceki gibi çalışmaya başladı. Sultan zaman zaman onun gönlünü alır, halini hatırını sorardı.

Firdevsî'nin mürebbisi [vezir] Şemsü'l-kufat Hâce Ahmed bin Hasan Meymendî'ydi. Onu daima över, ama Sultan Mahmud'un en yakın adamlarından ve seçkin kişilerinden olan Ayaz'a hiç iltifat etmezdi. Ayaz bu yüzden ona kızmıştı ve Firdevsî'ye olan düşmanlığı yüzünden padişahın da bulunduğu özel bir mecliste Firdevsî'nin Rafızi[47] olduğunu söyledi. Sultan Mahmud din ve mezhep hususunda mutaassıptı. Rafızilere düşman olduğu

kadar hiçbir taifeye düşman değildi. Bu sebepten sultanın Firdevsî hakkındaki fikri tamamen değişti.

47 Rafıziler: Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in halifeliklerini reddeden Şii akım. Şii kaynaklar ise beşinci imam Muhammed Bakır'ın ölmesinin ardından Hz. Hasan'ın torunlarından Nefs-i Zekiye diye ünlenen Muhammed yerine Câfer-i Sadık'ı imam sayanları Rafızi diye adlandırır. Bu anlamıyla Rafızilik Şiiliğin İmamiye mezhebiyle özdeştir.

Bir gün Firdevsî'yi çağırttı ve azarlamak maksadıyla, asık bir suratla "Sen Karmati'ymişsin[48] öyle mi? Seni, bütün Karmatilere ibret olsun diye fillerin ayakları altında helak ettireceğim" dedi.

48 Karmatiler: Bâtıni-İsmaili kökenli dinsel ve siyasi bir akımın üyeleri. En belirgin özellikleri dinde bütün yasakların ve yükümlülüklerin kaldırılmasını savunmasıdır. Tüm Bâtıni akımlar gibi Karmatilik de eski İran inançlarından, özellikle Mazdekçilikten etkilenmiştir. Ortaklaşma anlayışı oldukça güçlü olan hareket, siyasal alanda Hz. Ali'nin soyunun haklarını savunur görünse de, temelde Arap egemenliğine karşı ulusal bir tepkidir.

Firdevsî derhal sultanın ayaklarına kapandı ve "Ben Karmati değilim, ehl-i sünnet ve'l cemaattenim. Bana iftira etmişler" dedi.

"Bid'at olan bu yolun büyükleri hep Tûs şehrinden zuhur etmiştir, fakat bununla beraber, seni bu yoldan dönmen şartıyla affediyorum" dedi Sultan.

Firdevsî bundan sonra sultandan korkmaya başladı ve sultanın da onun hakkındaki fikirleri değişti.

Sultanla aralarında geçen olaylara rağmen Firdevsî Şahnâme'yi tamamladı. Bu eserine karşılık, sultanın yakın nedimleri arasına girmek veya bir yerin ıkta'ına[49] nail olmayı ümit ediyordu. Sultanın ona karşı olan beğenisi sona erince Şahnâme için tayin edilen caizesi her beytine bir dirhem olmak üzere 60.000 dirhem gümüşe indirildi. Firdevsî, bu caizeyi çok küçük gördü. Bununla beraber aldı. Pazara gitti, hamama girdi ve hamamcıya ücret olarak 20.000 dirhem verdi. 20.000 dirhemini de bir şerbet içip şerbetçiye verdi ve kalanını da muhtaç olanlara dağıttı. Gazne şehrinde gizlendi, sonrasında Şahnâme kitabını, sultanın Hafız-ı kütüb'ünden [kütüphaneci] hileyle aldı ve sultanı yermek için yazdığı birkaç beyti ona ilave etti. Şu beyitler onlardandır:

49 Ikta: Padişahın toprak bağışlaması.

Sultan’ın taç ve hazinesine nail olmak ümidiyle
Şahnâme’yi yazmak için çok seneler çalıştım, zahmet çektim.
Halbuki o, bana yürek acısından başka bir şey vermedi.
Ve elime havadan başka bir şey geçmedi.
Eğer o, padişah oğlu padişah olsaydı, başıma altın taç kordu.
Ve eğer onun annesi de olsaydı,
Beni dizkapaklarıma dek altına gark ederdi.
Onun soyunda ve asaletinde büyüklük olmadığı için,
Büyüklerin adını duymak istemedi. [ŞİİR]

Bu beyitlerin içinde bulunduğu manzume pek meşhurdur. Tamamını yazmaya hacet yoktur.

Firdevsî dört ay boyunca Gazne’de gizlendi, sonra gizlice Herat’a geldi ve sahaf Ebülme’âlî’nin evinde bir süre vakit geçirdi. Nihayet Sultan Mahmud’un elçileri Firdevsî’yi aramak için oraya gelip şehirde tellal çağırttılar. Firdevsî büyük bir güçlükle kendini Tûs’a attı, fakat orada da durması imkânsızdı. Hısım ve akrabalarına veda ederek Rüstemdar’a gitti. Ve o dönem Minuçihr bin Kâbus tarafından Rüstemdar hâkimi olan Sipehbed-i Cürcanî’ye sığındı. Sipehbed ona hürmet etti. Firdevsî’den Sultan Mahmud’u hicveden beyitleri 160 dirhem altın mukabilinde onları Şahnâme’den çıkarmak için satın aldı. Firdevsî de buna razı oldu. Firdevsî bir kere daha Tûs’a gittiğinde artık ihtiyarlamıştı. Ünsiyet ettiği vatanında gizli olarak yaşıyordu.

Sultan Mahmud, Hint seferi için Delhi melikine bir mektup yazarken yüzünü [veziri] Hâce Ahmed bin Hasan-ı Meymendî’ye çevirdi ve “Eğer mektubun cevabı arzumuza uygun gelmezse ne tedbir alalım?” diye sordu. Hâce de Şahnâme’den şu beyti okudu:

Eğer cevap arzuma uygun gelmezse artık yapılacak şey,
Savaş meydanında elimde gürzüm Efrâsiyâb’la çarpışmaktır.

Sultan bundan çok duygulandı ve “Firdevsî’ye cefa ettim, pek az ihsanda bulundum, acaba şimdi o ne haldedir” dedi.

Hâce padişahla bu hususta konuşma fırsatını ele geçirince hemen “Firdevsî artık düşkün bir ihtiyardır ve çok gamlı olarak Tûs’ta gizli bir hayat yaşamaktadır” dedi.

Son derece inayet ve lütuf gösteren sultan, on iki deveye çivit boyası yükleterek Tûs'ta oturan Firdevsî'ye caize olarak gönderdi. Çivit boyası yüklü develer Tûs şehrinin Rudbar kapısından içeri girerken, Firdevsî'nin cenazesi Rezan kapısından çıkıyordu. Sonrasında bunları onun kız kardeşine vermek istediler; fakat o, son derece zahitliğinden dolayı kabul etmedi, "Benim sultanın malına ihtiyacım yoktur" dedi.

Firdevsî'nin vefatı 411 senesine rastlar. Mezarı Tûs'ta, Abbasiyye mezarlığının yanındadır. Bugün onun şerefli mezarının yeri bellidir ve ziyaretçilerin hacet yeridir.

Şeyh Ebülkasım-ı Gürgânî (Tanrı rahmet etsin) Mecusileri50 övdüğü için Firdevsî'nin cenaze namazını kılmadı. O gece rüyasında Firdevsî'yi Adn cennetinin51 en yüksek makamında gördü ve ona "Bu dereceyi ne ile kazandın?" diye sordu. O da "Allah'ın birliği hakkında söylediğim şu beyitle kazandım" dedi:

50 Mecusiler: MÖ VI. yüzyılda İranlı peygamber Zerdüşt'ün kurduğu inanç ve ibadet sistemini kabul edenler.

51 Adn: Yedi kat göklerin üzerinde yaratılan sekiz cennetten en yüksek derecede olanı.

Cihanın yüksekliği, alçaklığı hep sensin.
Bilmiyorum sen nesin! Her ne isen osun. [BEYİT]

Yukarıda adı geçen Sipehbed [başkumandan] Emir Şemsü'l-Ma'âlî Kâbus'un dayısının oğludur. Derbend-i Şikkan'ın yanında, Horasan'dan Gürgân ve Esterâbâd'a giden yolun üzerindeki Ribat-ı Aşk bu Sipehbed'in yaptırdığı binalardandır. Duvarları zalim güzellerin vaat ve vefaları gibi yıkılmış, damıysa âşıkların mihneti gibi çökmüştü; artık ondan hiçbir eser kalmamıştı. Fakat emir-i kebir, âlim, adil, müeyyet, mufaddal, Nizâmü'l-hak ve'd-din Ali-Şîr (Tanrı devletini devamlı kılsın) tarafından bu ribatın [kervansaray] tamiri emredildi. Az bir zamanda o yıkık duvarlar İskender'in seddi gibi sağlamlaştı ve damı bu yüce feleğin kemeri gibi yükseldi. Bugün bu ülkede böyle bir bina gösterilemez; bütün yolcuların rahat etmesi için biricik yerdir. Cenabı Hak bu melek sıfatlı emiri seneler boyunca yaşatsın.

Yarabbi dünya bu letafet ve teravetiyle durdukça
Ve felekler devrinde devam ettiği müddetçe,
Sen onu, ömründen ve gençliğinden faydalandır

Ve ona her şeyden ziyade ömür ver. [ŞİİR]

Söz Meliki, Üstat

FERRUHÎ

(Tanrı kabrini serin yapsın)

Üstat Ferruhî Tirmizlidir ve Üstat Unsurî'nin talebesidir. Doğru tabiatlı ve aklıselim sahibidir. Üstat Reşîd-i Vatvât "Ferruhî, Arapların Mütenebbî'si mevkiindedir" demiştir. Bu her iki fazıl kişinin sözleri sehl-i mümteni'dir[52]. Sultan Mahmud bin Sebüktekin zamanında Belh valisi olan emir-i kebir Ebülmuzaffer bin Emir Nasr bin Nâsırüddin'in övücüsüdür.

52 Sehl-i mümteni: Kolay ve sade göründüğü halde, bulunup söylenmesi ve taklit edilmesi zor olan söz.

Emir Ebülmuzaffer'in "dağgâh"ı hakkında şu kasideyi yazmıştır:

Çemenler yağmur bulutlarıyla örtüldüğünde, dağ başları
Türlü türlü çiçeklerle, yedi renkli perniyan kumaşına bürünür.
Yerde ahu göbeği gibi miskler doğar.
Söğüt ağacı tutî kanadı gibi yapraklarla örtülüdür.
Dün gece yarısı rüzgârlar bahar kokularını getirdi.
Bu ne güzel kuzey rüzgârı, bu ne kutlu bahar rüzgârı!
Rüzgârlar sanki yanlarında misk ve bağlarda
Kucaklarında allı yeşilli bebekler taşıyorlar.
Nesterenin boynunda beyaz bir inci,
Erguvanın kulağının küpesinde Bedahşan yakutu parlıyor.
Gül ağacının dallarında kırmızı esvaba bürünmüş güller
Çıkalı beri, çınar ağaçlarından insan ellerine benzeyen
Kozalak salkımları aşağı sarkmaya başladı.
Bağlar bukalemun gibi görünmekte.
Sular saf inci renginde, bulutlar inci taneleri gibi
Yağmurlar yağdırmakta...
İnsan baktığında bu türlü türlü çiçeklerle süslenmiş bağların,
Padişahın dağgâhından rengârenk hilatler aldıklarını sanır.
Padişahın dağgâhı şimdi öyle bir saadet ve letafet içinde ki
Felek onun karşısında hayretler içinde kalır.
Her taraf yeşillik içinde, âlem içinde bir âlem,

Sıra sıra kaleler gibi her tarafa çadırlar kurulmuş.
Her köşedeki çadır, sevgilisinin visaliyle mest olmuş,
Birini görüp mutlu olan iki dostun buluşma yeri olmuş.
Çemenlerde çengler çalınıyor, güzel sesli çalgıcılar şarkılar söylüyor,
Sakiler çadırlarda şarapları kadehlere dolduruyor,
"Afiyet olsun" sesleri her yerden duyuluyor.
Âşıklar sevgililerini öpüp kucaklamayla,
Güzeller nazlanıp azarlamayla meşgul.
Çalgıcılar ut çalıp şarkılar söylüyor. Zevku sefa sahiplerinin
Çoğu uyku ve humar [içki mahmurluğu] içinde yatıyor.
Mübarek bahtlı padişahın çadırının kapısında
Dağlamak için güneş gibi bir ateş yükseliyor.
Ateşin alevleri sanki bir kumaşın çizgileri gibi havaya yükseliyor,
Gençlerin tabiatı gibi hararetli ve altın gibi sarı.
Yapılan dağlar, yakut renkli mercan dalları ve
Ateşin altında nar taneleri gibi. Uykusuz çocuklar
Sıra sıra dizilmiş, dağlanmamış hayvanlar da katar katar.
Mübarek tabiatlı padişah, dünyaları aşan bir at üzerinde,
Çölün ortasındaki İsfendiyâr gibi dolaşıyor.
Onun kemendi genç dilberlerin zülfü gibi kıvrım kıvrım,
İhtiyar dostların ahdu vefası gibi sağlam ve kuvvetli.
Bu adil emir Ebülmuzaffer Şah,
Şehirler zapt eden şehriyar ve şehirler koruyan padişahtır.
Onun kıvrım kıvrım kemendine hangi hayvan düşse,
Onun adı kalçamda, omuzlarımda ve yüzümde süs olur.
Bu tarafta dağladıkları hayvanları, öte tarafta
Dizginleri ve eyerleriyle şairlere ve ziyaretçilere hediye eder. [KASİDE]

Üstat Ferruhî'yi beliğ ve fasih şiir söylemekte eşsiz saymışlardır. Şiir sanatlarından bahseden Tercümanü'l-Belâga adlı kitap onun eserlerindendir. Fazıllar onun sözlerini şahit olarak belirtirler. Divanı Maveraünnehr'de çok meşhurdur. Şimdi Horasan'da kaybolup gitmiştir.

Söz Padişahı

EMİR MUİZZÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Fazılların büyüklerindendir. Bir süre ilim tahsil etmiş, üstatlık mertebesine yükselmiş ve şiir ilminde kendi devrinin ileri gelen bir kişisi olmuştur. Aslı Nesâ vilayetindendir. Önceleri Sultan Melikşah'ın hizmetinde asker olmuştu. Horasan'dan İsfahan'a geldi. Melikşah ona emirlik rütbesi verdi.

Çehar Makale müellifi Nizâmî Arûzî der ki: "Birçok fazıl ve büyük kişiyle konuştum, ama mürüvvet, akıl, fikir ve zarif tabiat bakımından Emir Muizzî gibi bir adama rastlamadım. Sultan Melikşah'ın sarayında Emir Muizzî'nin ilk şöhreti ve onun meliku'ş-şuarâ'lığa tayini şöyle olmuştur: Bir bayram gecesi, sultan ve devlet erkânı, bayram ayının hilalini görmek için sarayın damına çıktılar. Bayram ayının hilali güçlükle görünüyordu. Bütün büyükler onu görmekten âciz kaldılar. Birdenbire sultanın gözü ayın üzerine düştü ve mübarek parmaklarıyla işaret ederek oradaki bütün büyüklere gösterdi. Pek çok neşelenerek, Emir Muizzî'ye burada ayı betimleyen bir şiir yazmasını emretti. Üstat Muizzî şu rubaiyi söyledi ve yeni ayı ayrı ayrı teşbihlerle vasıflandırdı:

Ey ay, sen benziyorsun padişahın soyuna
Yahut da işveler eden güzelin kaşlarına.
Güya sen altından yapılmış bir nalsın,
Sanki sen küpesin feleğin kulağında. [RUBAİ]

Sultan bu rubaiyi çok beğendi ve ona Rûm elçiliğini vererek derecesini yükseltti."

Emir Muizzî'nin kırk katar kumaş yüklü deveyi İsfahan'a götürdüğü rivayet olunur. Emir Muizzî'nin divanı meşhur ve tanınmıştır. Hakanî onu çok beğenir, Reşîd-i Vatvât'ı beğenmezdi.

Emir Muizzî, birçoklarının derinlemesine incelediği, son derece sanatkârane bir kaside söylemiştir. Matlaı şöyledir:

Ey taze gül yapraklarından daha taze olan,
Sanki seni cennetin mürebbisi koynunda büyütmüştür.

Ebû Tâhir-i Hâtunî, Menakıbü'ş-Şuarâ kitabında, bu kasideye takriben fazıllardan yüz kişinin nazire yazmış olduğunu söyleyip "Fakat bununla beraber hiç kimse Emir Muizzî gibi söyleyememiştir" diyor. Ve yine Ebû Tâhir "Zannıma göre, Emir Muizzî bu kasideyi, Emir Unsurî'den daha kuvvetli bir şekilde söylemiştir" diyor.

Hazan hakkında söylediği ve matlaı şöyle olan kaside de Emir Muizzî'nindir.

Hazan rüzgârları, bahçelerin o güzel elbiselerini çıkardığından beri
Bulutlar geldi ve karlarla dağların başlarına beyaz sarıklar sardılar.

[SULTAN CELÂLEDDİN MELİKŞAH]

Sultan Celâleddin Melikşah, Emir Ebû Şücâ Alp Arslan'ın veliahtıdır. Selçuklu hanedanının kıymetli bir melikidir. Onun zamanında memleket, süslenmiş bir gelin gibiydi. Onun devrinde insanların gördüğü refah ve saadet ta Âdem peygamber zamanından bugüne dek hiçbir devirde görülmemiştir. Mekke ve Medine'de Sultan Melikşah'ın namına hutbe okunmuş olduğunu söylerler.

Tanrı'nın Sultan Melikşah hakkındaki inayetlerinden biri, ona dünya ve ahretin efendisi olan Nizâmü'l-Mülk gibi (Tanrı onu mağfiretiyle sarsın) bir veziri layık görmesidir. İlimde, adalette ve hayır işlemede onun gibi bir vezir gösterilemez. Sultanın ömrünün ve devletinin son günlerinde Nizâmü'l-Mülk'e olan tutumu değişti, sultanın büyük hanımı olan Türkân Hatun, Ebülgânâim Tâcü'l-Mülk-i Fârisî'yi yetiştirmişti. Sultana rica ederek onun vezir olmasını temin etti. Tâcü'l-Mülk hakkı ve liyakati olmaksızın bir sene dört ay vezirlik yaptı.

Nihayet, Bağdat'a hücum sırasında Nihavend sınırında, Melahide [dinsizler] güruhu Nizâmü'l-Mülk'ü şehit ettiler. Ölüm vaktinde şu şiiri yazıp sultana gönderdi.

Ey genç bahtlı padişah, kırk sene senin ikbalinle
Vatan ufuklarının çehresinden zulmün tozunu ve kirini pasını sildim.
Senin iyi namlı tuğranı ve saadet menşurunu,
Tevkıinle[53] Allah'ın huzuruna götürdüm.

[53] Tevkii: Padişah fermanlarına nişan işaretini (tuğrayı) çizen görevli.

Ömrüm doksan altı yaşındayken sona erdi.
Nihavend sınırında aldığım yara sebebiyle
Bu fani dünyaya veda ettim.
Eski hizmeti oğluma bıraktım.
Onu, Allah'a ve padişaha teslim eyledim. [ŞİİR]

Nizâmü’l-Mülk’ün azli Sultan Melikşah’a uğurlu gelmedi. Sultan da, o sırada Bağdat havalisinde Nizâmü’l-Mülk’ün şehit edilmesinden kırk gün sonra, rahmanın rahmetine kavuştu. Bu hâl için Emir Muizzî, Nizâmü’l-Mülk’ün zamanının geçmesine duyduğu üzüntü ve Tâcü’l-Mülk’ün yerilmesine dair şu rubaiyi yazmıştır:

Melik, kendi yıldızının saadetini takdir edemedi
Ve çalışkan vezirinin kadrini kıymetini bilmedi.
Ordusunun başına bela gibi Tâc’ı getirdi.
Böylece kendi başındaki saltanat tacını Tâc’ın başına koydu.

Şu kıtayı da yine bu konuda söylemiştir:

Bu ihtiyar vezir Nizâmü’l-Mülk bir ayda yüksek cennete gitti.
Öteki ayda da genç padişah onun arkasından gitti.
Öyle bir padişah ve böyle bir vezire ne kadar yazık oldu.
Tanrı’nın gazabına bak. Bunun karşısında sultanın aczine bak. [KITA]

Meliklerin Makbulü

NİZÂMÎ ARÛZÎ-İ SEMERKANDÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Fazilet sahibi ve latif tabiatlı bir kişi olan Nizâmî Arûzî, Emir Muizzî’nin talebelerindendir. Şiir ilminde mahareti vardır. Veys ve Râmîn destanını nazma çekmişti. O destanı, Hamse’yi[54] yazmadan önce Nizâmî-i Gencevî’nin de nazmettiğini söylerler. Çehar Makale, Nizâmî Arûzî’nin tasniflerindendir. Bu eser adabı muaşeret, amelî hikmet, meliklere hizmet etme usulleri ve bunun gibi konuları bilmek hususunda çok faydalı bir kitaptır.

54 Hamse: Divan edebiyatında şairlerin farklı konularda yazdıkları beş ayrı eserin bir araya gelmesiyle oluşan hacimli eserlere verilen genel ad.

Nizâmî Arûzî’nin nazmettiği Veys ve Râmîn destanından alınan şu beyit sayesinde o kitabın içindeki beyitlerin hangi vezinde yazılmış olduğu anlaşılır:

Areş’e Âmul’dan ta Merv’e kadar
Bir ok attığı için nişancı demişlerdir. [BEYİT]

Bu ok atma meselesi şöyledir: Areş, Tahmures’in kardeşinin oğludur. Bu ikisi dünyayı paylaşırlar. Bunların topraklarının arasındaki ve hâlâ izlerine

tesadüf edilen sınır, bir tarafından Âmul sınırından Ebîverd ve Merv'e, diğer taraftan da Ceyhun'dan ta Fergana, Hocend'e kadar uzanır. Areş, amcasından kendisine yalnız bir ok atımı menzili toprak vermesini, başka bir şey istemeyeceğini talep etmiş ve amcası da ona bir ok vermiştir. Hakîmler bu okun içini boşaltıp cıva ve ilaçlarla doldururlar. Areş bu oku tam güneş doğarken, güneşe karşı atar. Güneşin ısısı onu çeker ve bu şekilde ok Âmul sınırından Merv'e kadar gider. Bazı tarihlerde bu şekilde rivayet edilmiştir.

Bir okun kırk merhale55 gitmesi mantıken mümkün görünmüyor. Fakat büyük şeyh Azerî (Tanrı rahmet etsin) (Cevâhirü'l-Esrâr) kitabında, şeyhü'r-reis Ebû Ali Sinâ'nın (Tanrı derecesini yükseltsin) bunu inkâr etmediğini ve fennen mümkün olur dediğini söylüyor. Bu şöyle yorumlanabilir: Mesela Merv'e bir fersah mesafede Âmul isminde bir köy olabilir, nitekim Semerkand'da Sebzvar ve Harezm'de Bağdat isimli köyler var. Yoksa şüphesiz bildiğimiz Âmul şehri değildir.

55 Merhale: Osmanlı döneminde kullanılan uzunluk birimlerinden; 1 merhale 45.480 metreye karşılık gelir.

HAKÎM NÂSIR-I HUSREV

(Tanrı rahmet etsin)

Aslen İsfahanlıdır. Hakkında türlü türlü sözler söylemişlerdir. Bazıları muvahhid ve arif demiş, bazılarıysa tabî'iyyûn ve dehriyyûndan olduğu, tenasuh mezhebine bağlı bulunduğu için hakkında kötü sözler söylemişlerdir.56 Her neyse Allah bilir.

56 Tabî'iyyûn: Naturalistler, doğacılar; deney ve tümevarım yöntemini ilk kullanan, bilginin duyumlarından ibaret olduğunu savunan, İslam dünyasındaki ilk felsefi akım. Maddi dünyanın dışında ruh ve Allah'ı kabul eder, Allah'ın hikmetinin onun yarattığı eşyada tecelli ettiğini söylerler. Dehriyyûn: İslam felsefesinde materyalistlere, maddecilere verilen isim. Metafizik ile fizik ayrımına gitmezler. Duyumlarla algılanamayan hiç bir bilgi edinilemez ve duyumlarla algılananların ötesindeki her şey boştur. Maddeden ayrı bir ruh olamaz, her varlık zorunlu olarak maddeseldir. Hiç bir varlık bağımsız değildir, hepsi maddesel bütünün içinde ve onun çeşitli görünüşleridir. Ruh yoktur ki ölümden sonra devam etsin.

Tenasuh: Ruh göçü; bir bedenden ayrılan ruhun hemen başka bir bedene girmesi. Bu inanç Bektaşilik gibi bazı tasavvuf cemaatlerinde görülmüştü.

Bütün bunlara rağmen hakîm, fazıl ve riyazet ehlinden bir kişidir. “Hüccet” [delil] lakabını kullanırdı; çünkü âlimler ve hakîmlerle konuşup tartışırken gayet güçlü deliller getirirdi.

Önceleri İsfahan’dan Geylan’a ve Rüstemdar’a gitti. Bir süre o diyarın âlimleriyle tartışmalarda bulundu. Kendisini öldürmek istediler. Bunun üzerine Horasan tarafına kaçtı.

Horasan tarafına giderken şeyhlerin şeyhi Ebülhasan-ı Harakânî ile (Tanrı aziz ruhunu takdis etsin) görüştü. Keramet sahibi şeyhe onun ahvali malum olmuştu ve müritlerine “Yarın şu şekilde ve sıfatta hakîm bir adam tekkenin kapısına gelecek; ona izzet ikram gösterin, eğer sizi zâhiri ilimlerden imtihana kalkışırsa, bizim şeyhimiz cahil, köylü adamdır deyin ve benim yanıma getirin” diye tembih etti.

Hakîm Nâsır tekkenin kapısına geldiğinde müritler emirleri yerine getirdiler ve onu şeyhin huzuruna götürdüler. Şeyh ona çok hürmet gösterdi. “Ey ulu şeyh, bu kîl u kal’dan [dedikodu] vazgeçmek ve bir hâl ehline sığınmak istiyorum” dedi Hakîm Nâsır.

Şeyh tebessüm etti ve dedi ki: “Ey sade dil, senelerce bu noksan aklın esiri olmuş olan sen, biçare benimle nasıl arkadaşlık edebilirsin. Ben Tanrı ehilleri sırasına girişimin daha ilk gününde, bu hilekâr karıyı üç talak ile boşadım.”

“Nasıl oldu da şeyhimize aklın noksan olduğu malum oldu; zira Tanrı’nın ilk yaratmış olduğu şey akıldır, demişlerdir” dedi Hakîm.

“Ey Hakîm, o peygamberlerin aklıdır, bu meydanda pek küstahlık etme. Fakat noksan akıl, senin ve İbn Sinâ’nın aklıdır. Her ikiniz bununla mağrur olmuşsunuz. Bunun delili dün akşam söylediğin kasidedir. Sen ‘kûn fekân’ın cevherinin akıl olduğunu sanıyorsun, ama bunda hata ediyorsun. O cevher aşk cevheridir, akıl değil” dedi Şeyh ve o anda şu kasidenin matlaını okudu.

Bu yedi kat kemerin üstünde iki cevher vardır ki, her ikisi de
Bütün kâinattan ve kâinatta bulunan şeylerden daha yüksektir. [BEYİT]

Hakîm Nâsır, Şeyh’in bu kerametini gördü ve ona hayran oldu. Çünkü bu kasideyi o gece yazmıştı ve henüz hiç kimsenin bundan haberi yoktu. Şeyhin kapısında ihlas ve itikadı yüksek bir dereceye erişti. Bir süre büyük

şeyhin hizmetinde bulundu. İç temizliği ve riyazetle uğraştı. Sonra şeyh oradan ayrılmasına izin verdi.

Horasan'a geldi, garip ilimler ve sihirlerden dem vurmaya başladı. Horasan âlimleri onu öldürmeye kalktılar. O zamanlar Horasan'ın büyüklerinden olan, kadılar kadısı Ebû Süheyl-i Sa'lûkî Nişabur'daydı. "Sen fazıl ve büyük bir adamsın, bu zâhiri âlimleri imtihana kalkıştığında sözlerin çok derin oluyor, öyle görüyorum ki Horasan'ın bu zâhirperest âlimleri bunu anlamıyor ve seni öldürmeye kalkıyorlar. Senin için en iyi şey bu diyardan çekip gitmektir" dedi Hakîm'e.

Hakîm Nişabur'dan kaçarak Belh'e gitti ve orada da gizlendi. Nihayet Kuhistan'daki Bedahşan'a ulaştı. Şu kasideyi Horasan ahalisini şikâyet maksadıyla söyler:

Ey her şeye kâdir olan kadim Tanrı,
Horasan ehlinin büyüğünden küçüğünden illallah...
Ben ne yaptım ki bildik, gördük, genç, ihtiyar hepsi benden kaçıyor.
Halbuki ben peygamberinin emirlerine sadık kalıyor
Ve sana ne ortak ne de eş koşuyorum.
Senin Peygamberin Muhammed ümmete
Senin haberinin müjdecisi ve nazir olarak geldi.
Kuran'ı peygamberlerin değil, mübarek elçi Cebrail getirdi.
Ben ölüme, mahşere ve hesap gününe inanıyorum.
Ve senin kitabını ezberlemişim. [KASİDE]

Bu, uzun bir kasidedir. Şair bunda akidelerini anlatmıştır. Ebülhasan-ı Harakânî'nin ezberlemiş olduğu kasideden birkaç beyit aşağıda yazılmıştır:

Bu iki cevher, ezelden Kuds dâyesinin [dadı] terbiyesiyle büyümüşlerdir.
Bunlar her ne kadar cevher sıfatlarına haizseler bile, cevher değiller.
Onlar kanatsızdır, fakat süfliyet ve ulviyet âlemlerinde kanatsız uçarlar.
Nurlardan karanlıklara, en yükseklerden alçaklara, batıdan doğuya,
Denizden karaya kadar her tarafı istila etmişlerdir.
Onlar hem vardır hem yoktur, hem gizlidir hem aşikârdır,
Hem sensizdir hem de daima seninle beraberdir.
Her ne kadar bilgisiz kişiler onları kınasa da; bu yuvarlak
Gökleri döndüren ve yuvarlayanlar da onlardır. [KASİDE]

Şair buraya kadar nefs-i küll ve akl-ı küll'ü� anlattıktan sonra zamane ehlinin yerilmesi hakkında da şöyle söyler:

Sen bana diyorsun ki şeytanlar ateşten yaratılmıştır.
Ama bu zamanın şeytan gibi insanları topraktan yaratılmıştır.
Âdem aleyhisselamdan sonra bu dünyada,
Hiçbir insan dünyaya gelmemiştir.
İşte, bu adam dediklerinin hepsi eşektir.
Hepside İbrahim Peygamber'den dünyaya geldiklerini iddia ediyor;
Dikkatle bakarsan hepsi Âzer'in öğrencisidir.57
57 Âzer: Hazreti İbrahim'in putperest babası.
Bu ahmaklar Kevser havuzunu58 ümit ediyor; halbuki hepsi
58 Kevser: Kuran'ın 108. suresinin adı; cennette bulunduğu düşünülen bir havuz, çeşme veya ırmak.
Mâlik'in59 meclisine gidecek ve zebânilerin ellerine düşecekler.
59 Mâlik: Cehennemin kapıcısı ve hâkimi olan melek.
Akrabalık nerede; kardeşler bir lokma için birbirlerinin can düşmanı.
Siretleri Haydar'a buğz etmekten ibaret olan bu Sünniler,
Hakikatte Ebû Bekir ve Ömer'in düşmanlarıdır.
Ebû Bekir'e dostluk besleyenler, Haydar'ın düşmanıyken
Nasıl onun dostu olabilirler?
Ehl-i Beytin dostu olmayanları mümin sayma.
Onların kâfirden farkı yoktur.
Eğer âkil isen bu iki cemaatten hiç bahsetme.
Onları bırak, çünkü Ne Eflah ne de Kamberdirler. Sakın, sen
Öküz gibi yiyen ve kurt gibi parçalayan güruhundan olma!
Onlar ne tam manasıyla kâfir ne de mümindir.
Benim komşularım ne kâfir ne Müslümandırlar.

Hakîm Nâsır-ı Husrev'in divanı 30.000 beyittir. Baştan aşağı hikmet, öğüt ve sağlam sözlerden ibarettir. Manzum olan Rûşenâyînâme ve düzyazı olan Kenzü'l-Hakaik onun başlıca eserlerindendir. Nâsır-ı Husrev, Gazneli Sultan Mahmud zamanında zuhur etmiştir ve Şeyhü'r-reis Ebû Ali Sinâ ile aynı dönemde yaşamıştır; bu ikisinin birbirleriyle görüştüğü söylenirse de bu avam sözüdür. Bunu hiçbir tarih ve eserde görmedim.

Nâsır-ı Husrev'in mübarek kabri, Bedahşan civarındaki Yemgân vadisindedir. Kuhistan ahalisinin ona büyük bir itikadı vardır. Bazıları ona sultan, bazıları da şah der; bazılarıysa sâdattan60 olduğunu iddia eder. Onun bir süre damda oturduğu ve yemek kokusuyla yaşadığı avamın rivayetlerindendir, kıymeti yoktur. Ben, bunu Sultan Muhammed-i Bedahşanî'ye (Tanrı onu rahmetiyle bürüsün) sordum; bunun aslı olmadığını buyurdular.

60 Sâdat: Seyyidler; Hazreti Muhammed'in soyundan olanlar.

Nâsır-ı Husrev'in vefatı 431 senesinde olmuştur.

Söz Padişahı, Mevlana

AM'AK-I BUHARÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Büyük şairlerdendir. Sultan Sencer zamanında yaşamıştır. Yusuf aleyhisselam kıssasını nazma aktarmıştır ve bu manzumeyi iki bahirde de okumak mümkündür. Üstat Reşîdüddin-i Vatvât Hadâyiku's-Sihr'inde onun sözlerini şahit olarak getirir ve onu çok beğenir.

Hâmid bin Am'ak onun oğludur.

Am'ak, Sûzenî'nin zamanında yaşamış ve onu hicvetmiştir:

Dün akşam rüyamda Âdem'i gördüm.
Havva'nın elini tutmuştu.
Ona Sûzenî senin ahfadından mıdır dedi, Âdem.
Eğer öyleyse ben Havva'yı üç talak ile boşarım dedi. [ŞİİR]

Am'ak'ın mersiye söylemekte büyük mahareti vardır. Ebû Tâhir-i Hâtunî Tarih-i Âli Selçuk'ta şöyle diyor: "Sultan Mahmud bin Muhammed bin Melikşah'ın nikâhı altında bulunan, Sultan Sencer'in kızı Mah Melik Hatun vefat ettiğinde Sultan Sencer çok üzülmüştü. Bir mersiye söylemesi için Am'ak'ı Buhara'dan getirtti. O zamanda Am'ak çok ihtiyar, gözü kör ve âciz bir haldeydi. Uzun bir kaside söylemekten kendisinin affedilmesini rica etti. Bu hadise bahar faslındaydı.

Güllerin, bostanların sahasından çıkıp açıldığı bir zamanda,
Bu açılmış gül topraklar içinde kaybolup gitti.
Ağaç dallarının bulutlardan nemlendiği bir zamanda
O taze bostanın nergisi susuz kaldı. [KITA]

Am’ak bu mersiyeyi güzel söylemiştir. Hepsini burada görmek müşküldür.

[SULTAN SENCER]

Sultan Sencer’in61 menkıbelerine, yüceliğine ve iyiliklerine gelince, bunlar güneşten daha parlaktır. O devlet ve meymenet sahibi, fukara dostu, adaletli ve melek huylu bir padişahtı. Yetmiş altı sene ömür sürdü ve altmış sene Turan ve İran’ın müstakilen padişahlığını yaptı. Bunun yirmi senesi babasının ve kardeşlerinin naibliğiyle, kırk senesi de kendi başına.

61 Sencer: (1086-1157) Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun son büyük sultanı. 1153 yılında ayaklanan Oğuzlar Sencer’i tutsak edip komutanlarından çoğunu öldürdüler. İki yıl sonra Selçuklu komutanlarından Mueyyed Ayaba’nın yardımıyla esaretten kaçtı ve yeniden tahta çıktı; ama Horasan’da düzeni tekrar kuramadan öldü.

Tarih-i Âli Selçuk şu vakayı kaydeder: “Ben Radegân’da çoğunlukla sultanın yanında bulunurdum. Gözümle gördüm. Bir serçe, sultanın sâyebanının [çadır] üzerine yuva yapıp yumurtlamıştı. Oradan göç etmek zamanı geldiğinde sultan, hizmetkârına yiyecek içecek tahsis edip orada bıraktı ve o serçenin yavrularını besleyip uçurana dek sâyebanı kaldırmayıp olduğu gibi muhafaza etmesini emretti. Bundaki amacı, o serçeye perişanlığı reva görmemesiydi. Elbette böyle bir padişah hayırla yâd olunur ve ilelebet hayırla yâd edilecektir:

Adalet yap adalet; çünkü adil padişah,
Peygamberlik derecesine yaklaşır. [ŞİİR]

Sultan Sencer zamanında yaşayan, onu öven ve onun lütfuna, ihsanına erişen şairler şunlardır: Edib Sâbir, Reşîd-i Vatvât, Abdülvâsi-i Cebelî, Enverî-i Hâverânî, Ferîd-i Kâtib, Melik İmâd-ı Zevzenî, Seyyid Hasan-ı Gaznevî, Mehistî ve Perî. Perî, sultanın sevgilisi ve zamanın zarif bir kadınıydı.

Rivayet ederler ki: Mehistî bir gün sultanın meclisinde bulunuyordu. Bir ara dışarı çıkıp geldiğinde sultan, havanın nasıl olduğunu sordu. Dışarıda kar yağıyordu. Mehistî hazırlıksız bir şekilde şu rubaiyi söyleyip padişaha arz etti:

Ey padişah, felek senin için saadet atını hazırlamış,

Bütün padişahlar arasında seni takdir etmiştir.
Senin altın nallı atın, harekete geçtiğinde ayaklarını
Toprağa basmaması için yerleri gümüşle kaplamıştır. [RUBAİ]

Bu rubai sultanın çok hoşuna gitti ve bundan sonra Mehistî sultanın yakın nedimlerinden oldu.

Mevlana Ebû Zekeriya-ı Kufî (Tanrı rahmet etsin) Suveru'l-Ekalîm adlı kitabında şöyle anlatıyor: Sultan Sencer, Bağdat'ı aldıktan sonra Sâmerra üzerine yürüdü. Sâmerra Camisi'nde bir mağara vardır ve Şiiler İmam Muhammed Mehdî'nin (Tanrı'nın ona selamı olsun) bu mağaradan çıkacağına inanırlar. Her cuma namazından sonra mağaranın kapısında altın eyerli bir at bulundurur ve "Ya İmam, bismillah" derlerdi. Sultan bu hali görüp bunun amacı nedir diye sordu ve orada bulunan Şiilere "Bu at bende emanet kalsın, ne zaman İmam zuhur ederse ben ona teslim ederim" dedi.

Derler ki sultanın bu hareketi pek uğur getirmedi. Onun bu hürmetsizliği sultanın zarif yaradılışlı olması yönünden hoş görüldü, fakat birçoğu bunu beğenmedi.

Saltanatının son günlerinde âlimlerin ve zahitlerin tahsisatını kesmiştir; bu da devletinin sonunu hazırlayan sebeplerden biri oldu.

Oğuzlar onun üzerine hücum ettiler. Bir süre onların elinde mahpus ve bağlı kaldı. Horasan vilayetlerinin büyük kısmı, Maveraünnehr ve Irakeyn, belki dünyanın mamur yerlerinin büyük kısmında bu vakalar hakkında şu şiirleri söylemiştir:

Senin o gördüğün saltanat harap oldu,
O işittiğin kerem Nil'i, seraba döndü.
Felek, Muhammed-i Yahya'nın başını helak etti.
Mihnet ve felaket, düşmanları esir eden Sencer'in yoldaşı oldu. [ŞİİR]

Bu imam Yahya-ı Nişaburî, İmam Gazzâlî'nin öğrencisi ve zamanın ileri gelen âlimlerindendi. Oğuzlar onu türlü türlü işkenceler içinde öldürdüler.

Sultan Sencer, Oğuzların Tirmiz Kalesi'ndeki esaretinden kurtulduktan sonra çok ihtiyarlamış ve çökmüştü. 551 senesi Rebiyüssaninin 12. günü Merv'de Tanrı'nın rahmetine kavuştu. Vefatında şu kıtayı söyledi:

Cihan zapt eden kılıcın ve kaleler fetheden gürzün darbesiyle
Cisim nasıl tenin hükmü altına girdiyse;
Dünya da bana musahhar oldu.

Ben bir elimi uzatarak ne çok kaleler fethettim,
Ayağımı bir kere kaldırarak ne düşman safları bozdum.
Fakat ölüm hücum ettiğinde bunların hiçbiri fayda vermedi.
Hakiki beka Tanrı'nın bekası, hakiki saltanat Tanrı'nın saltanatıdır.

Şairlerin İmamı

KATRAN BİN MANSUR-I TİRMİZÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Şairlerin üstatlarından sayılır. Enverî de onun şairlerindendir. Aslen Tirmizlidir, fakat Belh'te yaşamıştır. Divanı Acem Irakı'nda meşhurdur. Sultan Sencer zamanında Belh valisi olan Emir Muhammed bin Kumaç adına Kavsnâme'yi nazmen yazmıştır. Reşîdî-i Semerkandî, Ruhî, Levâyihî, Şems-i Sîmkeş, Adnânî, Püser-i Humhâne ile Belh ve Maveraünnehr şairlerinin çoğu Katran'ın talebesidir. Hayatının son zamanlarında Irak'a gelmiş ve vaktini orada geçirmiştir.

Şiir ilminde gayet hünerli ve eser sahibidir. Reşîd-i Vatvât onun hakkında "Ben zamanımda şairliğin Katran'a verildiğini iddia eder ve onu şair tanırım; geride kalanları yalnız tabiat cihetinden şair sayar, ilim cihetinden şair olarak tanımam" demiştir.

Katran murabba, muhammes, zu'l-kafiyeteyn[62] vesaire gibi nazmın en güç kısımlarında çok çalışmıştır. Şu zu'l-kafiyeteyn tercî onundur.

[62] Murabba : Aynı ölçüde dörder dizelik ve bent denilen kıtalardan oluşan şiir şekli. Uyak düzeni genelde aaaa/bbba/ccca/ … şeklinde olsa da, ilk bendi kafiyeli olmayan veya sonraki bentlerde kafiyesi tekrarlanmayan murabbalar da vardır. Çoğu zaman üç ila yedi bentten oluşur.
Muhammes: Beş dizelik bentler halinde yazılan şiir şekli. Sayısı dört ila sekiz arasında değişen bentlerin ilk bendin beş dizesi birbiriyle, sonraki bentlerin son bir veya iki dizesi ilk bentle uyaklıdır. Muhammesler her konuda yazılabilse de genellikle felsefi düşünceler ve tasavvuf ele alınır. Son bendde şairler mahlaslarını söylerler.
Zu'l-kafiyeteyn: İki uyaklı şiir şekli.

Bu cevherler yağdıran bulut, yine bu denizden buharlar yüklendi.
Bağ ve bostanlar da bu inci yağdıran buluttan meyvelerle süslendi.
Bülbüller gülzarlarda feryada başladılar.
Sümbüller, obher'ler üzerine (abir) saçıyor.

Bulutlar, laleler ve gülnazlar üzerine ateşler parlatıyor. [ŞİİR]

Şu zu’l-kafiyeteyn şiir de onundur:

Irmak kenarında yabani güller açtığı zaman,
Burada maşukla şarap içmek için bir yer ara.
Lale, renk cihetinden mercanları geçmiş,
Güzel güzel öten bülbüller şakımada mutripleri geride bırakmış.
Gül renkli lale, yakut ve incilerden renk,
Kâfur, amber-i hîrî ve şebboydan da koku almış.
Bağ, gül ve sümbül kokularından koku gibi
Ve benim oradaki sevgilimin zülfü de misk gibi oldu.
Gözlerim onun hicrinden Amûderya ırmağı gibi oldu.
Cismim de Amûderya ırmağı içinde bir kıl gibi kanlara batmış.

Şu beyit de onundur:

Her ay gökteki Ay onun aşkından kambur olur.
Gönül kanı, gözlerimden her gece yeni yollar açarak akıyor.

Şu da onundur:

Ey güzellikte Kâbil ve Keşmir güzellerinin şahı olan güzel.
Yaptığın vaatlerde çok gecikmen yüzünden şaşkına döndüm.
Halka yüzün sabah, saçların gecedir.
Saçlarını daima gece, yüzünü de sabah farz et.
Lale, bahar zamanı senden kırmızılık,
Utarit de [Merkür] haziranda benden sarılık aldı.
Senin gamzelerin, okuyla vurduğu gibi âşıkların kalbini deldi.
Cömertlik, cihanın şan ve şerefi olan Ebül Celil’den vücuda geldi.
Câfer o kişidir ki, kupkuru çöpler, onun mesut talihinden
Öd ağacı gibi kokmaya başladı.

Fasihlerin En Fasihi
FASİHÎ-İ CÜRCANÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Emir Unsurü’l-Me’âlî Keykâvus bin İskender bin Kâbus’un sarayına gidip gelen şairlerdendir. Vâmık ile Azrâ kıssasını fevkalade güzel nazma çekmiştir. Ben bu eseri birkaç yaprağı eksik olarak buldum ve gerisini

aramak sevdasına düştümse de bulamadım. Aşağıdaki beyti o destandan alıp buraya yazdım. O destanda, kendi halini ve melik Kâbus'un hanedanın zamanını anlatıyor.

Ne mutlu bir varlık ki, himmetiyle
Velinimetinin ayağının ucunda ölüyor. [BEYİT]

[EMİR KEYKÂVUS]

Emir Kâbus'un torunu olan Emir Keykâvus fazilet sahibi bir adamdır. Kâbusnâme adlı kitap onun eserlerindendir. Yedi sene boyunca mutlu sultan Mevdûd bin Mes'ud bin Mahmud-ı Gaznevî'nin sarayında nedimlik yapmıştır. Ömrünün sonunda bu fani dünyadan yüz çevirmiş, Beylân'da Allah'ın emirlerine itaat ve ibadetle uğraşmıştır. Sonradan gönlüne bir muharebe sevdası düştü. Gence ve Berdağ valisi olan Emir Ebüssevâd ile beraber Gürcistan seferine gitti. Orada şehitlik saadetine nail oldu. Yaralandığı ve ölüme yaklaştığı bir anda şu kıtayı söyledi:

Ey ecel girdabında kudretsiz kalan Keykâvus,
Artık hazırlan, çünkü ecel yukarıdan hızla geldi.
Senin günün ikindi zamanına erişti.
İkindi namazı geldiğinde gece de peşinden hızla yetişir. [KITA]

Hayırlı Kişilerin Seçkini

FERHÂRÎ

(Tanrı ona gufran elbisesi giydirsin)

Ferhâr, Bedahşan'da, Talkan'ın yukarısında bir yerdir. Huttalan vilayetinde Ferhâr adlı bir yer daha vardır. Bunlar dışında yine Kaşgâr ile Hata arasında Ferhâr isimli bir vilayet daha vardır. Şairlerin havasını ve güzellerini tasvir ettikleri Ferhâr, galiba Türkistan'daki Ferhâr'dır. Hâce Selmân bu hususta şu beyti söyledi:

Bu güzellik bu cemalde bir Ferhâr güzeli görmedim,
Bu naz ve işvede bir Maçin dilberini işitmedim. [BEYİT]

At hakkında söylenmiş şu kıta Ferhârî'nindir:

Benim bir atım var. Tanrı ondan daha güzel kanatlısını yaratmamıştır.
Arpa sevdasıyla tüm gece, sabaha dek ayın harmanından başak toplar.
Eğer ona arpa kalmadı deseler, o arpanın gamıyla üzerine oturup

Matem tutmak için bir çuval parçasıyla bir parça saman ister. [KITA]

Manevi Fazıl

EBÜL'ALÂ-İ GENCEVÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Onu şairlerin üstadı olarak anarlar. Büyük Şirvan Şahı Celâlü'd-dünya ve'd-din Ahsitan Minuçihr zamanında Şirvan ve civarının meliku'ş-şuârasıydı; şanı yüce ve mevkisi çok önemliydi. Hakanî ve Felekî-i Şirvanî de Ebül'alâ'nın öğrencisiydiler.

Hâce Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî Tarih-i Güzîde'sinde şöyle yazıyor: Ebül'alâ kızını Hakanî'ye nikâhladı. Felekî de bu kıza talipti ve bu yüzden canı sıkıldı, seyahate çıkmak istedi. Üstat onun gönlünü almak için yirmi bin dirhem vererek "Ey oğul, bu para Ebül'alâ'nın kızından daha güzel olan elli tane Türk cariyesinin pahasıdır" dedi. Felekî buna razı oldu.

Hakanî mevki ve şöhret sahibi olduktan sonra kibirlendi, üstadına iltifat etmedi. Ebül'alâ da söylediği bu beyitlerle Hakanî'yi hicvetti.

Ey Efdalüddin, eğer doğrusunu söylersen,
Senin aziz canına yemin ederim ki senden hoşnut değilim.
Şirvan'da herkes seni bir dülger olarak tanırdı;
Hakanîlik lakabını sana ben verdim.
Ben sana çok iyilikler yaptım.
Mal verdim, kızımı verdim, şöhret verdim.
Bana hürmette niçin kusur ediyorsun.
Ben senin hem babanım hem de üstadınım.

[MELİK CELÂLEDDİN AHSİTAN MİNUÇİHR]

Melik Minuçihr, Şirvan sultanlığı hanedanının bir çerağı gibiydi. Şairler onu çok sever; âlimler ve fazıllar onun meclisinde çok hürmet görürlerdi. Onun büyüklüğünün, lütfunun ve ihsanının şöhreti her tarafa yayılmıştı. Civarda bulunan şairler onun hizmetine girmeye meylederlerdi. Onun zamanında Şirvan'da birkaç büyük şair vardı. Onlar şunlardır: Büyük şeyh Nizâmî-i Gencevî, Ebül'alâ, Felekî, Hakanî, Seyyid Zülfikâr, Şahfûr.

Dehrin fazılı Gazi Ebû Sa'id Abdullah-ı Beyzâvî'nin (Tanrı rahmet etsin) Nizâmü't-Tevârih'inde Şirvan meliklerinin Behrâm-ı Çûbîn[63] neslinden

olduğu ve Behrâm-ı Çûbîn'in de birkaç batın sonra Erdeşîr-i Bâbekân'a64 ulaştığı yazılıdır.

63 Behrâm-ı Çûbîn: VI. Behrâm diye de bilinen İranlı büyük komutan ve hükümdar. Halk tarafından çok sevildiği için Sasani hükümdarı IV. Hürmüz tarafından görevinden alındı, bunun üzerine askerleriyle ayaklandı ve tahtı ele geçirdi. Ama bir süre sonra Hürmüz'ün oğlu Husrev-i Pervîz tarafından bozguna uğratıldı ve bir yıl sonra da öldürüldü.

64 Erdeşîr-i Bâbekân: Sasaniler hanedanını kurup ilk hükümdarı olan (Sasan oğlu Bâbek'in oğlu) Erdeşîr. Siyasal hayatı güçlendirmesi, Zerdüşt dinini destekleyerek yayılmasını sağlaması gibi nedenlerle onun dönemi İran'ın parlak çağlarından biri olarak kabul edilir.

MELİK İMÂD-I ZEVZENÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Çok faziletli ve bilgili adamdı. Şairlikte Seyyid Hasan-ı Gaznevî'nin öğrencisiydi. Uzun süre şairlik yaptı.

Bir gün seyahat ederken yolu Tûs'a uğradı ve içinde Hüccetü'l-İslam Hâce Muhammed Gazzâlî'nin sohbetinde bulunma isteği uyandı. İmamın sohbetine sebepsiz gidemeyeceği için şu kıtayı yazdı ve onu ziyarete gitti.

Dün akşam akla, "bu köhne cihan, daha ne zamana kadar
Şeytanla mücadeleden, heva ve hevesten kurtulacak" dedim.
O da cevaben "bunu bildiğin halde sormana hayret ediyorum.
O zaman Gazzâlî'nin ilimleri yayıldığı zamandır" dedi. [ŞİİR]

İmam anlayışı sayesinde, gözüne ilişen Melik'i olgun ve idrak sahibi bir adam olarak buldu. Ona "Ey iyi hasletli dost, şiirlerin, fikirlerin ve ahlakın güzel, fakat niçin iyilerden olmak için gönlünü ve içini kötü şeylerden temizlemeye çalışmıyorsun? Yarın kıyamet gününde seni sayacaklarına utanmıyor musun?" dedi.

İmam'ın bu sözü Melik'i etkiledi ve gönlünde bir dert peyda oldu. İmam'ın huzurunda tövbe ederek ilim ve ibadetle, ahlakını güzelleştirmekle uğraştı.

İmamdan, mirasına düşen malını ve mülkünü âlim ve zahitlere vakfetmesine izin vermesini rica etti. "Böyle bir arzunun peşinden koşma.

Zira bu yapacağın hayırdan, gönlünde bütün çalışmalarını mahveden bir ağırlık husule gelir” cevabını verdi İmam.

“O halde bu mirası ne yapayım?” diye İmam’a sordu.

“Onunla hiç uğraşma, kim alırsa alsın” dedi İmam. Melik de İmam’ın dediği gibi yaptı. Tanrı doğruyu herkesten daha iyi bilir.

FARSÇA YAZAN ŞAİRLERİN İKİNCİ TABAKASI

Hakîmlerin Kendisiyle Övündüğü, Üstat
EZRAKÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Çok fazilet sahibi bir kişiydi. Onu hakîm olarak da anarlar. Merv’de ortaya çıkışı Selçuklu sultanı Togan Şah’ın hükümran olduğu zamana rastlar. Selçuklu hanedanı içinde bu padişahtan daha istidat sahibi bir padişah gösterilemez. Üstat Ezrakî, Togan Şah’ın namına birkaç eser yazmıştır. Ameli hikmet [pratik ahlak] ve nasihatlar hakkında yazılmış olan Sindbâdnâme’nin onun eserlerinden olduğunu söylerler.

Fahr-i Benâkitî kendi tarihinde şöyle yazıyor: Togan Şah’ta erkeklik kuvveti pek azdı. Zamanın hekim ve tabipleri çok çalıştılar, tedavi ettiler, ama kâr etmedi. Hakîm Ezrakî Elfiyye ve Şelfiyye kitabını yazdı. Sultan onu her okuduğunda ve resimlerine baktığında şehvet kuvveti harekete geçerdi. Bu sebeple Ezrakî, sultanın özel meclisinin nedimi oldu.

Çehar Makale kitabı sahibi diyor ki: Bir gün Togan Şah tavla oynuyordu. Se şeş gelmesini istiyordu, fakat se yek geldi. Sultanın buna çok canı sıkıldı. Üstat Ezrakî, o zaman hazırlıksız bir şekilde şu rubaiyi söyledi:

Eğer şah, se şeş isteyip se yek geldiyse,
Zannetmesin ki zar emrine itaat etmedi.
Şeş, şah hazretlerinin gözlerine baktığında,
Şahın heybetinden yüzünü toprağa koydu. [RUBAİ]

[SULTAN TOGAN ŞAH]

Sultan Togan Şah iyi sünnetli ve temiz ahlaklı bir padişahtı. Hükümet merkezi Nişabur'du. Nişabur'da Nigâristan adında dört köşk ve dört bahçe yaptırmıştı; bugün o yerler Nişabur mahallesi dahilindedir ve o binaların kalıntılarına şimdi Tell-i Togan Şah [Togan Şah Tepesi] diyorlar.

Sultan Togan Şah gençliğinde İbrahim bin Yinal65 ile savaştı ve onun eline esir düştü. O siyah yüzlü ve kör kalpli adam, Togan Şah'ın dünyayı gören gözlerini harap etti. Togan Şah gözlerinin hasretinden şu beyti söyledi:

65 İnaloğulları: 1098-1183 arasında Diyarbakır çevresinde hüküm süren Türk hanedanı. Kurucusu İnal (Yinal) Türkmanî'dir. Yerine geçen oğlu İbrahim (hükümdarlığı 1098-1110) kurduğu emirliği sırasıyla Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Sökmenlilere bağlı kalarak korumayı bildi. İbrahim'in oğlu İlaldı (hükümdarlığı 1110-42) ve onun oğulları da yapılan saldırıları kent surlarının aşılmazlığı sayesinde önlemeyi başardılar; ta ki Selahaddin Eyyubî 1183'te bölgeyi tamamen ele geçirerek İnaloğullarının varlığına son verene dek.

Kaza eli, gözlerime mil çekeliden beri,
Bu gençlik âleminden feryatlar yükseliyor. [BEYİT]

Togan Şah'ın dayısı olan Tuğrul Bey bunun intikamını almak için İbrahim bin Yinal'ı öldürdü. Yukardaki beyti işittiğinde ağladı ve "Gözümün birini, bu dünyayı göremeyen gence vermek mümkün olsaydı verir ve tek gözle kanaat ederdim" dedi.

Togan Şah dayısına kendini sıkıntı içinde bırakmamasını, güzel huylu arkadaşları ve sohbeti tatlı nedimleri ona yoldaş yapmasını rica etti. Tuğrul Bey onun arzusunu fazlasıyla yerine getirdi. Ulu Tanrı doğruyu herkesten daha iyi bilir.

Fazılların Sultanı
ABDÜLVÂSİ-İ CEBELÎ

(Tanrı derecesini yükseltsin)

Aslı ve kökeni Gürcistan vilayetlerindendir. Sultan Sencer zamanında yaşamış ve kuvvetli bir tabiata sahip olan bu şair, anlaşılması güç birçok şiir söylemiştir. Hayatının ilk devrelerinde Gürcistan dağlarından dârülmülk olan Herat'a gelmiş, oradan Gazne'ye geçmiştir.

Mahmud bin Sebüktekin sülalesinden gelip Gazne sultanı olan Sultan Behrâm Şah'ın dayısı Sultan Sencer, Behrâm Şah'a yardım edip onu güçlendirmek maksadıyla Gazne'ye ordu gönderdiğinde, Abdülvâsi, Sultan Sencer'i öven şu kasideyi söylemiştir (Tanrı onun hayrını versin):

Husrevin tam manasıyla icra ettiği adalet,
Her tarafa yaydığı emniyet ve saadet sayesinde
Sülün şahinle aynı yuvada oturuyor,
Keklik doğanla beraber uyuyor,
Yaban merkebi arslanla samimiyet ve ünsiyet içinde yaşıyor,
Karıncalar yılanla sırdaş oluyor.
Dünyanın sahibi Sencer'in şu dört alameti, dört şeyde gizlenmiştir:
Devletin saadeti bayraklarında,
Milletin zaferi ve galibiyeti fikirlerinde,
Dünyanın ziyneti onun alnında,
İmanın nusreti onun yüzünde saklanmıştır.
Parmakları lütuf ve ihsan ederek her tarafa rızk dağıtır,
Mızrağı savaşlarda canlar alır,
Yüzü meclislerde saadet ve sevinç nurları saçar,
Bayrağı savaş meydanlarında fetih ve zafer burhanı olur.
Onun karşısında Keyhusrev'in şeref ve namusu sıfıra inmiş,
İskender'in kadri ve kıymeti eksilmiş, Ferîdûn'un[66] adı kaybolmuş,

66 Ferîdûn: İran'ın en önemli mitolojik kahramanlarından olan Ferîdûn, efsanelere göre Pişdâdî hanedanının altıncı hükümdarıdır ve Cemşid'den sonra tahta çıkarak beş yüzyıl boyunca saltanat sürmüştür. Büyücülüğünün yanı sıra aklı, zekâsı, iyilikseverliği ve öğüt vericiliğiyle bilinir.

Nûşirevân'ın sohbeti unutulmuştur.[67]

67 Nûşirevân: 531 yılında tahta çıkan ve yaklaşık elli yıl hüküm süren Nûşirevân, Sasanilerin ilk büyük hükümdarıdır. "Adil" lakabıyla tanınır ve onun döneminde Sasani devleti altın çağını yaşamıştır. Orduda reformlar yapmış, köylülerin yaşam şartlarına dair iyileştirmeler gerçekleştirmiş, ülkesinin her yanında büyük bir imar ve kalkınma süreci yaratmıştır.

Abdülvâsi-i Cebelî'nin gençliğinde, şairlikte pek acemi olduğu ve adi şiirler söylediği rivayeti meşhurdur. Ama ben bunu hiçbir tarihte görmedim ve onun için de bu tezkirede bu hususta bir şey yazamadım, çünkü zamanın

eşsiz şairlerinden biri olan bu şahıs hakkında söylenen böyle rivayetler kesinlikle asılsızdır. Zamanımızda bile şairler arasında onun kadar sağlam ve sanatçı hiç kimsenin olmadığı dikkate alınırsa, gençliğinde öyle adi ve basit şiirler söylemiş bir adamın, sonradan bu hususta aldığı terbiye ile gayet güzel şiirler söylemesi akıl ve mantığa uymaz. Çocukluk zamanında ilim öğrenmek kolaydır, fakat orta yaşta bu iş zorlaşır. İşte bunun için onun hakkındaki bu rivayet pek akla yakın değildir.

[BEHRÂM ŞAH]

Behrâm Şah âlimleri sevip sayan, şairlere kıymet veren fazilet sahibi bir padişahtı. Dârülmülk Gazne şehri, onun zamanında fazılların merkezi olmuş, bu taifeyi yetiştirip terbiye etme hususuyla hiçbir padişah Behrâm Şah kadar uğraşmamıştır.

Kelile ve Dimne kitabı onun zamanında üstat Ebülmehâmid-i Gaznevî'nin talebesi olan Hâmidüddin Nasrullah tarafından Farsçaya tercüme edilip ona ithaf edilmiştir. Hakikaten o kitapta belagat ve fesahatin hakkını vermiştir.

Arif şeyh Senâ'î onun adını, yazdığı şu beyitte anmıştır:

Eğer felek bir bârgâh gibi olsaydı,
Behrâm Şah padişahlar padişahı olurdu. [BEYİT]

Hâce Reşîd-i Vezir, Tarih-i Câmi'sinde [Câmiü't-Tevârih] şöyle yazıyor: Gûr sultanlarından Melik Alâeddin, Behrâm Şah'a saldırdı. Behrâm Şah onunla bir su kenarında harbe tutuştu. İki yüz cenk fili olmasına rağmen Alâeddin tarafından bozguna uğratıldı. Gece, soğuğun şiddetinden bir harabeye sığındı.

Orada bir köylü gördü ve "Yiyecek ne yemeğin var" diye sordu. Köylü önüne ekmek ve dere kenarında bitmiş yabani nane getirdi. Yemeği yedikten sonra istirahate çekildi. Sonra köylüden üzerine örtecek bir şey istedi.

"Ey genç, ulu Tanrı biliyor ki öküzün üstüne örttüğüm çuldan başka bir şeyim yok, müsaade edersen üzerine örteyim" dedi köylü.

"Şimdi niçin öküzcü olduğunu söyledin, haydi getir de üzerime ört" dedi sultan.

Köylü o gece, onun davranışlarından ve görünüşünden sultan olduğunu anladı. Sabahleyin sultana "Tanrı'nın izzet ve celali hakkı için, söyle sen sultan mısın" diye sordu. O da "Evet, sultanım" dedi.

Köylü hüngür hüngür ağladı ve sultanın ayaklarına kapanarak dedi ki: “Ey cihan halkının efendisi olan sultan, sende bu kadar şecaat ve kahramanlık olduğu, bu kadar büyük bir orduya ve cenk fillerine sahip olduğun halde, nasıl oldu da şu kötü mayalı Gûrluya mağlup oldun.”

“Toprağı bellediğin beli yukarı kaldır” dedi sultan ve bu bele doğru bir ok attı. Ok köylünün elindeki beli geçerek yere saplandı. Bunun üzerine sultan tebessüm etti ve “İşte kuvvet ve sanatım bu derece, fakat ne yazık ki talih yüz çevirdi” dedi.

Sultan o mağlubiyet üzerine Hindistan’a gitti. Alâeddin yağmalayıp ahalisinin çoğunu öldürdükten sonra Gazne’yi kardeşine teslim etti. Kendisi Herat’a döndü. Behrâm Şah Hindistan’dan döndü ve Alâeddin’in kardeşini bir öküze bindirip Gazne mahallelerini dolaştırdı.

Behrâm Şah’ın çağdaşı olan şairler şunlardır: Şeyh Senâ’î-i Gaznevî, Seyyid Hasan-ı Gaznevî, Osman-ı Muhtarî, Ali Fethî, Mahmud-ı Verrâk.

Behrâm Şah’ın “Ömrümde köylünün kuru ekmeğinden daha lezzetli bir lokma yemedim ve öküz çulundan daha rahat örtecek bir şey bulamadım” sözünü daima tekrarladığını rivayet ederler.

Sultan Behrâm Şah’ın vefatı 543 senesine rastlar. Tanrı doğruyu herkesten daha iyi bilir.

Fazılların Meliki
EBÜLMEFÂHİR-İ RÂZÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Sultan Gıyâsüddin Muhammed bin Melikşah zamanında yaşamış, olgun bir âlim, şair ve faziletli bir ediptir. Her türlü ilimde maharet sahibiydi. Onu bir üstat olarak tanırlar; onun şiir ve şairlikten başka çeşitli faziletleri de vardır. Şiirleri çoğunlukla ..... yoluyla yazılmıştır ve bu sanat yalnızca onundur.

İnsanların ve cinlerin sultanı Ebû Hasan Ali bin Musa er-Rıza’nın[68] (selam ve dua üzerine olsun) menakıbında onun sağlam ve tamamen sanatkârane yazılmış birkaç kasidesi vardır. Ona en çok şöhret kazandıran ve birçok şair tarafından incelenip üzerine nazire yazılan bir kasidesi vardır, ki matlaı şudur:

68 Ali er-Rıza: Hazreti Muhammed’in yedinci göbekten torunu ve “Oniki İmam”ın sekizincisi. Abbasi halifesi Me’mûn tarafından zehirlenmiştir.

Alaca renkli kuş, murassa kanatlarını parlattı;
Gül gömlekli Yusuf, Zeliha gibi gözyaşları döktü. [BEYİT]

Büyük şairler çok matlalar söylemişlerdir. Ama çoğunlukla güneşin doğmasını bu tarzda kimse betimleyememiştir. Bazıları da güneşin batışını betimleyen şiirler söylemişlerdir. Büyük şairlerin bu kasideye yazdıkları nazireler fazılların zikrinin sonundadır.

Şeyh Ebülmefâhir-i Râzî sultanın ve hakîmlerin yanında mevki sahibi olmuş, sevilip beğenilmiştir.

Tarih-i Âli Selçuk sahibi Ebû Tâhir-i Hâtunî şöyle diyor: Sultan Mes’ud bin Muhammed bin Melikşah, Mâzenderân’a giderken Rey şehrine indi. Askerleri Rey halkının tarlalarından hayvanlarını geçirdiler ve uygunsuz işler yaptılar. Bunun üzerine Ebülmefâhir şu kıtayı yazıp sultana gönderdi. Sultan da askerlerin bu hareketlerini yasaklayarak hepsine ceza verilmesini emretti. O kıta şudur:

Ey Keyhusrev, senin hükmünün seyisinin makamı,
Bu göklerdeki Zühal’in [Satürn] daha üstündedir.
Senin lütfun, kerem yeniyle devranın sayfalarının
Üzerine konmuş olan tozları temizlemiştir.
Sen Rey tahtında sakinsin ve senin etkili hükmünden,
Hakan, Çin mülkünde hakanlık mertebesinde oturuyor [?]
Ey padişah, senin askerlerin karıncalar ve çekirgeler gibi
Köylülerin zahirelerine musallat olmuşlardır.
Sen adalet yağmurunu yağdır ki, yıllardan beri
Bu topraklar yağmur için yapılan vaatlerin ümidiyle yaşıyor.

[GIYÂSÜDDİN MUHAMMED BİN MELİKŞAH]

Büyük melik sultan Gıyâsüddin Ebülfeth Muhammed bin Melikşah dindar, başarılı ve saadet sahibi bir padişahtı. Kardeşi Berkyaruk[69] ile arasında düşmanlık oluştu ve bu sıralarda Berkyaruk öldü. İran saltanatı Muhammed’e kaldı. Muhammed on iki sene adaletle hüküm sürdü. Âlimlere çok hürmet ederdi. Din, mezhep ve şeriat konularında çok mutaassıptı. Nerede mezhebi kötü bir kişi işitse hemen onu yok etmeye çalışırdı.

69 Berkyaruk: Ebülmuzaffer Rükneddin Berkyaruk (1079-1104). Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın Zübeyde Hatun'dan olan oğlu. Babasının ölümünün ardından parçalanma sürecine giren Selçukluları tek bir yönetim altında toplamaya çalıştı; kardeşleriyle giriştiği taht mücadelelerini sonunda kazandı, ama kısa bir süre sonra veremden öldü.

Onun Müslümanlara ve İslamiyete hizmetlerinden birisi de melahidenin kökünü kazımak oldu. Şahdîz Kalesi'ni fethetmiş ve Abdülmelik bin Attaş'ı oradan aşağı indirerek bir öküze bindirip İsfahan'ın bütün pazarlarını ve sokaklarını dolaştırdıktan sonra feci şekilde öldürmüştür. Bunun için Müslümanların çok duasını almıştır.

Derler ki: Bu mülhit [dinsiz] Abdülmelik remil [kum falı] ilmini çok iyi bilirdi. Kaleyi kuşattığında sultana "Bu hafta içinde azametim ve şevketim İsfahan'da o dereceyi bulacak ki tarif olunamaz. Halkın yüksek ve alçak tabakasına mensup olanlar etrafımı kuşatacak ve emrime tabi olacaklar" diye yazdı.

Yukarıda bahsedildiği gibi bir öküze bindirilip İsfahan sokaklarında dolaştırılırken sultan ona "Ey talihsiz, senin şu kerametinin eseri görülmedi" dedi.

"Ey sultan, hakkımda verilen hüküm çıktı; fakat hükümet ve şevket yoluyla değil, rezalet yoluyla" dedi Abdülmelik.

Sultan gülümsedi, "Ey talihsiz, inşallah Alamut'taki efendilerinin hükmü de böyle tecelli eder" dedi ve Tanrı'ya yemin ederek "Eğer Allah irade eder ve ömür de aman verirse, sana yaptıklarımı senin efendilerine de yapacağım" diye tamamladı.

Fakat buna ömrü vefa etmeyip öldü. Yoksa sultan bu melahidenin kökünü yeryüzünden kazıyıp atacaktı. Sultan Muhammed'in vefatından sonra, melahideler güç ve şevket buldular. Bu melunların şerri ve fesadı Hulagu Han zamanına kadar Müslümanlara ulaştı.

Sultan Muhammed'in zamanındaki şairler şunlardır: Ebülme'âlî Nehhas, Ebülmefâhir, Mencîk, Şibl-üd-devle (Tanrı hepsine rahmet etsin).

Fazılların Sultanı

EFDALÜDDİN HAKANÎ-İ HAKÂYİKÎ

(Tanrı rahmet etsin)

İsmi ve lakabı Efdalüddin İbrahim bin Ali-i Şirvanî’dir. Hâkim ve sultanların kabulüne mazhar olmuş, onlardan mevkiler almıştır. İlimde eşsiz, şiirde üstat ve mevkide parmakla gösterilir olmuştur; öyle ki ünlü üstatlar onu övmek için şiirler söylemişlerdir.

“Kalbin sesi” adını verdiği bir kasidesinde şu beyitleri söylüyor:

Ezel divanından ilk menşur çıktığı zaman,
Herkese emirlik, Hakanî’ye de sultanlık verildi.
Buna hüccet olarak, sanat Âzer’i olan
Ali Neccâr-ı Şirvanî’nin sulbünden İbrahim dünyaya geldi.

Ömrünün son demlerinde onda bir fakr zevki, nefsini kırıp içini temizleme sevdası hasıl oldu. Büyük hakan Melik Minuçihr’den (Tanrı burhanını nurlandırsın) fakirlerin ve sülûk ehlinin hizmetiyle uğraşmak üzere, onun hizmetinden ayrılmasına izin vermesini rica etti. Büyük hakan onun sohbetinin âşıklarından olduğu için saraydan ayrılmasına izin vermedi. Nihayet o, Hakan’dan izin almaksızın Şirvan’dan kaçtı ve Beylekân’a geldi. Fakat Şirvan şahının memurları tarafından yakalanıp saraya gönderildi. Hakan onu bağlattırdı ve Şâberân Kalesi’nde yedi ay hapsetti.

O kalede hapis kaldığı sırada melalinden ve can sıkıntısından bir kaside yazmış; bu kasidede putperestlerin hallerini, dillerini ve deyimlerini beyan etmiştir. Bu kasideyi anlamak zordur. Ârif şeyh Azerî (Tanrı rahmet etsin) bu kasidenin zor beyitlerini Cevâhirü’l-Esrâr kitabında şerh etmiştir. O kasideden birkaç beyit aşağıda yazılmıştır (Allah hayrını versin):

Kâfir yazılarından daha ters olan bu felek,
Beni rahipler gibi zincirlere vurdu.
Yedi imamdan din dersi aldıktan,
Yedi kâfirden Kuran ayetlerinin te’vil tarzını öğrendikten,
Hac farzlarını yerine getirip, kurbanlar kestikten,
Musalla’ya tayin ve hürmet gösterdikten,
Böylece Müslüman olarak elli yıl yaşadıktan sonra,
Bir haç gibi ayağıma zincir vurulması uygun değildir.
Ben bu tahakküm altında gidip belime nasıl zünnar bağlayayım,
Nasıl çanı öpeyim, Kayser’in arzusunu yerine getirmek için
Zerdüşt’ün sırlarını nasıl ortaya atayım,

İsa’nın eşeğinin gübresiyle papazın burnunun kanını nasıl dindireyim

Bu kaside şerhe muhtaç olduğu için buraya daha fazlası yazılmadı.

Hakanî, hapisten çıktıktan sonra artık sultana mülazemetle uğraşmadı. İçinde uyanan hakikati bulma arzusuna kapılarak fakr meşrebini elde etti. Hacca gitmek sebebiyle Şirvan’dan ayrıldı. Cihanın kerimlerinden olan Muvaffık ut-Tevfik Cemâleddin-i Muslî ile beraber hacca gittiler. Mekke yolunda söylediği şu kasidede dört matla vardır, ki onlardan birisi şudur:

Çölün başına geldik. Bu çölü baştan sonuna kadar katet.
Onun kokulu zehirlerinden [rüzgârından] ruhuna panzehir yap.

Bu kasidenin sonunda Cemâleddin-i Muslî’yi övmüş ve onun mevkisini şu beyitle sağlamlaştırmıştır:

Sultan babam, halife de kardeşim demiştir Cemâleddin’e;
İşte bunun için ona sultan gönüllü ve halife himmetli diye hitab ettim.

Hulâsatü’l-Benâkitî sahibi, Emir Hakanî’nin hakanın yanında çok kıymetli ve muhterem olduğunu yazıyor. Önceleri Hakâyikî mahlasını kullanırdı ve büyük hakan ona Hakanî mansıbını verdi.

Hakanî’nin latifelerinden biri şu beyti yazıp hakana göndermesidir:

Bana giymek için bir vaşak
Yahut kucaklayacak bir vuşâk ver. [BEYİT]

“Vaşak” diye Altay kürküne derler; “vuşâk” ise güzel çehreli ve tüysüz köleye verilen isimdir.

Hakan bu beyti okuduğunda Hakanî’nin öldürülmesini emretti. Bu hüküm, kendisine söylendiğinde Hakanî ferasetiyle hemen meseleyi anladı. Bir sinek tuttu, kanadını koparark hakana gönderdi ve “Günah bende değil, sinektedir; zira o ‘Ba Vişâkî’yi ‘ya vişâkî’ yapmıştır” dedi. Hakan anladı ve Hakanî ile tekrar ahbap oldu.

Beytin inceliği şudur: Hakan, Hakanî’ye her ikisini istemediğinden ve bu suretle kendini küçük düşürmüş olduğundan dolayı kızmıştır.

İşte o devrin büyüklerinin himmeti böyle, şair fazılların latifeleri de bu derecededir. Fakat zamanımıza gelince eğer bir şair kendi memduhundan iki eşek yükü şalgam istese, bunu kendi şan ve şerefine nisbeten hakir görmez, hatta kendilerini fazla rahatsız etmediğinden dolayı ona minnettar olurlar.

Kendi devrinin fazılı olan Esîrüddin-i Ahsiketî (Tanrı rahmeti üzerine olsun) Hakanî'nin çağdaşıydı. Hakanî ile karşılıklı şiir söylemek arzusuyla, Türkistan'daki Fergana diyarından Şirvan'a geldi. Yolda sultanlar sultanı Arslan bin Tuğrul ile görüştü. Arslan bin Tuğrul onu lütuf ve ihsanıyla yetiştirdi.

Esîr daima Hakanî'ye karşı çıkar ve kendi şiirlerini onun şiirlerinden daha üstün tutardı. Hakanî bir seferinde Esîr'e şu kıtayı yazıp gönderdi:

Akıl, parmaklarımın ucundaki kalemin hizmetkârıdır.
Söz, zihin ve beyanının yedek atıdır.
Tanrı'ya yemin ederim ki, bu dünyayı yarattığından beri,
Devir benim devrim, zaman benim zamanımdır.
Ben söz kıtlığı olan devrin Yusuf'uyum;
Benim dilim, söz dinlemeye acıkmış gönüllerin masasını donatır.
Feleğe mensup olan güvercin, benim adi bir peykim olduğu için
Kalbimin nameleri doğuya, batıya, her tarafa yayılmıştır.
Her aptalın saçmalarından korkmam;
Çünkü benim ayarımda bir şair henüz dünyaya gelmemiştir.
Ben manaların vahyinde, şairlerin peygamberiyim;
Zira bugün söz mucizesi benim beyanımdadır.
Bugün sen benim aleyhimde bulunuyorsun.
Eğer günün birinde gafletin yüzünden öldürülebilsen,
Bunun şerefi bana ait olacaktır.

Esîrüddin de buna cevap olarak şu kıtayı gönderdi:

Sözün düğümlerini çözen benim kudretli kalemimdir.
Benim selis ve akıcı düşünme gücüm ruhun hazinedarıdır.
Üzengisi hilalden olan bu felek atının eyerini taşıdı;
Çünkü benim dizginim Rûhu'l-kuds'ün kanatlarıdır.
Can yeninin ucu denizler gibi incilerle doldu.
Çünkü o can, mana vilayetinde, kıymetli madenlerimin dilencisidir.
Ben kanaat mülkünün Arslan'ıyım.
Bu cihetten hanların, kayserlerin hâkim olduğu cihan,
Benim hâkim olduğum cihanın ancak yüzde biridir.
Benim yayımı Şirvan'ın Hakanî'si çekemez.
Çarhın Merih yıldızı da benim yayımdan atılmıştır.

Dünyada benim eşim yoktur demek abestir;
Ben bugün hayatta değil miyim?
Zaman benim zamanımdır demek imkânsızdır;
Çünkü zaman yeri yaratan ve akıllar bağışlayan Tanrı'nındır.
Hüner diliyle bu davayı ortaya atarak,
Aklın hükmüyle bahsettiği kişinin ben olduğunu tescil ederim.

Esîr ile Hakanî arasında böyle söz mücadeleleri çoktur. Her ikisi de fazıl ve âlimdi, iyi şiir söylerlerdi.

Efdalüddin Hakanî 582'de Tebriz'de ölmüştür. Tebriz'deki Surhâb mezarlığında yatmaktadır. Bugün onun mezarı meşhur ve bellidir. Efdalü'z-zeman Zahîrüddin Tâhir bin Muhammed-i Fâryâbî'nin (Tanrı rahmeti üzerine olsun) mezarıyla meliku'ş-şuarâ Şahfûr bin Muhammed Eşherî-i Nişaburî'nin mezarı Hakanî'nin mezarının her iki yanındadır. Tanrı hepsine rahmet etsin.

[SULTAN ARSLAN BİN TUĞRUL]

Sultan Mugîsüddin Arslan bin Tuğrul zarif tabiatlı bir padişahtı. Şairleri çok severdi. Onun meclisinde şairler ve nedimler hiç eksik olmazdı.

Tarih-i Âli Selçuk sahibi şöyle rivayet ediyor: Sultan bir bayram günü Hemedan'daki bayram yerine gitmek maksadıyla atına bindi. Ben o bayramda hazırdım. Sultanın alayının geçtiği yolun başında, hesap ettim, çeşit çeşit ipekli kumaşlar giymiş tam yedi bin süvari sultanın arkasından bayram yerine doğru gittiler. Onun zamanında ibrişim elbise çok pahalıydı. Sultan pars, köpek ve av hayvanlarıyla çok iyi bir gün geçirdi. Sultanın dört yüz parsı olduğunu ve her birinin boynunda altın tasmalar, üstlerinde sokrolat kumaşından yapılmış çullar olduğunu söylerler.

Sultan, Esîrüddin-i Ahsiketî'nin memduhudur ve Esîr'in matlaı şöyle olan kasidesi onun hakkında yazılmıştır:

Şah Arslan bin Tuğrul, ikinci Alp Arslan gibi,
Hakikat bayrağını göklere çekti ve batılların ellerini kırdı. [BEYİT]

Kemâleddin İsmail-i İsfahanî ve Hâce Selmân-ı Sâvecî bu kasideye cevap yazmışlardır. Kemâleddin şöyle söyler:

Ey dil noktasının, aşkının dairesi etrafında dolaşmaktan sersemlediği,
Ey dünya merkezinin yüzünün parlaklığıyla güzelleştiği zat. [BEYİT]

Selmân da şöyle buyuruyor:

Senin zülfünün zincir bağlayıcıları gönlün kapısına halka vurdu;
Benlerinin hayal sürüsü gözlerde menzil yaptı.

Şunlar da Sultan Arslan'ın devrinde yaşamış büyük şairlerdendir: Hakanî, Zahîr-i Fâryâbî, Esîrüddin-i Ahsiketî, Mücîrüddin-i Beylekânî, Kemâleddin-i Nahçıvanî, Şahfûr-ı Nişaburî, Zülfikâr-ı Şirvanî ve Seyyid İzzeddin-i Alevî. Tanrı hepsine rahmet etsin.

Şairlerin Kendisiyle Övündüğü, Hakîm
EVHADÜDDİN-İ ENVERÎ
(Tanrı toprağını güzel etsin)

Şairlik vasıfları ve fazileti herkes tarafından bilinir. Zamanın şairlerinden pek az kişi âlimlikte ve çeşitli faziletlere sahip olmakta onun ayarı olabilir.

Aslen Ebîverd vilayetine bağlı Muhne'nin yanındaki Bedene adı verilen köydendir. O sahraya "Deşt-i Hâverân" derler. Enverî, önceleri Hâverî adını mahlas olarak kullanırdı; ama üstadı, ondan Enverî mahlasını kullanmasını rica etti.

Enverî, Tûs'un Mansuriyye Medresesi'nde ilim tahsiliyle uğraştı. Âdet olduğu üzere felaket ve iflasa sürüklenmiş, günlük rızkını çıkaramayacak hale gelmişti. Bu hâl esnasında Sultan Sencer'in alayı Radegân civarına gelmiş ve Enverî de medresenin kapısına oturmuştu. Baktı ki ata binmiş, etrafındaki kölelerle debdebe ve gösteriş içinde muhteşem bir adam geçiyor. Bu kimdir diye sorunca şairin biri diye cevap verdiler.

"Subhân, ben ilmim bu kadar yüksek olmasına rağmen böyle felaketler içinde kalayım da, şairlik kudreti aşağı olan bir adam bu derece debdebe ve gösteriş içinde bulunsun. Tanrı'nın büyüklüğü ve izzeti hakkı için olsun ki, bugünden sonra ben de en aşağı saydığım faziletlerden biri olan şairlikle uğraşacağım" dedi Enverî.

O gece sultanın namına bir kaside yazdı, ki matlaı şudur:

Eğer denizin ve madenlerin dili ve gönlü varsa,
O, bu yegâne padişahın eli ve gönlüdür. [BEYİT]

Sabahleyin hemen sultanın sarayına gitti ve kasideyi takdim etti. Sultan şiirden çok iyi anlardı. Onun söz tarzından, sağlam ve âlimane şiir yazdığını anlayıp gayet iyi muamele etti ve "Bizim sarayımıza daima gidip gelmek mi

istiyorsun, yoksa yalnızca bu şiir için bir mükafat almaya mı geldin?" diye sordu.

Enverî yerlere kapandı ve şu beyti söyledi:

Benim kapınızın eşiğinden başka dünyada sığınacak yerim,
Başımı buradan başka sokacak bir mahallim yoktur. [BEYİT]

Sultan ona maaş bağladı, lütuf ve ihsanlarda bulundu. Enverî o sefer sırasında sultanla beraber ta Merv'e kadar gitti. Bu süre içinde birkaç kaside yazıp sultana arz etti, ki matlaı şu olan kaside de onlardan biridir:

Yine cihanın bu gençliği ve güzelliği nedir!
Zemin ve zamana yeni gelen bu fevkalade hâl nereden geldi. [ŞİİR]

Bu kaside çok zordur ve şerhe muhtaçtır; şair bu kasideyi çok güzel söylemiştir.

Hâverân toprağından dört büyük fazılın yetiştiğini ve beşincisinin yetişmediğini rivayet ederler. Bu hususta şu kıta söylenmiştir:

Hâverân toprakları üzerinde şöhret feleklerinin
Dönmesiyle şu dört hâver güneşi doğmuştur.
Bunların biri o şanlı, şerefli vezir Hâce Ebû Ali Şâdan;
İkincisi her ayıptan beri olan âlim Es'ad-ı Muhne;
Üçüncüsü kalbi saf sufilerden tarikat sultanı Ebû Sa'îd;
Dördüncüsü Horasan'ın ünlülerinden, muktedir şair Enverî'dir.

Hâce Ebû Ali Ahmed Şâdan-ı Hâverî, Selçuklu sultanı Tuğrul Bey bin Mikâil'in veziriydi. İyi şeyler düşünen, dindar, akıllı, tedbirli ve elinden iş gelir bir kişiydi. Önceleri Nizâmü'l-Mülk sık sık onun yanına gidip gelirdi ve Nizâmü'l-Mülk'ün onun akrabası olduğunu söylerler.

Hâce Ebû Ali yaşlanıp güçsüzleşmesi sebebiyle vezirliği bıraktıktan sonra Alp Arslan bin Çakır Bey'in vezirliğine kendi yerine onu tayin etti. Alp Arslan, Nizâmü'l-Mülk'ün iyi işler yapıp başarılı olduğunu her gördüğünde Hâce Ebû Ali'nin ruhunu duayla yâd ederdi.

Üstat Es'ad-ı Muhne'ye gelince; o da büyük âlimlerdendi. Sultan [Gıyâsüddin] Muhammed bin Melikşah'ın meclisinde İmam Hüccetü'l-islam Ebû Hâmid Gazzâlî ile tartışır ve Horasan âlimleri de Üstat Es'ad'ı desteklerlerdi.

Sultanın meclisinde Gazzâli'ye ilk sorduğu soru şuydu: "Sen Ebû Hanife mezhebinden misin yoksa Şafiî mi?"

"Ben akliyatta hüccet ve burhan mezhebinden, şeriatta da Kuran mezhebindenim. Yoksa benim elimde ne ondan bir ferman var, ne de ötekinden bir berat" dedi İmam cevaben.

"Bu söz hatadır" dedi Üstat Es'ad.

Bunun üzerine İmam da "Ey biçare, eğer sen yakîn ilmini[70] birazcık bilseydin, hatalı söylediğimi söylemezdin. Sen zâhir kaydında kalmışsın. Bu cihetten seni mazur görmek icap eder. Eğer ihtiyarlığına hürmet etmeseydim, seninle münakaşa eder ve hakikat yolunu gösterirdim" diye yanıtladı.

70 Yakîn: Şüpheye yer bırakmayan, apaçık ortada olan, kesin bilgi; delille değil iman gücüyle apaçık görme. Yakîn ile insan ateşe girer, su üstünde yürür; yakîn sahiplerinin katında bela nimete, rahatlık ise musibete dönüşür. Üç tür yakîn vardır: İlme'l-yakîn: habere dayanan bilgi; ayne'l-yakîn: görerek elde edilen bilgi; hakka'l-yakîn: bir şey hakkında o şeyi yaşayarak, onunla haşır neşir olarak edinilen bilgi.

Enverî astronomide devrinin ileri gelen bir şahsıydı. Faydalı yıldızlar hakkında bir eserden başka birkaç eser daha yazmıştır.

Sultan Sencer devrinde ve Enverî zamanında şöyle bir vakanın gerçekleştiğini rivayet ederler: Yedi gezegen terazi burcunda birleşmişti. Hakîm Enverî o ay birçok binanın şiddetli rüzgâr yüzünden yıkılacağı, büyük ağaçların kırılacağı ve şehirlerin harap olacağına hükmetmişti. Halk bu hükümden korktu ve âfetten korunmak için sığınaklar kazdılar. Tesadüfen Enverî'nin hükmetmiş olduğu gece, bir şahıs Merv şehrinin minaresinin üzerine bir lamba yakarak astı. O gece lambayı söndürecek kadar bile rüzgâr olmamıştı.

Sabahleyin Sultan Sencer, Enverî'yi çağırttı ve niçin yanlış hüküm verdin diye azarladı. Enverî de bu yıldızların birbirine yaklaşmalarından doğan tesirler birden olmaz, kendini yavaş yavaş gösterir diye özür diledi. Tesadüfen o sene Merv tarlalarındaki harmanları ayıklayacak kadar bile rüzgâr olmadı; bütün harmanlar gelecek bahara kadar tarlalarda kaldı.

Enverî çıkardığı bu karışıklıklar sebebiyle Merv'den kaçıp Belh'e gitti. Uzun süre orada vakit geçirdi. Astronomiyle uğraştı. Belh ahalisinden incinmemiş olduğu halde onları hicvetti. Halk da ona karşı harekete geçti ve

başına bir örtü örterek şehirden çıkarmak istediler. Zamanın fazılı olan kadılar kadısı Hâmidüddin-i Velvâlicî, Enverî'nin hâmisi oldu ve onu bu beladan kurtardı. Enverî bu hususta bir sevgendnâme yazmıştır ve matlaı şöyledir:

Ey Müslümanlar, bu çember gibi dönen çarkın dönüşünden,
Merih'in nifakından, Ay'ın cebrinden,
Müşteri'nin hilelerinden feryat! [BEYİT]

Ferîd-i Kâtib, Enverî'nin verdiği yanlış hüküm dolayısıyla şöyle söyler:

Enverî sert rüzgârların tesiriyle şehirlerin viran,
Dağların altüst olacağını söyledi.
Onun hükmettiği gün hiç rüzgâr esmedi.
Ey rüzgârları sevkeden Tanrı,
Bunu Enverî mi biliyor, yoksa sen mi? [KITA]

Bu hususta söylenmiş şu şiir de Ferîd-i Kâtib'indir:

Enverî, bu yıl öyle rüzgârlar esecek ki,
Dağları yerinden oynatacaktır dedi.
Sen, şuna bak ki bir sene geçti,
Ağaçlardan bir yaprak bile kımıldamadı.
Ey rüzgârları hareket ettiren Tanrı,
Bunu ancak sen bilirsin, Enverî değil.

Evhadüddin Enverî 546 senesinde Belh'de vefat etmiştir. Mezarı Belh'te, Sultan Ahmed-i Hirevî'nin (Ulu Tanrı onun aziz ruhunu takdis etsin) mezarının yanındadır.

Şairlerin Efendisi ve Fazılların Fazılı

REŞÎDÜDDİN-İ VATVÂT

O, Abdülcelil el-kâtib el-Ömerî'nin oğlu Reşîdüddin Muhammed'dir. Nesebi müminlerin emiri Ömer bin Hattab'a (Tanrı ondan razı olsun) dayanır. Fazıl, edip ve çeşitli ilimlere sahiptir. Onun büyüklüğü ve faziletini akranları onaylayıp itiraf etmişlerdir.

Bu kişi Atsız bin Kutbeddin Muhammed Harezmşah zamanında yaşamıştır. Aslen Belh şehrindendir, fakat daha çok Harezm kıtasında oturmuştur. Kendi zamanının şair ve belagat sahiplerinin üstadıydı. Daima uzak ve yakın çevre memleketlerinin şairleri onun yanına gelir, şiir ve diğer ilimlerle uğraşırlardı. Reşîd şairlikten başka yüksek mevki ve rütbelere de nail olmuştur.

Keskin dilli ve açık konuşan bir adamdı. Çevre memleketlerdeki şairlerin sözlerini eleştirirdi. Bunun için çoğunlukla şairler onu sevmezdi ve birçok şair de ona hasetleri sebebiyle ince hicivler yazmışlardır. Fakat bununla beraber onun faziletinin sahası bütün bu iftiralardan uzaktır ve fazileti hakkında hiçbir şey söylenemez.

Küçük boylu, fakat keskin dilli bir adam olduğu için ona "vatvât" adını vermişlerdir. Vatvât "firiştürük" denilen küçük bir kuştur.

Rivayet ederler ki: Bir gün Harezm'de âlimler Harezmşah'ın meclisinde tartışıyorlardı ve o mecliste Reşîd de hazır bulunuyordu. Tartışmaya katılıp keskin dillilik yaptı. Böyle ufak tefek bir adamın son derece esaslı ve ölçülü tartışması Harezmşah'ın dikkatini çekti.

Reşîd'in önüne bir hokka koymuşlardı. Harezmşah latife olsun diye "Hokkayı kaldırın da arkasında kimin konuştuğu meydana çıksın" dedi. Reşîd bunu derhal anladı ve ayağa kalkıp "İnsan iki küçük azası olan kalbi ve diliyle insandır" dedi.

Harezmşah'a Reşîd'in fazileti, belagati ve zekâsı malum oldu. Ona hürmet ve saygı gösterdi, sonsuz lütuf ve ihsanlarından faydalandırdı.

Reşîd'in Harezmşah'ın övülmesi hususunda parlak kasideleri vardır ve şu kaside de onlardan biridir:

Ey şah, senin saltanatın Zühal'den [Satürn] de yüksektir.
Senin sahanın azameti karşısında, bu dönen felek hareketsiz kalır.

İnsanın düşünme gücünün bile erişemeyeceği bir dereceye yükseldin.
Doğuya ve batıya senin emrinden başka şey gitmez.
Köylüye ve şehirliye ancak senin hükmün gider.
Bütün doğu ve batıda hiçbir an yoktur ki,
Oraya senin bârgâhından fermanlar gitmesin.
Feryatlar olsun bu cihana ki,
Akıllılara onun felaket ve yokluğundan başka nasipleri yoktur.
Cahiller refah ve saadet içinde, fazilet sahiplerinin ellerineyse
Binbir türlü eziyete düşmeden bir dilim ekmek geçmiyor.
Cahil bir mevki sandalyesine oturmuş, âlim ise kapıda bekliyor.
Hileyle içeri girmek için yalvarıyor, fakat kapıcı engel oluyor.
Âlimlerin canları para hırsıyla incinmiştir.
Bu zillet onlara boş yere gelmemiştir. Eyvahlar olsun,
Ne kadar yazık ömür sona erdiği halde,
Bu cimri dünya malına karşı olan hırs hâlâ sona ermiyor.
Tanrı'ya minnettarım ki, senin kapındayken
Gönlüme ve canıma kastedenlerin zararları dokunmadı.
Senin o azametli eteğine yapıştım yapışalı,
Bela yakama ve sakalıma yanaşamıyor.
Bana senin kapından yüz bin türlü
Lütuf ve ihsanın yapılmadığı hiçbir gün sayılamaz.
Ben fesahat atına bindiğimde,
Sahbân'ın fesahati benim tozlarıma bile erişemez.
Ben her ne kadar Horasan'dan uzaksam da, benim
Şiir ve hikmetimden Horasan toprağına hazineler hasıl oluyor.
İnsanoğlu mümkün olduğu kadar lütuf ve ihsan sahibi olsa da,
İlimlerin hakikatine hüccet ve burhandan başka hiçbir şeyle erişemez.
Sen ramazan ayını taat ve ibadetle geçirirsin;
Zira senin düşmanın, ramazan ayını geçirse de
Bayrama erişemeyecektir. [KASİDE]

Reşîd'in divanı on beş bin beyte yakındır. Çoğu masmu, murassa, iki kafiyeli ve daha da çeşitli şekillerdedir. Tamamıyla murassa, bazı beyitleri de murassa ma'attecnis olan bir kaside söylemiştir. İster Arapça ister Farsça olsun kendisinden daha fazla ve tamamen murassa kasidenin kimse

tarafından söylenmediğini iddia etmiştir. Matlaı şu olan kaside yetmiş beyte yakındır ve hepsi murassadır: 71

71 Murassa: İki mısradaki kelimelerin aynı sayı, aynı ölçü ve uyakta olması.

Ey vücuduyla celal yıldızları parlak olan,
Ey vücuduyla kemal âdetleri dünyaya yerleşmiş olan,
Sen devletin mutemedisin ve senin fazilet sahanı ikbâl öper. [BEYİT]

Reşîd uzun bir ömür sürdü ve Atsız Harezmşah'ın ölümünden sonra Sultan Şah bin İl Arslan bin Atsız'ın zamanına kadar yaşadı.

Sultan Şah, Reşîd ile sohbet etmek sevdasına kapıldı. Reşîd'in ihtiyar, beli bükük ve zayıf bir pir olduğunu söylediler. Onu bir sedyeye koyup sultanın huzuruna getirdiler. Reşîd, sultanı görür görmez hazırlıksız bir şekilde şu rubaiyi söyledi:

Büyükbaban günlerin sayfasından zulmü silmiş,
Babanın adaleti de dünyanın bozukluğunu düzeltmiştir.
Ey saltanat libası vücuduna pek yakışan, şimdi saltanat devleti
Sana gelmiştir. Sen de ne yapacağını düşün. [RUBAİ]

[HAREZMŞAH ATSIZ BİN KUTBEDDİN]

Harezmşah Atsız bin Kutbeddin Muhammed bin Anuştekin Karaca, Selçuklu sultanı Melikşah'ın kölesinin oğludur. Harezm'in malı mülkü, Melikşah zamanında hep sultanın taşthanesine72 sarfolunurdu. Anuştekin taşthane memurlarının en büyüğüydü ve oğlu Kutbeddin Muhammed de Harezmşah mertebesine yükseldi. Âlimlere hürmet ederdi. Atsız da onun oğludur.

72 Taşthane: Saraylarda sultana ait bazı eşyanın saklandığı yer.

Atsız Harezm'de yerleşmiş ve Sultan Sencer'in yanında yüksek mertebelere erişmişti. Her sene bir defa Merv'e gelip sultanın yanına uğrar ve tekrar Harezm'e geri dönerdi. Garez sahipleri onu kıskandılar ve sultanı onun aleyhine çevirdiler. O da Merv'den kaçtı ve Harezm'de sultana karşı isyana başlayıp her tarafı istila etti. Daima Tatar kâfirleriyle savaşır ve sonuçta birçok ganimet elde ederdi. Öyle sevilmeye başladı ki, askerler Sultan Sencer'den kaçıp ona iltica ettiler. Sultan da mecbur kalarak Atsız'ı defetmek maksadıyla Harezm'e ordu gönderdi.

O seferde Enverî de vardı. Hezâresb civarına geldiler ve Hezâresb Kalesi'ni kuşattılar. Enverî'nin yazdığı şu rubaiyi bir okla kaleye attılar.

Ey padişah, bütün dünya mülkü soyluluk cihetiyle senindi.
Dünya senin için kazanılmış bir mülktür.
Bugün bir hamleyle düşmandan bin at [hezâr esp] al,
Yarın Harezm ve Hezâresb senindir. [RUBAİ]

Reşîd-i Vatvât da kalede Atsız'ın yanındaydı. Enverî'nin rubaisine cevap olarak yazdığı şu beyti sultanın askerlerine söyledi:

Ey şah, senin hasmın Rüstem Pehlivan bile olsa,
Senin Hezâresb'inden bir eşek dahi götüremez.

Sultan, Vatvât'a çok kızdı ve "Eğer o, elime bir geçerse yedi parça yapacağım" diye yemin etti. Reşîd'in söylemiş olduğu şu kasideyi de işitti:

Atsız saltanat tahtına çıktı.
Selçuk ve Selçuk hanedanı devleti de sona erdi. [BEYİT]

Bunun üzerine Sencer'in kalbinde Reşîd'e karşı sonsuz bir kin doğdu. Kalenin kuşatması uzayınca Atsız dayanma kudreti gösteremedi ve gece kaleden kaçtı; Hezâresb Kalesi de Sencer'in eline geçti. Kalede bulunan Vatvât gizlendi. Onu aradılar, tellal çağırttılar ve sonunda bulup sultanın huzuruna getirdiler. Sultan da Vatvât'ın yedi parça yapılmasını emretti.

Vatvât kendine şefaat edip kabahatini sultana affettirmek amacıyla, mektup ve fermanları yazmanın yanı sıra nedimlik ödevini de yapan, sultanın divan münşisi bedîi-i kâtib Müntecibüddin'e bir kâğıt gönderdi.

Müntecibüddin de sultana "Vatvât çok küçük ve zayıf bir kuşcağızdır, onu yedi parça etmek mümkün olmuyor" diye arz etti ve "ey cihan padişahı, eğer emrederseniz onu iki parça yapsınlar" dedi.

Sultan güldü; bu latife sebebiyle Vatvât'ı öldürme fikrinden vazgeçti ve "Getir bakalım, onu iki parça da yapmayalım, zira ona da takati yoktur" dedi.

Bundan sonra Reşîd Tirmiz'e gitti. Bir süre orada kaldı. Nihayet Atsız, Harezm'e ordu gönderdi ve Sultan Sencer'in Oğuzların eline esir düştüğü dönemde Horasan memleketlerinin çoğunu eline geçirdi. Reşîd, Atsız'ın yanına gitmek için Tirmiz'den yola çıktı ve Habûşan'da onun ordugâhına ulaştı. Bir süre Atsız'la beraber kaldı. Derken Atsız, 551 senesinde

Habûşan'daki Hurrem Derre'de ansızın öldü. Atsız'ın tabutunun başında ağlayan Reşîd şu rubaiyi okudu:

Ey padişah, felek senin siyasetinden tir tir titrerdi,
Senin yanında sana itaat ve kölelik etmeye çalışırdı.
Bu muazzam saltanatın kıymetinin ne derece büyük
Olduğunu anlayacak bir nazar sahibi nerede ? [RUBAİ]

Reşîd, Harezm'de 568 senesinde vefat etti. Onun doksan yedi sene yaşadığını söylerler. Mezarı Harezm'deki Gürcaniye'dedir.

Beyan ve maani ilminde eserleri vardır. Hadâyiku's-Sihr kitabı başlıca eserlerindendir. Şiir ilmi sanatlarında ondan daha faydalı bir kitap yazılmamıştır. Müminlerin emiri Ali bin Ebû Tâlib'in (Tanrı yüzünü mükerrem etsin ve ondan razı olsun) yüz sözünü çok güzel bir şekilde tercüme etmiştir. Şiir, kitabet [kâtiplik], ıstîfâ ve teressül[73] sanatı hakkında diğer birkaç kitabı daha vardır. Tanrı rahmet etsin.

73 Teressül: Harflerin mahreç ve medlerine riayet etme; harfi doğru okuma.

Şairlerin Meliki

EDİB SÂBİR-İ TİRMİZÎ

(Tanrı toprağını güzelleştirsin ve meskenini cennet etsin)

Mahir bir âlim, fazıl bir edip, olgun bir şairdir. Sultan Sencer'in devleti zamanında Tirmiz'den Merv'e geldi. Aslen Buharalı olup Horasan'da yetişmiştir.

Reşîd-i Vatvât'ın muhalifiydi, birbirlerine karşı çok ince hicivler söylemişlerdir; ama o hicivleri bu kitaba almak hürmetsizlik olur. Hakanî, Edib Sâbir'i çok beğenir, Vatvât'ı hiç beğenmezdi. Enverî ise Sâbir'i tam bir şair olarak kabul ederdi. Sâbir gerçekten güzel şiir söyler. Onun şiirleri saf ve akıcı olmalarının yanı sıra akranı olan diğer şairlerin şiirlerine göre insan tabiatına daha yakındır.

Edib Sâbir'in mürebbisi, seyyid-i ecell-i büzürgvâr [büyüklerin en ulusu, seyyid] Ebû Câfer Ali bin Hüseyin Kudâme-i Musevî'dir. Onun kıymetini büyütmek için kitaplarda "Reis-i Horasan" diye yazarlar. Sultan Sencer, Seyyid'e "kardeşim" diye hitap ederdi. Onun meskeni ve vatanı Nişabur'du. Horasan'da şan, şöhret ve azameti yüksek, malı mülkü çoktu. Namuslu, tedbirli ve saygın bir efendiydi. Sâbir aşağıdaki "sevgendnâme"yi

onu övmek için yazmıştır. O kasideden bazı beyitler şunlardır (Tanrı hayrını versin):

Vücudum sevgiye esir, kalbim aşka fedadır.
Kulağıma daima aşktan bir nida gelir.
Gönlüm aşk yolunda feda oldu; gözüm rahat yüzü görmedi.
Aşk esirleri, fidye ile esaretten kurtulamazlar.
Ey sevgili, sen güzelliğin ve ben de aşkımla
Leyla ile Mecnun'u unutturduk.
Senin dudakların bal tadını verdiği için
Aziz ve celil olan Tanrı bala şifa özelliği vermiştir. [KASİDE]

Edib Sâbir, Sultan Seyyid Ebû Câfer'in kendisine birader diye hitap edişinin şerefini kutlulamak için bir kaside yazmıştır. Şu beyit de o kasidedendir (Tanrı onu söyleyenin hayrını çok etsin):

Mecnun'un aşkı, ona melâmet getiriyor.
Leyla'nın güzelliği de onu zarara sokmuştur. [BEYİT]

Rivayet ederler ki: Edib Sâbir, Sultan Sencer ve devlet erkânının yanında pek kıymetliydi. Harezmşah Atsız, Harezm'de Sultan Sencer'e karşı isyan ettiğinde, Sultan Sencer de Edib Sâbir'i vaziyetleri inceleyip haberler vermesi için gizlice Harezm'e gönderdi.

Atsız bir cuma günü Sencer'i yaralayıp öldürmesi için bir fedai yolladı ve Sâbir de o şahsın şeklini şemalini bir kâğıt üzerine çizip Merv'e gönderdi. O şahsı bulup öldürdüler. O zaman Edib Sâbir Harezm'deydi. Atsız, Sâbir'in böyle bir iş yaptığını haber alınca Sâbir'in elini kolunu bağlatarak Ceyhun nehrine atmak suretiyle öldürdü. Bu olay 546 senesinde gerçekleşti.

Söz Meliki
OSMAN-I MUHTARÎ

(Tanrı toprağını güzelleştirsin)

Gazne'de doğmuştur. Şeyh Senâ'î'nin akrabasıdır. Sultan İbrahim bin Mes'ud Şah zamanında dârülmülk Gazne'de yaşamıştır. Kuvvetli bir tabiata sahipti ve güzel şiir söylerdi. Şeyh Senâ'î onu öven birkaç kaside söylemiştir (Tanrı söyleyenin hayrını versin).

Osman-ı Muhtarî, Sultan İbrahim hakkında yazdığı ve matlaı şöyle olan kasideyi çok güzel söylemiştir:

Ey Müslümanlar, ben ruhu gitgide kaybolan bir gönüle sahibim.
Öyle bir derde düştüm ki dermanı bulunmuyor. [BEYİT]

Büyüklerin çoğu bu kasideye nazireler yazmış, fakat bunun kadar güzelini hiçbiri söyleyememiştir. Efdalüddin Hakanî de bir nazire yazmıştır, fakat muhteviyatı tamamen züht ve hikmete aittir. Emir Husrev-i Dehlevî bu kasideye yazdığı nazirede şairliğin hakkını vermiştir.

Bu devirde parlak tabiatlı, eleştirel zekâlı ve şiirler pazarının cevheri olan, âlim, arif, Tanrı'nın ve dinin nuru Mevlana Abdurrahman-ı Câmî (Ulu Tanrı fazilet gölgelerini uzatsın) de bu kasideye nazire yazmayı arzu etmiş, hakikatleri, Tanrı ilimleri ve hikmetlerini gerçekten güzel bir şekilde nazma getirmiştir. Şu mısra o cümledendir:

O, tavsif çerçevesine sığmaz

Bazı büyükler ve fazıllar Mevlana Câmî'yi bu hususta tetkik etmişlerdir.

[SULTAN İBRAHİM BİN MES'UD BİN MUHAMMED BİN SEBÜKTEKİN]

Sultan İbrahim bin Mes'ud bin Muhammed bin Sebüktekin dindar, yardım edici ve başarılı bir padişahtı. Onun velilikten de nasibi olduğunu söylerler. Yetmiş altı sene yaşayıp altmış iki sene saltanat sürdü. Saltanatı süresince köşk, manzara ve saltanata ait yapılar için bir tuğla dahi yere atmamıştır. Fî sebilullah [Allah için] dört yüze yakın tekke, ribat [kervansaray], medrese ve mescit inşa ettirdi.

Makamât sahibi Nâsırî şöyle rivayet ediyor: Sultan İbrahim (Tanrı burhanını parlatsın) geceleri Gazne mahallelerinin etrafını dolaşır; dul kadınlara ve muhtaçlara kendi eliyle yemek ve altın verirdi. Onun zamanında Gazne'de göz ilacı, içilecek şeyler ve bütün hastalıkların devalarını onun hazinesinden görürlerdi.

Sultan İbrahim'in vefatı 492 tarihindedir.

Arif, Hakîm

EBÜLMECD MECDÛD BİN ÂDEM ES-SENÂ'Î

(Tanrı aziz sırrını takdis etsin)

Zamanın eşrafından ve din büyüklerindendir. Her dilde şiir söylemiştir. Fakr mezhebinde Tanrı'nın (celali büyük olsun) ona layık gördüğü lezzeti tarif etmek imkânsızdır. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî onca fazilet ve

olgunluğuna rağmen, kendisini Şeyh Senâ'î'nin tabilerinden sayıyor ve şöyle diyor:

Attâr ruh, Senâ'î de onun iki gözüydü.
Biz Senâ'î ve Attâr'ın izinden yürüdük. [ŞİİR]

Senâ'î ömrünün sonlarına doğru riyazetle uğraştı; dünyaya ve onun içindekilere yüz çevirdi. Hatta o derece ki Gazneli Sultan Behrâm Şah kendi kız kardeşini ona nikâhlamak istiyordu, ondan bile vazgeçti ve hacca gitti. Sonra Horasan'a geldi. Hadîka adlı eserindeki şu iki beyti, Sultan Behrâm Şah'a bu hususta olan mazereti sebebiyle söylemiştir:

Ben altın, kadın ve mevki isteyen bir adam değilim.
Tanrı'ya yemin olsun, bunları ne ister ne de ele geçirmeye çalışırım.
Bana ihsan etmek maksadıyla bir taç veriyorsan,
Başın için olsun ki ben istemiyorum. [ŞİİR]

Senâ'î, Gazne'den Horasan'a geldiğinde şeyhlerin şeyhi Ebû Yusuf-ı Hemedanî'ye (Tanrı onun sırrını takdis etsin) sülûk etti; halvet ve uzleti seçti.

Şeyh Ebû Yusuf-ı Hemedanî din büyüklerindendir. Tekkesine, onun kıymetine hürmeten "Horasan'ın Kâbesi" derlerdi. Ebû Yusuf, arif şeyh Ebû Ali-i Fâremedî'nin müridiydi. Hüccetü'l-islam Ebû Hâmid-i Gazzâlî, olgunluğuna ve faziletine rağmen, Ebû Ali'nin din önderi olduğunu tasdik ederdi; sonunda onun müridi oldu. Fâremed, Tûs civarında bir köyün adıdır.

Hakîm Senâ'î'nin sultanları övmek ve onların yanına gidip gelmekten vazgeçmeye yemin etmesinin sebebinin şu olay olduğunu söylerler: Bir seferinde Gazne'de sultan Ebû İshak-ı Gaznevî'yi övmüştü. Sultan küffar kalelerini fethetmek için Hindistan'a gitmeye karar verdi. Hakîm de sultana yazdığı kasideyi çabuk ulaştırmak maksadıyla sultanın yanına gitti. O zamanlar Gazne'de "Lây-hâr" denilen bir divane vardı. Boş adam değildi. Daima meyhanelere gelir, hamam külhanlarında şarap içerdi.

Hakîm Senâ'î külhanın kapısına yaklaştığında oradan bir terennüm işitti ve külhana daha da yaklaştı. Şöyle bir konuşma duydu:

"Doldur şu kadehi de Gazneli İbrahim denilen herifin gözlerinin körlüğü şerefine içeyim" dedi sakisine Lây-hâr.

"Bu sözü doğru söylemedin, neden öyle olsun? O, adil ve hayır işleyen bir padişahtır, onu kötüleme" dedi saki.

“Evet öyledir, ama o insafsız ve gözü doymaz bir heriftir. Daha Gazne’yi gerektiği şekilde zapt etmeden böyle soğuk kış mevsiminde başka şehirler almak arzusundadır. O şehirleri de zapt ettikten sonra diğer memleketleri fethetmek isteyecek” dedi divane ve o kadehi alıp içti.

“Şu şair dedikleri herifin, hakikati göremeyen gözlerinin körlüğü için, doldur bir kadeh daha da, içeyim” dedi sonra sakisine.

“İşte bu söylediğin sözün tashihi gayrı mümkündür, ey dost, Senâ’î hakkında kötü şeyler söyleme. Zira zarif, güzel tabiatlı, hasların ve avamın beğendiği bir adamdır” dedi saki, ikinci kez.

“Hata yapma, o ne kadar ahmak bir heriftir. Birkaç saçma sapan söz toplamış ona da şiir adını vermiştir. Her gün bir şeyler alırım ümidiyle bir aptalın yanına gidiyor ve ona yaltaklık ediyor. Kendisinin şairlik ve saçma sapan şeyler söylemek için yaratılmadığını bilmiyor. Eğer kıyamet gününde ona ‘Senâ’î, bizim huzurumuza ne getirdin’ diye sorsalar acaba ne mazeret beyan edecek. Böyle bir adama aptaldan, en manasız insandan başka bir şey söylenmez” dedi divane.

Hakîm Senâ’î, bu sözleri işittiğinde kendinden geçti ve bu söz ona çok tesir etti. Bunun üzerine mahluka hizmet etmekten vazgeçti ve gönlü dünyadan soğudu. Meliklerin övülmesi hususunda yazılmış olan kasidelerini içeren divanı suya attı. İnkıta [her şeyi terk etme], züht ve ibadet yolunu kendine şiar yaptı.

İnkıta yolunda öyle bir dereceye erişti ki, Gazne’de daima yalınayak dolaşırdı. Dostları ve akrabaları onun bu haline ağlaşır; o ise akrabasına “benim bu halime üzülmeyin, bilakis neşelenin, sevinin” derdi.

Rivayet ederler ki: Dostları ona bir ayakkabı getirdiler ve ayakkabıyı giymesini rica ettiler. Kabul etti. Fakat ertesi gün ayakkabıyı dostlarının yanına geri getirdi ve “Ben bugün sizin dün gördüğünüz Senâ’î değilim, bu ayakkabı benim gittiğim yolu kapatıyor” dedi.

Emir Husrev [Dehlevî] bu hususta şöyle demiştir:

Her şeyi terk edenlerin ayakkabıları yoksa, yollarından geri kalmazlar;
Çünkü topuklarının her çatlağında din ve devlet kapıları vardır.

Hadîkatü’l-hakika kitabı Hakîm Senâ’î’nin yazdıklarındandır. O hadikadaki [bahçe] her çimenlik hikmet, hakikat ve tarikat bahçesidir. Tevhit ve tasavvuf ehli, bu kitaptaki beyitlerin çoğunu kendi risale ve

kitaplarına yazmış, kanıt olarak kullanmışlardır. Hadîka'daki şu kısım bu tarihe uygun gelmiştir:

Lokman'ın çengin halkası ve borusu gibi daracık bir odası vardı.
Bütün gece azap ve ıstırap içinde kıvranır,
Öğle sıcağında da gider güneşe yatardı.
Aptalın biri sordu: "İki ayak basımı kadar
Küçük olan bu oda sana nasıl kâfi geliyor."
O da ah çekip ağlayarak cevap verdi:
"Bu, ölecek bir insan için çok bile" diye. [ŞİİR]

Bu olgunluğu ve faziletiyle beraber, Hadîka kitabını tamamladığında Gazne'nin zâhire tapan âlimleri Hakîm'in aleyhinde çalışmaya ve ona itiraz etmeye başladılar. O da yazdığı kitabı Bağdat'a gönderip Dârülhilafe'ye arz etti. Bağdat âlimleri ve o diyarın imamları kitapta işlenmiş olan akidenin [imanın] doğruluğuna hükmettiler.

Senâ'î, Gazne'den Horasan'a gitti. Bir süre Merv'de Şeyh Ebû Yakub Yusuf'un dervişlerinin arasında tarikatla uğraştı. Sonra tekrar Gazne'ye geldi. Ömrünün son demlerinde yalnızca tevhit, ilahi bilgiler ve hakikatlara işaret eden şiirlerden başka şiir söylemedi. Tevhit ve ilahi bilgiler hususunda birkaç eşsiz kaside söylemiştir. Büyükler o kasideleri inceleyip araştırmışlardır. O kasidelerden biri şudur:

Ey tavır ve hareketleri güzel âşıklar,
Durmadan ilahi hakikatleri arayın.
Ey tatlı güzeller, siz de gülün, oynayın.
Sen daha ne zamana dek evde oturacaksın, işte sahra yolu;
Ne zamana dek Kâbe'de kalacaksın, işte meyhanenin kapısı.
Dünyada çok güzeller var, fakat bizim elimiz bomboş.
Kadehte bir yudum şarap kaldı, fakat biz hâlâ ayığız.
Kalk! Zulüm ve haksızlıkla yoğrulmuş dünyanın
Toprak yığınından kalkan tozları gözyaşlarımızla bastıralım.
Bu dönen kümbedin insanların gözlerini aldatan
Yıldızlarını (lâ) süpürgesiyle silip süpürelim.
Mülk kimindir? Tek ve kahhar olan Tanrı'nındır,
Sözü kendiliğinden duyulsun. Senden veya benden değil;
Ey heva ve hevesleri heva ve hevesler yaratan,

Ey batıl ilahları hakiki ilahi gazaba getiren adam.

Bu kasideyi şeyh Evhadüddin-i Kirmanî, şeyh Fahreddin-i Irakî ve başka kişiler de inceleyip nazireler yazmışlardır.

Uzlet ve her şeyden arınma hususunda yazdığı bir kasidenin matlaı şudur:

Ruh ve cisimle sınırlı kalma, çünkü cisim alçak, ruh yüksektir.
Sen öyle bir âleme ayak bas ki, orada ne alçak olsun ne de yüksek.

Bu kasideye Hâce Selmân-ı Sâvecî şairane bir nazire yazmışsa da, Hakîm kasidesinde çok yüksek manalı sözler söylemiştir.

Hakîm Senâ'î'nin divanı otuz bin beyitten fazladır. Hepsi hakikatler, Tanrı bilgileri ve dünyanın terki hakkındadır. Hakîm'in sözleri tarikat sahipleri ve sülûk ehlini dünyayı terk etmeye teşvik eder.

Hakîm Senâ'î 576 senesinde Gazne şehrinde ölmüştür. Bugün onun şerefli mezarı malum ve tekkesi mamurdur. Gazne ahalisi o mezardan hacet dilerler.

Şairlerden Seyyid Hasan-ı Gaznevî, Osman-ı Muhtarî, İmâdî, Hakîm Sûzenî, Enbârî-i Tirmizî ve Necibüddin-i Verekânî, Şeyh Senâ'î'nin çağdaşlarıdır. Tanrı hepsine rahmet etsin.

[EBÛ HÂMİD-İ GAZZÂLÎ]

Hüccetü'l-islam Ebû Hâmid-i Gazzâlî (Tanrı onun aziz sırlarını takdis etsin) Tûs civarındaki Gazzâl adlı bir köydendir. Ve iplik satana da "gazzâl" derler. Rivayet ederler ki onun annesi iplik büker ve Gazzâlî de pazarda satardı; işte bu yüzden Gazzâlî lakabıyla tanınmıştır.

O, İmamü'l-haremeyn Ebülme'âlî Abdülmelik bin İmam Muhammed-i Cüveynî'nin talebelerindendi. Çocukluğunda Şeyh Ebû Bekir-i Nessâc'a rastladı ve Şeyh Ebû Bekir kendi mübarek ağzından, onun ağzına tükürük koydu. O da şeyhin bereketiyle âlim oldu. Büyükler Gazzâlî'nîn sıddıklar [yalan söylemeyenler] cümlesinden olduğuna inanmışlardır. Benim müşküllerimi hangisi çözecek diye yetmiş türlü ilim tahsil ettiğini söylerler. Bu ilimlerden hiçbiri onun müşküllerini halledemedi. Sonunda sufiliğe döndü, züht ve ibadeti seçti. Şeriat sözlerini sufi sözleriyle birleştirerek söyledi.

Hüccetsiz ve burhansız hiçbir şey yazmaz ve felsefeyi dikkate alırdı. Bu yüzden zâhiri âlimler onun aleyhinde bulundular ve ona itiraz ettiler. Bu

sebeple Horasan’dan Hicaz’a gitti, oradan da Şam’a geçti. On sene Arap diyarında ders verme ve anlatmayla uğraştı. İhyâü Ulûmi’ddin, Cevâhirü’l-Kur’ân ve Kıstâs kitaplarını Şam’da yazdı.

Sonra tekrar Horasan’a gelerek uzlet ve inzivaya çekildi. Dünyaya ve dünya ehline son derece yüz çevirmişti.

Tarih-i İstizhârî sahibi şöyle rivayet ediyor: Müeyyidü’l-Mülk bin Nizâmü’l-Mülk, Bağdat’taki Nizâmiye Medresesi’nde ders vermesi için İmam Gazzâlî’yi davet etti. İmam da cevap olarak bir mektup yazdı. İşte o kıymetli mektup:

> Hamd âlemlerin Rabbi olan Tanrı’ya mahsustur. Muhammed’e, onun sülalesi ve cümle ashabına salat ve selam olsun.
>
> İnsanların sığınağı olan Hâce (Tanrı Müslümanları ondan faydalandırsın) bu zayıf kulu, ömrünün kalan süresince harabe Tûs şehrinin alçak yerinden, mamur Bağdat’ın (Ulu Tanrı onu mamur etsin) yüksek yerine davet ediyor, kerem ve büyüklük gösteriyor. Ben fakire de, Hâce’yi, beşeri alçaklıklardan, meleklik mertebelerinin yüksekliklerine davet ve teşvik etmek vaciptir.
>
> Ey aziz, ister Tûs’tan, ister Bağdat’tan olsun Tanrı’ya giden yol birdir. Fakat insanlık derecelerinin yüksekliğiyle, hayvanlık mertebelerinin alçaklığı arasında farklar vardır. Bu fakirin huzura gelmesi emredilmiş. Hiç şüphe yok ki benim dünyadan ahrete göç etme zamanım gelmiştir, Irak’a gitmek zamanım değildir.
>
> Ey aziz, Gazzâlî’nin Bağdat’a geldiğini, arkasından da “Hayır, bize başka bir müderris lazımdır” mealinde bir ferman gönderildiğini farz edin. İşte bu günü de o gün kabul edin ve elinizi bu biçarenin yakasından çekin, vesselam.
>
> Tanrı insanları selamet kapısına davet eder.

İmam Gazzâli’nin ne kadar yaşadığı ve ölüm tarihi şu beyitten anlaşılıyor:

> Hüccetü’l-islam bu geçici dünyadan elli dört sene
> Nasip aldıktan sonra, 505 tarihinde vefat etmiştir. [BEYİT]

HAKÎM SÛZENÎ-İ SEMERKANDÎ

(Tanrı kabrini aydınlatsın)

Aslen Semerkandlıdır. Güzel tabiatlı ve zarif şiir söyleyen bir kişidir. Gençliğinde ilim tahsil etmiştir. Onun ustalığı daha çok hezliyat[74] söylemeye meyilliydi; medrese alimleri bu hususta ittifak etmişlerdir.

74 Hezliyat: Mizah ve hicivle ilgili söz veya şiirler.

Meyhanecinin oğlunu, onu hicvetmesi için teşvik ettiler ve o da Sûzenî'ye birtakım derme çatma hicivler söyledi. Sûzenî de ona karşılık verdi; ama o hicivleri buraya almak uygunsuz kaçar.

Hakîm Sûzenî ömrünün son demlerinde yaptıklarına nasuh tövbesi[75] etti ve hacca gitti. Tevhit, nasihat, züht ve ilahi bilgiler hakkında yazılmış parlak kasideleri vardır. Şu kaside de onlardan biridir (Tanrı söyleyenin hayrını versin):

75 Nasuh tövbesi: Çok kesin ve bozulması imkânsız olan tövbe.

Vücudum, gönlümün heva ve hevesini icraya kadir
Hale geldiğinde, karşıma bir sefahat alayı çıktı.
O sefahat alaylarının karargâhını şeytan bana gösterdiğinde,
Ben de resmi geçidi idare eden kumandanın yanında mevki aldım.
Kilimi siyah olan şeytan, benim kalbimin kilimini de
Kendi kilimi gibi siyah yapmak istedi.
Hangisine daha çok meyledeceğimi anlamak için,
Gözlerimin önüne alay alay günahlar dizdi.
Bu günah alaylarını gözüme iyi gösterip beni avlamak için,
Yoluma türlü tuzaklar kurdu ve türlü türlü taneler serpti.
Ben de onun yoluna gittim ve onun tuzağına düştüm.
Kötü huyumdan ötürü, şeytanın şeytanı oldum.
Ondan sonra ömrümün bir günü dahi günahsız geçmedi.
O hale geldim ki, günah işlememek, benim nazarımda günah oldu.
Nemli topraklardan türlü türlü atların geçtiği gibi,
Her bir uzvumda da çeşit çeşit günahlar sadr oldu.
Bugün inkâr ettiklerimi yarınki mahşer gününde,
Bu uzuvlarımın her biri yaptıklarına şehadet edecektir.
Ey gönlümün heva ve heveslerine hâkim olan tenim;
Buna rağmen sen bir kulsun, padişah Tanrı'dır.
Acz gözüyle Tanrı'nın kudretine bak; ta ki
Tanrı'nın kudretinin yanında kendi aczini göresin.

Sen iki büklüm kambur oldun, dosdoğru olmaya çalış.
Şeytan gibi olma ki yerlerde sürünmeyesin.
İhtiyar oldun, siyah saçların beyazladı;
Artık siyah saçlı, beyaz yüzlü güzelleri isteme.
Çeneleri çukur dilberlere gazel söylemekten vazgeç, yoksa
Onların hakkında böyle gazel söylemekten helak çukuruna düşersin.
Eğer şeref ve mevki istiyorsan asi olma,
Tanrı'ya ibadetinden dolayı şeref ve mevki talep et.
Eğer pişman olup gözlerinden sular akıtmazsan,
Cehennemin ateşi seni cayır cayır yakar.
Ey Sûzenî, eğer senin cismin demirden bir dağsa,
Onu gönül ocağında yak ve iğne gibi gamdan erit.
Akıl gözlerinin indinde bu dünya geniş ve sonsuz görünüyorsa,
Sen onu iğne deliği kadar küçült ve zaman zaman düşün.
Eğer ateş azabından korkuyorsan, sığınacak bir yer ara.
Tövbeyi ve Tûba ağacının gölgesini kendine sığınak yap.
Senden şimdiye kadar dağdan daha küçük bir günah çıkmadı.
Tanrı'ya küçük bir saman çöpünden fazla ibadet de etmedin.
Cehennemin semûn rüzgârlarıyla yanıp kavrulmaya mahkûm
Olanların sohbetinden, Herat'ın o güzel kuzey rüzgârlarını bekleme.
İsyan ediyor, Tanrı'ya karşı geliyor ve bir de ona itaat eden
Kullarının makamlarına nail olmak istiyorsun.
Evet, bu dünyada külah kapmak sevdasında çok kafa var.
Rahman'ın rahmet denizlerinde yüzmek istersen,
Tövbeyle aşina ve günahlara yabancı ol.
Ey bu yeşil göğün kudretiyle döndüğü, bu ayın ve güneşin
Kudretiyle parladığı, kudret sahibi Tanrım, ben asi bir kulum.
Benim gibi birçok asi kul aylardır, senelerdir
hep senin lütuf ve ihsanını bekliyor.
Yarabbi, lütfunla günahlarımı bağışla, benden ve
Bütün asi kullarından lütuf ve merhametini esirgeme.
Sen bize kâfisin ve bütün hâcetlerimize reva edicisin.
Sen bizi kadınların ve vezirlerin kapısına muhtaç etme.
Bizi hayattan ayır, ama imanımızı,

İslamın verdiği kuvveti ve dinimizi bizden ayırma.
Mezarımızın toprağını Kelim'in yakası gibi yap ve
Biz de oradan Kelim'in eli gibi pırıl pırıl çehrelerle çıkalım.76

76 Kelim veya Kelimullah: Sina dağında Tanrı'nın hitabını duyduğu, onunla aracısız konuştuğu için Hazreti Musa'ya verilen isim. Burada Musa'nın "yed-i beyzâ" (beyaz el) denilen mucizesine gönderme yapılıyor.

Ey bu kasideyi rivayet eden, bunu oku,
Ama yüzümü görmeyi hiç isteme;
Çünkü Muîdî'yi işitmek, onu görmekten hayırlıdır. [KASİDE]

Lâmi'î-i Buharî, Nesefî, Şems-i Hâle ve Şatrancî, Sûzenî'nin talebelerindendir. Şu matla da Sûzenî'nindir:

Bu su renkli feleğin dönüşü icabı, daha ne zamana kadar bu taat
Ve itaat şişesinin hanesine, günah taşları yağdıralım. [BEYİT]

Rükn-i Sâyin bu kasideye Hakîm Sûzenî tarzında nazire yazmış ve Şah Ebû İshak da ona bahşiş olarak yedi kese altın vermiştir. Bu kasidenin matlaı sırası gelince inşallah görülecektir.

Hakîm Sûzenî 569 senesinde Semerkand'da vefat etmiştir. Mezarı Câkerdîze mezarlığında, İmâmeynü'l-âlemeyn Ebû Mansur-ı Mâturidî ve Şihâbeddin Ebû Hafs Ömer en-Nesefî'nin (Tanrı ikisine de rahmet etsin) mezarlarının yanındadır.

Sahbân-ı Sânî

FELEKÎ-İ ŞİRVANÎ

(Tanrı kabrini nurlandırsın)

Güzel şiir söyleyen bir şairdir. Efdalüddin Hakanî (Tanrı rahmet etsin) onun akranıdır. Bazıları onun Hakanî'nin üstadı olduğunu söyler, ama bu doğru değildir. Arif şeyh ve muhakkik Azerî (Tanrı rahmet etsin) ise Cevâhirü'l-Esrâr kitabında Hakanî ve Felekî'nin Ebül'alâ-i Gencevî'nin talebesi olduğunu ilave eder.

Her ne olursa olsun muktedir bir tabiata sahiptir. Şirvan şahını övdüğü bir kaside söylemiştir (Tanrı onu söyleyenin hayrını versin):

O Şirvan Şahı, ulular ve yücelikler feleği, âlemin noktasının dairesi,
Cömertlik ve alicenaplık dünyası, Âdem neslinin çerağı,
Beşinci iklimin hıdivi, yedi yıldızın sekizincisi,

Büyüklükte padişahların ikinci Cem’i, dünyanın azametli padişahı,
Zühal [Satürn] makamlı, kaza elli, kader muratlı, felek kinli,
Kuzey rüzgârı gibi mülayim bir tabiata sahip ve
Saba rüzgârı gibi sevimli, Mesih dinli, melek nefesli,
Güzel seçim sahibi, Arş gibi güzel fikirli,
Behmen gibi cömertlik yayıcı, Rüstem gibi cihan fatihi,
Neyzen gibi hünerler gösterici. [KASİDE]

Bu kaside uzundur. Beyitlerinin hepsini buraya almak zahmetli bir iş olur. Bu kasidenin tamamını okuyan fazıllar onun faziletini ve kudretini takdir ederler.

Hâce İsmetullah -ıBuharî bu kasideye nazire olarak, Sultan Sa’îd Halilullah’ı (Tanrı burhanını parlatsın) öven bir kaside yazmıştır.

Felekî’nin divanını, hayırlı padişah Gurkân hanedanından Uluğ Bey’in77 (Tanrı burhanını parlatsın) yanına götürdüler. Okudu ve çok beğendi. Fakat kullandığı mahlas tuhafına gitti ve “uğur getiren bir şey değildir” dedi.

77 Uluğ Bey: Timurlu hükümdarı; asıl adı Muhammed Turagay (1394-1449) Timur’un torunu ve Şahruh’un oğlu; matematik ve astronomi bilgini. Gurkân Hanedanı: Timurlular adıyla da bilinen ve Timur’un soyundan gelen hükümdarlar. XV. ve XVI. yüzyıllarda İran ve Orta Asya’da varlık gösterip sanatın ve kültürün gelişmesine katkılarıyla ünlüdürler. Zaman içinde dağılan hanedandan geriye kalan tek kişi olan Babur Şah, Hindistan’da uzun yıllar yaşayan bir imparatorluk kuracaktı.

En Şerefli Seyyid

HASAN-I GAZNEVÎ

(Tanrı sırrını takdis etsin)

Büyük, fazıl, âlim ve gönül ehli bir adamdır. Bir fahriyye78 kasidesi söylemiş ve birçok şair buna nazire yazmıştır. Büyüklerden Mücîrüddin-i Beylekânî, Kemâleddin İsmail-i İsfahanî ve daha sonrakilerden Azerî de bu kasideye nazireler söylemişlerdir. Bununla beraber Seyyid Hasan’dan önce hiç kimse bu kaside gibi yazamamıştır. Seyyid’in fahriyye kasidesinin matlaı şudur:

78 Fahriyye: Şairlerin kendi niteliklerini, erdemlerini, cesaretlerini ve yiğitliklerini övmek için yazdıkları şiir.

Dünya bilir ki, ben Peygamberin gözlerinin sevinç yaşlarına
Layık bir şahsiyetim, Ali ve Fâtıma'ya yakışır bendelerdenim. [ŞİİR]

Kemâleddin İsmail buyuruyor:

Gündüz, gecenin sürme renkli örtüsünü başıma çekerim.
Bu cihandan daima kaçarım; zira bu cihan bana layık değildir. [ŞİİR]

Mücîr-i Beylekânî buyuruyor:

Teşekkür yakasına başımı soktuğum gece, feleğin perdelerini
Yırtar ve Sidre makamından daha ileriye giderim. [ŞİİR]

Bu toprak âleminin toprak gibi mütevazi olan insanları daima küçüklük ve tevazu talep ederler. Onlar övünme makamına sahip olmaktan utanırlar.

Rivayet ederler ki: Seyyid Hasan Gazne'de vaaz veriyordu. Vaaz kürsüsünün etrafına yetmiş bin kişi birikmişti. Bu vaziyet Sultan Behrâm Şah'ın hoşuna gitmedi ve seyyide bir kına sokması için iki tane kılıç gönderdi. Seyyid sultana kırılarak Gazne'den ayrıldı ve hacca gitti. Hazreti Peygamber'in mübarek mezarında, manevi bir hilat almak için şu terciibendi[79] söyledi:

79 Terciibent: Her bendinin sonunda aynı beytin yinelendiği uzun şiir.

Yarab, bu biz miyiz, şu da Sadr-ı Enbiya mıdır?
Yarab, bu biz miyiz, şurası da Mustafa'nın toprağı mıdır?

Şu terciibendi de Arapça söylemiştir:

Ey kavim! Sadru'l-Emîn'in üzerine salat ve selamda bulunuruz.
Mustafa öyle boşu boşuna gelmedi. O ancak âlemlere rahmet için geldi.

Ve güzel bir şey istemek için şu beyti buyurdu:

Ben böyle mübarek bir huzurda çocukça boş laflar söyleyemem.
İşte bir methiye getirdim. Ola ki buna karşılık manevi bir hilat gelir.

Hâce Hamdullah Müstevfî Tarih-i Güzîde'sinin şairler tezkiresi kısmında Hazreti Peygamber'in temiz ravzasından Seyyid Hasan'a bir hilat geldiğini rivayet eder. Bunun doğru olup olmadığı hakkında çok şey söylenmiştir.

Seyyid Hasan, hacdan geri döndüğünde bütün halk o kerameti gördü ve ona inandı. O zamanda Sultan Mes'ud bin Muhammed bin Melikşah Bağdat'taydı. Abbasi halifesi Er-Raşid ve Sultan Mes'ud, Seyyid'e son derece izzet ve ikramda bulundular. Altın bir mahfe[80] hazırlandı ve

Seyyid'i Gazne'ye doğru yolladılar. Ama Seyyid, Cüveyn vilayetine geldiğinde Azadvâr kasabasında ansızın "rahmet-i rahman"a kavuştu (Sene 535). Seyyid Hasan'ın şerefli türbesi Azadvâr kasabasında meşhur ve maruftur.

80 Mahfe: Develerin sırtına konulan oturmalık.

[ŞEMSEDDİN MUHAMMED CÜVEYNÎ ve ALÂEDDİN ATÂ MELİK]

Azadvâr kasabası sahib-i divân Hâce Şemseddin Muhammed Cüveynî ile Tarih-i Cihangüşâ'yı yazmış olan kardeşi Hâce Alâeddin Atâ Melik'in [Cüveynî] doğduğu yerdir. Bu iki hâce de zamanın fazılları ve cihanın büyük kişilerindendi. Her ikisi de fazıl, mevki sahibi, âlimleri gözeten, güzel tabiatlı ve iyi ahlaklıydı. Cihangüşâ adlı kitabı Hâce Alâeddin'in faziletinin en adil şahididir.

Sahib-i divân Hâce Şemseddin'in büyüklüğüyse herkesçe malumdur ve Şemsiyye kitabını onun adına tasnif etmişlerdir. O da bu kitaba bir şerh yazıyordu, fakat kaza ve kader onun defterini dürdü; hayatına kastettiler ve o iş yarım kaldı.

Rivayet ederler ki: Bir gün Hâce Şemseddin sarayda hasları ve avamı kabul etmek için sadrazamlık mevkiine oturmuştu. Bedr-i Câcirmî şu rubaiyi ona gönderdi (Tanrı onu söyleyenin hayrını versin):

Dünya bir daire gibidir. Efendimizin eliyse,
Merkez noktasının etrafında dönen bir dairenin hattıdır.
Büyük, küçük, yüksek, alçak her türlü insan
Senin ekmeğinle beslenmiş kullardandır.
Tanrı kimseye sebepsiz devlet vermez
Sana da bu liyakatından dolayı bu devleti vermiştir. [RUBAİ]

Hâce kâğıt kalem istedi ve kâğıdın arkasına hazırlıksız bir şekilde şu rubaiyi yazdı:

Çoban başka yerden değil, bizim has sürümüzden,
Ördek yumurtası gibi bembeyaz,
Üzerinde hiçbir siyah leke olmayan
Otuz bin kuzuyu bu kâğıdı getirene versin. [RUBAİ]

Abaka Han zamanında Hâce Alâeddin, Bağdat'ın önemli işlerini üzerine almıştı. Mecdü'l-mülk-i Yezdî onun hakkında bir rüşvet iftirasında bulundu ve bu sebepten Hâce Alâeddin'in dört yüz bin dirhem parasına el koydular. Ama Mecdü'l-mülk'ün hainlik yaptığı anlaşılınca Abaka Han çok kızdı ve onu astırdı. Valiler ibret alsın diye her bir uzvunu bir memlekete gönderdi. Hâce Alâeddin bu hususta şöyle söyler:

Birkaç gün hile ve fesat dairesinin başında bulundum.
Mal mülk ve para toplamak sevdasına düştüm.
Elhasıl bir hafta içinde, uzuvlarımın her biri
Bir iklimi zapt etmek suretiyle bütün cihanı istila etti. [ŞİİR]

Kadı Beyzâvî Nizâmü't-Tevârih'inde şöyle yazıyor: Hâce Şemseddin Muhammed ve Hâce Alâeddin babadan ve büyükbabadan itibaren kanbağıyla Horasan'ın ileri gelen şahsiyetlerindendiler. Hâce Şemseddin Muhammed, Erguvân Han'ın emriyle, 683 yılının şaban ayının dördüncü günü Karabağ'da öldürüldü. Hâce Mecdüddin Hemger-i Fârisî, sahib-i divan'a mersiye olarak bir rubai söyledi; büyük şeyh Sa'dî (Tanrı rahmet etsin) bu rubaiyi işittiğinde hüngür hüngür ağladı ve Hâce'nin ruhuna hayır dua ederek onu iyilikle andı. Rubai şudur:

Şems'in matemiyle şafaktan kan damlıyor.
Ay yüzünü parçaladı, Zühre [Venüs] saçlarını yoldu.
Gece mateminden dolayı, siyah matem esvapları giydi.
Sabah da soğuk bir ah çekti ve yakasını yırttı.

FERÎD-İ KÂTİB

(Tanrı yattığı yeri nur etsin)

Ferîd-i Kâtib, Enverî'nin talebesidir. Güzel şiir söylerdi ve latif tabiatlıydı. Daima Sultan Sencer'in sarayına gider gelirdi. Şu sorulu cevaplı şiir onundur:

O sevgiliye dedim ki: "Sen her şeyden daha ziyade parlak olan güneşsin."
O cevaben "İyi bakacak olursan, ben güneşten daha parlağım" dedi.
Ona dedim ki: "Sen güzellik göklerinde on dört gecelik aysın."
O da "Benim ay gibi yüzüme senin gibi binlerce müşteri vardır" dedi.
Ona dedim ki: "Senin kulluğunu kabul ediyor ve buna ikrar veriyorum."
O da "Şimdi senin binlerce kulun vardır" dedi.

Makamât sahibi Nâsırî şöyle rivayet ediyor: Sultan Sencer ikinci defa Maveraünnehr diyarını fethetmek için ordu gönderdi. Türkistan sultanları Gurkân'la birleştiler. Eskiden Nesef denilen ve Karşî'ye bağlı yerlerden olan Paymurg sınırında büyük bir muharebe oldu. Neticede Sultan Sencer bozguna uğradı. Sultan daha mukavemet etmek istiyordu, ama düşmanlar her tarafını çevirmişlerdi. Melik Tâceddin Ebülfazl-ı Sistanî sultanın atının dizginini yakaladı ve "Ey cihan padişahı, artık duracak zaman mıdır, erkeklik gösterecek an mıdır?" diyerek onu savaş meydanından çıkardı ve birkaç kişiyle beraber Ceyhun nehrini geçtiler. O bozgun Sultan Sencer'in şanını ve şerefini son derece düşürdü.

Ferîd-i Kâtib de yanındaydı ve bu konuda şu rubaiyi yazdı:

Ey padişah, mızrağın sayesinde bu cihan düzeldi.
Kılıcın kırk sene düşmanlardan intikam aldı.
Eğer sana bir nazar değdiyse bu da kaza ve kaderdendir.
Çünkü aynı halde kalmak ancak Tanrı'ya mahsustur. [RUBAİ]

[MELİK TÂCEDDİN EBÜLFAZL-I SİSTANÎ]

Melik Tâceddin Ebülfazl-ı Sistanî, Sistan meliklerindendir. Sultan Mahmud bin Sebüktekin zamanında yaşamış ve Sultan Mahmud ile defalarca savaşmış olan Nasr bin Halef'in torunudur. Muhteşem ve cesaretli bir adamdı.

Melik Tâceddin sonradan padişahın yakınlarından olmuştu. Sultan Safiyye Hatun'u, kendi kız kardeşini Melik Tâceddin'e nikâhladı. Sistan Melikleri eski ve büyük bir hanedandandılar, ama bu zamanda artık onların nesli kurumuş, hiçbir şey kalmamıştır. Onlar, İranlılardan, Abbasi halifelerine karşı ilk isyan eden Saffarilerden Yakub bin Leys'in neslindendir.

[AMR BİN LEYS]

Yakub'tan sonra kardeşi Amr bin Leys yüksek derecelere nail oldu; otuz bin süvarisi vardı. Ama sonra Samanoğullarından Emir İsmail'in eline esir düştü. Bağdat halifesi Mûtazıd'ın hapishanesinde açlıktan öldü. Onun mutfağının seksen katar deveyle çekildiğini söylerler.

Kudret ve kuvvet, ulu ve mübarek Tanrı'ya aittir. Tanrı doğruyu herkesten daha iyi bilir.

SEYFÎ-İ NİŞABURÎ

(Tanrı kabrini nurlandırsın)

Sağlam ve güzel şiir söyleyen bir şairdir. Ferîd-i Kâtib'in talebesidir. Şiir sanatını iyi bilirdi.

"Seng u Sîm" [Taş ve Gümüş] hakkında bir kaside söylemiş, her mısrasında seng ve sîm kelimelerini kullanmıştır (Tanrı onu söyleyenin hayrını versin):

Ey taş yürekli, gümüş gibi parlak yanaklı, bebek gibi güzel sevgili,
Senin sevgin, kalbimde taş içerisindeki gümüş gibi.
Taş yürekli bir sevgili, gümüş gibi parlak sineli bir yârsın; çünkü
Senin muhabbetin, kalbimde gümüş ve taşa işlenmiş bir nakş gibi.
Ben ahd u vefada taş gibi sertim, sen ise gümüş gibisin. Fakat ne çare ki
Gümüşün taştan çıkması gibi, Kucağımdan aniden kaçıp gittin.
Ben seni gümüşle elde etmek için arıyorum, sen beni taşla kovuyorsun.
Taşla kovmak ve ahdında gümüş gibi yumuşak olmak
Sanki senden kalmış bir yadigârdır.

Fakat Seyfî adında birkaç tane şahıs vardır. Birisi ulu hazret-i sahibkıran-ı âzâm Emir Timur-ı Gurkân'ın (Tanrı burhanını açık etsin) emirlerinden olan Emir Hacı Seyfeddin'dir. Bu kişi Türkçe ve Farsça iyi şiir söyler ve mahlas olarak "Seyfî" adını kullanırdı.

Yine bu devirde Mevlana Seyfî-i Buharî adında fazilet sahibi ve zarif tabiatlı bir adam daha vardır ve ulu Tanrı izin verirse kitabın sonunda ondan da bahsedilecektir.

Seyfî-i Nişaburî'ye gelince; bu kişi lakabı Alâeddin olan Harezmşah Tekiş Han'ın şairidir.

[TEKİŞ HAN]

Tekiş'in saltanatı çok yükseldi, yüksek derecelere çıktı. Bütün Horasan'ı zapt etti. Hayır ve hasenat sahibiydi. Sebzvar Camisi'ni o yaptırmıştır.

Hâce Alâeddin Atâ Melik-i Cüveynî, Tarih-i Cihangüşâ'sında şöyle rivayet eder: Tekiş Han Irak'a gitti ve efendizadesi olan Selçuklu sultanı Tuğrul bin Arslan ile Rey sahrasında harbe tutuştu. Tuğrul isminden ve nesebinden bahsetti ve sonunda esir olana kadar savaştı. Onu Tekiş'in huzuruna getirdiler. "Bu kadar cesaret ve yürekliliği, silahlı ve güçlü bir

orduya sahip olmana rağmen, ne oldu ki bu kadar kolay esir oldun” diye sordu Tekiş. Tuğrul Bey de Şahnâme’den şu beyti okudu:

Human kuvvet itibariyle Bijen’den çok üstündü.
Fakat talih tersine dönünce hüner ayıp olur. [BEYİT]

Bu hususta şöyle anlatırlar: O hak tanımayan Tekiş, kendi efendizadesini Rey şehrinin kapısının ağzında astırdı. Ama bu hareket ona uğursuz geldi; kısa süre sonra hunnâk [boğmaca] hastalığından öldü.

Selçuklu hanedanının son meliklerinden olan Tuğrul’un katlinden sonra, 561 yılında saltanat Selçuklulardan Harezmşahlara geçti. Tanrı istediğini mahv, istediğini payidar eder.

HAKÎM RÛHÂNÎ-İ SEMERKANDÎ

(Tanrı yattığı yeri nurlandırsın)

Güzel şiir söylerdi. Reşîdî’nin talebesidir. Reşîdî’nin Seyfeddin’in akranı olduğunu söylerler; yalansa doğruysa söz rivayet edene aittir.

Evlilik ve borç almayı kötüleyen şu kıta Rûhânî’nindir:

Bütün ömrünce başının selamette kalmasını isteyen,
Akıllı adam, bu dünyada şu iki şeyi yapmaz;
Kayser’in kızını dahi verseler evlenmez,
Kıyamet gününe kadar dahi olsa borç para almaz. [KITA]

Söz Meliki
ZAHÎR-İ FÂRYÂBÎ

(Tanrı rahmet ve mağfiret etsin)

Muhammed-i Fâryâbî’nin oğlu Zahîrüddin Tâhir’dir. Son derece fazilet sahibi bir adamdır. Şairlikte yüksek derecesi vardır. Hatta bazı büyükler ve fazıllar onun Enverî’den daha güzel ve latif şiirler yazdığına hükmetmiş, bazıları da bunu kabul etmemişlerdir. Hâce Mecdüddin Hemger-i Fârisî’ye bu konuda bir fetva çıkarmasını rica etmişler; o da Enverî’nin daha üstün olduğuna hükmetmiştir. Ne olursa olsun sonuçta o, şiir söylemede parmakla gösterilenlerden biriydi. İlimde ve fazilette eşsizdi.

Aslen Fâryâblıdır; fakat Atabek Kızıl Arslan bin Atabek İldeniz zamanında Irak’a, Azerbaycan’a gidip Kızıl Arslan’ın övücüsü olmuştur.

Hâce Zahîr “mihr u vefa” [sevgi ve vefa] kıssasını nazma çeken üstat Reşîdî-i Semerkandî’nin talebesidir. O destanda hakikaten sözün hakkını vermiştir. Hâce Zahîrüddin hakkında büyükler şöyle söylemişlerdir:

Eğer Zahîr-i Fâryâbî’nin divanını,
Kâbe’de bulursan yine çal. [BEYİT]

Zahîr güzel şiir söyleyen bir şair olduğu için divanında bulunan kaside, kıta ve gazellerden bu tezkireye almak lazımdır. Şu kasideyi Kızıl Arslan’ı övmek için söylemiştir.

Felek dünyaya fermanlar veren padişahın devleti sayesinde
İrem bağına ve cennet bahçelerine dönmüştür.
Her nereye baksan zaferler cilveleniyor,
Her ne tarafa kulak versen emniyet ve selamet müjdeleri geliyor.
Dara ve Keykubâd’ın hikâyeleri artık efsane oldu.
Cemşid[81] ve Erduvân’ın siyasetlerinin hiçbir kıymeti kalmadı,

[81] Keykubâd: Keyaniler hanedanının ilk hükümdarı. Efsanelere göre yüz yıl boyunca hüküm sürmüş, İran halkı mutluluk ve refah içinde yaşamıştır. Cemşid: Efsanevi Pişdadi hanedanının dördüncü hükümdarı. Altı veya yedi yüzyıl boyunca insanlar, devler, cinler, kuşlar ve periler dünyasında hüküm sürmüş, bu dönemde dünya huzur ve refahla dolmuştur.

Öyle yerleşmiş bir mülk ve böyle itaat edilmiş bir padişah kaybolup gitti.
Şimdi artık onlardan hiçbir şey ve hiçbir kimse kalmamıştır.

Zahîr hayatının ilk çağlarında Fâryâb’tan Nişabur’a geldi. O zamanlar Nişabur hâkimi Sultan Doğan Şah’tı.

Selçuk hanedanında iki Doğan Şah vardır; bu Doğan Şah, Sultan Sencer’in saltanatından sonra tahta oturmuştur. Günde beş nöbet çalışırdı, fakat Harezmşahlar ona aman vermediler. Eski Doğan Şah ise Hakîm Erzakî’nin memduhudur.

Bir gün Doğan Şah, firuze madeni ocağını seyretmeye gitmişti. Hâce Zahîr de yanındaydı ve o duruma uygun olarak şu “cevher” redifli kasideyi söylemiştir.

Sen şeker yüklü ve arasında cevherler bulunan bir dudağa sahipsin.
Niçin lâl renkli dudaklarının arasında cevherler saklıyorsun?
Bir gülüşle yakut renkli dudağın vakitte cevher, safran gibi
Utancından sapsarı kesilir. Yüzüm sarardı; boncuk gibi

Gözlerimden inciler saçan o dudakların gamıyla cevherler dökülüyor.
Her ne kadar toprak gibi düşkün olmuşsam da beni mahvetme;
Çünkü cevher daha çok kara topraklarda bulunur.
Benim altın ve gümüşüm yoksa da cevher gibi gözyaşlarım var; zira
Bu, akıllıların yanında yüz bin cevher madeninden daha kıymetlidir.
Sana benim sohbetimden utanç gelmesi doğru değildir;
çünkü cevher dizildiği iplikten dolayı utanmaz. Padişahlar,
Eğlencede cevherleri nasıl bol bol saçar, onlara kıymet vermezse,
Ben de senin yanında parasız olduğum için öyle kıymetsizim.
Şark melikinin belinde nasıl hançer varsa, benim de elmas gibi
Tabiatımın içinde cevher gibi manalar bulunması bir meziyettir.
Doğan Şah, cihan meliklerinin yegâne padişahıdır;
Çünkü o, lütfu ve keremiyle cihana cevherler saçıyor.
O, muhabere gününde düşmanların kanını o kadar çok döktü ki,
Maden ocaklarındaki cevherler erguvan rengini aldı.
O, açık bahtlı olduğundan kalemi eline aldığında
Ucundan boncuk gibi cevherler akar.
Senin kaderin felek gibi yücedir.
Akıl eli, hazinede cömertliğin kadar cevher bulamaz.
Eğer sen biraz daha fazla cömertlik gösterseydin,
Hiç kimse cevher ocaklarındaki cevherlerden bir iz bile bulamazdı.
Senin adaletinin horozu, bu âlemde kanat çırpmaya
Başladığından beri, tavuklar, yumurta yerine cevher yumurtluyor.
Zaman ne kadar tuhaf ki, binlerce zahmet çektikten sonra,
Benim ağzıma, senin methüsenandan cevherler doluyor.
Zaman beni her ne kadar incittiyse bile ben yine de incinmem.
Bir kimse sahip olduğu cevherleri elinden çıkarmayı istemez.
Deniz böyle senelerdir dalgalanıp durur,
Fakat incilerini hiçbir zaman sahillere atmamıştır.
Bu kulun, seni övmek için inci gibi bir kaside söyledi ve
Tabiatını tecrübe maksadıyla “cevher” kelimesini redif yaptı.
Bu memlekette, fikirlerinin nurlarıyla, madenlere cevherler
Bağışlayan hüner ve fazilet sahibi çok şair var.
Onların da böyle cevher gibi kaside yazmaları arzu olunur;

Çünkü cevherler çift olduğunda daha iyi olur.
İlkbaharda bulutlar, bostanların etrafına cevher gibi
Yağmur taneleri saçtıkça, felekten, kıymetine paha biçilmez
Cevherler senin meclisinin saçısı olur. [KASİDE]

Zahîr seyahat amacıyla Nişabur'dan İsfahan'a gelmişti. O sırada o memleketin büyük adamlarından sayılan Sadreddin Abdüllatif-i Hucendî kadıü'l-kudât[82] olarak orada bulunuyordu. Zahîr bir gün onun ziyaretine gitti. Meclisinin fazıllar ve âlimlerin merkezi olduğunu gördü. Selam verdi ve garip bir adam gibi yere oturdu, fakat ondan umduğu iltifatı görmedi. Bunun üzerine şu kıtayı orada hazırlıksız bir şekilde yazıp Sadr'ın eline verdi:

82 Kadıü'l-kudât: Kadıların kadısı, en büyük kadı; kazasker veya şeyhülislam katında bulunan kişi.

Ey büyük adam, dünya hiç kimsenin, onunla büyüklük
İddia edeceği kadar büyük bir kıymete haiz değildir.
İnsanın şerefi hüner ve faziletiyledir, ki bunlar sende mevcuttur.
O halde, bu dünyanın kıymetsiz nimetleriyle neden övünürsün.
Sen de hüner ve fazilette diğer insanlardan seçkin olduğun halde,
Hüner sahiplerini niçin diğerlerinden ayırt etmiyorsun.
Bana hakaret nazarlarıyla bakma, beni oyuncak sanma.
Ben dilberlerin saçlarıyla oynayan, boşa vakit geçirenlerden değilim.
Fazilet sahibiyim. Her ne kadar hoşuna gitmezse de
Sana bir söz söyleyeceğim ki, hâl ve hareketinin desturu olsun.
Herkesin dertlerini dinlemeye ayırdığın günde,
Dünya servetlerine ulaştın diye, yüzüne tuttuğun gurur halkasını at.
O zaman, sana o kadar müracaatlar olur ki,
Halkın selamlarına cevap vermekten
Kimsenin derdini dinlemeye vakit bulamazsın.

Bundan sonra, Hâce Sadreddin, Zahîr'e ne kadar çok hürmet edip insaniyet göstermişse de Zahîr artık İsfahan'da kalmak istememiş ve Azerbaycan'a gitmiştir. Orada Atabek Muzafferüddin Muhammed bin İldeniz, Zahîr'e çok lütuf ve ihsanlarda bulunmuş; Zahîr de Atabek'in maiyetinde on sene kalmıştı. Atabek'e gönderdiği şikâyetnamesinde şöyle diyor:

“On sene Irak’ta hizmet ettikten sonra, hâlâ benim ekmeğimi Mâzenderân husrevinin vermesi layık mıdır?”

Atabek Muhammed’in ölümünden sonra Atabek Kızıl Arslan bin İldeniz Irak ve Azerbaycan’ı zapt etmek istedi. Atabek Nusretüddin Ebû Bekir bin Muhammed bin İldeniz de Zahîr’i kendi yanında bulundurmak istiyor, Zahîr de Ebû Bekir’in yanında mülazemet etmeyi çok istiyordu ve sonunda Kızıl Arslan’dan kaçarak Ebû Bekir’e gitti. Kızıl Arslan da Zahîr’in yerine yanına Mücîrüddin-i Beylekânî’yi aldı, ona çok lütuf ve ihsanlarda bulundu. Ona her hafta ipek ve atlas elbiseler verir, Mücîr de onları öperek giyerdi. Fazıllar onun bu halini beğenmezlerdi. Zahîr ise Mücîr hakkında şu beyti söylemişti:

Eğer süslü ve kıymetli esvaplar giymekle insan insan olsaydı,
Atlasa bürünmüş kurt, aba giymiş kertenkele ne olmak lazım gelirdi.

Zahîr böyle bir süre sultanların ve hâkimlerin hizmetinde bulunduktan sonra, sonunda uzlet köşesine çekildi, ilim ve ibadetle uğraştı. Tebriz’e yerleşti. Kızıl Arslan’ın oğlu Atabek İnanç’ın hükümeti zamanında 598 senesinde ölen Zahîr, Tebriz’deki Surhâb mezarlığında, Hakanî’nin kabrinin yanına defnolunmuştur.

Mücîrüddin-i Beylekânî, Kemâleddin-i Nahçıvanî, Şerefeddin Şefreve, Muhammed bin Ali Kirmâç-ı İsfahanî ve Cevherî-i Zerger Zahîr’in çağdaşlarıdır (Tanrı cümlesine rahmet etsin).

[ATABEK KIZIL ARSLAN BİN İLDENİZ]

Atabek sa’îd Kızıl Arslan bin Atabek İldeniz’e gelince, bu kişi Sultan Mes’ud bin Muhammed bin Melikşah’ın kölelerindendi. Büyük bir mevki ve saltanat sahibi oldu. Padişah gibiydi.

Tuğrul çocuktu ve Atabek Muhammed bin İldeniz’in ölümünden sonra Azerbaycan ile Irak’ın saltanatının işleri, tamamıyla Kızıl Arslan’ın eline geçti. Bağımsız bir şekilde idare ederdi. Heybetli, siyasi, debdebe ve gösterişe düşkün bir adamdı. Babası ve kardeşi Selçukluların önemli işlerinin kefili olduğundan o da böyle olmak istedi.

Tuğrul büyüdüğünde Atabek’ten yüz çevirerek, Harzemşah Tekiş’e Irak üzerine yürüyüp Kızıl Arslan’ın şerrine bir son vermesi için sık sık mektup yazmaya başladı. Bu sırada bir gece Atabek Kızıl Arslan’ı Hemedan

şehrinin kapısında tahtının üzerinde öldürülmüş olarak buldular ve hiç kimse bunun kim tarafından yapıldığını bilemedi.

Daha önce anlatıldığı üzere, Tekiş Han, Sultan Tuğrul’u Rey sahrasında asmıştı. Peygamber’in (Tanrı’nın salat ye selamı üzerine olsun) “Kim zalime yardım ederse Allah o zalimi onun üzerine musallat kılar” hadisinin sırrı aşikâr oldu.

MÜCÎRÜDDİN-İ BEYLEKÂNÎ

(Tanrı derecesini yükseltsin)

Gayet güzel söyleyen, zarif tabiatlı ve faziletli bir şairdir. Hâce Zahîrüddin-i Fâryâbî’nin akrabasındandır. Atabek İldeniz’in yanında vekillik ve yakınlık elde etmeyi başarmıştı. Hali vakti yerindeydi ve âdet olduğu üzere şairler bu yüzden onu kıskandılar. Hükümet tarafından para tahsili için gönderildiği İsfahan’ın âlimleri ona hiç kıymet vermediler ve o da İsfahan ahalisini şu rubaiyle hicvetti.

Kendi kendime dedim ki: İsfahan öyle bir memlekettir ki, insanın
Ruhuna imdat orada hasıl olur, mürüvvet bir lâldir, ki madenden çıkar
Fakat İsfahan’dan bu kadar sürme çıktığı halde,
İsfahan ahalisinin gözlerinin böyle kör olduğunu bilmezdim. [RUBAİ]

İsfahan’ın ileri gelenleri buna çok kızdılar. [Şerefeddin] Şefreve’ye buna karşılık hicivler yazmasını söylediler. O da birtakım çirkin şiirler yazdı; onlardan burada bahsetmek doğru değildir. Yalnız Mücîrüddin’in rubaisine karşılık şu rubaiyi yazmıştır:

İran memleketlerinin en güzeli olan bir şehri
Senin gibi bir alçağın hicvetmesi reva mıdır?
İsfahan’dan çıkan sürmeyi sen ne yapacaksın,
Senin meylin miledir; o da senin için çok bulunur. [RUBAİ]

Mücîrüddin, Kızıl Arslan’ı öven şu kasideyi yazmış ve her beytinde “mum” kelimesini kullanmıştır. Şairler onu çok beğenmişlerdir ve hakikaten güzel söylemiştir:

Göklerin hokkabazlığı, benim ömür mühremi kapıp yok etti.
Aman yarabbi, bu gönül çerağı şimdi feleğin mumu oldu.
Bugün ömür sürenler, beni mum gibi her gece çekip aralarına
Almazlarsa onların ömürlerinin meclisi, sabah gibi soğuk olur.

Kimsenin kalbinin mumu değilim; o halde neden
Bu toprak dünyasının kenarında ölü gibi soluyorum.
Felek beni mum gibi günahsız olduğum halde asmıştır.
İsterse yakar, isterse olduğu gibi bırakır.
Ben bu altı cihetli dünyadan nasıl kaçabilirim ki,
Bu yedi felek mum gibi benim ayağımı bağlamıştır.
Bu sözlerimin dinleyicisinin sahibkıran bir husrev
Olduğunu görmek, beni mum gibi diriltiyor.
O, düşman saflarını yaran sultandır ki, bu şefkatsiz dünya
Onun kapısında mum gibi yüzlerce kere kendi haline ağlamıştır.
Onun zamanında derin uykulara dalan zulüm,
Onun kılıcının ateşinden baştan aşağı yanıp erimiştir.
Onun din yolunun koruyucusu olan kudreti,
Zulüm karanlığını mum gibi ortadan kaldırmıştır.
Ey, haksızlığı daha çocukluğunda mum gibi cezalandıran,
Ey sayesinde servi ağacı gibi devleti ihtiyarlığında gençleşen,
Utarit’in [Merkür] yüzü, senin parmaklarının arasındaki
Kalemin tevkifler yazmaya başladığını gördüğünden beri,
Kıskançlığından sararmış ve gündüz yanan muma dönmüştür.
Mücîr, senin aşkının yolunda mum gibi içinden ateşler gösterip
Böyle akıcı bir şiir yazmıştır. O Mücîr’in aleyhinde bulunan
Kıskançların da bir taraftan içleri yanıyor.
Mum, geceleri halkın sırlarının mahremi oldukça,
Senin temiz kalbine de Tanrı’nın sırları ayan olsun.
Senin celal ve azamet mumun, saadetin yâri olsun ve
Batıdan ta Kayrevan’a kadar parlasın. [KASİDE]

[ATABEK İLDENİZ]

Atabek İldeniz’e gelince Sultan Mes’ud bin Muhammed bin Melikşah zamanında Selçuk sülalesinin memleketini idare etmekte yararlı bir adamdı. Sultan Mes’ud’un ölümünden sonra padişah oldu ve Arslan bin Tuğrul’un annesiyle evlendi. Dindar, adil, âlim ve fazılları seven bir adamdı. Sonsuz ihtişamlara erişti ve birçok istilalarda bulundu. Onun zamanında Selçuk ailesinin efradında saltanattan kuru bir isimden başka bir şey kalmamıştı.

Atabek İldeniz, Hemedan şehrinde mükemmel bir medrese yaptırmıştı ve o medresenin birçok vakfı vardı; fakat şimdi viran bir haldedir. Atabek İldeniz 563 senesinde ölmüştür. Onun ve karısının mezarı Hemedan'da yaptırdığı medresenin yanındadır.

Atabek İldeniz ve çocukları Atabek-i cihan pehlivan Muhammed ile Atabek Kızıl Arslan'ın zamanında yaşamış şairler şunlardır: Esîrüddin-i Ahsiketî, Mücîrüddin-i Beylekânî, Zahîr-i Fâryâbî, Şeyh Nizâmî-i Gencevî, [kardeşi] Kıvâmî-i Mutarrızî ve Yusuf-ı Fuzûlî. Tanrı hepsine rahmet etsin.

[BEYLEKÂN ŞEHRİ]

Beylekân şehri Azerbaycan'a bağlıdır ve sultanların kışlağı olan Karabağ civarındadır.

Suveru'l-Ekalîm sahibi şöyle rivayet ediyor: Hulagu Han'ın ordusu Beylekân Kalesi'ni kuşattığında uzun bir süre kaleyi fethetmekten âciz kaldılar; çünkü Beylekân'ın etrafındaki yerler hep çöl ve topraktı. Mancınık için taş bulamadılar. Hâce Nâsırüddin-i Tûsî'nin emriyle büyük ağaçları kestiler, bunları mancınık taşı gibi yuvarlak bir şekilde yontarak içine kalay döktüler. Bunu mancınık taşı yerine attılar ve kalenin her tarafını viraneye çevirdiler. İşte bu ferasetle şehri zapt ettiler ve birçok kişiyi öldürdüler. O zamandan beri Beylekân şehri viranedir ve isminden başka hiçbir şeyi kalmamıştır.

Hakan-ı sa'îd Şahruh Sultan (Tanrı burhanını aydın etsin) o şehri onartmak istiyordu. Ama memleketin idarecileri, bunu uygun bulmadılar; şehir imar edilirse her taraftan halk toplanır ve hayvanları da gelir, o zaman da kış için ot kalmaz, dediler. Bir de şehir zelzeleden birkaç defa tamamen harap oldu. Zelzele korkusundan şehrin imaretinden vazgeçildi, fakat Sultan Şahruh, Beylekân ırmağının kazılmasını emretti. Nehri akıttılar ve üzerine birçok değirmen kurdular; bugün onlar hâlâ yerinde durmaktadır.

CEVHERÎ-İ ZERGER

(Tanrı rahmet etsin)

Ruha hoş gelen şiirleri vardır. Nedimliğe yakışır bir adamdır. Edib Sâbir'in talebesi ve Esîrüddin-i Ahsiketî'nin akranıdır. Aslen Buharalıdır; fakat seyahat sebebiyle Irak'a gitmiş ve İsfahan'da bulunmuştur. Birçok mal mülk sahibiydi ve daima şairlere hizmet ederdi.

Onun şiirlerinden, şarabın övüldüğü fevkalade güzel ve akıcı bir kaside buraya yazılmıştır; o kaside şudur:

Sabah, sade perniyan kumaşından yapılmış bayrağını açtığında,
İşret bayrağı da göklere yükselmelidir.
Güneş, dağlardan görünmeye başlamadan önce,
Erguvan renkli ve gül kokulu şarap içmelidir.
Ay ışığı gibi, nurlu güneşin aksi gibi parlak olan şarap,
Gece ayı, gündüz de güneşi hatırlatır. Böyle bir şarap
Aklın ölçüsü, uykunun ilacı, yüzün parlaklığı, dertlerin dermanı,
Kişinin kuvveti ve kudreti, ruhun gıdası, cömertliğin aslı,
İnsanlığın unsuru, güzelliğin esası, ayni tevazu, lütfun kendisi,
Beyanın özü, hazmın ilacı, gam ve kederi yok edici, sevinç mayası,
Gönül azığı, kuvvetsiz ve kudretsiz zavallıların kuvveti ve kudretidir.
İstediğin renkte görünür ve istediğin güzel şeylerin kokusuna sahiptir.
O akik, yakut, lâl rengindedir. Ve bir misk,
Misk ve ban ağacından esen rüzgârlar gibi kokuludur.
Felek onu terbiye ve zaman da onun fıtratını takviye ettiğinde,
Onun kıymetine Süheyl yıldızının nurunu, Merih’in parıltısını,
Ay’ın ışığını, orta yaşlıların sükûnetini, ihtiyarların vakar ve
Temkinini, gençlerin hareket ve şiddetini karıştırmıştır.
O şarap ki uzaktan tutsan ilik kemiğin içinde,
Onun aksinden ezilmiş singerfe döner.
Kuvvetsizler onun tesiriyle kuvvetlenir,
Gamlı ve kederli insanların kalbi sevinçle dolar.
[Eğer nar suyu, misk ile karışmış olsaydı,
Kadehin içinde onu, buna benzetmek doğru olurdu.]
Felekten zarar görmüş kişiler, onu içtiğinde
O zararların hepsi birer fayda olur.
Onu içenin yüzünde zağfiran rengi oluşur ve
O zağfiran gibi kalpte sevinç uyandırır.
Kim şarap içmeden bağlara bostanlara giderse,
Onları temaşadan nasip alamaz. Şarap,
Murat gülşeninin taze gülü, irade ve arzu gemisinin yelkenidir.
[Buradaki bir beyitin manası anlaşılmadı.]

O bulanıklıktan arınmış bir ruh, hiç tutulmayan bir güneş,
Değişmeyen ve dumanı olmayan bir ateştir.
Şarap iste, şarap iç, şarap ile şad ol.
Tanrı cennette bile güzel şarap vaat etmiştir.
Mey haramzadelere haramdır; çünkü o,
Misafiri ve ev sahibini kasten incitmek ister.
Halis şarap ver; çünkü etrafa altınlar saçan felek,
Güneşin ışıklarını yaymaya başladığında uyku haramdır.
Şarap ver saki; Cevherî-i Zerger şarapla dolu kadehi
O padişahın meclisinin hatırası için içsin. [KASİDE]

Cevherî-i Zerger'in memduhu Sultan Süleyman Şah bin Muhammed bin Melikşah'tır. Onun hakkında çok güzel kasideler yazmıştır. Emir Ahmed ve Memistî'nin destanını Cevherî nazma geçirmiştir. O destanı, şeyh-i büzürgvâr [ulu şeyh] Nizâmî'nin de yazdığını söylerler. İşin doğrusunu Allah bilir.

[SÜLEYMAN ŞAH BİN MUHAMMED BİN MELİKŞAH]

Sultan Mugîsüddin Süleyman Şah, çok güzel suretli bir padişahtı. Tuğrul bin Muhammed bin Melikşah'tan sonra saltanat tahtına oturdu. Atabek İldeniz'i de yola getirerek veliahtlığı Tuğrul'un oğlu Arslan'a verdi. Süleyman Şah daima ayş u işret [yiyip içme] ile uğraşır ve hiç haremden dışarı çıkmazdı.

Onun devri iki hafta içinde açılıp solan gülün devrinden uzun sürmezdi. Felek mihnet dikenlerini onun yoluna attı. Hiçbir işi doğru olmayan bu felek onu aldattı. Dünyada hangi saadet ağacı vardır ki bahtsızlık fırtınalarıyla kökünden sökülmüş olmasın. Hangi taze ikbal gülü vardır ki, talihsizliğin şiddetli rüzgârlarından yaprakları dağılmasın. Bu alçağın âdeti misafirlerini öldürmektir. Bu iki günlük bekası olan ömrün neticesi rezillik ve pişmanlıktır. Ne mutlu o kişiye ki varlık kapısından yokluk çöllerinin yolunu tutmuş, hatta bu kapıdan içeri hiç girmemiştir.

Süleyman Şah haşmet ve şevket itibariyle Süleyman aleyhisselamdan fazla değildi. Onun tahtını mahveden felaket rüzgârı, bunun da talihini berbat etti. Bu feleğin cefasından kim yakayı kurtarmıştır. Bu, insanın feryadına yetişmeyen felekten feryat.

Şu kıta üstadındır:

Şu güzel nağmeler saçan bülbül, daima
Üveys, Hasan, Dilşâd nerede diye feryat ediyor.
Bir zamanlar, rüzgârlar Süleyman aleyhisselamın fermanına tabiydi.
Şimdi o rüzgârlar Süleyman'ın toprağını havada savuruyor. [KITA]

Fazılların Sultanı
ESÎRÜDDİN-İ AHSİKETÎ
(Tanrı onu gufranıyla bürüsün)

Fazıl bir âlimdi ve şairlikte yüksek derecelere sahipti. Emir-i Hakanî'nin akranıdır. Aslen Fergana'ya bağlı olan Türkistan'ın Ahsiket nahiyesindendir; fakat Acem Irakı ve Azerbaycan beldelerinde yaşamıştır. Halhâl ve Mâsûle hâkimi onu yanına çağırdı ve ömrünün sonunda o diyarda vakit geçirdi. Atabek İldeniz, Esîrüddin ile sohbet etmeyi arzu etti ve buluştular, fakat Esîrüddin'e onunla sohbet edip yanında uzun zaman bulunmak kısmet olmadı. Elini eteğini her şeyden çekti.

Aşağıdaki şu kasideyi Hakanî'ye cevap olarak söylemiştir. Hakanî'nin kasidesinin matlaı şudur:

Ahir zamanın büyük insanlarında vefa kıtlığı var.
Ey Hakîm, uzlet perdesini yüzüne çek. [MATLA]

Esîrüddin buna söyle cevap vermiştir.

Ey akıl, hançeri ve iç alemi savaş meydanı olan,
Murat atını bu dünya köprüsünden sıçratıp atlat.
Dünya innin [erkekliği gitmiş] gibi korkak ve âcizdir,
Kement atmaya kalkma değmez.
Çarh dul bir kadındır, yayına ok koyma. [ŞİİR]

Kasidesinin sonunda nefsi kanaate ve dünyayı terk etmeye teşvik hususunda şu iki beyti söylemiştir:

Ey nefs üzerinde hâkim olan nazenin akıl, daha ne zamana dek
Tuğrul'un sarayına ve Doğan'ın kapısına gidip geleceksin.
Esîr'in kafasından tamah duygularını çıkar,
Onu, şunu bunu övmekten kurtar.

Esîr meşhur şairlerden olduğu için yazdığı bir kasidenin bütününü almak icap etti. Bu kasideyi Atabek İldeniz'i övmek için yazmış ve böylece sahip

olduğu dereceleri göstermiştir. Muhammed bin İldeniz'in övücüsü olan Mücîr-i Beylekânî'ye dokundurmalarda bulunmuştur. Esîr, Kızıl Arslan'ın övücüsüdür. Kızıl Arslan ile Muhammed bin İldeniz kardeştiler.

İlahi bilgiler, hakikatler ve nasihatlere dair yazılmış olan şu kaside onundur (Tanrı söyleyenin hayrını versin):

Uzletin dört duvarı arasında yaşama devletini elde eden adama
Söyle ki, onun kapısında beş vakit nöbet vurulsun.
O yedi iklimin padişahıdır.
[Burada bir beyit anlaşılmamıştır].
Sen bu feleğin tabiat aleminden geç;
Çünkü ünsiyet sarayının bostanı,
Bu yeşil renkli sarayın tâkından çok yüksektir.
Eğer burada bir murat kokusu varsa ve
Bu yedi yıldızdan bir ünsiyet neşesi varsa,
O da bu dört unsurdan değildir.
Tembeller gibi bu feleğin çimenliğine uzanıp yatma;
Çünkü bu ağaç her ne kadar gölgeli ve latif ise de meyvesizdir.
Bunu biliyor musun, bu baş döndürücü buhurdandan,
Ancak buhurdandan daha fazla beyinsiz kafalar hoşlanır.
Bu mavi denizde bir öküzün olduğunu gösterirler;
Fakat onun ne perçemi ne de amberi vardır.
Göklerden teneffüs burnunu geri çek; çünkü bu yeşil havuz
Ağır kokusuna müptela olmuş arslanların artığı ve pis sularla doludur.
Hadisatın kenarında bu esvapları çıkar,
Çünkü yüzebilmenin birinci şartı çıplaklıktır.
Gümüşü gözyaşından iste, çünkü bu revacı olan bir nakittir.
Altını yüzde ara ki, o sarı altındır.
Tabiatın boyacılığına kendini verme,
Çünkü onun her boyası ilk vurduğu boyadan daha siyahtır.
Cisim dükkânını topla, çünkü bu ruh ikliminde
Sana bundan daha iyi çalışılacak bir yer hazırlanmıştır.
Cebrail gökte Mesih'in mihmandarıdır.
Orada eşeğin tırnağı, altınla beraberdir.
Gözyaşından bir kayık yap ve içine bin,

Çünkü senin geçmek istediğin ateşli denizin geçilmesi güçtür.
Bu felek cerrahı, neşterini zehirli suyla tavlamıştır.
Sen onun kapları amberli diye seviniyorsun.
Yüzünü, akşam vakti feleğin yaptığı gibi gözyaşlarıyla doldur,
Çünkü gündüzün aydınlığı ile şafakta dökülen yaşlar kırmızıdır.
Ay ve güneşin tekerine bak.
Bu baş ağrılarını çekmeden, ekmek elde etmek mümkündür.
Bizim devrimizde rahat anası kısırlaştı.
Halkın gurur ve saadeti, yüzü örtülü bir kız gibi oldu.
Söz, bu dünyada insanın başının belası, sükût ise canın halesidir;
İnsan bu ikisinden birini seçmekte serbesttir.
Serviden ta susene kadar azade bir gönül kaldıysa,
O da Şah Muzaffer'in bendesinin gönlüdür.
O padişah öyle bir savaş ve meclisler denizidir ki,
Onun cömertliği ve azminden
Sedef daima inci verir ve balıklar zırha bürünür.
O sırtını tahta yasladığında devletin yüzüdür.
Yüzünü harbe döndürdüğündeyse düşmana askerî yüzünü çevirir.
Onun adalet mimarı maharetli bir mühendis ve
Attâr gibi olan ahlakı mesela şekercidir.
Onun kılıcı mavi bir buluttur;
Muharebelerde döktüğü damla yeşil bir denizdir.
Kutlu meyvesi Kızıl Arslan olan o ağaç hakkında akıl ne diyebilir ki.
Padişahın bana ilham olan methüsenası, inmiş,
Fakat herhangi bir mesele yüzünden tefsir olunmamış bir ayet gibidir.
Mesela sabahleyin öten horozun sesi, şeytana karşı bir süngü gibidir.
Fakat Allahu ekber ile bunun arasındaki tefsirler ne kadar farklıdır.
Herkes fikir deryasından bir inci meydana getirir,
Fakat benim hârikamdan çıkan inciler başka denizdendir.
Süratle uçan doğanın kanadına verilen hız,
Baykuşun ve karganın kanadına verilmemiştir.
Gül bütün çiçekler ordusunun sultanıdır,
Fakat enginar yalnızca saltanat tacının hamallığını yapar.
Şarşek denilen kuş da gagasını mızrak gibi yere vurur,

Fakat pençe ve pazu sahibi bir kahraman değildir.
İçine ateşin aksi düşmüş berrak bir su gibi olan ve
Senin kelleler vuran kılıcın adına yemin ederim ki,
Rızana ters düşecek bir düşünce bu kulunun
Muhayyile tahtası üzerinde suret bağlamıştır.
Ey melek tabiatlı padişah, eğer senin rızanı kaybedersem,
Vücudum şeytanın vücudu gibi şer kaynağı olur.
Bazen senin kapının eşiği benim yastığım,
Bazen senin sarayının toprağı benim naz döşeğimdir.
Bu anlattığım şeylerde dilim kalbime uygun değilse ve yalan söylüyorsa,
Senin parlak hançerinle parça parça kesilsin.
Eğer ben bu biraderin kereminin satın alınmış kölesiysem,
O da o biraderin teveccüh nazarına mazhar olmuştur.
Söylediğim şu iki beytin içinde yüzlerce kıssa, kaside,
Haber ve macera gizlidir. Mühür, mülkün güvendiği adamın koruyucusu
Ve defter, düşünme gücünün emin olduğu adamın sırdaşı oldukça,
Dönen bu yedi yüzüğün sırlarının gizli olduğu o ruznâme
Senin kalbin olsun. Senin ömrünün uzunluğuna dua ederim,
Çünkü bu hediyeler veren çarhın hediyeleri arasında en güzeli ömürdür.

Fazilet sahipleri Esîr’in iyi bir şair olduğunu kabul ederler. Bazıları onun şiirini Hakanî ve Enverî’nin şiirlerinden daha üstün tutarken, bazıları da bu iddiayı kabul etmezler. İnsaf etmek lazım gelirse, bu üç fazılın da bir diğerinde bulunmayan ayrı ayrı meziyetleri ve şiveleri vardır. Esîr âlimane şiirler söyler, Enverî şiirde akıcılığa çok riayet eder, Hakanî’deyse güzel kelime ve tumturaklı sözler diğerlerinden daha çok görülür.

Her çocuğun kendine göre güzel bir hareketi vardır.
Bunlar, mana denizlerinin dalgıçlarıdır. Her biri
Bu denizden çalışmaları nispetinde inci çıkarmışlardır. [MISRA]

Kendilerinin yerini tutacak adam bırakmadan bu dünyadan göçtüler.
Aziz ve büyük olan Tanrı hepsine rahmet etsin. [BEYİT]

Şairlerin En Tatlı Sözlüsü ve Fazılların Meliki, Mevlana

SEYFEDDİN-İ İSFERENGÎ

(Tanrı rahmet eylesin)

İsfereng Maveraünnehr'de bir yerdir. Mevlana Seyfeddin daima ilim tahsil etmek isteyen, fazilet sahibi bir adamdır. Şairlikte yüksek bir derecesi vardır ve divanı herkes tarafından bilinir. Uluğ Bey'in meclisinde âlim ve fazıllar onun divanını mütalaa eder ve onun şiirlerini Esîrüddin-i Ahsiketî'nin şiirlerine tercih ederlerdi.

Mevlana Seyfeddin, Harezmşah İl Arslan'ın saltanatının ilk zamanlarında Buhara'dan Harezm'e gitti. Ona çok hürmet gösteren İl Arslan matlaı şu olan Hakanî'nin kasidesine cevap yazmasını emretti:

Sabahleyin, duman gibi ahım başımı sardığında,
Geceleri sabahlara dek uyumayan gözlerim kan içinde yüzer.

Mevlana Seyfeddin bu kasideye, ayrı vezin ve redifle cevap verdi, fakat onun kasidenin kafiyesi değişikti. Kasideyi padişahın meclisine getirdiler. Fazıllar dinledi, fakat pek beğenmediler. Bu kasidenin matlaı şudur:

Gece, benim esrarımdan perdeyi kaldırdığında,
Uyanık olan gözüm ve kalbim, sabahı uykuda bastırır.

Mevlana Seyfeddin özür dileyerek "bu kafiyeyi tabiata daha hoş gelir buldum" dedi. Bundan sonra da Hakanî'nin o kasidesine, aynı redif, kafiye ve vezinle cevap verdi; şu iki beyit o kasidedendir:

Kanaat iksiri, yüzümü altın rengi peyda ettiğinden beri
Feleğe ayağımın toprağı havadan gelmiş bir hazine gibi oldu.
Fakr külahını başıma giymek nasip olduğundan beri,
Göklere yükselen başım Ayın menzillerinden olan İklil[83] alanına ulaştı.

83 İklil: Hazreti Peygamber'in Zebur'da geçen bir ismidir; bezenip süslenmiş taç anlamına da gelir.

Bu kasidede birçok incelik ve latife vardır.

Mevlana Seyfeddin fazılların kasidelerine birçok cevap yazmıştır. Matlaı şu olan Zahîrüddin'in kasidesine cevap vermiştir:

Senin gamını şerhetmek ruha sevinç lezzeti,

Dudağını anmak ise ağıza şeker tadı verir.

Seyfeddin cevap olarak şöyle söylemiştir:

Senin gamzenin öldürmeyip aman verdiği kişinin
Kan pahası, onun seni yâd ederek can vermesidir.

Mevlana Seyfeddin’in divanı on iki bin beyittir. Hepsi de uygun ve seçilmiş şiirlerdir. Lugaz söylemekte Mevlana Bedreddin-i Şaşî’nin izinden gidenlerdendir.

Attâr-ı Buharî’nin Alâî-i Attâr adıyla meşhur olan oğlu, Adnânî ve Melek-i Sânetırâş, Mevlana Seyfeddin’in talebelerindendir.

[İL ARSLAN]

İl Arslan’a gelince, Atsız’dan sonra Harezm tahtına çıktı ve Horasan’ı istila etti. Hakîm ve fazılların efendisi İsmail-i Cürcanî, Kitab-ı Ağraz ve Hafî-i Alâî adlı eserlerini onun namına yazmıştır; tıp ilminde, bundan daha faydalı Farsça bir kitap yazılmamıştır.

567 senesinde emanet hayatını, kaza ve kader müvekkellerine teslim etti. Ölümünden sonra, çocukları Sultan Şah Mahmud ile Alâeddin Tekiş Han arasında Horasan saltanatı için çekişmeler yaşandı. Horasan halkı bu kavgada perperişan oldu. Sultan Şah şu rubaiyi aşağıda yazıldığı şekilde Tekiş Han’a gönderdi:

Meyhane senindir cenk meydanı da bizim.
Kâşaneler senin, cenk etmek de bizim.
Bu çekişmenin ortadan kalkmasını istersen,
Harezm senin olsun, Horasan da bizim. [RUBAİ]

Tekiş Han da bu rubaiye cevap olarak şöyle bir rubai yazıp gönderdi:

Ey kardeş, bu gamın
Neticesi cinnet ve sevdadır.
Kimin devlet ikbalinin yükseleceğini,
Kabzası kanlı kılıç tayin edecektir. [RUBAİ]

Nihayet iki kardeş arasında Serahs’ta bir savaş yapıldı ve zaferi Tekiş Han kazandı, Sultan Şah [Mahmud] da Harezm’e kaçtı. Ama onu orada da rahat bırakmadılar. Naçar bir şekilde ölünceye kadar sahralarda dolaştı.

Saltanat tek başına Tekiş'in üzerinde karar kıldı. Bu Tanrı'nın bir ihsanıdır. Tanrı bunu dilediğine verir. Bu vaka 569 senesinde gerçekleşti.

FARSÇA YAZAN ŞAİRLERİN ÜÇÜNCÜ TABAKASI

Arif Şeyh

NİZÂMÎ-İ GENCEVÎ

(Tanrı onun aziz sırrını takdis etsin)

Gence'de doğmuştur. Bu vilayet Suveru'l-Ekalîm'de Cenze şeklinde yazılmıştır. Şeyh Nizâmî'nin olgunluğu, fazileti ve büyüklüğünü söylemekten dil âcizdir. Şairlikten başka, onun sözlerinde güzellik vardır ve kemal sahipleri bu güzelliğe taliptir. Lakabı Şeyh Nizâmüddin, künyesi Ebû Muhammed bin Ebî Yusuf bin Müeyyid'dir. Kıvâmî-i Mutarrızî'nin kardeşi olması dolayısıyla Mutarrızî adıyla da tanınır. Kıvâmî-i Mutarrızî de üstat şairlerdendir ve içinde tüm şiir sanatlarının olduğu bir kaside söylemiştir. Tanrı izin verirse bu kasidenin bazı kısımları yeri geldiğinde söylenecektir.

Nizâmî'nin ömrünün son yıllarında inziva ve halvet hayatı yaşadığını, insanlarla pek az temas ettiğini rivayet ederler. Bu hususta kendisi şöyle söylüyor:

Güzel gül, gonca içinde mahzun bir vaziyette,
Benim gibi dünyanın insanlarından el çekmiştir. [ŞİİR]

Atabek Kızıl Arslan şeyhle görüşmek istiyordu. Şeyhi çağırmak maksadıyla adamlar gönderdi. Şeyhin inzivaya çekildiğini, sultan ve emirlerle hiç ilgilenmediğini bildirdiler. Bunun üzerine Atabek imtihan için şeyhi görmeye gitti. Şeyh kerameti sayesinde Atabek'in imtihan için geldiğini ve kendisine hakaret gözüyle baktığını keşfetti. Şeyh gayb âleminden bir şeyi Atabek'e gösterdi. Atabek cevahirle süslenmiş, padişahlara layık bir taht ve yine cevahirden bir kürsü gördü. Bundan başka, padişahlara yakışır bir şekilde süslenmiş yüzbinlerce uşak, asker, işlenmiş kemerli köle, hacip ve nedim hep ayakta durmuşlar, şeyh de padişah gibi o taht üzerine oturmuştu. Atabek o azameti ve şevketi görünce hayretler

içinde kaldı. Tevazuyla şeyhin ayaklarını öpmek istedi. Tam bu sırada gayb âleminden, şühut âlemine84 [gözle görülen âlem] geldi ve bu sefer şeyhi bir mağaranın kapısında, yün bir çulun üzerine oturmuş, elinde bir mushaf, hokkası, kalemi, seccadesi, asası ve önünde birkaç parça kâğıt olan ihtiyar ve hâkir bir adam olarak gördü. Tevazuyla şeyhin elini öptü. Bundan sonra, şeyhin ruhaniyetine dair itikadı en yüksek derecesini buldu. Şeyh de ona himmet edip teveccüh gösterdi. Zaman zaman Atabek'i görmeye gelir ve onunla sohbet ederdi. Şeyh, bu vaziyeti şu beyitle beyan ediyor:

84 Şühut âlemi: Gözle görülen âlem, içinde yaşadığımız dünya.

Onun ayağının bastığı yeri öpeyim dedim.
Göklerin yerinden oynadığını gördüm.

Şeyh Nizâmî, Ahi Ferec-i Zencanî'nin (Tanrı onun aziz sırrını takdis etsin) müritlerindendi. Divanı, hamsesinin dışında yirmi bin beyte yakındır. Karakterine ve doğasına uygun gazeller, muvaşşahat85 ve sanatkârâne yazılmış birçok şiiri vardır. Husrev ve Şirin kıssasını Kızıl Arslan'ın arzusu üzere nazma çektiğinde, bahşiş olarak şeyhe dört tane ekili ve mamur köy verdi. Şeyh, Hamse kitabında bu ihsanın şükranesi olarak şöyle söyler:

85 Muvaşşah: Dizelerinin ilk harfleri bir sözcük oluşturan şiir, akrostiş.

Padişah, benim hamd u ıhlasıma baktı,
Mükafat olarak (Hamdunîyana) köyünü verdi. [BEYİT]

Şu gazel şeyhin şiirindendir:

Cihan karanlık, yollar pek meşgul, yedek atın dizginini çek!
Hiç olmazsa bir süre, bu varlık pılı pırtısını ruhun halvetgâhına götür.
Tabiat kargalarını üns bağından dışarı çıkar.
Saadeti imtihan tuzağıyla yakala ve Allah'ın en has kulları
Sırasına geçtiğinde, ayağını suret âleminden dışarı at ve
Sayısız mana şerbetini bir anda gövdeye indir.
Sen, ruhu hafiflerin meclisinde sakın ağır ruhluluk etme
Saki hareketlendikçe sen de hemen o büyük kadehleri iç.
Onun cennetini ve cehennemini görürsün,
Ama bunların hiçbiriyle uğraşma.
Ayağını cehennemin tepesine koy ve cennetin etrafına bir butlan hattı çek.
Onun huzurunun mestlerinden olduğundaysa
Feleğin çadırını alt üst et, Arşın direğini salla ve göklerin iplerini çek.

Onun yolunu ayaksız yürü, onun güzelliğini gözsüz gör,
Onun sözlerini dilsiz işit ve şarabını ağızsız iç,
Nizâmî kalbinden ortaya döktüğün bu ne esrardır.
Bunun remillerini kimse anlamıyor. Dilini tut dilini.

Şeyh gençliğinde Hamse'den önce Veys ve Râmîn destanını, sultan Mahmud bin Muhammed bin Melikşah adına nazmetmiştir. Bazıları bu manzumenin Nizâmî Arûzî'nin olduğunu söylerler. Şeyh Nizâmî'nin olması daha doğrudur, çünkü Nizâmî Arûzî, Sultan Melikşah zamanında yaşamıştır, ama Veys ve Râmîn destanı ilk defa Sultan Mahmud adına yazılmıştır ve bu da Şeyh Nizâmî'nin devrine daha yakındır.

Şeyh Nizâmî'nin vefatı sultan Tuğrul bin Arslan zamanında 576 senesinde gerçekleşmiştir. Onun nurlu mezarı Gence'dedir.

Şeyhin hamsesi yaşarken toplanmamıştı; bunların her biri ayrı ayrı destanlardı. Vefatından sonra toplanıp bir kitap haline getirilmiş ve fazıllar tarafından Hamse adı verilmiştir.

[MAHMUD BİN MUHAMMED BİN MELİKŞAH]

Sultan Mahmud saadetli, marifetli, hünerli bir padişahtır. Sultan Sencer zamanında, Irak ve Azerbaycan'da sekiz sene sultana vekillik yaptı. Bir kez isyan etti ve Sultan Sencer de onun üzerine bir ordu gönderdi. Mahmud Rey sahrasında sultanın ordusuyla savaştı, ama sonuçta hezimete uğradı. Ertesi gün birkaç valiyle beraber Sultan Sencer'in özel çadırına gitti ve amcasını selamladı.

Sultanın da amcalıktan gelen şefkat duyguları harekete geçti ve kendi çadırının yanında bir çadır hazırlanmasını emretti. Sultan Mahmud'a türlü türlü meyveler ve buz gönderdi. Üstelik bunların tadına önce kendisi baktı. Ertesi gün de Mahmud'u Irak saltanatına namzet yaptı; kıymetli taşlarla süslenmiş bir taç ve altın ipliklerle yapılmış esvaplar vererek şereflendirdi. Irak'ın ileri gelenlerine de iltifatlarda bulundu. Üçüncü gün sultan Horasan, Mahmud ise İsfahan tarafına yola çıktılar; bu olay 509 yılı Cemaziyülevvelinin 20. günü gerçekleşti.

Sultan Sencer kızı Siti Hatun'u Sultan Mahmud'a nikâhladı; fakat bu kız çok yaşamadı, öldü. Ertesi sene diğer kızı Mah Melik Hatun'u büyük bir debdebe ve gösterişle Mahmud'a gönderdi.

Hayırlı Kişilerin Makbulü

SEYYİD ZÜLFİKÂR-I ŞİRVANÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Seyyid Zülfikâr-ı Şirvanî, asrının fazıllarının en faziletlisiydi. Harezmşah Sultan Muhammed bin Tekiş'in devrinde yaşamıştır. Şiir ilminde gayet mahirdi. Hâce Selmân-ı Sâvecî'den önce hiç kimse şiir sanatında Zülfikâr gibi kaside söylememiştir. Bu kaside şiir sanatının tüm güzelliklerini, süslemelerini ve gösterişini içerir. Her beyitinden çeşitli vezinlerde beyitler çıkarılabilir. Hâce Selmân da yazdığı kasidesinde bundan daha fazla bir şey vücuda getirmemişti.

Bunun için rivayet ederler ki: Hâce Selmân kasidesini adına yazdığı sahib-i divân Hâce Gıyâsüddin Muhammed bin Reşîd, caizesini layıkıyla vermediği için huzura çıkıp şikâyette bulundu: "Sadr-ı sâ'îd el-Masdarî, adına yazdığı sanatlı kaside yüzünden Seyyid Zülfikâr'a yedi eşek yükü ibrişim vermişti ve o bir Şirvan veziriydi. Oysa sen İran ve Turan memleketlerinin sahib-i divânısın. Benim kasidemle onun kasidesi arasında dağlar kadar fark var. Benimkinde onun on misli sanat ve eşsiz güzellikler var. Üstelik bana ona verilenin onda birini versen razıyım" dedi.

Bunun üzerine sahib-i divân, Hâce Selmân'a darıldı ve "Ebû Tâlib'in oğlu Ali ile Selmân-ı Fârisî arasında da fark vardır" dedi. Böyle diyerek Selmân-ı Sâvecî'ye onun seyyidlik şerefi vardır, ama senin yoktur demek istemişti.

Seyyid Zülfikâr, Irak mülkündeyken Harezmşah'ın yanına gitti ve sultan ona çok hürmet gösterdi. Sultanın vakalarını şiir halinde yazan Seyyid'in sanatlı kasidesinden bir kısmını buraya yazıyoruz:

Çemen taze katmerli güllerden bir dilbere döndü.
Bahar gülbahçelerinde esen rüzgârlardan koku aldı.
Dallar, dilberlerin beli gibi rakseder.
Kuşların dili âşıklar gibi yana yakıla inler.
Bahar rüzgârı, yavaş yavaş eserek
Bostanların içinde gizli gizli dolaşmaya başladığında,
Bağda tenasuh yoluyla İrem bağı zuhur eder. [KASİDE]

Bu kasidenin her üç beytinden muhtelif bahirlerde bu tarzda bir beyit çıkarabilir.

Katmerli gül, dilber gibi bostana geldiğinde,

Bahar rüzgârları, âşıklar gibi gizli çiçek bahçelerine girerler. [BEYİT]

[HAREZMŞAH MUHAMMED BİN TEKİŞ]

Sultan Muhammed Harezmşah kahr ve devlet sahibi bir padişahtı. İkbal yıldızı yükselmiş, civardaki melikler ona boyun eğmiş, hizmet kemerini bellerine bağlamış ve onunla hoş geçinmekten başka çare bulamamışlardı. Horasan, Maveraünnehr, Kaşgâr ve Irak'ın birçok kısmını ele geçirmiş, Gûr meliklerinin elinden Gûr ve Herat memleketlerini almıştı. Azameti ve şevketi o dereceye ulaşmıştı ki, kapısında beş nöbet, yetmiş eşek yükü ağırlığındaki nakkarelerle altın ve gümüşle işlenmiş davullar çalınırdı. Her köylü onun zamanında padişah gibi yaşardı.

Kızını Semerkand hanına verdi ve Kaşgâr hanından kız aldı. Bu münasebetle Herat'ta öyle büyük bir düğün yapıldı ki, feleğin gözü mislini görmemişti. Sultan, o sırada eski sultanlarda böyle bir azamet ve ziynetin var olup olmadığını sormak için onların yanına gidip gelmiş, yaşlı birini arayıp bulmalarını emretti. Sultan Sencer'in devletinin büyüklerinden olan Mukarrebüddin bin Felekúddin'in bu vasıflara sahip olduğunu söylediler. Onu huzuruna çağırttı ve sordu. O da bu güzel bir büyüklüktür, daha fazlası düşünülemez, dedi.

Sultan bu hususta biraz ısrar edince Mukarrebüddin, "Ey Sultan, bir seferinde Sultan Sencer aynı yerde bir şenlik yapmıştı, ki senin yeni diye yaptığın şeyleri onlar o şenlikte eskiden yapılmış şeyler diye kabul etmişlerdi" dedi.

Bunun üzerine sultan kızdı ve ona, "Acaba o zaman senin mevkin neydi" diye sordu.

O da şöyle dedi: "Ey Hudavend, o gün, sultanın kendilerine ıktayı layık gördüğü kişilere menşurlar yazılmıştı. Benim babama otuz kişiden sonra diz çökme sırası gelmişti; Harezm'in mukti'î [kudretlilerinden] olan senin büyükbabana kırk beş kişiden sonra sıra geldiğindeyse, sultan işaret ederek bu adamı evine gönderin, zira bundan sonra onun burada kalması doğru değildir, demişti."

Tarih-i Cihangüşâ şöyle anlatır: Sultan Muhammed İran beldelerinin çoğunu istila ettiğinde kendi kendine kibirlenip gururlandı. Abbasi halifesi Nâsır ile araları açıldı. Onların içine son derece korku ve kuşku düştü; çünkü sultan Benî Abbas'ın haksız olarak hilafeti elde ettiği, halbuki

hilafetin Ali bin Ebû Tâlib'in çocuklarının hakkı olduğuna dair devrin âlim ve imamlarından bir fetva çıkartmıştı. Tirmiz seyyidlerinden Hanzade Alâ'ül-mülk'ü halifeliğe namzet gösterdi. Sonra da kendisi halifeyi azledip yerine Seyyid Hüseynî'yi tayin etmek için Bağdat'a gitti.

Nâsır da barış amacıyla şeyhler şeyhi, arif Şihâbeddin Ömer Sühreverdî'yi (Tanrı onun aziz sırrını takdis eylesin) sultana elçi gönderdi. Şeyh, Nihavend sınırında sultanın askerlerini karşıladı ve ordunun azametini seyretti. Onu sultanın çadırına götürdüler. İçeri girdi ve selam verdi, fakat sultan ona oturma izni vermedi. Öylece ayakta dururken, Benî Abbas'ın faziletleri hakkındaki yazıyı okudu, sultana bu hanedanın büyük ve mübarek bir hanedan olduğunu, bu uğurlu insanların incitilmemesi gerektiğini söyledi.

Sultan kızdı ve şöyle dedi: "Her ne kadar siz bu hanedanı mübarek yapmaya çalışıyorsanız da, Hazreti Peygamber'in hanedanından daha mübarek değildir. Siz baskı ve destekle bu hanedanı mübarek yapmışsınız. İşte bu halktan işittiğim hareketler kuru gürültüye daha yakındır. Eğer ömrüm kâfi gelirse sizleri, Hazreti Peygamber'in hanedanından daha mübarek yaparım. Ey şeyh, eğer ulu Tanrı, sana muhabbet zevki verseydi, Nâsır ile aramda barış yaptırmaya uğraşmazdın. Haydi geri dön ve halifeye tekrar söyle ki bana yemek hazırlasın, işte buraya kadar geldim."

Şeyh gücenerek sultanın çadırından çıktı gitti. O zaman sultana, "İlahi, bu adamı kötü kişilerin düştüğü belaya uğrat" diye beddua ettiğini söylerler.

Rivayete göre Sultan Muhammed'in sonu da bu bedduadan gelmiştir. Şüphesiz bu böyledir.

Tanrı ehlinin gönlü incinmedikçe,
Tanrı hiçbir kavmi rüsva etmez. [BEYİT]

Sultan, Bağdat'a hareket edip Dinever'e ulaştığında Dinever geçitlerine aşırı derecede kar yağıyordu. O zaman sultan şiddetli bir gribe tutuldu. Sultanın hayvanlarının çoğu mahvoldu. Sonunda onun ikbal güneşi de solmaya başlamıştı.

617'de Moğol ordusu Türkistan ve Otrar sınırlarına dayandı. Sultan onlarla birkaç kere savaştıysa da sonuçta mağlup oldu. Bu mağlubiyetten sonra sultan, her ne vakit olursa olsun yüz bin silahlı Moğol süvarisiyle karşılaşsa, o kavimle savaşmaksızın yüz çevirir giderdi.

Bir defasında büyük oğlu Sultan Celâleddin, babasına şöyle sordu: “Sizin kahramanlığınız ve siyasetiniz âlemce malumdur. Yirmi sene İran’da istediğin gibi ve tek başına hükümet sürdün. Şimdi de şu bir avuç dinsizden kaçıyor; Müslümanları kâfirlerin elinde rüsva ve perişan ediyorsun.”

Sultan da şöyle cevap verdi: “Ey oğul, benim duyduğum şeyleri sen duymuyorsun.” Celâleddin, “Bu nasıl söz” deyince sultan da şöyle devam etti: “Muharebe saflarına ne zaman yaklaşsam, bütün Ricalü’l-gayb’ın[86] bana ‘Ey kâfirler, fısk u fücur çıkaranları öldürünüz’ dediklerini duyuyorum. Gayrı ihtiyarî olarak bir korku, bir dehşet beni istila ediyor. Evlat, eğer beni bu hususta mazur görürsen yeridir.”

86 Ricalü’l-gayb: Her devirde bulunmasına rağmen herkes tarafından görülüp bilinmeyen ve Allah’ın emirlerine göre çalışan mübarek ve büyük kişiler; Ricalullah.

Din büyükleri ve ilahi sırları keşfedenlerden, Cengiz Han’ın askerlerinin önünde Ricalullah’ın ve Hızır aleyhisselamın bulunup orduya rehberlik ettikleri nakledilmiştir.

Akıllı ve ferasetli kimseler bu duruma hayret etmişlerdir. Hakîmlerin hikmetleri bu sırrı çözmekten âciz kalmışlardır; çünkü “Tanrı istediğini yapar ve dilediğine hükmeder.” Bu hâl karşısında Şeyh Ebülcenab Necmü’l-mille ve’d-dini’l-Kübrâ (Tanrı ruhunu takdis eylesin) şu rubaiyi söylemiştir:

Ey karıncaya, yılana, kargaya, bülbüle rızk veren Tanrı,
Kulların tamamen helak oldular, sen bir avuç köpeği bahane yapmışsın,
Oysa her şey sendendir ve her şeyi sen yapıyorsun.
Ne Tatarlar yapıyor ne de Moğollar. [RUBAİ]

Sultan Muhammed, Moğollara karşı hiç direnemedi. Nihayet 675 senesinde tamamen hezimete uğradı. Müslümanlar, “Bizi Moğol belasına uğratma” diye feryat ettiler. Sultan onlara kale inşa etmelerini söyledi; Müslümanlar da mahvolup gitmek korkusuyla her şehir ve kasabada kale yapmaya başladılar. Bugüne kadar kalan ve şimdi harap olan küçük kalelerin çoğu o zaman yapılmıştır.

Sultan, Nişabur’dan Rey’e hareket etti; ama orada da Moğollara karşı koyamadı. Bazıları dedi ki: Mâzenderân korunaklı bir yerdir; bir taraftan deniz, bir taraftan dağlar ve ormanlarla çevrilidir, üstelik orası diğer bir taraftan da payitaht olan Harezm’e yakındır.

Sultan Rey'den Rüstemdar'a geldi ve oradan Abiskûn adasına87 gidip yerleşti. Eziyetlerin, gamların ve yakıcı derunî ateşlerinin son derece alevlenmesi yüzünden sultanda cereb "uyuz" hastalığı çıktı.

87 Abiskûn adası ve kenti: İran'da, Cürcan eyaletinde, Hazar Denizi'nin güneydoğusunda Cürcan ırmağının ağzında küçük bir ada, bir ortaçağ limanı ve ticaret merkezi. Bir zamanlar ipek ticaretinin ve bölgenin önemli merkezlerinden olan kentin güçlü bir kalesi ve büyük bir camisi vardı; ama Moğol istilasının ardından konumunu yitirdi. Arap tarihçi Hamdullah Müstevfi, adanın ve kentin sular altında kaldığını yazar. Ayrıca Abiskûn veya Abeskûn'un, Farsça âb-ı sükûn'dan geldiğini ve Hazar Denizi'nin eski adlarından olduğunu da söylerler.

Tarih-i Cihangüşâ'nın yazarı Hâce Alâeddin Atâ Melik-i Cüveynî şöyle hikâye eder: "Babam, sultan Muhammed'in yakınlarındandı ve o, şöyle anlattı: Bir gün sultan, sefer esnasında dinlenmek maksadıyla birkaç kişiyle birlikte bir tepenin başına oturmuştu. Ben de bütün aile efradıyla beraber oradan geçiyordum. Beni çağırttı ve hızla yanına gittim. Sultan mübarek ellerini tamamen bembeyaz olmuş sakalına götürmüştü.

Bir ah çekti ve dedi ki: 'Ey Cüveynî, görüyorsun gaddar felek gaddarlıkla meşgul. Bu sitemkâr talihim bana yine zulmetmeye başladı. Gençliğim ihtiyarlığa döndü, siyah saçlarım ağardı, sıhhatim kayboldu, yerine hastalık geldi. Bu derde ne deva bulmalı, bu mihnet ve gama, herkese riayet etmekten başka ne tedbir almalı?'

Benden kalem ve hokka istedi. Şu beyitleri hazırlıksız şekilde o anda inşa etti. Sonra zâri zâri ağlayarak aşağıdaki beyitleri okuyup yazdı:

Musibet ve bedbahtlık gününde eğer senin meskenin ve menzilin,
Asumanın savaş padişahı gibi [Merih] feleğin halkasının burcunda
Bile olsa şurasını iyice bil ki; kaza okları inmeye başladığında
Senin o korunaklı kalen, sahralar gibi dümdüz olur.
İkbal gününde eğer senin meskenin sahra ise, o zaman yeryüzünün
Bu düzlüğü senin için korunaklı ve yeşil bir kümbet haline gelir.
İster ikbal isterse bedbahtlık gününde olsun hüküm Allah'ındır.
Sen yeter ki iyi ve kötü işlerini hakkıyla havale et.

Kısa süre sonra sultanın hastalığı şiddetlendi. Mâzenderân'ın kötü havasının yanı sıra ruhunu sıkan gamların ve bedbahtlığın tesiriyle aziz

canını Abiskûn adasında, o can bağışlayana 22 Zilhicce 617 senesinde teslim etti. Tanrı burhanını aydın eylesin.

Sultan Muhammed zamanında zuhur etmiş olan büyükler şunlardır: Tarikat şeyhlerinden Kübrâ adıyla tanınan Ebülcenab Necmü'l-mille ve'd-din Sultanü'l-Hayyukî (Tanrı aziz ruhunu takdis eylesin). Ona tabi olan âlim ve imamlardan İmam'ül-Hümâm, Hüccetü'l-Allah, Alâü'l-halk İmam Fahrü'l-Millet-i ve'd-din Muhammed bin Ömer er-Râzî, büyük şairlerden Muhammed bin Abdürrezzak-ı İsfahanî ile oğlu Kemâleddin İsmail, Seyyid Zülfikâr-ı Şirvanî (hepsine Tanrı rahmet eylesin).

İmam Fahreddin Herat'ta vefat etmiştir ve mübarek mezarı Hıyaban'dadır. Azizî onun vefat tarihini şu beyitlerle söylemiştir:

Kimsenin eşini görmediği ve görmeyeceği,
İmam ve âmil Muhammed-i Râzî
606'da Şevval'in ibtidasında,
Pazartesi ikindi vakti Herat'ta öldürüldü.

Söz Meliki

ŞAHFÛR BİN MUHAMMED EŞHERÎ-İ NİŞABURÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Güzel tabiat ve fazilet sahibi bir adamdı. Zahîrüddin-i Fâryâbî'nin talebelerindendir. Sultan Mahmud bin Tekiş zamanında inşâ makamı[88] ona verilmişti. Maliye ilmine ait Risale-i Şahfûrî onundur. Ayrıca lakaplar ve inşâ sanatına ait birkaç risalesi daha vardır.

88 İnşâ: Düzyazı, nesir, mektup yazma; divan edebiyatında edebi sanatlarla yüklenmiş, süslü düzyazılara verilen isim. İnşa yazanlara münşi denir.

Sultan Celâleddin'in veziri olan Nureddin Münşi, son derece işinin ehli bir adamdı, fakat içkiye fevkalade düşkündü. Rivayet ederler ki: Şahfûr dört günde on dört kere Nureddin'in yanına geldi ve her gelişinde onun şarap içmekle meşgul olduğunu söylediler. Bunun üzerine Şahfûr aşağıdaki rubaiyi o anda hazırlıksız bir şekilde yazıp padişaha gönderdi:

Senin bu faziletinle beraber içkiye düşkünlüğün
Yüksekliğin yanında alçaklık gibidir.
Senin halin, şarap ile nurun ve mertliğin beraber olduğu
O ay yüzlü güzellerin gözlerine benziyor. [RUBAİ]

Şu gazel de onundur:

Zaman mı daha perişan, yoksa senin saçların mı yahut benim halim mi?
Dere mi daha ufaktır yoksa senin ağzın mı yahut gamlı gönlüm mü?
Geceler mi daha kara, yoksa benim halim mi ya da seninki mi?
Bal mı daha hoş, dudakların mı yahut benim inciler saçan sözlerim mi?
Ülker yıldızı mı daha güzel, yoksa inciler yahut senin dişlerin mi?
Senin boyun mu daha düzgün, yoksa selviler mi veya benim sözlerim mi?
Senin vuslatın mı daha çok hoşa gider, yoksa benim şiirlerim mi?
Güneş ve Ay mı daha parlak, yoksa benim fikirlerim yahut yüzün mü ?
Felek mi daha dönük, yoksa senin huyun mu ya da benim işlerim mi?
Senin vaatlerin mi iki büklüm, yoksa benim sırtım mı ya da kaşların mı?
Sözlerin mi esassız, yoksa rüzgâr mı ya da senin hakkındaki zannım mı?
Benim sabrım mı az, yoksa iyilerin vefası mı ya da senin hayalin mi?
Senin güzelliğin mi çok, yoksa benim gamım kederim mi?
Gözlerin mi daha çok kan dökücü, yoksa felek mi veya padişah kılıcı mı?
Gamzelerin mi daha keskin, yoksa kılıç mı ya da aşk ve muhabbet yazılarım mı?

Soyu hakîm Ömer Hayyam'a erişen Şahfûr 606 yılında ölmüştür. Tebriz'deki Surhâb mezarlığında Efdalüddin Hakanî ve Zahîrüddin-i Fâryâbî'nin yanına gömülmüştür. Tanrı cümlesine rahmet etsin.

[ÖMER HAYYAM ve HASAN SABBAH]

Hakîm Ömer Hayyam'a gelince, Nişaburludur ve çok faziletli bir adamdır. Yıldızlar ilminde zamanın yegâne âlimiydi ve sultanlar ona çok hürmet ederlerdi; Sultan Sencer'in onu tahtının yanında oturttuğunu söylerler. Hâce Nâsır bunu Hulagu Han'a nakletti ve "Benim faziletim Ömer Hayyam'ın faziletinden yüz kere daha çok, fakat bu zamanda âlimlere hürmet âdeti kalkmıştır" dedi.

Tarih-i İstizhârî sahibi diyor ki: Hâce Nizâmü'l-Mülk-i Tûsî, Ömer Hayyam ve Hasan Sabbah Nişabur'da beraber eğitim görüyorlardı, birbirlerinin ders arkadaşıydılar ve aralarında kardeşlik anlaşması yapmışlardı. Hâce Nizâmü'l-Mülk devlet ve ikbal yıldızının yükselip hakkıyla vezirlik makamına geçtiğinde, Hasan Sabbah ile Ömer Hayyam Hâce'yi ziyaret için İsfahan'a gittiler.

Nizâmü'l-Mülk bunları çok güzel bir şekilde karşıladı, ikram ve izzette bulundu ve sonra bir arzunuz var mı diye sordu.

"Bana Nişabur'da bir maaş bağla; ben de onunla ölünceye kadar rahat bir hayat geçireyim arzum, bundan ibarettir" dedi Ömer Hayyam. Hâce de onun bu arzusunu yerine getirdi.

Sonra Hasan Sabbah'a, "Sen ne istiyorsun" diye sordu. O da, "Ben dünya işleriyle uğraşmayı daha çok severim" dedi. Bunun üzerine ona Hemedan ve Dinever vilayetini verdi. Hasan Sabbah'ın arzusu Nizâmü'l-Mülk'ün onu vezirliğe ortak yapmasıydı. Bu yüzden de Hemedan'daki vazifeyi almaktan ar etti, Hâce'ye kızıp düşman kesildi ve kalkıp gitti.

Hasan Sabbah daima Sultan Melikşah'ın nedimleriyle düşer kalkar, onlarla tavla ve satranç oynardı. Nihayet bunları ve padişahın tüm yakın adamlarını aldattı. Bir gün sultana, "Sultan yirmi seneden beri padişahlık yapıyor. Elbette memleketin gelirlerinin ve masraflarının esasını bilmesi gerekir" diye bildirdi.

Bunun üzerine sultan da Hâce Nizâmü'l-Mülk'ü çağırdı ve ona, "Memleketin gelirlerinin ve masraflarının hesabını ne kadar zamanda yapabilirsin" diye sordu.

"Padişahımız sayesinde memleketimiz Kaşgâr sınırlarından Rûm diyarına ve Antakya'ya dek uzanmıştır. Eğer çalışılırsa bu önemli mesele bir senede halledilir" dedi Hâce.

Ertesi gece Hasan Sabbah, sultana "Eğer sultan bu işi bana havale eder ve bana yetki verirse bu hesapların hepsini kırk günde yapar, sultana bildiririm" dedi.

Sultan da bunun üzerine defterhane işlerini ona havale etti, bütün hesap uzmanlarının ve müstevfilerin Hasan'ın mahiyetinde çalışarak bu işi kırk günde tamamlamalarını ferman buyurdu. Hasan da işin başına geçip çalışmaya başladı.

Sürenin bitmesine ve Hasan'ın işi tamamlamasına az bir zaman kalmıştı. Hâce Hasan'ın bu işi becereceğini anladığında bir hile ve tedbir kullanmak istedi. Kendi kölesine Hasan'ın kölesiyle dostluk kurup ona bol bol para vermesini söyledi ve şöyle dedi: "Kırkıncı günü Hasan hesap defterini tamam etmiş bir halde getirecektir. Ben onu sultanın çadırına alırım, sen de Hasan'ın kölesinin yanına git ve 'Senin efendinin defterini görmek isterim, bakayım benim efendimin defteri mi, yoksa senin efendinin defteri mi daha

güzel olmuş’ de ve defteri eline aldığında yapraklarını darmadağınık edip perişan bir hale koy.”

Bu suretle karar verildi ve Hâce’nin kölesi kırkıncı gün kararlaştırdığı gibi Hasan’ın defterini alt üst etti. Hâce ile Hasan her ikisi de sultanın meclisine girdiler.

“Hesap defterini mükemmel yaptın mı?” diye sordu Sultan. Hasan da “Evet mükemmeldir” dedi. Sultan “Defteri getir bakalım” diye emrettiğinde Hasan defteri açtı ve Hâce’nin bir hile yaptığını anladı, eli ayağı titremeye başladı. Hemen defteri toparladı. Sultan gazaba gelerek ona bağırdı.

Nizâmü’l-Mülk derhal padişaha dedi ki: “Ey padişah, kulunuz daha işin başında bunu biliyordu. Bu adam bir divanedir, fakat padişahımız ısrar ettiği için ses çıkarmadım. Böyle geniş bir mülkün masraf ve gelirinin hesabı kırk günde nasıl mükemmel yapılabilir?”

Mecliste bulunanların hepsi Hâce’ye hak verip Hasan’ı payladılar. Sultanın verdiği emir üzerine Hasan’ı döverek çadırdan dışarı attılar.

Bundan sonra Hasan gizlendi ve zamanını İsfahan’daki dostlarının evlerinde geçirdi. Reis Ebülfazl adında bir dostu vardı ve onun evine sığındı. Reis, Hasan’ın hatırını sayardı. Hasan da ona zındıklık ve mülhitlik telkin etti. Bir gece beraber otururken reise, “Eğer kafadar bir dostum olsaydı, ben bu Türkmen padişahının padişahlığını ve bu köylü herifin vezirliğini alt üst ederdim” dedi.

Reis Kaşgâr’dan Mısır’a dek uzanan böyle muazzam bir devleti, bu herifin böyle bir anda nasıl alt üst edebileceğini düşündü ve bu adama mutlaka malihülya illeti bulaşmış olmalı, dedi. O gün badem yağı ve afyon tedarik etti, yemeğine safran ve sevda illetine yararlı olan ilaçlar koydu. Hasan bunu anlayınca reisin evinden kaçarak Deylem’in Kuhistanındaki Elmevt [Alamut] Kalesi’ne gitti. Orada ibadetle uğraştı. Kalenin komutanını baştan çıkarıp kendine mürit yaptı. Kendisi daima kalenin dışında mağarada oturur, taat ve ibadetle uğraşırdı.

Bir gün kalenin hâkimi, kalenin içine gelmesini rica ettiğinde, “Ben kimsenin mülkünde ibadet edemem. Bana kalenin içinde bir öküz postu kadar yer sat, ben de mülküm olan o yerde ibadet edeyim” dedi. Kalenin hâkimi dediğini yaptı ve Hasan da kaleye girdi.

Kalenin içinde bulunanların hepsini yoldan çıkarıp kendine mürit yaptı. Sonra bir öküz postunu incecik bir ip halinde kesti ve bu ipi kalenin

kapısından tutarak kalenin dört tarafını sardı. Ertesi gün kalenin emirine haber göndererek, “Kale benim mülkümdür, sen onu bana sattın. Artık benim mülkümde oturma çık” dedi. Kale ahalisi tamamen Hasan’ın müridi olduğu için emir başka çare bulamayıp çıkıp gitti.

Hasan da böylece kaleye sahip oldu; bunu reis Ebülfazl’a yazdı ve “Ben hâlâ kafadar bir arkadaşa sahip değilim, yalnızım; eğer böyle bir dosta sahip olursam çok işler yapmak fikrindeyim” dedi.

Bu melun halkı baştan çıkarmak için her tarafa dâîler [propagandacılar] gönderdi. Zındıklığı, ibâha ve ilhadı[89] her tarafa yaydı. İran ve Turan ahalisinin çoğu yıllarca bu melunların belasına müptela oldular. Eğer biz bunların ahvalini anlatmaya başlarsak uzun sürer.

89 İbâha: Mübah kılma, izin verme; bir şeyin yasak veya haram olmaktan çıkması, sevap ya da günahın olmayışı.
İlhad: Gerçek inançtan vazgeçme, dinden çıkma, imansızlık, Allah’ın varlığına ve birliğine inanmama, tanrı tanımazlık; zulmetme.

Hulagu Han zamanında bu mülhitlerin tüm kaleleri ve yerleri ele geçirildi, bu suretle saltanatları sona erdi. Nâsırüddin-i Tûsî (Tanrı rahmet eylesin) bu konuda şu kıtayı söylemiştir:

Arabın altı yüz dört yılı Zilkadesinin biri olan
Pazartesi gününün sabahında, İsmailîlerin
Hûr Şah adlı padişahı tahtından inip
Hulagu’nun tahtının önünde durdu.

Fazılların Meliki
CEMÂLEDDİN MUHAMMED BİN ABDÜRREZZAK-I İSFAHANÎ
(Tanrı rahmet etsin)

İsfahan âlimlerinin en ileri gelenlerindendir. Çok güzel söyleyen, mevki sahibi ve şiirleri herkesçe sevilen bir şairdi. Kemâleddin İsmail-i İsfahanî onun oğludur. Gurkân hanedanından Sultan Uluğ Bey (Tanrı burhanını nurlandırsın) Cemâleddin [Muhammed bin] Abdürrezzak’ın sözlerini oğlu Kemâleddin İsmail’in sözlerine üstün tutar ve çok defa, “Babasının sözleri bu kadar güzel olduğu halde, oğlunun sözleri nasıl oluyor da bu kadar şöhret buluyor” derdi. Fakat Kemâleddin’in sözleri çok daha nazik ve sehl-i

mümtenidir. Fakat padişahların sözlerine itiraz etmek avam tabakasının haddi değildir, çünkü meliklerin sözü sözlerin melikidir.

Cemâleddin [Muhammed bin] Abdürrezzak, Sultan Celâleddin Harezmşah'ın devleti zamanında ortaya çıkmıştır. Saidiye hanedanının övücüydü.

Peygamber aleyhisselamın itaati hakkında şu tercii söylemiştir:

Ey yolu sidrenin yanından geçen ve ey arş kubbesi tekkegâhı olan!
Ey dokuz feleğin kemeri, bu yüce makam külahının köşesiyle kırılan!
Bu yolda akıl, senin üzenginin yanında koşmuş ve
Şer'î de senin himayende sürünerek yürümüştür.
Bu mavi renkli gökler bir hankah pirinin sırtında
Eski ve yıpranmış bir esvaptır.
Ay senin atının göğsünün süsü, geceyse senin siyah saçlarındır.
Felek ne kadar yüksek olsa bile yine de senin ayağının toprağıdır.
Akıl ne kadar büyük olsa bile yine de senin yolunda bir çocuktur.
Cebrail senin kapının eşiğinde mukimdir.
Felekler senin sarayının harem dairesidir.
Kader tâzim etmek için senin ay gibi yüzüne yemin etmiştir.
Canı akılla beraber yapan Tanrı,
Kendi adını senin adınla beraber getirmiştir.

Abdürrezzak bu tercii çok güzel söylemiştir. Hâce Süleyman buna nazire yazmıştır ve o da çok güzeldir.

Hâce [Cemâleddin] Muhammed bin Abdürrezzak şu kasideyle kıyametin ahvalini tasavvur etmektedir:

Kün feyekûn [ol dedi oldu] emrinin ferraşı [temizlikçisi]
Bu cıva ve ayna gibi parlak, iki renkli çadırı derleyip topladığında,
İplerini ve kazıklarını söktüğünde, dört unsur üzerine kurulmuş
Olan bu binanın direği kırılır.
Göklerin perdelere bürünmüş hanımları yüzlerinden peçeleri atarlar.
Bu yedi kale yerinde kalır. Artık ne akşam galiye renkli esvabını
Ne de sabah seflatun kumaşından süslü entarisini giymez.
Biadem bu azgın dehrin dizginini birdenbire tutar ve yokluk da
Bu gem almayan atları apışlarının altında hükmü altına alır.
Felek kötü ve fesat işlerini sona erdirir.

Bütün kâinat yokluk damgasını yer.
Bu yokluk damgasını yemekten kimse kendini kurtaramaz.
Bir hareketle güneş mide gibi olan doğudan zuhur eder.
Sanki bu Yunus balığı ve o da Hazreti Yunus'tur.
Kahır, hesapta ken pazarına karşı övünür.
Bu doğru tartmayan terazinin kefelerini kırıp hurdahaş eyler.
Yokluk bu baş aşağı olmuş çarhın dalgalarını öyle parçalar ki,
Onları varlık âleminin üzerine sel gibi akıtır.
Günün dört anası kazâ'nın hükmüyle kısırlaşır.
İnsan tohumları babanın sulbünde kan olur.
Gökyüzünden o parlak kırıntılar [yıldızlar] dökülür.
Yerin altındaki Karun'un zahireleri dışarı çıkar.
Yedi denizin rutubetinden eser kalmaz.
Su Ceyhun nehrinin dibinde kalan toprakla teyemmüm eder.
Melekût kitabının sayfaları Tanrı'nın emir elinde bükülür.
Bu feleğin kubbesi kahır ayağı altında ezilir.
Kabiliyetli dört bezeyici [dört unsur] ve üç hudûs çocuğu
Yokluğun bir köşesinden çabucak kaçıp giderler.
Bu yeşil kubbe birdenbire sükûn devrine girdiği için,
Bu arz küresinin merkezi yokluk âlemine doğru hareket eder.
Bu arada ne bu kara topraklar, ne bu latif gökler,
Ne Ruhül-kuds, ne de melun şeytan kalır.
Yokluk çalgıcısı nefh-i Sûr mahiyetini alır.
Dağlar oynamaya, birbiriyle alt üst olmaya izinli olur.
Kadim, kadir, hayy, müdebbir ve niteliksiz olan
Tanrı'nın zatından başka her şey zeval bulur.
[Saltanat kimindir?] hutbesini bu dünyada okuduklarıysa
Bu ecel mülkünün nizamı sonsuzlukla birleşir
Ve çürümüş ölülerin cüzleri üzerine
"Bu ne ağır uykudur? Afyon mu yuttun?" diye bir ses gelir.
Bunun üzerine "yokluk"un derin köşelerinde hapis kalmış olan
Çürümüş kemikler fırlayıp kendilerini dışarı atarlar.
Bu cüzlerden her biri kendi merkezine doğru yönelir.
Bunlardan hiçbiri ötekinden fazla olmaz.

Kemikler kemiklerin, damarlar damarların,
Göz kapakları göz kapaklarının ve gözler de gözlerin tarafına gider.
Eksiklik ve ihtiyaç birbiriyle kaynaşır;
Öyle ki hiçbir parça kendi bütününden eksik kalmaz.
Bunların hepsi de ruhlar ordusunun canlarının sesiyle
Hasta bir vaziyette sahralara arı sürüleri gibi yayılırlar.
Sonra hevdecini tekrar cisim sarayına koyarlar ve
Bu cisim bir kez daha meskûn hale gelir.
Bundan sonra sevap ve azap yönünden
Herkes kendi amelinin karşılığını görür.
Kimi ezel hükmü ile cennete girer,
Kimi de kaza icabı şiddet ve azap ile helak olur.
Buna inanmayan, filozof Aristo ve Eflatun bile olsa yine cahil sayılır.

[SULTAN CELÂLEDDİN HAREZMŞAH]

Sultan Celâleddin Harezmşah mert, cesaretli, güzel yüzlü ve boylu boslu bir adamdı. Babası sultan [Alâeddin] Muhammed Harezmşah Moğol askerine mağlup olduğunda o da Kâbil tarafına gitmişti. Cengiz Han baskın yapmak için onun arkasına düştü. Sultan Celâleddin Kâbil’e bağlı olan Benchir etrafında Moğol askerini hezimete uğrattı. Bunun üzerine Cengiz Han yalnız başına Celâleddin’i takipten vazgeçmek zaruretinde kaldı. Paymurg ve Karşî sınırlarından Ceyhun’u geçti ve Bâmiyân yoluyla Gaznin’e geldi. Sind suyunun iki kenarında her iki ordu toplandı. Celâleddin’in mukavemet kuvveti yoktu, onun için askeri perişan oldu. Cengiz Han suyun kenarına dek geldi. Celâleddin de atını Sind nehrine sürdü ve hızla öteki tarafa geçti. Cengiz’in bütün askerleri bunu gördüler.

Celâleddin diğer tarafa geçince atından indi. Mızrağını yere dikip orada oturdu ve silahlarını mızrağının üzerine asarak kuruttu. Suyun kenarında bulunup onun bu halini gören Cengiz Han onun bu mertliğine aferin dedi ve ona doğru, “Ey padişah oğlu, senin boylu boslu bir adam olduğunu işittim, kalk da şu boyunu bosunu seyredeyim” diye bağırdı. Bunun üzerine Celâleddin kalktı ve Cengiz Han da, “Ey padişah oğlu, şimdi otur. Senin boyun bosun ve gösterişin işittiğimden yüz kere daha güzelmiş” dedi. Sonra Cengiz Han yine ona hitaben “Benim isteğim, senin benim emrime

mahkûm olmandı, ki bu hasıl oldu. Şimdi yolun açık olsun, git” dedi ve ardından suyun kenarından çekilip gitti.

Celâleddin’in ordusunun askerlerinden yetmiş kişi herhangi bir suretle yol bulup sultana kavuştular. Multan tarafına giden Gebr ve diğer cins insanlardan bir Afgan kervanını Hahavur civarında yağma ettiler. Onlardan birçok silah alıp kuvvet buldular ve dört yüz kadar Afganlı savaş eri sultanın ordusuna katıldı. O anda Abhiz-i Belh’te Moğol ordusundan kaçan Emir Husrev-i Dehlevî’nin de bulunduğu bin kişilik Laçin kabilesi taburunun yanı sıra sekiz yüz kişi daha sultanın etrafına toplandılar. Gerkesbâl Kalesi’ni fethettiler. Multan padişahı sultanla barış yaptı. Aslen Hintli bir padişahın oğlu olan Alâeddin Keykubâd kızını sultana verdi.

Hint’te üç sene yedi ay bağımsız padişahlık yapan Sultan Celâleddin, Cengiz Han’ın Deşt-i Kıpçak tarafına döndüğünü işittiğinde Hint’ten kalkıp Kiç ve Mekran’a, oradan da Kirman’a geldi. Babasının emirlerinden olan Kirman hâkimi Burak Hâcib onu güzel karşıladı ve birçok mal verdi, fakat kaleden dışarı çıkmadı.

Sultan Celâleddin Kirman’dan Fars’a geldi. Atabek Sa’d bin Zengî onu karşıladı ve kendisine mal verdi. Sonra sultan İsfahan’a gelerek Irak ve Azerbaycan’ı ele geçirdi. Horasan ve Irak halkı sultanın gelmesine çok sevindiler. Moğolların zabıta memurlarını öldürdüler, onları astılar ve yaktılar. Sultan İran’da birkaç sene adaletle hükümet sürdü.

Kardeşi Gıyâsüddin, sultanın yakın adamlarından birini bir şarap meclisinde öldürmüş ve bu vakadan sonra vehme kapılarak kaçmıştı. Birkaç defa sultana isyan etti ve sonunda Kirman sultanlarının ceddi olan Burak Hâcib’in eliyle öldürüldü. Bu suretle saltanat tek başına Sultan Celâleddin’in eline geçti.

Bu durum İme ve Setbay Bahadırların üç bin Moğolla tekrar İran’a dönüp gelmesine kadar devam etti. Bunun üzerine sultan İsfahan’da Moğol ordusuna karşı bir kez daha mağlup olarak Azerbaycan’a gitti, ama orada da kalamadı. Bedlis’e [Bitlis] geçti ve Melik Eşref’in kızını nikâhla aldı. Moğol askerleri tekrar onun üzerine yürümek istediler. Melik Eşref ona Moğol askerinin gelmek üzere olduğunu söylediyse de Sultan Celâleddin hiç aldırmadı ve kendisinin onun memleketinden çıkıp gitmesi için böyle söylediğini düşündü.

Sonunda Moğol askeri bir gece şehrin kapısına dayandı. Sultan Celâleddin ise melikin kızıyla uykudaydı. Moğol askerinin geldiğini söyleyerek onu uykudan uyandırdılar. Sultan, “Babanın hakkı varmış, biz onun sözünün bir kötü niyet olduğunu sanmıştık. Şimdi senin fikrin nedir? Bu hâl karşısında bana arkadaşlık edecek ve benimle beraber gelecek misin?” diye sordu melikin kızına. Kız evet diyerek olumlu cevap verdi. Sultan Celâleddin’in yıkanmak için sıcak su bulmaya bile vakti yoktu. Kapta bulunan ılık suyla yıkandıktan sonra kızı ata bindirdi ve ikisi birlikte gece yarısı kaçtılar. Bazılarıysa sultanın yalnız kaçtığını söyler.

Sözün kısası, Sultan Celâleddin artık saltanat gelinini üç talâk ile boşamıştı. Bir süre sahralarda, çöllerde dolaştı; akıbetinin ne olduğu tarihçilerce malum değildir. Bazıları onun esvabına ve atına tamah edildiği için öldürdüğünü söyler. Bazıları da onun saltanattan ve dünya işlerinden soğuyarak fakirlerin ve sufilerin giysilerine bürünüp Rûm ve Şam memleketlerinde kimsenin tanımayacağı şekilde yaşadığını söyler. Bu on sene zarfında sultanın bir yerde ortaya çıktığı duyuldu. Halk sevinip müjde davulları çaldı ve Moğolların zabıta memurlarına saldırdı. Sonradan bunun bir aslı çıkmadı ve bu yüzden Allah’ın birçok kulu Moğol askerlerinin elinde şehit oldu.

Şu aşağıdaki hikâyeyi arif şeyh Rüknüddin Alâüddevle-i Simnanî’den rivayet ederler.

Şeyh dedi ki: Ben bir gün şeyhim Nureddin Abdurrahman-ı İsferâyînî’nin meclisinde oturuyordum. Kendisi birdenbire kalktı ve çıkıp gitti. Müritlerini ve dostlarını evlerine gönderdi. Üç gece hankaha gelmedi ve müritler de acaba şeyhin başına ne geldi, sakın bir düşman taarruzuna uğramış olmasın diye telaşa düşerek onu aramaya çıktılar. Bağdat’ın viranelerini ve avlularını ihtiyaten aradılar. Sonunda şeyh akşam namazı hankaha çıkageldi ve dostları çok sevindiler.

Kendisine bu gaybubetin [kayboluşun] sebebini sordum. Şöyle cevap buyurdu: “Sultan Celâleddin saltanattan el çekip dervişler zümresine girmiş, senelerden beri taat ve ibadetle uğraşarak Ricalü’l-gayb mertebesine ulaşmıştır. Bugünlerde Bağdat’a bağlı olan Sarsar köyünde eskicilikle uğraşırken hakkın rahmetine kavuşmuştur. Bana gayb âleminden bu haberi verdiler. Ben de gidip yıkanıp kefenlenmesine katıldım. Bu üç gün zarfında onunla meşguldüm.” Ben ve diğer arkadaşlar hayrette kaldık ve “Bugün

hükümranlık kimindir? Kahhar olan tek Allah'ındır" [MÜ'MİN, 40:16] ayetini okuduk.

Tanrı ölümlü saltanat gelinini üç talâk ile boşayan kişiyi şüphesiz ki sadıklar, kutublar ve veliler derecesine ulaştırır.

Bu dünya ve bu insanların çekişmeleri nedir?
Köpekler ve leşlerle dolu bir toprak yığınından başka bir şey değildir.
Böyle bir ev için bu kadar feryat etmemiz,
Bir toprak yığını için bu kadar gurura kapılmamız nedir? [ŞİİR]

Sultan Celâleddin bu dünya leşini, leş yiyen Moğollara bırakmadan önce bu köpek Moğollarla daima mücadele etti; mecburi ölümden evvel kabul edilmiş ölümle ölmeden, hiç rahat ve huzur yüzü görmedi.

Ey arkadaş, sen hakiki bir hayat geçirmek istiyorsan ölmeden evvel öl.
Çünkü İdris böyle ölerek bizden evvel cennete kavuşmuştur. [BEYİT]

Manalar Yaratıcısı
KEMÂLEDDİN İSMAİL BİN CEMÂLEDDİN MUHAMMED BİN ABDÜRREZZAK-I İSFAHANÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Hayırlı bir halef ve hayırlı bir selefti. Hâce Cemâleddin bin Abdürrezzak'ın iki oğlu vardır: Biri Muinüddin Abdülkerim, diğeri Kemâleddin İsmail. Muinüddin çok faziletli ve bilgi sahibiydi. Kemâleddin de öyleydi. Bunların hanedanı İsfahan'da çok muhteremdi. Saidiye hanedanın büyükleri Kemâleddin İsmail'in yetişmesine çok çalıştılar. Onun da bunların övülmesi hakkında çok parlak kasideleri vardır. Nitekim bunlar hakkında şöyle demiştir.

Dinin rüknü Sa'îd-i Mes'ud öyle büyük adamdır ki, devrinde düzensizlik
Yalnızca yağma güzellerinin saçlarının buklelerinde görülür. [BEYİT]

Bir kasidesinde her beyitte saç anlamındaki "mû" kelimesini kullanmıştır ve bu kasideye nazire yazmak mümkün değildir, çünkü pek çok nazik ve garip manalar vardır. Kasidenin ilk beyti şu:

Ey saçının her teli yüzünden, bir gönlün belaya müptela olduğu sevgili.
İki cihan senin her bir kılının yarı değerindedir. [BEYİT]

Hâce Selmân ve bazı fazıllar bu kasideye nazire yazmışlardır.

Şairler ve büyük adamlar Kemâleddin İsmail’e hallâku’l-meâni “manalar yaratıcısı” derler; çünkü onun sözlerinde ince manalar vardır, ki birkaç defa okunduktan sonra anlaşılır. İşte şu iki beytinden onun nasıl sağlam bir tabiata ve zihne sahip olduğu görülür:

Senin o hayat suyu fışkıran ayağının toprağına kasem ederim ki
Eğer sen benim şiir müsvettelerimi anarsan
Onda manaların zillet ve mahrumiyete uğramaları tabiidir.
Çünkü garipler daima zillet ve mahrumiyete maruzdur. [ŞİİR]

Birtakım öğütleri ve bilgileri içeren şu kaside de Kemâleddin İsmail’indir:

Artık gönlümün perişanlıktan kurtulma, aklını başına alma,
Yaptıklarından pişman olma zamanı gelmiştir.
Âşıklık arzusunun ve hevesinin peşinde koşmak devri geçmiştir.
Şimdi gönlümün imana sarılması lazımdır.
Senin yanaklarının etrafında dolaşan gönlümün de,
Saçların gibi her esen rüzgârla perişan olması tabiidir.
Heva ve heves kadehinden gurur sarhoşu olan her kara gönül,
Güzellerin gamzelerinden daha çok fitne ve fesatçıdır.
Güzellerin saçlarının ve dudaklarının etrafında dolaşanların yüzü,
Onların hatları gibi günden güne kararır.
Ey gönül, kalbinin Tanrı rahmetinin penceresi olmasını istersen,
Akıl yükünü ten hücresinden dışarı et.
Allah’ın nuru, şeytanın evine iner mi?
Bir çingenenin çergisi, sultanın menzili olur mu?
Aklı şeytanın kölesi yapma.
Meleğin, şeytanın mutfağında ocakçı olması layık mıdır?
Kendini aşk ateşinde yak ve erit ki,
Bir mum gibi olan vücudunun sırf bir can olduğunu göresin.
Eğer ateşin sana gülistan olmasını istersen İbrahim gibi putları kır.
Eğer heves şeytanının emrin altına girmesini istersen,
Süleyman gibi sabah rüzgârlarının sırtına eyer koy.
Kutsiyet yoluna girmek ve kalbine Musa’nın arkadaş
Olmasını istersen ehlini ve nâ-ehlini bırak.
Asa gibi üzerine dayandığın dünya malını elinden bırakmazsan,
O asa Musa’nın asası gibi bir yılan oluverir.

Gönlünün arzusunun yerine gelmesini istersen,
Arzusuzluğun kölesi ol ki, bu dert
Aynı zamanda dermanının da mayası olsun.
Bu dönen kümbete gönül bağlama;
Çünkü bu azizlerin kanıyla dönen bir dolaptır.
Her şeyin senin için elde edilemeyen bir şey olması senin hırsındandır;
Hırsı bırak ki her şeyin kıymeti düşüp ucuzlasın.
Eğer senin zor olarak kabul ettiğin dünya işlerini
Kendine kolay yaparsan, o da kolay olur.
Başkalarının şeref ve haysiyetini yiyip kemirmek için
Senin dilin testere gibi daima baştan başa diş kesiliyor.
Dünya için her ay başında ömrün az olmasını,
Paranın çok olmasını istiyorsun.
İnsanlar suret itibariyle birbirlerine denktir;
Aralarındaki farksa Allah'a itaat ve isyan yönündedir.
Bir gümüş parçası, katırın avret yerine halka olurken
Bir parçası da Süleyman'ın mührü olur.
Farz edelim ki birçok zahmet çektikten sonra
İşlerin istediğin gibi düzene girsin, fakat neye güveniyorsun.
Bu kararsız alem bir anda yine başka türlü olur.
İhtiyarlık sabahı senin başını sarmıştır.
Bu yüzden gözyaşlarının yıldız gibi dökülmesinin zamanı gelmiştir.
Eğer sen Tanrı'nın sanat eserleriyle dolu olsan,
Bu âlemi bir gözden geçirsen gördüğün acayiplerden
Düşünme gücünün ağzı açık kalır.
Tamamen Yunan hikmet-i felsefesiyle dolu olsa bile,
Şiir kıyamette kimsenin imdadına yetişmez.
Din ve fazilet yalnız sadakat ile bu cihanın sahibi
Tanrı'nın emrine tabi olan kimsede bulunur.
Hakiki Müslüman olmayanlar, devlerin menzili olan
Bu dünyada canlarını selamete ulaştıramazlar.
Eğer sözlerimin başlığı Peygamber'in ve ashabının
Muhabbeti olursa ebedi kurtuluşa kavuştum demektir. [KASİDE]

Fazılların yanında Kemâleddin İsmail’in divanının kadri ve kıymeti vardır. Onun kemali vasfetmek açısından toktur. Şöhreti dünyanın her tarafında yayılmıştır.

Onun servet ve zenginlik sahibi olduğunu, düşkünlere daima yardım ettiğini söylerler. İsfahan ahalisinin bir kısmı ona kötü davranıp aleyhinde bulundular. O da bundan çok incindi ve bunun üzerine İsfahan ahalisini yerme hakkında şu şiiri yazdı:

Ey yedi yıldızın sahibi olan Tanrı, kan döken bir kâfiri gönder;
İsfahan’ın mahallelerinden Der-i Deşti’yi dümdüz etsin,
Cuybâre’den bir kan nehri akıtsın.
Onların her birini yüz parça yapsın.
Böylece ahalisinin sayısını çoğaltsın.

Cuybâre ve Der-i Deşti İsfahan mahallelerindendir. Az bir zaman sonra Oktay Kaan’ın ordusu geldi ve İsfahan’da bir katliam yaptı. Kemâleddin İsmail de bu arada şehit oldu.

Öldürülüşünün şöyle olduğunu söylerler: Moğol ordusu geldiğinde Kemâl sufi ve fakirlik hırkasını giymiş, şehrin dışındaki bir zaviyeye çekilmişti. Moğollar ona hiçbir şey yapmadılar ve hürmet gösterdiler. Ahali de kendi mallarını gizlemek için getirip onun zaviyesinde bulunan bir kuyunun içerisine koydu. Bir gün bir Moğol çocuğu elinde yayı olduğu halde onun zaviyesine geldi ve yayıyla kuşa ok attı. Bu sırada yüzüğü elinden fırladı, yuvarlanarak kuyunun içine düştü. Moğollar onu çıkarmak için kuyunun ağzını açınca oraya saklanmış olan malları buldular. Bunun üzerine orada daha başka malların olduğunu da sandılar. O malların da çıkarılıp verilmesi için Kemâleddin İsmail’i sıkıştırdılar ve bu yüzden de sonunda birçok işkenceyle öldürdüler. Öleceği esnada kendi kanıyla şu rubaiyi yazdı:

Gönlüm kanla doldu. İşte aşk uğrunda can eritmenin şartı
Ve onun huzurunda bendelik budur.
Bununla kullara güzel davranmak
Bu mudur diye söylemeye cesaret edemiyorum.

Onun şehadeti 635 yılı Cemaziyülevvelinin ikisinde olmuştur.

[OKTAY KAAN]

Oktay Kaan Cengiz Han'dan sonra hanlık tahtına hakkıyla oturdu. Büyük kardeşleri ve amcaları bütün işleri onun eline bıraktılar. O tevazu göstererek bu saltanattan istifa etmek istedi. Bunun üzerine büyük bir kurultay yaptıktan sonra, Tuluy Han onu kolundan tutup ister istemez hanlık tahtına oturttu.

Tarihçiler, Oktay Kaan'ın güzel ahlakı ve seciyesi hakkında o kadar uzun uzadıya yazmışlardır ki, anlatılamaz. O her ne kadar dinden bihaberse de mürüvvet ve insaniyete aşinaydı.

Tabakat-ı Nâsırî sahibi şu olayı anlatır: Bir gün Oktay Kaan ordusuyla pazardan geçiyordu, orada hünnap[90] gördü ve canı çekti. Kıymetini sordu ve kölesine "Şu bir kese altını götür, hünnap al" dedi. Vezirleri, "Bu satıcının elindeki hünnabın hepsinin kıymeti iki dinardır" dediler.

90 Hünnap: Bir yemiş çeşidi. Kabukları kırmızı, çekirdekleri sert ve zeytine benzer. İğdeye benzeyen meyveleri sonbaharda olgunlaşır.

"Evet, dediğiniz gibidir. Ama bu biçare fakir, senelerden beri böyle bir ticaret yapmak için burada oturmakta, ama benim gibi bir müşteri de düşmemiştir ve düşeceği de yoktur" dedi Kaan ve emretti, o kese altını götürüp adama verip hünnabı aldılar.

Tarih-i Cihangüşâ'nın yazarıysa şunu hikâye ediyor: Moğolların kanununda bir madde vardır. Kim gündüz suya girerse onu öldürürler, bunu uğursuz sayarlar. Bir gün Kaan yolda gidiyordu ve Çağatay da yanındaydı. Bir Müslümanın gusül etmek için suda yıkanmakta olduğunu gördüler.

"Bu adam bizim kanunumuza karşı hareket ediyor. Onu öldürmek lazımdır. Sen bu hususları ihmal ediyorsun, sonra ahali yüz bulur" dedi Çağatay, Kaan'a.

"Belki bu adam gariptir, bizim kanunlarımızdan haberi yoktur" dedi Kaan.

Çağatay pek cüretli ve hiddetliydi. "Bu adam bizim kanunlarımızdan haberdar olsun olmasın, kanunun şiddetini ve önemini dikkate alarak öldürülmelidir" dedi.

Kaan her ne kadar, "Bu adam gariptir. Kanunlarımızdan haberdar değildir; bizim emirlerimizi işitmemiştir" gibi birçok söz söylediyse de Çağatay kabul etmedi. Kaan bir süre tartıştıktan sonra, "Artık geç oldu, yarın hâkime soralım ve bu adamı pazarın başında asalım" buyurdu.

Akşam olunca da bu Müslümanı yanına çağırdı ve "Sen bizim kanunumuzu bilmiyor musun. Bu husustaki emirlerimizi işitmedin mi ki

böyle bir cürette bulunuyorsun?” dedi.

Biçare ağlayıp sızladı ve “Bilmiyordum, kabahatim yok” dedi.

Kaan ona bir kese altın verdi ve “Yarın hemen bu altını o yıkandığın dereye at ve hâkime, ben sulara para saklamıştım. Ben garibim ve bunun için kimseden bir şey işitmedim de” dedi.

Adam böylece yakasını kurtardı ve akşam olunca o bir kese altını tekrar Kaan’a getirdi. “Sen bu meseleden dolayı biraz işinden gücünden kaldın. Bu parayı al harca. Yiyip iç ve bana hayırduada bulun” dedi Kaan.

İyi ahlaklı insanlar yabancılara böyle hürmet ederler. Eğer ahbaplarına da yardımda bulunurlarsa nur üzerine nur olur.

Refî-i Lünbanî, Esîrüddin-i Evmânî ve Şerefeddin Şefreve, Kemâleddin İsmail’in akranındandır. Tanrı cümlesine rahmet etsin.

ŞEREFEDDİN ŞEFREVE-İ İSFAHANÎ

(Tanrı mezarını nur içinde bıraksın)

Fazıl ve ilim sahibiydi. İsfahan’da Atabek Şîrgîr’in devleti zamanında ona “meliku’ş-şuarâ” diye hitap edilirdi. Daima civar memleketlerin aşirleriyle sohbetler yapardı. Kemâleddin İsmail-i İsfahanî’nin babası Abdürrezzak onun hakkında hicivler yazmıştı. Dili çok keskin ve hazırcevaptı. Mücîrüddin-i Beylekânî hakkında ince hicivler yazmıştır.

Sultan Tuğrul hakkında şu kasideyi söylemiştir:

İnsanlar, vahşiler, devler ve periler o sultanın
Maiyetindedir ve onun emrine boyun eğerler.
Sultan Tuğrul’a bu taç, taht ve yüzük
Kendisi gibi padişah olan büyükbabalarından mirastır.
Zühre, Güneş, Ay ve Müşteri
Onun şarkıcısı, aşçısı, atının nalı ve kâtibidir.
Hava, toprak, su ve ateş
Onun kapısında perdeci, kapıcı, peyk ve askerdir.
Arslanlar, ahular, kurtlar, koyunlar, keklikler ve doğanlar
Onun adaletine sığınmıştır. Onun hizmetkârları ve
Kölelerinde mızrak, kılıç, süngü ve kalem bulunur.
Öküzler, balıklar, develer, atlar ve koyunlar
Onun sofrasında ziyafet için kurbandır.

Denizler ve madenler onun huzuruna
inciler, firuzeler, altınlar ve gümüşler saçarlar.
Onun meclisinde çalgıcıların ellerinde
Berbat, çeng, rubab, ney ve def bulunur.
Onun yiyip içip eğlenme bostanını gül ağaçları,
Şimşir ağaçları, selviler ve karaağaçlar vatan tutmuşlardır.
Onun doğanına ve parsına atmacalar,
Filler ve gergedanlar av olur.
Onun kötülüğünü isteyenlerin vücuduna
Kirpiler, leylekler, kargalar musallat olur.
Bülbüller, kumrular ve güzel sesli kuşlar
Onun bağında saz çalarlar.
Bülbüller, tutîler ve erkek tavuslar
Onun murat bağında daima cilve yapsınlar.
Padişahlar onun atının nalından
Küpeler, kemerler ve gerdanlıklar yapsınlar.
Onun hakkında kötülük düşünenlerin sırtlarında,
Başlarında ve ellerinde zırhlar, miğferler, zırhlı gömlekler ve
Kalkanlar parça parça olsun.
Gürzler, süngüler, oklar ve teberler
Onun düşmanlarının vücutlarına işlesin.
Onun binlerce olan şehirlerinde ve köylerinde
Turunçlar, portakallar, narlar ve ayvalar yetişsin. [KASİDE]

İkinci Bir Sahbân Olan

REFÎÜDDİN-İ LÜNBANÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Bu kişi Hâce Cemâleddin Muhammed binAbdürrezzak-ı İsfahanî'nin akranlarındandır. Lünban, İsfahan'ın köylerinden çok güzel bir köydür ve Refîüddin bu köydendir. Şiirleri latif bir şairdir ve genç yaştayken bu dünyadan ahrete göçmüştür.

Esîrüddin-i Evmânî, Refîüddin'in şairlik kudreti hakkında çok şiirler yazmıştır. Refî, Sa'îd-i Hirevî'nin çağdaşlarındandır.

Refîüddin’in Rey seyyidlerinden olup burada birçok emlak ve akarı bulunan Fahreddin Zeyd bin el-Hasan el-Hüseynî hakkında bir kasidesi vardır:

Ey sevgili! Benim aşkımın macerası senin kulağına nasıl gelecek.
Senin vuslat devletinin bana ulaşmasına hiç imkân var mı?
Ben kimim ki senin saf vuslat şarabına tamah edeyim.
Bana vuslatın hicranı ve bu şarabın tortusu kâfidir.
Senin yolunun toprağı gözlerime geliyor;
Oysa böyle kıymetli bir cevherin böyle bir kıymetsize layık değildir.
Benim başıma ne gelirse hevadan gelmiştir;
Evet, insana ne gelirse hevadan gelir.
Sırtım gam ve kederden iki büklüm oldu;
Ama yine de o büklüm büklüm olmuş saçlarına elim değmiyor.
Yüzüm kehribar gibi sarardı ve onun üzerinde kanlı gözyaşlarım
Kehribar üstüne düşmüş mercan gibi görünüyor.
Canım hicran gecesinde dudaklarıma geldi;
Mademki vuslat gününe kavuşmak
Benim için kabil değildir, bırak gelsin.
Senin aşkından gönlüm yüz parça olsa,
Onun her parçası senin aşkından ayrı ayrı yanar.
Senin oklarının karşısında yüz tane yabancı ve
Bir tane aşina olsa, onlar o aşinaya isabet eder.
Senden gelen mihnet ve meşakkat bir memlekettir ve
Binlerce halk o mihneti ve meşakkati bekler.
Böyle bir saltanat kime nasip olur.
Benim maceramı dinle,
Çünkü birçok gizli macera padişahın sarayına ulaşır.
Korkarım ki, senin çektirdiğin cefalar o seçkin ve
Büyük seyyidin kulağına giderse mahcup olmayasın.
O, din ve devletin medarı iftiharı, Hasan’ın oğlu Zeyd’dir.
Onun sözlerinden kulağına ilk merhaba sedaları gelir.
Eğer onun güzel huylarının kokusu saba rüzgârının burnuna giderse,
Sümbülün ve gülün renginden eteğini çeker.
Güneş her gün göğün ortasına geldiğinde

Ona saygılarını sunmak için aşağı eğilir.
Eğer onun ayağının tozları göklere çıksa,
Tutiya gibi yıldızların gözlerini nurlandırır.
Eğer bir devirde onun gibi bir kerem ehli olursa,
Artık bizim hepimizin nerelere ulaşacağını düşün.
Gözlerin güllerin renginden, kulağın bülbüllerin sesinden ve
Çalgıcıların nağmelerinden faydalandığı sürece, o daim olsun.

Refîüddin'in ve Esîrüddin-i Evmânî'nin divanları Acem Irakı'nda çok meşhur ve muteberdir; her ikisi de büyük bir şöhrete sahipti. Fakat Horasan ve Maveraünnehr'de unutulmuştu.

Manevi Fazıl

SA'ÎD-İ HİREVÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Güzel sözlü ve latif tabiatlı bir şairdi. Kadı Şemseddin-i Tabesî'nin akranlarındandır ve Cengiz Han'ın evladının saltanat sürdüğü devirlerde Horasan melikinin veziri olan Hoca İzzeddin Tâhir-i Feryûmedî'nin övücüsüdür.

Bu vezir Tûs'ta yaşıyordu; ama Hulagu Han zamanında emir Argun Aka'nın onun aleyhinde söylediği sözlerin sonucunda vezirlikten azledildi ve bir miktar parasına el konuldu. Onun yerine Hâce Vecîhüddin Zengî tek başına vezir oldu, ki o da Hâce İzzeddin Tâhir'in oğludur.

Sa'îd-i Hirevî'nin sözleri çok naziktir. Pûr Bâhâ, Sa'îd'in öğrencilerindendir.

Hâce İzzeddin Tâhir hakkında şu kasideyi yazmıştır:

Benim sevgilimin yüzü parlayan ayı geçmiştir.
Onun saçları benim gönlümü çevkân[91] topu kapar gibi kaptı.

91 Çevkân: Çöğen denilen ve eski Türkler arasında yaygın olup polonun atası sayılan bu atlı oyun, İranlılarca Çevkân, Bizanslılarca da Çukanyan adıyla oynanmıştır. Evliya Çelebi'nin yazdığına göre Osmanlılar bir meydanın iki tarafına iki sütun diker, ata binmiş oyuncular iki gruba ayrılır, meydanın ortasına adam başı büyüklüğünde ahşap bir top koyulur ve her taraftan birer atlı çıkıp bu topu ucu eğri sopalarla kendi kalesine götürmeye uğraşırdı.

O öyle bir güzeldir ki onun top gibi olan çenesi,
Dudaklarıyla yakutun güzelliğini ve hayat suyunun letafetini giderdi.
Eğer güzellik meydanı yasemin vücutlu dilberlerle dolu olsa,
O hepsine üstün gelir. Ey saba rüzgârı, gel, o yârin yanına git ve
Benim gönlümün derdinin dermanını onun kulağına söyle.
Eğer gülün senin yanında yapraklarını dökmesini istersen,
Ona benim sevgilimin yüzünün güzelliğinden bahset.
Eğer düzgün selvinin yerinden oynamasını arzu edersen,
Ona o güzellik gülistanının selvisinin güzel boy bosunu anlat.
Ben bu sırrı saba rüzgârına söylerken
O ayıplar arayan iftiracı dilber hemen kapımdan içeri girdi.
Onun çevkân gibi büklüm büklüm saçlarını görünce
Gönlüm yuvarlanan bir top gibi ayaklarına düştü.
Ona, “Bana bir öpücük vermez misin” der demez,
“Ey gözü dönmüş utanmaz, bunu gizli söyle” dedi hiddetle.
“Senin saçların benim gönlümü kaptı götürdü” dedim.
“Ey darmadağın söz söyleyen herif” dedi gülerek.
“Ey zarif dilber, sen her ne kadar cihanın canıysan da
Düzgün söz söyle” dedim ben de cevaben.
Ben öyle biriyim ki, bana böyle bir sözü kim söyleyebilir.
Bütün Horasan diyarının şairlerine galip gelmişim.
Yeryüzünde şairlerden yalnız ben kalmışım.
Fesahat ve belagatte hepsini geçmişim.
Ben güçlü, ilham verici ve düzgün şiirler söyleyen, latifeler yapan,
Sanatlar gösteren, uzağı düşünen bir şairim.
Ben senin gül yanaklarının vasfı hakkında böyle şiirler söylerken,
Sen bana “hezârı destan[bülbül] söyle”.
Dün kadının yanında fazilet iddiasında bulunan adama ne oldu.
Gel bakalım, bu davanı kanıtlarla ispatla; eğer o adam
Bu davasından dönmemişse ona “Gel, dünyanın vezirlerinin
Veziri olan kişinin övülüşüne dair de böyle şiirler söyle” de.
O devletlerin izzeti ve şerefidir.
Onun şerefli zatı olgunluk âleminde bütün insan türüne galiptir.
Adalet ve cömertlik cihanı olan bu Tanrı,

Faziletten hüner ve büyüklük topunu kapmış;
O yücelik topunu bu âlemin dışına götürmüştür.
Çünkü mıntıka onun çevkânı ve Zühal de [Satürn] onun topudur.
Top nasıl çevkânın elindeyse felek de onun hüküm ve tasarrufundadır.
Eğer deniz onun cömertliğinden şikâyet ederse,
Sen ona “Gel, bunu gözyaşlarıyla Nisan bulutlarına söyle” de.
Eğer onun yüceliği ve ağırbaşlılığı böyleyse,
O celaliyle bütün imkân âleminin fevkindedir.
Eğer zamana bir şeref vermesi olan kapısının toprağını
Can karşılığında satsa da sen bunu yine ucuz bil.
Bir kimse onun fermanına tabi olmazsa,
Sen onun olayların ve mahrumiyetlerin esiri ve değersizi olduğunu söyle.
Ey aklın sığınağı, mademki Mustafa’nın ahlakına sahipsin,
Seni öven bu kulunu Hassân ile beraber tut.
Şiirleri bu kadar latif olan, dünyada kim vardır.
Sen bu hakikati benim için değil, Tanrı’nın rızası için söyle.
Senin bu duacına, selameti için duayı
Benim gibi candan etmesini söyle. [KASİDE]

[HULAGU HAN]

Mengü Kaan’ın devleti zamanında Hulagu Han’a İran ülkesi padişahlığı verildi ve barış yılında 640’ta büyük bir kurultaydan sonra doksan bin askerle İran üzerine yürüdü. Hulagu, Cengiz Han’ın oğludur, gayet kudretli, kuvvetli, akıl fikir sahibi bir handır.

Zamanında bütün İran ülkesini ele geçirdi. Fetret devirlerinde uğradığı harabeleri imar etti. Bid’atleri kaldırdı. Memleketlerin kanunlarını öyle bir düzene soktu ki, bundan fazlası düşünülemez. Melahide’nin kalelerinin ve memleketlerinin üzerine yürüdü, hepsini ele geçirdi.

Hakîm-i fazıl Hâce Nâsırü’l-hak ve’d-dünya ve’d-din Muhammed Ebû Câfer et-Tûsî, o günlerde Melahide’nin memleketlerine ve dağlarına düşmüştü. Hanın hizmetine girmek için koştu geldi ve birkaç yıl onun hizmetinde kaldı. Hanın bu kişi hakkında büyük sevgisi ve inancı vardı. Hâce Nâsır Meraga’da bir rasathane kurdu; Müeyyedüddin el-Arîzî, Necmeddin Debîran ve diğerlerinin yardımıyla Zeyc-i İlhanî’yi meydana getirdi.

Hulagu Han, Bağdat halifelerinin köklerini kazıdı; Bağdat'ta yağma ve katliam yaptı. Son halife Müstâsımbillâh'ı öldürdü. Bunlar tarihlerde meşhur ve herkesçe de malumdur.

Hulagu Han altı yüz altmış üçte vefat etmiştir.

Fazılların Kendisiyle Övündüğü, Kadı
ŞEMSEDDİN-İ TABESÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Horasan âlimleri ve fazıllarının en ileri gelenlerindendir. Her ne kadar kadı oğlu olsa ve kendisi de Tabes kadısı olsa da, dârü's-saltanat Herat'ta otururdu. Birçok fazileti ve kemalinin yanı sıra mertebesi yüksek bir şairdi. Ahlakı güzel ve gösterişli bir adamdı.

Sultan-ı sa'îd Baysungur (Tanrı burhanını nurlandırsın) Şemseddin-i Tabesî'nin divanını Şemseddin-i Hattat'ın yazmasını emretmişti. Şemseddin adlı bu hattat kâtipler arasında Şems-i Baysungurî diye meşhurdur. Sultan Baysungur birçok kez bu iki Şemseddin hakkında, "Tanrı tarafından verilen böyle bir şiir ve böyle bir yazı pek nadirdir" diye buyurmuştu.

Kadı Şemseddin fazılların sultanı Sadru'ş-şerîa'nın çağdaşıydı. Sadru'ş-şerîa fazılların ileri gelenlerindendir. Bu ikisi birbirleriyle tanışır ve görüşürlerdi. Derler ki: Kadı Şemseddin, Sadru'ş-şerîa'nın ilim ve kemalinin şöhretini işitti ve görüşmek için Buhara'ya gitti. Ziyaretine gitmek istediği gün, Sadru'ş-şerîa gece bir kaside söylemişti. Talebelerine ders okuttuktan sonra bu kasideyi okudu. Fazıllar bu kaside hakkında tenkitte bulundular. İste şu beyitler o kasidenindir:

Kalk, sabah oldu. Şarap bir yanda, sen ve ben bir yanda;
Her taraftan horoz sesleri geliyor, kalk ki
Kadeh de kalkmış tek ayak üstünde dinliyor.
Şarap sofrasına otur ki,
Sürahi iki dizinin üstüne çökmüş oturuyor;
İçindeki renkli şarabı iç ve kendini
Bu dönen gök şişesinin içinde bir taş farz et.
Ey güzel bir ahu gibi olan, gözlerinin avı gönlüm olan.
Ey perişan kakülleri ceylanın nefesi gibi kokan!
Senin kırmızı şeftaliye benzeyen yakut dudaklarının hasretiyle
Dövüne dövüne kırmızı yanaklarım erik gibi mosmor oldu.

Şemseddin meclisten kalkıp gitti. Hemen bu kasideye bir nazire yazıp getirdi ve Sadru'ş-şerîa'ya verdi. Şu beyitler de o kasidedendir:

Saba rüzgârı yüzündeki saçları bir yana attığında
Gâliye zülüflü gece bir feryat kopardı.
Senin saçlarından bir büklüm mü açıldı,
Ne oldu ki felek her tarafta misk kaleler kurdu.
Âhu, senin gâliye gibi etkili hattından utandığı için
Ciğeri yanmış bir halde gam vadisinde kaldı.
Sedef gibi olan gözlerin inci gibi yaşlarla dolmasını istemezsen,
Söz söylerken o inci gibi dişlerini gösterme.
Senin geceler yaratan saçların ile gündüzler doğuran yüzün,
Amber ile kâfurun birbirleriyle karışmasına benzer.
Sen artık bizim hasta gönlümüzü ne vakte kadar
Böyle çeke çeke o iki kaşının takına götüreceksin.
Para cihetinden bir gün işlerimin yoluna gireceğini söylemiştin.
Evet, ben de hep bunu ümit ediyorum. Fakat hani ya?
Ben artık düşünme gücümün kapılarını kapadım.
Bu altı köşeli evden ve bu dokuz katlı perdeden
Bir şey zuhur edeceğinden ümidi kestim. [KASİDE]

Sadru'ş-şerîa bu şiiri okuduğunda "Şemseddin'in zihninin doğruluğuna, tabiatının inceliğine ve şairliğine aferin" dedi. Kadı Şemseddin bir süre Sadru'ş-şerîa'nın derslerinde bulundu ve ilim vadisinde zamanın mükemmel bir âlimi oldu.

Eşi bulunmayan imam ve âlimlerin sultanı olan Sadru'ş-şerîa zamanın en ileri gelen büyük âlimlerinden, Buhara'nın büyük adamlarındandır. Bu kadar fazl ve kemalinin yanı sıra şairliğinde de letafet ve zarafette eşi yoktur. Onun eserleri yeryüzüne yayılmıştır.

Sonra Mevlana Şemseddin Buhara'dan Horasan tarafına gitti. Sultan Celâleddin zamanında hakkıyla Horasan veziri olan Nizâmü'l-Mülk'ün meclisinin nedimi oldu. Şemseddin'in bu vezir hakkında çok parlak kasideleri vardır. Bu kaside onlardandır:

Ey yanaklarında güllerin yüzü terleyen, kalk.
Ömür bağını şarabın kokularıyla tazelendirelim.
Sabah vakti ye iç eğlen, dudaklarını şarap ile gülümseyişlere boğ.

Ne zamana dek ağzını ney gibi zamanenin havasıyla dolduracaksın.
Eteğini sürüyerek gül ve sultanının hizmetine sallanarak git.
Serviler ney gibi kollarını bağlayıp senin hizmetine hazır dursunlar.
Bülbüle bak ki, senin yüzünün güzelliğinin bağını arayarak
Dünyanın her tarafına ayak basmıştır.
Sen o dilbersin ki, gülün zenhâr renkli giysisi
Senin yüzünü kıskanmaktan bin parça oldu.
Senin yüzüne bir kere baktığında,
Baharın tüm güzellikleri onun tabiatında toplanıp gizlendi.
Gül, atılmış bir ipek parçasından başka bir şey değildir.
Senin yanaklarının ona nisbet edilmesine artık meydana verme.
O, kara kalpli cadı sıfatlı bergiz gibi gözlerinden sor,
Bu zulüm daha ne kadar devam edecek,
Vezirin adaleti cihana yayılmıştır.
Bundan sonra, artık zamane gibi zulüm kılıcını çekme;
O, din ve devletin öyle kutlu bir veziridir ki,
Onun eli Tâ’î hanedanının cömertlik kaidelerini hükümsüz bırakmıştır.
O adaletli Muhammed Nizâmü’l-Mülk’tür.
Onun düşünceleri ve görüşleri
Yıldızlar padişahı olan Ay’ın yüzünü dağlamıştır.
Felek cömertlik işlerini harap ettiğinden beri,
Rey memleketinin vezirinin bütün eserleri hükümsüz olmuştur.
Takdir, onun yüce reyi işaret etmeden varlık alemine hiçbir şey getirmedi.
Onun kutlu kişiliği dünyaya geldiğinde ikbal dedi ki:
“Seni Tanrı getirdi, ey çocukçağız!”
Onun tabiatı hırsa dedi ki: “Para ve gümüş işleme;
Çünkü birisi kara kalpli, diğeri de beyaz izlidir.”
Onun alaca ve hoş adımlı atının nalı bir yerde iz bıraksa,
Artık bu dünya padişahlık tacına nasıl meyleder?
Bir kişi güneşin alnının nurunu görürse,
Bilirim ki artık o, gölgeyi hiç hatırına getirmez.
Ey gökler gibi yüce olan, senin yerin
Zühal [Satürn] gibi, ayın ve yıldızının başının üstündedir.
Senin elinin yanında ben büyük denizleri nasıl övebilirim;

Kevser çeşmesinin yanında şaraptan kim bahsedebilir.
Senin bir devlet iksiri olan kapının toprağından,
Yılanın gözbebeği bir ziynet olur.
Hayat için tabiatta itidal gerektiği sürece
Senin büyüklüğünün şöhreti kabile kabile dolaşır. [KASİDE]

Şairlerin İmamı, Mevlana

İMAMÎ-İ HİREVÎ

(Tanrı rahmet eylesin)

Horasan'ın fazıllarındandır. İlmi ve fazlının yanı sıra eşi olmayan bir şairdi. Şeyh Muslihüddin Sa'dî-i Şirazî ve Hâce Mecdüddin Hemger-i Fârisî'nin çağdaşıydı.

Nüzhetü'l-Kulûb sahibi şöyle anlatıyor: Bir gün sahib-i divân olan Hâce Şemseddin Muhammed ve Abaka Han zamanında Melik Muinüddin-i Pervane, Mevlana Nureddin-i Rasadî ve Melik-i Zevzen'in neslinden Melik İftihârüddin-i Kirmanî hep beraber birer kıta yazarak Hâce Mecdüddin Hemger-i Fârisî'ye gönderdiler ve ona Rûm memleketlerinin hali hakkında sordular. Pervane şu beyti söyledi:

Bunun pervanesi Faris'in mumu ve
Millet ve dinin mecdinden soruyor. [BEYİT]

Melik İftihârüddin ve Nureddin-i Rasadî de şu beyti ilave etti:

Senin öğrencilerinden, kulların
İftihâr ve mazlum Nur hazırdırlar.

Sahib-i divân da şu şiiri söyledi:

Senin hazretine devlet nasıl lazımsa,
Duacın olan Sahib-i divân da o lazımın gereklisidir.
O memlekette senin, Sad'î'nin ve İmamî'nin
Şiirlerinden hangisini daha çok beğenirler.
Bunu sen tayin et; çünkü insaf mülkü
Senin elinde mum içindeki mühre gibidir. [ŞİİR]

Hâce Mecdüddin cevap olarak şu rubaiyi gönderdi:

Biz sözleri güzel bir tutî gibiysek de,
Sa'dî'nin seher gibi sözlerinin üzerinde sinek gibiyiz.
Ama şairliğe gelince ben ve Sa'dî
İmamî'ye asla erişemeyiz.

Bunların İmamî hakkında söyledikleri şiir sanatına dairdir; yoksa Sa'dî'nin sözlerinin derecesi yüce ve üslubu da yüksektir. Onun sözleri

hakikat ve tarikattan nişan verir, latiftir.

Herat alimlerinin ileri gelenlerinden olan İmamî, bazen Kirman ve İsfahan'da da ikamet etmiştir. Herat kadıları İmamî'nin neslindendir.

Horasan sadrlarından ve vezirlerin bakiyesinden olan Hâce Fahrü'l-Mülk, İmamî'nin mürebbisiydi. İmamî şu kasideyi Fahrü'l-mülk'ün övülmesi hakkında buyurmuştur:

Dudakları saf şarap ile yıkanmış bir keklik gibisin. Evet kekliksin,
Bu nur için boynunda amberli bir gerdanlık bulunuyor.
Meclislerde renkli bir sülünden daha güzelsin.
Muharebelerde çakır gözlü doğandan daha çeviksin.
Güneşe naz edersin, buna şüphe yok.
Müşteri ile Ay'a alay ederek gülmekte haklısın.
Ay gök renkli noktalı bir giysi içerisinde bulunuyor;
Sense örülmüş giysilere bürünmüşün.
Fıstık rengindeki bağaltakın [hırka] altında,
Senin gümüş gibi bedenin suda akseden mehtabın aydınlığına benzer.
Gözyaşlarımın üzerinden sana kayık gönderiyorum,
Çünkü kayığı sevdiğini görüyorum.
Dehr yaygısının üzerinde güzellik mülkünün padişahıysan bile,
Hâce'nin meclisinde yerin piyadenin yeridir.
O, ümmetlerin tacı, cihanın hidivi, mülk ve ilmin fahridir.
Âdem'in neslinden gelenler içinde o cevherdir, geri kalanlar ise taş.
Serverlerin yanında kerem ile adı anıldığında,
Zamane onun için canını feda eder.
Ey memleketin büyüklerinin şeref ve izzeti olan,
Büyük bir selahiyet sahibi olan kişi;
Sen vezirlerin sadrı ve dolgun ayı,
Yıldızlarla süslenmiş göklerin ürünüsün.
Tabaka tabaka feleğin yuvarlak yaratılmasındaki gaye yine sensin.
Fazilet baharında kokulu ve hafif bir rüzgârsın.
Ahlak yönünden Havernak sarayına[92] benzersin.

92 Havernak sarayı: İran şahlarından Numan bin Münzir tarafından ülkesinin en büyük mimarlarından Sinimmar'a yaptırılan ve eşsiz güzelliği

mimarının ölümüne yol açan efsanevi saray; günün değişik saatlerinde gelen ışıklara göre farklı renklere bürünürmüş.

Devletin kalesi olan ihtiyat hisarının yanında
Bahr-i muhit [okyanus] bir hendek bile olamaz.
Senin meclisin olmadan yeme içmeye meyledilmez,
Senin kadehin olmadan saf şarabın yüzüne bakılmaz.
O hediyeler veren elinle cömertliğin adını sen koydun.
Sen, ikbal mastarlarından çıkmış bir sadrsın.
Hakikati bilen akıllılar senin faziletini görmüşlerdir.
Senin muhabbetine asılan gönül,
Sevgilinin saçları gibi asılı kalmaktan zahmet çekmez.
Bu şiirin kafiyesi muğlak oldu;
Herkes onu okuyamasın diye böyle yaptım.
Ben Fars dili konuşanlardanım, onun için
Herkesçe gülünç olan kötü yazılmış Arapçadan çekindim.
Muizzî ve Ezrakî gibi şiir söylemeyi
Arzuladığım için gönül alıcı sözleri aradım.
Ferezdak her ne kadar güzel söz söylerse de,
Böyle kafiyelerle bundan daha güzel söz söyleyemez.
Senin huzurunda fazilet arz eden ahmaktır,
Çünkü Basra’ya hurma götürmek ahmaklıktan ileri gelir.
Felek ve dünya böyle kaldıkça her muradına ve
Felekten istediğin her saadete nail olasın. [KASİDE]

Derler ki Fahrü’l-Mülk bir gün fetva almak maksadıyla şu kıtayı yazıp Mevlana İmamî’ye gönderdi:

Zamanın en faziletli bilginlerinin başı, millet ve dinin imamı,
Şeriatın sahibi şu meselede ne buyurur: Eğer bir kedi geceleyin
Zulüm ve eziyet ile kumru ve güvercini kafesten kapıp öldürürse,
Güvercinin sahibinin kısas yapmak için
Kediyi öldürüp kanını dökmesi, şeriat açısından caiz midir?

Mevlana İmamî’nin cevabı:
Ey ahlakının kokusundan akıl dimağına
Can rüzgârı gelen hoş sorucu! Kediye kısas lazım gelmez.
Peygamber, mümtaz şeriatında böyle kısas emretmez.

Bir kuşu bir ağaç dalında gören ve onu pençesiyle tutup öldüren
Kedi gibi olan avcı, o biçare kediden daha az kabahatli değildir.
Eğer efendiniz gümüş gibi nezih kolunu korumak isterse,
Kedinin kanıyla bulaştırmasın. Eğer kumrunun ve güvercinin
Yaşamasını arzu ediyorsa, kafesi yüksek bir yere assın

[ABAKA HAN]

Abaka Han'a gelince; Hulagu Han'dan sonra saltanat tahtına oturdu. Kendisi kahr, görüş ve tedbir sahibi mert bir adamdı. Vezirlik makamını rahmetli sahib-i divân Şemseddin Muhammed'e verdi. Ona bir ordu göndererek bazı memleketleri ele geçirdi.

Hâce Nâsırüddin Meraga'daki rasathane binasını her ne kadar Hulagu Han zamanında başladıysa da Abaka Han zamanında bitirdi. Abaka Han bunun için otuz tümen sarf etti. Abaka Han yazın yaylada ve kışın Meraga'da otururdu. İran topraklarının büyük kısmında yedi sene padişahlık yaptı.

Bir gece Tebriz civarındaki Ucan yaylasında oturuyordu. Birdenbire ona bir korku geldi. "Büyük bir kuş üzerime doğru yürüyor" diyerek okunu ve yayını istedi. Bunları kendisine verdiklerindeyse birdenbire yere düşüp canını Tanrı'ya teslim etti. Onun bu şekilde vefatı 674 senesinde gerçekleşti.

Olgun Fazıl

FERÎD-İ AHVEL

(Tanrı rahmet etsin)

İmamî-i Hirevî'nin akranlarındandır. İsfahan'da Saidiye hanedanı zamanında ortaya çıktı; ehliyetli ve mükemmel bir şairdi.

Gece ve yıldızlar hakkında şu kasideyi çok güzel söylemiştir:

Akşam vaktinde bir dolap gibi olan denizin
Dalgalarının içinde altından yapılmış kayık battı
Ve civadan yapılmış bir tepsi zuhur etti.
Bu denizin dalgalarının üstünde,
Büyük bir denizin üzerinde yüzen
Ördek kümeleri gibi binlerce yıldızlar doğdu. [KASİDE]

Feleklere ait birçok bilgi verdiği bu kasidenin sonunda yıldızların ve güneşin vasfını yapar. Sultan-ı sa'îd Baysungur, Baba Sevdaî'ye bu kasideye nazire yazmasını emretti. Baba'nın kasidesinin matlaı:

Yıldızların şahı bu feleğin üzerinde
Darab'ın çadırını kurduğunda bir sincap rengindedir.
Bu sincabî köşkün içinden kürke bürünmüş olan padişah zuhur etti.

Ferîd, bu kasideyi çok kısa sürede yazıp bitirişine kendisinin de şaşırdığını şu beyitinde söylüyor:

Ferîd bu şiiri İsfahan'da inşa etti. Bu şiirin bu kadar çabuk
Yazılmasında onun tabiatı acibeler meydana getirdi. [BEYİT]

Baba Sevdaî gösterdiği sanat mucizesini şu beyitle ifade ediyor:

Ferîd bu kasideyi İsfahan'da pek acele yazmıştır.
Fakat Sevdai onun naziresini Baverd'de bir saatte yazmıştır. [BEYİT]

Böyle sağlam seksen beyitli bir kasidenin bir saatte yazılması akıldan uzaktır. Bu herhalde avamın dilindeki "bir saatlik ömür için ömrün boyunca gam yeme" sözünde geçen saattir. Halk dilinde az bir zamanı böyle bir saatle ifade ederler. Nitekim üstat ta şu beyitte böyle diyor:

Fırsatı ganimet bil! Çünkü âlem bir andır;
Ve bir an bilgin bir adamın indinde bir âlemden daha kıymetlidir.

Peygamber de "Dünya bir saattir, onun hepsini itaat, idadet ve ibadete sarf et" diye buyurmuştur.

Manalar Hazinedarı

ESÎRÜDDİN-İ EVMÂNÎ

(Tanrı rahmet eylesin)

Hoş tabiatlı ve fazilet sahibi bir kişidir. Divanı meşhurdur. İlimde Nâsırüddin-i Tûsî'nin öğrencisidir. Aslen Hemedanlıdır. Arapça birçok şiiri vardır ve âlimane söyler.

Kışın niteliklerini söylediği bu kasideyi, Atabek Özbek bin Muhammed'i övmek için yazmıştır:

Bulut öd ağacının dumanına benziyor;
Fakat öd dumanının kâfuruna gebe olması çok tuhaftır.
Suyun içinde gümüşten bir zırh görüyorum;

Bu zırha güneşin kılıçları [şuaları] nasıl tesir ediyor.
Suya bak ve eski padişahları hatırla.
Su behmen ayının93 soğuğundan buz tutmuş,

93 Behmen: Güneş takviminde yılın 11. ayına (kış mevsiminin ikinci ayı) ve her ayın ikinci gününe behmen denir. Zerdüşt inanışında altı büyük melekten biridir.

Bağlarla bağlanmış Zal'a94 dönmüş.

94 Zal: İranlı kahraman Sam'ın ak saçlı doğan ve bu yüzden babası tarafından terk edilen, simurg tarafından beslenip büyütülen oğlu. Büyüdüğünde babasına yeniden kavuşacak ve Sistân hükümdarlığını elde edecektir. Efsanelere göre yokluklar ve talihsizlikler içinde ölmeden önce bin yıldan daha uzun yaşamıştır.

Güneşi bulutların beyaz iplikleriyle örmüşlerdi,
Ben onun için onda bir iğne ucu göremiyorum.
Dünya epey zamandan beri çıplaktı;
Bulut terzisi ona beyaz bir gömlek giydirdi.
Eğer güneş karanlıklar içindeki Hızır'ın çeşmesinde değilse,
Neden bulutların arkasında gizli kalıyor.
Akan sular buz tuttu, öyle ki buz sanki
Husrev'in hançeri gibi, hem su hem demir gibi oldu.
Melik Muzafferüddin ve cihanın husrevi Özbek,
O varlık memleketin ruhu ve âlem de tenidir.
Ey devrin biricik husrevi! Söz ehlinin üstadı olan
Unsurî'den şu tahallüsü dinle:
Mane kılıç ve kefen ile senin huzuruna gelmek için
Dağı kesen kılıç ile bulutlardan bezler yayar.
Gündüzün çerağı parlamıyor,
Sen felekten çerağ gibi parlak şarap iste.
Her ne kadar karanlıksa da, sen parlak kadehi getir.
Şu benim gözlerim şarapla parlayan kadehe dönmüştür.
Senin okunun demiri gagalı bir kuş gibidir
Ve onun danesi düşmanların kalbidir.
Ey yegâne padişah, senin kılıcın düşmanın günahıdır;
Onun için düşmanın onu koynuna almak ister.

Eğer zamane, âşıklar gibi senin yüzünün aşkıyla
Eteğini parça parça ederse şaşırma.
Ey hünerlerin sığındığı büyüklerin güneşi,
Zamanın sadrazamlarının büyüğüne yaptığın ziyafet mübarek olsun.
O, devlet ve dinin Mücrire ve Irak sadrazamlarının medarı iftiharı
Ve yeterlilik yönünden yüz tane Nizâmü'l-Mülk
ve Hasan derecesindedir.
Eğer Cem'in hükümet sürdüğü devirde vezirlik olsaydı
Saltanat yüzüğü Ehrimen'in[95] eline düşmezdi.

95 Ehrimen: Fars mitolojisinde bütün devlerin, cadılar ve perilerin önderi olan Ehrimen, iyilik tanrısı Ahura Mazda'nın en büyük düşmanıdır. Tüm kötülükler, zulüm, bilgisizlik ve diğer karanlık şeylerin kaynağı odur.

Sırtına binenleri yere yuvarlayan
Dehrin bu azgın, alaca atı sana itaat etsin.

MEVLANA RÜKNÜDDİN-İ KABÂÎ

(Allah rahmet etsin)

Belli başlı şairlerdendir. Esîrüddin-i Evmânî'nin öğrencisi ve Pûr Bâhâ'nın üstadıdır. Türkistan'dan kalkıp seyahat ederek Acem Irakı'na geldi ve İsfahan'da Bedreddin-i Câcirmî ile buluştu. Onunla karşılıklı şiir söyleyip tartışmalar yaptı; fakat onun sözleri Bedreddin'in sözlerinden daha kuvvetlidir. Bedreddin-i Câcirmî'nin üstadı olan Micerî de Kabâî'nin çağdaşlarındandır.

Kabâî, Bedr-i Câcirmî hakkında şu beyiti söylemiştir:

Ben şiir eriyim, onun için lakabım Kabâî'dir.
Ey Bedr-i Câcirmî, kadınlar gibi sana Mi'cerî [baş örtüsü] diyorlar.

Rüknüddin, Hâce İzzeddin hakkında şu kıtayı söylemiştir.

Ey velinimet, bu yıl ne oldu. Ben felaketler görmüş,
On yıl bu devlete türlü türlü mahrumiyetler içinde
hizmet ettiğim halde böyle biçare ve mazlum kaldım.
Benim vazifem hizmet ve duadır.
Bu iki vazifeyi yapmaktan hiç geri kalmadım.
Dehr ü devran, bunların her ikisi de zalimdir.
İnsanoğullarıysa bunlardan daha cahil, daha zalimdir.

Ben ilim ve hünerlerden boş olmadığım gibi,
Sen de türlü türlü ilimlerden uzak değilsin.
Ne sen bu ihsanı yaparak müflis oldun, ne de ben nimet sahibi,
Ne sen hizmetçi oldun, ne de ben efendi.
Sen daima olduğun gibi maliksin, ben de köleyim;
Sen hâkimsin, ben mahkûmum.
Bu beyit fazilet sahibi Senâ'î merhumundur. Tanrı rahmet etsin.
Rızk senin uhdendedir, bunu ister lütuf ve istersen bir maaş diye ver.

[KABÂ HÂKİMİ PEYGU ve BEŞ OĞLU]

Kabâ vilayeti çok ferah bir yerdir ve Türkistan'ın en ilerisindedir. Burası büyük bir şehirdi, ama şimdi haraptır. Moğolların ve Kalmukların yurdu olmuştur.

Hâce Nâsırüddin-i Tûsî Hilâfetnâme-i İlâhî kitabında şöyle yazıyor: Togan'ın oğlu Peygu, [Nâsırüddin] Sebüktekin'in oğlu [Gazneli] Sultan Mahmud zamanında Kabâ'nın hâkimiydi. Çok adaletli ve hayırlı bir adamdı. Ömrünün sonunda kulakları ağır işitmeye başladığında, "Ben artık mazlumların ahlarını, feryat ve figanlarını işitemeyeceğim" diye zâri zâri ağladı. Bunun üzerine emretti. Tahtını meydana kurdular. Kendisi tahtının üzerine oturdu ve "Kimin bir zulümden şikâyeti varsa kırmızı esvap giysin" diye ferman buyurdu. O böyle kırmızı esvaplı gördüğü adamları çağırır, ellerindeki arzuhalleri alır ve dikkatle gözden geçirirdi.

Bu fani ve kara toprak âleminden cennetin ebedi bahçelerine göçtüğünde Peygu'nun beş oğlu vardı ve memleketini bu beş oğlana paylaştırdı. Sultan Mahmud bin Sebüktekin Semerkand ve Maveraünnehr'i zapt ettiğinde Kabâ'nın hâkimi bu beş kardeşti ve sultan onlardan haraç istedi. Onlar da şu kıtayı yazıp sultana gönderdiler:

Biz beş kardeş Kabâlıyız; deniz yürekli ve güneş fikirli adamlarız.
Biz bütün yeryüzünü elimize geçirdik.
Şimdi sizin memleketleri de almak niyetindeyiz.
Eğer felek istediğimiz gibi dönmezse, onun çemberlerini sökeriz.

Sultan bu şiiri okuyunca bunların kafalarına kibir ve gururun yerleştiğini; "Biz bütün yeryüzünü zapt ettik" dedikleri için onların yeryüzünde Kabâ'dan başka memleket olmadığını zannettiklerini anladı. Şair Unsurî'ye buna bir cevap vermesini emretti ve o da şu kıtayı söyledi:

Nemrud, Âzer’in oğluna demişti ki:
“Biz bütün insanların Tanrısıyız.”
Cebbar olan Tanrı yarım bir sivrisinekle
Onun cezasını çok güzel verdi, biz buna şahidiz. [KITA]

Sonra da onların terbiyesini vermek için Arslan Câzib’i gönderdi. Arslan Câzib Kabâ’yı kuşattı ve kalede kıtlık baş gösterdi. Ne yapacaklarını şaşıran beş kardeş, şu kıtayı yazıp gönderdiler:

Biz Kabâlı beş kardeşiz, kıtlıktan âciz kaldık ve size yalvarıyoruz.
Ey padişah, sen Mısır mülkünün azizisin ve biz de günahkâr kardeşleriz.
Bizim kıymetsiz bir malımız var bunu takdime senden utanıyoruz.
Fazl ve kereminden bizim perişan halimize acı, çünkü pek biçareyiz.

Sultan bu şiiri okuyunca bunlara acıdı. “İlk gönderdikleri kıta kibir ve gururlarını gösteriyordu; onun için cezalarını vermek lazımdı. Fakat bu ikinci kıta onların âciz ve biçare oluşlarının bir nişanesidir. Artık bunların kabahatlerini affetmek lazımdır” diye buyurdu ve bunun üzerine ordunun bunların vilayetinden çekilmesini emretti. Bu memleketi beş kardeş arasında taksim etti.

[ARSLAN CÂZİB]

Arslan Câzib, Sultan Mahmud bin Sebüktekin zamanında Tûs ve Nişabur’un hâkimiydi. Onun sultanla akrabalığı olduğu Selçuklu tarihinde yazılıdır.

Hayrat ve hasenat sahibi bir adamdı. Nişabur’dan Merv’e, Fas’tan Herat’a giden dörtyol üzerindeki taş ribatı [kervansaray] o yaptırmıştır. Yolcular yeryüzünde bundan daha mükemmelini görmemişlerdi, ama bu ribat bugün harap olmuş durumdadır. Arslan Câzib’in kabri de bu ribatın içindedir ve kabrinin etrafında şu Arapça ibare yazılıdır:

Her saltanatın sonu zeval, her insanın sonu ölümdür.
İnsanlar için ebedi hayat yoktur.
Bu ebedi hayat ancak ölmeyene,
Mülk sahibi Allah’a mahsustur.

Emir-i kebir, alimlerin yardımcısı, fazılların mürebbisi, fakirlerin sığınağı, kişiliğini vasıflandırmakta kalemlerin âciz kaldığı, hakkın ve dinin nizamı olan Ali-Şîr’in (Tanrı onun devletinin gölgelerini Müslümanların başından

eksik etmesin) parlak kalbi daima büyüklerin âdetlerini yenileyip onları diriltmekte olduğu için, bu ribatın yanında öyle bir yeni ribat yaptırdı ki, feleğin gözü böyle bir bina görmemiştir. Bu bina bugün bütün yolcuların ve o civarda bulunan bütün mücavirlerin sığınağıdır. Güzellikte bir gelin gibi süslenmiştir. Tanrı, bu hayret madeni olan emirin şerefli vücudunu daima korusun.

Senin cömertlik elinin Âdemoğullarına yaptığı lütuf ve keremi
Bir baba oğluna yapmamıştır. [BEYİT]

Fazılların Meliki, Hâce

MECDÜDDİN HEMGER-İ FÂRİSÎ

(Tanrı rahmet eylesin)

Faziletli ve hünerli bir kişiydi. Zamanımızda zâhir ve bâtında fazileti ve istidatıyla eşi yoktu. Yazısı ve sözü çok güzeldi; sultanların ve hâkimlerin meclislerinin nedimiydi. Soyu Kisrâ� [Key]Kubâd oğlu Nûşirevân'a ulaşır. Asil ve soylu bir adam olduğu için hâkimlerin, şeriflerin, devlet ve mevki sahiplerinin yanında daima hüsnü kabul görürdü.

Zamanında Fars ve Acem Irakı' nın meliku'ş-şuarâsıydı; o zamanın şairleri şiir ilminde bir zorluğa rastladıklarında ona müracaat ederlerdi. Hâce Mecdüddin'in divanı Irak'ta büyük şöhret kazanmıştır. Onun latif ve zarif sözleri halkın yüksek ve aşağı tabakası arasında ünlüdür.

Rivayet ederler ki: Hâce Mecdüddin, Atabek Sa'd bin Ebû Bekir ile tavla oynardı. Atabek bir sene kadar tavlayı terk etti ve Hâce de bunun üzerine şu kıtayı yazıp ona gönderdi:

Ey padişah, geçen sene senin lütuf ve keremin beni o hale getirdi ki
Madenler benimle varlıktan söz açamadılar ve gökler onca
Yüksekliklerine rağmen benim yanımda tevazuyla alçaldılar.
Fakat sen kerem elini başımdan kaldırdığından beri,
O, düşmanlığından iki eliyle bana kılıçla vuruyor.
Bu kuluna, madem ki benimle oturmak şerefine nail oldun,
Artık korkma ölene dek bahtiyar olursun dediğin, o geceyi hatırla.
O gece senin tavla oynamak hevesin vardı.
Tavlayı ben kazandım ve sen de kasten bana darıldın.
Yarabbi, ben ne yapayım ki padişah,

Geçen sene olduğu gibi sarhoşlukla yine benimle tavla oynasın. [ŞİİR]

Atabek Sa'd ise şu cevabı yazıp gönderdi: "Benim hiç tavla oynamadan geçirdiğim her sene için, sana Mısır keselerinden bin altınlık bir kese verilmesini kararlaştırdım."

Bu hediyenin uzun süre Hâce Mecuddin'e verildiğini söylerler.

Biz de burada, bu münasebetle adil Nûşirevân'ın hayırlı eserlerinden bazılarını anmayı lüzumlu gördük.

[NÛŞİREVÂN]

Onun ahlakı o derece makbul ve güzeldi ki Şeyh Senâ'î (Tanrı rahmet etsin) Hadîka'sında onun hakkında şu hikâyeyi yazmıştır (Bunu söyleyenin mükafatı Allah'a kalmıştır).

Hikâye: Bir mabeyinci Nûşirevân'ın kadehini çaldı. Şah bunu gördü, ama hiçbir şey söylemedi. Hazinedar padişahın korkusundan kalktı, sağda solda bu kadehi aramaya koyuldu. Gam ve keder içinde, herkese korku salarak kadehi getirmelerini istedi. Padişah da ona "Hiç kederlenme, hiç günahı olmayan kişileri müteessir etme. Kadehi çalan geri vermez ve çaldığını gören de bu sırrı meydana vurmaz" dedi.

Padişah bir gün yolda hırsızı belinde kemer olduğu halde gördü. Kemeri işaret edip gülerek "Hiç olmazsa itiraf et, bu kemeri de o kadehin parasıyla mı aldın" dedi. Hırsız da evet cevabını verdi.

Acem padişahları zamanında ahaliye çok zulüm edilirdi. Padişahlık Nûşirevân'a geldiğinde yeryüzünden bütün bid'atleri kaldırdı, güzel kurallar ve kanunlar koydu. İskender'in kapattığı Bâbü'l-Ebvâb[96] harap ve viran olmuştu, onu tamir ettirdi. Deşt-i Kıpçak ordusunun gelmesini engelledi. Babası Kubâd zamanında türeyen ve zındık mezhebine adalet adını veren Mezdek'i, [97] bu kötü itikatlı adamı bir mihregân gününde[98] yedi bin kadar olan tüm mensuplarıyla beraber toprağa serdi.

96 Bâbü'l-Ebvâb: Hazar Denizi'yle Kafkas dağları arasındaki efsanevi geçit noktalarından biri, Derbent veya Demirkapı olarak da bilinir. Efsaneye göre insan türünden sayılmayan Yecûc ve Mecûc kavmi, bu geçitlerin ardında yaşar ve bu kapıları aşmaya uğraşırlardı. Bu geçidin ötesi dünyanın sonu sayılırdı. İskender buraya taştan bir duvar ördürdü. Araplar bu geçide Babü'l-Ebvâb "kapıların kapısı" dedi.

97 Mezdek: İnsanların tamamen eşit yaşamaları gerektiği, kadınlar ve çocuklar da dahil her şeyin toplumun ortak malı olduğu düşüncesini, sosyal adalet gibi kavramları savunarak, kendini peygamber ilan eden Zerdüşt rahibi. Kısa sürede İran'ın her yanına yayılan bu hareket sarstığı Sasani devleti tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. Mezdek ve tüm yandaşları idam edildi.

98 Mihregân günü: Eski İran'da beş gün süren ve nevruzdan sonra kutlanan en önemli bayrama mihregân denir. Zerdüşt takvimine göre yılın yedinci ayına ve her ayın onaltıncı gününe mihr (Mitra, "güneş") denir. Mihr ayının 16. gününde beş gün boyunca sürecek büyük törenler yapılırdı.

Altmış yıl saltanattan sonra Nûşirevân'ı tahtına oturtan Kubâd, Kebrlerin âdeti üzere bir ateşkedeye çekilip ibadetle uğraştı.

Nûşirevân kırk sekiz yıl adaletle padişahlık yaptı. Zamanının âlimlerine ve hakîmlerine çok hürmet gösterdi. Onun sarayında altından yapılmış dört tane kürsü vardı: Biri Türk padişahı, ikincisi Hint padişahı, üçüncüsü Rûm padişahı, dördüncüsü de Yemen ve Arap padişahı içindi. Her yıl bu dört padişahtan biri onu ziyarete geldiğinde, kendisine ait olan kürsüde otururdu.

Benâkitî de tarihinde şu olayı yazmıştır: Halife Me'mûn zamanında Nûşirevân'ın yüzüğü bulundu. Üzerinde şu üç satır yazılmıştı: 1- Yol karanlık ve bende görme kudreti yok. 2- İnsana iki ömür verilmiştir; ben ne için tamah edeyim. 3- Ölüm ensemde dolaşıyor, ben nasıl rahat edeyim.

Şeyh Sa'dî (Tanrı rahmet etsin) onun hakkında şöyle diyor:

Bin yıl geçti dünyada Nûşirevân'dan hiç eser kalmadı.
Ama yine de halk onun adil bir padişah olduğunu söylüyor. [BEYİT]

Onun zamanında bilgi ve fazilet sahibi olanlar sevilir, reziller sevilmezdi. Enverî bu hususta şu şiiri yazmıştır:

Adaletinin şöhreti bütün fazilet sahiplerinin dilinde
Kıyamete dek dolaşan Nûşirevân'ın zamanında
Alçak ve bayağı adamların eline kalem
Ve mızrak verilmesi uygun görülmemişti. [ŞİİR]

Onun ahlakı o kadar güzeldi, hayrat ve hasenata o kadar meyli vardı ki, âlîmler onun adaletine hürmeten, ahrette azap görüp görmeyeceği hususunda sükût etmişlerdir. Kendisi müşrik olduğu halde, Peygamberimiz "Ben adalet sahibi bir padişahın zamanında dünyaya geldim" buyurmuştur.

Adaletin derecesi ne kadar yüksektir ve adil bir padişah ne kadar mesuttur. Müşrik olan padişah böyle olursa, hem Allah'ın birliğine inanıp hem de adil olduğunda onun derecesinin ne kadar yüce olacağı bundan kıyaslanmalı.

Tanrı adaleti Nûşirevân adaletinin fevkinde ve ahlakı Dört Halife'nin ahlakına yakın olan padişahımız, ümmet-i Muhammed'in üzerinden eksik olmasın. Bu sayede birtakım alçak ve zalimlerin zulüm eli ahalinin hukukuna tecavüz etmesin.

Bu bir kural olmuş; birtakım suçluların ve köylülerin çocukları muhasebe kalemlerini ellerine almış, kendileri ve babaları öküz çobanıyken kâtiplik mesleğine girmişler, bunların yüzünden de din, devlet ve şeriat işleri alt üst olmuştur.

Sarhoş bir zencinin eline kılıç vermek, ehliyetsiz bir namerde
İlim öğretme yetkisi vermekten daha hayırlıdır. [BEYİT]

Padişahımız bu bozuk usul ve kaideyi tamamen kaldırmalıdır.

Görülüyor ki yazar esnafı, avam tabakasından köylülerin ve sahralardaki göçebelerin çocuklarına hesap ve siyakat öğretiyorlar. Bunlar da ilimde şöyle üstün körü bir şeyler öğrendiler mi, hemen bir devlet işine tayin ediliyorlar. Bunların cehaletlerinin zararınıysa Müslümanlar çekiyor. Müslümanların helal ve haram mallarından maaş sağlamak, süslü esvaplar satın alıp giymek daha kolay olduğu için, artık köylü çocukları da reayalığı bıraktılar ve hepsi iş başına geçtiler. Eğer padişahımız bunu önlemezse yakın zamanda memleketin diğer işleri gibi tarımı da aksayacaktır.

Melikşah hakkında yazılan tarihlerde anlatılır ki: Selçuklu sultanı Melikşah Bağdat'ı ele geçirdiğinde halifelere benzemek için Hâce Nizâmü'l-Mülk'ü çağırdı. Ona, "Hemen acele İsfahan'a git, iki hafta zarfında iki yüz bin dirhem tedarik et ve orduya yetiştir" dedi.

Hoca İsfahan'a doğru yola çıktı. Dinever'de bir köylünün evine konuk oldu ve bu adam da onu gerektiği gibi ağırladı. Bir gece Hâce ile otururken, "Hâce yol hazırlığı tamam olmadığı halde böyle acele nereye gidiyorsun. Buna sebep nedir?" diye sordu.

"Sultana acele para lazım oldu. Ben gidip iki hafta içinde İsfahan'dan iki yüz bin dirhem tedarik edip sultanın hazinesine götüreceğim" dedi Hâce.

"Padişahımızın sayesinde ben dört yüz bin dirhem verebilecek vaziyetteyim. Ben ihtiyar bir adamım ve kabiliyetli bir oğlum var, onun yazı

ve muhasebe öğrenmesini istiyorum. Ben aşağı tabakadan ve kabiliyetsiz biriyim. Sultan benim tabakamda bulunan insanların böyle işlere alınmasını yasaklamıştır. Ben korkuyorum. Oğlumu bir üstada veremem. Eğer siz bunun için sultandan izin alırsanız, ben de hazineye iki yüz bin dirhem nakit verebilirim" dedi köylü.

Hâce, ihtiyar adamdan bunları işittiğine çok sevindi ve aklına bir işgüzarlık yapmak geldi. Köylünün evinde kaldı ve oradan bir postacıyla bu meseleyi sultana arz etti.

Sultan Hâce'nin mektubunu okur okumaz kızdı, mübarek yanakları ateş kesildi ve dedi ki: "Eğer Hâce'nin ak sakalına hürmet etmeseydim ve öteden beri malum olan babama yaptığı hizmetleri olmasaydı, şimdi onu rezil rüsva ederim. Benim bir köylünün malına ve yardımına ihtiyacım mı var ki, onun malına ve servetine tamah edeyim; yeterliliği ve hakkı olmadığı halde oğlunu Müslümanların işlerine memur yapayım. O da bu işleri yüzüne gözüne bulaştırsın, Müslümanlar bundan zarar görsün ve herkes de benim hakkımda 'Melikşah rüşvet aldı; şerefli, haysiyetli ve asil adamların işlerini birtakım ehliyetsiz kişilere verdi' desin. Hâce'nin bu cihetleri bilmesi, düşünmesi lazımdı. Biz onu dost zannediyorduk, meğer o bizim düşmanımızmış."

Hemen görevlendirildiği işi yapması için İsfahan'a gitmesi ve bu hususta vakit geçirmemesini emredip yazıyla bildirdi.

Bunu yazmaktaki maksadım, geçmiş sultanların büyük işlerin küçük adamlara verilmemesi konusunda ne kadar titiz hareket ettiklerini bildirmektir.

Hikâye: Oğuzların eline düştüğünde Sultan Sencer'e böyle muazzam bir saltanatın nasıl perişan olup bu hale geldiğini sordular. O da şu cevabı verdi: "Büyük işleri küçük adamlara, küçük işleri de büyük adamlara verdiğim için. Çünkü küçük adamlar büyük işleri yapamadılar ve büyük adamlar da küçük işleri yapmaya tenezzül etmediler, bunu bir şerefsizlik saydılar. Bu iki sebepten dolayı işler kötüleşti, memleket sarsıldı, devlet ve ordu bozuldu."

Her ne kadar iş, akıllı adamların kârı değilse de,
Yine de akıllı insanlardan başkasına iş buyurma. [BEYİT]

En Faziletli İnsanların Kendisiyle Övündüğü

PÛR BÂHÂ-İ CÂMÎ

(Tanrı onun aziz ruhunu takdis etsin)

Çok istidatlı ve faziletli bir adamdı. Onun babası ve büyük babaları Câm vilayetinin kadılarıydı. O çok hoş tabiatlı biriydi ve bu mevkiye tenezzül etmedi. Daima istidatlı kimselerle düşer kalkar ve vaktini çoğunlukla Herat şehrinde geçirirdi. Kabâî adıyla meşhur Mevlana Rükneddin'in öğrencisiydi.

Argun Han zamanında Hâce Vecîhüddin Zengî bin Tâhir-i Feryûmedî ile beraber Tebriz'e gitti ve Hâce Hümâmüddin ile karşılıklı şiirler söylemiş, zorlu bahrler kullanarak kasideler yazmıştır. Bu gazel onundur:

O güzel, kara saçlarıyla güneşin ve ayın
Güzellik sayfası üzerine bir butlan kalemi çekecek.
Yarabbi bir kan damlasından ibaret olan bu gönül dedikleri,
Ay yüzlü güzellerin zulmünden daha ne kadar acı çekecek.
Ey mum, bu gece hastaların başından bir yere ayrılma.
Çünkü bu gece bir âşık başını yokluk yakasından içeri çekecek.
Ey benim beytü'l hüzn'ümün komşusu, sakın.
Çünkü bu gece gözyaşlarımdan duvar nemlenecek ve yıkılacak.
Bâhâ sevgilinin gamını çeker ve der ki:
"Kim ki âşık olur, gam yükünü çekmesi zaruridir." [GAZEL]

[ARGUN HAN]

Argun Han'a gelince; o, babası Abaka Han'ın zamanında Horasan padişahıydı. Abaka Han Tebriz'de vefat ettiğinde şehzadeler ve emirler ona rağmen Hulagu Han'ın oğlu Ahmed Han'ın padişahlığı üzerinde birleştiler ve tahta onu oturttular.

Ahmed Han ahlakı çok iyi bir adamdı, İslamiyete ve Müslümanlara karşı çok meyilliydi. Hatta kendisinin Müslüman olduğunu, fakat siyaseten bunu meydana vurmadığını söylerler. Hanlık tahtına oturduktan beş ay sonra Horasan üzerine yürüdü. Onun karşısında mağlup olan Argun Han da Tûs ve Bâdegân'dan kaçıp Kelât Kalesi'ne sığındı. Ahmed Han ise bu kaleyi kuşatamadı. Bu kalenin çapı on iki fersahtı ve iki kapısı vardı. Bir dağ gibi sağlamdı ve onun kadar her tarafı sağlam, korunaklı bir kale daha yoktu. Ordunun yiyeceği içeceği hep içerideydi.

Argun Han bir ay sonra amcasının yanına geldi ve ondan özür diledi. Ahmed Han’ın amcalık şefkati coşup taştı ve Argun Han’a bir zarar vermedi. Sonra da Irak tarafına geçip gitti. Argun Han’ı yanlarına alıp kendisinin arkasından getirmeleri için güvenilir adamlarına talimat verdi. Bunların önderi olan Menkli Han, Argun Han’dan söz alarak onu serbest bıraktı ve geri kalanlar da Argun Han ile beraber oldular. Esterâbâd ordusu da onlara katıldı ve Ahmed Han’ın arkasından yürüdüler.

Ahmed Han Zencan’a ulaştığında Argun Han’ın bu hareketinden haberdar oldu, canı çok fazla sıkıldı. Hemen kalkıp Tebriz’e geldi ve validesini de yanına alarak Meraga’ya gitti. Ordu ve erkânın kendisinden yüz çevirerek Argun Han’la birleşmesi üzerine, Ahmed Han kaçıp Damegân’a geldiyse de sultanın derbanı onu yakalayarak Argun Han’a gönderdi. En sonunda Argun Han’ın emriyle öldürüldü.

Bu suretle İran saltanatı tek başına Argun Han’ın eline geçti. Argun Han, sahib-i divân Hâce Şemseddin Muhammed’i de Abaka Han’ın vefatından sonra Ahmed Han’a meyil gösterdiği için Tebriz’in Karabağ civarında öldürttü. Bu suretle ondan da intikamını aldı.

Argun Han zamanında yaşayan şairler ve âlimler şunlardır: Şeyh Muslihüddin Sa’dî-i Şirazî (Tanrı rahmet eyleye), Hâce Hümâm-ı Tebrizî ve Mevlana Kutbeddin-i Şirazî (Tanrı derecelerini yüceltsin).

Azizlerden biri Allame Kutbeddin-i Şirazî’nin vefatı hakkında şu kıtayı söylemiştir:

Eğri gidişli felek, ramazan ayında bir oyun oynadı.
Ah, bu ne yaman oyundu.
Hicretten yedi yüz iki yıl geçmişti ki
Kutbeddin-i Şirazî yokluk perdesinin arkasına çekildi.

ABDÜLKADİR-İ NÂYİNÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Şeyh Sa’dî’nin akranıdır. Güzel sözlü, kanaatli ve dünyayı terk eden erlerdendi. Şeyh Sa’dî’nin şiirlerini çok okurdu.

İsfahan’a bağlı Nâyin kasabasındandır. Burası eskiden Yezd bölgesine dahildi. Havası güzel bir yerde, İsfahan ile Yezd arasındaki bir çölün başındadır. Yumuşak pamuk burada yetişir. Zamanında Hodreng ve Melle-i Nâyinî’nin eşi yoktur.

Bu gazel Abdülkadir-i Nâyinî'nindir.

Ey gözlerinin hasretiyle benim gözlerimin
Yaşlı gözlerden başka göz görmediği sevgili!
Hiçbir göz senin gözlerinden daha güzel bir göz görmemiştir.
Hayat suyunun çeşmesi tatlılığını,
Senin bal çeşmesi olan dudaklarından almıştır.
Fakat benim gözlerim o çeşmeden inciler gibi akan
Gözyaşlarıyla dolu gözlerden başka bir göz görmedi.
Cennetin gözü olan Rıdvan'ın gözleri
Ne hurileri görüyor ne de Kevser çeşmesini.
Ümit ederim ki sen, beni gözyaşlarının
Damlaları gibi gözünden düşürmeyesin,
Çünkü benim gözlerim, senin gözlerin olmadan
En parlak nur çeşmesi olan güneşi bile görmez.
Senin gözlerinin arzusuyla sabrı tükenmiş
Ve gönlünü kaptırmış olan ben âşık,
Gözlerini kan yağdırıcı bir hale getirdi
Ve nur çeşmesi olan güneşin yüzünü görmedi. [GAZEL]

FARSÇA YAZAN ŞAİRLERİN DÖRDÜNCÜ TABAKASI

Bundan sonra bu kitapta yalnız gazel söyleyenlerin, istiğrak halinde irfan denizinden inciler çıkarıp ortaya koyanların, kendileri de hakikat denizinin incileri olan muvahhit ve ariflerin hâl tercümeleri yazılacaktır. Onları burada anmamak şüphesiz bir tür küstahlıktır.

Ariflerin Sultanı
FERÎDÜ'L-MİLLE VE'D-DİN ŞEYH ATTÂR

(Tanrı ruhunu takdis etsin)

Bu kişi Muhammed bin İbrahim el-Attâr el-Nişaburî'dir. Mertebesi yüce, meşrebi temizdir. Onun sözleri için "Sülûk ehlinin kamçısıdır" derler. Şeriat

ve tarikatta eşi yoktur. Şevk ve niyazda, yanıp yakılmakta zamanının mumudur. İrfan deryasında batmışlardandır ve ikan denizinin [yakîn bilgisinin] dalgıcıdır. Şairlik mesleği değildir. Onun sözleri gayb âleminin varidatıdır; bu yüzden onu şairlik mesleğiyle nispet etmek ayıptır.

Aslen Nişabur'a bağlı olan Kedgen köyündendir. Şeyh uzun bir ömür sürmüştür; yüz on dört yıl yaşadığını söylerler. Doğumu Melikşah'ın oğlu Sultan Sencer zamanında 513 yılı şaban ayının 6. gününde vaki olmuştur. Ömrünün seksen beş yılını Nişabur şehrinde, dokuz yılını da Şadiyah'da geçirmiş ve şeyhin katledilişinden üç yıl sonra bu şehir harap olmuştur.

Ferîdüddin-i Attâr şeyhlerden ve büyük adamlardan birçok kişiye yetişmiş, böyle birçok arifle görüşmüştür. Tarikat sahipleri tarafından yazılmış dört yüz cilt kitabı okuyup incelemiş ve birçok kitap toplamıştır. Nihayet hayatının son zamanlarında âlim-i fenâ [hiçlik] mertebesine ulaşıp inziva âlemine çekilmiştir.

Azizlerden biri Nişabur'da birkaç kez gerçekleşen zelzeleler hakkında şu rubaiyi yazmıştı:

Nişabur'da üç devrede üç zelzele olmuştur.
Bunlardan biri beş yüz küsürdedir;
Bunda şehir yıkılmış, bir çöle dönmüştür.
İkincisi altı yüz otuz, üçüncüsü de sekiz yüz sekizdedir. [RUBAİ]

Şeyhin tövbekâr olmasına şu olay sebep olmuştur:

Babasının Şadiyah şehrinde pek mükellef bir attariye dükkânı vardı. Şeyh de onun ölümünden sonra bu mesleğe devam etti. Dükkânı o kadar süslü ve ziynetliydi ki temaşasından halkın gözleri nurlanır ve dimağları güzel kokular içinde kalırdı.

Şeyh Attâr bir gün dükkânının önünde büyük tacirlere yakışacak bir tavırla oturmuştu ve köleleri de bellerinde kemerleri olduğu halde önünde el pençe divan duruyorlardı. Bu sırada orada divane görünüşlü, fakat tarikatte aklı tam bir adam birdenbire peyda oldu. Mağazanın kapısının önüne gelerek içeri bakmaya başladı, gözleri dolarak bir ah çekti.

"Neden öyle abdal abdal bakınıp duruyorsun. Yürü, çabuk geç, git işine, senin için hayırlısı budur" dedi bu dervişe şeyh.

Derviş ise şu cevabı verdi: "Ben yükü hafif bir adamım. Dünyada bu hırkadan başka bir şeye sahip değilim.

Ey kesesi türlü türlü ilaçlarla dolu olan efendi:
Bu dünyadan göçeceğin vakit ne yapacaksın ? [BEYİT]

“Ben bu dünya pazarından çabuk ve kolaylıkla geçip giderim. Fakat sen bu ağır yüklerini derleyip topla. Başının çaresine bak!”

“Sen bu dünyadan nasıl geçip gidersin? diye sordu şeyh.

“Bu hırkayı sırtımdan çıkarır, başımın altına yastık yapar, canımı Hakka teslim ederim” dedi derviş.

Bu divanenin sözleri yüzünden Şeyhin yüreği dertle doldu. Dünyadan tamamen soğudu. Mağazanın bütün eşyalarını dağıttı ve dünya pazarından el çekti. Şeyhlerin şeyhi Rüknüddin-i Akkâf’ın (Tanrı ruhunu takdis etsin) dergâhına girdi. Bu kişi o zamanın muhakkik ve ariflerindendi. Attâr bu şeyhin önünde tövbe etti. Taat ve ibadetle uğraştı. Şeyhin dervişleri arasında birkaç yıl kaldı ve sonra hacca gitti.

Birçok büyük adamla tanıştı, onların hizmetinde bulundu. Yetmiş yıl kadar sufi hikâyelerini toplamakla uğraştı. Hiç kimse Attâr gibi tarikat ehlinin hikâyeleri ve menkıbeleriyle uğraşmamıştır.

Kemalde ucu bucağı olmayan deniz gibiydi. Bütün himmetini dünyevi ve süfli düşünceleri kalbinden çıkarmaya sarfederdi. Bir köşeye çekilir, yabancılara kapısını kapamış bir halde otururdu. Böylece Tanrı’nın binlerce zorlu sırrı onun halvet serasında cilveler eyler, onun karanlık odasında hakikat gelinleri ona mahrem olurdu. Şiirleri bu kitapta bizim anlatabileceğimizden daha meşhurdur. Onun remizleri ve işaretleri bizim onda birini bile bahsedemeyeceğimiz kadar âlimanedir.

Hikâye ederler ki: Şeyh vefat ettiği sıralarda Nişabur’un en büyük adamlarından olan kadıü’l-kudât Yahya bin Sa’îd’in oğlu da ölmüştü. Ahali onun şeyhin mezarının ayak ucuna gömülmesini uygun gördü, ama Kadı Yahya bunu kabul etmedi ve “Benim oğlumun böyle masallar söyleyen ihtiyar bir herifin ayağının dibinde yatması uygun değildir” dedi. Bunun üzerine kadı efendinin çocuğunu başka bir yere gömdüler.

O gece rüyasında kadı kendini Şeyh Attâr’ın mezarının baş ucunda gördü. Orada bütün ebrar, kutblar ve tanrı erleri ellerinde her tarafı nurlandıran meşaleler tutuyor, hidayet ufuklarındaki Tanrı’nın inayet yıldızları her tarafı parlatıyordu. Bütün bu büyük adamlar şeyhin kabrinin etrafında tam bir hürmetle murakabeye varmışlardı. Şeyh bunu görünce utandı o meclisin hiç yanına varmadan çekip gitti ve oğlu da iki gözü yaşlar içinde babasına

seslendi: “Ey baba! Büyük kusur ettin. Beni tanrı erlerinin mübarek ayaklarının feyzinden ve bereketinden mahrum ettin. Çabuk bunu telafi et. Benim cennetim ebrarın ayaklarının altındadır. Benim mezarım Şeyh Attâr’ın ayağının altıdır.”

Kadı bu rüyayı gördükten sonra sabah uyanır uyanmaz şeyhin akrabasının yanına gitti ve ricalarda bulundu. Sonunda onların da razı olmaları üzerine çocuğu şeyhin ayak ucuna gömdüler.

Kadı da böyle bir küstahlıkta bulunduğu için tövbeler etti. Şeyhin müritlerinden ve inanmışlarından oldu. Şeyhin kabrinin üzerine bir türbe yaptırdı. Şeyhin kabri Şadiyah şehrinin dışında, Şehr-i Bezirgân denilen yerdedir. Şeyhin kabrinin üzerindeki türbesi ve civarındaki binalar [günümüze gelindiğinde] harap ve viran bir haldeydi.

O milletin eminidir ve millet onunla nizam buldu. O devletin sağ elidir ve devlet onun elinde karar kıldı. Fakat hakkın ve dinin nizamı, faziletli, hayır seven, mertebesi yüksek emirimiz Emir Ali-Şîr (Tanrı onun nusret ve zaferini aziz etsin, asrını ebediyete kadar uzatsın) daima doğru düşünen biri olduğu ve düşünme gücünü böyle mukaddes makamların onarımına ve geçmiş büyüklerin âdetlerini canlandırmaya sarfettiği için, bütün ziyaretçilerin sığınma yeri olan şeyhin mezarının üzerine öyle bir bina yaptı ki, insanın gönlünü aydınlatmakta Rıdvan’ın bahçesinden daha nurlu ve ferahlık verici, insanın canına cennet bahçelerinden daha çok can katıcıdır; bütün insanların dili bu hayrat madenini ve bu iyilikler merkezini övmekte, şu beyiti terennüm etmektedir:

İnsanı ahret azabından kurtarmakta iki şey esastır: İyi ad ve sevap.
Bu ikisi geçtikten sonra artık yeryüzünde olan her şey fanidir.

Tanrı, tahkik denizinin incisi ve tasdik denizi olan emire [Ali Şîr] yardımını, tatlılığı saadeti ve şefkati versin. Yarabbi, sen Peygamberimiz ve onun şerefli aile efradının hürmetine bu duayı kabul et.

Şeyh Ferîdüddin-i Attâr’ın mesnevi tarzında söylediği şiirlerinden başka, diğer tarzdaki manzumeleri kırk bin beyittir ve on iki bin rubaisi vardır. Tarikat hakkındaki kitaplardan olan Tezkiretü’l-Evliyâ’yı yazmıştır. Bundan başka İhvânü’s-Safâ vesaire gibi risaleleri de mevcuttur. Manzum olarak yazdığı eserleri şunlardır: Esrârnâme, İlâhînâme, Musîbetnâme, Uşturnâme, Muhtârnâme, Cevherü’z-zât, Vasiyetnâme, Mantıku’t-Tayr, Bülbülnâme, Gül ü Hürmüz, Nâme-i siyah, Heylâcnâme’dir. Eserlerinden on ikisi

manzumdur. Şeyhin kırk risale nazmettiğini söylerler, fakat bu saydıklarımızdan başkaları malum değildir. Kasideleri, gazelleri, rubaileri, mukattaat ve mesnevileri yüz bin beyitten fazladır. Bu ne muazzam bir deniz ki, bu kadar mana incisini bu hayat sahillerine dökmüştür.

Şeyhin kasidelerinden birkaç beyti uğur sayarak buraya yazıyoruz:

Ey yüzü örtülü pazara gelen ve
Halkı bu tılsımla güzelliğine müptela eden!
Senin yüzün âleme bir ışık saldı, her taraf çerağ ile doldu.
Bir tohum ekti, her taraf göverdi ve meyveler verdi. [KASİDE]

Tevhit hakkında muazzam bir kaside söylemiştir, ki bunun bazı parçaları büyükler tarafından şerh edilmiştir. Seyyid İzzeddin-i Âmulî (Tanrı rahmet etsin) daima şeyhin kasidelerini şerh ederdi. Bazı beyitlerini buraya aldığımız kasidesine de manzum bir şerh yazmıştır:

O Tanrı’yı tesbih ve tenzih ederim ki, onun sıfatlarının
İdrakı nebilerin akıllarını âcizlik toprağına serer.
Eğer kâinattaki bütün mahluklar
Tanrı’nın büyüklük sıfatlarını düşünseler, sonunda
“Ey Tanrı, bizim hiçbir şey bilmediğimiz bilindi”
Diye âcizliklerini itiraf ederler.
Sonsuz bir denizin dalgalandığı yerde,
Bir çiy damlası yüzmek gayretinde nasıl bulunur.
Gökgürültüsünden çarkın kulağının patladığı bir yerde,
Bir arı testinin içinde ses çıkarmaya nasıl cesaret eder.
Dolgun ay ve sabah güneşi, onun zatının nuru yanında
Karanlıktan başka bir şey değildir. [KASİDE]

Şeyh son zamanlarında şiir söylemeyi bırakmıştı. Öyle nadir bir mana hatırına geldiğindeyse rubai tarzında söylerdi. Şu rubai şeyhe nisbet olunur:

Ben bu aşağı âlemden bir av tutup yükseklere götürmek için
Sır âleminden uçmuş gelmiş bir kuştum.
Sırlarıma mahrem olacak kimse bulamadığım için
Tekrar geldiğim yere uçup gittim. [RUBAİ]

Şeyh Attâr, Cengiz’in âleme kargaşa saldığı zamanlarda Moğolların eline esir düşmüştü. Yapılan katliam esnasında o da şehit oldu. Şehadetinin şöyle

olduğunu söylerler: Onun mübarek ruhunun tutîsi bu kafes bedeninden usandığı için vuslat şekeristanına bir an evvel kavuşmak istiyordu. Bir Moğol onu öldürmek istedi, fakat diğer bir Moğol ona “Bu ihtiyarı öldürme, sana onun kanının pahası olarak bin dirhem vereyim” dedi. Moğol da parayı alıp şeyhi öldürmekten vazgeçecekti, ama şeyh “Beni bu kadar paraya satma, daha pahalıya satabilirsin” dedi. Bunun üzerine başka bir Moğol da “Bunu öldürme, sana onun karşılığında bir torba saman vereyim” dedi. Şeyh bunu işittiğinde Moğol’a “Hiç durma sat, çünkü bundan fazla etmem” dedi.

Şeyh Attâr böylece şehadet şerbetini içti, sa’îdler ve şehitler derecesine erişti. Onun bu katledilişi 626 yılı Cemaziyülâhır ayının onuncu günü gerçekleşti. Bazıları 589 ve bazıları da 619 olarak zapt etmişlerdir; ama bunda çok ihtilaf vardır. Bu tarihler kitaplardan alınmıştır. Günahı anlatanların boynuna olsun.

Şeyhin hırkasının sihrine gelince: Teberrük hırkasını âşıkların sultanı ve şehitlerin fahri Mecdüddin-i Bağdadî’den almıştır (Tanrı ruhunu takdis etsin).

[KUTBEDDİN HAYDAR]

Şeyh Attâr çocukluğunda âlemin kutbu Kutbeddin Haydar’ın nazarına mazhar olmuştur. Şeyhin doğduğu yer Zâve civarında, Kedgen denilen yerdir. Babası İbrahim bin İshak Attâr-ı Kedgenî, Kutbeddin Haydar’ın müritlerindendi. Şeyh Attâr Haydarnâme’yi gençliğinde bu âlemin kutbu için nazmetmiştir. Bunu gençliğinde nazmettiği için şeyhin elde bulunan diğer sözlerine benzemez, fakat bunun Şeyh Attâr’a ait olduğu muhakkaktır. Bazıları bu eseri Haydarilerin nazmedip Şeyh Attâr’a nisbet ettiklerini söylerlerse de, bu yanlış bir iddiadır.

Kutbeddin Haydar abdalan ve tam bir Allahî meczuptur. Muhakkikler Haydar’a çok inanırlar. Merhum, bâtın erlerinden ve riyazet ehlindendi. Bazıları yüz on, bazıları da yüz kırk yıl ömür sürdüğünü söyler. Kendisi Türkistan hanlarının neslindendi ve babasının adı Şahver’di. Meczup bir anadan dünyaya gelmiştir. Kerametleri ve makamatı meşhurdur. 597 yılında ölmüş ve Zâve’de defnedilmiştir. Bazıları ölümünün 602 yılında olduğunu yazmışlardır.

Ariflerin Önderi

MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ

(Tanrı ruhunu takdis etsin)

Adı Muhammed bin el-Hasan el-Belhî el-Bekri'dir. Nesebi müminlerin emiri Ebû Bekir es-Sıddık'a (Tanrı ondan razı olsun) ulaşır. Âlemin muhakkiklerinin önderi, ümmetin havas ve avamının makbulüydü. Onun temiz yüreği Tanrı'nın sırlarının mahzeni ve onun feyzler saçan düşünme gücü sonsuz nurların indiği yerdi. Onun tarikatı ve meşrebi, talep vadisinin susuz kalmışlarını irfanın tatlı suyuyla kandırmış, mezhebiyse cehalet çöllerinde yolunu kaybedenleri yakîn ilminin sınırlarına ulaştırmak için kılavuzluk etmiştir. Yakîn ilimlerini tahsilde rabbani bir âlim, tevhit ve tahkik mertebelerinde samedanî [Allah'a mahsus] yolundaydı. Gayb âleminin işaretlerini ve remizlerini güzel sözlerle beyan etmiş ve ayne'l-yakîn yolunu ilme'l yakîn vasıtasıyla ayan beyan göstermiştir.

O coşkun deniz, şeref ve şanıyla yükseklere doğru dalgalandığında
İnci dizilerini her taraftan sahillere dökmüştür. [BEYİT]

Kalemin dili onun kemalini yazmakta âciz ve kusurludur. Her mezhep erbabı onu övmüş ve her taifenin makbulü olmuştur.

Mevlânâ Celâleddin aslen Belh'tendir. Babası Bahâeddin Veled, Belh âlimlerinin en büyüğüdür. Sultan Muhammed Harezmşah zamanında yaşamış, tam bir haşmet ve azamet sahibi olmuştur. Zâhiri ilimlerin âlimi olduğu halde tasavvuf hakkında da sözler söylemiştir.

Belh ahalisi ona çok inanırlardı. Ne zaman vaaz vermeye başlasa minberinin etrafında haslardan ve avamdan birçok insan toplanırdı. Sultan Muhammed onu kıskanıp düşmanlık beslemeye başladı. Mevlana Bahâeddin de Sultan Muhammed'e kırıldı. Bütün dostlarını ve ailesini toplayıp Belh'ten çıktı, Sultan Muhammed saltanat tahtında kaldığı müddetçe Belh'e ve Horasan'a ayak atmamaya yemin etti.

Müritleri, çocukları ve bütün mensuplarıyla beraber büyük bir cemaat halinde hacca gitmek üzere yola çıktılar. Nişabur'a uğradıklarında Şeyh Ferîdüddin Attâr, Mevlana Bahâeddin'i ziyarete geldi. O zaman Mevlânâ Celâleddin küçüktü. Şeyh Attâr Esrârnâme adlı eserini Celâleddin'e hediye etti ve Bahâeddin'e "Çok zaman geçmeyecek ki, senin bu oğlun âlemin yüreği yanıklarının yüreklerine ateşler salacak" dedi.

Sonra Nişabur'dan hareket ederek Kâbe'yi ziyaret için yola çıktılar. Yollarda hangi şehre, hangi vilayete uğradılarsa oranın büyük adamları ziyaretlerine koştular. Kendisini karşıladılar, zâhiri ve bâtıni ilminden istifade ettiler. Böylece Hicaz'dan döndükten sonra Rûm diyarına geldiler.

Önceleri Mevlânâ Celâleddin ve babası, Seyyid Burhaneddin Muhakkik-i Tirmizî'nin müridiydiler. Bu Seyyid büyük bir adam ve büyük bir bâtın ehliydi. Şam ve Hicaz seferlerinde Bahâeddin ile beraberdi. Şam'da Tanrı'nın rahmetine kavuştu. Öleceği zaman Mevlana'ya "Sizin işiniz Rûm diyarında yoluna girecektir" diye vasiyet etti.

Mevlana Bahâeddin ve dostları Sultan Alâeddin Keykubâd zamanın da Rûm'a gittiler. Rûm diyarının ahalisi ona çok muhabbet ve bağlılık gösterip mürit oldular. Sultan Alâeddin de emirleri ve çocuklarıyla birlikte kendisine zâhiren muhabbet gösterdi. Mevlana Bahâeddin Rûm memleketleri arasında Konya'yı seçti. Orada vaaz ve nasihatle uğraştı. Sultan Alâeddin ona maaşlar ve hediyeler gönderir, çok hürmet gösterirdi. Nitekim Sultan Veled babasının ve ceddinin tarihi hakkında yazdığı manzumede şöyle anlatıyor:

Bahâ-i Veled, Rûm'a geldiğinde Rûm zenginlerinden çok hürmet gördü.
Hatta yalnızca Sultan Alâeddin değil, herkes ona mürit oldu. [ŞİİR]

Zamanın bütün âlimlerinin büyüğü olarak Mevlana Bahâeddin Veled, birkaç yıl boyunca Rûm'da talim ve terbiyeyle ömrünü geçirdi. En sonunda 631 yılının aylarının birinde Tanrı'nın civarına göçtü. Ardından da Mevlânâ Celâleddin, veraset yoluyla babasının makamına geçti. Sultan Veled bunu şöyle anlatıyor:

Bahâ Veled ömrünü hayrat ve hasenat yolunda sona erdirdi.
Canını can veren Tanrı'ya teslim edip,
Bu eski manastırdan yükünü bağlayıp göçtü.
Böyle bir cenaze alayı yapıldığını hiç kimse hatırlamıyor.
Bahâ bu dünyadan usanç getirdiğinde,
Devleti yüzünü devlet ve celale döndü. [MESNEVÎ]

Mevlânâ Celâleddin'in ilmi, olgunluğu, azameti ve ikbali babasınınkinden kat kat fazlaydı. Dersinde dört yüz kadar talebenin hazır olduğunu söylerler.

Rûm sultanının Mevlânâ'ya pek çok hürmeti ve inancı vardı. Bu sırada Mevlânâ'ya bir hâl geldi, artık zâhiri ilimler onu tatmin edemez oldu.

Herhangi bir vasıtayla bu suret âleminden kurtulup mana alemine ulaşmak sevdasına düştü.

Kemal sahibi birkaç kişiyi Rûm diyarında buldu. Bunların biri hırkası birkaç vasıtayla Şeyh Ziyaüddin Ebû Necib-i Sühreverdî'ye ulaşan, şeyhlerin şeyhi Selahaddin Zerkûb (Tanrı ruhunu takdis etsin); biri de abdal ve evtaddan İbn Ahi Türk'tür. Nihayet arif-i muhakkik Şeyh Çelebi Hüsâmeddin Konevî'nin terbiye ve irşat eteğine yapıştı. Mevlânâ mesnevisini Çelebi Hüsâmeddin'in işaretiyle söylemiştir. Mesnevî-i Manevî-i Mevlevî'den:

Ey Hüsâmeddin, üçüncü defteri de getir, çünkü sünnet üç olmalıdır.
Bu mesnevi gecikti; evet, kanın süt olması için aradan bir süre geçmelidir.

Bir süre sonra Şeyh Şemseddin-i Tebrizî Mevlânâ'ya ulaştı. Şeyh Şemseddin'e gelince: Bu kişi İsmaililerin dâîsi olan Kiya Büzürg'ün neslinden olan Havend Celâleddin'in oğludur. Havend Celâleddin kendi babasının ve büyükbabalarının mezhep ve itikatını bırakmış, melahidenin kitaplarını ve risalelerini yakmış, İslamiyetin itikat esaslarını melahidenin kaleleri ve memleketlerinde yaymıştı. Celâleddin oğlunu ilim ve edep tahsili için gizlice Tebriz'e gönderdi. Şemseddin bir süre Tebriz'de ilim ve edep tahsiliyle uğraştı.

Şemseddin çocukluğunda çok güzeldi. Bu yüzden onu kötü kişilerin nazarından saklayıp korumak için kadınlar arasında bulundurmuşlardı. Şemseddin böylece altın işlemeciliğini öğrendi; onun için de "zerdûz" lakabıyla meşhurdur.

Silsiletü'z-Zeheb'in sahibi şöyle der: "Şeyh Şemseddin için Nev-Müslüman denilen Havend Celâleddin'in oğludur demeleri yanlıştır. O, Tebrizli bir bezzazın [manifaturacı] oğludur." Bazılarıysa onun aslının Horasan'ın Bazer vilayetinden olduğunu söyler; babası ticaret amacıyla Tebriz'e gelip orada kalmış ve Şeyh Şemseddin de Tebriz'de doğmuştur. Bana sorarlarsa, o nereli olursa olsun, suretin kıymeti yoktur. Manaya bakılmalıdır ve esas olan ruhlar âleminin aşinalığıdır. Cisimlerin doğum yerlerinin şurası veya burası olmasına itibar olunmaz.

Şehri yakından tanıyanlar,
Malımızın nereden geldiğini bilir. [BEYİT]

Sözün kısası Şeyh Şemseddin zâhiri ilimlerde ustalaştı; fakat sonra aslında kabiliyeti olduğu için sülûk zevkine ve hakikati aramak derdine düştü. Şeyhlerin şeyhi, arif Rüknüddin-i Sincâbî'nin müridi oldu. Marifet, riyazet ve sülûkta yüksek derecelere ulaştı. Şeyhin anlatılamayacak derecede teveccüh, itikat ve ihtimamına mazhar oldu.

Şeyh Rüknüddin'in soyu Şeyhülislam Ziyaüddin Ebû Necib-i Sühreverdî'ye ulaşır ve o da Şeyh Ahmed Gazzâlî'nin mürididir. Ahmed Gazzâlî'nin tarikat silsilesi şöyledir: Ebû Bekir-i Nessâc, Ebülkasım-ı Gürgânî, Ebû Osman-ı Mağribî, Ebû Ali-i Kâtib, Ebû Ali-i Rudbaî, seyyidü't-tâife Ebülkasım Cüneyd-i Bağdadî, dayısı Sırrî bin Mugallisî es-Sakatî ve şeyh Ebû Mahfûz Ma'rûf-ı Kerhî (Tanrı cümlesinin ruhunu takdis etsin). Bundan sonra silsile ikiye ayrılır. Biri İmam Ali bin Musa er-Rıza, ondan da oğuldan babaya doğru Muhammed Mustafa aleyhisselama, diğeri Ma'rûf'tan sonra Ebû Selmân Davud-ı Taî, Habîb-i Acemî ve Hasan-ı Basrî vasıtasıyla müminlerin emiri ve mütefekkirlerin imamı, Tanrı'nın galip arslanı Ali bin Ebû Tâlib'e ulaşır.

Bu ırmak vilayet çeşmesine dayandı.
Fakir silsilesi de gayeye ulaştı. [BEYİT]

Şimdi gelelim Şeyh Şemseddin'e: Bir gün Şeyh Rüknüddin-i Sincâbî "Şemseddin senin Rûm diyarına gitmen lazımdır. Rûm'da bir yüreği yanık vardır ve onun yüreğine ateş salmak zaruridir" dedi. Şems de şeyhin işaretiyle Rûm'a gitti ve Konya şehrine ulaştı.

Orada bir gün Mevlânâ'yı bir katıra binmiş ve etrafını bir sürü molla sarmış bir halde medreseden eve giderken gördü. Feraseti sayesinde onda istediğini ve sevdiğini buldu. Hemen koşup katırının dizginine sarıldı ve ona "Mücahede, riyazet, tekrar ve ilim öğrenmekten maksat nedir?" diye sordu.

"Sünnet ve şeriat edeplerini bilmektir" buyurdu Mevlânâ.

"Bunların hepsi zâhirle alakalıdır" dedi Şems.

"Bunun üstünde daha ne vardır" diye sordu Mevlânâ.

"İlim odur ki insanı maluma ulaştırır" dedi Şems ve Senâ'î'nin şu beyitini okudu:

Cehalet daha kıymetlidir,
Seni senden almayan bir ilimden. [BEYİT]

Mevlânâ bu sözlerden hayrete düşüp bu büyük adamın ayağına kapandı. Artık dersini tekrar etmeyi ve ders okutmayı bıraktı. Daima Şems'i arayıp onunla görüşür ve onunla yalnız başına sahralara çıkıp giderdi.

Mollalar ve dostları isyan ettiler. "Yalınayak, başı kabak bir türedi çıktı. Müslümanların hakîmini yoldan çıkarıyor" diye aleyhinde söylenmeye başladılar. Bunun üzerine Şems Mevlânâ'dan gizli olarak kaçıp Tebriz'e gitti.

Mevlânâ'nın yüreği bu muhabbet dairesinin kutbuna iştirak ateşiyle yandı ve takattan kesildi. Tebriz'e gitti, Şems'i alıp tekrar Rûm diyarına getirdi ve yine onunla beraber yaşamaya başladı. Müritleri ve dostları tekrar Şems'in aleyhine yürüdüler. Şems yine kaçmaya mecbur olarak bu defa Şam'a gitti ve iki yıl Şam civarında yaşadı.

Mevlânâ yine onun hasret ateşiyle yandı. Kavvallara [şarkıcılara] emreder, onlar âşıkane gazeller söyler, o da bununla gece gündüz semâ ederdi. Divanında bulunan gazellerin çoğu Şems'ten ayrılış ateşiyle söylenmiştir.

Derler ki: Mevlânâ'nın evinde bir direk vardı; coşkunluk zamanında o direğe yapışır döner, ateşli gazeller söyler ve herkes o gazelleri yazardı. Mevlânâ'nın bu tür halleri pek çoktur. Onların hepsini yazmaya bu kitabın tahammülü yoktur. Bu hususta bilgi edinmek arzusunda olanlar Velednâme risalesine müracaat etsinler, bunların hepsi o kitapta yazılıdır.

Divanı otuz bin beyittir ve mesnevisinde de kırk sekiz bin beyit söylemiştir. Bazıları bunun sayısının daha az veya daha çok olduğunu söyler. Şems adına söylenmiş olan şu gazel Mevlânâ'nın ilahi bilgiler içeren sözlerindendir:

Kâbe'ye ulaşmak için başlarının üzerinde
Koşup gidenler nihayet maksutlarına eriştiler.
O kurak sahranın ortasında muazzam taş bir bina gördüler.
Gittiler Tanrı'yı görmek istediler. Aradılar taradılar,
Tanrı'yı göremediler ve sonra evlerine çekildiler.
İtikâfa girdiler ve kendilerinden geçtiler.
O sırada evin içinden birdenbire
Gaybtan şöyle bir hitap, bir nida geldi.
Ey eve tapanlar; taşa toprağa ne tapıyorsunuz.
Siz Tanrı'nın has erlerinin taptığı eve tapınız.
O gönül evidir; mutlak ve tek olan Tanrı'nın evidir.

Bu evin içine süzülüp çekilenler ne hoş zamanlar geçirirler.
Tanrı güneşi Tebrizli Şems gibi bu eve çekilen
Ve çölleri katetmeyenlerin vakti ne kadar hoştur. [GAZEL]

Mevlânâ (Tanrı ruhunu takdis etsin) Mesnevî-i Manevî'de ruh bilgisi hakkında şöyle söylüyor:

Dünyada güneşten daha azizi yoktur.
Fakat can güneşi onun gibi haris değildir.
Onun dünü ve başlangıcı yoktur.
Bu hariçte gördüğümüz her ne kadar tek ise de,
Akıl onun bir eşini tasavvur edebilir.
Can güneşi öyle bir güneştir ki,
Onun zatının tasavvuru neye sığar, ki
Onun eşi de tasavvur edilebilsin.
O hiçbir yâre muhtaç olmayan yâr hakkında ben ne söyleyeyim.
Vücudumun tek bir damarı bile kendinde değildir.
Can güneşinin ne zihinde ne zihnin haricinde eşi yoktur.
Her gece bu ruhlar, ne hâkimi ne de mahkûmu
Kimse olmadan kafesinden kurtulur.
O keyfiyeti malum olmayan âleme can atarak
Ruhları ve bedenleri her şeyden asude olduğu halde giderler.
Bu ruhlar gündüz ziyan, kâr, korku ve yok olmak
Düşüncesiyle daima hayalin darbeleri altındadır.
Onlarda ne saffet, ne letafet, ne fer kalır,
Ne de gönüllere sefer etmek cesareti bulunur.
Onların ruhları şu topraktan cisimlere bağlanmışlardır.
Bundan kurtulduklarında gönülleri şâd olur.
Onun sevgisine parlar, tam bir ay gibi noksansız olurlar.
Tenlere bağlanıp kalmış saf ruhlar,
Çamurun içine gizlenmiş temiz su gibidir.
Kafeste mahpus olan bir kuş, kurtulmak için
Çare aramıyorsa bu onun cehaletindendir.
Beden kafeslerinden kurtulan ruhlara
Layık olan rehberler peygamberlerdir.
Büyükler "Temiz insanların gözleri saf ve ruşendir" demiştir.

Bu söz beyhude söylenmemiştir. Onların sözleri,
Nakışları ve nefesleri tamamen nişansız, ruh-u mutlaktır.
Aşağı yukarı, ön ve arka tenin vasıflarıdır.
Parlak olan ruhun zatı yönlerden arınmıştır.
Ruh çocuğunu şeytanın şerrinden kurtar.
Ondan sonra meleklerle arkadaş yapmaya kalk.
Sen karanlıklar, melâl ve keder içinde oldukça,
Bil ki melun şeytanla berabersin.
Ruh Tanrı'nın tevhidiyle beraber ise,
Onun bu görünen el ve ayaktan başka el ve ayağı vardır.
Koca bir bilgi denizi bir çiy damlasında,
Koca bir âlim ise üç arşın boyundaki beden içindedir.
Niteliği olmayan bir güneş niteliğe mukayyet olmuş
Yazık ki o güneş olduğu halde akideye tutulmuş.
Gülistanı o vatanda olan kişi külhanda şarap içer mi?
Temiz olan ruhun yeri girmdir, pis böceklerin vatanıysa gübredir.
Can âlemi baştan başa bilgi âlemidir.
Cansız olan kişi bilgiden mahrumdur.
Ruh Tanrı'nın dergâhına mazhardır.
Ruhun ruhuysa doğrudan doğruya Tanrı'nın mazharıdır.

Mevlânâ'nın vefatı 661 yılında Konya'da vaki olmuştur ve mezarı da oradadır. Mübarek ömürleri altmış dokuz seneydi ve vefatından sonra yerine onun hayırlı halefi olan Sultan Veled geçmiştir. Sultan Veled de arif-i muhakkik ve âlimdi. Velednâme ona nisbet olunur ve pek meşhurdur.

Zamanımızda Mevlânâ'nın dergâhı pek revnaklıdır, meşhur bir ziyaretgâhtır. Türbesi sofralar, halılar ve kandillerle süslüdür. Rûm sultanları bu dergâha vakıflar yapmışlardır.

Şeyh Şemseddin'in kabri de Konya'dadır. Onun vefatı Mevlânâ'nın vefatından sonra olmuştur. Bazıları der ki: Mevlana'ya cezbe gelip de dersleri terk ettiğinde Konya ahalisi, onun hayatındaki bu değişimi Şems'ten bildiler. Ona düşman oldular ve Mevlânâ'nın oğullarından biriyle birlik yaptılar. O da Şems'in üzerine bir duvarı yıkıp öldürdü. Fakat ben bu rivayeti güvenilen bir nüsha veya tarihte görmedim, dervişler ve yolculardan işittim. Bunun için kesinlikle güvenilir değildir.

Molla Câmî'nin Nefahât'daki rivayeti şöyledir: Mevlânâ bir gece Şems ile halvet olmuş sohbet ediyorlardı. Bu sırada aralarında Mevlânâ'nın oğullarından birinin de dahil olduğu birtakım kişiler, dışarıda bir yere gizlendiler. Bunların içlerinden biri Şems'e durumu bildirdi. Şems derhal kalkıp Mevlana'ya "Beni öldürmek istiyorlar" diyerek dışarı çıktı. O korkusuz cemaatten biri Şems'i yaraladı. Şems de öyle bir nara attı ki, onların hepsi kendilerinden geçtiler. Bunu işiten Mevlânâ dışarı çıktığında onun birkaç damla kanı dışında başka bir şey görmedi. O ariflerin sultanının vefatı hakkında ihtilaf vardır. Tanrı herkesten daha âlimdir.

Arifin sırrını yine arifin gözü görebilir.
Mevlânâ'nın kim olduğunu Şems-i Tebrizî bilir.

[SULTAN ALÂEDDİN KEYKUBÂD]

Sultan Alaeddin Keykubâd'a gelince: Selçuklu hanedanı neslinden olan Sultan Melikşah Rûm diyarını eline geçirdiğinde, kardeşi Süleyman Şah'ı saltanat sürmesi için Rûm'a gönderdi. Rûm diyarı Melikşah zamanından Gazan Han zamanına dek Selçuklu hanedanının elindeydi.

Alâeddin adaletli ve âlimleri seven bir padişahtı. Malazgirt sınırlarında, Rûm üslubunda güzel bir şehir inşa etti. Kayserler arasında layıkıyla saltanat sürmek ondan başkasına nasip olmamıştır. 647 senesinde bu fenâ âleminden bekâ alemine göçmüştür (Tanrı burhanını nurlandırsın).

Misli Olmayan Büyük Şeyh
SA'DÎ-İ ŞİRAZÎ

(Tanrı ruhunu takdis etsin)

Lakabı Muslihüddin'dir. Fazlı, kemali ve güzel ahlakı konusunda dünyanın kemal sahipleri ittifak etmişlerdir. Yüz iki yıl ömür sürmüş, bunun otuz yılı ilim tahsilinde, otuz yılı seyahatte geçmiştir. Dünyanın meskûn olan kısmının dörtte birini gezmiştir. Ömrünün otuz yılını da taat ve ibadetle geçirmiş; tarikat erlerinin yolunu tutarak on iki yıl da sakalık yapmıştır. Böyle bir yolda sarf olan ömür ne kadar güzeldir.

Şeyhin zuhuru Atabek Sa'd bin Zengî zamanındadır. Şeyhin babasının Atabek'in mülazımlarından olduğu ve onun için Sa'dî mahlasını kullandığını söylerler. Şeyhin divanı için Nemekdân-ı Şir tabirini kullanırlar.

Şeyh Sa’dî önceleri Bağdat’taki Nizâmiye Medresesi’nde, şeyhlerin şeyhi Ebülferec bin el-Cevzî’nin derslerine devam etmiş, sonra bâtın ilimlerinin tahsiline geçip şeyhlerin şeyhi, marifetlerin âlimi Abdülkadir-i Geylanî’ye mürit olmuş ve onun refakatinde hacca gitmiştir. Sonradan da on dört kere hacca gittiğini söylerler ve bu seferleri de yaya olarak yapmıştır.

Rûm ve Hint taraflarında muharebelere katılarak gazilik şerefini de kazanmıştır. Nitekim kendisi Bostan’ında söylüyor:

Dünyanın uzak yerlerini gezdim dolaştım.
Birçok kişiyle düşüp kalktım.
Her yerden istifade ettim.
Her harmandan bir başak topladım.

Hikâye ederler ki: Şeyh hayatının son zamanlarında Şiraz şehrinin dışındaki bir zaviyeye çekilmişti. Hiç dışarı çıkmaz, taat ve ibadetle uğraşır ve murakabe halinde bulunurdu. Sultanlar, büyük adamlar ve salihler ziyaretine gelir, lezzetli yemekler getirirlerdi. Şeyh bunlardan yediği ve dağıttığından geri kalanını bir zenbile koyup evin penceresinden dışarıya asardı. Şiraz dağlarından odun toplayanların yolu şeyhin evinin önünden geçerdi ve onlar da bu zenbildeki helva, kebap türünden yemekleri alırlardı.

Derler ki: Adamın biri bu odun toplayanların kıyafetine girerek zenbildeki yemekten alıp yemek istedi. Elini uzattığında eli kuruyup havada kaldı ve hemen “Aman ey şeyh, imdadıma yetiş” diye feryat etmeye başladı.

“Eğer odun toplayanlardansan sabaha karşı çekilen zahmetlerin alameti olan diken yaraların ve elindeki kabarcıkların nerede? Eğer hırsızsan kemendin, silahın ve cesur yüreğin nerede? Hiçbir yaran olmadığı halde niye bağırıyorsun” dedi şeyh ve dua etti. O biçare de hemen afiyete kavuştu ve şeyh zenbildeki yemeklerin hepsini ona bağışladı.

Yine hikâye ederler ki: Şiraz salihlerin bir âbid vardı, ki içinden şeyhe karşı nefret eder ve ona inanmazdı. Bu adam bir gece rüyasında, arş-ı âlâ’da bir coşku ve telaşın yaşandığını gördü. Ruhaniler gurup halinde toplanmış, bir şey okuyorlardı. Bu adam olup bitene kulak verdiğinde ona, “Şeyh Sa’dî bugün seher vaktinde bir beyit söylemiş; öyle ki bütün meleklerin bir yıllık ibadetine denktir. Ruhaniler bu beyiti okuyorlar” dediler.

Âbid uyandığında derhal kalbindeki şeyhe karşı olan inancı değiştirdi. Şeyhin zaviyesinin kapısına gitti. Şeyh uyanıktı; zevk ve şevk içinde bir

gazel okuyup yazıyordu. Tanrı'yı tanımak konusunda yazdığı bu gazelin matlaı şudur:

Yeşermiş ağaçların her yaprağı, akıllı kişinin nazarında
Tanrı'yı bilmek için bir kitaptır.

Âbid hemen şeyhin ayaklarına kapandı. Rüyasını ona anlattı ve müjdeler verdi.

Şeyh daima istidatlı kişilerle konuşur, hâl ve istiğrak sahibi olduğu halde, fazilet sahibi insanlarla düşüp kalkar ve onlarla şakalaşırdı.

Mesela hikâye ederler ki: Şeyhin çağdaşlarından Hâce Hümâmüddin-i Tebrizî servet ve zenginlik sahibi, gönül ehli, fazıl ve olgun bir adamdı. Bir gün Şeyh Tebriz'de hamama gitmişti. Bu Hacê Hümâm da olanca azameti ve haşmetiyle hamamda bulunuyordu. Şeyh bir tas su alarak götürdü ve Hümâm'ın kafasından aşağı döktü.

"Bu derviş nerelidir!" diye sordu Hacê Hümâm.

"Şiraz'ın temiz toprağındandır" cevabını verdi Şeyh.

"Tuhaf şey, bu Şirazlılar bizim şehrimizde köpeklerden daha ziyadedir [daha kıymetlidir]" dedi Hümâm.

Şeyh de güldü ve "Bu bizde aksinedir. Tebrizliler bizde köpekten daha azdır [daha aşağıdır]" dedi.

Hümâm bu söze çok kızdı ve hamamdan çıkıp bir köşeye oturdu. Âdet olduğu üzere büyük adamları güzel yüzlü bir genç yelpazeliyordu. Öyle bir vaziyette oturuyorlardı ki Hümâm genç çocuk ile şeyhin arasındaydı.

"Şiraz'da Hümâm'ın şiirleri meşhur mudur, ahali onları okuyor mu?" diye şeyhe sordu Hümâm.

"Evet çok meşhurdur" dedi Şeyh.

"Hiç onun şiirlerinden hatırında var mı?" dedi Hümâm. Şeyh de şu beyti okudu.

Hümâm, benimle sevgili arasında bir perdedir.
Şimdi o perdeyi bir tarafa itmek zamanı gelmiştir. [BEYİT]

Bundan sonra artık Hümâm'ın onun Şeyh Sa'dî olduğuna hiç şüphesi kalmadı ve "Tanrı'yı seviyorsan söyle, sen Şeyh Sa'dî değil misin?" diye sordu. Şeyh de "Evet" cevabını verdi.

Bunun üzerine Hümâm şeyhin ayağına kapandı. Evine götürdü, ziyafetler çekti, çok hürmet gösterdi ve beraber sohbet ettiler.

Hâce Hümâm, Sa’dî’nin birçok gazeline nazireler yazmıştır.

Sa’dî’nin gazelleri ve kasideleri pek latif olduğundan bu kitapta haddinden fazla yazmak gerekir. Tevhit ve Tanrı’ya şükretmek hususunda söylenmiş şu kaside şeyhindir:

Tanrı’nın fazl ve ihsanını kim sayabilir.
Onun binlerce nimetinden birinin şükrünü kim eda edebilir.
O öyle latif bir sanatkârdır ki, Kâinatın yaygısı üzerine
Bu kadar güzel suretler nakşetmiştir. Denizi, toprağı, ağaçları,
İnsanı, güneş, ay ve yıldızları, geceyi ve gündüzü yarattı.
Öyle türlü türlü nimetler yaratmıştır ki, onların şükrünü eda etmek;
İnsanlar için öyle rahat sebepler vücuda getirmiştir ki,
Onları saymak mümkün değildir.
Onun gösterdiği rahmet eserleri dünyayı baştan başa kaplamış
Ve feleğin sırtına minnet yüklerini yüklemiştir.
Kuru ağaçların içinde meyve, kamışların içinde şeker ve
Su damlalarından şahlara layık inciler yaratmıştır.
Bu yaygı gibi toprağın, suyun üzerinde sağlam durması için,
Dağları zemin yaygısına dikmiştir.
Kara toprağın cüzlerini güneşin tesiriyle
Meyve bostanları, çimenler ve lalelikler yaptı.
Bulut susamış ağacın köklerine su verdi.
Çıplak ağaçların dallarına nevbahar gömleği giydirdi.
Onun tevhidini söyleyen yalnız insanlar değildir,
Dallarda öten bülbüller de onunla terennüm eder.
Onun hangi nimetinin şükrünü, bir insan yerine getirebilir.
Bu hususta düşünen hayran kalır.
Kereminden, gayb aleminden öyle gizli şeyler meydana getirmiştir ki
Nutuk dili belagat ağzında lâl olur.
Öyle bir bağışlayıştır ki, onun geçmişteki fazl ve ihsanı,
İyi bir akıbet için bizi ümitvar etmiştir.
Ey bir damla su, benliği bırak; çünkü benlik
Şeytanı zelil ve hakir etmiştir. Perhiz et ki,
Bu göklerin sahibi Allah perhiz edenlerin yerini cennet yapmıştır.
Zahmet çekmeden hazine ele geçmez.

Ey canım kardeşim, ücreti iş gören alır.
Çalışmadan Allah'ın inayetini uman kişi
Tohum ekmeden mahsul bekleyen bir ahmaktır.
Mustafa 'dünya ahretin köprüsüdür' demiştir.
Burası oturulacak yer değildir, buradan gelip geçmek gerekir.
İnsanoğlunun ebedi evi ahrettir.
Burası bir geçiş yeridir, karar edilecek yer değildir.
Zalim ölüp gider ve geriye onun koyduğu kötü âdet kalır.
Adalet yapan da ölür ve onun iyi adı yadigâr kalır.
Zaman insandan kalan birkaç kemiği,
Felek havanında öyle döver ki toprağını toz yapar.
Karun dinden çıktı ve dünya ona kalmadı,
Fare yakalayan sıradan bir doğan gibi oldu.
Tanrı'dan başka neye taparlarsa hiçtir.
Bu hiçi her şeye tercih eden kişi biçaredir.
Biz Tanrı'nın keremine itimat edelim.
İtimat edilen bu eğreti dünya hevadan başka şey değildir.
Bu bir devlet topudur; fakat onu ezelde talihi yâr olan elde edebilir.
Biçare insan saygı gayretiyle ne yapabilir.
Olacak şeyi Tanrı ezelde takdir etmiştir. Padişah olur.
İyi, kötü, talihsiz, talihli, şerefli, hakir kullarını o yaratmıştır.
Sa'dî'nin her seher vaktinde söylediği sözler
Sabah olduğunda dünyanın her tarafına yayılır.
Onun nasihatlarını gönül kulağına küpe yapanların adı
Devlet yüzüğünün taşına yazılır.
Her şair ki padişahları över ve yücelir
Hilatlara nail olur ve ümitler besler.
Tanrı'nın nimetlerinin şükrünü yapan
Sa'dî'nin de kabul hilatını talep etmesi yerindedir. [KASİDE]

Bu gazel de onundur.

Yarabbi, sen kabul etmesen bizim halimiz nasıl salah bulur.
Ululuğunun ve lütfunun hakkı için, nazarını bizden eksik etme.
Gizli dertlerimi sana söylüyorum, çünkü merhametli bir Tanrısın.
Söylemesem de zaten bütün kalplerin içindeki sırlara vâkıfsın.

Dünyanın bütün mahlukatı ölüme ve yokluğa mahkûmdur.
Diri ve kudret sahibi olan yalnızca sensin.
Sen ölmedin ve ölmezsin, mahlukatı yaratan, bu yıldızları parlatan,
Rızıkları veren, dünyayı parlatıp güneşi yüksek tutan sensin.
Ey Sa'dî, kuvvetli olan, mülk sahibi Allah'tır.
Sen zayıfsın ve sana layık olan fakirliktir, dervişliktir. [GAZEL]

Bu şiir onundur:

Yatakta naz içinde yuvarlanıp yatan sevgilinin,
Âşığın uzun gecelerinden ne haberi olabilir?
Âşık aşkın sonunun ne olacağını bilir.
Onun için baştan buna hiç başlamak istemez.
Nazar okunun başına getireceği beladan sakın,
Çünkü o ok yaydan çıktığında bir daha geri dönmez.
Doğanların gözlerini bağlayan belki de sülünlerin naz ve işvesidir.
Muhtesib daima yalnızca rızkları takip ediyor.
Gençlerle düşüp kalkan sufilerin ne yaptıklarını bilmiyor.
Aşk şarabını tadan sufiye yeme içme erbabıyla düşüp kalkması,
Gül ile aşinalık yapmak isteyene diken cefasını çekmesi gerektiğini söyle.
Hiçbir bülbül böyle maceralar söylemez.
Hiçbir çalgıcı böyle güzel nağmeler yaratamaz.
Her mal madeninden çıkar; şeker Mısır'dan, Sa'dî de Şiraz'dan.

Şeyh Sa'dî'nin Gülistan ve Bostan adlı kitaplarında çok güzel, latif ve zarif sözler vardır. Her ne kadar bu iki kitap pek meşhursa da yine Bostan'dan birkaç beyit ve Gülistan'dan da birkaç latifeyi buraya koymak uygun görüldü.

Bostan'dan:

İşittim ki eski zamanlarda bir abdal vardı, elinde taş gümüş olurdu.
Sen bu sözü işittiğinde, bunu aklın kabul etmeyeceği bir söz sanma.
Sen kanaat ettiğinde, taş ve gümüş nazarında bir olur.
Sultana tapan dervişe söyle ki, bir sultan bir devrişten daha biçaredir.
Bir fakirin gözünü ve karnını yarım dirhem doyurur,
Fakat Ferîdûn Acem'i tamamen ele geçirdiği halde, yarı tok kalmıştır.
Devlet ve mülkün kuruculuğunu üzerine almak bir beladır.

Bir dilencinin adı dilencidir, fakat kendisi bir padişahtır.
Burnu gamdan azade olan dilenci, mutsuz bir padişahtan daha iyidir.

Gülistan’dan:

İşittim ki bir seferinde Dicle kenarında bir kuru kelle,
Söyledi şu sözleri bir âbide:
Ben de vaktiyle padişahlık şevketine sahiptim.
Başımda saltanat tacı vardı.
Felek yardım etti, talihim de yaver oldu.
Devletimin sayesinde Irak mülkünü elime geçirdim.
Sonra Kirman’ı da almak istedim.
Fakat birdenbire öldüm ve kirman [kurtlar] beni yedi.

Gülistan’dan:

Latife: Bir hâkime, iyi talihli ve kötü talihli kimdir? diye sordular.
O da cevap verdi: ‘Talihli o kimsedir ki,
Eline geçen serveti yedi, artanıyla hayrat ve hasenatta bulundu.
Talihsiz de o kimsedir ki bunu yemeden öldü ve mirasçılara bıraktı’.

Dünya malını ya düşkünlük zamanında elini tutacak dosta
Ya da ayağını ısırma ihtimali olan bir köpeğe ver ki ısırmasın.

Sultan hizmetinde bulunmak tıpkı define ile tılsım gibidir.
Ya defineyi elde edersin ya da tılsımdan olursun.

Şeyhin vefatı Atabek Muhammed Şah bin Salgur Şah bin Sa’d bin Zengî zamanında Şiraz’da olmuştur.

Azizlerden biri onun vefatı için şöyle bir tarih söylemiştir:

Şevval ayında bir cuma gecesiydi.
Arap tarihinden altı yüz doksan bir yıl geçmişti.
Şeyh Sa’dî’nin hüma gibi olan temiz ruhu,
Kanat ve tüyleriyle cisim tozunu silkip attı.

Bu da başka bir tarihtir:

Sa’dî’nin hüma gibi olan temiz ruhu,
İhlas ile uçtuğunda Şevval ayının
Bir cuma gecesiydi, işte böyle bir zamanda,
O, rahmet denizinde dalgıçlık etti.

Biri bana onun vefat yılını sordu; ben de o haslardan olduğu için tarihi de hastır dedim.

Sa'dî'nin türbesi bugün Şiraz'da çok ferah bir yerdedir. Orada sefalı bir havuz ve eşi olmayan binalar vardır. Oranın ahalisi mezarına çok hürmet ve muhabbet gösterirler.

[ŞİRAZ ATABEKLERİ]

Şiraz atabekleri adaletli ve hayırsever hâkimlerdi. Atabek Ebû Bekir bin Sa'd bin Zengî (Tanrı burhanını nurlandırsın) çok iyi ahlaklı bir insandı. Şiraz'da Dârü'ş-Şifa-i Muzafferî'den başka mescitler, ribatlar ve birçok hayır müesseselerini yaptırdı. 607 senesinde Tanrı'nın civarına ulaştı.

Atabek Ebû Bekir'in vefatından sonra yerine Atabek Sa'd bin Ebû Bekir geçti. Kerem ve fazilette eşi yoktu. Adına hutbe okunduğu ve sikke basıldığı iki gün içinde Tanrı'nın civarına ulaştı. Bir aziz bu hale uygun şu rubaiyi söylemiştir:

Cefayı kendine sanat yapan yüksek binalı felek
Bizim işlerimizin düğümünü hiçbir zaman çözemedi.
Ne zaman bizde yaralı gönül görse,
O yaranın üstüne bir yara daha açtı.

Kadı Beyzâvî Nizâmü't-Tevârih'de şöyle söyler: Atabek [Sungur] 558 yılında Selçuklu melikşahı Melikşah bin Muhammed'e karşı geldi ve Fars'ı eline geçirdi. O çok cesur ve mertti. Şiraz'daki Sungurî Mescidi'ni o yaptırmıştır.

Fars mülkü Gazan Han zamanına kadar Sungurî [Salgurlu] atabeklerinin idaresinde kaldı.99 Bunlar Selçuklu sultanlarının köleleriydiler, fakat ahlak itibariyle çok doğru insanlardı ve tarihte iyi bir ad bırakmışlardır. Fars'ta Atabeklerin saltanatı yaklaşık yüz yirmi yıl sürmüştür. Fars saltanatı Gazan Han zamanında atabeklerden Moğol sultanlarının eline geçmiştir.

99 Salgurlular: Selçuklularda illere yönetici olarak gönderilen şehzadelerin yanına atabek diye adlandırılan tecrübeli devlet adamları verilirdi. Atabekler, devletin zayıfladığı dönemlerde bulunduğu bölgedeki yönetimi ele geçirip devletleşmişlerdir. Oğuzların Üçok boyuna mensup Salgur (Salur) kabilesinden gelme Boz Aba Salgur'un oğlu Sungur tarafından, başkenti Şiraz olmak üzere kurulmuş, halkın çoğunluğunun Fars, yöneticileri Türk olan atabeklik, Güney İran'daki Fars bölgesinde kurulduğundan Fars Atabekliği diye de bilinir.

Muvahhid Arif

EVHADÎ-İ MERAGÎ

(Tanrı onun aziz ruhunu takdis etsin)

Muvahhit, arif ve sevimli bir adamdı. Bâtıni ilimlerini bilmekle beraber zâhiri ilimlerde de geri değildir. Şeyhlerin şeyhi Evhadüddin Kirmanî'nin mürididir ve bunun için mahlası Evhadî'dir.

Şeyh Evhadüddin Kirmanî velilerin büyüklerindendir. İslamın ve Müslümanların şeyhi Şihâbeddin Ebû Hafs Ömer Sühreverdî'nin mürididir. Dört rekât yatsı namazında Kuran'ı tamamıyla hatmederdi. Sülûkta büyük bir makama sahipti. Bağdat halifesi el-Mustansir onun müridi olmuştur.

Şu rubai Evhadüddin'indir:

Ey Evhad, gönülden dem vuruyorsun, fakat gönül nerede?
Bütün ömrünce yürüyorsun, bu yolun durup dinlenilecek yeri nerede?
Ne vakite kadar züht ve takvadan dem vuracaksın.
Yetmiş iki çile çıkardın, bundan hasıl olan fayda nerede?

Evhadüddin rubailer söylemiştir. Çok faziletli bir adamdı. Câm ü Cem kitabını nazmetmiştir. Tercii'i muvahhitler arasında çok meşhurdur. Evhadî'nin divanı on bin beyittir, muvahhidane söyler. Dehnâme'sini hakîmlerin padişahı Hâce Nâsırüddin oğlu Hâce Asîlüddin'in oğlu Hâce Ziyaüddin Yusuf adına yazmış ve bu eser çok latif olmuştur.

Şu kaside Şeyh Evhadî'nindir.

Bu dönen ve yıldızları süsleyen felek ve bu daima
Kavga arayıp düşmanlık besleyen yıldız nedir?
Ey filezof dinle, bu örgüler içindeki sırların
Ne olduğunun anlaşılması için sana ne sorarsam cevap ver.
İnsan, nefsinin ve Tanrı'nın ne olduğunu bilmek için,
Kendi nefsini ve Tanrı'sını tanımalıdır.
Bu yedi feleğin ve bu dört unsur âleminin içindeki
Unsurların değişmesi, dehrin olması ve bozulması nedir?
Bir sinekte hem bal hem de zehirin ve
Bir yerde hem hazine hem de yılanın bulunması nedir?
Ebû Cehil'in Muhammed'e karşı düşmanlığı ve
Ebû Bekir-i Sıddık'ın ruhi bağlılığı nereden geldi?
Nur bağışlayan şu iki cismin, yani ay ile güneşin

Uzaklık ve yakınlığından, bu ayların değişimi nasıl oluyor?
Menzilleri bir, yolları bir, gidişleri bir olduğu halde
Bu ayrılık nereden geliyor?
Mahlukatı dünyaya getirmenin ve sonra da toprak etmenin,
Evvela şekerle besleyip sonra av gibi yakalayıp öldürmenin sebebi ne?
Gündüz niye aydınlık, gece niçin karanlıktır?
Toprak neden sakin oluyor da, felekler niçin dönüyor?
Meleklerin aslı ve perilerin nesli nereden?
İnsanın bu kadar itibarı neredendir?
Suçsuz insanları öldüren bu feleğin altında
Bunca fani insanın varlığının hikmeti nedir?
Padişahların kulakları "mülk kimindir" sedasıyla dolu olduğu halde,
Yine de niçin bu kadar kibir ve azamette bulunuyorlar?
Ey suret ve manaya vücut veren, söyle,
Bu türlü türlü eşyayı yaratmakta yaradanın maksadı ne?
Rûm güzellerinin yüzü gibi parlayan, salihlerin işlerinin yanında,
Bu zenci yüzlü cisim tozu ne?
Kendi sağını solunu bilmeden ruhun sağı solu peşinde koşuyorsun.
Ey beyhude iddialarda bulunan,
Bize karşı türlü türlü tavırlarla övünüp duruyorsun.
Bu övündüğün şeylerin binde birini söyle de görelim.
Eğer sen geldiğin günden beri bu âlemi anlamışsan
Öleceğin zaman bu ağlamak sızlamak da ne oluyor?
Biz hızla dönen feleğin kalesi içindeyiz ve
Bu kalenin ne olduğundan haberdar değiliz.
Sen Evhadî'ye cehennem ateşinden bahsetme.
Bu biçarenin elinde bulunan bu hakir yürek nedir?
[Evhadî'nin] vücudu ortadan kalktıktan ve
Geriye Tanrı'dan başka bir şey kalmadıktan sonra,
Artık bu didişmenin manası ne? [KASİDE]

Bu gazel de onundur:

Gülün üzerine amberden bir kement bağladın,
Ay'ın etrafını misklerle sardın.
Vuslat meyvesi bizim elimize gelmiyor,

Çünkü sen onu yüksek dallara bağladın.
Ey oğul, Tebriz'e gitmek için yükünü hazırladın.
Kalbimin üstüne Sehend dağını[100] oturttun.

[100] Sehend Dağı: Evhadüddin'in geldiği Meraga şehrinin kuzeyinde, üç bin metreyi aşan on yedi tepesiyle ünlü ve görkemli bir dağ; Doğu Azerbaycan'ın en yüksek dağı.

Sen tuzağına düşmüş olan âşıkların
Kimini öldürdün, kimini bağladın.
Sen gönlünü makbul olmayan şeylere
Bağladıktan sonra Evhadî'yi nasıl sevdin?

Şeyh Evhadî âşıkane gazellerle arifane şiirleri güzel söyler. Sözleri çok tesirlidir. Câm ü Cem'i İsfahan'da yazdığını söylerler. Bu eser yazıldıktan sonra o zamanın kabiliyetli edipleri tarafından bir ay içinde dört yüz nüsha kopya edilmiştir. Hacmi ufak olduğu halde pahalı fiyatla alıp satarlardı. Günümüzdeyse terk olunmuştur. Hakikaten bu eser tarikat adabını içermesi itibariyle çok güzeldir. Câm ü Cem'in hangi vezinde söylendiğini göstermek için bir beytini buraya yazalım:

Evhadî, tek bir gece talihin yüzünü görmek için
Altmış yıl meşakkat çekmiştir.

Evhadî'nin ortaya çıkışı Argun Han zamanında, vefatı da Gazan Mahmud Han zamanında, 697 yılında İsfahan'da vaki olmuştur. Mezarı da oradadır ve İsfahan ahalisi onun mezarına çok itikat ederler.

[GAZAN MAHMUD HAN]

Gazan Han, Argun Han'ın oğludur. Saadet ve tevfik sahibi bir padişahtı. Argun Han'dan sonra saltanat tahtına oturdu ve dünyayı adaletle süsledi. İslam nuru onun kalbinde parladı. Kalbine vahdet âleminden ünsiyet rüzgârı esince vahdete ulaştı ve onun vasıtasıyla İslamiyet Moğol askerleri arasına yayıldı.

Fahr-i Benâkitî tarihinde diyor ki: Gazan Han'ın Müslüman olmasına Emir Nevrûz bin Argun Ağa sebep oldu. Emir Nevrûz İslam faziletlerini Gazan Han'ın kalbine telkin eder ve kâfirliğin aleyhinde bulunurdu. Bir süre bu böyle devam etti. Nihayet Sultan Gazan, Baydu Han ile Zencan

civarında muharebeye giriştiğinde Baydu Han’ın askerinin iki misli olduğunu görünce korktu ve dönmek istedi.

Ama iyi talihli emir Nevrûz ona “Eğer han bugün İslam ile müşerref olur ve küfrün karanlığından kurtulursa Tanrı herhalde kendisine zafer ve nusret verir. Tanrı’nın ‘hak gelince batıl kaybolur’ diye buyurduğu üzere hak daima batıla galiptir” dedi.

Gazan Han da “Bu her halde böyledir. Bakalım eğer Tanrı bana düşmana karşı zafer verirse, ben de Müslüman olmayı ahdettim. İslam dinine girecek ve şirkten kurtulacağım” dedi.

Tanrı hemen zafer ihsan etti. Baydu Han’ın ordusu savaşmadan bozguna uğradı ve Gazan Han’ın eline pek çok ganimet geçti.

Bir iki gün sonra Emir Nevrûz, “Tanrı zafer ve nusret ihsan etti; o halde Han da yaptığı vaadi yerine getirmelidir” diye ihtarda bulundu. İman nuru hanın kalbinde parladı, ki kendisinde de kabiliyet vardı. Onun için Emir Nevrûz’un sözü tesir etti. Tanrı’nın lütuf ve inayetinin de tabii buna katkısı olmuştur.

Biz bir kimsenin aşka kabiliyetli olduğunu gördük mü,
Bir remiz ve işaretle onun kalbini kaparız.

Bunun üzerine Han dedi ki: “O halde sayesinde kâfirlikten kurtulup Müslüman olabileceğim, olgun bir bilgin lazımdır. Onun irşadıyla Müslüman olayım. O bana Müslümanlığın edep ve erkânını öğretsin.”

Derhal şeyhülislam, ariflerin medarı iftiharı, muhakkiklerin sultanı Sa’deddin İbrahim bin el-şeyhü’l-ârif-i Muhakkik-i Hamevî’ye (Tanrı ruhlarını takdis etsin) yazdılar ve onu atıyla Bahrâbâd’tan az bir zamanda Azerbaycan’a getirdiler. Şenlikler ve ziyafetlerden sonra uğurlu bir saat seçtiler. Han İslam gusulünü yaptı ve adı geçen şeyhin hırkasıyla şereflendi. Bir bülbül gibi tevhit kelimesini söylemeye başlayınca emirleri ve devlet adamları da hep birden İslamiyeti kabulle şereflendiler. Bunu kutlamak için saçılar saçtılar. Bütün memleketlere müjdeler yazıldı, fetihnameler gönderildi.

Bu olay 691 yılının şabanında oldu; ama Tarih-i Benâkitî’de 693 olarak gösterilmiştir. Hakikati Allah bilir.

Emir Nevrûz İslamın saadetine mazhar oluşunun yanı sıra şehadet derecesine de nail olmuştur. Ne mutlu ona ki bu yüksek dereceye ulaştı.

Emir Nevrûz’un şehadeti Herat’ta 696 yılında şevvalin yirmi ikisi olan salı gününde vaki oldu. Tanrı kabrini nur etsin.

Arif Şeyh
FAHREDDİN-İ IRAKÎ
(Tanrı ruhunu takdis etsin)

Adı İbrahim bin Şehriyarü’l-Irakî’dir. Hemedan’da dünyaya gelmiştir. Muhakkik ve salik bir erdi. Şeyhlerin şeyhi Şihâbeddin Sühreverdî’nin müridididir. Çok ateşli ve arifane sözleri vardır. Vecd ve falda eşi yoktur. Muvahitler ve arifler onun sözlerine çok kıymet verirler. Tasavvuf hakkında yazılmış muteber eserleri vardır. Lemeât adlı eseri o büyük adamın ateşli düşünme gücünden bir parıldamadır.

Hikâye ederler: Şeyh Irakî temiz bir nazarla güzellere bakmaktan kendini alamazdı. Bir gün Şeyh Şihâbeddin’e, Irakî’nin pazarda bir nalbant çocuğun karşısında oturup temaşasına daldığını söylediler. Şeyh bunun üzerine Irakî’yi karşısına alarak, “Bu senin yaptığın nedir. Sen bu hareketinle dervişlerin namus ve haysiyetini berbat ediyorsun. Görmüyorsun ki münafıklar, şuna buna söz taşıyanlar daima seni gözetliyorlar?” dedi.

Irakî’nin verdiği cevaptan şeyh incindi. Irakî uzun zaman yalvardı yakardı ve sonunda yine şeyhin gönlünü yaptı. Fakat şeyh onun bu cüretini cezalandırmak için, “Senin Hint’e gitmen ve orada bir süre riyazet yapman lazımdır. Gümüşün temizlenmesi için zulmet ve karaltı içinde bulunması şarttır” dedi. Ve onu şeyhlerin şeyhi, salik-i muhakkik, abdal ve evtad dairesinin kutbu, asillerin fahri Şeyh Bahâeddin Zekeriya-ı Multanî’ye havale etti. Şeyh Zekeriya adını yukarıda andığımız şeyhlerin şeyhi Şihâbeddin’in halifelerindendi.

Bunun üzerine Irakî Sind, Multan, Hint yolunu tuttu ve Şeyh Bahâeddin Zekeriya’ya ulaştı. Bir süre Multan’da bu şeyhin yanında sülûk ile uğraştı. Bu seferinde tarif edilmeyecek kadar zaferlere mazhar oldu. Ayrılık ve hasret ateşleri içinde çok etkili şiirler söyledi. Hintliler Irakî’ye çok fazla teveccüh gösterdiler. Şeyh Bahâeddin kızını Irakî’ye verdi. Irakî’nin Hint’te dört yıl zarfında on dört kere erbain çıkardığını söylerler.

Şeyh Bahâeddin Zekeriya, Irakî’yi daima kontrol altında bulundurur, onun şiirlerinden çok hoşlanır ve büyük bir zevk duyardı. Şeyh bir gece onun

halvethanesinin kapısına giderek onu dinledi. Irakî vecd içinde şunu okuyordu:

İlk defa şarabı kadehe dökdüklerinde
Tesirini sakinin sarhoş gözlerinden ödünç aldılar.
Yeme içme sahiplerini kendilerinden geçirmeleri için
Kendinden geçme şarabını dimağlarına döktüler.
Âşığın can kuşunu avlamak için
Fitne koparan dilberlerin saçlarından ağlar kurdular.
Dünyada ne kadar bela ve musibet varsa,
Hepsini topladılar ve adını aşk koydular.
Mademki onlar kendi sırlarını kendileri açık ettiler,
O halde Irakî'yi niçin rüsvâ edip ortaya attılar.

Şeyh bunu dinledikten sonra Irakî'nin bu çektiği ayrılık ve hasret azabına acıdı. Gözleri yaşardı ve ona "Artık zamanı gelmiştir. Haydi memleketine git. Bizim selam ve niyazımızı da hakikatler sığınağımız ve yakîn ehlinin örnek kişisi şeyhimiz Şihâbeddin'e ulaştır" diyerek Irakî'ye izin verdi.

Bunun üzerine Irakî kalkıp tekrar Irak'a gitti. Fakat kendisinin Irak'a vusulünden evvel Şeyh Şihâbeddin Tanrı'nın rahmetine kavuşmuştu. Şeyh Irakî bundan çok müteessir oldu. Şeyhinin mezarını ziyaretten sonra Şam'a geldi. Bir süre orada sülûk ile uğraştı.

709 yılında sultan Muhammed Hudabende zamanında Dimeşk'de vefat etti; seksen iki yıl ömür sürmüştü. Mezarı Cebel-i Salihiyye'de şeyhlerin şeyhi, ariflerin muktedası, bütün mahlukatın ve ümmetlerin önderi, Muhyiddin bin Arabî'nin yanındadır.

[MUHYİDDİN BİN ARABÎ]

Endülüslü olan Muhyiddin bin Arabî'nin nesli Hâtem-i Tâ'î'ye ulaşır. Dört Halife zamanında Endülüs'e giden ve o diyarı eline geçiren Hâtem-i Tâî'nin neslinden gelen çocukları orada kalmışlardı. Muhyiddin'in nesebi işte bu kabileye mensuptur ve bu rubai onundur:

Benim kutbum kalbim, benim kalıbım Lübnan'ım,
Benim sırrım aşkım; benim meşrebim irfanım;
Benim Hârûn'um ruhum, benim Kelim'im [Musa] aklım;
Benim Firavunum nefsim; benim heva hevesim Hâmân'ımdır[101].

101 Hâmân: Hazreti Musa zamanındaki Mısır firavununun veziri.

[OLCAYTU HAN – MUHAMMED HUDÂBENDE]

Sultan Muhammed Hudâbende’nin adı Olcaytu Han’dı ve onun soyu fazıllardan birinin söylediği şu beyitten anlaşılır:

Şah Olcaytu bin Argun bin Abaka Han
Bin Hulagu Han bin Tuluy bin Cengiz Han. [BEYİT]

Argun Han’dan sonra Gazan Han padişah oldu ve Olcaytu Han ondan kaçtı. Birkaç yıl Kirman ve Hürmüz taraflarında Harbendekân ile gezip dolaştı; bu yüzden ona Harbende “eşeğin kulu” denilmiştir. Bazıları bunun böyle olmadığını söyler ve bir çocuk çok güzel olursa anası babası ona nazar değmemesi için çirkin bir ad verir derlerdi, işte bu yüzden ona “Harbende” adı verilmiş.

Hudâbende 703 yılında Gazan Han’ın ölümünden sonra saltanat tahtına oturmuştu; çok hünerli ve hüner sahiplerini seven bir padişahtı. Onun daima çalışan düşünme gücü memleketin hayrına işlerdi. Aslen Hemedanlı olan Hâce Reşîdüddin’i kendisine vezir yapmıştı.

Reşîdüddin faziletli bir vezirdi. Tebriz’deki Reşîdiyye imaretini o yaptırmıştır. Dünyada ondan daha büyük bir imaret yoktur. Bu binanın üstüne “Bu imareti yıkmak, başka bir imaret yapmaktan daha müşküldür” ibaresi yazılmıştır. Tarih-i Câmi-i Reşîdî [Câmiü’t-Tevârih] onundur. Bu kitaptan başka hendese ve ameli hikmete dair risaleleri de vardır. Fazilet ve kerem sahibi bir vezirdi.

Câmiü’t-Tevârih’in mukaddemesinde: “Bu tarih kitabı sabah namazını kılıp bazı evrakları okuduktan sonra güneş doğuncaya kadar geçen zamanlarda yazılmıştır. Çünkü başka zamanlarda memleket işleriyle uğraşma dışında, başka bir işle uğraşmak mümkün değildi” diye yazmıştır.

Muhammed Hudâbende 719 yılında ölmüştür. Bazıları otuz altı, bazılara da otuz yedi yıl ömür sürdüğünü söylerler. Kümbed-i Sultaniyye’de defnedilmiştir. Kale ve Sultaniye şehri onun binalarındandır. Tanrı burhanını nurlu yapsın.

Ariflerin Kendisiyle Övündüğü, Hâce
HÜMÂM-I TEBRİZÎ

(Tanrı mezarını nurlandırsın)

Fazilet ve gönül sahibi bir âlimdi. Fakru zaruret faziletine sahip olmakla beraber herkesin yanında mevki sahibiydi. Hâkimler ve vezirler onu yanlarından ayırmazlardı. İrfan, gönül ve güzel tabiat sahibi biriydi.

Rivayet ederler ki o bir gün sahib-i divân Hâce Hârûn bin Hoca Şemseddin'i hankahına davet etmiş, bu davet için dört yüz çini sahan hazırlamıştı. İşte âlimlerin ve salihlerin o zamanlardaki malı ve mevkisi bu derecedeydi. Hâce bu gazeli o gün hazırlıksız bir şekilde söylemiştir.

Evimiz bugün cennet gibidir, çünkü Rıdvan buradadır.
Canı beslemek zamanıdır, çünkü canan buradadır.
Dağın başında tuhaf bir saray görüyorum,
Bu Tûr dağı mıdır, Musa Umran buradadır.
Sarhoş meze istediyse bunun için pazara gitme,
Taze badem ve ağzını açıp gülen fıstık buradadır.
Artık Mısır'dan Tebriz'e şeker götürmeyin.
Onun tatlı dudaklarıyla tatlı konuşmalarıyla burası şekeristan olmuştur.
Bu dilencinin karanlık kulübesi bir padişahın evi gibi oldu,
Çünkü sultan buraya gelmiştir ve buradadır.
Artık muhtesip ve şahnelerden ne korku var,
Sahib-i divânın oğlu Hâce Hârûn buradadır.
Ey Hümâm, bundan sonra dünyanın ters dönüşünden gam yeme,
Canının her arzu ettiği şey buradadır. [GAZEL]

Hâce Hümâmüddin, Hâce Nâsırüddin-i Tûsî'nin öğrencisidir ve Kutbeddin Şirazî'nin akranlarındandır. 713 yılında ölmüştür. Mezarı Tebriz'dedir; hankahı malum ve muayyendir.

Şairlerin Meliki

BEDR-İ CÂCİRMÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Ehliyetli biriydi. Sahib-i divân Hâce Bahâeddin zamanında İsfahan'a gelmiştir. Hâce Mecdüddin Hemger-i Fârisî'nin öğrencisidir.

Ebülfeth el-Büstî'nin matlaı :

Dünyada insanın ziyadeliği noksanıdır.
Hayırdan başka şeylerdeki kazancı aynen zarar ve ziyandır. [BEYİT]

şeklinde olan kasidesini nazmen Farsçaya tercüme etmiş ve çok güzel, üstatça bir tarzda söylemiştir.

Azanın seğirtmesi hakkında manzum bir eseri vardır. Sanatlı söylenmiş şiirleri çoktur. Sahib-i divân Hâce Şemseddin'in oğlu Hâce Bahâeddin Muhammed'in övülüşü hakkında noktasız söylenmiş şu sanatlı kaside onundur:

Kerem işlerini bu âlemde mertçe kim yaptı?
Cömertliğin temelini kim sağlamlaştırdı, kim düzeltti?
O, adalet âleminin direği, saltanat bileğinin bileziği,
İslamın binasının temelidir.
Melekler gibi yüce, Utarid gibi bilgili, güneş gibi lütuf ve ihsan sahibi,
Simah mızraklı, Arslan hamleli, Hilal alemlidir.
Methetme sahiplerinin sevinci, düşmanın ömrünün helaki,
Meliklerin başı, saltanatın kalbinin ram atı, hükmün aslıdır.
Onun sözleri herhalde helal sihirdir.
Onun muradı her an muhtaçlara mal bağışlamaktır.
Onun temiz kalbi daima kelam ve ilimle meşguldür.
Onun keremlendirilmiş olan nefsi
Ümmetin salahına ait ilhamların geldiği yerdir.
Onun savaş âdetleri âlemin verdiği hükümleri reddeder.
Onun zehir gibi hamleleri düşmanın işlerini bozar.
O ve onun kalbinin himmeti adaletlerinin mimarıdır;
Hem o ve hem nefesli memleket dertlerinin merhemidir. [KASİDE]

Sen onun akik gibi dudaklarının yanında
Bedahşan lâline kıymet verme.
Onun gül gibi yanaklarıyla gelincik çiçeklerini bir tutma.
Düzgün selvinin serkeşçesine söylediği sözlerden bahsetme.
Benim sevgilimin boyunu gör ve o sallanan selviye kıymet verme.
Onun lâl gibi dudakları ve mis saçan ayva tüyleri varken,
Karanlıkları ve hayat suyu çeşmesini anma, bunlara önem verme.
Eğer karanlık gecelerde sana onun vuslatı müyesser olursa,
Onun yüzünün yanında parlayan güneşi arama, onun gazellerine bak.
Artık ebherin işvelerine değil, onun ayva tüylerine bak,
Bostanın terutaze yeşilliklerine bakma.

Eğer o peri yüzlü hurinin vuslatı sana elverirse
Artık cennetin adını anma, Süleyman'ın mülkünden dem vurma.
Eğer gülistanı temaşa etmeye meyledersen,
Onun yüzüne bak, gülistanı dolaşmaktan vazgeç.
Ey Bedri, bu viran menzil senin gönlünün istediği gibi değildir.
Sen İsfahan'ı dünyanın bütün ülkelerinden aşağı gör. [GAZEL]

[HÂCE BAHÂEDDİN BİN ŞEMSEDDİN]

Hâce Şemseddin oğlu Bahâeddin sahib-i divândı. Babasının vezirliği zamanında İsfahan hâkimiydi. Çok şiddet ve cesaret sahibiydi. Memleketin dirliği düzeni konusunda çok emek ve gayret göstermiştir.

Tarih-i Güzîde sahibi Hâce Hamdullah Müstevfî diyor ki: Onun siyaseti öyle şiddetliydi ki, İsfahan büyüklerinden birini yanına istese, kefen ve tütsüsünü hazırlar ve vasiyetnamesini yazar ondan sonra onun huzuruna gelirdi. Bir seferinde ufak çocuğu elini uzattı ve sakalını tuttu. Hâce o kadar kızdı ki, çocuğu asmak için yemin etti. Yeminini yerine getirmek için çocuğu bir peştemala bağlayıp astılar.

İsfahan'ın ileri gelenleri onun bu gösterdiği şiddetten dolayı daima aleyhinde beddualar ettiler ve bunun tesiriyle de genç yaşında öldü.

Hâce Şemseddin hakkında bir şair şu mersiyeyi yazdı:

Ey Hindu kölesi felek olan oğlum Muhammed?
Senin bir kılın bütün zamane pazarının kıymetidir.
Babanın sırtı, senin elif gibi olan boy bosunun hasretiyle,
Kaşların gibi iki büklüm olmuştur. [RUBAİ]

Muhakkiklerin Önderi
ŞEYH İZZEDDİN PÛR HASAN-I İSFERÂYÎNÎ
(Tanrı aziz ruhunu takdis etsin)

Arif, muvahhit, salik ve meczup bir adamdı. İslamın ve Müslümanların şeyhi Râzîyü'l-hak ve'd-din Ali bin Sa'îd Lala'nın halifelerinden Şeyh Cemâleddin Ahmed Zakir'in mürididir. Aslında onun hâl tercümesinin veliler sırasında yazılması lazım, fakat şairlikte de mükemmel bir adamdı. Türkçe ve Farsça güzel şiirler söylerdi, Türkçede mahlası Hasanoğlu'dur [Pûr Hasan]. Divanı Azerbaycan'da çok meşhurdur. Bu gazel onundu:

Benim sevgilim şuh ve merhametsiz çıktı, ne yapayım.
Onun düşüncesi benim sabır ve kararımı elden aldı, ne yapayım.
Ah u zar ettiğimden halk bana serzenişlerde bulunur,
Ben yüreği yanık, inleyen ve biçare bir âşığım, ne yapayım.
Benim ay yüzlü sevgilim bir gün çıkıp gelmedi,
Geceleri sabahlara dek yıldızları saymayıp da ne yapayım?
Sevgilim gönlümü alıp götürdü, gönlümü hoş etmekle hiç uğraşmadı.
Ondan fariğ oldu, ben gönülsüz ve yârsız kaldım, ne yapayım.
Sevgilimin gamı benim halimi altüst etti buna ne ilaç olur?
Aşktan işim gücüm perişan oldu, ne yapayım.
Sevgilim Tanrı gibi iki cihanda güzel yüzlüdür,
Ben de Pûr Hasan'ım, onu sevmeyeyim de ne yapayım? [GAZEL]

[RÂZÎYÜDDİN ALİ BİN SA'ÎD LALA]

Şeyhlerin şeyhi, vilayet feleğinin kutbu Râzîyyüddin Ali bin Sa'îd Lala (Tanrı ruhunu takdis etsin) Gazne'liydi. Hakîm Senâ'î'nin amcasının oğludur. Babası Senâ'î ile beraber hacca gitmiştir. Cüveyn vilayetine bağlı Husrev-i Şûrgîn'de kethüdaydı. Şeyh Râzîyyüddin Ali Lala'nın doğumu bu adı geçen Husrev-i Şûrgîn'de vaki olmuştur. Şeyh dünyanın meskûn olan dörtte birini gezmiştir. Dört yüz büyük şeyhten irşat icazeti almıştır. Nihayet biat elini âlim arif Şeyh Ebülcenab Necmeddin Kübrâ'ya uzattı.

Ebülrıza Baba Reten-i Hindî ile Hint'te buluştular. Baba Reten Peygamber'in kendisine verdiği taraklardan bir tarağı ona verdi ve canını Hakka teslim etti. Baba Reten'in Peygamberle görüştüğü söylenir. Bazılarıysa onun İsa aleyhisselamın havarilerinden olduğunu söyler. Onun ömrünün bin dört yüz yıl olduğu rivayet edilir.

Şeyh Râzîyyüddin Ali bin Sa'îd Lala'nın ölümü 642 yılında vaki olmuştur; bazıları yetmiş altı, bazıları da yetmiş dokuz yıl yaşamış olduğunu söyler.

Şeyhlerin şeyhi Sa'deddin Hamevî onun vefatından sonra sekiz yıl yaşamıştır. Azizlerden biri Şeyh Sa'deddin'in vefatına şu tarihi söylemiştir:

Millet ve İslamın nuru ve takvanın mumu olan
Cihanın şeyhi Sa'deddin Hamevî,
650'de cuma günü kurban bayramında

İkindi namazı vaktinde Bahrâbâd’da vefat etmiştir.

Seyyidlerin Kendisiyle Övündüğü

EMİR SEYYİD HÜSEYNÎ

(Tanrı onun aziz ruhunu takdis etsin)

Din yollarının yolcusu, yakîn sırlarının bilginidir. Hakikat remizlerini keşfetmekte manalar hazinesi, fazilet ve ilimlerde inciydi. Onun nurlu hatırı sırlar gülistanı ve dudu gibi olan söz ustalığı güzel nağmeli bir bülbüldü. Adı Hüseyin bin Âlim bin el-Hasan el-Hüseyni’dir. Aslen Gûr’daki Kezvîr’dendir. Fakat çoğunlukla vaktini seyahatle geçirirdi. Meskeni Herat’taydı. Hırkası şeyhlerin sultanı Şeyh Şihâbeddin Ömer Sühreverdî’ye ulaşır. Uzun yıllar sülûk ile uğraştı ve büyüklerin birçoğuyla görüştü.

Hikâye ederler ki: Arif Şeyh Fahreddin-i Irakî, Şeyh Evhadî ve Seyyid Hüseynî, Şeyh Şihâbeddin Sühreverdî’nin müritleriydiler. Bir zaman geldi ki üçü de Kirman’da Şeyh Evhadüddin’in hankahında halvete girdiler. Çıkardıkları çileler esnasında eserler yazdılar, melekût âleminden şeyhlerine hediyeler getirdiler: Şeyh Irakî Lemeât’ı, Şeyh Evhadî çok meşhur olan tercii, Seyyid Hüseynî de Zâdü’l-Müsafirîn gibi hediyeleri getirip takdim ettiler.

Şeyhleri bu üç eseri okuyup inceledikten sonra, “Tanrı bu yakîn deryasının üç incisini âfetten korusun. Bunlar hakikatler madeninden çok acayip üç cevher çıkardılar. Bu üç cevher, yakîn yollarının yolcularıdır. Zâdü’l-Müsafirîn’i vücuda getiren de irfan menzillerinin seyyahıdır” buyurdu.

Zâdü’l-Müsafirîn hakkında kısaca bilgi verildiği için ondan bir parçayı buraya almak lazım geldi:

Bak bu tuhaf bir hikâyedir.
Bir gün İskender ordusuyla azamet ve haşmet ile gidiyordu.
Birdenbire yolları bir viraneye uğradı.
Oradaki çukurların içinden bir ihtiyar adam çıktı,
Hem de güneş gibi nurlar içinde
Bu ihtiyar uzaktan İskender’in gözüne göründü.
İskender “Bu kimdir neyin nesidir. Bu çukurun bir köşesine
Çekilmiş olan bu ihtiyar beyhude burada oturmuyor”

Diyerek o mezar gibi çukura doğru atını sürdü,
Ama ihtiyar hiç tavrını değiştirmedi.
Onun gözünü kaldırıp yüzüne bakmamasına
İskender kızdı ve dedi ki: “Ey bu yolun gulyabanisi!
Neden burada böyle lakayt bir halde oturuyorsun?
Neden kalkıp bana hürmette bulunmadın?
Benim adımın İskender olduğunu bilmiyor musun?
Ben bugün muzaffer talihimle bu âlemin her şeyiyim.
Deniz gönüllü, güneş gibi parlak fikirliyim.
Feleğin başı benim ayağımın altındadır.”
İhtiyar birden bağırdı: “Bunların hepsinin bir arpa kadar bile
Kıymeti yoktur. Sen bu âlemin hiçbir şeyi değilsin.
Beşeriyet tarlasında bir danesin, bu feleğin sayısız devirlerinin
Her bir deminde senin gibi yüz binlerce adam dünyaya geliyor.
Ben burada ne gulyabaniyim, ne dünyadan habersiz bir gafilim.
Aklım senden yüz kere daha fazla başımda.
Ben son günümden haberdarım ve onu burada beklemekteyim.
Asıl gafil sensin ki bu iki günlük ömrünle mağrursun.
Sen kendini nasıl benimle beraber tutarsın,
Sen benim kolumum kolusun.
Benim iki kolum var: Bunların biri hırs biri şehvet
Ki, sen benim bu iki kolumun kolusun.”
İskender bu sözden ağlamaya başladı,
Başındaki padişahlık tacını yere attı.
Utançla bağırdı ve başını ihtiyarın ayağına koydu.
Bu ihtiyar ona öyle doğru bir yol gösterdi ki,
İskender’in hiçbir zaman hatırından çıkmadı.

Seyyid Hüseynî’nin vefatı 719 yılı şevvalinin on altısında Herat şehrinde vaki olmuştur. Mezarı Seyyid-i Sâdât Kubbesi’nin dışında Kuhendiz-i Musarrah’dadır.

[ABDULLAH BİN MUÂVİYE]

Seyyid-i Sâdât, Abdullah bin Muâviye bin Abdullah bin Câfer bin Ebû Tâlib’dir. Tanrı cümlesinden razı olsun.

Onun babası Muâviye bin Abdullah, [Emevi halifesi] Muâviye bin Ebû Süfyân'ın zamanında Dimeşk'te dünyaya gelmişti.

Abdullah bin Câfer, sabahleyin yanına gittiğinde Muâviye ona "Dün akşam bir çocuğunun dünyaya geldiğini işittim. Ona ne ad koyacaksın" diye sordu.

"Ne emir buyurursanız onu koyacağım" dedi Abdullah.

"Hasanoğulları arasında Muâviye adı yoktur. Senden bu çocuğun adını Muâviye koymanı rica ediyorum" dedi Muâviye.

Abdullah bunu kabul etti ve bunun üzerine Muâviye de ona hediye olarak 200 dirhem gönderdi. Çocuğun isminin ne olacağına karar kılındığında, müminlerin emiri Ali'nin oğlu Hasan buna darıldı ve Abdullah'a "Az paraya kötü bir isim satın aldın" diye yazdı.

Abdullah bin Muâviye, [Emevi halifesi] Velid bin Abdülmelik zamanında Abdurrahman bin Eş'as ile birleşerek isyan etti ve nihayet Ebû Muslim [Horasanî] zamanında [Horasan valisi] Nasr bin Seyyâr'ın kendisiyle Serahs sınırlarında muharebeye tutuştuğu zamanda Kirman yolundan Herat'a geldi ve Nasr bin Seyyâr'ın adamlarıyla yaptığı savaşta şehit oldu. Tanrı rahmet etsin.

Seyyid Hüseyin'in gençlik zamanında yazdığı şiir ve düzyazı eserlerin sayısı otuzdur. Kenzu'r-Rümûz, Nüzhetü'l-Ervâh, Zâdü'l-Müsafirîn, Sırat-ı Mustakim ve Tarabü'l-Mecâlis'iyse yaşlılık zamanında yazmıştır. Seyyid'in hakikatleri ve marifetleri içeren Anka-i Muğrip adında bir eseri olduğunu işittim.

Seyyid'i Herat ahalisinin bir kavgada şehit ettiklerine dair meşhur rivayeti hiçbir tarihte ve hiçbir kitapta görmedim, okumadım. Bu herhalde aslı esası olmayan bir avam sözüdür.

İBN NASUH-I FÂRİSÎ

(Tanrı mezarını nurlandırsın)

Zamanın fazıllarından ve Faris'in asilzadelerindendir. Sultan Ebû Sa'îd Han zamanında Dehnâme adındaki eserini vezir Hâce Gıyâsüddin Muhammed bin Reşîd adına yazmıştır; bu kitap ehlinin ve erbabının yanında çok meşhurdur.

Bu rubai onundur:

Yarabbi, beni fakr ü zaruretle arkadaş yaptın;

Yârsız ve eşsiz bıraktın.
Bu, senin kapına yakın olanların mertebesidir.
Hangi hizmetime karşılık bana bu devleti verdin. [RUBAİ]

Söz Meliki

İBN HÜSÂM-I HİREVÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Onun fazileti tavsife sığmaz. Mevlana Muzaffer-i Hirevî onun şiirlerini bütün akranlarının şiirlerinden üstün tutardı.

Kendisi kavaftandır [ayakkabıcı] ve dârü's-saltanat Herat'ta yerleşmiştir. Herat melikleri zamanında meydana çıkmıştır ve Melik Şemseddin-i Kert hakkında söylediği bu kıtada onun devletinin başlangıcını bu suretle beyan eder:

Bizim zamanımız Şemseddin-i Kert ile nurlandı.
Onun gemisi murat denizinde yüzdü.
Şurası tuhaf ki onun hükümetinin başlangıcı, halkın
"Hullide mülkühû" [mülkü daim olsun] sözüne pek uygundur. [KITA]

Bu 729 yıllarında olmuştur.

İbn Hüsâm'ın bir müstezadı[102] vardır ki Abdülkadir-i Ûdî bu müstezat ile bir tasnif ve beste yapmıştır. O müstezad şöyledir:

[102] Müstezad: Her dizesine bir küçük dize eklenmiş divan edebiyatı nazım türünü ifade eden bir edebiyat terimi. Bir gazelin her dizesine bir kısa dize ekleyerek oluşturulan şiir biçimi. Her dizeden sonra bu kalıbın ilk ve son birimlerine uygun kalıpta bir kısa dize söylenir. Eklenen bu kısa dizeye ziyade denir. Ziyadeler dizeden sayılmadığı için iki uzun iki kısa dizeden oluşan dört dize bir beyit sayılır.

Padişah huzurunda dilencilik halini anlatacak kimdir?
Ahlar ve iniltiler dışında bülbülün feryat ve figanından
Saba rüzgârına ne haber gitmiştir.
Âşığın sermayesi ya ağlayıp sızlamaktır,
Ya da altın ve yakut yahut da maşukun merhametidir.
Bizim ise ne altınımız var, ne de senin merhametin,
Onun için halimiz haraptır.
Ben her ne kadar sultanların dergâhına layık değilsem de

Merhametin yüzünden bazen bir dilenciye
Nazarla merhamet edileceğinden ümidimi kesmemişim.
Harmanın üstünde uyuyan bu siyah hangi yılandır.
Senin kisvelerin midir?
Yazık ki hata ile siyah hindu aynı yerde uyuyorlar.
Ey ikinci Yusuf, senin çene çukurun gönüllerin meskeni olalı beri
Her kuyunun dibinde kaybolmuş Yusuflar çoğaldı.
Senin endamının esvap içinde olması layık değildir,
Meğer ki bu esvabı kemale ermiş laleden, külahı da goncadan yapa.
Benim şairliğime ve senin güzelliğine şahit isterlerse,
O İbn Hüsâm'dır demek yeter.
Yed-i Beyzâ ve asa gibi mucizelere şahit istenmez.

Muhammed bin Hüsâmeddin 737 yılında Melik Şemseddin-i Kert zamanında yaşamıştır. Bu zamanda başka bir Hüsâmeddin daha vardır. Güzel kasideler ve menkıbeler söyler; yeri geldiğinde onun da hâl tercümesi anlatılacaktır.

Tarihçilerin Kendisiyle Övündüğü

FAHREDDİN EL-BENÂKİTÎ

(Tanrı rahmet eylesin)

Bilgi ve fazilet sahibi bir mertti. Sultan Ebû Sa'îd Han zamanında Tarih-i Benâkitî'yi o yazmıştır. Benâkitî bu tarihte son Hint sultanları, Yahudilerin ve kayserlerin ahvali ve diğer birçok konuda epeyce bilgi vermiştir. Üstelik başka bir tarihçi bu konularda böyle ayrıntılı ve geniş yazmamıştır.

Şairlikte de yüksek mevki sahibidir. Mükemmel kasideleri ve sağlam kıtaları vardır. Şu gazel onundur:

Sevgilinin bana bu itabı acaba nedendir?
Bu güzellerin yemini ve sözleri rüzgâr gibi gelip geçicidir.
Onun bu gönül alıcılığı, bu işvebazlığı sebepsiz değildir.
Acaba onun bu serkeşliği ve şuhluğu nedendir?
Bu zamanda bu güzellikte bir yüz,
Bu zarafette bir boy bos kime nasip olmuştur.
Sevgilinin sevgisiyle hasta olanların, hastalığının devası yoktur.
Bunun devası onun yüzünü bir an görmektir.

Ey can, gönlünü kaptıranlara lütufkârane davranmak ayıp değildir.
Âşıklara merhamet etmek galiba Allah rızası içindir.
Her akşam onun saçlarının kokuları burnuma geliyor.
Sanki o saba rüzgârının arkadaşı ve sırdaşıdır.
Sen Fahr-i Benâkitî'yi niçin ucuza satıyorsun?

[SULTAN EBÛ SA'ÎD HAN]

Sultan Ebû Sa'îd Han iyi ahlaklı, güzel yüzlü ve devlet sahibi bir padişahtı. Sultan Muhammed Hudâbende'nin vefatından sonra on dokuz yaşında saltanat tahtına oturmuştu. Ahaliyi emniyet ve rahata kavuşturdu. Rûm'dan ta Ceyhun kenarına dek olan ülkeleri hutbesi ve sikkesiyle şereflendirdi. Adaletiyle dünyayı süsledi. Kendinden önce koyulan kötü kanunları ve âdetleri tamamıyla kaldırdı. Memleketin her tarafına fermanlar gönderdi.

Padişahlar bu gelip geçici dünyada nöbetle hükümet sürer.
Şimdi ey melik, şimdi sıra senindir; adalet icra et. [BEYİT]

Sultan Ebû Sa'îd bu fani dünyadan genç yaşında cennetin bahçelerine göçtü. Ahali İran'da onun ölümüyle çok kederlendi, başına topraklar saçtı. Bir yıl pazar yerlerine saman döktüler. Bütün minareleri bezlerle örtüp sokaklara kül döktüler. Hâce Süleyman, Sultan Ebû Sa'îd için yazdığı mersiyede şöyle diyor:

Eğer taht ve taç adaletli Sultan Ebû Sa'îd'in
Devletinin zevaline yanarsa, garip görmemelidir.

Azizlerden biri de onun vefatını şöyle anlatmıştır:

Adaletli padişah Alâü'l-hak ve'd-din Ebû Sa'îd Tanrı'nın hükmüyle
Hicretin 736. yılı Rebilüyâhırın on üçüncü günü gece yarısında
Bu dünyadan usanıp ahrete göçmüştür. Felekten binlerce feryat figan ile:
Ey bu feleğin sahipleri, "Çarhu'l i'tibar el-i'tibar" diye bir nida geldi.

Sultan Ebû Sa'îd'in ölümünden sonra büyük bir karışıklık oldu. Her tarafta emniyet kalktı, fitneler uyandı. Sultanın bir halefi ve veliahtı yoktu; onun için saltanat belirli bir kişinin üzerine karar kılamadı. Etrafta bulunan emirler zorbalığa başladılar ve istiklal davasına kalkıştılar. Her serdar sultanlık davasında bulundu; bir emniyet memuru bile emirlikle yetinmedi.

İşte “tavaif-i mülûk”103 da bundan başka bir şey değildi. Azerbaycan’da Şeyh Hasan-ı Emir Çoban ve Şeyh Hasan-ı Celayir ayaklandılar. Irak ve Fars’ta Muhammed zafer buldu. Horasan’da serdarlar hanların makamına ulaştılar; vezir Alâeddin Muhammed-i Feryûmedî’yi öldürüp onun yerine emir oldular. Merv ve Tûs’ta Can-Kurbanî ihtilalleri oldu. Serahs kapısında Herat melikinin davulunun sesi yükseldi. Huttalan’da karışıklık yüzünden ahalinin huzuru ve rahatı kaçtı. Ta Belh’e kadar hiçbir yerde emniyet kalmadı.

103 Tavaif-i Mülûk: Devletin otoritesinin zayıflaması üzerine ortaya çıkan küçük küçük bir sürü beylik.

Kısaca 736 yılından 781’e dek yaklaşık elli yıl İran’da “tavaif-i mülûk” birbirleriyle savaştı. Vilayetler, şehirler ve köylerin birbirleriyle çekişip boğuşmaktan geri kalmadılar. Bu durum saltanat dairesinin kutbu, sahibkıran, büyük emir Timur-ı Gurkân’ın (Tanrı burhanını nurlandırsın) parlak kılıcı gayret kınından çıkıncaya kadar devam edecek, fitne ateşleri sönmeyecekti.

Ebû Sa’îd zamanında yaşayan büyük adamlar şunlardır: Şeyhlerden şeyhler şeyhi, arif Rüknüddin Alâüddevle-i Simnanî ve Şeyh Abdürrezzak-ı Kâşânî (Tanrı ruhlarını takdis etsin); âlimlerden Nizâmeddin-i Hirevî (Tanrı rahmet etsin); şairlerden Hâcûy-i Kirmanî, Hâce Selmân-ı Sâvecî, Ubeyd-i Zâkânî ve Nâsır-ı Buharî (Tanrı cümlesine rahmet etsin).

Sultan Ebû Sa’îd’in mezarı Kümbed-i Sultaniyye’de, babası Sultan Muhammed Hudâbende’nin yanındadır (Tanrı burhanını nurlandırsın).

Fazılların Kendisiyle Övündüğü
CELÂL BİN CÂFER-İ FERÂHÂNÎ
(Tanrı rahmet etsin)

Kerem, fütüvvet ve mürüvvet sahibi bir adamdı. Çiftçilikle hayatını kazanırdı. Fazilet sahibi kimselere ve şairlere hürmet ederdi. Çok güzel söyleyen bir şairdir. Şeyh Sa’dî’nin şiirleriyle çok uğraşırdı. Nizâmî’nin Mahzenü’l-Esrâr’ına da bir nazire söylemiştir; bu nazire on dört bin beyit fazladır ve eşsiz bir eserdir. Şu destan adı geçen eserdendir:

Bir çiftçinin güzel ve yemyeşil bir bağı vardı.
Burada laleler birer çerağ gibi parlardı.
Selvi, gül ve söğüt ağaçları sıra sıra dizilmiş

Nar, ayva ve elmalar birbirine girmişlerdi.
Sarhoş gibi olan nergis çimenlerde yasemin ile kavga ediyordu.
Her bir dalda nağmeleriyle insanın aklını alan kuşlar ötüyordu.
Bostan sahibi de meraklı bir adam olduğu için
Daima elinde bel, diri ve kuvvetli bir fil gibi çalışıyordu.
Her köşeye akarsu getirmiş ve her başağa canının gıdasını vermişti.
Bu adam bir gün bağın meyvelik tarafına geçerken bir kuş gördü.
Kuş divane gibi gagasını uzatıyor, ne meyve görürse içini açıyor,
Olmuş olmamış diye yere atıyor ve çiftçiye gülüyor alay ediyordu.
Çiftçi o kadar kızdı ki, hışım ateşi dünyayı yakacak gibi parladı.
Bunun üzerine bir tuzak kurdu ve içine taneler döktü.
Bu gafil kuş bunu görerek geçip tuzağa düştü.
Çiftçi bir dev gibi hemen yerinden kalkarak koştu.
Kuşun kafasının üzerine oturdu ve tuzağı bir tarafa attı.
Hemen bıçağını çıkarıp hiç acımadan kuşun boynunu kesmek istedi.
Biçare kuş ne yapacağını şaşırdı. Feryat figan yalvardı:
“Ey delikanlı, aman, sakın benim canıma kıyma.
Neden bu kadar kızıyor, burnunu havaya kaldırıyorsun?
Benim etimden senin kuvvetin artmaz, bırak beni kanımı dökme.
Sana üç nasihat edeyim ve ondan sonra ne yaparsan yap.”
Sonra şöylece bu nasihatleri söylemeye başladı:
“Birinci nasihat: Kim sana olmayacak bir şey söylerse sakın inanma.
İkinci nasihat: Bir mal elinden çıkarsa onun için gam yeme.
Üçüncü nasihat: Bulamayacağın bir şeyin peşinden koşma
Ve onun için yüz suyu dökme.
Zahmet ve zaruret çekmekten korkuyorsan, bu üç nasihatimi dinle. Bunlar sana üç hazineden daha kıymetlidir.”
Bu dünya görmüş adam lütuf ve keremde bulundu.
Kendi hayrı için kuşu azat etti.
Bu akıllı kuş çiftçinin elinden, yaydan ok çıkar gibi fırlayıp gitti.
Bir dala konup ötmeye ve çiftçinin derdini tazelemeye başladı.
Ve ona dedi ki: “Sen biliyor musun ne yaptın?
Kiminle iş gördüğünü anladın mı? Benim karnımda
Kaz yumurtası kadar kocaman, bir ülke değerinde bir cevher var.

Sen çok talihsiz adammışsın. Eğer talihin olaydı
Onu alırdın ve bütün ömründe fakru zaruret yüzü görmezdin."
Çiftçi bunu işitince kuşu azat ettiğine pişman oldu,
Bütün sevinci gam ve kedere döndü.
Birtakım hileler kurarak servete konmak sevdasına düştü.
Kuşa hitaben dedi ki: "Bırak bu sözleri,
Senin arkadaşlığın bana binlerce cevherden daha kıymetli.
Gel benim canımın yâri, gönlümün eğlencesi ol.
Vuslatınla benim ömrümün günlerini aydın et.
Ben seni yüreğim ve gözümden daha kıymetli tutarım.
Sen benim canıma dahi kastetsen yine seni incitmem."
Kuş güldü, kendine çeki düzen verdi: "Hay hilekâr abdal hay!
Sen bende böyle bir cevher olmadığını bilmezken
Canıma kıyıyor, kanımı helal görüyordun.
Şimdi bende böyle bir cevher olduğunu bildikten sonra
Senin eline geçersem bana neler yapmazsın? Ey kinci herif,
Sana eline geçiremeyeceğin şeyi aramamanı öğütlemedim mi?
Niçin tekrar benimle beraber olmak istiyorsun?
Benim nasihatlerimi ne çabuk unuttun?
Ufak bir serçeciğin karnında elbette ki
Kaz yumurtası büyüklüğünde bir cevher bulunmaz
Bir serçe kuşu, kaz yumurtasından büyük değilken,
Nasıl olur da karnında kaz yumurtası gibi bir cevher bulunur?
Bu senin inandığın şey imkânsız ve boş söz değil de nedir?
Yoksa sende akıl denilen şeyden yok mu?
Bende böyle bir cevher var olduğunu farz etsen bile
Mademki elinden gitmiştir, bunun için ne gam yiyorsun!"
Ey Celâl, sen bu çiftçi gibi olma, mal mülk için gam yeme.

Ferâhân, Kum'a bağlı bir kasabadır ve Hemedan vilayetiyle Kum arasındadır. Suveru'l-Ekalîm sahibi, Ferâhân civarında iyi av parsları olduğunu, başka iklimlerde böyle parsların bulunmadığını, burada tutulan parsların padişahlara hediye edildiğini yazıyor.

HAKÎM NİZÂRÎ-İ KUHİSTANÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Doğası latif ve şivesi çok hakîmane olan bir adamdı. Aslı Bercend-i Kuhistan'dandır. Çok hoşa giden sözleri vardır. Muaşeret adabı hakkında Desturnâme adlı eser onundur. Zarafet ve kabiliyet erbabının yanında muteber bir eserdir; hangi vezinde yazıldığını göstermek için şu beyti zikrediyoruz:

Ben kırk yıl onun övücülüğünü yaptığım halde
Hâlâ layıkıyla övemedim.

Şu gazel de Hakîm Nizârî'nindir:

Artık gel; yeme içme ve zevku sefa zamanıdır.
Bağın ortasına çimenlik gibi bir yaygı ser.
O kadar gelincik çiçeği var ki, sanki feleğin hazinedarı
Dağın eteklerine saklat kumaşı sermiş gibi.
Hatip kürsüye çıkmış utanmadan hezeyanlar savuruyor.
İyi olsa Leyla'yı görmekle iyi olur, yoksa bir Mecnun'un gönlünü
Yüzlerce bukrat bir yere gelseler iyi edemezler.
Halkın aşağı tabakasında bulunanlar, başıma neffatların savaşta
Düşmana petrol şişeleri atar gibi melamet yağdırıyorlar.
Fakat ne çare ki terzi gibi olan zamane,
Nizârî'nin vücuduna esvabı dikip giydirmiştir.
Sabahleyin "namaz vakti geldi" nidası yükseldi,
Ey saki, kalk, şaraptan hakkını al,
Eğer bir helalzadeye üzümün kanı haram ise,
O halde haramzadeye su ve ekmek de haramdır.
Ben şarabın övülmesi hakkında çok şiirler söyledim.
Bununla beraber, ben de onun hakkını layıkıyla veremedim.
Köylü üzümü terbiye edip şarap yapmaya çok çalışmış,
Onun ömrü daim olsun, şarap eksik olmasın.
Saba rüzgârı bana cündhane tarafından haber getiriyor.
Bu hafif hafif esen rüzgâr acaba cennetten mi geliyor?
Borçlanarak şarap almak bana hoş geliyor.

Dünyada borçlanmaktan benim gibi hoşlanan kim vardır?
Ey Nizârî, Tanrı'nın inayetine tamah etmekten büsbütün vazgeçme.

Bazıları Nizârî'yi muvahhit ve arif olarak tanırken; bazıları da İsmailiyye'den olduğunu söyler. Her ne kadar sarhoşluk ve muaşeret adabı hakkında sözleri varsa da, ilahi bilgiler ve hakikatler konusunda da hakîm ve muhakkik olduğu anlaşılıyor. Onun hakkında kötü itikat beslemek iftiradır; bununla beraber şeriatin yasakladığı küstahlıklar da kendisinde bazen görülmüştür.

Meyhanenin kapısının eşiğinde, başını koymuş birinin yattığını görürsen
Ayağınla tepme; çünkü onun niyetinin ne olduğu malum değildir.

Hikâye ederler ki: Büyük sultan Ebülkasım Babur Bahadır (Tanrı rahmet etsin) şeyhlerin şeyhi, fazıl Sadreddin Muhammed er-Revâsî'ye sordu: "Büyüklerin söyledikleri tevhidi mutazammın yüce sözleri hakkında ne dersiniz?"

O da cevaben şöyle dedi: "Eğer Muhyiddin bin Arabî, Celâleddin-i Rûmî, Şeyh Ferîdüddin-i Attâr, Irakî, Evhadî ve Hüseynî gibi büyük adamlar söylemişlerse ayn-ı îkan ve asl-ı irfandır. Fakat eğer Nizârî-i Kuhistanî ve Pîr Tac-ı Tulemî ve bunun gibiler söylemişlerse dalalettir, bid'attir ve Ebu'l-Fuzuliliktir, buna mükemmel bir söz hırsızlığı derler. Bunlar muvahhitlerin taklitçileridir."

Nizârî'nin bu kelimeyle anılması onun çok fazla zayıf oluşu yüzündendir. Bazıları da Nizârî'nin İsmailiyye halifelerinden biri olduğunu [Nizârî kolundan] ve onun da kendisini bu adama nisbet ettiğini söyler. Bu ikincisi akla daha yakındır. Kendisinin sözleri de bu mezhebe mensup olduğuna şehadet eder, ama doğrusunu Allah bilir.

[İSMAİLİLER]

İsmaililer halifeleri olan İmamü'l-Hümâm makamını Câfer-i Sadık'ın oğlu İsmail'e nisbet eder ve İmam Câfer-i Sadık'tan sonra [yedinci] imam olarak [onun büyük oğlu] İsmail'i tanıyıp diğer imamları inkâr ederler.

Bunların ilk halifesi Mehdî'dir. 319 senesinde Mağrip'de ortaya çıkan Mehdî o bölgeyi zapt etti ve Mehdîye'yi kurdu. Onun evladının evlatları senelerce Mısır'da halife oldular. Abbasi halifelerinden el-Muktedir Billâh

zamanında Dârü’s-selam-ı Bağdat’ta İsmailiyye halifeleri adına hutbe okudular.

Abbasi halifeleri Mehdî’nin nesebinin İsmail’e ulaşmadığına dair zamanın imamlarının yazılarıyla bir mahzar [dilekçe] yaptılar. Buna göre Mehdî, Kûfeli bir ekmekçinin çocuğuydu ve onun İmam-ı Câfer ile hiçbir ilişkisi yoktu, bu nisbet büyük bir yalan ve iftiraydı. Gazi Ebül’abbas-ı Şüreyhî, Şeyhü’s-sünne Ebülhasan el-Bâhilî, İbn Fûrek, Ebû Avâne el-İsfeyrayinî, Kadı Ebülmahâsin el-Rûyânî gibi o zamanın büyük âlimleri düzenlenen bu mahzarı imzaladılar. Bu mahzar Halife Müstasım Billâh zamanına kadar halifelerin hazinelerinde saklanıyordu. Hulagu Han zamanında Hâce Nâsırüddin-i Tûsî bunu aldı ve Mısır’a İsmailiyye halifelerine gönderdi.

Zariflerin Kendisiyle Övündüğü
SİRÂCÜDDİN-İ KAMERÎ

Hoş tabiatlı, latif sözlü ve sözden anlayan biriydi. Daima sultanların ve hâkimlerin meclislerinde nedim olarak bulunurdu. Aslı Kazvîn’dendir.

Mudhikât-ı Ubeydî’de şöyle naklolunur: Ebû Sa’îd Han zamanında Ebher’de Safiye adında züht ve ibadetle uğraşan zavallı bir kadın vardı. Birtakım saf kalpli kadınlar da ona çok itikat eder ve hürmet gösterirlerdi.

Sultan Ebû Sa’îd Han’ın süt kardeşi Kongurat Hatun bir gün bu Bîbî Safiye’yi ziyarete gitti. Sirâcüddin de o mecliste hazır bulunuyordu. Sofra kurdular.

“Bana Bîbî Safiye’nin artığından bir parça verin, bir kısmını yiyeyim ve geri kalanı uğur olsun diye evime götüreyim” dedi Kongurat Hatun, yemek esnasında.

Sirâcüddin ona, “Ey hatun, eğer istersen sana Bîbî’nin bütün yediklerini vereyim” cevabını verince Kongurat Hatun bu söze kızdı ve Sirâcüddin’in yüzüne birkaç tokat vurulmasını emretti.

Sirâcüddin mosmor olmuş yüzüyle Sultan Ebû Sa’îd Han’ın meclisinde hazır oldu. “Yüzüne ne oldu?” diye sordu Han.

Sirâcüddin latifenin cereyanını hana anlattı ve şöyle dedi: “Ey padişah herkes benim gibi zariflerden latifeleri bin dinara alır, Kongurat Hatun ise bir latifeyi on tokata aldı ve kıymet de hemen elime geçti.”

Rakip benim iki gözümü yumruk darbesiyle morarttı.
Gözlerim akan iki Dicle’ydi, şimdi Nil oldu [mavi oldu]. [BEYİT]

Han ne zaman Kongurat Hatun’u görse güler ve “Latifeyi şairden pek ucuza aldın” derdi.

Sirâcüddin’in Ubeyd-i Zâkânî ve Hâce Selmân-ı Sâvecî ile karşılıklı şiir söylemeleri ve söz mücadeleleri vardır. Halk bir rubai yüzünden Selmân ile Sirâcüddin’in birbirine üstünlüğü hususunda münakaşalar yaptı, fazıllar bu rubailerin birini ötekine tercih edemediler. Her iki rubai de sanatkârca söylenmiştir ve çok güzeldir.

Bu rubai Hâce Selmân’ındır:

Ey akan su! Selvi senin yetiştirmendir.
Ey salınan selvi! Çimen senin seraperdendir.
Ey gonca! Bağın gelini senin perdene bürünmüştür.
Ey sabah rüzgârı! Bunların hepsi senindir. [RUBAİ]

Sirâcüddin’in rubaisi de şudur:

Ey sabah bulutu, diken senin yetiştirmendir.
Ey diken, goncanın yüreğini kan eden sensin.
Gül sarhoş, nergis mahmur.
Ey sabah rüzgârı, bunların hepsi senin eserindir. [RUBAİ]

Fazılların Halefi

RÜKNÜDDİN SÂYİN

Tatlı sözlü bir şair, hoş dilli bir fazıldır. Simnan’ın kadızadelerindendir. Toga Timur Han’ın pek yakın ve samimi adamlarındandı, hanın imamı olmuştu. Han ümmiydi, fakat bir şeyler okuyup öğrenmek isterdi ve Rüknüddin daima hanın sohbetinde bulunurdu.

Hikâye ederler ki: Bir adam Rüknüddin’e “Han bir şey öğrendi mi?” diye sordu. Rüknüddin “Hana bir şey öğretmek, ölüye bir şey öğretmekten daha güç, ölü bu diriden iyidir” dedi. Han da çadırın arkasındaydı ve Rüknüddin’in bu sözlerini işitti. Derhal ellerinin ayaklarının bağlanıp hapse atılmasını emretti. Rüknüddin uzun süre hapiste kaldı. Bu haldeyken şu rubaiyi yazıp hana gönderdi:

Padişahın yanında sözü geçen bir adamken
Üzengisinin altından yapılmasını emretmek istedim.
Ama demir bunu işitince kızdı,
Ayaklarıma bu halkaları vurdu. [RUBAİ]

Irak'ta Rüknüddin'in şiirleri çok meşhurdur ve güzeldir. Dehnâme onun kaleminden vücut bulmuştur. Bu kitabında birçok gazeller ve kıtalar toplamış, bu şiirleri çok ustaca söylemiştir. Bu eser fazıllar için metanet ve zarafette bir örnek olmuştur.

[TOGA TİMUR HAN]

Toga Han Moğol padişahları neslindendir. Sultan Ebû Sa'îd ve hanedanının buhrana uğramasından sonra hanlık ona geçmiş, Esterâbâd ve Cürcan saltanatı onda karar kılmıştı. Horasan'daki Serbedârân emirleri ona tabi oldular ve Horasan vilayetinin büyük bölümünü eline geçirdi.

Sultan, bahar mevsiminde Radegân'ın çayır ve çimenlerinde vaktini geçirir, kışın da Âb-ı Cürcan ve Düveyn-i Esterâbâd'ta kışlak yapardı. İmam Rıza'nın gömülü olduğu Meşhed-i Mukaddes'te çok güzel binalar yaptırdı.

Fakat aşağı ve bayağı adamlara iltifatlarda bulunur, onlara iyi hediyeler verirken, asil kişilere karşı haşin davranırdı. Bu yüzden büyük adamlar ondan nefret ettiler ve Serbedârân ile işbirliği yaptılar. Serbedârân onun zamanında etrafı istila etti ve o saltanatın yalnızca kuru bir ismi ve resmiyle yetinmek zorunda kaldı. Serbedârân emirlerini def edemedi ve en sonunda Sebzvar serbedârlarından Yahya-ı Kerrâbî'nin eliyle öldürüldü.

Tarih-i Serbedârân'da anlatılmıştır ki: Serbedârlar sözlerini ve yeminlerini yenileyip kulluklarını arz etmek için her yıl Beyhak'tan Esterâbâd'a hanı ziyarete giderlerdi. Hüküm sürme sırası Hâce Yahya-ı Kerrâbî'ye gelince o da bunu sürdürerek hanı ziyarete gitti ve Düveyn-i Esterâbâd'da hanın ordugâhına ulaştı.

Üçüncü gün han, Yahya için şahane bir ziyafet düzenledi. Onun mülazımları ve emirleri için bir sofra kurdular. Han da kendi yerinde saltanat tahtına oturdu. Serhenk Hafız Şigânî de Hâce Yahya'nın yanındaydı ve bin kişiye yakın bir cemaat de uzakta oturuyorlardı.

"Bugün bu Moğol'u öldürmek mümkündür" dedi Emir Yahya, Hafız'a.

"Bu benim de hatırımdan geçiyor" dedi Hafız.

Bunun üzerine Yahya, Hafız'a: "Sen şimdi hanın yanına git. Herkes senin ona söyleyecek bir sözün olduğunu zannedecek. Hiç çekinmeden hana doğru yürü ve bir vur, ben de sana yardıma gelir, onun işini bitiririm. Tabii bizim hizmetkârlar da boş durmayacaklar" dedi.

Hafız kalktı ve hana doğru gitti. Hacipler onu engellemek istediler, ama “Bırakın belki söyleyecek bir sözü vardır” dedi han. Hanın yanına giden Hafız çizmesinin içinden bir bıçak çıkardı ve ona vurdu. Emir Yahya da koşarak geldi ve tibrizini kafasına yerleştirdi. Hizmetkârlar da koşup hep birden hücum ettiler. Hanın etrafında bulunan herkes kaçıştı ve Yahya da böylece hanı öldürdü.

Toga Timur Han’ın katlinden sonra saltanat Cengiz sülalesinden bu tabakaya intikal etti; Serbedârların, Can-Kurbanî ve Kürt meliklerinin eline geçti. Serbedârân’ın halleri ve tarihleri bundan sonra gelecektir.

Toga Timur Han’ın katli hakkında azizlerden biri şu tarihi söylemiştir:

Âlemin padişahı Toga Timur’un katli
Celal sahibi Tanrı’nın hükmüyle
Hicretin 755. yılı Zilkade ayının
On altısında, cumartesi günü vaki olmuştur.

Akranı Arasında Sahibkıran ve Son Zamanda Söz Kendisiyle Hatm Olan, Mana Denizinin İncisi EMİR HUSREV-İ DEHLEVÎ

Onun her hususta kemali malumdur, şerhe ve beyana ihtiyaç yoktur. Onun melek sıfatlı kişiliği, mana âleminin ganimetleriyle zengin, imam cevherlerinin madeni ve irfan denizinin incisidir. Hakikatlere karşı olan aşkını mecaz şivesiyle göstermiş ve belki de nefsi hakikat gelinleriyle oynaşmıştır. Onun tatlı şiirleri kendinden geçmiş âşıkların yaralarına merhemdir. Onun zemzemleri[104] aşk hastalarının kırık yüreklerini parçalar. Yüksek ve alçak tabakadaki bütün insanların padişahıdır, bunun için de ona “husrev” denilmiştir. Bu ad şairlik mülkünde ona tamamen layıktır ve hakkında söz söylemeye lüzum yoktur. Bu tamamdır. Sözü kısa kesmek lazımdır vesselam.

104 Zemzem: Ezgili bir sesle şarkı, türkü mırıldanma.

Emir Husrev’in aslı Türk’tür. Aslen Kubbetül-hazra denilen şehirkeşten olduğunu söylerler. Paymurg ile Karşî sınırlarında yerleşmiş olan Laçin hezaresinden olduğu rivayet olunur; bu kabile Cengiz olayları sırasında Maveraünnehr’den kaçıp Hint’e gelmiş ve Delhi’de yerleşmiştir. Emir Husrev’in babası Emir Mahmud bu kabilenin reisiydi. Emir Husrev’in

babaları Sultan Şemseddin Muhammed zamanında emirlik mertebesi almışlardı.

Hint meliki Alâeddin Muhammed, Emir Husrev'e çok lütuf ve inayetlerde bulunmuştur. Emir Husrev de emirlik derecesine ulaşmış; padişaha mülazemet ve memuriyette bulunduğu dönemde birçok fazileti ihya etmişti. Hamse'sinde bu mülazemet devrini şöyle anlatır:

Ben kendinden geçmiş gam ve keder içinde kalmış biçare,
Yanıp yakılmalar yüzünden içim bir tencere gibi daima kaynıyor.
Gece sabahlara ve sabahtan akşamlara kadar
Gam köşesinde hiç huzurum ve rahatım yoktur.
Bu kendini beğenmiş, dikkafalı nefsim için
Kendim gibi bir mahlukun karşısında ayakta durmaya mecburum.
Kan ayağımdan başıma çıkmadan
Kimsenin mürüvvet suyuyla elim ıslanmıyor.
Onu bazı yalanlarla övdüğüm halde bu hususta mazur görülürüm.

Emir Husrev'in Sultan Alâeddin Muhammed ve çocukları hakkında birçok kasidesi ve eseri vardır.

Hakikat âleminin rüzgârları onun ümit bahçelerinde estiğinde bu kıymetsiz dünya, Emir Husrev'in himmet nazarında hiçe düştü. Birçok kere artık saraya mülazemetten istifa etmek istedi, fakat Sultan Alâeddin Muhammed bunu kabul etmedi.

En sonunda kendi gibi mahluka mülazemetten el çekti ve Hak ehlinin hizmetiyle uğraştı. İrade elini vâsılların muktedası arif ve zahit Şeyh Nizâmü'l-hak ve'd-din Evliya'nın terbiye eteğine vurdu. Yıllarca sülûk ile uğraştı. Padişahların övülmesi hakkında söylenmiş şiirlerini divanından sildi. Kalbini nurlandırdı ve hakikatleri keşfetmekte yüksek mertebeye ulaştı. Şeyhlerin şeyhi çok defa mübarek diliyle, "Ümit ederim ki Tanrı, mahşer gününde beni bu Türk oğlunun yüreğinin ateşine bağışlasın" diye buyurmuştur.

Emir Husrev, bu şeyhin uğrunda varını yoğunu verdi ve hamsesini onun işaretiyle yazdı. İşte hamsesindeki şu iki beyit bu şeyh hakkında söylenmiştir:

Onun hankahının duvarı
Yücelikte Kâbe'nin hatimine benzer.

Serçe kuşları evlerin damlarında nasıl yuva yaparsa,
Melekler de onun hankahının damında yuva kurmuşlardır.

Şeyh Nizâmeddin, Hint'in en olgun şeyhlerindendir. Şeyhülislam Şeyh Ferîd-i Genc-i Şeker'in akraba ve müritlerindendir. Şeyh Ferîdüddin'in tarikat silsilesi şeyhülisam ve âlemin mürşidi Şeyh Mevdûd bin Yusuf-ı Azerî'ye ulaşır. Tanrı cümlesine rahmet etsin.

Rivayet ederler ki: Şeyh Sa'dî-i Şirazî son zamanlarında Emir Husrev ile görüşmüş, onu görmek için Fars'tan Hint'e gelmiştir. Emir Husrev'in Şeyh Sa'dî'ye tasavvur edilmeyecek kadar hürmet ve itikadı vardı. Ve ona karşı ihlas hususunda şöyle buyuruyor:

Sarhoş Husrev mana kadehine
Şiraz'daki sarhoşluk meyhanesinin şırasını döktü. [BEYİT]

Ve diğer bir yerde de:

Benim sözlerimden oluşan kitabın
Cildinin şirazesi Şiraz şirazesidir.

Her koşulda onun Şeyh Sa'dî'ye büyük bir sevgisi vardı.

Fazıllar, Emir Husrev'in divanını toplamadılar; çünkü insafla düşünülürse deniz kaba, ilm-i ledün [ilham] ise harfe sığmaz. Sultan-ı sa'îd Baysungur Han, Emir Husrev'in sözlerini bir yere toplamaya çok çalıştı. Yüz yirmi bin beyti bir araya getirebildi, ama bundan sonra gazeliyatından iki bin beyti de başka bir yerde buldu ki, bunlar onun divanında yoktu. Bunun üzerine onun bütün şiirlerini toplamanın imkân dahilinde olmadığını anladı ve bu işten vazgeçti.

Emir Husrev risalesinin birinde, "Benim şiirlerim beş yüz bin beyitten az, dört yüz bin beyitten çoktur" diye buyurmuştur.

Hamse'si on sekiz bin beyittir; Şeyh Nizâmî-i Gencevî'nin (Tanrı ruhunu takdis etsin) hamsesiyse yirmi sekiz bin beyittir. Tuhaftır ki sözlerinin bazısını haddinden fazla uzatmış, bazısındaysa icaza gitmiştir; her halde icaz105, fesahat ve belagatte makbuldur.

105 İcaz: Az sözle çok şey anlatmak, sözü kısa söylemek, anlamına gelen bir edebiyat terimi. Kısa bir cümleyle maksadı ifade etme sanatı.

Sultan Baysungur Han, Emir Husrev'in hamsesini Şeyh Nizâmî'nin Hamse'sinden üstün tutardı. Fakat Uluğ Bey Gurkân bunu kabul etmez ve Şeyh Nizâmî'ye itikat ederdi. Bu iki fazıl şehzade bu hususta aralarında çok

bağnazlık gösterip münakaşalar yaptılar. İki hamseyi beyit beyit karşılaştırdılar. Eğer bu iki şair arasında gösterilen bağnazlık zamanımızda olsaydı, zamanımızın eleştirmenlerinin (ömürleri ilelebed uzun olsun) o ateşli düşünme güçleri de bu üstünlüğü kabul ederlerdi.

Kısaca, Emir Husrev'in nazik, ateşli ve yürek yakıcı sözleri insanların içini ateşle doldurur, âşıklarda sabır ve sükûnet bırakmaz. Tevhit hakkındaki bu beyit ona has olan sözlerdendir:

Tavuklar bir damla su içmezler ki
Başlarını göğe kaldırıp Tanrı'ya şükretmesinler. [BEYİT]

Peygamberlerin padişahı ve doğru yolların kılavuzu olan efendimizin miracı hakkında söylenen şu beyit de onundur:

Onun miracından şüpheye düşenin gönül aynasına
Bir teessüf âhı çekmek lazımdır. [BEYİT]

Eğer Hamse'si karıştırılsa şu aşağıdaki beyit gibi çok nazik sözlere tesadüf edilir:

Eşekçinin tımarıyla ölen eşeğin karnında üç arpa bulunması,
Sırtında otuz menîn [sıska] bulunmasından evladır.

Emir Husrev'in hayatının sonlarında şiirlerini dört kısma, bazılarıysa üç kısma ayırdığını söylerler. Fakat dörde ayırmış olması daha doğrudur. Bu kısımların her birine şöyle isimler verdi: "Tuhfetü's-sugr" gençliğinde, "vasatü'l-hayat" orta yaşlılığında ve sülûkunun başında, "gurretü'l-kemal" yaşlanma ve olgunluk devrinde, "bakiyyetü'n-nahiyye" ise ihtiyarlığın nihayete vardığı devirlerde söylediği şiirlerdir. Biz bu dört kısmın her birinden birer gazel seçtik. Önce "tuhfetü's-sugr"dan:

Gönül elden gitti. Kirpiklerimde kandan bir nişan, can gitti.
Canın yerindeyse kaybolan canan kaldı.
O giden sevgilinin peşinden gözyaşlarımı da bıraktım.
O giden gelmedi, fakat gözyaşlarım olduğu gibi akmaya devam etti.
Onun açtığı yaranın, canımın içinde bıraktığı nişanın
Meydana çıkmaması için tırnaklarımla göğsümü parçalıyorum.
Dostların öğütleri yarama merhem olmadı,
Yüreğimin içinde onun sözlerinin bıraktığı yaralar kaldı.
Ey göz, kan olmuş gönlümün macerasını sen söyle,

Çünkü bende artık anlatacak dil kalmadı.
Herkes bir süre mest ve putperest olur.
Fakat benim ömrüm tamamıyla geçtiği halde
Gönlüm bu iki iptiladan kurtulamadı.
Tövbe edip sarhoşluktan el yummak istedim.
Fakat salah eli, büyük şarap ölçüsünün dibinde kaldı.
Gönül ve din her ikisi bana veda edip gittiler,
Yalnız niyaz başı onun kapısının eşiğinde kaldı.
Dün gece onun hayali, verdiği cefalardan özür diledi.
Yarı çekilmiş âh okları yayda kaldı.
Husrev, onun atının tırnaklarının iz bıraktığı her yerde,
Hararetli âhlarıyla ateşlere yandı.

“Vasatü’l-hayat”tan; ki Emir Husrev bu gazeli Sultan Alâeddin Muhammed çevkân oynarken hazırlıksız bir şekilde söylemiştir:

Padişah esvabını giydi, atı meydana götürün.
Bunu ve bütün başları çevkânın önüne koyun.
O gamzeleriyle âşıklarını vuran geldi, canlarınızı hazırlayın.
Bizim Yusuf’umuz seferden döndü, Kenan’a müjdeler götürün.
Onun eteğine el uzatmak, herkesin kavli ve kuvvetinin kârı değildir.
Ey aşk yolunun münasebetsiz heveskârları,
Siz kafalarınızı yakanızın içine sokup saklayın.
Ey o âşıklar arasında ayyarlıktan dem vurursa eğer,
Onun gamından canınızı kurtarsanız bile faydası yoktur.
O canın matemini tutmak lazımdır.
Eğer onun dudaklarından bugün bir öpücük nasip olursa
Yarın cennette Rıdvan’ın[106] minnetini çekmeye ne lüzum var?

106 Rıdvan: Cennetin kapıcılığını yapan melek.

Benim gibi bir âcizin yüreği, padişahın şahinine layık değildir,
Bu leş parçasını kapıcının köpeğinin önüne atınız.
Aşk çöllerinin kuşu mugaylân dikenlerini [devedikeni] yer;
Şekere kavuşmanın müjdesini, sofranın sineklerine verin.
Gönlü hasta olan Husrev, halini kanla iki yanağına yazdı.
Bir zavallının macerasını sultana arz edin.

“Gurretü’l-kemal”den:

Şarap küpü boşaldı, can ise şaraba doymadı.
Ey gönül, eğer şarap yoksa kendi kanını iç.
Mecnun'un zincirinin sesi âşıkların erganunudur.
Bundan zevk almak akıllıların kârı değildir.
Aşk bana düşman olarak kâfidir,
Ey felek sen bunun için zahmet çekme.
Nerede cellat varsa orada kasaba ihtiyaç yoktur,
Padişaha söyle kan döksün, polise söyle boyunları vursun.
Bir can için cananı terk etmek dostların mezhebinde yoktur.
Ey akıl, sakın, sakın bizim için gam yeme; çünkü bu yolda
Gayeye ulaşmak için delilikten daha âlâ bir sebep yoktur.
Eğer yârin cemali olmazsa hayaliyle de yetiniriz,
Dervişin evinde mehtaptan daha iyi mum yoktur.
Ey kâfir, ey insan avcısı biraz yavaş ol;
Biçare bir ahunun Türklerin okuna tahammülü yoktur.
Onun çene çukurundan vazgeç, yoksa susuzluktan ölürsün.
Eğer sen o kuyuyu kazarsan su yerine kan çıkar.
Sen Husrev'e uykuda yüzünü göstereceğini söylemiştin.
Sen bu sözü senin aşkının yabancısı olanlara söyle.
Çünkü aşkının aşinası olanların gözüne uyku girmez.

"Bakiyyetü'n-nakiyye"den:

O ihtiyar ve gençler ki mal ve servet kaydederler,
Onlar akıllı değildir, akılsız çocuklardır.
İyi hayat sürmemek, dünyanın zevku sefasından nasip alamamaktan
Ağlayanlar; iyi bil onlar kendilerinin bu hallerine gülmektedirler.
Ne mutlu o kişilere ki bu âlemden güneş gibi pirüpak gelip geçtiler,
Bu toprak yığını olan âlemin üzerine bir gölge bıraktılar.
Çıkış yolunu kapamanın mümkün olmadığı bir eve
Gönül bağlayanlar ne kadar ahmaktır.
Bu felek bağının tuhaf bahçıvanları vardır,
Hangi fidanı dikseler, sonra onu söküp atarlar.
Samimi dostların arkadaşlıklarını ganimet bil.
Onlar bu dünyadan gittikten sonra tekrar gelip sana ulaşamazlar.
Bu bir varlık ki, onun hasılı hiçtir.

Dikkatle bakarsan insanların hiç ile yetindiğini görürsün.
Sen bu varlık âlemine gelen misafirlerin yol azığını hazırla,
Çünkü onlar aziz misafirlerdir ve buradaki ikametleri bir iki gündür.
Eğer sen insansan köpeklere küçümseyerek bakma,
Çünkü onlar efendilerine bizden daha iyi kulluk eder.
Sana hayırlı bir işten daha iyi bir evlat olamaz,
Çünkü senden dünyaya gelen evlat değil, hepsi düşmandır.
Ey Husrev, eğer himmet sahibiysen bu dünyaya meyletme.
Hümanın leşe meyletmesini makbul tutmazlar.

Emir Husrev'in zahiri ve manevi birçok faziletin yanı sıra musiki ilmine de tam bir vukufu vardı. Bir kere bir çalgıcı onunla tartışmaya girişti. Musikinin riyazet ilimlerinden olduğunu, şiir ve şairlik ilminden daha üstün olduğunu iddia etti. Emir Husrev onu susturmak için şu kıtayı yazdı:

Bir mutrip Husrev'e dedi ki: "Ey söz hazinesi,
Musiki ilmi şiir iliminden derece ve kıymet itibariyle üstündür.
Musiki pek ince ve latif bir ilim olduğundan kaleme gelmez,
Fakat şiir ilmi kâğıt ve defterlere girebilir."
Cevaben dedim ki: Evet, bu ikisinde de kemale ermiş bir adamım.
Her ikisini de layık olduğu şekilde ölçtüm biçtim.
Şiirleri topladım, üç defter oldu. Eğer yazmak mümkün olsaydı da
Musiki eserlerini toplasaydım, inan o da üç defter olurdu.
Bu iki ilim arasında doğru ve makul farkın ne olduğunu söyleyeyim,
Bu iki ilmi bilen bir adam insaflı düşünürse bunu kabul eder.
Bir kişinin şiiri başlı başına bir ilim olarak kabul etmesi uygundur,
Çünkü o usule ve şarkıcının sesine muhtaç değildir.
Bir şiir çalgısız okunabilir, onun mana ve vezninden bir şey eksilmez.
Eğer bir çalgıcı okurken yalnızca han han ve hun hun dese,
Bunun dışında bir söz olmasa, o şey manasız ve eksik olur.
Neyzenlere bak, onlarda yalnız ses vardır, söz yoktur,
Bu yüzden de söz için başkasına muhtaçtır.
İşte bu yönden de ses ve sema sahibi bir şairin vücuduna muhtaçtır.
Elhasıl şiir bir gelindir ve onun ziyneti musiki nağmesidir.
Eğer bir gelin güzel olursa, süssüz olması onun için ayıp değildir.
Ben yalnızca bu açık hakikati anlayana insan derim,

Eğer anlamıyorsa bana sorsun, sormazsa o eşektir.

Emir Husrev, ölen dostlarının hasretiyle şu kıtayı söylemiştir:

Mezarlığa doğru gittim, yokluğa dönmüş
Dostların hasretiyle zâri zâri ağladım.
Bunlar nereye gittiler dediğimde mezarlık cevapladı,
Sesimin yankısıyla onlar nereye gitti dedi. [KITA]

Şu da zamanın ikbali aleyhinde söylemiştir:

İkbalin bekası yoktur, ona gönül bağlama.
Senin gurur içinde geçirdiğin ömür hebadır.
Eğer sen bana inanmıyorsan bu nükteyi benden dinle,
İkbal kelimesini çevirdiğin vakit la-beka [kalıcı değil] olur.

Şu rubaiyi de aşk hakkında söylemiştir:
Aşk şulesinden yanmamış kişiyle
İğne ucu kadar alakam yoktur.
Eğer sen yanık gönüllü değilsen bizden uzak ol,
Çünkü biz yanmamış yüreklere ateş salarız.

Şunu da zamandan şikâyet maksadıyla yazmıştır:

Ey Husrev, bu ne haldir?
Dünyada âlimler cahillerden aşağı mertebededir.
Bu nükteye bak insaf ile söyle.
Dört harf ile “katre” ve “derya” birdir.

Emir Husrev’in ilham kabilinden olan şiirlerinden bundan fazla bahsetmeye bu tezkirenin tahammülü yoktur. Çünkü dalgalı kocaman bir deniz havuza sığmaz. İşte bu yüzden bu denizin daha derinliklerine dalmaktan vazgeçildi.

Emir Husrev uzun bir ömre nail olmuştur. 725 yılında murat atını varlığın dar dehlizinden hızla lâmekân meydanına atlatmış, dudu gibi olan ruhunu bu duygular kafesinden kurtarıp azat etmiş ve vuslat şüküristanına ulaştırmıştır. Mübarek kabri Delhi şehrinde, tarikat şeyhlerinden Şeyh Ferîdüddin Genc-i Şeker ve Şeyh Nizâmeddin-i Evliya’nın da yattığı mezarlıktadır.

Onun Bahrü’l-Ebrâr, Mir’âtü’s-Safâ ve Enîsü’l-Kulûb gibi kasideleri şöhret bulduktan sonra, fazıllar ve şairler o kadar nazireler yazdılar ki

bunlardan burada bahsetmek kabil değildir. Emir Husrev'in Hamse'sinden başka Delhi meliki hakkında söylediği Kırânü's-Sa'deyn, Düvelrânî-i Hızır Hânî, Noh Sipihr, Hazâinü'l-Fütûh, Menakıb-ı Hind, Tarih-i Delhi, Kanun-ı İstıfa gibi çeşitli şiir ve düzyazı risaleleri vardır.

[SULTAN MUHAMMED TUĞLUKŞAH]

Sultan Muhammed Tuğlukşah Hint diyarında büyük, mübarek, uğurlu ve devlet sahibi bir padişahtı. Delhi'de çok güzel binalar yaptırmış, iman ve ihlasından Havz-ı Hâs'ı tamir ettirmişti. Mücahit, gazi, âlimleri seven ve şairleri gözeten bir padişahtı.

…. diyarına kadar fethetti. Onun büyüklüğünü, lütuf ve kereminin şöhretini duyan Horasan şairleri Hint'e akın ettiler. Onun, evladının ve torunlarının övülmesi hakkında kasideler ve kitaplar yazdılar. Onun adını yükseltmek için dini hatalara düştüler.

712 yılında insanlığın bu alçak aleminden, kudsiyet semalarına yükseldi.

Fazıl mevlana Muzaffer-i Hirevî (Tanrı rahmet etsin) Muhammed Tuğlukşah ve Şemseddin-i Kert'in vefatı hakkında şu kıtayı söylemiştir:

Muhammed Kert savaş gününde Kâvus gibi
Sohrâb'ın107 yüreğini dağladı.

107 Sohrâb: Zâloğlu Rüstem'in oğlu; Efrasiyâb tarafından hileyle dövüştürüldüğü babası tarafından öldürülmüştür.

Önce Memleketin hidivi Muhammed Tuğluk,
Sonra da Muhammed Kert dünyadan gitti.

HÂCE HASAN-I DEHLEVÎ

(Tanrı derecesini yükseltsin)

Bu da Şeyh Nizâmeddin-i Evliya'nın müritlerinden ve arkadaşlarındandır. Emir Husrev ve Hasan-ı Dehlevî aynı tarikattan arkadaştırlar. Delhi'nin hocazadelerindendir. Emir Husrev'in şiirleriyle çok meşgul olmuştur.

Tatlı sözlüdür ve sözünde bir hâl sahibinin neşesi vardır. Sehl-i mümtenidir. Sanat yoktur, fakat yüreğe ve ruha yakındır. Kendinden geçmiş bir tarikat adamıdır ve o da Emir Husrev gibi ahret uğruna bütün varını yoğunu tarikat pirinin ayaklarının altına atmış, fakr yolunu tutmuştur.

Rivayet ederler ki: Hasan bir gün ekmekçi dükkânının tezgâhında oturmuştu. Şeyh Nizâmeddin-i Evliya müritleriyle beraber oradan geçiyordu ve Emir Husrev de yanlarındaydı. Gözü Hasan'a ilişti. Onun güzel yüzü, ölçülü hareketleri ve kabiliyeti dikkatini çekti.

"Ekmeği nasıl satıyorsun?" diye sordu Hasan'a.

"Ekmeği terazinin bir gözüne koyarım ve müşteriye de diğer gözüne altın koymasını teklif ederim, eğer altın daha ağır gelirse müşteriye veririm" dedi Hasan.

"Müşteri müflisse o zaman ne yaparsın?" diye sordu Husrev.

"Dert ve niyaz karşılığında veririm" dedi Hasan.

Hasan'ın bu sözü Emir Husrev'in çok hoşuna gitti, hayret içinde kaldı ve bu hali şeyhine arz etti. Hasan da bu mürşide ulaşmak sevdasına düştü. Şeyhin hankahına geldi, artık ekmekçiliği ve dükkânı bıraktı. Tanrı erlerinin nazarı boş değildir:

Biz bir kişinin aşka kabiliyeti olduğunu görünce
Bir işaretle onun kalbini kaparız. [BEYİT]

Hasan'ın divanı zamanımızda çok aziz ve muhteremdir. İstidat ve kabiliyet sahiplerinin Hasan'ın sözlerine itikat ve iltifatı tasavvurun fevkindedir. Divanı haslar ve avamın nezdinde çok meşhur olduğundan, onun yalnızca bir gazelini yazmayı yeterli bulduk:

Ey saki, şarap ver. Doğudan bir beyaz bulut belirdi.
Selvi bembeyaz oldu. Sadberk gülünün örtüsü ağardı.
Bana şarap vereceksen billur bir kadehte ver,
Çünkü kırmızı şaraba beyaz kadeh yaraşır.
Bulut Yusuf için ağlayan Zeliha'nın gözü gibi çiyler döküyor.
Çiyler de Yakub peygamberin gökleri gibi ağlıyor.
Garın örümceğine bu perdenin faydası nedir diye sordum.
"Aziz bir misafir geldi, onun için kapıyı beyaz yaptım" dedi.
İşte söğüt ağacı, sol eline amel defteri verilenler gibi titriyor.
Yaseminin yaprakları da defteri sol eline verilenler gibi beyazdır.
Ey Hasan, düşmanların bize karşı hiçbir zaman
Tabiatleri doğru ve yürekleri samimi değildir.
Evet, bu karganın hiçbir zaman kanadı beyaz olmaz. [GAZEL]

Fazıllar bu gazele çok nazireler söylemişlerdir, fakat hiçbirinde bundaki hâl yoktur.

Ölüm yılı makbul değildir.

Fazılların Meliki

HÂCÛY-İ KİRMANÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Kirman asilzadelerindendir. Fazilet sahibi ve güzel sözlü bir şairdir. Fazıllar ve büyükler onun sözlerini belagat ve fesahatte eşsiz sayar, kendisine nahlbend-i şuarâ [şairlerin bahçıvanı] derler.

Hâcûy her zaman seyahat eder, hiç Kirman'da durmazdı. Hümây ü Hümâyûn kitabını Bağdat'ta yazmış ve bu eserde hakikaten sözün hakkını vermiştir. Çok makbul gazelleri kitabına katmıştır. Bu destanda vatana karşı son derecede olan şevk ve hasretini şu birkaç beyitle çok güzel tasvir etmiştir:

Kirman topraklarının üstünden geçen o amber kokulu seher rüzgârları
Ve orada yuvalarını kurmuş olan kuşların sesleri ne kadar hoştur.
Ben ne günah işledim ki,
Felek beni o temiz topraklardan ayırıp böyle gurbet diyarına attı.
Gözlerimden Dicle gibi yaşlar akarken Bağdat'ta niçin oturayım?

Hâcûy seyahatleri sırasında ariflerin şeyhi, muhakkiklerin muktedası, asillerin sultanı, milletin ve dinin rüknü Alâüddevle-i Simnanî ile (Tanrı ruhunu takdis etsin) tanıştı ve ona mürit oldu. Sofiâbâd'da yıllarca sufi oldu. Şeyhin şiirlerini topladı. Şu rubaiyi şeyh hakkında söylemiştir:

Âli İmrân'ın yoluna giren
Hızır gibi hayat suyu çeşmesine ulaşıp
Şeytanın vesvese ve hücumundan kurtulur
Alâüddevle Simnanî gibi olur.

Tevhit hakkındaki şu gazel de Hâcûy'undur:

Celali ve cömertliğiyle mukaddes,
Yüceliği ve olgunluğuyla aziz olan Tanrı'yı tenzih ederim.
O öyle cennet sahibidir ki onun sanatı sürüp gider.
Zühal [Satürn] onun hükmüyle bu dünya manastırının bekçisi,
Merih [Mars] onun emriyle bu kalenin muhafızıdır.

Her ay kün feyekûn [ol der ve olur] emriyle
Göğün kulağına Mağrip altınıyla bir küpe takar.
Bazen gök yüzüne Zâl-i Zer'in [Aksaçlı Zâl] kaşlarını çeker
Bazen güneşe Zâl oğlunun kılıcını verir.
Eğer Hâcûy bu kapıdan inayet talebinde bulunsa revadır,
Çünkü padişahtan inayet kullardan sorulur.

Bu da onundur:
Nazar sahiplerinin gözünde
Süleyman'ın mülk ve saltanatı bile havadan ibarettir.
Belki Süleyman o kimsedir.
Mülk ve saltanat şeylerden azattır.
Dünyanın suyun üzerine kurulduğunu söylerler.
Ey efendi, buna inanma.
Eğer dikkatle bakarsan o belki hava üzerinde kurulmuştur.
Bu eski hanın kapısının önünde ünsiyet çadırını kurma,
Çünkü bunun temeli tamamen yersiz ve temelsizdir.
Sen dehr denilen bu işvebaz koca karıya gönül verme,
O birçok damada nikâhlanmış bir yeni gelindir.
Bu feleğin meyli ve muhabbeti ışıklarını hep birinin üstüne salar.
Buna karşı ne yapılabilir ki, bu alçak böyle yaratılmıştır.
Bağdat'ın toprakları halifelerin kanıyla ağlar.
Yoksa bu Bağdat'taki seddülbahr değildir.
Vaktiyle Şeddâd[108] sarayını yaptırırken

108 Şeddâd bin Âd: Âd kavminin hükümdarı, hiçbir dine inanmayan ve tanrılık taslayan bir despottu. Kuran'da da geçen, efsanevi İrem Bağları denilen muhteşem bahçeler ve sarayların bulunduğu yeryüzü cennetini inşa ettirmiştir.

Tuğla yerine altın külçelerini kullanmıştı. Şimdiyse
Padişahların saraylarında tuğla olarak Şeddâd'ın kellesi kullanılıyor.
Dağların eteklerini süslüyen laleler lale değil, Ferhad'ın ciğer kanıdır.
Ey Hâcûy, bu dünyanın olan biten tüm mahsülü
Gam ve kederden başka bir şey değildir.
Bahtiyar kişi bu dünyadan tamamıyla azat olandır.

Hâcûy'un divanı yirmi bin beyittir. Bunlar fevkalade söylenmiş kasideler, mukattaat ve güzel gazellerden ibarettir. Hümây ü Hümâyûn'dan başka dört mesnevisi vardır. Bunlardan biri de Mahzenü'l-Esrâr'a nazire olarak yazdığı Ravzatü'l-Ezhâr'dır ve gayet güzel yazılmıştır. Ama bu tezkirenin bunların hepsinden bahsetmeye tahammülü yoktur.

Hâcûy'un vefatı 742 yılındadır. Tanrı rahmet etsin.

[ALÂÜDDEVLE SİMNANÎ]

Şeyh Ârif Alâüddevle Simnanî'ye gelince: Bu kişi Ahmed bin Muhammed bin Ahmed el-Biyânbekî'dir. Onun fazl ve kemalini açıklamaya lüzum yoktur. Sufiliğin usul ve âdetini diriltmiştir. Şeyh Cüneyd-i Bağdadî'den sonra hiç kimse bu yola ayak basmamıştır.

Miftâh adlı risalesinde diyor ki: "Ben tasavvufun edep ve erkânını yazmak için bin tabaka kâğıdı, babamdan kalmış yüz bin dinarı ve mülkü sarfettim, sufilere vakfettim. Altmış yıl Müslümanların hayrı ve iyiliği için çalıştım. Şimdi ihtiyar ve âciz bir adamım. Her şeyi bırakıp bir köşeye çekildim. Kapımı halka kapadım."

Hikâye ederler ki: Şeyh gençliğinde Argun Han'ın mülazemetiyle meşguldü. Şeyhin amcası Melik Şerefeddin-i Simnanî, Argun Han'ın yakınlarındandı. Bir gün Argun Han, Kazvîn'in aşağısında Ali İnak ile savaşıyordu. O gün şeyhe cezbe geldi; esvabını, külahını, atını, silahını attı ve handan izin almadan başını alıp Simnan tarafına çekti gitti. Simnan'daki Sekkâkiye Hankahı'nda bir süre Ahi Şerefeddin-i Simnanî'nin yanında ibadetle uğraştı.

Argun Han onun gönlünü ne kadar yapmak istediyse de, o fakr hırkasını dünya ehlinin esvabıyla değişmedi. Sonra oradan kalkıp Bağdat'a gitti ve arif şeyh [Nureddin] Abdurrahman-ı İsferâyînî'ye mürit oldu.

Şeyhin ahvali tarikat risalelerinde yazılmıştır. Şeyhin tevazusu o derecedeydi ki, bir seferinde Nizâmeddin-i Hirevî onu tekfir etmiş ve "Sen kâfirsin" diye yazmıştı. Şeyh Alâüddevle bu kâğıdı okudu, acı acı ağladı ve "Ey nefs, ben sana yetmiş yıldan beri kâfirsin diyorum, buna inanmıyordun. Şimdi artık şüphen kalmamıştır. Müslümanların imamı, doğunun ve batının müftisi senin küfrüne hüküm veriyor. Artık buna boyun eğ ve beni incitme" diyerek şu rubaiyi yazdı:

Benim bir nefsim var; şeytandan başka bir şey değildir.

Yaptığı işlerden de pişman olmuyor.
Ben ona bin kere iman telkin ettim.
Fakat bu kâfirin Müslüman olmaya hiç niyeti yok.

Şeyhin ömrü yetmiş yedi yıl iki ay ve on dört gündü. Bir aziz onun vefatı hakkında şu kıtayı söylemiştir:

Dünyanın muhakkiklerinin sultanı, büyük şeyh, Hakkın ve dinin rüknü
Alâüddevle makamına memnun ve mes'ud oturdu.
Vefatı nebilerin sonu Muhammed aleyhisselamın hicretinin 736. yılında
Recep ayının yirmi üçünde, cuma gecesinde vaki olmuştur.

Şeyhin halifelerinden olan Şeyh Necmeddin Muhammed Muvaffak-ı İsferâyînî diyor ki: Büyük şeyh bana kaç kez şu sözleri tekrarlamıştır: "Ömrümün sonunda bana malum olan, başında malum olsaydı, ben zamanın padişahının mülazemetinden çekilmezdim. Süslü esvaplar içinde bile olsam, Tanrı'ya tapan bir insan gibi yaşardım. Ve padişahların yanında mazlumlara yardım eder, onların işlerini görürdüm. Süslü esvaplar içinde bile, bir abaya bürünmüş derviş gibi yaşamak mümkündür, bu insanı riyadan daha uzak tutar ve aynı ihlas sayılır.

"Tarikat libası züht ve takvayla yakışır. Sufilik yalnız cübbe ve yeşil esvap giymekle olmaz."

Sultanların yanında mazlumların işlerini gören, biçarelere yardım eden, haksızlığa maruz kalanları koruyan, mülhitlerin bid'atlerini kaldıran nüfuz sahiplerinin mevki ve makamları ne kadar da mukaddestir. Hiç şüphe yok. Tanrı bu adamları daima yüceltir. Dertli ve biçare dervişlerin işlerini gör, çünkü senin de yardıma muhtaç olduğun işler olacaktır.

Şairlerin Kendisiyle Övündüğü
EMİR KİRMANÎ

(Tanrı mezarını nurlandırsın)

Güzel söyleyen bir şairdir. Hâcûy'un çağdaşlarındandır. Gazelleri güzeldir ve şu gazel onundur:

Senin gönüllere sükûnet veren yüzünü görmeden,
Gönlüm sükûnet bulmaz.
Gönlüne sükûnet veren bir sevgilisi olmayan insanın
Gönlü nasıl da miskin ve biçaredir.

Çemenler her ne kadar temaşa yeriyse de,
Senin gibi ay yüzlü bir selviye, gül bedenli bir güzele sahip değildir.
Kadehinde senin aşkının şarabı olmayan kimse
Hayatta hiçbir şey elde etmemiş demektir.
Senin vuslat şerbetinle dimağın tatlılaşmazsa
Bu acı bir ümitsizlik ve mahrumiyet dünyasıdır.
Eğer Emir'in ömrü vefa ederse kısa zamanda emeline erişir;
Fakat ne yapsın ki, dünyaya güveni yok!

FARSÇA YAZAN ŞAİRLERİN BEŞİNCİ TABAKASI

Fazılların Kendisiyle Övündüğü, Âlim ve Ariflerin Seçilmişi

HÂCE İMÂD-I FAKİH-İ KİRMANÎ

(Tanrı ruhunu kutlasın)

Arif, âlim ve ehl-i dil bir kişidir; Kirman'ın ileri gelen âlim ve fazıllarındandır. İyi ahlakı ve güzel huylarıyla dünyada meşhur olmuştur. Kirman'da [Emir] Muhammed bin Muzaffer ve evladı zamanında herkes ona başvurur, bütün akran ve emsali onunla görüşmeye can atardı. İlim, takva, rütbe ve mevki sahibi olmasının yanı sıra aynı zamanda mükemmel bir şairdi.

Şeyh Azerî Cevâhirü'l-Esrâr'da şöyle diyor: "Fazıllar önce ve sonra gelen şairlerin sözlerinde bazen lüzumsuz kelimeler bulunduğunu söylerler; fakat yalnızca İmâd-ı Fakih'in sözlerinin bu kusurdan arınmış olduğunda sözbirliği etmişlerdir. Onun sözlerinin ne lafzında, ne manasında hiçbir kusur yoktur. Hüner ve gönül sahiplerinin dimağına Hâce İmâd'ın şiirlerinden öyle bir amber kokusu gelir ki, can kokusundan daha güzeldir."

Bu gazel onundur:

Din dârü'ş-şifasını bırakıp sokak başında oturan tabiplerden
Medet uman kimse ne zavallı ve biçare bir hastadır.
Yâri Hızır ve yakını İsa olan kimsenin hastalıktan,

Yolunu kaybetmekten, mihnet ve sıkıntıdan ne korkusu olabilir?
Babamın (kıyamete kadar mezarının toprağı amberli olsun)
Şu sözlerini canımın levhasına yazmışımdır:
“Ey çocuk! Düşkünlere rastladığında sakın terbiyesizlik etme,
Onlara hakaret gözüyle bakma.
Arslanlara binen din büyükleri bu yeryüzünden
Bir karıncadan daha yavaş ve sükûnetle gelip geçmişlerdir.
Bu dünyada bir kimsenin gönlünü hoşnut etmek elinden gelmiyorsa,
Hiç olmazsa kimseyi incitmeyecek şekilde yaşa.”
Ey İmâd, Tanrıdan başka dost edinmek doğru değildir.
Ey yardım edici Tanrı, biz ancak senden yardım dileriz.

Bu da onundur:

Bizi ister hatırlasın ister hatırlamasın, o yine bizim efendimizdir.
Nazar ehli yalnızca bu şehirde zulme uğramaz;
Gönlünü kaptırmış her âşık nereye gitse mazlum olur.
Sen bu dünyada vefalı dost arama, ey gönül,
Hiç sıkıntı çekme; çünkü vefa denen şey zaten dünyada yoktur.
Âşıkların yanında akıllıların sözlerinden bahsetme,
Bu hikâye onlarca anlaşılamayan bir mefhumdur.
Ey gönül, aşk yolunda uygunsuz insanlara bakma;
Çünkü uygunsuz kişilerin yüzünü görmek pek uğurlu değildir.
Sevgilinin gamıyla şehit olanlara cehennem ateşi dokunmaz;
Çünkü onlar rahmete ermişlerdir.
Herkes onun ağzının varlığından şüphededir.
O bir noktadır, fakat evham ürünü bir noktadır.
Onun sırrı her ne kadar nazar sahiplerine gizli kalmışsa da,
İmâd’a açıkça belli olmuştur.

İmâd’in ölümü Hicri 773 yılındadır. Mübarek mezarı Kirman’dadır ve tekkesi bugün bile mamurdur. Akran ve emsalinin İmâd’a büyük bir hürmet ve itimadı vardı.

[EMİR MUHAMMED BİN MUZAFFER]

Muhammed bin Muzaffer’e gelince: Horasanlıdır. Havâf vilayetine bağlı Selâme köyündendir. Babası [Şerefeddin Muzaffer] Sultan Muhammed

Hudâbende zamanında Yezd'e geldi. Her ikisi Yezd'deki Rıbat-ı Harabe'de yol bekçiliği ederdi. Çok cesur ve himmet sahibi bir adamdı. Birkaç defa Yezd'de kahramanlık gösterdi. Sultan Ebû Sa'îd zamanında Yezd'in şahneliği ona verildi.

Ebû Sa'îd öldükten sonra memlekette bir devrim oldu; bunun üzerine Muhammed bin Muzaffer de 741 yılında ortaya atılarak Yezd valiliğini eline geçirdi. Muhammed Şah'ı [İncu] öldürdü, Eberkûh ve Fars'ı da aldı; bağımsızlığı ve nüfuzu o dereceyi buldu ki, etraftaki melikler korkmaya başladılar. Yöneldiği her yere hâkim olurdu; ama sonunda devletinin güneşi batmaya yüz tuttu. Oğlu Şah Şücâ kendisine karşı çıktı ve yakalayıp gözlerine mil çektirtti.[109]

109 Muzafferiler: Yaklaşık 1314-1393 arasında İran'ın doğusu ve güneyinde egemen olmuş hanedan. Muzafferi egemenliği İsfahan ile Yezd arasındaki Meybod kentinin valisi Şerefeddin Muzaffer ile başladı. Şerefeddin Muzaffer'in oğlu Mübârezüddin Muhammed, İran'ı egemenliği altında tutan İlhanlı hükümdarı Ebû Sa'îd tarafından Fars ve Yezd valiliğine atandı. Ebû Sa'îd'in ölümünden sonra topraklarını genişleten Muhammed, Kirman'da hüküm süren Kutluğhanlar hanedanının son temsilcisi Şah Cihan'ın tek kızıyla evlenerek bu bölgeyi de denetimi altına aldı. Sonunda İran'ın güneyini yönetimi altında birleştirdi, ama 1358'de oğulları Kutbeddin Şah Mahmud ve Celâleddin Şah Şücâ babalarını tahttan indirip topraklarını paylaştılar. Şah Şücâ'nın ölümünden kısa süre önce topraklarını üç oğlu arasında bölüştürmesi hanedanın zayıflamasına neden oldu ve sonunda Timur 1393'te son Muzafferi hükümdarı Mansur bin Şah Şücâ'yı yenilgiye uğratıp öldürerek hanedana son verdi.

Hoca Hafız-ı Şirazî (Tanrı ona rahmet ve gufranda bulunsun) bu hususta şu kıtayı yazmıştır:

Dünyaya ve dünya malına gönül bağlama;
Çünkü ondan kimse vefa yüzü görmemiştir.
Kimse bu dükkândan iğnesiz bal yememiş,
Kimse bu bahçeden dikensiz taze hurma koparmamıştır.
Felek, tamamıyla parladıktan sonra
Rüzgârla söndürmediği hiçbir çerağı yakmamıştır.
Kılıcından kan damlayan, bir hamlesiyle orduları bozan,
Bir narasıyla düşman askerinin merkezini yaran

Dünya hâkimi Şah Gazi, büyükleri sebepsiz hapseder,
İktidar sahiplerinin kafalarını hiç söyletmeden keserdi.
Çöllerdeki arslanlar onun adını işittiklerinde
Korkudan pençeleri tutmaz hale gelirdi.
Şiraz, Tebriz ve Irak’ı eline geçirdiyse de eceli geldi;
Dünyayı gören gözünün nuru olan kişi,
[Oğlu] onun dünyayı gören gözüne mil çekti.

Emir Muhammed bin Muzaffer de gözüne mil çekildiği sırada şu rubaiyi söylemiştir:

Ben, devletinin direği millerce uzanan,
Hint kapılarından Nil’e kadar hâkim olan kişiyim.
Devlet kadehim ağzına kadar dolunca,
Gözümün nuru, gözüme mil çekti.

Söz Sahiplerinin En Tatlı Sözlüsü, Son Gelenlerin Övündüğü

HÂCE SELMÂN-I SÂVECÎ

(Toprağı hoş olsun)

Şairlerin en büyüklerindendir. Sâve’de meşhur olmuştu. Sultanlar onun ailesine çok hürmet ederlerdi. Lakabı Cemâleddin’dir. Babası Hâce Alâeddin Muhammed-i Sâvecî kalem sahiplerindendi ve Hâce Selmân’ın da siyakat ilmine [maliye işlerine] yatkınlığı vardı. Olgunluğu ve fazileti meşhurdur; özellikle şiirde ve şairlikte zamanın en ileri gelen şairiydi. Şeyh Rüknüddin Alâüddevle-i Simnanî (Tanrı rahmet etsin) “Simnan’ın narı ve Selmân’ın eşârı [şiirleri] dünyanın hiçbir yerinde yoktur” derdi. Onun şiirde gösterdiği kudret, fazıllar nazarında bu sözün gerçekliğini ortaya koyan parlak bir delildir. Bu konuda fazla söz söylemeye lüzum yoktur. Divanında bulunmayan bir kasidesi onun sanatının kudretine adil bir şahittir.

Hikâye ederler ki: Hâce Selmân, Sâve’den Bağdat’a geldi. Oradayken Emir Şeyh Hasan Noyan ve eşi Dilşâd Hatun’un maiyetine girmesine şu olay sebep olmuştu. Bir gün Emir Şeyh Hasan ok atıyor ve Saadet adında bir kölesi de koşup atılan oku getiriyordu. Bunun üzerine Hâce Selmân, gördüklerine uygun şu şiiri hazırlıksız bir şekilde yazdı ve emire gönderdi:

Padişah çâçî yayını eline alıp kurduğunda
Onu kavs burcuna girmiş bir ay zannedersin.

Yayın birer karga gibi iki ucu ve
Üç kanatlı bir kartal gibi olan oku
Bir araya gelip baş başa verdiler,
Ve başlarını padişahın omuzuna koydular.
Bilmiyorum, şahın kulağına neler söylediler.
Padişah yayın kirişinden oku koyverdiğinde
Her taraftan aferin sesleri yükseldi.
Ey padişah, ok senin maharetine bağlıdır.
Saadet senin okunun peşinde koşar.
Senin zamanında yaydan başka kimseden
İnilti duyulmamıştır ve yayının inlemesi de doğaldır.
Sahibkıran sultanın zamanında hiç kimse
Yaydan başkasına zorluk ve şiddet göstermemiştir.

Bunun üzerine Emir Şeyh Hasan Noyan, Hâce Selmân'ı himayesi altına aldı. Emir Şeyh Hasan'ın büyük oğlu ve hanedanın göz nuru olan Sultan Üveys, Hâce Selmân'dan şiir ilmini öğrenir ve hiç yanından ayrılmazdı. Hâce Selmân'ın Şah Üveys ve Dilşâd Hatun'un devleti zamanında mevkisi pek büyüktü. Sözleri dünyanın her tarafına yayılmıştı. Bunu bizzat şu beyitleriyle anlatır:

Ben bu hanedanın devleti ve ikbali sayesinde
Kılıç gibi dilimle söz âlemine hâkim oldum.
Bugün doğudan batıya kadar
Güneşten daha meşhur bir şairim.

Derler ki: Bir gece Hâce Selmân, Sultan Üveys'in meclisinde şarap içiyordu. Dışarı çıktığında sultan, bir ferraşa altın bir tabla içine mum koymasını ve onunla beraber gitmesini emretti. Ferraş, padişahın emrettiği şekilde Selmân'ı dışarı çıkardı ve oradan evine yolladı. Sabahleyin de Selmân'ın evine gidip altın tablayı istedi. Bunun üzerine Selmân şu beyiti yazıp sultana gönderdi:

Mum dün akşam yanıp yakıldı; fakat padişah
Altın tablayı isterse bugün de ben yanacağım.

Sultan bu beyti okuduğunda güldü. “Bu tamahkâr şairin evinden altın tablayı çıkarmak zor” dedi ve tablayı ona bağışladı. Eskiden sultanlar fazilet sahiplerini böyle gözetirlerdi.

Hâce Selmân şu kasideyi de Hâce Gıyâsüddin Muhammed bin Reşîd'in övülmesi için söylemiştir:

Tanrı genç kızların kakülleri gibi olan
Bu karanlık geceyi hayırlı kılsın.
Bu öyle bir gece ki, benleri amber ve saçları misk gibi.
Semanın her tarafı cevherlerle süslenmiş,
Yerin dört bir tarafı amberlerle örtülmüş.
Habeş ordusunun menekşe renkli bayrağının
İki tarafında yıldızların kervanı yürüyordu.
Gece, feleğin boynunu ve kulağını
Parlak boncuklara benzeyen yıldızlarla süslemişti.
Batı tarafları doğan yıldızlarla nurlar içindeydi,
Doğu kısmı da kandillerin ışıklarıyla parlıyordu.
Cephe yıldızı yukarı doğru çıkıyordu ve Suud ona önder olmuştu.
Öküz yıldızı çıkmış, fakat Ülker yıldızı batmıştı.
Benat-ı na'ş dönen feleğin merkezinden parlak bir
Düşünme gücüne gelen doğru fikirler gibi görünüyordu.
Yıldızlar dönen feleğin yüzünde
Nilüferin yaprakları üzerindeki yağmur damlaları gibiydi.
Bu halde ben de emellerime nail olmadığımdan,
Devirden çektiğim cefadan, vatanımdan uzak düştüğümden,
Dostlarımdan ayrılığımdan, muzevvir dünyanın tezviratından,
Herkesle oynayan feleğin oyunlarından
Şikâyet ediyor ve zalim feleği ayıplıyordum.
Feleğe seslenerek dedim ki: "Senin dönüşünle yaptığın eziyetlerden
Talih yıldızım niçin battı; zaman bana niçin muhalefet ediyor?
Yıldızlar bana neden gazap gösteriyor?
Beş ay oluyor ki Bağdat'ta bela ve musibetlere esirim.
Topluluk içinde perişan, perişanlık içinde topluyum.
Acayip bir kavmin elinde esirim.
Ne düşmanların cevrinden kaçabiliyor,
Ne de yakınlarımın aleyhimde bulunmalarından sıyrılabiliyorum.
Her zaman keder keder üstüne, ağlama ağlama üstüne geliyor."
Felek benim bu şikâyetlerimi dinledikten sonra:

“Artık yeter, şikâyetlerin pek uzadı. Bunda haklısın,
Fakat şükretmeni gerektiren sebepler de var.
Sen bütün emellerin yöneldiği,
Bütün isteklerin yerine geldiği bir dergâha sahipsin.
Şimdi o dergâhın eşiğini öpmeye koş.
Onun devleti sayesinde sonu hayırlı bir kişi ol?
Sakın o kapının eşiğinden ayrılma.
Çünkü oradan ayrılan mahrumiyete düçar olur”
Diyerek kulağıma bu sırrı söyleyince
Hemen kalkıp azm bineğine bindim.
Feleğin harem dairesinin ay yüzlü dilberleri,
Yüzlerini batı örtüsünün içine soktular.
Katran renkli gece denize battı.
Dağların tepelerinden yalancı sabahın bayrakları göründü.
Kafilelerin olduğu yerden at kişnemeleri, deve böğürmeleri duyuldu.
Ben de çöllere ve vadilere vurdum gittim.
Bazen tavşanlar, bazen tilkilerle haşır neşir oldum.
Bazen öyle dik ve yüksek yokuşları aştım ki , at nalı gibi olan ay,
Bineklerimizin el ve ayaklarına sürünüyordu.
Bazen öyle inişlere indim ki , Karun’un batan hazineleri
Hayvanların üzengisiyle beraber oluyordu.
Nihayet önüme heybetinden savaş arslanlarının
Pençelerini kuvvetten kesen bir yol çıktı.
O yolun sahralarında gam ve kederin zehirli sam yelleri esiyor,
Çeşmelerinde cehennemin kaynar suları akıyordu.
Tatlı suları yılan zehirleriyle karışmıştı; taşları akrep iğneleri gibiydi.
Yer esen şiddetli fırtınalarla sallanıyor, gök toz toprakla örtülüyordu.
Havası hararetin şiddetinden öyle kızgındı ki
Taşlar erimiş mum haline gelmişti.
Kılıç, sahibinin elinde bir damla su gibi damlıyordu.
Ben bu yolda giderken daima velinimetin dergâhından
“Buyurun” sedası acaba ne zaman gelecek diye düşünüyordum.
O velinimet yücelikler âlemi, vezirlik feleği,
Mekremetler muhuti hediyeler bulutudur.

Onun fermanının satırlarının hükmünden
Kıl ucu kadar sağa sola sapan kişinin kafası,
Kâtibin kaleminin ucu gibi kesilsin.
Ey vezir, sanatıyla ruh cevherini vücut kutusuna koyan Tanrı'nın,
Her şeye hâkim olanın tedbir ve takdirinin,
Herkese rızık verenin türlü türlü nimetlerinin o yüceliği ile
Örümceklerin kalesi içinde koruduğu Ahmed'e gösterdiği hürmetin,
Her biri birer hidayet yıldızı olan Ahmed'in ashabının
Gösterdikleri yardımın hakkı için soyuyorum ki,
Başım senin kapından ayrıldığından beri,
Yenim, gözyaşlarından hiç kuru kalmadı.
Seni övmek beni teşvik etti; yoksa ben şiire çoktan tövbe etmiştim.
Eğer seni översem bir para veya aylık ümidiyle övmem.
Fakat senin devletinle mertebelerim yükselir.
Güzeller yay gibi kaşlarından bela oklarını attıkça,
Zühre senin sarayının mutribi ve güneş de hâcibi olsun.

Hâce Selmân'ın böyle şiirlerinden bu tezkireye ne kadar yazılsa yeridir; fakat uzun süreceği için bu kadarla yetinildi. Hâce Selmân'ın külliyatı şiirle iştigal eden kabiliyet sahipleri için çok faydalıdır. Onda örnek olacak birçok şiir bulabilirler.

Selmân, Sultan Üveys ve anası Dilşâd Hatun'un emriyle Zahîr-i Fâryâbî'nin kasidelerine güzel nazireler yazıp caizeler almıştır. Aşağıya yalnızca matlaı yazılan kaside için kendisine caize olarak Rey'de iki köy hediye edilmişti:

Akik gibi olan dudakların inci kutusuna can nakdini koydu.
O kıymetli bir mal buldu ve onu böyle gizli bir yere koyup sakladı.
Dudağın, o kutunun üstüne la'lden bir kilit vurdu.
Benin, onun üstüne amberden bir mühür bastı.

Ben âcizin itikadına göre, bu iki beyit için bütün Rey'i vermiş olsalar, yine de cimrilik etmiş sayılırlardı.

Şu kıta da Hâce Selmân'ındır:

Dünya görmüş bir ihtiyara,
Geçim için nasıl mal ve servet toplayayım,
Bana kâr getirecek nasıl bir sermaye edineyim diye sordum.

O da “eğer yapabilirsen kanaat, kanaat, kanaatir” dedi.

Şu kıta da onundur:

Ey gönül sen ortası boş üç harften mürekkep tamahtan
Hırs kucağını nasıl doldurabilirsin.
Ey azizim, dervişlik ve kanaat kapısını çal;
Çünkü hakirlik ve zelillik tamahtan,
Şeref ve izzet kanaatten doğmuştur.
Eğer zenginliğin ayağı kayarsa, önemi yoktur.
Dervişliğin ve kanaatin başı sağ olsun.

Bu şiir de onundur:

Güzelliğinin şöhreti dünyaya yayıldığından beri
Halk seni aramak için her tarafa yayıldı,
Kaküllerinin sevdasını çekenler, etrafında halka halka toplandı.
Saçların yüzünden perişan olanlar birbirine girdi.
Bu kuru züht ve riya sevdası senin varını yoğunu havaya verdi.
Ey mutrip, bir şey çal. Ey saki, şarap getir.
Biz senin gönülleri açan dudaklarına gönül bağlamışız.
Bir gülüşle o dudakları aç da gönüller de açılsın.
Ey güzellerin şehsüvarı, ey hayat suyunun çeşmesi,
Bu susuz piyadeye merhamet etsen ne olur?
Ey Selmân, onun satranç taşları seni gafil bulup mat etti.
Bak ki bu saf yürekli, yine sana ne oyunlar yaptı.

Yaşlılığında Hâce Selmân’ın gözleri zayıfladı ve sonunda padişahın sarayından ayrılmak istedi. Ömrünün son zamanlarını kanaatle geçirdi. Sultan Üveys, Rey ve Sâve vilayetlerinde ona tımarlar verdi. 769’da bu kara topraklardan cennetin ebedi bahçelerine göçtü.

[CELAYİRLİ SULTANI ÜVEYS ve DİLŞAD HATUN]

Dilşâd Hatun, zamanın kerem ve cemal sahibi bir kadını olup Emir Hasan Noyan’ın karısıydı. Sultan Ebû Sa’îd Han’ın ölümünden sonra Bağdat ve Azerbaycan’ın hâkimiyeti Emir Şeyh Hasan’a geçmişti, fakat kendisinde yalnızca saltanatın adı vardı; bütün işler Dilşâd Hatun’un elindeydi. O, Belkıs yaradılışında bir hatundu.

Hâce Selmân bu adaletli melikenin şevket ve azameti hakkında şöyle söylemiştir:

Ağırbaşlılığı, temkini ve peçesinin azametiyle
Sencer’in külahının köşesini bir günde bin kere kırmıştır.

Sultan Üveys de hoş tabiatlı, hünerli, gösterişli, kerem sahibi bir padişahtı. Türlü ilimlerde bilgi sahibiydi. Kalem-i Vâsıtî� ile öyle resimler yapardı ki, ressamlar hayran kalırdı. Zamanın en ileri gelen ressamı olan Hâce Abdülhay, onun talim ve terbiyesiyle yetişmişti, Sultan Üveys’in öğrencisiydi. Musiki ve edvar ilminde de eserleri vardı. Öyle yakışıklıydı ki, atına binip sokağa çıktığında Bağdat halkı kendisini seyretmek için yollara dökülür, onun güzelliğine hayran olur ve içlerinden şu beyti okurlardı:

Dünyada kaybolan Yusuf’un gömleğinin kokusu
Nihayet senin yakandan çıktı.

Dünyanın her tarafında cömertliğinin, güzelliğinin, fazilet ve kemalinin şöhreti yayıldıktan, Rey’den ta Rûm’a kadar olan ülkeler kaza ve kader kadar kuvvetli olan fermanına uyduktan sonra, ecel münşisi [kâtibi] onun ayrılma fermanını yazdı ve ecel hokkabazı onu aldatmaya koyuldu. Daha gençken bu fani zindandan Cennet’in ebedi bağlarına göçtü. Ölürken aşağıdaki beyitleri söyleyerek, aziz dostlarının yüreklerini keder ve üzüntüyle kana boğdu, gariplerin gözlerini Ceyhun nehrine döndürdü:

Bir gün can başkentinden ten şehrine gittim.
Orada birkaç gün, bir garip olarak yaşadım;
Sonra vatanıma kavuştum.
Ben bir efendinin yanından kaçmış köleydim.
Nihayet yaptığımdan utanarak,
Kılıç ve kefenle yine onun yanına gittim.
Ey bu dünyadan mahrum kalmış benim
Beraber düşüp kalktığım dostlar!
Benim ayrıldığım bu âlemde hoşça kalın.

Evet! Bir toprak yığını olan dünyanın kötü yürekliliği yüzünden taşların yüreklerinden kan ve bulutların gözlerinden yaşlar akar. Feleklerin zulmünden ve gül yüzlülerin mateminden goncanın gömleği parça parça olur, bu keder yüzünden gülün lâl rengindeki tacı düşüp topraklara serilir.

Hâce Selmân, Sultan Üveys’in tabutunun ayak ucunda hüngür hüngür ağlayarak bu mersiyeyi okumuştur:

Yazık, ne kadar yazık ki devlet bağının gülü genç yaşta birden soldu.
Yine ne kadar yazık ki, emel görücülük atının üzerinde
İhsanıyla gönüller avlayan o süvari dünyadan göçtü.

Bu olay 775 yılında oldu. Tanrı onun burhanını nurlandırsın.

Aşağıda adlarını saydığımız büyük şairler Sultan Üveys zamanında yaşamışlardır ve Hâce Selmân’ın çağdaşlarıdırlar: Ubeyd-i Zâkânî, Nâsır-ı Buharî, Hâcûy-i Kirmanî, Mîr-i Kirmanî ve Muzaffer-i Veledî (Tanrı hepsine rahmet etsin).

Fazılların Meliki

MUZAFFER-İ HİREVÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Ona ikinci Hakanî derlerdi. Son gelen şairlerden onun kadar metanetli söz söyleyen yoktu. Bilgi ve fazilet sahibi bir adamdı.

Bütün ülkelerin şairleriyle söz mücadelesinde bulunur ve onların sözlerine itiraz ederek kendi şiirlerinin üstünlüğünü ispatlamaya çalışırdı. Birçok defa şöyle demiştir: “Sâve’nin vergi memuru (ameldar) olan biçarenin kafası ancak anlayış sınırlarına kadar ulaşabilir, fakat şairlik meydanında gezinemez. Onun şairliği ancak Kirman’ın o ressam taslağının yardımıyla olmuştur.” Sâve vergi memuru olan biçareyle Selmân-ı Sâvecî’yi, Kirman’ın ressam taslağıyla da Hâcûy’u kastederdi. Kendiden başka şair tanımazdı.

Hikâye ederler ki: Muzaffer ölürken divanını suya attı ve “Muzaffer’den sonra bu divanı kimse bilemeyecek ve belki de anlamayacaktır” dedi.

Mevlana Muzaffer Hâf vilayetine tabi Hazravan köyündendir; bazı mecmualarda Muzaffer-i Hazravanî diye yazmışlardır. Kert meliki Muizzüddin Hüseyin’in zamanında yaşamıştır ve Kert melikleri hakkında mükemmel kasideleri vardır. Bu, onlardan bir beyittir:

Sultan Muizzüddin ki, güneş onun cömertlik denizinden
Bir inci ve gök ondan bir hava kabarcığıdır.

Başka bir şiirinde de yine Muizzüddin hakkında şöyle diyor:

Kadrinin tenceresi altında sürme renkli dokuz felek

Bir avuç kül ve parlak bir ateştir.

Onun kendisine mahsus teşbihleri, iğrak ve hayal etmedeki ustalığı bütün fazıl ve şairlerce kabul edilir. Şu kaside onundur:

Ey yasemin üzerine kasten miskten bir ben koyan!
Bu ben yüzünden biçare gönül hâlden hâle girdi.
İki cihanda hali benim halimden beter olan bir kişi,
Senin beninden daha çok ortalığı birbirine katan bir ben yoktur.
Baktım ki, senin boyunu, ağzını, zülfünü ve kıvırcık saçlarını,
Her birini bir harften örnek aldığını fark ettim.
Boyun gümüşten bir elif, ağzın mercandan bir mim,
Zülfün miskten bir cim başı, saçların da galiyeden bir dal almış!
Senin bir güneş olduğunu söyledim, bu bir hakikatti.
Sen benim ay olduğumu söyledin, işte bu imkânsızdır.
Ay güneşten uzak olursa olgun bir ay olur;
Halbuki ben senden uzaklaştığımda bir hilal gibi inceliyorum.
Ey benden uzak sevgili, bir kıl gibi zayıfladığımdan haberin yok.
Senin hayalin uykuda benim yanıma geldi.
Ben de belki vuslatın müyesser olacağını sandım. Fakat uyanıp da
Seni göremeyince hayalinin beni hayalden ayırt edemediğini anladım.
Senden ayrı kalınca bir günü bir yıl kadar süren âşığını
Yılda bir gün olsun hatırına getirmiyorsun.
Elbet bir gün gelir, ben de güzelliğiyle bütün şehri nurlandıran
O yüzü görerek gönlümü ve canımı nurlandırırım.
Gönlüm de senin ayrılığının pençesinden kurtulur,
Vuslat bağında bir fidan yetiştir.
Senin yüzün ve Melik'in hükmüyle fal açan kişinin günü kutlu olur.
O melek mertebeli melik ki devletlerin ve dinin muizzidir.
Melekler arasında onun eşi yoktur.
O, kaleler fetheden öyle bir padişahtır ki,
Melekler felekte her gün ona izzet ve devlet müjdeleri verir.
Muharebelerde düşmanlardan canlar alır;
Eğlence meclislerinde bir süvariye koca bir ülke verir;
Kendisinden bir şey isteyene cihan bağışlar.
Arşın sahibi olan Yüce Tanrı'dan başka

Ondan daha âlim ve daha adil bir melek yoktur.
Zühal [Satürn] gazaplı, güneş eserli, felek mertebeli,
Yağmur ordulu, bulut elli ve deniz keremlidir.
Ey padişah, dünya senden güzellik, mülk, azamet ve celal almıştır.
Ey padişah, tabiatım coştuğunda ve bana yâr olduğunda,
Taştan çıkan tatlı sular gibi ondan da metin sözler doğar.
Çimenlerde ve bağlarda şimal rüzgârlarının etkisiyle ve
Yıldızların terbiyesiyle fidanlar bittikçe ve
Âlemde gece ve gündüzler, aylar ve yıllar devroldukça
Tanrı her gece, her gündüz, her ay ve her yıl sana yardımcı olsun.

Melik Muzaffer bunca fazileti ve şairliğine rağmen pek laubaliydi. Dünyaya ve dünya adamlarına önem vermez, üstüne başına hiç bakmazdı. Herkesin arasında çok pis bir kıyafetle gezer, kirli elbiseler giyerdi. Fazıllar onun bu halinin önüne geçmek isteyince onlara şöyle derdi: “Siz benim zâhirime bakmayın, manevi güzelliğime bakın.”

Bir gün Kert meliği Muizzüddin Hüseyin, medresede Mevlana Muzaffer’in odasına geldi. Muzaffer’i toprağın üstüne oturmuş ve önünde toz toprak içinde birkaç eski kitap olduğu halde gördü. “Sen bu hafta şiir caizesi olarak bin dinar aldın. Niçin altına bir kilim almadın” diye hiddetle söylendi.

“Ey padişah! Şu sizin ayağınızın altındakini yakın zamanlarda yüz dinara aldım” diyen Mevlana Muzaffer, eliyle tozu toprağı bir tarafa çekti ve altında fevkalade bir halı göründü.

“Sen artık laubaliliği ve kayıtsızlığı son derecesine getirmişsin” dedi melik bu pisliği görünce ve medresenin ferraşına Muzaffer’in odasını her gün silip süpürmesi için emretti.

[KERT MELİKLERİ ve MUİZZÜDDİN HÜSEYİN]

Kert melikleri çok cesaretli ve mürüvvetli insanlardı. Onlar Türktür. Vaktiyle Sûr adında bir kişi Çin’den Gûr dağlarına geldi ve Alptekin zamanında ortaya çıktı. Kert melikleri, bu adamın soyundan geldiklerini söylerler. Bunlar Gûr meliklerinden sonradırlar ve Sebüktekin hanedanının ardından saltanat bunlara intikal etmiştir. Belh, Herat, Hindistan’ın birçok yeri, Gaznin ve Kâbil yıllarca bunların hâkimiyeti altındaydı.

Kert ailesi Herat, Gûr ve bu diyara bağlı yerlerde bir süre padişahlık ettiler. Bunların en son meliki Gıyâsüddin'di. Onun saltanatının sona ermesi ulu sahibkıran, hilafet dairesinin kutbu Emir Timur-ı Gurkân'ın eliyle olmuştur.

Tarih-i Makamât sahibi diyor ki: Melik Muizzüddin Hüseyin-i Gûrî, Sultan Sencer ile Bâdgîs'te bir savaşa tutuştu. Yetmiş bin süvarisi vardı, buna rağmen hezimete uğradı ve Sultan Sencer'in eline esir düştü. Sencer onu öldürmekten vazgeçti ve dedi ki: "Bu mayası bozuk Gûrlu esir edilmeye, eline ayağına demir vurmaya layık değildir. Bırakın nereye isterse gitsin, nerede olursa olsun." Nam ve şöhret kazanmak için onu öldürmedi ve hapse de atmadı.

O biçare, Sencer'in karargâhında bir süre hakaret ve zillet görerek dolaştı. Sonunda kendini ahmaklığa ve deliliğe kaptırdı. Ordu ve pazarda leventlerle düşer kalkar, aşçılar ona yemek verirdi.

Bir gün Sencer'in yakınlarından olan sahib-i divân Feleküddin-i Çeterî, meliği ordu ve pazarda bu halde görünce acıdı; atından inip gönlünü aldı ve "Bu ne hal?" dedi. O da bu beyiti okudu:

Ben kendi halimi sana niçin söyleyeyim, çünkü biliyorum ki
Sen söylemeden de biliyor, yazmadan da okuyorsun.

Bunun üzerine Feleküddin, onun bu perişan halini özel bir mecliste sultana arz etti. Sultan huzura getirilmesini emretti. Meliği eski bir esvap ve kirli bir külahla padişahın huzuruna getirdiler. "Farz edelim perişan bir duruma düştün, hiç olmazsa bu kafanı düşün; böyle pis bir takkeyi niçin kafana giyiyorsun" dedi padişah.

Melik cevaben şöyle dedi: "Bu kafa benim olduğu zamanlarda, yetmiş bin kişi bu kafayı düşünüyor ve ona mukayyet oluyordu. Şimdi bu kafa senindir, istersen pazarda ve karargâhta asarsın, istersen Mısır'a satarsın. İstersen üzerine mükellef bir taç koyarsın, istersen yün bir külah giydirirsin. Ona hâkim olan sensin, beni bu kafanın sahibi sayma."

Sultan ona acıdı. Malını mülkünü altınla satın aldı ve esaretten kurtularak, mülkünün kendisine verilmesini emretti.

Melik Muizzüddin saltanattan ayrıldıktan sonra kendi mübarek eliyle yetmiş mushaf yazdı.

MEVLANA HASAN-I MÜTEKELLİM

(Tanrı derecesini yükseltsin)

Mevlana Muzaffer'in öğrencilerindendir. Nişaburludur. Fazilet sahibi bir adamdı. Kert meliği Gıyâsüddin adına, şiir sanatları hakkında çok güzel bir kitap yazmıştır. Bu gazel onundur:

Senin yokluğuna sabır ve takatim olduğunu,
Gamdan harap gönlümün yalnızlığa sabrettiğini sakın söyleme.
Senin yüzünden uzak olduğum zamanlar rahat ettiğimi,
Bu yaşayıştan lezzet aldığımı zannetme.
Sen gözümden uzaklaşalı, beni yüzünü görmekten mahrum ettiğin
Günden beri gözlerimde nur kalmadığını sakın düşünme.
Gamın yüzünden çok takatsiz kaldım.
Senin aşkının derdiyle kudret ve kuvvetimin kaldığını sanma.
Bana âşık ve rüsva dedin.
Perişanlık ve rüsvalıktan ne dersen bende mevcuttur.
Bu hâl karşısında senin sözlerini inkâr etmek olmaz.
Bana ayıp ve hüner, ne isnat edersen, onların hepsi vardır.
Aşk âleminde benim gibi perişan derbeder
Başka bir âşık daha olduğunu kimse söyleyemez.
Hoten, Çin ve Çiğil'de senin tatlılığında ve güzelliğinde
Başka bir dilberi kimse göstermez.

[KERT MELİĞİ GIYÂSÜDDİN]

Kert meliği Gıyâsüddin, Melik Muizzüddin Hüseyin'den sonra Herat, Gûr, Serahs ve civarında hüküm sürdü. Nişabur, Tûs ve Câm'ı fethetti. Onunla Sebzvar Serbedârları ve Can-Kurbanî emirleri arasında kavgalar eksik olmazdı; bunlarda çoğunlukla Melik Gıyâsüddin galip gelirdi. Çok cesur ve pervasız bir adamdı.

Ahali kendisinden şikâyetçiydi, zulmederdi. Bu zamana kadar hüküm süren bazı manasız kanunlar onun ortaya koyduğu bid'atlerdendir.

Hakikate erişenlerin kendisiyle övündüğü, milletin ve dinin ziyneti Mevlana Ebû Bekir-i Tâyâbâdî (Tanrı ruhunu kutlasın) onun zamanında yaşamıştı. Melik bir gün bu şeyhi ziyarete gelmişti. Mevlana ona dedi ki: "Ey melik oğlu! Sen âlemlerin Tanrısının kudreti ve kuvveti önünde o kadar hakir bir mahluksun ki, tasavvur olunamaz. Bununla beraber o seni

kullarından bir zümrenin başına musallat etti. Kibirlenme, adalet ve insafı kendine kılavuz yap, mazlumların hakkını ver. Yoksa Tanrı bu mülkü elinden alır ve senden daha iyisine verir."

Melik, Mevlana'nın huzurunda bundan sonra adalet yolunu tutacağına, zulüm ve bid'atten vazgeçeceği sözünü verdi; fakat sonra yine eski haline döndü, zulüm ve tecavüzden el çekmedi. Bunun üzerine bir cemaat Mevlana'ya gelip onun bu halini şikâyet ettiler. Zulmünün haddi aştığını, yüreğinde merhametin zerresinin bile kalmadığını söylediler. Mevlana da bu rubaiyi yazıp gönderdi:

Padişahların çıkışlarının bir inişi de vardır; bu zulmü yapma.
Her gönülde senden bir şikâyet var; buna sebebiyet verme.
Bir elma ile bile halka zulmetme.
Senden her zulmün hesabı istenir; bundan sakın.

Melik Gıyâsüddin'e bu da tesir etmedi ve zulümden el çekmedi. Mevlana bir gün bir mecliste, "Biz artık mülkü bu zalim meliğin elinden alıp ondan iyisine bağışladık" dedi. Çok zaman geçmeden büyük emir, ulu sahibkıran Timur-ı Gurkân Ceyhun nehrini geçti. Ordusu Herat'a geldi ve Kert oğullarının kökünü kazıdı.

Hiç şüphe yok ki Tanrı'nın erleri, mülk ve melekût âlemine hâkimdirler. Onların kimya eserli nazarından düşenler talihsizdir. O inayet nazarına mazhar olanların devletiyse devamlı olur. Felek onlardan yardımını esirgemez.

Tanrı, adaleti Nûşirevân'ın adaletini hükümsüz bırakan, ahlakı zamanın kutub ve ileri gelenlerinin indinde makbul olan bu husrev-i gazi'yi daima devlet tahtında oturtsun.

Anadan doğma kör bile, onun dünyayı nurlandıran
Alnındaki büyüklük alametlerini görür.
O, hasepte büyük ve nesepte emeline nail olmuş bir padişahtır.
Süleyman nerede? Gelsin de yüzüğü onun parmağına taksın. [KITA]

Kert oğulları devletinin sona ermesi 781 yılında olmuştur.110

110 Kert Hanedanı: Hanedanın kurucusu Şemseddin Muhammed bin Ebû Bekir'dir. Müslümanlara karşı ılımlı politika izleyen Cengiz'in oğlu Ögeday [Oktay] Han, Şemseddin'in Herat ve Belh topraklarında vasal olarak kalmasına izin verdi. Zamanla gücünü arttıran Şemseddin melik

unvanını alıp hükümdar oldu (643;1245). Yıkılmış Herat şehrini tekrar mamur hale getirdi; Moğollarla ilişkisini hiç gerginleştirmedi ve onlarla birlikte Delhi sultanlığına karşı savaşlara katıldı. Ölümünden sonra yerine torunu Fahreddin geçti; bu dönemde Moğolların taht kavgaları sebebiyle zayıflamalarıyla Kertler güçlerini geliştirdiler; ama yine de Moğollara karşı düşmanca davranmadılar. Melik Gıyâseddin'in ölümünden sonra Kert tahtına sırasıyla oğulları II. Şemseddin, Hafız ve Muizzüddin Hüseyin geçti. 735'te (1335) İlhanlı devletinin dağılmasıyla İran'daki emirlikler bağımsızlık kazanıp kendi aralarında mücadeleye giriştiler. Melik Muizzüddin Hüseyin ise Delhi sultanı Muhammed bin Tuğluk'a bağlılığını bildirdi ve hutbeleri onun adına okutmaya başladı. Muizzüddin Hüseyin'in ölümünden sonra oğulları Muhammed Serahs'ta, Gıyâseddin Pîr Ali ise Herat'ta yönetimi devraldılar. Son Kert meliki Gıyâseddin Pîr Ali zamanında Herat Timur tarafından işgal edildi. Hapsedilen Gıyâseddin ile oğlu sonra affedildi, Timur'un vasalı olarak bir süre daha Herat'ta hüküm sürdü; ama Timur Hindistan seferinden sonra Kert hanedanını ortadan kaldırdı. Kertler döneminde Herat'ta birçok cami ve medrese yapılmış, âlim ve sanatkârlar, şair ve edipler himaye edilmiştir.

Tanrı'nın Makbulü

DERVİŞ NÂSIR-I BUHARÎ

(Tanrı ona rahmet etsin ve kendisinden razı olsun)

Fazilet sahibi ve derviş bir adamdı. Derin manalı şiirlerinden gönüllere fakr kokusu gelir. Daima seyahat ederdi. Derviş hırkası giyer, yün külah takar ve sırtında keten bir cübbe bulunurdu. Bundan başka yanına dünyalık hiçbir şey almazdı. Aşağıdaki beyitler onun bir kasidesindendir:

Kanaat mülküne sahip olan dervişin
Adı derviştir, fakat hakikatte âlemin sultanıdır.
Eğer felek fırını, kuşluk vaktinde ekmek yerine
Sıcak güneş çıkarsa, bu bile dervişin sofrası için azdır.
Seni günün birinde hadiseler zehirleyerek öldürecek;
Bu halka şeklindeki felek benekli bir yılandır.
İnsanoğlunun hali, dirhemden derhem [perişan] olur.
Evet, dirhem de tıpkı derhem şeklinde yazılır.

Rivayet ederler ki: Derviş Nâsır hacca giderken Bağdat'a geldiğinde Hâce Selmân'ın şöhretini işitmiş ve onunla görüşmek istemişti. Bahar vaktinde Dicle'nin sellerden taşkın bir halde aktığı bir günde, Hâce Selmân'ı ilim ve irfan sahiplerinden bir topluluğun içinde Bağdat Kalesi'nin üzerinde oturmuş, suyun akışını izlerken gördü. Nâsır gidip Selmân'a selam verdi. Selmân ona kim olduğunu sordu. "Ben bir garip şairim" dedi Derviş Nâsır.

Bunun üzerine Hâce Selmân, onu imtihan maksadıyla şu mısrayı söyledi: "Dicle'nin bu yıl sarhoşça bir akışı var."

"Ayakları zincirde, dudakları köpük içinde, belki divane olmuştur" dedi cevaben Nâsır da.

Hâce Selmân onun tabiatındaki letafeti ve kudreti takdir etti, aferin dedi. Onu yanına aldı ve adını sordu; ki Selmân Nâsır'ın şöhretini zaten işitmişti.

Bu suretle tanıştılar ve bir süre arkadaşlık ettiler. Nâsır'ın Selmân'a büyük bir itikat ve hürmeti vardı; kendisini Selmân'ın öğrencisi sayardı. Bu gazel onundur:

Bizim arzumuz sevgilinin cana can katan sohbetidir.
Yoksa şarap içmekteki amaç ne sarhoşluk ne de mahmurluktur.

Meyhanenin kıymetini gönlüne ateş düşenler bilir,
Yüreği donukların meyhaneyle ne işleri var?
Tevhit davası medresede olmaz,
Tevhit erlerinin yeri darağacıdır.
Tesbihin ve seccadenin ne faydası var?
Bunlar, ruhun bu güçsüz bineğinin üstünde birer yüktür.
Nâsır ayrılıktan ağlayıp sızlarsa, buna hayret etmemeli;
Çünkü o yârinden ve diyarından ayrılıp perişan olmuştur.

Bu şiiri de Sultan Üveys'in övülüşü hakkındadır:

Sana İran'ın mumu mu yoksa Turan'ın ayı mı diyeyim?
Seni gönlümün kıblesi olarak mı bileyim?
Yoksa canımın Kâbesi mi diyeyim?
Halk senin yüzünün güzelliğiyle rahat ve sükûnettedir.
Sana Tanrı'nın rahmeti ve lütfu mu diyeyim?
Akıl gibi çok lüzumlu ve can gibi gönül parlatıcısın;
Can ve cihandan daha güzel ne var, söyle ki sana o adı vereyim.
Yüzünden peçeyi kaldırdığında sana cennet derim.
İki dudağınla can bağışlayan sözler söylemeye
Başladığındaysa sana hayat suyu derim.
Sana vefada muhabbetin temeli, sefada güzelliğin fihristi,
Keremde lütuf ve ihsan madeni, meydanın revnakı ve güneşi,
Ordunun süsü ve şehsüvari derim.
Mecliste şarap içtiğinde seni zamanın Cemşid'i olarak tanırım.
Atına binip gezinmeye başladığında Destan'ın oğlu derim.
Güzeller, güzellik hususunda hep senin kulun olduğu için
Sana dilberlerin padişahı ve güzellerin şahı derim.
Dünyayı fetheden yüzünle âlemin Mehdî'sisin.
Mucizeler gösteren dudaklarınla sana zamanın İsa'sısın derim.
Her ne kadar Süleyman gibi devlere, perilere hâkim isen de
Ben sana nasıl Süleyman derim?
Sen derece ve rütbe itibariyle yüz Süleyman'a bedelsin.
Beni yanına çağır da, sana âşıkları taltif eden bir dilber diyeyim.
Benim tarafıma salınarak gel de, sana salınan bir selvi diyeyim.
Nâsır'ın şiirlerini dinle ve sırlarını anla da,

Ben sana halk arasında sözden anlayan bir padişah diyeyim.

Fazılların Meliki

YEMÎNÜDDİN TUĞRAYÎ-İ FERYÛMEDÎ

(Tanrı ona rahmet etsin)

Onun mübarek vücudu faziletler bostanının bir ağacıdır ve İbn Yemîn de o ağacın meyvasıdır. Ehli dil, iyi huylu, fazilet sahibi bir adamdı. Aslen Türktür. Sultan Muhammed Hudâbende zamanında Feryûmed kasabasında emlak ve akar satın alıp orada yerleşmişti ve Emir Mahmud bin Yemîn'in doğduğu yer de burasıdır.

Sultan Ebû Sa'îd Han zamanında yıllarca Horasan'da sahib-i divân vazifesini gören ve haşmetli bir kişi olan sahib-i saîd Hâce Alâeddin Muhammed-i Feryûmedî, Emir Yemînüddin'e çok hürmet gösterir ve himaye ederdi. Emir Yemînüddin ile İbn Yemîn adıyla meşhur olan oğlu Mahmud arasında karşılıklı şiir söyleme yarışları olmuştur. Her ikisi de fazilet sahibi ve güzel şiir yazan birer şairdi. Fazilet sahiplerinin bazıları Emir Yemînüddin'i daha üstün tutar; fakat bu doğru değildir. Emir Yemînüddin bu rubaiyi yazıp Emir Mahmud'a göndermiştir:

Benim bukalemuna benzeyen felekten ve
Aşağılık adamları koruyan dehrden şikâyetlerim var.
Gözlerim sürahinin kenarı gibi daima yaşlarla
Gönlüm de bir kadehin içi gibi kanla doludur.

Mahmud babasına şu cevabı vermiştir:

Bu ayna gibi feleğin cefasından ahlarla dolu
Öyle bir gönlüm var ki, taşlar onun halini görse kan olur.
Felek gayb perdesinden neler gösterecek diye
Her günümü bin gam ve kederle sona erdiriyorum.

Emir Yemînüddin'in, oğlu Emir Mahmud'a Rûm ve Horasan'dan gönderdiği, oğlunun da ona yazdığı şiir ve düzyazı mektuplar çok meşhurdur; ama bunlardan burada bahsetmeye bu kitabın tahammülü yoktur.

Bu kıta İbn Yemîn'in babası Emir Yemînüddin'indir:

Ey büyük Tanrı: Yüreklerinde senin ilim ve hikmetinin yol bulduğu
Kişilerin göğüslerinin âteşi,

Yakınlık aleminde katettikleri merhalelere vehim kuşunun bile
Kanat oynatamadığı yolcuların azıkları ve binekleri,
Hiçbir mukaddes nefsin erişemeyeceği
Senin Kuds sarayının seraperdesinin arifleri,
Zincirlerinin sesleri aşk ve zevk işareti olan
Senin zincirli divanelerinin istiğnaları,
Nefs'i nâtıkanın faziletlerine hayran kaldığı,
Senin vuslatına henüz erişmiş olan gençlerin yüzü suyu,
Hak ve batılların senden anlamadığı
Elsiz ayaksız biçarelerin ahları ve figanı
Köşeye çekilmiş münzevilerin şekil ve şemâillerine bakmaktan
Gözlerini alamadıkları mana güzelleri,
Senden başka kimsenin yüzlerine bakmadığı
Eski püskü giysiler içindeki pirlerin gözyaşları,
Kimsenin, katilinin elini görmediği
Yüreksiz ve elsiz aşk şehitlerinin kanı
Delilleri din yüreklerine bir misal olan misalsiz Âl-i Abân ve
Kemale ermiş nefslerine senden başka kimsenin yol bulamadığı
Temiz âlemine ulaşmışların yakınlığı hakkı için
Bu kadar nimetinin yanı sıra bize cehennem olan
Bu unsur âleminden bizi kurtar.
Onlara ulaştır. Ey büyük Tanrı;
Sana beni onların arasına kat demiyorum.
Fakat bu vücut gemisi, hadise dalgalarıyla parçalandığında
Bizim can tahtasını onların denizlerinin kenarına ulaştır. [KITA]

Emir Yemînüddin 724 yılında ölmüştür ve Feryûmed kasabasında gömülmüştür. Evlat ve ahfadı hâlâ o kasabada oturur.

[VEZİR HÂCE ALÂEDDİN MUHAMMED]

Muhterem ve kerim olan vezir Hâce Alâeddin Muhammed, öteden beri ailece Horasan'ın ileri gelenlerindendir. Sultan Ebû Sa'îd Han zamanında bağımsız bir vezirdi ve Horasan işleri yıllarca onun elindeydi.

Feryûmed kasabasında pek büyük bir mamure olan şehristanı bina etmiştir. Ayrıca İmam Rıza'nın Meşhed'inde köşkler, minareler ve binalar

yaptırmıştır.

Sultan Ebû Sa'îd'in ölümünden sonra Horasan işlerini eline almak istemiş; fakat aynı amaçla Serbedârlar da ayaklanmışlar ve 737 yılında onu bozguna uğratmışlardır. Kaçmak istemişse de Serbedârların askerleri onu Esterâbâd dağları civarında yakalayıp öldürmüşlerdir.

Fazılların Emiri, İbn Yemîn Adıyla Meşhur
EMİR MAHMUD

(Tanrı ona rahmet etsin)

O Mahmud bin Yemînüddin-i Feryûmedî'dir.

Böyle babadan böyle evlat dünyaya gelir.
Cevheri böyle olanın arazı da böyle olur. [BEYİT]

Emir Mahmud hakikaten zamanın fazıllarındandı. Ahlak cihetinden olgun bir kişiydi. Tabiatı zarif ve sözü gönül çekicidir. Çiftçilikle ekmeğini kazanır, ondan fakirlere ziyafet çekerdi. Büyükler kendisine çok hürmet ederlerdi. Hâlâ Turan ve İran'da şiirlerini okurlar. Özellikle onun mukattaatı meşhurdur. Sultanlar, hâkimler, vezirler ve fazıllar meclislerinde onu okur ve çok kıymet verirler. Biz burada bir kıtasıyla iki rubaisini yazmakla yetinelim:

Ey gönül biliyor musun ki bir gün yokluk rüzgârı,
Bir kahramanın savaş meydanında toz kaldırdığı gibi,
Senin vücudunun tozunu birdenbire havaya savuracaktır.
Yardımsızlık bulutundan kahr zemherisi yağmaya başladığında
Kimin taat hırkası varsa, o, soğuğun şiddetinden canını kurtarır.
Musibetten şikâyet etme; çünkü bu tıpkı kuzuyu kurt kaptığında
Kürdün çırpınmasına, bağırıp çağırmasına benzer.
Seçim şansı elindeyken fırsatı kaçıran,
Nankör, mert ve namert olarak bu dünyadan göçüp gitti.
Ey saki, zamanın vefasızlığına çare yoktur.
Şarabı ver de, şu derdi giderelim.
Ey İbn Yemîn! Bu merhametsiz, şefkatsiz dehrin lafını etme.
O ne kadar da çok emirin ve önderin
Kemiklerini hurdahaş edip yemiştir. [KITA]

Bu rubai de onundur:

Eğer Tanrı'nın senin hakkında hayırlı bir iş yapmasını,
Bütün meleklerin yüzünü sana çevirmesini istersen,
Onun rızası olmayan işi yapma
Ya da her yaptığına razı ol.

Emir Mahmud, Serbedârân hanedanının övücüsüydü. 745 yılında can emanetini kaza ve kader memurlarına bıraktı. Ölümünde şu rubaiyi söylemiştir:

Sen İbn Yemîn'in yüreğinin kan olduğuna bakma.
Bu fani cihandan nasıl ayrıldı ona bak.
Mushaf elinde, yüzü yola çevrilmiş, gözü dostunun yüzüne dikilmiş,
Ecel habercisiyle birlikte gülerek bu dünyadan çıkıp gitti. [RUBAİ]

Bu da insanın varlığının mertebeleri hakkında bir kıtadır:

Ben yokluk sahrasından çıkıp, varlık sahrasına çadırı kurdum.
Cemadlıktan nebatlığa sefer ettim.
Sonra nefsin hareketi beni hayvanlığa götürdü.
Buna ulaştıktan sonra oradan da geçtim.
Sonra insanın göğüs sedefine saffet ile varlık damlasını bir inci yaptım.
Meleklerle Kudüs mabedini gezip dolaştım;
Etrafa güzel bir nazar edip geçtim.
Bundan sonra da Tanrı'nın tarafına doğru yol aldım ve
İbn Yemîn gibi hep o oldum; her şeyi bırakıp geçtim.

Onun mezarı Feryûmed'de babasının türbesindedir. Tanrı her ikisine de rahmet etsin.

[SERBEDÂR HANEDANI]

Tarihçiler Serbedârların ahvali hakkında incelemeler yapmamış, tarih yazan fazıllar da onlar hakkında bir şey yazmamışlardır. Bunun için bu kitapta onların tarihine dair bilgi vermemiz gerekti. Serbedârlar yiğit, mert ve haşmet sahibi kimselerdir. Sultan Ebû Sa'îd Han'ın ölümünden sonra Horasan memleketlerinde elli yıla yakın hüküm sürmüşlerdir.

Onların ahvali tarihçiler tarafından kaydedilmediği için bizim burada ayrıntılı bilgi vermemiz faydasız değildir. Serbedârlar kimlerdir? Bunlara

niçin bu isim verilmiştir? Aralarından kaç kişi hüküm sürmüştür? Bunları bilmek lazımdır.

Hüküm sürenlerin isimleri sırasıyla aşağıda yazılmıştır: Abdürrezzak, onun kardeşi Vecîhüddin Mes'ud bin Fazlullah, Hâce Ali Şemseddin, Yahya-ı Kerrâbî, Zahîr-i Kerrâbî, Kasap Haydar-ı Çeşmî, Hasan-ı Damegânî, Ali Müeyyed.

[ABDÜRREZZAK BİN FAZLULLAH BAŞTÎNÎ]

Serbedârlardan ilk hükümdar Abdürrezzak'tır. O, Cüveyn Şahının hizmetkârlarından Fazlullah Baştînî'nin oğludur. Baştîn, Sebzvar köylerinden biridir. Hâce Fazlullah haşmet sahibi, büyük bir adamdı; Beyhak'da onun gibi emlak ve akar sahibi kimse yoktu. Üç oğlu vardı. En büyüğü Abdürrezzak, ortancası Vecîhüddin Mes'ud ve en küçüğü Şemseddin'di.

Abdürrezzak cesur, mert, boylu boslu, güzel sözlü bir adamdı. Sultan Ebû Sa'îd Han'ın sarayına girmek için Sebzvar'dan Azerbaycan'a gitti. Han, onda aradığı cesurluk ve mertlik eserlerini görünce terbiyesi altına aldı ve onu yasavul yaptı. Bir süre bu işle uğraştı. Han bir gün onu mal tahsili için Kirman'a gönderdi. Tahsil ettiği malların hepsini yiyip sarf etti. Sonra ne yapacağını şaşırdı. Babasından kalan malları satıp bu suretle hükümete olan borcunu ödemek için kaçtı, vatanına gitti.

O arada Ebû Sa'îd Han'ın ölüm haberi duyuldu. Bunun üzerine sevindi ve gizlice Baştîn köyüne giderek akrabalarını buldu. Duyduğu bu haberi onlara söyledi. Akrabaları, Hâce Alâeddin'in kız kardeşinin oğlunun Feryûmed'e geldiğini, birkaç günden beri zulüm ve tecavüzde bulunduğunu, kendilerinden şarap ve güzel kadın istediğini söyleyerek şikâyette bulundular.

"Dünya alt üst oldu. Artık böyle bir zamanda bu köylü çocuğunun zulmünü ve tecavüzünü niçin çekelim? Bu bize ayıptır" dedi Abdürrezzak. Ve aynı gece bunlar vezir Alâeddin Muhammed'in kız kardeşinin oğlunun üzerine yürüdüler, yakalayıp öldürdüler.

Sabahleyin Baştîn köyünün dışında bir darağacı kurdular; sarıklarını ve takkelerini asıp ok ve taş attılar ve serbedâr [serdengeçti, başları darağacında olan] adını aldılar. Burada yedi yüz kişi Abdürrezzak'a ant içip bağlılığını bildirdi.

Bu haber Hâce Alâeddin Muhammed'e ulaşınca onların üstüne bin kadar silahlı süvariyle Hâce Cemâleddin Muhammed'i gönderdi. İki taraf Mugîse köyünün dışında savaşa tutuştu ve neticede Hâce Alâeddin'in askerleri bozguna uğradı.

"Şimdi hemen yürüyüp Alâeddin Muhammed'in işini görmek lazımdır" dedi Abdürrezzak, kardeşi Mes'ud'a. Bunun üzerine derhal bozguna uğramış askerin peşine düşerek onları Feryûmed'e kadar kovaladılar.

Hâce Alâeddin Muhammed bunu haber alınca üç yüz savaş eriyle kaçarak Esterâbâd'a gitti. Serbedârlar da onun peşine düştüler ve Kûhsar-ı Kebud-Câme sınırlarındaki Dilâbâd köyünde yakalayıp şehit ettiler. Bu olay 737 yılında oldu.

Sonra bunlar Hâce Alâeddin'in mallarını ve hazinelerini yağmaladılar, ardından kalkıp Baştîn'e döndüler. Derhal Sebzvar üzerine yürüyerek şehri ellerine geçirdiler.

O sıralarda uğurlu talihlerinin eseri olarak ve güzel bir tesadüfle Emir Abdullah Mevlâî, Hâce Alâeddin'in kızını istemiş ve Turşîz'den Feryûmed'e kırk deve kumaş, altın ve ibrişim göndermişti. Bu kafile çöl yolundan geçip Beyhak'a bağlı Duniye köyüne gelmişti. Bunu işiten Abdürrezzak hemen kardeşi Mes'ud'u gönderip kervandaki malların hepsini eline geçirmişti.

İşte Serbedârlar bu suretle servet ve kuvvet peyda ettiler. Bundan başka Sultan Ebû Sa'îd Han'ın ve Hâce Alâeddin'in Radegân otlağında ve Sultan Meydanı'nda üç bin kadar atı vardı. Abdürrezzak bizzat gitti ve bunları da alarak Sebzvar'a getirdi. İki bin kadar piyade askerini süvari yaptı.

Adına hutbe okuttu; bir yıl ve iki ay hüküm sürdü. Cüveyn, İsferâyîn, Câcirm, Biyar ve Hocend'i fethetti. Fakat kendisi çok günahkâr, ahlaksız ve halkı incitici bir adamdı. 788 yılının Safer ayında kardeşi Hâce Vecîhüddin Mes'ud'un eliyle öldürüldü.

Öldürülmesinin sebebi şuydu: Abdürrezzak hükümet sahibi olduktan sonra Hâce Abdülhak bin Hâce Alâeddin Hinduy'un karısına haber göndererek izdivacına talip oldu. Onun karısı olmaktan utanan kadın, "Ben kocamın ölümünden sonra kimseyle evlenmemeye ahdettim" diye cevap gönderdi. Abdürrezzak bu sözü işitince tekrar birini göndererek, bu işin gönül rızasıyla olmazsa zorla alacağını bildirdi. Kadın rezil rüsva olmaktan korkarak, hazırlık için emirin kendisine on gün süre vermesini rica etti.

Ondan sonra her ne isterse yapmasının elinde olduğunu bildirdi. Diğer taraftan da bir hafta sonra geceleyin Sebzvar Kalesi'nden kaçarak o zamanlar Nişabur ve Tûs padişahı olan Ergun Şah Can-Kurbanî'nin yanına gitmek için Nişabur yolunu tuttu.

Abdürrezzak kardeşi Hâce Mes'ud'u kadının arkasından göndererek hem onu ve hem de akrabasını yoldan çevirmek istedi. Mes'ud Sengklîd ribatında kadına ulaştı. Kadın ağlayıp sızlayarak yalvardı: "Ey Hâce, sen kardeşinin Haktan sapmış ve günahkâr bir adam olduğunu biliyorsun; ben biçare bir kadınım, Tanrı rızası için benim rezil rüsva olmama sebep olma."

Hâce Mes'ud çok dindar ve Tanrı'dan korkan bir adamdı. "Tanrı selamet versin, yoluna git. Benim seninle işim yok" diyerek kadını bıraktıktan sonra dönüp kardeşinin yanına geldi.

"Kadını getirdin mi?" diye sordu Abdürrezzak.

"Hayır, ona yetişemedim" dedi Mes'ud.

Abdürrezzak bunun üzerine kardeşine kötü sözler söyledi ve "Sen mert değilsin" dedi.

"Sana emir ve Müslüman demek caiz değildir, çünkü bütün işlerin fesat üzerine kurulmuştur" diye cevap verdi Mes'ud.

Abdürrezzak kızarak kardeşine vurmak istedi, ama Mes'ud da kılıcını çekerek onun üzerine yürüdü. Bunun üzerine Abdürrezzak kendini kulenin penceresinden aşağı attı ve boynu kırıldı.

Mes'ud da onun yerine hükümet tahtına oturdu. Horasan ahalisi ve büyükleri Mes'ud'un hareketini beğendiler. Bu olay 738 yılında olmuştur.

[HÂCE VECÎHÜDDİN MES'UD BİN FAZLULLAH]

O çok güzel huylu, yiğit ve devlet sahibiydi, derecesi çok yüceydi. Nişabur ve Câm'ı fethetti. Ergun Şah Can-Kurbanî'yi mağlup etti. Yedi yüz Türk kölesi vardı ve on iki bin süvariye ulufe verirdi.

İki bin askerle Can-Kurbanî'nin yetmiş bin askerini Nişabur'da bir gün içinde yendi. Post-füruşan köyünde Emir Muhammed Türkmenî'nin kumandasındaki bulunan on sekiz bin süvari ve piyadeyi sabahleyin bozguna uğrattı; Bakîşan köyünde Kara Bukay-ı Can-Kurbanî'nin emrindeki yirmi bin askeri öğle vakti bozdu ve aynı gün ikindi vakti Ergun Şah'ın otuz bin askerini de Erdoğuş ovasında tutuştuğu savaşta mağlup etti.

Hazreti Âdem zamanından şimdiye dek böyle bir başarı hiçbir kimseye nasip olmamış ve tarihçiler tarafından tarih kitaplarında kaydedilmemiştir.

Hâce Mes'ud ömrünün son zamanlarında şeyhlerin şeyhi Hasan-ı Cevrî'ye (Tanrı ruhunu takdis etsin) mürit oldu. Bu şeyhin uygun görmesi üzerine Toga Timur Han'ın üzerine yürüdü. Etrek ırmağı kenarında savaşa tutuştular; hanın askeri yetmiş bin ve kendi askeri on iki bin olduğu halde galip geldi.

Yine şeyhle beraber Kert meliği Hüseyin'in üzerine yürüdü. Zâve vilayetinde savaşa tutuştular ve Hâce Mes'ud onu da mağlup etti. Fakat Hâce Mes'ud bir adama Şeyh Hasan'a vurmasını emretti ve şeyh bu darbenin tesiriyle öldü. Bundan sonra talih Melik Hüseyin'e yardım etmeye başladı. Adamları toplandılar ve Hâce Mes'ud'u hezimete uğrattılar. Hâce Mes'ud mağlup olarak Sebzvar'a geldi. Bu olay 743 yılında oldu.

Horasan memleketlerinin çoğu Hâce Mes'ud'un elinde bulunduğu için Firuzkûh ve Rüstemdar'a yürüdü ve o bölgeyi de eline geçirdi. Ama oradan dönerken Rüstemdar meliki, Hâce Mes'ud'u birtakım dar yerlerden, dağlar ve ormanlardan geçirdi. Sonra kendisine isyan ederek ansızın baskın yaptı; karalara bürünmüş askerleri etrafını çevirerek onu ve askerlerinin çoğunu orada öldürdüler. Bu vaka 745 yılının Rebiyülevvel ayının sonunda oldu. Hâce Mes'ud'un hüküm sürme müddeti yedi yıl dört aydır. Memleketinin sınırı Câm'dan Damegân'a, Habûşan'dan Turşîz'e dek uzamıştı.

Serbedârlardan bundan sonra hüküm sürenler onun nöker ve naipleridir. Serbedârların sahibkıranı bu Hâce Mes'ud'dur. Bundan sonra kölesi Aka Muhammed Timur iki yıl iki ay hükümet sürdü; 747 yılında Hâce Şemseddin Ali ve diğer serbedâr askerleri tarafından öldürüldü.

Ondan sonra hükümetin başına yine Hâce Mes'ud'un kölelerinden Gulvâ İsfendiyâr geçti. Bir yıl bir ay hüküm sürdü. Aşağı ve bayağı bir adam olduğu için hükümet kendisinden bir ziynet bulamadı. Askerleri Hâce Şemseddin'in teşvikiyle isyan ettiler ve onu 748 yılı Cemaziyülâhırının on dördünde öldürdüler.

Ondan sonra saltanat tahtına "Mirza" dedikleri Hâce Mes'ud oğlu Hâce Lûtfullah'ı geçirmek istediler. Ama Hâce Şemseddin bunu uygun görmedi ve "O daha çocuktur. Saltanat âdetlerini ve usullerini bilmez" dedi. Hükümet idare edecek hale gelene kadar naip olarak amcası Hâce Şemseddin bin Fazlullah'ı tayin ettiler. O da yedi ay kadar naiplik hükmünü

sürdükten sonra, “Ben bu işe layık değilim” diyerek istifa etti. Çünkü avam kıyafetli bir adamdı. Hazineden dört yük ibrişim aldı, saltanat kavgalarından güç bela canını kurtardı ve memleketi Hâce Ali Şemseddin’e bıraktı. Bu olay 749 yılında oldu.

[HÂCE ALİ ŞEMSEDDİN-İ ÇEŞMÎ]

Çok âlîm ve mert biriydi. Serbedârların ilerleyip gelişmeleri için çalıştı. Zamanın büyük sultanı Toga Timur Han ile barış yaptı ve bu barışın şartlarından biri de Hâce Mes’ud’un elinde bulunan vilayetlerin kendi eline geçmesiydi. On sekiz bin kişiye maaş bağladı. Ahaliyi refaha kavuşturdu. Sebzvar sanatkârlarıyla ortak oldu. Bağladığı maaşlar için berat yazmazdı. Kendi meclisinde eliyle sayarak verirdi.

Sârî seyyidleri ve hakîmleri neslinin kendisine ulaştığı Seyyid Kıvâmüddin’in babası Emir Seyyid İzzeddin-i Sugendî, onun zamanında Haseniyye dervişlerinin başıydı. Hâce Ali’den korkar ve çekinirdi; sonunda oğlu Emir Kıvâmüddin’i de yanına alarak Mâzenderân tarafına giderken yolda Tanrı’nın rahmetine kavuştu. Emir Kıvâmüddin de babasının yolunu tutarak taat ve ibadetle uğraştı. Sârî ve Mâzenderân ahalisi onun müridi oldular. Bu ülkelerin saltanatı, zamanımıza dek onun evlatlarının ve torunlarının elinde kalmıştır.

Hâce Ali, fısk erbabına Sebzvar’da fesat kapılarını kapadı. Beş yüz fahişeyi diri diri kuyuya attı. Siyaseti o kadar şiddetliydi ki eşraftan ve ordu mensuplarından birini yanına istese, vasiyetnamesini yazar öylece huzura çıkardı.

Sebzvar’da öyle sağlam bir ambar yaptı ki develer yüküyle onun damına çıkabilirdi. Ayrıca Sebzvar’daki Ulu Cami’yi de yaptırdı ve ortasına bir havuz inşa ettirdi.

Bazıları onun neslini Haccâc bin Yusuf-ı Sakafî’ye ulaştırırlar. Ceybehânesinde günde beş mükemmel ceybe yapılırdı. Horasan memleketlerinin büyük bölümünde beş yıldan biraz az bir süre bağımsız bir şekilde hüküm sürdü. Çok küfürbaz ve ağzı bozuk bir adam olduğu için memleketin ileri gelenleri ondan nefret ederlerdi. Kasap Haydar onu Sebzvar Kalesi’nde 756 yılında öldürdü. Elli altı yıl yaşamıştır.

[EMİR YAHYA-I KERRÂBÎ]

Kerrâb, Beyhak köylerindendir. Hâce Mes'ud'un uşağı ve yakın adamlarından olan Hâce Yahya, büyük bir adamın oğluydu. Hâce Ali Şemseddin'den sonra hükümetin başına geçti. Ordunun kumandanlığını Pehlivan Kasap Haydar'a verdi. Vilayetlerde serbedârları çoğalttı. Tûs'u Can-Kurbanî ve Emir Ali Ramazan'ın elinden aldı. Can-Kurbanî'nin Tûs'ta yaptığı tahribatı telafi etti. Tûs ve meşhur vilayetlerinin kanallarını tamir edip yoluna koydu. Şeyh Hasan'ın dervişlerine hürmet etti.

Onun zamanında Semerkand'da bulunan Gazan Han'ın ordusu Beyhak sınırlarına dek gelmişti. Emir Yahya bunlara karşı çıkıp savaşa girişmek istedi; fakat ordusu savaşa gitmekten çekindi. Bunun üzerine barış yapmak istediler.

Emir Yahya saltanatının başlangıcında Toga Timur Han ile barış yaptı. Fakat sonra Düveyn-i Esterâbâd'da büyük bir toyda Sultan Toga Timur'u şehit etti. Bunun ayrıntıları evvelce anlatıldı.

Emir Yahya-ı Kerrâbî 759 yılında, kayınbiraderi Alâüddevle'nin teşvikiyle kendi yakın adamlarından biri vasıtasıyla öldürüldü. Dört yıl sekiz ay boyunca Damegân'dan Câm'a kadar olan ülkelere hâkim olmuştu; yirmi iki bin askeri vardı. Namazında niyazında ve elinden Kuran düşmeyen bir adamdı. Fakat pervasız bir kan dökücüydü; bazen delirirdi.

Onun ardından Pehlivan Kasap Haydar ve serbedârların ileri gelenleri Emir Yahya'nın kardeşi Emir Zahîrüddin-i Kerrâbî'yi hükümetin başına getirdiler.

[EMİR ZAHÎRÜDDİN KERRÂBÎ]

Fakir ve derviş meşrepli, kimseyi incitmeyen biriydi. Bir yıl emirlik ve hâkimlik etti. Bu süreyi zevku sefa ve tavla oynayarak geçirdi. Onun zamanında serbedârların kudreti ve kuvveti azaldı.

Pehlivan Haydar ona, "Halkın senden ümidi yok" dediğinde şöyle cevap verdi: "Ben zaten bu işi beceremeyeceğimi size söylemiştim. Fakat sizin ısrar ve zorlamanız üzerine kabul ettim. Şimdi beni Tanrı rızası için bırakın. Ben de kalp huzuruyla taat ve ibadetle uğraşayım." Ve kendiliğinden emirlikten çekildi.

Çoluğunu çocuğunu alıp Sebzvar'da Sefîd-vend Kalesi'nden Kerrâb köyüne gitti. Emirlikten istifası 760 yılı Recep ayının on üçünde olmuştur.

Kapısını birtakım cahillerle kapayıp

Bir köşeye çekilen insanlar ne kadar rahattır.
Bunlar kâğıdı yırtıp kalemi kırmışlardır.
Dedikodu yapanların elinden ve dilinden kurtulmuşlardır. [RUBAİ]

[PEHLİVAN KASAP HAYDAR]

Çeşm köyündendir. Hâce Ali Şemseddin'den sonra Serbedârlar arasında önem kazandı; güçlü, kuvvetli ve mürüvvet sahibi bir adamdı. Sofrası herkese açıktı. Bir yıl bir ay hükûm sürdü.

İsferâyîn'de Nasrullah-ı Baştînî ona karşı isyan etti. Bunun üzerine Kasap Haydar beş bin askerle onun üstüne giderek İsferâyîn Kalesi'ni bir ay kuşattı. Sonra bir gün, Serbedârların ileri gelenlerinden ve Hâce Mes'ud zamanında parmakla gösterilen kumandanı olan Pehlivan Hasan-ı Damegânî, Muhammed bin Hentabadî ve Kutluk Boğa ile birleşti. Hepsi bir araya gelip Haydar'ı ayak yolunda yaralayıp şehit ettiler. Şehrin kale kapısının dışında kafasını kestiler. Ardından da Pehlivan Nasrullah-ı Baştînî'yi çağırdılar. Hâce Mes'ud'un oğlu Hâce Lûtfullah da İsferâyîn Kalesi'ndeydi ve Pehlivan Hasan-ı Damegânî onun atabekiydi. Orada Emirzade Lûtfullah adına nakkare çaldırdılar ve Pehlivan Haydar'ın kafasını Sebzvar'a gönderdiler.

Bu olay 761 yılının Rebiyülâhır ayında oldu.

[EMİRZADE LÛTFULLAH BİN HÂCE MES'UD]

Pehlivan Haydar, İsferâyîn Kalesi'nin kapısında öldürüldükten sonra Serbedârların ileri gelenlerinden ve emirlerinden olan Pehlivan Hasan-ı Damegânî ve Hâce Nasrullah-ı Baştînî, Emirzade Lûtfullah'ı hükümet tahtına oturttular. Sebzvar ahalisi buna pek sevindi ve hepsi şehrin dışına çıkarak alayla karşıladılar. Akıp giden su tekrar saltanat ırmağına gelmişti. Birçok şenlikler yapıldı ve saçılar saçıldı.

Aradan bir yıl üç ay geçtikten sonra onunla Pehlivan Hasan-ı Damegânî arasında Sebzvar güreşçileri hakkında bir münakaşa çıktı. Bu münakaşa esnasında Emirzade Lûtfullah, Pehlivan Hasan'a sövüp saydı. Bu yüzden Pehlivan Hasan kendisine kin bağladı. Bir gece Sebzvar'a gelerek onu yakaladıktan sonra kendi adına nakkare çaldırdı. Destcurdan Kalesi'ne gönderdiği Emirzade Lûtfullah'ı 762 yılında öldürttü.

[PEHLİVAN HASAN-I DAMEGÂNÎ]

Çok cesur ve mert bir adamdı. Fakat görüş ve hareketlerinde hataya düşerdi. Derviş Aziz-i Mecdî ile aralarında gerginlik hasıl oldu ve bu yüzden bir orduyla Meşhed-i Mukaddes üzerine yürüdü. Derviş Aziz'i orada ibadetle meşgulken yakaladı ve dedi ki: "Sen taat ve ibadetle meşgul bir adamsın. Seni öldürmek istemem, Tanrı'dan korkarım. Hepsinden iyisi, bu memleketten çık git."

Derviş onun teklifini kabul etti. Pehlivan Hasan-ı Damegânî ona iki yük ibrişim vererek memleketten dışarı attı. Derviş Aziz de oradan çıkıp İsfahan'a gitti.

Hasan-ı Damegânî zamanında Emir Velî, Esterâbâd'da bağımsızlığını ilan etmişti. Onunla Hasan-ı Damegânî arasında gerginlik çıktı. Pehlivan altı bin çift atlı süvariyle Esterâbâd üzerine yürüdü. Emir Velî ise yedi yüz süvarisiyle Hasan-ı Damegâni'yi bozguna uğrattı.

Bu sırada Hâce Ali Müeyyed, kayınbabası Emir Nasrullah-ı Kuhistanî'yi Damegân'da yakaladı. Pehlivan Hasan'ın memleketinden çıkardığı Derviş Aziz'i İsfahan'dan getirtti. Hâce Nasrullah'ı Kâbe'ye gönderdi ve fırsattan istifade edip Derviş Aziz ile elbirliği yaparak saltanatını ilan etti.

Emir Velî ile yapılan savaşta Hasan'ın ordusundan kaçan ve Hâce Ali Müeyyed'in şöhretinden dolayı Damegân'a giden askerler onu Sebzvar'a çağırdılar. Bunun üzerine Derviş Aziz ile işbirliği yapıp iki bin askerle Sebzvar'a gitti. Yolda gündüzleri çukurlara girdiler ve geceleri yollarına devam ettiler. Pehlivan Hasan-ı Damegânî, Esterâbâd bozgunundan sonra Şıkan Kalesi'nin fethiyle uğraşıyordu. Hâce Ali Müeyyed sabahleyin kale kapısı açıldığı sırada Sebzvar'a girdi. Ahali Pehlivan Hasan'ın geldiğini sandı ve "Hâce Hasan'ın devlet güneşi yükselsin" diye bağırdı. Baba Şems-i Miskin ise "Hasan, Ali'ye tebdil oldu" dedi. Sonra gelenin Hâce Ali Müeyyed olduğu anlaşıldı.

Hâce kendi adına nakkare çaldırdı ve Pehlivan Hasan'ın veziri olan Hâce Yunus-ı Simnanî'yi astı. Emirzade Lûtfullah'ın matemini tuttu ve bütün Serbedârlara şöyle bir mektup gönderdi: "Bu nankör, kötü asıllı ve nesilli Damegânlıyla ne duruyorsunuz? Ona bağlılıktan utanmıyor musunuz? İşte hazine burada, bunu aramızda paylaşalım. Eğer vaktinde yetişemezseniz geç kalır, eli boş dönersiniz. Fakat beraberinizde Hasan-ı Damegânî'nin

kafasını da getirin; getiremezseniz bu tarafa gelmeyin. Yoksa çoluk çocuğunuzun hayatı tehlikededir.”

Hâce Ali Müeyyed’in mektubu Serbedârlara geldiğinde Pehlivan Hasan Şıkan’daydı. Onu çarpışarak yakaladılar ve Hasan artık işinin tamam olduğunu anladı. Ağlayıp sızlamaya başladı. “Beni Derviş Aziz’in yanına diri olarak götürün, ona iyilik etmişim” diye yalvardıysa da dinlemediler. Fahreddin Galtanî’ye onu öldürmesi için emir verdiler, o da tutup kafasını kesti ve Sebzvar’a götürdüler.

Bu olay 766 yılında oldu. Pehlivan Hasan’ın hüküm süresi dört yıl dört aydır. Onun zamanında Tûs, Serbedârların elinden çıktı.

[HÂCE NECMEDDİN ALİ MÜEYYED]

Ehl-i dil, saadete ermiş ve asaletli bir adamdı. Hâce Mes’ud zamanında Serbedârlar arasında şöhret kazanmıştı. Onun görüşü alınmadan hiçbir şey yapılmazdı. Hasan-ı Damegânî’den sonra 766 yılında hükümet tahtına tek başına oturdu. İşleri yoluna koydu ve kendisini ahaliye sevdirdi. Adına hutbe okundu ve sikke bastırıldı. Onun zamanında ahali refaha kavuştu. Ahaliden onda üç mal alır, bundan başka hiçbir şeye dokunmazdı. Kethüdalık onun zamanında başlamıştır.

Kendisi daima sıradan giysiler giyerdi. Sofrasında avamdan ve haslardan herkes bulunurdu. Her yıl dayalı döşeli evinin eşyasını fakirlere ve muhtaçlara yağma ettirirdi. Geceleri mahallelerde dul kadınlara para ve yemek dağıtırdı.

İlk yaptığı iş Derviş Aziz’i öldürtmek oldu. Şeyh Hasan’ın dervişlerinin aleyhindeydi. Şeyh Hasan ve Şeyh Halife’nin mezarını pazarın ayak yolu yaptı.

Serbedâr memleketlerinin sayısını arttırdı. Turşîz, Kuhistan, Tabes ve Gileki’yi zapt edip bunlara kattı. Damegân’dan Serahs’a kadar uzanan topraklar onun idaresindeydi. Emir Timur-ı Gurkân ile birlik ve dostluk yaptı; Timur’a çok muhabbet ve dostluk gösterdi.

Emir Velî ile aralarında pek çok savaşlar yapıldı ve aralarındaki düşmanlık haddi aştı. Emir Velî Sebzvar’ı kuşattı ve Hâce Ali Müeyyed yardım istemek için Tatu adındaki adamını Semerkand’a Emir Timur’un yanına gönderdi. Dört ay sonra Emir Timur, Horasan’a ordusuyla geldi.

Hâce Ali Müeyyed, Serahs’a kadar onu karşılamaya çıktı ve Timur’un iltifatlarına mazhar oldu.

Bu şekilde karşılamasıyla sadakati sabit olduğu için Timur, Horasan memleketlerini ona bıraktı. O da bundan sonra Timur’un maiyetine girdi. Hâce Ali Müeyyed’in ahvali uzundur ve hepsini bu tezkirede anlatmak mümkün değildir.

Hikâye ederler ki: Emir Timur, Ali Müeyyed’e çok iltifat eder ve hiçbir zaman onun sohbetinden mahrum olmak istemezdi. Çok defa mübarek diliyle, “Ben ömrümde Ali Müeyyed gibi metanetli ve doğru bir adam hiç görmedim” diye buyurmuştu. Emir, Horasan saltanatını ona vermek istedi, fakat bir türlü buna kabul etmedi. Daima, “Ben ömrümün sonuna kadar sizin ayaklarınızın dibinde vaktimi geçirmek isterim” derdi. Kız kardeşlerinin çocukları ve akrabasıyla birlikte yedi yıl boyunca Emir Timur’a mülazım ve musahiplik etti.

Hâce Ali Tûn ve Kayin’e; Câm sınırlarından Damegân’a kadar uzanan topraklarda on sekiz yıl hüküm sürmüştür. Öldüğünde yetmiş üç yaşındaydı. Emir Timur’un musahibiyken 788 yılında Huzistan’a bağlı Huveyze vilayetinde şehadet mertebesine erdi. Cesedini Sebzvar’a götürdüler ve Şeyh Hasan’ın dervişlerinin bir şey yapmalarından korktukları için gizlice gömdüler. Bazıları İmamzade Husrevcürd Kümbedi’nin altında, bazıları da Sebzvar çarşısında İmam Hasan-ı Mahruy’un ayak ucunda gömülü olduğunu söyler.

Bir aziz onun vefat tarihi için şu beyti söylemiştir:

Muhammed’in dalına bir nokta koyarsan
Dinin yıldızı Hâce Ali’nin vefat tarihi çıkar.

Hâce Ali’nin saltanattan el çekmesinden sonra Horasan, Emir Timur’un memleketlerine katıldı.

Şahsıyla Fazılların Övündüğü
HÂCE UBEYD-İ ZÂKÂNÎ

Faziletli ve hoş tabiatlı bir adamdı. Her ne kadar fazıllar onu hezl [mizah] erbabından sayarlarsa da meziyeti yalnızca bu değildi; birçok ilme vâkıftı.

Şiraz’da Ebû İshak zamanında ilim tahsiliyle uğraşmıştı. Ebû İshak adına meânî ve beyan meyanında bir eser telif ederek kendisine sunmak istedi.

Kitabı saraya götürdüğünde, şahın yanında bir maskaranın bulunduğunu ve şimdi onunla meşgul olduğunu söyleyip huzura kabul etmediler. Ubeyd-i Zâkânî şaşırdı ve kendi kendine, “Hezl erbabı daima padişaha yakın olduğu, âlimler ve fazıllar bundan mahrum kaldığı halde, insan niçin ilim tahsili için uğraşır? Niçin sabahlara kadar medrese çerağının dumanıyla latif dimağını karartır” diyerek beklemedi ve Ebû İshak’ın meclisine girmeden bu rubaiyi okuya okuya döndü gitti:

Azizlerin yanında hakir ve zelil olmak istemezsen
Benim gibi ilim ve hüner sahibi olma.
Zamane adamlarının yanında
Makbul olmak istersen ...

Azizlerden biri, “Bu kadar hüner ve faziletin olduğu halde aşağılık şeylerle uğraşman, ilim ve hünerden el çekmen akıl kârı değildir” diye onu payladı. Buna karşılık şu kıtayı okudu:

Ey efendi, sakın ilim talebinde bulunma.
Sonra günlük nafakanı kazanmak için apışıp kalırsın.
Git maskaralık et, çalgıcılık öğren ki
Küçükten büyükten hakkını alabilesin.

Ubeyd-i Zâkânî’nin hezlleri, latifeleri, hicivleri ve bu konudaki risaleleri pek meşhurdur. Bunları burada zikretmek yakışık almaz.

Hikâye ederler ki: Zamanın en zarif, en güzel ve meşhur kadını olan Cihan Hatun’un güzel şiirleri vardı. İşte şu beyit onun bir kasidesinin matlaıdır:

Tanrı öyle bir ressamdır ki, sudan suretler ve
Toprak zerrelerinden güneş gibi güzeller yaratır.

Bu kadının Ubeyd-i Zâkânî ile karşılıklı şiir söylemeleri ve tartışmaları vardı. Ubeyd onun hakkında şu beyiti söylemiştir:

Eğer Cihan’ın gazelleri bir gün Hint’e gitse Husrev’in [Dehlevi] ruhu
Hasan’a [Dehlevi] bunu o … söylemiştir der.

Derler ki: Ebû İshak zamanında Hâce Eminüddin adında mevki sahibi bir vezir vardı. Cihan Hatun’u nikâhlayıp aldı. Ubeyd, onun için şu kıtayı söyledi:

Ey vezir. Cihan, vefasız bir kahpedir.

Böyle bir kahpeden sıkılmıyor musun!
Git, başka bir geniş .....sını bul.
Cihan sahibine Cihan dar değildir.

Hâce Selmân, Ubeyd hakkında şu kıtayı söylemişti:

O cehennemlik ve hicivci Ubeyd-i Zâkânî'nin
Dinsizlik ve devletsizliğine şüphe yoktur.
Kazvînli olmayıp bir köylü çocuğu olsa da
Kazvînliler arasında sayılır.

Zâkân Kazvîn'e bağlı yerlerden biridir.

Hikâye ederler ki: Hâce Selmân bir gün yolculuk ederken azamet ve haşmetle bir suyun kenarına indi. Ubeyd-i Zâkânî de yaya olarak oradan geçerken yanına gitti.

"Ey kardeş, nereden geliyorsun?" diye sordu Selmân.
"Kazvîn'den" dedi Ubeyd.
"Selmân'ın şiirlerinden bir şeyler hatırında var mı?" diye sordu Selmân.
O da iki beyit ezberinde olduğunu söyledi.
"Oku bakalım" dedi Selmân.
Ubeyd şu iki beyiti okudu:

Ben şaraba tapan bir harabatiyim.
Muğların harabatında kalmış sarhoş bir âşıkım.
Beni testi gibi omuzdan omuza çekip götürür ve
Şarap kadehi gibi elden ele gezdirirler.

Bu iki beyti okuduktan sonra Ubeyd dedi ki: "Benim bildiğim Selmân âlim, fazıl ve büyük bir adamdır. Hiç sanmam ki böyle bir şiiri Selmân söylemiş olsun. Bana kalırsa bunu ona nisbet etmek doğru değildir. Bana öyle geliyor ki bu şiiri Selmân değil, karısı söylemiş olsa gerek. Çünkü bu tür şiirleri ona nisbet etmek daha uygundur."

Bunun üzerine Selmân çok bozulup kızdı, ama ferasetiyle bu konuştuğu adamın Ubeyd-i Zâkânî'den başka kimse olamayacağını anladı.

Ubeyd de kendisinin Ubeyd-i Zâkânî olduğunu yemin ederek önce onu ikna etti ve hiç yüzünü görmediği bir adamı hicvetmenin pek ayıp bir şey olduğunu, böyle bir hareketin fazilet sahiplerine yakışmayacağını

söyleyerek, “Ben Bağdat’tan sırf seni görmek ve haddini bildirmek için geldim. Talihin varmış ki benim dilimden kurtuldun” dedi.

Bunun üzerine Selmân gönlünü almak için Ubeyd’e hizmetlerde bulundu. At, para ve giysi bağışladı. Bundan sonra artık dost oldular. Hâce Selmân, Ubeyd’in dilinden daima korkar ve ona çok itibar gösterirdi.

Herkes kalben hoş, hayatından memnun,
Zevku sefasıyla, işiyle gücüyle meşgul;
Ben ise borç belasına müptelayım.
Tanrı’nın farzı ve halkın borcu boynuma yüklenmiş.
Tanrı’nın farzını mı yoksa halkın borcunu mu eda edeyim,
Bilemiyorum, ben de şaşırdım.
Hem sokakta, hem mahallede, şehirde ve sarayda
Borçlanmadığım kimse kalmadı.
Şehirde bana borç bir saray verdiklerini işitsem
Kendimi İtil deryasına atar boğarım.
Irz ve namusum dilenciler gibi berbat oldu.
O kadar ki, her dilencinin kapısına gidip borç istedim.
Elimde bulunan mülkü kimse satın almıyor.
Hünerin de revacı yok. Borç ödemek nerede?
Bulsam zekât bile alacağım.
Eğer efendi beni kurtarmazsa,
Bu miskin kul nasıl borçlarını ödeyebilir?

Celal sahibi Tanrı’nın celali ve azametine yemin ederim ve Tanrı da buna şahittir ki; Ubeyd-i Zâkânî’nin devrinden bu ana kadar bu tezkirenin yazarı gibi alacaklıların hücumundan başı belaya girmiş, felakete uğramış bir mazlum ve dertli görülmemiştir. Ubeyd-i Zâkânî’nin sırtındaki borç yükü benimkinden daha hafifti. Onun borcu vardı, fakat hiç olmazsa tahsildarların elinden sıkıntısı yoktu. Eğer onun ciddi şiirlerini ve sözlerini almazlarsa hezliyatının revacı vardı. Bu sayede büyüklerin sofralarından biraz ekmek kapabilirdi.

Fakat ben duacıya gelince: Bu hanedanın saadet sabahının doğduğu zamandan beri bir bendezadesiyim. Büyükbabalarımın bu devlete canla başla bunca hizmeti vardır. Böyle olduğu halde, bugün zillet ve sefalet içinde bir lokma ekmek kazansam bile, tahsildarlar ve vergi memurları onu

da elimden kapıyorlar. Babamdan kalmış mal ve mülkten ne varsa hemen her gün bir şey satıyor, kötü niyetli adamlardan borç para alıyorum. Tahsildarların korkusundan gündüzleri yarasa kuşu gibi gizlenip kaçacak delik arıyorum. Geceleriyse tahsildarların evlerinin kapılarına gidip hakkımı yememeleri için yalvarıyorum. Hüküm ve fermanı elinde tutanlar bu durumda olduğumu bilseler, herhalde benim için bu zilleti reva görmezler.

Bu gazel Ubeyd'indir:

Ay'ın güzelliği senin yüzünün yardımıyla kemale erer
Saba senin saçlarının kokusundan şimal rüzgârına haber götürür.
Senin gamzen ok gibi bakışlarıyla güneşi hedef yapıp vurur.
Kaşların göz ucuyla hilalin yayını çeker.
Sen öyle bir dilbersin ki, hayat suyu dudaklarından akar.
Seninle konuşan kimse ne talihlidir.
Emel dişleriyle, o lâl benzeri dudaklarını ısıran,
Hilal gibi ağızlarda ve dillerde dolaşır.
Saba rüzgârı senin saçlarının yardımıyla akan tatlı suların
Ellerine ayaklarına yüzlerce zincir takmıştır.
Gözbebeklerim seni beklerken uyku ve hayallerini
Bu yedi perdenin arkasına ulaştırmıştır.

[ŞAH EBÛ İSHAK]

Şah Ebû İshak, Muzafferilerin ortaya çıkmasından önce Şiraz ve Fars'ın hâkimiydi. Çok iyi bir insandı; hüner sahiplerini koruyup gözetir, şairler ve fazıllara saygı gösterdi. O, Gazan Han zamanında Fars hâkimi olarak gönderilen Muhammed Şah İncu'nun neslindendir. İyi ahlak sahibi olmasına rağmen zevk ve sefasına düşkündü, vaktini daima işretle geçirir, hükümetin önemli işleriyle uğraşmazdı.

Muhammed bin Muzaffer ona karşı çıktı ve hanedanını yeryüzünden kaldırdı.

Hikâye ederler ki: Muhammed bin Muzaffer, Şah Ebû İshak'ın üstüne yürümek üzere Yezd'den hareket edip Şiraz'a geldi. Bu sırada Ebû İshak işretle meşguldü. Zevku sefasına öyle dalmıştı ki vezirlerinin o sırada, "İşte düşman erişti" uyarılarını işitmemezlikten geldi ve "Kim meclisimde bana

böyle sözler söylerse onu cezalandırırım” dedi. Artık hiç kimse ağzını açıp bir şey söylemedi.

Nihayet Muhammed bin Muzaffer, Şiraz şehrinin kapısına gelip dayandı. Bu sırada bile kimse Ebû İshak’a bu haberi vermedi. Eminüddin-i Cehrumî adında bir nedimi vardı ve padişaha, “Padişahım, kalk sarayın damına çıkalım; baharı ve açılmış çiçekleri seyredelim. Âlem cennetlere gıpta verecek, yeryüzü Çin müzesini andıracak bir hale gelmiş” diyerek alıp dama çıkardı.

Padişah, şehrin dışında dalgalı bir deniz gibi koca bir ordunun kaynaştığını gördüğünde sordu: “Bu nedir? Ne oluyor? Bu ordu kimindir?”

Vezir, “Muhammed bin Muzaffer’in ordusudur” cevabını verince padişah güldü. “O ne ahmak herifmiş. Böyle bir bahar mevsiminde gelip bizim zevku sefamıza engel oluyor” dedikten sonra Şahnâme’den şu beyti okuyup damdan aşağı indi:

Gel bu gece etrafı temaşa edelim.
Yarın da yarının işini görürüz.

Akıllı kişiler onun bu hareketini hoş görmediler. Az zamanda mülk elinden çıkıp düşmanların eline geçti. O da Muzafferi sultanlarının elinde öldü. Bu olay 747 yılında oldu ve şu beyit onun haline çok uygundur:

Gaflet oyununa dalmış nice padişahlar vardır.
Devletleri de oyuncak gibi ellerinden çıkıp gitmiştir.

Fars ahalisi onun zamanında hoş vakit geçiriyordu, ama Şah Ebû İshak’dan sonra halleri kötüleşti. Onun zamanını aradılar. Hâce Hafız bu hususta şu şiiri söylemiştir.

Fars ülkesi Şah Ebû İshak zamanında şu beş şahsiyetle süslenmiştir:
Birincisi vilayet bağışlayan, adalet, cömertlik ve mertlik yarışında
Bütün akran ve emsalini geçen o padişahtı.
İkincisi evtad, kutub ve abdallar zümresinin
Bakiyesi olan Şeyh Eminüddin’di.
Üçüncüsü adaletli, din ve milletin asaletinin unsuru olan
Kadıydı, gökler ondan daha iyisini hatırlıyamaz.
Dördüncüsü padişahın adına Şerh-i Mevâkıf’ı yazan
Faziletli Kadı Adud’du.
Beşincisi deniz yürekli Hacı Kıvâm’dır ki

Cömertlikte Hâtem [Tâ’î] gibi, âleme selâ okumuştur.
Bu kişiler, yerlerini tutacak bir eş ve benzer bırakmadan
Dünyadan gelip geçmişlerdir.
Tanrı cümlesine mağfiret etsin. [KITA]

Seyyidlerin Kendisiyle Övündüğü

SEYYİD CELÂLEDDİN BİN ADUD

Nesebi sahih bir seyyid ve hasebi şerif bir fazıldır. Dârü’l-i bade Yezd’dendir; babası Seyyid Adud ise Muhammed bin Muzaffer zamanında vezirdi.

Hikâye ederler ki: Muhammed bin Muzaffer bir gün mektebe geldi. Bir seyyidzadenin yazı yazmakla uğraştığını gördü. “Bu çocuk kimin oğludur?” diye sordu. Seyyid Adud’un oğlu olduğunu söylediler. Padişah onun cemal, kemal, feraset ve güzel ifade sahibi olduğunu gördü.

“Mektepte hangi öğrenci hepsinden daha güzel yazı yazar?” diye muallime sordu.

“Kim kalemini hepsinden daha güzel yontarsa” dedi muallim.

“Kim kalemini hepsinden daha iyi yontar?” diye sordu padişah.

“Kimin keskin kalemtıraşı varsa” dedi muallim.

“Kimin babası daha cömerttir” diye sordu padişah.

“Kimin babası sultanın veziriyse” dedi muallim.

Bunun üzerine Muhammed bin Muzaffer, muallimin zekasına ve dirayetine hayran oldu. Seyyid Celâleddin’i çağırdı ve ona “Bir kıta yaz bakayım, yazını göreyim” dedi. Seyyidzade hemen o anda bir kıta nazmetti, kalemi eline alarak yazdı ve sultana verdi.

Dünyada dört şey vardır. Bunlar taşta toplansa
Bütün sertliğine rağmen lâl ve yâkut olur.
Bu dört şey tıynetin temizliği, cevherin asaleti, istidat ve
Mine renkli felekteki güneşin terbiyesidir.
İlk üç sıfat bende var. Yalnız terbiye sana kalmıştır,
Çünkü sen dünyayı süsleyen bir güneşsin. [KITA]

Muhammed bin Muzaffer bu seyyidzadenin güzel yazısına, şiirinin güzelliğine ve kabiliyetine hayran oldu.

“Bu çocuk fazilet sahibidir. Benim sarayıma mülâzemet etmesini dilerim, fakat sakalı bitmemiş bir gençtir. Bu yüzden de halkın dilinden çekinirim. Sen onun terbiyesinde kusur etme” dedi Seyyid Adud’a. Seyyidzade Celâleddin’e de on bin dirhem verdi ve dedi ki: “Bu parayı ehil kişilere ver ve fazilet kazanmayı ihmal etme.”

Bundan sonra Seyyidzade Celâleddin türlü türlü faziletler tahsil etti. Şiir ve şairlikte zamanında eşsizdi. Sultan-ı sa’îd Baysungur, Seyyidzade Celâleddin’in divanına o kadar kıymet verirdi ki tarif olunamaz. O, bütün şairlerin şiirlerine karşı, bu divanı tercih ederdi.

Seyyid’in Muzafferi hanedanının övülüşü hakkında çok mükemmel kasideleri vardır. Kendisinin, “Tercîi Heft-reng” dediği kasidesi fazıllar indinde çok meşhurdur ve matlaı şöyledir.

Çimenlerin fezası yine çiçeklerden ağardı;
Sahranın etrafı yasemin yapraklarıyla beyazlandı.
Şebnemlerin rengi ve lalenin kırmızılığı yanında
Aden incisi siyah ve Yemen akiki beyazdır.

Bu gazel de Seyyid Celâl’indir:

Âşıklar önce bir tekme vururlar.
Sonra aşk mahallesinde âşıklıktan dem vururlar.
Bela şarabından içenler için sevinç gamdadır.
Adına gam sikkesi basılan gönül bahtiyardır.
Sevgilinin mahallesinde dilencilikle emelimize kavuşalı beri
Saltanat davulumuzu iki âlemde çalmaya başladılar.
Benim gönlüm onun yanaklarıyla sükûnet bulur.
Kudsî alemin hurileri cehenneme su dökerler;
Akl-ı küll, aşka “Bana acı” der.
Güçlü kuvvetli kişiler düşkünleri vurmazlar.
Kirpiklerin birbirine karşı saf bağlamışlar.
Bir savaş olan yerde kan dökülür.
Aşk kapısının eşiğinin sakinleri
Celâl gibi feragat edip Cemşid’in saltanatını ayaklarıyla teperler.

Güzel Sözlülerin En Faziletlisi

HASAN-I KÂŞÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Vilayet şahı, müminlerin emiri, müttakilerin [takva ehlinin] imamı ve Tanrı'nın galip arslanı Ali bin Ebû Tâlib'i övenlerdendir. Güzel ve metanetli söz söylemekte kimse ona yetişememiştir. Bilgili ve faziletli bir adamdır. Aslen Kâşân'dandı, fakat Âmül ülkesinde doğmuş ve orada büyüyüp yetişmiştir. Nitekim kendisi bunu şu şiirinde söylüyor:

Kâşî'nin meskeni Âmül ülkesindeyse de
Baba ve büyükbaba cihetinden meskeni Kâşân'dadır.

Derler ki: Mevlana Hasan Kâbe'yi ve Peygamber'in haremini ziyaretten sonra müminlerin emiri Ali bin Ebû Tâlib'in mezarını da ziyaret için Arap Irakı tarafına gitti. O kapının eşiğini öperek şereflendi. Orada şu kasideyi okudu:

Ey, ta başlangıçtan beri din ehlinin önderi olan;
Ey yüceliğinden ötürü bazusunu Cebrail'in övdüğü kişi.

O gece vilayet şahı Hazreti Ali'yi rüyasında gördü ve Hazreti Ali ona dedi ki: "Ey Kâşî, uzak yollardan geldin. Senin bizim üzerimizde iki hakkın var. Biri misafirlik, diğeri söylediğin bu şiirin caizesi ve hakkı. Şimdi doğru Basra'ya git. Orada Mes'ud bin Eflah adında bir tacir vardır. Ona selamımı ulaştır. Bu yıl onun gemisi Umman seferinde batacaktı ve bize bin dinar adamıştı. Biz de yardım ettik, gemisi ve malı kurtuldu. Şimdi o adağı yerine getirmesini söyle ve ondan bin dinarı al."

Kâşî, Basra'ya gelerek o taciri buldu. Müminlerin emiri Hazreti Ali'nin bu haberini getirdi. Tacir öyle sevindi ki gül gibi açıldı ve "Ben bu hali hiç kimseye söylememiştim" diyerek derhal bin dinarı Hasan'a verdi ve bir de hilat bağışladı. Ayrıca Vilayet şahının bu yardımının şükranesi olarak fakirlere ve salih kişilere mükellef bir ziyafet çekti.

Hasan gençliğinde yakışıklı, güzel ahlaklı, Tanrıdan korkan, âbid ve zahit bir adamdı. İmamların menkıbeleri ve övülüşleri dışında başka hiçbir şey hakkında şiir yazmaz, padişahlar için kasideler söylemezdi. İmamlar hakkındaki methiyeleri çok meşhurdur.

Hasan'ın ölümünün hangi tarihte olduğu malum değildir. Mezarı Irak'taki Sultaniyye'dedir. Sultan Muhammed Hudâbende zamanında ölmüştür.

[ÂMÜL ŞEHRİ]

Âmül şehri eski memleketlerdendir. Bazıları burasını Cemşid'in ve bazıları da Ferîdûn'un inşa ettiğini söyler. Dört fersenklik [fersahlık] bir araziye yayılmıştır. Bu arazi içinde neresi kazılsa pişmiş tuğla ve dökme taşlar çıkar. Burada dört tane kümbet vardır. Bunların Ferîdûn'un ve evladının mezarları olduğu rivayet olunur. Ali bin İsa Kekka, Kitab-ı Memâlik ve Mesâlik'inde Ferîdûn zamanından Behrâm-ı Gûr zamanına kadar yeryüzünün meskun olan yerlerinin başkentinin Âmül olduğunu yazar.

Fazılların Özü

CELÂL TABİB-İ ŞİRAZÎ

Ehliyetli bir adamdı. Fars'ta Muzafferi hanedanı zamanında hekimdi. Hikmet ve tababeti bilmesinin yanı sıra güzel şiir de söylerdi. Şiir ilmini iyi bilirdi. Dâstân-ı Gül u Nevrûz onundur, 734 yılında yazmıştır ve meşhur bir eserdir. Yeni başlamış öğrenciler ve gençler arasında çok okunur. Her ne kadar bu mesnevide bozukluklar varsa da akıcı ve saftır. Rivayet ederler ki: Nesîmî-i Nişaburî bir ayda bu kitaptan yirmi nüsha yazmıştır. Bu adamın yazı yazmaktaki kudreti hayrete şayandır.

Mevlana Celâl Tabib, Şah Şücâ için bir kutu ferahlatıcı ilaç hazırlayıp özelliklerini şu şiirde bildirmiştir:

Celâl bu gönlün istediği ferahlatıcı ilâcı yapmış
Padişahın huzuruna arz ve hediye etmek için getirmiştir.
Bu, vücudu güçlendirir, tabiatı ferahlandırır, fikri keskinleştirir;
İnsanın sözlerini mülayimleştirir;
Dile düzgünlük verir ve çok söylemeye engel olur.
Tabiata neşe vermek hususunda halis şarabın eşidir,
Şehveti arttırmakta sakankûr yerini tutar.
Eğer insan bundan gece alırsa
Sabahleyin karnı acıkır, yemek ister.
Gençlik verir ve ihtiyarlığı gençliğe çevirir.
Ruh gibi, vücuda uygun bir ilaçtır.

Şah Şücâ, bu ilaçtan ve şiirden dolayı Celâl'i çok takdir etti ve dedi ki: "Mevlana, sen bunların hepsini çok güzel söyledin. Fakat ihtiyarlığın gençliğe dönmesi, kâfurun misk'in yerini tutması ve yaseminin erguvanın

yerine geçmesi zordur. Gençlik suyu başka bir ırmaktır ve ihtiyarlık tortusu da başka bir meyhane şarabının, başka bir testinin tortusudur.”

Bu gazel de Celâl’indir:

Biz bu diyardan çekilip gittik. Burası pek hoştu,
Yollarındaki tozları gözyaşlarıyla giderirdik.
Senin şerefli kapının eşiğinden uzaklaştımsa
Sanma ki, bu benim seçimimle olmuştur.
Dilenci senin vuslat devletine ulaşmadıysa mazur gör.
Fakat hiç olmazsa senin köpeklerinle oturup kalktı.
Ey gönül, artık ayrılık deminden sefaletle haşır neşir ol;
Çünkü sevgilinin vuslat demi, hoş bir gün ve hoş bir devirdi.
Celâl gitti; bundan sonra o miskinin
Sana ne kadar uygun bir dost olduğunu anlayacaksın.

[EBÜLFEVARİS CELÂLEDDİN ŞAH ŞÜCÂ]

Ebülfevaris Celâleddin Şah Şücâ, Muzafferi henadanının çerağıydı. İlim, mürüvvet ve fazilet bakımından zamanında eşi bulunmaz bir padişahtı. Muhammed bin Muzaffer’den sonra Acem Irakı, Fars ve Kirman’da tek başına saltanat sürdü. Âlimler ve fazıllar onun adına güzel eserler yazmışlardır. Fazileti takdir eden bir padişahtı. Kutbeddin-i Râzî’den (Tanrı rahmet etsin) Şerh-i Tevalî-i İsfahanî’yi okuduğunu söylerler. Faziletli olmasının yanı sıra heybetli de olan, büyük bir padişahtı. Civardaki padişahlar ondan hep korkarlardı. Babasının ölümünden sonra kardeşi Şah Mahmud ile saltanatı aralarında paylaşamadılar. Birbirleriyle savaşlar yaptılar. Bu savaşlarda Şah Mahmud öldürüldü ve Şah Şücâ bu münasebetle şu rubaiyi söyledi:

Arslan gibi kuvvetli kardeşim Mahmud
Taç ve yüzüğü elimden almak için bana düşman olup cephe aldı.
Halkın rahat etmesi için dünyayı ikiye ayırdık.
Ben yerin yüzünü aldım, o da yerin dibini.

Celayirli Sultanı Üveys de ona şu cevabı verdi:

Ey milletin, din ve devletin şahı Şücâ!
Sen kendini bu dünyada Mahmud’un varisi görme.
Her ne kadar bu yeryüzünde iki üç gün kalsan da,

Tanrı'ya yemin ederim ki yerin altında kardeşinle birleşeceksin.

Şah Şücâ'nın Sultan Üveys ile daha başka mektuplaşmaları da vardır. Bu kıtayı Şah Şücâ, Sultan Üveys'e yazmıştır:

Ben devranın Ebülfevaris'i, zamanın Şah Şücâ'sıyım.
Atımın nalı kayserin ve Kubâd'ın tacıdır.
Ben öyle bir padişahım ki, şevket ve haşmetimin nöbeti,
Himmetin şöhreti gibi yeryüzünü kaplamış ve
Şualar saçan güneş ışıkları, dünyayı kaplayan sabah,
Herkese yol gösteren akıl ve iyi esaslı şeriat gibi her yere yayılmıştır.
Şevket ve saltanatım şunun bunun tedbir ve hileleriyle kurulmamış;
Himmetimin binası birtakım aşağı adamların
Minneti altına girerek yapılmamıştır.
Ben, kendim gibi hiçbir mahluka acz göstermedim;
Mülkümü ağırbaşlılık ve temkinle kurdum.
Hiçbir işi yapmaya teşebbüs etmedim ki,
Felek devlet kapısını yüzüme açmamış olsun.
Ey kardeşim, babanın huyunu suyunu al, onun âdetini tut.
Anan Dilşâd Hatun'un kızının kocası olma.
Bunu yapma; çünkü sonunda ihtiyar tilkinin hilesine ve
Bağdat askerinin şerrine uğramaktan pişman olursun.
Ey babasının canı, benim gibi mertçe hareket et.
Anan Dilşâd Hatun'dan bir kız kardeşin dünyaya gelmesin.

Sultan Üveys'in Şah Şücâ'ya cevabı:

Ey türlü türlü faziletlerle vasıflanmış olan padişah;
Bu zamane anası senin gibi bir padişahlar padişahı doğurmamıştır.
Dehrin fazılları, büyükleri ve âlimlerden hiç kimse,
Senin büyüklüğünün övülüşünü layıkıyla yapamamıştır.
Biz bu hakir ömrümüzde şiir ve düzyazı birçok tarih okuduk.
Fakat bunların içinde babasının gözünü kör eden,
Anasıyla zinada bulunan bir kimse görmedik.

Şah Şücâ'nın cevabı:

Ey saba rüzgârı Şiraz'ı geç Bağdat tarafına doğru git.
Zamanın halifesinin ve tüm padişahların hutbede adını zikrettikleri,

Dilşâd Hatun’un oğlu Sultan Üveys’in yüce sarayına ulaş.
Benim selamımı götür ve şöyle dua et:
“Kötü göz senin cemal ve celaline erişmesin.”
Tarafımdan şunu söyle: “Her ne kadar gençliğimde
Bir hatada bulundumsa da bu benim seçimimle olmamıştır.
Şimdi bunu söyleyip de başıma kakma.
Bana taç ve taht bağışlayan Tanrı’ya yemin ederim ki,
Nasıl babamın karısıyla zina ettiysem,
Sen elime geçersen seni de ....”

Sultan Üveys’in cevabı:
Bu miskin kardeşe zamanın Şah Şücâ’sının mektubu geldi.
Ayağa kalktım aldım ve öptüm; ziynetli bir taç gibi başıma koydum.
Onun mana ve lafızlarına vâkıf olduğum vakit
Kardeşimin ne maksatla bu kıtayı gönderdiğini anladım.
O zaman aklıma güzel iki kıta geldi.
Bununla miskin kalbim çok sevindi.
Bilir misin aklım bana ne dedi: “Yavaşça padişaha söyle,
Sen yoksa beni de bir cariye gibi .... mi istiyorsun?”
....

....

Şah Şücâ on dört yıl tek başına saltanat sürdükten sonra, genç yaşında, tam fazilet kazanacağı bir zamanda hasretle bu fani dünyaya veda etti. Hiç kimseye vefası olmayan zaman onun gençliğine acımadı. Adı Şücâ’ydı, fakat bu şecaatiyle ecel süvarisine ve ezeliyyet hükmüne karşı koyamadı.

Ölüm bir derttir ki dermanı yoktur.
O, ister padişah ister dilenci olsun, herkese hâkimdir.
Dün Kirman’ı yutmak isteyen padişahı
Bugün kurtlar [kirman] yiyor. [KITA]

Şah Şücâ’nın ölümü 783 yılındadır. Öleceği zamanda Emir sahibkıran Timur-ı Gurkân’a bir mektup yazarak soyunu sopunu bağışlamasını vasiyet etti. Bu mektubun sureti Şerefeddin Ali Yezdî’nin (Tanrı kabrini nurlandırsın) Zafernâme’sinde yazılıdır. Mektubun yazılış tarzı Şah Şücâ’nın faziletine şahittir.

Niyazsız Olan Tanrı'nın Sırlarının Mahremi

HÂCE HAFIZ-I ŞİRAZÎ

(Tanrı ruhunu rahatlandırsın ve yardımını bize ulaştırsın)

Zamanın nadir yetiştirdiği hayret ve şaşkınlığa şayan bir şahsiyetti. Sözlerinde insan gücünün dışına çıkan bir hâl vardır; hiç şüphe yok ki gayb âleminin vâridatıdır. Fakr meşrebinden tatmıştır. Büyükler ona lisanü'l-gayb [gayb âleminin dili] derler. Sözleri özentiden, yapmacıklıktan uzak ve sadedir. Fakat o bu sözlerde hakikatleri ve ilahi bilgileri hakkıyla ifade etmiştir.

Fazileti ve kemali sonsuzdu. Şairlik onun en aşağı mertebelerindendir. Kuran bilgilerinde eşi yoktu; zâhiri ve bâtıni ilimlerde parmakla gösterilirdi. Hakikat ve sırların hazinedarı Seyyid Kasım-ı Envar'ın Hafız'a pek büyük sevgisi ve itikadı vardı. Hafız'ın divanını daima önünde okuttururdu. Büyüklerin ve muhakkiklerin Hafız'ın sözlerine pek fazla meyli ve muhabbeti vardır.

Lakabı ve adı Hâce Hafız Şemseddin Muhammed'dir. Muzafferi hanedanı zamanında Fars mülkünde, Şiraz'da parmakla gösterirlerdi. Himmetinin yüceliğinden dünyada kimseye boyun eğmez ve sade bir hayat geçirirdi. Nitekim kendisi şöyle buyuruyor:

Altın sırmalı esvaplar içerisinde mest ve mağrur geçerken,
Yün aba giyen bu Hafız'a bir öpücük nezeyle.

Hafız daima dervişler ve ariflerle düşüp kalkar, onlarla konuşurdu. Bazen de hâkimlerin ve vezirlerin meclislerine giderdi. Bu kadar faziletinin yanı sıra yetenekli gençlerle görüşür ve herkesle hoş geçinirdi.

Şiir türlerinden yalnızca gazele meylederdi. Şiirleri vefatından sonra kendisine bağlanan dostları tarafından toplanmıştır. Biz bu tezkireye onun divanından pek meşhur olmayan üç gazelini alıyoruz:

Ey saki, gel, lalenin kadehi şarapla dolmuştur.
Ne vakte kadar hurafelerle vakit geçireceğiz.
Kibri ve nazı bırak.
Felek ne kayserlerin ne padişahların azametli taçlarını görmüştür.
Saba rüzgârı çocukluk zamanımı hatıra getiriyor;
Ey evlat, içimdeki gam ve kederi götüren o can ilacını ver.
Feleğin hilelerine ve işvelerine güven olmaz,

Onun hilelerinden korkmayan kimseye ne yazık.
Hâtem-i Tâ'î'nin hatırasını diriltmek için dolu, büyük bir kadeh ver.
Bu kadehle cimrilerin kara yazılı defterlerini dürelim.
Dünyanın bütün malını mülkünü şaraba rehin koy.
Bu tarikat yolunun erleri geriye bir şey bırakmazlar.
Ey Hafız, senin Farsça sözlerin Mısır ve Şam'dan tut,
Ta Rûm ve Rey sınırlarına kadar yayılmıştır.

Bir çemenzarın köşesinde iki anlayışlı dost,
İki men[111] de eski şarap, bir de gönül rahatlığı ve bir kitap!

111 Men: Altı litrelik ölçü birimi; veya ağırlık birimi olarak batman: iki okkadan sekiz okkaya kadar değişir, genellikle altı okkadır ve bu günümüzdeki yaklaşık sekiz kiloya denk gelir.

Bütün dünya halkı elimden almak için ısrar etse de
Ben böyle bir makamı dünyaya ve ahrete değişmem.
Arkadaş, keyfimize bakalım.
Senin gibilerin zühdü ve takvası, benim gibilerin yoldan çıkışı ve
Günahkârlığıyla bu dünyanın genişliği daralmaz.
Kanaat hazinesini bu dünya köşesine değişenler
Mısırlı Yusuf'u pek ucuza satmış olurlar.

Dünyanın başında kopan bu olayın fırtınasından her taraf öyle harap ki,
Bu çemenzarda gül mü vardı, yasemin mi, belli değil.
Bu hadise günlerinde insan derdini yalnız şaraba dökmeli;
Çünkü bu zamanda başka kimseye güven olmaz.
Ey gönül, sabret. Tanrı böylesine aziz ve kıymetli bir yüzüğü
Şeytanın elinde bırakmaz.
Hafız, başa gelen bu belayla dehrin mizacı bozulmuştur.
Bunu düzeltecek mütefekkir bir hakîm,
Düşünce ve tedbir sahibi bir Brehmen nerede!

Hikâye ederler ki: Bağdat'ta bulunan Sultan Ahmed, Hâce Hafız'a büyük bir muhabbet ve hürmet beslerdi. Ne kadar çağırdıysa da Hafız Fars'ı bırakıp Bağdat'a gitmeye istek ve rağbet göstermedi. Vatanının kuru ekmeğini yabancı memleketlerin balına değişmedi. En sonunda Sultan Ahmed'in övülmesi hakkında şu gazeli söyleyip Bağdat'a gönderdi:

Hasan-ı İlhanî oğlu Şeyh Üveys'in oğlu Ahmed'in gösterdiği

Bu şahane adaletten dolayı Tanrı'ya hamd ederim.
O han oğlu handır; padişahlar padişahının neslinden gelmiş
Bir padişahlar padişahıdır. Sen ona âlemin canı desen layıktır.
Ay, seninle beraber görünmeye kalkarsa;
Ahmed'in mucizesi ve Tanrı'nın atıfeti onu ikiye ayırır.
Nesep, fazilet, muhabbet hepsi sendedir.
Tanrı nazardan saklasın. Sen hemcanansın.
İran topraklarında bizim maişet goncamız açılmadı.
Ah, o Bağdat'ın Diclesi ve güzel kokulu şarabı ne hoştur.
Sen artık saçlarını Türkler gibi tara;
Çünkü senin talihinde Kisrâ'nın ve Cengiz Han'ın
İkbali ve devleti tecelli etmiştir

Hâce çok latifeci ve zarifti. Ondan birçok latife rivayet olunur ve birisini de burada zikretmek lazım geldi.

Hikâye ederler ki: Emir Timur-ı Gurkân 795 yılında Fars'ı zapt ettiği ve Şah Mansur'u öldürdüğünde Hâce Hafız hayattaydı. Bir adam göndererek huzuruna çağırdı.

Hafız huzuruna geldiğinde Timur dedi ki: "Ben bu parlak kılıcımla dünyanın meskûn yerlerinin büyük kısmını elime geçirdim. Kendi vatanım ve payitahtım olan Semerkand ve Buhara'yı mamur etmek için, ta Semerkand'a kadar olan binlerce vilayeti yıkıp harap ettim. Oysa sen miskin 'Eğer o Şirazlı Türk, bizim gönlümüzü hoş ederse, onun kara benine Semerkand ve Buhara'yı bağışlarım' dediğine göre, iki şehri de Şirazlı bir güzelin benine satıyorsun demektir."

Bunun üzerine Hafız yeri öperek cevapladı: "Ey âlemin sultanı, işte bu bol keseden cömertlik beni bu hale getirdi."

Bu latife Timur'un hoşuna gitti. Ona bir şey demedi; hatta iltifatta bulundu.

[CELAYİRLİ SULTANI AHMED BİN ÜVEYS]

Celayirli sultanı Üveys'in hayırlı halefi, sultanlar sultanı Ahmed, babasından sonra Bağdat'ta hilafet makamına oturdu. Memleketi kardeşi Hüseyin'in elinden aldı. Azerbaycan'ı da eline geçirdi. Olağanüstü bir şevket ve azamet kazandı. Hükmü ta Rûm sınırlarına kadar giderdi. Hünerli,

hüner sahiplerini seven ve hoş tabiatlı bir adamdı. Arapça ve Farsça güzel şiirler söylerdi. Resimde ve tezhipte, ok ve yay yapmakta, daha bunun gibi birçok sanatta üstattı. Altı türlü yazı yazardı. Şu matla onundur:

Seni ne kadar görsem meylim o nisbette artıyor.
Yüzünün şevkinden, akşamım bir saadet sabahı oluyor.

Musiki ve edvar ilminde de mahirdi. Bu ilimde eserler yazmıştır. Abdülkadir [Udî] sarayının mülazımlarındandı; öğrencisi olduğunu söyleyenler de vardır. Eserleri bugün çalgıcı ve şarkıcıların ellerinde dolaşmaktadır.

Fakat bu kadar faziletinin yanı sıra katil ve güvenilmeyen bir adamdı. Afyon kullanırdı. Bazen kendisine bir delilik gelirdi ve sebep yokken asalet sahibi adamlara hakaret eder, hatta önemsiz bir bahaneyle öldürürdü. Elbette askerler ve ahali kendisinden nefret ederdi. Emirleri ve serdarları daima Emir Timur'a şikâyet mektupları yazarlardı. Nihayet Emir Timur 791 yılında Sultan Ahmed'i öldürmek üzere ordusuyla Bağdat üzerine yürüdü. Bunu haber alan Sultan Ahmed kıtayı yazıp Timur'a gönderdi:

Biz zamanın cefasına niçin boyun eğelim?
Her önemsiz şey için neden zahmet çekelim?
Denizleri ve dağları aşalım gidelim.
Simurg gibi kuru ve yaş ne varsa, kanatlarımızın altına alalım.
Ya istediğimiz gibi göklerin üstüne yükselelim,
Ya da mert bir insan gibi himmet yolunda başımızı feda edelim.

Emir Timur bu kıtayı okuduğunda çok kederlendi. "Keşke ben de şiire kadir olsaydım da ona uygun bir cevap yazsaydım. Fakat herhalde benim evlat ve ahfadımdan biri, Sultan Ahmed'e cevabını verir" dedi. Bunu [oğlu] Mirânşah Sultan'a, bazılarına göre de [torunu] Halil Sultan Bahadır'a teklif etti ve o da şu kıtayı yazıp gönderdi:

Zamanenin cefasına boyun eğ, kafanı çevirme.
Büyük bir işi küçümsemek doğru değildir.
Niçin Simurg gibi Kafdağı'na uçmaya kalkıyorsun
Sâve kuşu gibi küçük ol; tüylerini ve kanatlarını yerlere dök.
Kafandan bu imkânsız hayali çıkar da
Senin başın için yüz binlerce baş yerlerde yuvarlanmasın.

Sultan Ahmed bu kıtayı okuduktan sonra, askerlerinin Emir Timur'un dağlar gibi ordularının yanında bir saman çöpü ve kasırganın önüne düşmüş bir süvari sinek kadar kıymeti olmadığını anladı. "Takat gösterilemeyen yerden kaçmak peygamberlerin bıraktığı bir sünnet ve âdettir" fetvasınca Bağdat'ı bırakıp kaçmayı daha uygun gördü ve Rûm'a gitti. Bağdat da Emir Timur'un eline geçti. Emir Timur, Bağdat'ı Hâce Ali Müeyyed'in kız kardeşinin oğlu Hâce Mes'ud-ı Serbedâr'a bıraktı ve uğurlu bir saatte Bağdat'tan geri döndü.

Emir Timur'un dönüşünün ardından Sultan Ahmed, Rûm kayserinden yardım alarak tekrar Bağdat'ın üzerine yürüdü. Hâce Mes'ud bu hücuma dayanacak kadar gücü olmadığından Bağdat'ı bırakmaya mecbur kaldı. Emir Timur ile Deşt-i Kıpçak padişahı Toktamış Han arasında savaş baş gösterdiği için Ahmed bu fırsatı ganimet bilerek birkaç yıl kadar daha Bağdat'ta hüküm sürdü. Bu süre zarfında Emir Timur ile aralarında birkaç kez savaş ve barış olduysa da, hepsini burada anmaya bu tezkire uygun değildir.

Nihayet Sultan Ahmed 808 yılında babasının çobanlarından biri olan Türkmen Kara Yusuf'un elinde şehit oldu ve böylece Celayir hanedanının saltanatı sona erdi. Türkmenlerin asılları ve oynadığı rollerden ileride bahsedilecektir.

Hâce Hafız ise 794 yılında ölmüştür. Sultan Ebülkasım Babur Bahadır, Şiraz'ı aldığında, veziri Mevlana Muhammed-i Muammaî, onun kabrinin üzerine güzel bir türbe yaptırmıştır.

ŞEREFEDDİN-İ RÂMÎ

(Tanrı kabrini nurlandırsın)

Fazilet ve bilgi sahibi bir adamdı. Özellikle şiir ilminde zamanının en ileri gelen şairiydi. Şiir ilmine ait Hadâiku'l-Hakaik adında bir eser yazmıştır. Bunda Reşîdüddin-i Vatvât'ın adını anmadığı birkaç sanatı zikretmiştir. Bu arada "Reşîd iham112 kelimesinin iki manaya geldiğini söylüyor; fakat bana kalırsa bunun birkaç manası daha vardır" dedikten sonra Hoca İmâd-ı Fakih'in şu beytini misal olarak getirmiştir:

112 İham: Edebiyatta iki anlamı olan kelimenin, en az kullanılan anlamını bilerek kullanmak.

Gönül senin güzel yüzünün aksini akan suda gördü.

Hayretlere düşerek bu nedir diye bağırdı. [BEYİT]

Arif Şeyh Azerî (Tanrı rahmet etsin) Bevâhîrü'l-Esrâr adlı eserinde Şerefeddin'in bir kasidesinden söz ediyor, ki bütün şiir sanatları bu kasidede vardır; ama bunların hepsini bu tezkirede anlatmak mümkün değildir.

Şerefeddin, Muzafferi hanedanından Şah Mansur bin Muhammed zamanında Irak ve Tebriz'in meliku'ş-şuarâsıydı. Onun divanı bu memlekette bulunmaz; fakat Irak, Azerbaycan ve Fars'ta meşhurdur. Bütün kasideleri ve kıtaları çok sağlam ve karanedir; üstatça bir tarzda söylenmiştir.

[MUZAFFERİ HANEDANINDAN ŞAH MANSUR]

Şah Mansur, Şah Şücâ'dan sonra Fars ve Irak'ı istila etti. Çok mert ve kerem sahibi bir padişahtı. Emir Timur onunla savaşmak için ordusuyla Fars üzerine yürüdü. Şah Mansur, buna karşı koyacak kuvveti olmadığından kaçmayı daha uygun gördü. Bunun için bir gün Şiraz'ın kapısından çıkıp giderken evinin damındaki ihtiyar bir kadın bunu görerek, "Ey soysuz Türk, bu kadar zaman hükümet sürdün?" diye bağırdı.

Bu ihtiyar kadının sözleri Şah Mansur'u çok etkiledi ve geri dönerek on iki bin kişiyle Emir Timur ile savaşmak üzere harekete geçti. Birçok defa Emir Timur'un ordusunun merkezini ve yanlarını bozguna uğrattı. Az daha galip geliyor ve düşmanı bozguna uğratıyordu, fakat Tanrı ona zaferi nasip etmedi.

Mevlana Şerefeddin Ali Yezdî, Zafernâme'sinde, Şah Mansur'un Emir Timur'un kafasına dört defa kılıç vurduğunu, fakat Kumari İnak ve Âdil Ahtacı'nın kalkan tutması yüzünden isabet kaydedemediğini yazıyor. Bunun ardından ordunun ileri gelen kahramanları toplanıp Şah Mansur'un etrafını çevirdiler ve onu öldürdüler. Emir Timur, Şah Mansur'un öldürülmesine çok üzüldü ve "Kırk yıldan beri savaşmaktayım, savaşlar görmüş geçirmiş çok kahramanlarla savaştım; fakat Şah Mansur'un gösterdiği yiğitliği ve cüreti kimsede görmedim" dedi.

Şah Mansur'un katlinden sonra Muzafferi hanedanının saltanatı sona erdi. Fars ve Acem Irakı tamamıyla Emir Timur'un ve evladının eline geçti. Bu olay 795 yılında oldu.

Birini götürür, ötekini yerine getirirler.
Dünyayı sahipsiz bırakmazlar. [ŞİİR]

Fazıl ve Arif Şeyh

KECEC-İ TEBRİZÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Arif, muhakkik ve sülûk sahibi bir kişiydi. Sultan Üveys ve oğlu Hüseyin zamanında şeyhülislam ve herkesin başvurduğu kişiydi. Sultanlar ve büyük adamlar ona çok itikat ederlerdi. Hankahından gelip giden eksik olmazdı; orada daima semalar ve sefalar yapılırdı, her tarafı güzelce döşenmiş, iyice aydınlatılmıştı.

Emir Timur'un zamanına kadar Tebriz ve civarında şeyhülislamlık onun evladının elindeydi. Şeyhin olgunluk ve faziletiyle beraber etkili sözleri de vardır. Divanı Irak ve Azerbaycan'da çok meşhurdur. Bu şiir de onun arifane sözlerindendir:

Biz senin gamında canın sevinç ve neşesine,
Senin aşkında her iki cihana bir kıymet vermeyiz.
Senin aşk ateşinde canımız yansa da
Bir gözümüzü çevirip o cana bakmayız.
Senin sırların varlıktan ve mekândan arınmış olduğu için,
Biz ebediyete kadar varlığa ve mekâna kıymet vermeyiz.
Her iki âlemin kârı, varsın seni isterken ziyan olsun.
Senin yolunda kâr ve ziyan bizim nazarımızda hiçtir.
Her zannın aslının sen olduğu, bizce yakîn mertebesinde ve
Malum olduğu için, biz yakîn perdesinde zanna bakmayız.
Biz seni aramaya mertler gibi iki atla koşarız.
Ata ve dizginine önem vermeyiz.
Kecec her ne kadar senin aşk denizinde kenara düştüyse de
Biz bu denizin kenarına ortasına bakmayız.

[TEBRİZ ŞEHRİ ve ZÜBEYDE HATUN]

Kitab-ı Memâlik ve Mesâlik'te Tebriz hakkında şu bilgi verilmiştir: Tebriz yeni bir şehirdir. Bu şehri 180 yılında Ebû Câfer bin Mansur-ı Devânikî'nin kızı ve Hârûnürreşid'in zevcesi Zübeyde Hatun tarafından kurulmuştur. Birkaç defa zelzele yüzünden yıkılmış ve birkaç defa tamir edilmişse de sağlam olmamıştır.

Nihayet Vâsık Bi’llah, hâkim-i fazıl Mâşâallah-ı Mısrî’ye Tebriz’in inşası için uygun bir talih ve uğurlu bir saat seçmesini emretmiştir. Bunun üzerine Mâşâallah uzun süre düşündükten sonra şehrin inşa edilmesi için akrep talihini seçmiş ve ondan sonra bu zamana kadar zelzelelerle harap olmaktan korunmuştur.

Bugün Tebriz İran’ın muteber memleketlerinden biridir. Gönül açıcı bir havası ve insanın canına can katan göğü vardır. Fazıllar Tebriz’in övülmesi hakkında şiirler söylemiştir. Mesela Şeyh Kemâl-i Hocendî’nin şu rubaisi de bu gruptandır:

Tebriz benim canımdır.
Onun zikri benim dilimden düşmeyen duadır.
Ben Cerendab ve Kecil suyundan içmedikçe
Kanlı gözyaşları [Surhâb] benim gözümden akacaktır. [RUBAİ]

Zübeyde Hatun hayrat ve hasenatı seven bir hanımdı. Hârûnürreşid memleket işleri hakkında ona danışıp konuşurdu. Bilgisinin çokluğundan, akid ve imanının temizliğinden kocasını hayrat ve hasenat işlerine teşvik ederdi. Yollarda, çöllerde, özellikle de Kâbe yollarında havuzlar ve kuyular yaptırdı. Gebr ve Hintlilere karşı İslam gazilerinin sığınmaları için Şakiyan sınırlarında ve Bedahşan dağlarında kaleler yaptırttı. Bu hayrat ve hasenat sahibi kadın dünyanın her tarafında meşhurdur. Tanrı rahmet eyleye.

[HÂRÛNÜRREŞİD]

Abbasi halifeleri büyük bir hanedan ve Peygamber’in akrabalarındandırlar. Bu tezkirede onlardan bahsedilmemesini gönlüm istemedi.

Tarihçilerin ve fazılların fikrine göre Abbas çimenliğinin en turfanda gülü, o hanedanın gözü ve çerağı Hârûnürreşid’dir. O faziletli, âlim, kerem sahibi ve ehl-i dil bir padişahtı. Âlimler ve şairlerle samimi olarak görüşürdü. Fakirleri daima sorar araştırırdı. Padişahlığın inceliklerinden hiçbirini terk etmezdi.

Mısır’ı aldığında melun Firavun’un kıymet ve derecesini düşürmek için “Ben bu mülkü altınla satın alınmış Huseyb adındaki Hindu köleden başkasına vermem” diye yemin etti ve bu Huseyb adındaki köleyi oraya emir yaptı.

Tabakat sahibi şu olayı yazıyor: Râfî bin Herseme dedi ki: Ben Hârûnürreşid'in kardeşi Hâdî'nin yanında, onun yanında bulunduğumdan daha fazla bulunuyordum. Bir gece yarısı evimde otururken bir hizmetçi koşarak geldi. Emirin beni çağırdığını söyledi. Ben hemen koşup gittim. Bir de baktım ki Hâdî halvethanesinde oturmuş ve iki hizmetçi de ayakta duruyor.

"Kılıcımı al, hemen git, kardeşim Hârûn'un kafasını kes, cesedini kuyuya at ve kafasını bana getir" dedi beni görünce.

Ben bu sözü işittiğimde dünya gözümde karardı. Ona karşı bir söz söyleyemedim ve kılıcı aldım evden çıktım. Yere düşüp bayıldım ve kendime geldiğimde o kılıcı karnıma saplamak, kendimi öldürmek istedim. O sırada içeriden gökgürültüsü gibi şiddetli öksürük sesleri geliyordu. Kulak verdim hiç ardı arası kesilmiyordu.

Birdenbire Hâdî'nin anası Hayzuran evden dışarı çıktı bana, "Ey Ebû Abdullah, koş gel, Hâdî'ye bir şeyler oldu" dedi.

Ben evin içine girdiğimde Hâdî yerde yuvarlanıyor, korkunç bir şekilde öksürüyor ve bu hiç kesilmiyordu.

"Ey müminlerin emiri, bir yudum su için" dedim ve koşup su getirerek kendisine verdim. Öksürüğün şiddetinden suyu reddetti. Birdenbire ağzından kan boşandı. Odanın zemini kırmızı kanla doldu. Başını kucağıma aldım. O "Bugün hükümranlık kimindir? Kahhar olan tek Allah'ındır" ayetini [MÜ'MİN, 40:16] okudu. Gözünü açtı ve öksürüklerin arasında, "Hemen koş git, herkesten önce Hârûnürreşid'e biat et" dedi; gözünü açtı ve canını Hakka teslim etti.

Ey kardeş, dehr anası senin kanını içerse bundan incinme;
Çünkü sen kardeşinin kanını ana sütü gibi içiyorsun. [BEYİT]

Râfî diyor ki: Ben hemen koşarak Hârûnürreşid'in sarayına gittim. Kuran okumakta olduğunu gördüm ve ona, "Ey müminlerin emiri! İçeri girmeme müsaade var mı?" diye sordum.

"Ey Râfî, Hâdî dururken bana müminlerin emiri demeye utanmıyor musun?" diye cevapladı.

"Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz" ayetini [BAKARA, 2:156] okudum ve Hârûn bunu duyunca yerinden sıçradı. Yanına gittim ve ona, "Ey müminlerin emiri! Sen bu geceyi yeni doğacak olan çocuğunun ilk gecesi bil" dedim.

“Melek ve melekût, izzet, azamet, kudret ve ceberût sahibi Tanrı’yı tesbih ederim” dedi ve hemen zırhını giydi, hazırlandı.

Kendisine ilk biat eden ben oldum. Sonra memleketin büyük adamları bölük bölük gelip biat ettiler. Sabaha doğru bir müjdeci gelerek Tanrı’nın halifeye bir erkek evlat ihsan ettiğini müjdeledi. Adını Me’mûn koydular ve o geceye leyletü’l-lâimiyye dediler.

Ebû Reyhan-ı Hârizmî, Âsâru’l-Bâkiye’sinde diyor ki: Kisraların hazinesinde bir yakut vardı; ona Minkar derlerdi ve Hârûnürreşid’in babası Mehdî’nin eline geçmişti. Nurlu ve şeffaf bir cevherdi; öyle ki karanlık bir yerde bu cevher olsa muma hiç ihtiyaç olmazdı. Şeb-çerağ dedikleri cevher işte budur.

Mehdî vefat edeceği zaman bu cevheri Hârûn’a verdi; Hârûn da onu parmağında yüzüğünün kaşı gibi saklardı.

Mehdî’den sonra Hârûnürreşid’in ağabeyi Hâdî tahta oturdu, Hârûn da onun mülazımıydı. Bir gün Hârûn zevku sefa maksadıyla Dicle’nin kenarında oturmuştu. Ansızın Hâdî’nin gönderdiği bir hizmetçi geldi ve ona “Emir, Minkar’ı istiyor” dedi.

“Veremem bu bana babamdan kalmış bir yadigârdır” dedi Hârûn.

Hizmetçi dönüp gitti ve durumu olduğu gibi halifeye arz eyledi. Hâdî bu defa bir emir gönderdi ve ona, “Eğer Hârûn, Minkar’ı vermezse zorla parmağından çıkarıp al ve getir” diye emretti.

Bu emir gelip Hârûn’a “Halifenin emrine itaat et, yoksa zorla onu senin parmağından çıkartıp alırım” dedi.

“Ben doğudan batıya dek elinde bulunan memleketler için ondan bir şey istemedim. O bana bir taş parçasını çok görüyor, elimden almak istiyor” diyen Hârûn, yüzüğü çıkarıp suya attı.

Hâdî bunu öğrendiğinde pişman oldu ve Minkar’ın böyle zayi olmasına acıdı. Hâdî’nin bu hadisenin olduğu ay öldüğünü söylerler ve ondan sonra hilafet Hârûnürreşid’in eline geçti. İlk yaptığı iş bir dalgıca emir vermek oldu. Dalgıç yüzük kaşının düştüğü yere daldı ve yüzüğü çıkarıp Hârûnürreşid’e verdi. Herkes halifenin talihinin böyle yaver olmasından hayrette kaldı. Emirler saçılar saçtılar, şairler şiirler söylediler.

Şöyle hikâye ederler ki: Hârûnürreşid halifelik makamına oturduktan sonra ara sıra dervişlerle görüşür konuşurdu.

Bir gece Fazl-ı Bermekî’ye dedi ki: “Ben bu saltanatın debdebe ve dağdağasından bıktım. Bu gece ariflerden biriyle görüşmek istiyorum. Fakat dünyayla ilgili şeylerden tamamıyla sıyrılmış olsun. Ondan biraz tarikate dair sözler işitmek arzusundayım. O beni bu içimdeki yeisten kurtarsın; bu tamah zindanından alıp feragat ve kanaat sarayına götürsün.”

Fazl da onu Süfyân bin Utbe’nin evine götürdü. Kapısını çaldılar ve “Kim o?” diye seslendi Süfyân.

“Müminlerin emiri geldi, kapıyı aç” dedi Fazl.

“Bana evvelden niçin haber vermedin. Söyleseydin ben kendisinin ziyaretine giderdim” dedi Süfyân.

Bunun üzerine Hârûn, Fazl’a “Benim aradığım Tanrı eri bu değildir” dedi.

Bunun üzerine Süfyân da “O halde sizin aradığınız Tanrı eri Fuzeyl-i Ayyaz’dır” dedi ve hep beraber Fuzeyl’in evine gittiler.

Kapıya geldiklerinde Fuzeyl’in Kuran’dan “Kötülük yapanlar sanırlar mı” ayetini okuduğunu işittiler. “Eğer bana bir nasihat lazımsa, işte bu ayet kâfidir” dedi Hârûn, Fazl’a. Sonra kapıyı çaldılar.

“Bu karanlık gecede beni rahatsız edenler kimdir?” diye bağırdı Fuzeyl.

“Müminlerin emiri geldi, kapıyı aç” dedi Fazl.

“Ona benden söyle, benim gibilerle ne işi var. Beni meşgul etmeyin” diye seslendi Fuzeyl.

“Ey şeyh, emir sahiplerine itaat vaciptir. Kapıyı aç” dedi Fazl.

Fuzeyl kapıyı açtı ve çerağı söndürdü. Hârûn karanlıkta, evin içinde elini şuraya koyarken Fuzeyl’e değdi.

“Bu ne kadar güzel ve yumuşak el, eğer cehennem ateşinden kurtulursa” dedi Fuzeyl.

Hârûn bunu işitince ağlamaya başladı ve “Ey şeyh, bana bir nasihat et” dedi.

“Ey müminlerin emiri, Tanrı seni Ebû Bekir es-Sıddık’ın makamına oturtmuştur. Bunun için senden onun gibi sıdk ve doğruluk ister. Seni Faruk’un yerine geçirmiştir; adalet ister. Yine seni Osman gibi halifelikle muazzez etmiştir; haya ve züht ister. Ali gibi böyle bir devletle mükerrem kılmıştır, elbette senden ilim ve iffet ister. Tanrı’nın bu suallerine cevap hazırla. Seni bu Tanrı erlerinin makamına oturmuşlardır. Eğer onların ahlakına uymazsan mahcup olursun. Hem öyle bir zamanda ki, mahcubiyet fayda vermez” dedi Fuzeyl.

“Ey Şeyh, nasihatlerine devam et” diye yalvardı Hârûn.

“Ey müminlerin emiri, Tanrı’nın iki evi vardır: Biri cennet, biri cehennem. Seni bu iki evin kapıcısı yapmışlar. Kim Tanrı’ya ortak koşar ve haksız yere kan dökerse, kılıçla öldüresin; kim Tanrı’nın yasakladığı şeyleri yaparsa, onu kamçıyla terbiye edesin. Ey müminlerin emiri. Eğer bu vazifende, bu önemli işte taraf tutma, çekingenlik, dalkavukluk ve anlamazlıktan gelme gösterirsen, bil ki cehennemliklerin en önde gideni sen olursun” dedi şeyh.

Hârûn bunları işittiğinde o kadar ağladı ki kendinden geçti. Hârûnürreşid’in veziri olan Fazl-ı Bermekî atıldı ve “Ey şeyh artık yetişir; müminlerin emirini helak ettin” diyerek şeyhi susturmak istedi.

Bunun üzerine şeyh kızarak Fazl’a bağırdı: “Sus, ey Hâmân! Onu ben değil, sen ve senin arkadaşların helak etti. Şimdi de tutup bana helak ettin diyorsun.”

Sonra Hârûnürreşid kendine geldi ve Fazl’a, “Biliyor musun şeyh sana niçin Hâmân diyor? Çünkü o beni firavun yerine koyuyor da onun için” dedi. Hârûn cebinden bir altın kese çıkartıp Fuzeyl’in önüne koyarak, “Bunu kabul edin. Helal maldır, korkmayın” deyince Fuzeyl feryatlar attı.

“Sen daha şimdiden benim söylediklerimi unuttun. Ben sana insanları cehennem ateşinden koru demedim mi? Sen bununla beni cehennem ateşine mi sokmak istiyorsun?” diyerek kalbi incinmiş bir halde çıkıp gitti.

Tanrı erleri heva ve heves kafesini kırmış,
Zamanenin ayıplama düşüncesinden kurtulmuşlardır.
Onlar yokluk denize dalarak
Haktan başka her şeye veda etmişlerdir. [ŞİİR]

Kelam Emiri

İBN İMÂD

(Tanrı mertebesini yüceltsin)

Fazilet sahibi bir adamdı. Aslen Horasan’dandır, fakat Şiraz’da kalırdı. Masum imamların övülmesi hakkında kasideleri vardır. Güzel gazeller de yazmıştır.

Dehnâme’si meşhurdur ve matlaı şöyledir:

Hamd mahlukları yaratan ve

Hediyeler veren Tanrı'ya olsun.

Peygamber hakkındaki bu naat te onundur:

Ey Tanrı'nın resulü!
Sen merhametinle mahşer gününde halkın şefaatçisisin.
Dünyanın padişahları
Senin herkes tarafından boyun eğilen hükmüne itaat eder.
Küfür senin hücumundan çukurlar gibi yerlere serilmiş
Dinin kadr ve kıymetiyse gökler gibi yükselmiştir.
Senin gözlerin "Mâ zâge'l basar" sürmesiyle görür,
Kulağın "Mâ evha" sırrını işitir.
Senin arşı yıpratan ayağın, kürsünün üzerine bastığından beri
Onun payesi arttı ve kıymeti yükseldi.
Senin Cebrail'e hocalık eden ilminin yanında
Akıl ihtiyarı meme emen bir çocuk gibidir.
Sen mahşer gününde bayrağını açtığın zaman,
Âdem ve bütün maiyetindekiler onun uzanmış gölgesi altına gelirler.
İbn İmâd gece gündüz senin övgü gülistanında
Böyle övgüler terennüm ederek bahardaki bülbüle dönmüştür.
O senin övülüşünde bu manaları nazmetti.
Eğer onun bu küstahlığını bağışlarsan buna şaşırılmaz.

Fazılların Kendisiyle Övündüğü

LÛTFULLAH-I NÎŞÂBURÎ

(Tanrı mezarını nurlandırsın)

Bilgi ve fazilet sahibiydi. Güzel şiir yazmakta zamanında eşi yoktu. Üstatlar arasında şiir sanatlarına onun kadar riayet eden yoktur. O sözün her türünde kemale ermiştir.

Lûtfullah'ın velilikten nasibi olduğunu ve dünyaya iltifat etmediğini söylerler. Herhalde kendisinin talihsizliğinin sebebi de bu olmalı; çünkü bir kişi dünyadan yüz çevirirse dünya da ondan yüz çevirir. Yahya bin Muâz-ı Râzî (Tanrı ruhunu takdis etsin) şöyle buyurmuştur: "Dünyadan daha insaflısını görmedim. Sen onunla meşgul oldukça, o da seninle meşgul olur. Onu bıraktığındaysa o da seni bırakır."

Bu hususta Şeyh Senâ'î ise şöyle buyuruyor:

Kalk! Zulüm ve haksızlıkla yoğrulmuş dünyanın
Toprak yığınından kalkan tozları gözyaşlarımızla bastıralım.
Bu dönen kümbedin insanların gözlerini aldatan
Yıldızlarını (lâ) süpürgesiyle silip süpürelim.
Bir Türk hücumu yapıp
Zenci mizaçlı nefsin pazarını kesada verelim.
“Mülk kimindir? Tek ve kahhar olan Tanrı’nındır”
Sözünü kendiliğinden duysun. Senden veya benden değil.

Bu iki günlük, geçici dünyada, ister talihli ol ister talihsiz, sonunda mezarda kurtlara yem olacaksın.

Lûtfullah’ın talihinin zayıf olduğu güvenilen kimselerden işitilmiştir. Lûtfullah’ın ders arkadaşlarından olan ve büyüklerin sözüne güvendiği kişilerden sayılan âlim-i rabbânî Emir İzzeddin Tâhir-i Nişaburî şu olayı anlatıyor: Biz bir gün Lûtfullah ile Nişabur’un Kûşenkan köyünde, çamaşır yıkamak için bir bağa gitmiştik. Mevlana’nın yeni bir sarığı vardı. Esvaplar yıkandıktan sonra Mevlana’nın sarığını da kuruması için güneşe koyduk. Bu sırada âlemlerin Tanrısının kudretiyle bir fırtına koptu ve Mevlana’nın sarığını kapıp havaya götürdü. Rüzgâr gözlerimizi toz toprakla doldurdu ve gözümüzü açtığımızda bir de baktık ki rüzgâr sarığı ta göklerin en yüksek yerlerine götürmüştü, sonra tamamıyla gözümüzden kayboldu. Artık rüzgârın onu nerelere götürdüğünü göremedik. Mevlana’ya bunun acayip bir şey olduğunu söylediğimizdeyse “Rüzgâr bir kere daha benim sarığımı böyle alıp götürmüştü” dedi ve bu hale uygun düşen şu şiiri okudu:

Benim öyle bir talihim var ki denize gitsem kara olur.
Ateş almak için cehenneme gitsem, ateş buz tutar.
Eğer dağdan taş istesem adi taş bulunmaz, cevher olur.
Bir kimseye selam versem iki kulağı sağır olur.
Bir arapatına binsem altımda eşek kesilir.
Bir kişiden felek yüz çevirirse bütün bu olaylar başına gelir.
Fakat bununla beraber yine de
Tanrı’ya şükretmeli ki, daha beter olmasın. [KITA]

Bu rubai de onundur:

Bu başı sonu olmayan feleğin elinden feryat!
O elimde ne yeni bir şey bıraktı ne de eski!

Ama hiçbir şey söylemeye cesaret edemiyorum,
Çünkü bundan beterini yapsa, kim ona yapma diyecek.
Feleğin fazilet sahiplerine zulmü ve cevri yeni değildir,
Perişan fakirlere gösterdiği bu zulüm, onda kökleşmiş bir âdettir.

Şeyh Azerî, Cevâhirü'l-Esrâr'da şöyle der: Şeyh Lûtfullah'ın müraât-ı nazîr113 sanatıyla yazdığı şu rubaisi örnek kabul etmeyecek kadar mükemmeldir:

113 Müraât-ı Nazîr: Anlam bakımından birbirine uygun kelimeleri bir cümlede toplamak.

Gül evvelki gün firuze renkli zırhını havaya verdi.
Dün de lâl gibi lale zırhını yere attı.
....

Şair burada dört gün, dört silah, dört cevher, dört unsur ve dört gülü bir yerde toplamıştır. Mevlana Nesîmî'ye buna bir nazire söylemesini teklif ettiler, böylece onu imtihan etmek istediler. Bir yıl kadar düşündü, ama bir nazire yazamadı ve sonunda aczini itiraf etti.

Bu da Lûtfullah'ındır:

Lale evvelki gün Merv'de ateş parlattı.
Dün nilüfer Belh'te suya kaçtı.
Bugün Nişabur'da gül açtı.
Yarın da rüzgâr Herat'ta yasemin ekecektir. [RUBAİ]

Mevlana Lûtfullah'ın Peygamber, veliler ve masum imamlara dair parlak kasideleri vardır.

Akıl ve din o galip serverin sevgisiyle övünür.
O, müminlerin emiri Ebû Tâlib'in oğlu Haydar Ali'dir. [BEYİT]

Bu da dünyanın yerilmesi hakkında söylenmiş şiirlerindendir:

O seni yoldan atmadıkça sen onu kaldırma.
Dünya ve onun medarı, tarikat yolunda bir perdedir.
O, senin zahmetini istedikçe sen ondan rahat bekleme.
Seni hakir yapmak isterse ondan izzet isteme.
Bu dönen felek ve onun dönüşü,
Bu deveran ve onun dar u medarı böyledir.
Dünyayla yalnızca dinsiz olan bir adam övünür.

Din sahibiyse ondan ar eder.
Hüda’nın işine, onun hükümdarının akıl erdirmesi müşküldür.
Birinde, adamlara karşı adamlık duygusu yoksa onu adam sayma.
Dünyanın hazanının nimetleri ve baharının latif rüzgârları
Onun yazının sıcağına ve kışının soğuğuna değmez.
Vuslatının rahatı hicranın, hurmasının lezzeti dikenin cefasına değmez.
Onun yüz kadeh tatlı şarabı bir yudum nahoş zehirine denk değildir.
Kalbinin yüzünü dünya dilberinden çevir.
Gözlerini onun nimetlerine dikme; çünkü her köşesinde
Öldürülmüş ve öldürülmekte olan binlerce âşık vardır.
Eğer bu gördüğün dünyanın yüzünden peçesini kaldırırsan
Onun genç tabiatlı, kokmuş bir ihtiyar olduğunu görürsün.
Onun âdeti insanların gönlünü kapmak, ardından vefasızlık göstermek;
İşi gücü ise insanların canlarını yakıp eritmektir.
Onun işvesi ve şivesi aldatmak ve
Her şeyi devamlılığı olmayan bir gösterişten ibarettir.
Sen onu kucaklıyacağın zaman senin yanından kaçar.
Ona gönül verdiğini gördüğünde, gönlünün sükûn ve kararını alır.
Bir insan İsfendiyâr’ın kuvvet ve kudretine sahip bile olsa
Bu kocakarının elinde emin değildir.
Birini bir gün muteber yapsa, ertesi gün zelil ve hakir yapar.
Temkin, şeref ve izzet sahibi o kimsedir ki,
Onun devlet nimetine ulaşır ve onu hakir görür.
O iyi hayırlı adamlardan yüzünü örter.
Şerir ve günahkâr kimselere itibar eder.
Mevki ve makamla şereflendirdiği herkesi
En sonunda berbat edip toprakla bir yapar.
Ben onun suyu, toprağı, havası ve ateşinden
Nasipsizim, yüreği yanık ve eli boşum.
Terbiye verici akıl onun bu dört unsurundan kurtulduğundan beri
Gönül de gam ve kederden kurtuldu.
Onun malına mülküne meyletmeyen feragat sahibidir.
Ne mutlu o kişiye ki, onun devamlılığı olmayan varına yoğuna
Ne sevinir ne de kederlenir;

Perhizkâr bir akıllı indinde makbul olmayan bir metadan perhiz eder.
Eğer bu dünya kabule değer bir meta olsaydı
Velilerin padişahı ve Zülfikâr'ın sahibi onu reddetmezdi.
Adaletli Tanrı'nın selamı ona, evlat ve ahfadına olsun.

Mevlana Lûtfullah büyük hakan, sahibkıran ve saltanat dairesinin kutbu Emir Timur-ı Gurkân zamanında zuhur etmiştir. Timur'un oğlu Mirânşah'ın övülmesine dair parlak kasideleri vardır. Aşağıda matlaını yazdığımız kaside onundur:

Seher vakti kuşlar çenglerini çalmaya başladığı zaman
Sen de düşmanlık gününde savaş gençlerine kudretini göster.

Şair bu kasidede, şairliğin hakkını vermiştir.

Mirânşah'ın şaire çok muhabbeti vardı. Ona altınlar verirdi; fakat o, az bir zamanda bu altınların altından girip üstünden çıkar ve yine sefalete düşerdi.

Artık ömrünün ve yaşlılığının sonlarında Nişabur'dan çıkıp Kademgâh-ı İmam Rıza denilen yerde bulunan İsferiz köyüne çekildi. Orada bir bağı vardı. Ömrünü bu köyde geçirdi. İnsanlarla görüşüp konuşmazdı.

Bir gün azizlerden bir cemaat kendisini ziyarete geldi. Gelenler hücresinin kapısının kapalı olduğunu gördüler. Kapıyı ne kadar çaldılarsa da açan olmadı. Ziyaretçiler Mevlana'nın kasten kapıyı açmak istemediğini sandılar. Sonunda birisini evin damına çıkardılar ve o adam da Mevlana'nın başının secdede olduğunu gördü. Evin içine girip kapıyı açtı. Ziyaretçiler içeri girdiklerinde Mevlana'nın başını hiç kaldırmadığını gördüler. İçlerinden biri onun başını kaldırınca da can kuşunun ten kafesinden uçmuş olduğunu anladılar. Hepsi o vahdet denizinin incisinin ayrılığından yağmur gibi kanlı gözyaşları döktüler. Dini merasim yapıldıktan sonra Kademgâh-ı İmam Rıza'ya defnedildi. Elinde şu rubaiyi yazılı olarak buldular:

Dün gece meyhanede gönlüme ruh bağışlayan o sevgili
Benim gönlümün sıdk ve sefası için
Bir kadeh vererek al iç dedi.
Ben içmem deyince gönlüm için iç dedi. [RUBAİ]

[EMİR TİMUR-I GURKÂN]

Sahibkıran ve sultanlar sultanı Emir Timur'a gelince:

Zamandan yüz asır geçmeli ki devlet ve ikbal

Saltanat dizgini senin gibi bir sahibkıranın eline vere! [BEYİT]

Fazıllar ve tarihçiler ittifak etmişlerdir ki, İslamiyet devrinde, hatta Âdem devrinden bu ana kadar Emir Timur-ı Gurkân gibi sahibkıran ve Süleyman mertebeli bir emir, yoktan varlık âlemine ayak basmamıştır. Bütün âlemin ileri gelen ve en azametli padişahları onun hükmüne boyun eğmişlerdir. Taç sahibi sultanlar onun kulluk halkasını kulaklarına takmışlardır. Onun devletinin bayrağı güneş gibi doğuda yükselmiş ve ışıkları kısa süre içinde batıya kadar olan memleketleri koruyucu gölgesinin altına almıştır.

Onun ahvali, iç mevki ve makamı insanın aklına sığmaz. Bu tezkire onu nasıl tam olarak içerebilir. Onun asil kökeni Keş vilayetindendir. Çağatay ulusunda asaleti ve mevkisi itibariyle en yüksek insan olarak tanınan Barlas'ın büyük emirlerinden Emir Taragay'ın oğludur. Emir Taragay da Emir Kaçar Noyan'ın kardeşinin oğlu ve o da Cengiz Han'ın amcasının oğludur. Cengiz Han Emir Kaçar Noyan'ı oğullarından Çağatay Han ile birlikte Maveraünnehr, Türkistan ve bağlı yerlerin idaresine memur etmiştir.

Çağatay ulusunun hâkimliği bir süre Kaçar Noyan'ın idaresinde kaldı. Emir Kaçar Noyan, Hulagu zamanında Şam ve Mısır'ı fetheden Emir Tagaçar'ın kardeşidir.

Türklerin soyları hakkında incelemeler yapan âlimler Emir Timur-ı Gurkân'ın ve Cengiz Han'ın soyunu Alanguva Hatun'a ulaştırırlar. Bu Alanguva Hatun'u İmam Ali Zeynelâbîdîn'in (Tanrı ondan razı olsun) torunlarından biri nikâhı altına almıştı. Bu hanedan işte bu hatundan çıkmıştır.

Emir Timur hazretlerinin doğumu 736 yılında Keş'in gönül çeken yaylasında vaki olmuştur. Ta çocukluğundayken bile zekâsının izleri ve devlet nişanı, âlemi aydınlatan alnında görünürdü.

Onun başının üstünde
Akıl ve zekilikte yücelik yıldızı parlardı. [BEYİT]

Emir Taragay, Emir Timur'a çocukluğundayken bile daima muntazam bir hayat sürmesini emrederdi. Emir Timur da kanunlar ve saltanatın usul ve âdetleriyle uğraşırdı. Aşağı tabaka insanlarına yakışan işler yapmazdı; herkes onun düşüncesine, tedbir ve zekâsına hayran kalırdı.

Rivayet ederler ki: Emir Timur yedi yaşındayken babasıyla beraber bir akrabalarının evine gitmişlerdi. Ev sahibi mal, servet ve kabiliyet sahibi bir

adamdı. Hali vakti yerindeydi. Yalnızca yetmiş kadar Türk ve Hindu cariyesi vardı; artık servetinin ne kadar olduğu bundan kıyas edilsin.

Bu adam Emir Timur'un babasına şöyle şikâyetlerde bulundu: "Tanrı bana büyük bir servet verdi, fakat ben bunu kullanmaktan âcizim. Kölelerim bana yardım edemiyor ve evlatlarım da bu hususta kabiliyetli değiller. Bu yüzden de servetimin azalmasından korkuyorum" dedi.

Bunun üzerine Emir Timur durduğu yerden söze karıştı ve o adama şöyle dedi: "Ey baba olacak adam! Malını çocuklarına paylaştır ve ondan sonra işlerine hiç karışma, kendi kendilerine ne yaparlarsa yapsınlar. Türk kölelerini Hindu kölelerin üzerine baş yap, Hindular onların fermanı altında olsun. Her üç köleyi daha akıllı bir kölenin idaresine ver ve bu kölelerin başını da on kölenin emirinin emri altında bulundur. Bu yetmiş kölenin emiri olan yedi köleyi de gizlice birbirinin hafiyesi yap ve bunların birbirleriyle konuşmalarını engelle."

Adam Timur'un bu sözlerini dinledikten sonra Emir Taragay'a dedi ki: "Tanrı'ya yemin ederim ki, bu senin çocuğun yeryüzünün padişahı olacak. Sözlerinden anlaşılıyor. Bu çocuk âlemlerin Tanrısının kudretinin aynısıdır."

Hemen kalem ve divit getirtti. O mecliste devletinin hüması yeryüzünü kanatları altına aldığında kendisinden, çocuklarından, torunlarından ve torunlarının torunlarından mal ve vergi almayacağına, çocuklarının işlediği cürümlerden kimsenin sorgu ve sualde bulunmayacağına, kavim ve kabilesinin tarhan114 olacağına dair Emir Timur'dan bir yazı aldı. İşte bu kavim hâlâ Türkistan'da tarhandır. Emir Timur'da çocukluk zamanında bu gibi feragatler çok görülmüştür.

114 Tarhan: Esnaf temsilcileri; büyük toprak sahipleri ve büyük tüccarlar; han ve komutan unvanı.

Emir Timur 771 yılında padişahlık tahtına oturdu. Ubaç geçidinden geçip Belh'e gelerek Emir Hüseyin bin Kazgan'ı öldürdü.

Emir Hüseyin minarenin üstüne çıkmıştı. Bir yasakçının115 devesi kaybolmuş ve onu aramak için minarenin üstüne koşup gitmişti. Emir Hüseyin'i orada yakalayıp hemen Emir Timur'un huzuruna götürdü.

115 Yasakçı: Bekçi, muhafız, muhtesip, koyulan yasakları uygulayan ve yasalara uymayanları uyaran görevli.

Bir deve minarenin tepesine çıkıp

“Ben burada gizlendim, sakın
Burada olduğumu söylemeyin” diye bağırır. [ŞİİR]

Emir oradan kalkıp 797 yılında doksan bin askerle Deşt-i Kıpçak’a giderek Toktamış Han’ı bozguna uğrattı. Oradan da çok geçmeden şimalde öyle uzak yerlere gitti ki, oralarda şafak varken tan yeri ağarırdı. Öyle yerler ki, imam Ebû Hanife (Tanrı ondan razı olsun) mezhebine göre orada yatsı namazı kılınmazdı.

Bundan sonra Rûm’a gitti ve Rûm kayserinden vergi aldı. Rûm’un Sultan Yıldırım’ını [Bayezid] muma çevirdi. Şam’ı Türk süvarilerinin kaldırdığı tozlarla karanlık yaptı. Yezid silsilesini yok etti. Muâviye’nin kabrini darmadağınık yaptı. Mısır meliki bac, Mekke şerifi de haraç vermeyi kabul etti. Gürcistan kâfirlerinin kulakları onun zafer nişanı olan ordusunun davullarının seslerinden sağır oldu. Kûr suyunun gözleri onlara acımaktan yaşardı.

Hindistan onun askerlerinin öbek öbek çadırlarıyla doldu. Hint’ten alınan esirler, köle ve cariyelerle Türkistan ve Horasan döndü. Delhi sınırlarından [Deşt-i] Kıpçak ve Aksay-ı Hârizm’e, Kaşgâr ve Hoten’den Şam, Mısır ve Mağrip’e kadar uzanan topraklar onun kaza kudretli parlak kılıcının hükmü altına girdi.

Yeryüzünde nimetleri yayarak ve düşmanları kahrederek otuz altı yıl saltanat sürdü. Ahaliyi refaha kavuşturdu, zorbaları ezdi. En sonunda 807 yılı Şaban ayının on sekizinde, ordusuyla Hata üzerine yürürken, Türkistan’a bağlı olan Otrar kasabasında, “Ey müsterih olan nefs, haydi bakalım razı ve hoşnut olarak Tanrı’na dönüp git” nidasını işitti. Büyük ruhunun tutîsi, bu duygular kafesinin kaydından kurtulup sonsuz olan ahret şehrine kavuştu. Ömrü yetmiş iki yıl bir ay on sekiz gündü.

Onun saltanatı dört sağlam direk üzerine kurulmuştu. Bunlar onun temiz sulbünden gelen dört şehzadeydi. İsimleri Cihangir Sultan, Ömer Şeyh Sultan, Mirânşah-ı Gurkân ve Şahruh Bahadır Gazi’dir.

Bu büyük emirin çocukları ve torunları, bu hanedanın bu dört direği kıyamete kadar payidar olsun; Peygamberin, soyunun ve ashabının hürmetine, bu İslam padişahının göklere yükselen çadırının gölgesi, bu hanedanın üzerinden eksik olmasın.

Hiç işi olmayan Sultan Timur
Yedi yüz otuz altıda dünyaya geldi.

Yedi yüz yetmiş ikide zuhur etti ve
Sekiz yüz yedide dünyadan çekildi. [RUBAİ]

Sahibkıran Emir Timur'un zamanında yaşayan tarikat şeyhleri, âlimler, fazıllar ve şairler şunlardır: Seyyidlerin ve ariflerin sultanı, ikinci Ali, Emir Seyyid Aliyye-i Hemedanî (Tanrı ruhunu takdis etsin); uzun bir ömür sürdükten sonra öldü ve Huttalan'da gömüldü. Âlimlerden fazıl ve muhakkik Emir Seyyid Şerif-i Gürgânî; fazıl, allame ve âlimlerin ileri gelenlerinden Sa'deddin-i Teftâzânî en-Nesevî; şairlerden Bisâtî-i Semerkandî, Hâce İsmet-i Buharî, Mevlana Lûtfullah-ı Nişaburî ve Bârî (Tanrı cümlesine rahmet etsin).

Arif Şeyh

HÂCE KEMÂL-İ HOCENDÎ

(Tanrı ruhunu takdis etsin)

Herkesin başvurduğu kişi, zamanın büyük adamlarının en ileri geleni ve makbulü olan bir adamdır. Şiir söylediği için isminden şairler arasında bahsediliyor, yoksa velilerden ve mürşitlerdendir. Şairlik onun en aşağı mertebesidir ya da şairlik mertebesi onunla yükselir. Nitekim buyuruyor.

Bana şairlikten ar gelmez.
Utarit [Merkür] gibi bir şair de yüz asırda yetişmez.

Şeyhin doğup yetiştiği yer Hocend'dir. Kendisi o diyarın büyüklerindendir. Suveru'l-Ekalîm adlı eserde Hocend'e dünyanın gelini demişlerdir. Çok güzel, ferahlık verici ve gönül açıcı bir vilayettir. Bu memlekette olan meyveleri hediye olarak başka memleketlere götürürler.

Şeyh hacca gitmek üzere Hocend'den çıkmış, Beytullah'ı ziyaretten sonra Azerbaycan'a gelmiş ve havası suyu hoşuna gittiği için burada yerleşmiştir. Celayir sultanları zamanında şeyhin büyük bir şöhreti vardı. Bu memleketin büyüklerinin çoğu kendisine mürit olmuşlardı. Meclisi fazılların başvurduğu yerdi.

Toktamış Han Tebriz'i fethettikten sonra, hanın zevcesinin emriyle şeyhi Deşt-i Kıpçak'daki Saray şehrine götürdüler. Şeyh dört yıl kadar orada kaldı.

Toktamış Han'ın ordusunun Tebriz'e girmesi, Emir Velî ve Ferhad Ağa'nın azledilmesi üzerine şu kıtayı söylemiştir:

Ferhad Ağa, Emir Velî'ye dedi ki: "Ben Reşîdiyye'yi imar edeceğim.
Bu binayı yapmak için Tebrizlilerin altınlarını tuğla ve taşa vereceğim."
Bu biçare, bu dağı kazmak için
Dağların ve çöllerin karıncalarından daha çok uğraştı.
Padişah Toktamış'ın ordusu geldi ve hâtif şöyle bağırdı:
"Şirin'in dudakları Husrev'in ağzına ulaştı.
Ferhad ise dağı kazmakla beyhude uğraşıyor." [KITA]

Tebriz benim canımdı.
Onun zikri benim dilimden düşmeyen duadır.
Ben Cerendab ve Kecil suyundan içmedikçe
Kanlı gözyaşları [Surhâb] benim gözümden akacaktır. [RUBAİ]

Şeyh aşağıdaki gazeli Saray şehrinde söylemiştir:

Ey yanakları güzellik ayeti ve ağzı Tanrı'nın bir lütfu olan sevgili!
Bir söz söyle; o dudaklarını aç da lütuf göster.
Temaşa edenlerin çokluğundan komşuların evi harap oldu.
Ey benim ayım, sana dama çık diye kim dedi.
Bu gönül ve gözlerim senin evindir.
Yağmur gibi akan gözyaşları bu eve damlarsa, o eve gir.
Sen nazar sahiplerinin gözüne görünmez değilsin.
Sen bir aysın ve ay her yerde görünür.
Ey kemal sarayı, o güzellik yüzünden bir bostandır.
Ey güzel öten bülbül, sen Saray'da ötmeye başladın.

Bu matla da şeyhin Saray şehrinin güzelliğine dair söylenmiş sözlerindendir:

Ey Saray, bu sarayın dilberleri bunlar ise
Ben her iki cihandan vazgeçtim. [BEYİT]

Şeyh dört yıl sonra Saray'dan çıkıp Tebriz'e gitti. Celayirli Sultanı Hüseyin bin Üveys, şeyh için çok güzel bir yurt temin etti ve onun için vâkıflar kurdu.

Şeyh hayatının sonlarında, Hâce Hafız için büyük bir hürmet beslerdi ve yüzünü görmediği halde Hâce Hafız'ın da ona karşı samimi bir sevgisi ve itikadı vardı. Daima şeyhin sözlerini elde etmek ister, onun can arttıran

gazellerini okumaktan haz duyardı. Şeyh Kemâl şu gazeli Hâce Hafız'a göndermişti:

Sevgili bana, gözlerini benden gayrısına yum dedi.
Ben de emrin gözümün üzerine dedim.
Ondan sonra gizlice bana bak dedi.
Ben de emrin gözümün üzerine dedim.
Eğer bir gece benim ay gibi yüzümden yüz çevirdinse
Seher vaktine kadar yıldızları say dedi.
Ben de emrin gözümün üzerine dedim.
Eğer dudakların, yakıcı ahlardan kuruduysa
Mum gibi gözyaşlarınla onu tekrar ıslat dedi.
Ben de emrin gözümün üzerine dedim.
Eğer kapımın eşiğini gözyaşlarınla sulamak istersen,
Toprağını da kirpiklerinle süpür dedi.
Ben de emrin gözümün üzerine dedim.
Eğer benim gam çöllerime baş koyacaksan,
Susuzlara benden müjdeler götür dedi.
Ben de emrin gözümün üzerine dedim.
Ey Kemâl, eğer vuslat incisini elde etmek istiyorsan
Ta bu denizin dibine dal dedi.
Ben de emrin gözümün üzerine dedim.

Derler ki: "Susuzlara benden müjdeler götür" gazelini okuduğunda Hafız-ı Şirazî çok müteessir ve mütehassıs oldu; "Bu büyük adamın tabiatı ve meşrebi çok yüksek, sözleri çok temiz" dedi. İnsafla bakılırsa, eskiler ve sonra gelen şairler arasında Hâce Kemâl'in gazellerinden daha temiz ve daha tatlı gazel söyleyen olmamıştır. Fakat büyükler ve fazıllardan bazıları şeyhin sözlerinin pek nazik olduğunu, bununla beraber sûz-i niyazdan hâlî bulunduğunu söylerler, fakat bu mukâberedir. Şeyhin sözleri nazik olmakla beraber arifanedir. Vecd ve hâli muhtevidir. Şu muvahhitçe söylenmiş şiir, şeyhin arifane bir meşrebe sahip olduğuna şahittir:

Deniz coşar ve yüksek sesle der ki:
Kim bizde batarsa sonunda biz olur. [BEYİT]

Bu da şeyhin seçilmiş gazellerindendir:

Eğer bir gece o ay, evinden yüzünden perdesini atmış halde çıkarsa
Gecenin evvelinden sabaha kadar güneş doğmuş olur.
Onun dudaklarının öpücük için verdiği vaatler uhdesinden nasıl çıkar.
Saray'dan hayat suyunun çıkmasının imkânsız olduğunu o söylemiştir.
Onun sarhoş gözlerinin devrinde
Sufilerin hırkalarının şarap rehininden çıkması için yıllar lazımdır.
Onun ayağının izinin bulunduğu yeri,
Su çıkıncaya kadar gözlerimizle kazarız.
Kemal eğer senin kokunu duyarsa
Bu kadar züht ve takvasıyla hücreden mest ve harap çıkar.

Şeyh padişahları övmek için kaside ve mesneviler yazmamıştır. Kendi haline uygun mukattaatı vardır. Bu kıta onundur:

Ben Bağdatlı bir tas oynatan gördüm.
Cüneyd gibi sülûkun hakikatinden haberdardı.
Başını cübbesinin altına sokup,
Cübbemin içinde Tanrıdan başka kimse yok dedi.

Hikâye ederler ki: Şeyh, Mirânşah bin Emir Timur'un devleti zamanında tekkesinin işletmesi ve dervişlere ziyafetler çekmesi yüzünden borçlanmıştı. Bir gün Mirânşah şeyhi görmeye gitti. Oturduklarında padişahın köleleri de şeyhin bahçesinde koşup oynamaya, erik ve şeftali ağaçlarını yağmalamaya başladılar.

Şeyh gülerek çocuklara şöyle dedi: "Ey Moğollar, bahçede yağmacılık yapmayın, biçare Kemâl borç içindedir. Bu bağın meyvelerinin bedelini borçlarına karşılık göstermiştir. Sakın bostanı yağmalamayın, sonra biçare Kemâl yakasını borçtan kurtaramaz."

Mirânşah bunu işitince "Şeyhin borcu mu var?" diye sordu.

"Evet, on bin dinar" cevabını verdi şeyh.

Mirânşah hemen emretti ve on bin dinar getirip şeyhe verdiler. Şeyh de bununla borçlarını ödedi. Şeyhin sultan ve hâkimlerin yanında çok itibarı vardı. Onun latifeleri çok ve meşhurdur.

792 yılında Tebriz'de ölen şeyhin mezarı büyük küçük herkesin ziyaretgâhıdır. Şu kıta onundur:

Kemâl'in divanı eline geçti mi
Onun şiirlerinden istediğin kadar yaz;

Her bir harfinin üzerinden hemen kalem gibi geç,
Fakat mürekkep gibi her birinin içine dal.

[MİRÂNŞAH BİN TİMUR-I GURKÂN]

Mirânşah bin Emir Timur-ı Gurkân, babasının zamanında Horasan'da yedi yıl padişahlık yaptı. Bundan sonra Emir Timur, Horasan'ı Şahruh Sultan'a verirken, Tebriz, Azerbaycan ve civarını da Mirânşah'a bağışladı. Mirânşah birkaç yıl yalnız başına Azerbaycan'da hüküm sürdü. Çok yakışıklı, güzel huylu bir padişahtı. Şairler onun güzelliği hakkında şiirler söylemişlerdir:

Herkes senin ikinci Yusuf olduğunu söylüyor.
Fakat sana dikkatli baktım, ondan daha güzel olduğunu gördüm.

Bir gün attan düştü ve dimağı sarsıldı. Tabipler ne kadar tedavi ettilerse de fayda vermedi; ara sıra kendisine mal-i hülya [vesvese, kuruntu] gelir ve deliliği artardı.

Külhanbeyleriyle düşer kalkar, emirlere naiplere eziyet eder yanına kimseyi kabul etmez ve büyük adamlara hürmetsizlik gösterirdi. Reşîdiyye'de gömülü olan Hâce Reşîd'in kemiklerinin mezarından çıkarılmasını ve Yahudilerin mezarlığına gömülmesini emretti.

Karısı Hanzade'yi bağlattı, ona eza ve cefa çektirdi. Halbuki babası Emir Timur'un bu kadına çok fazla sevgisi vardı. Sonunda Hanzâde kocasından kaçtı ve Semerkand'a kayınbabasının yanına sığındı. Kanlı gömleğini gösterdi ve oğlunun kendisine yaptıklarını anlattı. Bunun üzerine Emir Timur ağladı ve bir hafta kimseyle konuşmadı. Sonra orduyu hazırlatıp 795 yılı Cemaziyülevvelinde Azerbaycan üzerine yürüdü. Bu seferin sebebi buydu.

Mirânşah'ın meclisinin nedimleri arasında şunlar meşhurdur: birçok ilmin yanı sıra heyete [astronomi] ve garip ilimlere vâkıf olan Mevlana Muhammed Kâhkî-i Kuhistanî; mevlana Kutbeddin i Nâyî, Abdülmümin-i Gûyende. Emir Timur, oğlunun onlarla çok düşüp kalkması yüzünden delirdiğine hükmederek, üçünün de Kazvîn'de asılmalarını ferman etti.

Mevlana Kuhistanî, Mevlana Üstat Kutbeddin-i Nâyî'ye asılacağı zaman, "Sen padişahın meclisinde bizim en ileri gelenlerimizdendin. Burada da öne düş bakalım" dedi.

“Ey talihsiz mülhit, işi bu dereceye getirdiğin halde hâlâ bırakmıyorsun” dedi Mevlana Kutbeddin.

Mevlana Muhammed de öldürüleceği sırada şu kıtayı söyledi:

Ey mülhit, işin sonu ve hayatının son devresidir.
İster istemez gideceksin, seçim elinde değildir.
Mansur gibi darağacının ayağına seni götürürler.
Hiç korkma, mertçe sebat et; bu dünya kimseye payidar değildir.

Emir Timur, Mirânşah’ın meclisinin nedimlerini böyle cezalandırdıktan sonra iki ay oğlunun yüzünü görmedi. Azerbaycan mülkünü onun oğlu Emirzade Ebû Bekir’e verdi ve babasını da ona havale etti. Artık saltanat onun üzerinde karar kıldı. Babasını o idare ederdi; saltanatta babasının yalnızca adı kaldı, bütün işler oğlunun elindeydi.

Mirânşah bir süre böyle yaşadı ve sonunda 809 yılında Türkmen Kara Yusuf’un eliyle öldürüldü.

Emirzade Ebû Bekir Bahadır ise hoş tabiatlı, yakışıklı, cesur ve himmetli bir şehzadeydi. Kılıcının yedi men ağırlığında olduğunu söylerler. Mirânşah-ı Gurkân’ın katlinden sonra Türkmenlerin elinden kaçarak Kirman’a gitti ve 810 yılında öldürüldü, yirmi iki yaşındaydı.

Mirânşah-ı Gurkân Horasan’da dokuz ve Azerbaycan’da on bir yıl hüküm sürmüştür.

Geçmiş Büyüklerin Halefi

HÂCE ABDÜLMELİK-İ SEMERKANDÎ

(Tanrı mezarını nurlandırsın)

Semerkand’ın büyüklerindendir. Emir Timur-ı Gurkân zamanında Semerkand’ın şeyhülislamıydı. İlim, fazilet, mevki yönünden eşi yoktu ve onun soyu hâlâ aynı itibarı taşımaktadır.

Hâce’nin ilim ve faziletinin yanı sıra güzel şiirleri de vardır. Mevlana Bisâtî onun yetiştirdiği şairlerdendir.

Şu gazel Hâce’nindir:

Ey gözümün bebeği, ey kıymetli ömür, bitme.
Ey aziz can, bu hasta bedenden uzaklaşma.
Ey rahmet gölgesi, başımın üstünden eksik olma.
Ey yüreğimizin kanını döken gam kılıcı,

Yüreğimizin kanı gibi gözümün önünden geçip gitme.
Ey cananın can bağışlayan hattı,
Gözümüzün siyahının safhasından kaybolma.
İsamî, sensiz kendinden haberdar değildir.
Şimdi bizim ne halde olduğumuzdan haberin oldu,
Artık bizden ayrılma.

[SEMERKAND'I ARAPLARIN FETHİ]

Semerkand ahalisinin büyüklerinin nesli Ebû Bekir es-Sıddık'a ulaşır. [Emevi halifesi] Velid bin Abdülmelik zamanında, Kuteybe bin Muslim [el-Bahilî] Semerkand'ı dört ay boyunca kuşatmıştı, ama fethetmekten âciz kalmıştı.

Bir gün kalenin üstünden bir adam bağırdı: "Ey Araplar! Boşuna zahmet çekmeyin, bu şehir sizin elinize geçmeyecektir."

"O halde bu şehri kim fethedecek?" diye sordu bunun üzerine Kuteybe.

"Bizim hâkimlerimiz hükmetmişlerdir ki, bu şehri Muhammed ümmeti zamanında pâlân-ı sutur, yani deve palanı adını taşıyan bir adam fethedecektir" dedi o adam.

"Suphanallah, ben Kuteybe'yim" dedi bunun üzerine Kuteybe. Sonra bu hali askerlerine anlattı ve onlara "İşte deve palanı benim; çünkü katîb diye devenin palanına derler ve Kuteybe de bunun ism-i tasgiridir"116 deyince Semerkand ahalisi durumu anladı.

116 İsm-i Tasgir: Küçültme biçimi. Küçüklüğü veya azlığı gösteren isim. Türkçede sözcüğün sonuna -cik, -cık, -cağız, -ceğiz gibi ekler getirerek yapılır.

Kaleyi açtılar ve Semerkand şehri Kuteybe'nin eline geçti. Bu olay Hicretin 94. yılında oldu.

FARSÇA YAZAN ŞAİRLERİN ALTINCI TABAKASI

Seyyid, Arif-i Kâmil
NUREDDİN NİMETULLAH-I KUHİSTANÎ
(Tanrı ruhunu kutlasın)

İrfan denizinin, “Kün fekâne” [olan oldu] madeninin cevheri, tarikat memleketlerinin sultanı, hakikat çöllerinin seyyahı bir Tanrı emiriydi. Tarikatte eşi yoktu. Güzel huylarını herkes överdi. İlahi tecelliler onun kalbine Belh civarındaki Kûh-i Saf’da görünmüştür. Bu dağ birçok Tanrı erinin ayak bastığı bir dağdır. Seyyid Nimetullah bu dağda çile çıkarmıştır. Nitekim kendisi bunu bir şiirinde söylüyor:

Benim dışım Kuhistan’da, içim Kûh-i Saf’dadır.

Artık saf sufilere yüzlerce merhaba demek lazımdır.

Seyyid, büyüklerden birçoğuna ulaşmış, onlarla konuşmuş ve onlardan terbiye almış; fakat şeyhlerin şeyhi Ebû Abdullah-ı Yâfiî’nin müridi olmuştur.

Hırkası Şeyhülislam Ahmed-i Gazzâlî’ye dek giden Şeyh Ebû Abdullah-ı Yâfiî büyük bir adamdı; zâhir ve bâtın ilimlerinde üstattı. Tasavvuf ilminde çok yüksek eserleri vardır. Seyyid Nimetullah gibi herkesin kemalini doğruladığı büyük bir adamı yetiştirmiş olması, onun ne kadar büyük bir adam olduğuna şahittir.

Biz uğur sayarak, Seyyid’in iki gazelini buraya alıyoruz.

Öyle sermest bir şeydâyım ki ayağımı başımdan,

Gönlümü gönlümü alan sevgiliden, kadehi şaraptan ayırt edemiyorum.

Ey başı dönmüş olan akıl, git, beni kendi halime bırak.

Ben mest ve hayranım; sevgilimden başka bir şey bilmiyorum.

Suret kenarından mana denizine doğru gittim.

Şimdi gözümde ne deniz var ne kara, inciden başka bir şey bilmiyorum.

Gönlüm bir buhurdan, onun aşkıysa ateştir ve
Canım da o buhurdanda yanan öd ağacıdır.
Daima yanarım, fakat öd ağacı ve buhurdan nedir bilmem.
Ben bilgin bir cahilim; görürüm görmem, gümüşü altından seçmem. Hasretle ağlayışım onun içindir.
Göz gibi her tarafa baktım, her tarafı gözden geçirdim.
İki gözümün yaşından başka burada bir şey göremiyorum.
Ne istersen benim levh-i mahfuz'umdan oku.
Ben Kuran'ın hafızıyım; defter nedir bilmem.
Tanrı'nın nuru göründü, ortada ne Müslümanlık ne kâfirlik kaldı. Ben müminlerin yolunu tutmuşum, kâfir ne demek bilmem.
Ben Seyyid gibi Hu ve ya Hu'dan başka bir şey söylemiyorum.
Başka ne söyleyeyim, çünkü âlemde ondan başka bir şey bilmiyorum.

Bu gazel de onundur:

Ey âşıklar, ey âşıklar, benim ifadem başkadır.
Ey arifler, ey arifler benim nişan ve alametim başkadır.
Ey bülbüller, ey bülbüller, benim sesim hoştur,
Çünkü bizim güllerimiz başka bir bostandandır.
Ey şirin sözlü Husrev, ey gül gömlekli Yusuf,
Ey şeker yiyen tutî, bizim dilimiz bambaşkadır.
Ben onun aynıyla aşkını gördüğüm günden beri
Onun sevgisini canla seçtim.
Gizli ve aşikâr bizim görüşümüz başkadır.
Feleğin güneşi senin göklerindedir.
Âşıkların dünyaları aydınlatan güneşiyse başka bir göktedir.
Can mülkü gönlün iklimi, bu âlem de ten şehri oldu.
Ariflerin varlığı ve mekânı, başka bir mekânsızlık âlemindedir.
Rintler meyhane kapılarında, sufiler tekke köşelerinde,
Bizim saltanat tahtımızsa başka bir kapının eşiğindedir.
Ey Seyyid, sevgili bana hem dert hem dermandır.
Canım ona feda olsun, çünkü o başka âlemdendir.

Hikâye ederler ki: Seyyid'in huy ve ahlakı çok yüksekti. Bütün hâkimlerden, servet sahibi dünya ehlinden kendisine hediyeler ve yemekler gelirdi. O bunları kabul eder, yer ve sonrasında muhtaç olanlara verirdi.

Bir seferinde sultan-ı azam Şahruh Bahadır-ı Gurkân ona, “Ben işittim ki şüpheli lokmaları yemiyormuşsunuz. Bunun hikmeti nedir?” diye sordu. Seyyid de şu beyitle cevap verdi:

Eğer dünya baştan başa nimetlerle dolu bir sofra olsa

Tanrı eri yine helalden başka bir şey yemez.

Bu söz Şahruh’un hoşuna gitmedi. Onu imtihan etme amacıyla sofracısına emretti: “Git, bir âcizin elinden zorla bir kuzu al ve parasını verme; onu getir ve bir yemek yap.”

Sofracı aldığı emir gereğince şehrin dışına çıktı. İhtiyar bir kadının sırtında besili bir kuzu götürmekte olduğunu gördü ve hemen kadının sırtından kamçılayarak kuzuyu aldı. Mutfağa götürüp pişirdi ve ondan bir yemek yaptı.

Sultan da Seyyid’i yemeğe davet etti. Seyyid geldi ve sultanla birlikte o yemekten yedi. Sonrasında sultan, Seyyid’e, “Siz, ben helalden başka bir şey yemem, diye buyurmuştunuz. Halbuki bu kuzuyu benim emrimle ihtiyar bir kadından zorla aldılar” diyerek olayı olduğu gibi anlattı.

“Ey âlemin sultanı, bir kere incele. Belki bunda Tanrı’nın gizli bir hikmeti vardır” dedi Seyyid.

Bunun üzerine sultan emretti ve o ihtiyar kadını getirdiler. Bu kuzuyu nereye götürdüğünü ve nereden aldığını sordular.

“Ben bir dul kadınım. Bir sürü koyunum var, bana kocamdan mihr ve miras olarak kaldı. Bir oğlum vardır ve bu hafta ticaret için Serahs’a gitmişti. Onun hakkında hoşa gitmeyen haberler işittim. Şu anda Seyyid Nimetullah’ın Kirman’dan Herat’a geldiğini haber aldım. Ben de eğer oğlum selametle bana kavuşursa, Seyyid Nimetullah’a bir kuzu adadım. Bugün oğlum gelip kavuştu, ben de sevincimden kuzuyu sırtıma alıp şehre gitmek istiyordum. Oysa sizin sofracınız, kuzuyu zorla benden aldı. Ne kadar yalvardımsa da fayda etmedi” dedi ihtiyar kadın.

Şahruh bunu işitince Tanrı’nın, velilerin içini haram eşyadan koruduğunu anladı ve Seyyid’den özürler diledi. Artık bir daha onu imtihana kalkışmadı.

Şeyhin büyüklükleri meşhurdur. Meşrebi saftır. Büyükler onu vasıflandırmakla bitirememişlerdir. Oğlu Emir Halilullah onun hayırlı halefidir. Seyyid’in evlatları Kirman, Hint ve Fars taraflarında muhterem ve muteberdir. Seyyid’in müritleri ve dervişleriyse dünyanın her tarafında

seyahat etmektedirler. Onun tarikatı büyüklerce takdir olunur. Bütün müritleri tarikat eri ve iyi huylu insan olmaya çalışırlar, kimsenin ayıbını görmezler.

Seyyid 827 yılında ölmüştür. Tanrı rahmet eylesin ve fütuhatından bize nasip etsin. Şahruh Sultan zamanında ölmüş ve Kirman'a bağlı Mahan köyüne gömülmüştür. Onun türbesi ve hankahı büyükler ve fakirler tarafından ziyaret edilmektedir. Gönül açıcı revnaklı ve mamur bir makamdır.

Ömrü yetmiş beşi geçmiş olduğu halde Tanrı'nın emrine icabetle bu aldatma dünyasından sevinç âlemine göçtü; bahtiyar ve hayırlı kişilerin makamına ulaştı.

[ŞAHRUH BAHADIR BİN EMİR TİMUR-I GURKÂN]

Talihli hakan, doğuda ve batıda Tanrı'nın gölgesi Şahruh Bahadır-ı Gurkân, Tanrı'nın tevfikiyle başarı kazanmış ve onun yardımıyla uygun talihli bir devlete ermiş bir padişahtı. Halkın her tabakasına mensup insanlar için adaleti ve şefkati birdi. İnsanlar onun zamanında gördükleri rahat ve saadeti Âdem'den bugüne kadar hiçbir devirde görmemişlerdi. Güzel ahlakı ve şeriate son derece riayet etmesiyle bütün sultanlar arasında yükselmişti.

Onun devletinin bayrağı elli yıl dalgalandı. İslam memleketlerini mamur hale getirdi. Hoten ve Kaşgâr'dan Deşt-i Kıpçak ve Hint'e, Mâzenderân'dan Derbend ve Gürcü ülkesine, Fars'tan Basra ve Vâsıt'a kadar uzanan topraklar onun hükmü altındaydı. Azerbaycan'a ilk yürüyüşünde onun her zaman muzaffer olmuş ordusunda otuz bin deve vardı; artık diğer malları da bununla kıyas olunsun.

Tarihçiler ve özellikle Mevlana Fâzıl-ı Cerde (Tanrı rahmet etsin) diyor ki: Onun sarayında çocuklarından torunlarına, kavim ve kabilesine mensup olanlara dek, padişahlık tahtına layık olma ve kabiliyet kazanmış üç yüz şehzade toplanmıştı. Kesinlikle ümit olunur, hatta yakînen denilebilir ki, bu Cemşid devletli, Ferîdûn himmetli, Behrâm saldırışlı, büyük hanedanın bütün büyüklerinin mirasçısı olan bu padişah, geçmiş padişahların ulaştıkları devlet ve ikbalin birkaç misline ulaşsın.

Şahruh, Tanrı'ya yaptığı ibadet, gösterdiği taat, yaradılışının ve ahlakının temizliğiyle velilik mertebesine ulaşmıştır. Gelecekteki şeyleri ve olacak olayları önceden bilirdi. Birçok kerametini naklederler.

Mesela, bir seher vakti Rey şehrinde ibadetle meşguldü. Birdenbire, "Türkmen Kara Yusuf öldü" diye bağırdı. Bu tarihi kaydettiler ve hakikaten on gün sonra gelen haberde Kara Yusuf'un öldüğü bildirildi.

Kerametlerinden biri de şudur: Bu zayıf yazarın babası Sultan Şahruh'un yakın kullarındandı. Onun anlattığına göre: Bir yıl Tanrı'nın kudretiyle Horasan'da ve özellikle Herat'ta havalar olağanüstü kurak gitti. O dereceki, ta kışın başından bahara ve yaza kadar gökten bir damla yağmur düşmedi.

Gökler yeryüzüne karşı öyle cimrileşti ki

Ekinlerin ve ağaçların dudakları hiç ıslanmadı;

Eski çeşmeler kurudu ve yeryüzünde

Yetimlerin gözyaşlarından başka su kalmadı. [SA'DÎ, BOSTAN]

İslam padişahı ve dünyanın ululları halkın çektiği sıkıntıya karşı çaresizlik içinde kaldılar; yağmur yerine gözlerinden yaşlar akıttılar.

Bir gece ben, bir mazlum gibi yalvarma ellerimi, "Ey yardım isteyenlerin yardımcısı, bize yardım et" diye Tanrı'nın dergâhına açtım. Sabahleyin uyandım, oturuyordum. Birdenbire bir yağmur damlası pencereden içeri damladı ve bunun arkasından bir yağmur boşandı. Hemen secdeye kapandım ve acaba bu dergâhta bu ilk yağmur damlasını benden başka gören var mıdır? diye hatırımdan geçti.

Hemen sevinç içinde İslam padişahı Şahruh Bahadır-ı Gurkân'ın yanına gittim. Çadırın içine girdim. Yeri öpüp kulluk vazifesini yapmadan evvel bana şöyle sordu: "Ey Alâüddevle, ilk yağmur damlası düştüğünde ben uyanıktım. Sen de uyanık mıydın, yoksa uykuda mıydın?"

Bunu söylemesi üzerine hemen ağlayarak ayaklarına kapandım. Bu yufka yürekliliğimin sebebini sordu. Ben de olayı olduğu gibi anlattım. Bunun üzerine şu mısrayı okudu:

Bizim kulübemizden dergâha yol vardır. [MISRA]

Adalet ve Muhammed'in şeriatına riayetle hüküm süren bir padişahın Tanrı'nın rahmetine mazhar olacağı şüphesizdir. Bizim tevfikimiz ancak Tanrı'dandır. Sultan Şahruh'un bu tür menkıbeleri güneşten daha da meşhurdur, ama bu tezkire hepsinin yazılmasına uygun değildir.

Sultan Şahruh'un doğumu Semerkand'da 779 yılı Rebiyülevvelinin on dördüncü gününde olmuştur. Yetmiş bir yıl yaşamıştır. Babasının zamanında Horasan'da yedi yıl padişahlık etmiş; babasının ölümünden

sonra İran, Turan, Hint ve Türk memleketlerinde kırk üç yıl saltanat sürmüştür. 850 yılı Zilhiccesinde Rey'e bağlı olan Feşaverd'de bir nevruz gününde, kuşluk vakti Tanrı'nın rahmetine kavuşmuştur. Bu münasebetle azizlerden biri de şu kıtayı söylemiştir:

Padişahlık ormanında arslanlar gibi pençeler vuran Şahruh,

O kaza kudretli padişah ve İslamın sığınağı,

Zilhicce ayında cennette çadırını kurduğunda,

Bizden bütün âlemde tarih olarak kalan Şimşîr'dir, dedi.

Kadri ve kıymeti yüksek beş şehzade onun kutlu sulbünden gelmiştir. Bunların her biri saltanat denizinin incisi ve Tanrı'nın tüm lütuflarını nefslerinde toplayan insanlardır. Adları şöyledir: Mirza Uluğ Bey-i Gurkân, İbrahim, Baysungur, Suyurgatmış Bahadır, Muhammed Cûkî Mirza. Baruy ve Canoğlan adında padişahlık madeninin cevheri olan iki şehzadeyse daha beşikteyken ölmüştür. Yukarıda adı geçenlerden de yirmiye yakın şehzade dünyaya gelmiştir ki, her biri büyüklük çayırında sallanan birer selvi ve saltanat teninin canı gibidir. Onların yüzüne bakmaktan güneşin gözleri kararır, akl-ı küll onların salah ve kabiliyetlerini anlatmaya hayrandır.

Ama bu sonsuz dünya, kısa bir süre içinde bu muhterem padişahların canına kıymıştır. Kaleler açan, anlı şanlı o padişahlar bugün birer masal olmuştur. Büyüklük Tanrı'nındır. Ey basiret sahipleri ibret alın.

Hûşeng117 ve Cem'den tut, İsfendiyâr'a kadar

117 Hûşeng: İran rivayetlerinde ikinci İran hükümdarı; Keyumers'in torunu ve Siyamek'in oğlu. Yedi ülkede egemenlik kurup, yalnızca insanları değil, devleri de hükmü altına almıştır. Maden işletmeciliğini başlatan, ateşi keşfeden, tarımı geliştirip halkına ekmek pişirmeyi, tapınak, kale ve zindan yapmayı öğreten odur. Çok zeki ve bilgili olduğu rivayet edilir.

O kudret sahibi padişahlar ne oldular?

Şimdi onların yastığı toprak ve tuğla olmuştur.

Bu fani dünyada bahtiyar olan kişi,

İyilik tohumundan başka bir şey ekmemiş olandır. [ŞİİR]

Hikâye ederler ki: Şahruh Mirza son zamanda kardeşinin oğlu Sultan Muhammed bin Baysungur'a karşı Irak üzerine ordu sevketmiş ve Sultan Muhammed bozguna uğramıştı. Şahruh, Sultan Muhammed'e selam verdikleri için İsfahan'ın bütün seyyidlerini, büyüklerini ve âlimlerini kabahatli bulmuştu.

Hüseynî seyyidlerin en büyüklerinden olan Şah Alâeddin ve Kadı İmam'ın yanı sıra İsfahan âlimlerinin büyüklerinden Hâce [Sâinüddin] Efdalüddin Tereke'nin de Sâve şehrinde öldürülmelerini emretti. Güherşâd Begüm'ün ısrarıyla, bu masum insanları ağlata sızlata götürüp öldürdüler. Hâce [Sâinüddin] Efdalüddin Tereke'yi asacakları zamanda boynuna taktıkları ipin iki defa koptuğu görüldü. O biçare, "Bu cezanın acısı bizden bir anda gelip geçer, fakat Şahruh'a söyleyin, elli yıllık iyi adı kötülemesin" diye feryat etti.

Birçok büyük adam onları kurtarmak için çalıştı, ama fayda vermedi. Bu olay Şahruh'a uğursuz geldi. Seksen gün sonra o da öldü. Bazıları der ki: Öldürülen bu büyük adamlar hayatlarından ümitlerini kestiklerinde Şahruh ve Güherşâd Begüm için, "O bizim evlatlarımızı nasıl böyle bir mateme düşürdüyse, Tanrı da onun neslini kurutsun" diye beddua ettiler. O anda göklerin kapısı açıktı ve azizlerin duası kabul olundu, o yüce mertebeli padişahın da nesli kurudu. Saltanat asıl merkezine döndü.

Yarabbi saltanatı kıyamete kadar hak eden mirasçıda daim et. Şahruh'un nesli kesildiyse de ulu sahibkıranın çocukları ve torunları İran ve Turan'da hâlâ hüküm sürmektedir.

Gül gittiyse ne oldu, sen sağ ol,

Senin yanakların bize gülden yadigâr olarak kâfidir. [BEYİT]

Şahruh zamanında ortaya çıkan şeyhler, büyükler, âlimler ve şairler şunlardır: Âlimlerin ve muhakkiklerin sultanı, milletin ve dinin güneşi, Hâce Parsa diye tanınan, Muhammedü'l-Hâfıziyyü'l-Buharî (Tanrı ruhunu takdis etsin); Hâce Sâinüddin Tereke-i İsfahanî; Mevlana Hüseyin-i Harezmî; âlimlerin ve fazılların medar-ı iftiharı Şerefeddin Ali Yezdî; büyük şairlerden Şeyh Azerî, Baba Sevdaî, Mevlana Ali Şihâb, Emir Şahî-i Sebzvarî, Mevlana Kâtibî-i Turşîzî, Mevlana Nesîmî. Onların eserleri ve divanları dünyanın her tarafında meşhurdur.

Ama başkentte dört kişi daha vardı ki, yeryüzünde onların eşi yoktu: İlm-i edvar ve musikide Abdülkadir-i Meragî; şarkıcılık ve çalgıcılıkta Yusuf-ı Endicanî; mühendislik, mimarlık ve tarrâhlıkta [desen ustalığı, ressamlık] Üstat Kıvâmüddin, ressamlıkta Mevlana Halil-i Musavvir, ki bu hakikaten ikinci bir Mani'ydi. Tanrı mezarlarını nurlandırsın.

MUİNÎ-İ CÜVEYNÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Faziletli bilgili ve tarikat ehli bir kişiydi. Şeyhler şeyhi Sa'deddin Hamevî hanedanının müritlerindendi. Doğum yeri Cüveyn'e bağlı Endâde köyüdür. İlimde Fahreddin Halidî-i İsferâyînî'nin öğrencilerindendir. Fahreddin âlimler arasında Behiştî diye meşhurdur, Şerh-i Ferâiz ve bu gazel onundur:

Ben senin zülfünden perişan ve senin yerinde,

Seher rüzgârlarından daha çok avareyim.

Sabahlara kadar senin yolunda ve

Senin aşkınla gül gibi yakamı yırtmışım.

Yüreğimin kanlı gözyaşları içine batmışım.

Senin gülistanından koku almak için

Ömrüm boyunca saba rüzgârları gibi derbederim.

Ey güzel, diken ve çerçöp benzeri rakiplerle düşüp kalkma,

Çünkü senin cevr ve cefan yüzünden yakamı yırtmaktayım.

Senin ayrılık kılıcın bana tesir etmiyor,

Çünkü bu yüzden kendimden bile habersizim.

Yediğim cefa taşları yüzünden çocukların ortalarına alıp taşladıkları

Kuduz köpekten daha beter olmuşum. [GAZEL]

Nigâristan kitabı Muinî'nindir. Bunu Gülistan tarzında yazmıştır. Fakat Gülistan'a oranla daha basittir, yine de âlimane yazılmış, birçok nadir söz ve faydalı hikmet bu kitapta toplanmıştır.

Sultan Uluğ Bey Irak üzerine yürüdüğü esnada Bahrâbâd'da büyük adamları ziyaret etmiş, onlar da bu kitabı sultana hediye etmişlerdi. Sonra padişahın emriyle, oranın hattatları bu kitabı mükemmel ve yaldızlı bir şekilde yazdılar. Sultan daima bu kitabı okur ve çok beğenirdi.

Nigâristan Maveraünnehr'de pek meşhurdur, fakat Horasan'da nadirdir ve ele geçmez. Çok âlimane yazılmıştır. Aşağıdaki iki hikâye bu kitaptadır:

Şeyh Şiblî (Tanrı ruhunu takdis etsin) şu hikâyeyi anlatıyor: Hacca giderken bir gün Bağdat pazarından geçiyordum. Güzel yüzlü bir delikanlı gördüm. Başında kassabî bir sarık, sırtında keten bir esvap, ayağında Bağdat kibarları gibi altın sırmalı bir pabuç vardı. Sokakta olağanüstü bir edayla kırıta kırıta gidiyordu. Elinde bir elma vardı ve bir taraftan da onu kokluyordu.

O nereden geçse ve nerede dursa, onun yüzünün aksinden
Yerde lâl gibi bir renk peyda ediyordu.
Onun gül gibi yanaklarından,
Yerlere akikten sızmış gülsuyu damlaları akıyor sanırdım. [ŞİİR]

Ertesi gün bizim kafilemiz Mekke'ye doğru yola çıktı. Onu da hacılar arasında gördüm. Ayağında cevherlerle süslenmiş bir pabuç, başında Mısrî bir sarık vardı. Üzerine gül serpmişti, kokular içindeydi. Bu haliyle gülistana ya da evinden pazara giden bir insana benziyordu. "Bu delikanlının hâl ve tavrında bir sır var. Ya nazı çekilecek bir maşuk ya da niyazdan naz menziline sevkedilen bir âşıktır" dedim kendi kendime. Sonra düşündüm ve "Bu acaba hacca mı gidiyor, yoksa başka bir yol mu tutmuş" diye tereddüt ettim.

"Ey delikanlı! Nereye gideceksin?" diye sordum ona.

"Eve" diye cevap verdi.

"Hangi eve?" diye sordum.

"Ben de herkesi idare eden, işinden gücünden ayıran o eve gidiyorum. Bakayım bu avareler kime gidiyor. Orada kimi görecekler? O harmandan nasıl bir başak toplayacaklar? Onu anlamak istiyorum" dedi.

"Bu nasıl yol hazırlığıdır? Bu kıyafetle bu yola çıkılır mı? Yoksa senin bu çöllerin güçlüğünden haberin yok mu?" diye sordum.

Derhal şu şiiri okudu:

Sevgili bizim avare olmamızı istiyor,
Hacca gitmek bir bahanedir.

"Ey nazlı genç! Bu iş böyle tenperverlikle olmaz" dedim.

Bunun üzerine şunu okudu:

Ben kendi seçimimle onun arkasından gitmiyorum;
O, amberli iki yay gibi kaşıyla beni sürükleye sürükleye çekip götürüyor.
Ey Şiblî, beni böyle yaptılar, mazur gör.
Bostan ve gülistanın ziyneti olan her gül fidanı
Bülbül pazarının kesada uğramasını istemez.
Maşuk, âşıklardan bi-niyazdır.
Bununla beraber onun gözü âşıkların niyazıyla ışıldar. [KITA]

"Bu elindeki elmayı niçin kokluyorsun?" diye sordum.

“Öldürücü ve belalar yağdırıcı çöllerin zehirli rüzgârlarından beni kurtarsın diye! Çünkü ben yaz çimenliğindeki güllerin yapraklarını koklamaya alışmışım; gönül kapan güzellerin hareminde uyumuşum. Sevgililerin alçakgönüllülüklerinin havasıyla açılmışım” dedi.

“Gel, beraber arkadaşlık edelim” teklifinde bulundum.

“Kesinlikle olmaz, çünkü sen bir dervişsin; bense şarap içen bir sarhoş! Ben meyhane müdavimlerindenim, sen bir münacat pirisin. Ben dün adam akıllı kafayı çektim, hâlâ başımda onun sersemliğinin eseri var” diye cevap verdi.

Bunun üzerine onu bırakıp geçtim gittim, delikanlıyla meşgul olmadım ve yüzünü bir daha görmedim.

Nihayet Mekke’ye geldik. Bir gün hava çok sıcaktı ve bu delikanlıyı oluğun altında uyurken gördüm. Yüzü sapsarıydı, zayıflamış, beti benzi uçmuş, hasta ve sefil bir haldeydi. Ne başında sarık vardı, ne ayağında pabuç; yalnız elinde o elmayı tutuyor, aralıksız kokluyor ve bu beyti okuyordu:

Aşk yılanı benim ciğerimi ısırdı, ama bunun devası için

Ne bir dua var ne de dua okuyan. [BEYİT]

Onunla fazla meşgul olmayıp geçip gitmek istedim, fakat eteğimden yakaladı ve “Ey Şiblî, beni tanıdın mı?” diye sordu.

“Ne oldu da bu hale geldin, bunu bana anlat” dedim.

Feryat ve figan etti. “Bu yola maşuklukla getiriyorlar, sonra da âşıklığa müptela ediyorlar” dedi.

“Bu, o gördüğüm elma mıdır?” diye sordum.

“Ah, başıma gelen belalar hep bu elmanın yüzünden geldi. Ey Şiblî, gördün mü bana ne yaptılar, beni nasıl kahırla ayaklar altına aldılar? Önce bana ‘Sen maşuksun, korkma’ dediler. Beni imtihan çöllerine attıktan sonra ‘Sen âşıksın’ dediler. Arafat’a eriştiğimde ‘Sen çocuksun’ dediler. Vâsıt’a geldiğimde ‘Sen ikisinin ortasındasın’, eve geldiğimdeyse ‘Sen bu haremin mahremi değilsin, bu kapının halkasısın’ diye bağırdılar. Bu topluluk içinde feryat halkasına yapışıp ‘Ey benim matlûbum’ diye bağırdım, ama ‘Ey mahbup geri dön’ cevabı geldi. Arada hiçbir şey olmaması düşüncesiyle yandım ve evde başkasının olduğunu anlamakla kaldım. Ey Şiblî, bugün çok biçare ve âcizim. Naz ve naziklikten bezginim. Bilmiyorum, seven miyim yoksa sevilen mi, talip miyim, matlup mu; hacılar zümresinden

miyim yoksa başkalarına muhtaç mı? Bu düşünceyle yandım ve bu kaygıyla eridim. Hasta değilim, fakat bu düşüncenin hastalığını çekmekteyim” dedi cevap olarak.

Bu delikanlının acınmasına yüreğim yanarak “Gel, seni arkadaşlarının yanına götüreyim ve bu şaşkınlıktan kurtarayım” dedim.

“Ey Şiblî, beni bu şaşkınlık içinde bırak, benim içimde söyleyemeyeceğim bir sır var. Ben bu düşünceden zevk duyuyorum” dedi delikanlı.

Artık onunla fazla meşgul olmadım, geçtim gittim. Mescid-i Haram civarında ibadetle uğraşıyordum. Sabahleyin veda etmek niyetindeydim. Baktım ki o hasta gencin ölüsünü omuzlarına almış, gömmeye götürüyorlar. Mahremlerinden birine sorup, onun hakkında bilgi edinmek istedim. O da cevaben şu şiiri okudu:

Aşkın âdetlerindendir: Kulları önce

Güzellikle ve yumuşakça hükmü altına alıp esir eder,

Sonra da, hacıların bayram gününü kurbanla kutlayışı gibi

O âşıkları öldürerek meclisine revnak verir.

Âşıklar, maşukları uğruna ölmüşlerdir,

Ölülerden ses gelmez. [BEYİT]

Nigâristan’dan ikinci hikâye:

Mecnun ile Leyla’nın maceraları dillere düştüğünde Abbasi halifelerinden biri Leyla’yı görmek istedi. Onu getirtip bir odaya oturttu. Sonra Mecnun’u çağırdı ve dedi ki: “Gözü gören bir adam nasıl böyle çirkin bir yüze gönül verir. Eğer istersen sana haremimden periden daha güzel, ay gibi bir cariye vereyim.”

“Sen ondan önce bana Leyla’dan gayrisini güzel gören bir göz ver” dedi Mecnun.

“Eğer Leyla’dan daha güzelini görsen, istemezsin” dedi halife.

“Ben ondan başkasını görmüyorum” cevabını verdi Mecnun.

Sevgilinin yüzünü gördükten sonra

Aya ve güneşe bakan göz kan olsun. [BEYİT]

“Leyla’nın sana karşı durumu nasıldır biliyor musun?” diye sordu Halife.

“Onun durumunun iyi veya kötü olması beni ilgilendirmez. Ben yalnız şunu biliyorum: O, benim halime bakmadan, onun aşkına kapılmamış ve

cefasına tutulmamıştım” dedi Mecnun.

Eğer kullarına iltifat edişi ve lütufkârlığı olmasaydı,
Ben nerde, onun aşkına tutulmak nerde? [BEYİT]

“İster misin, Leyla’nın hısım ve akrabasını buraya getireyim, onlar hazır olduğundaysa Leyla’yı seninle nikâhlayalım” diye teklifte bulundu halife.

“Ben aşkımı tabiatın kiriyle bulaştırmak istemem. O temiz aşk erbabının mezhebince bana helaldir. Arada bir vasıtaya başvurmaya lüzum yoktur” dedi Mecnun.

“Leyla’yı görmek ister misin?” diye sordu Halife.

Mecnun onu nerede görebileceğini bilmek istedi.

“İşte şu odada” dedi Halife.

Sonra kölelerden biri onun elini tutup Leyla’nın bulunduğu odanın kapısına götürdü. Mecnun Leyla’nın odada olduğunu duyunca hemen gözlerini bir bezle kapattı.

“Ey divane, gözlerini kapatma, tam tersine mümkünse bugün yüz tane göz daha al da, onun güzelliğini doya doya göresin. Halbuki sen gözlerini kapıyorsun” dedi köle.

“Onu uzaktan görmek bana yeter” cevabını verdi Mecnun.

Sevgilinin yüzü benim gözümle görmeye layık değildir.
Onu yine onun gözüyle seyretmek lazımdır. [BEYİT]

Halifeye haber gönderdiler ve Mecnun’un Leyla’yı görmek istemediğini söylediler. Halife Mecnun’u çağırdı ve ona, “Bu, dostlardan uzak, özel bir meclisti. Perdeler kalkmış, aşk ve şevk yükselmiş bir haldeyken, niçin sevgilinin yüzünün temasından yararlanmadın?” diye sordu.

“Aşk gayreti, sevgilinin yüzünün aşkın gözüyle zedelenmesini istemedi” diyen Mecnun, şu beyti okuyup ağlaya ağlaya sahraların yolunu tuttu.

Leyla’dan başkalarına baktığım gözleri,
Yaşlarla yıkamadan Leyla’nın yüzüne mi bakayım?” [BEYİT]

Sabah rüzgârlarının senin yolundan geçmesi için
Güneşin yolunu tutmak, onun doğmasını engellemek isterim.
Karanlık gecede, hayalimde senin aya benzeyen
Yüzünü görmek için gözlerimi kapıyorum. [KITA]

Arif ve Hayırlı Kişilerin Makbulü, Milletin ve Dinin Safisi

ŞEYH KASIM-I ENVAR

(Tanrı aziz ruhunu takdis etsin)

Hakikat denizinin incisi, tarikat çöllerinin seyyahı, lâhut [ilahi âlem] göğünün doğanı, mülk ve melekût âleminin arif ve âlimidir. Onun çok bereketli düşünme gücü, hakikatler hazinelerinin anahtarı ve mucize benzeri muteber sözleri, remizler ve hakikatler hazinesidir.

Bu seyyidler ulusu aslen Azerbaycanlıdır, doğduğu ve yetiştiği yerse Tebriz'in Surhab vilayetidir. Oranın seyyidlerinin büyüklerinden ve eşrafındandı. Gençliğinde şeyhlerin şeyhi Sadreddin-i Erdebilî'nin (Tanrı ruhunu takdis etsin) müridi olmuştu ve bu büyük adamın terbiyesi altında tarikat sülûkunu tamamladı. Tasavvuf riyazetlerinde bulundu ve terbiye olup kemale erdi.

Ondan sonra şeyhinin izniyle Geylan'a gitti ve bir süre orada yaşadı. Talep çöllerinin susuzlarını irfan suyuyla kandırdı. Nihayet faziletinin ve kemalinin şöhreti âlemin her tarafına yayıldı. Oradan kalkıp Horasan'a gitti ve bir süre Nişabur'da kaldı. Horasan'ın zâhiri ilim âlimleri şeyhe hücumlar ve itirazlarda bulundular. Bunun üzerine oradan da hicret edip dârü's-saltanat olan Herat'a geldi.

Herat ahalisi kendisine çok hürmet etti; hakkında itikat besledi. Şeyh çok cazibeli bir adamdı. Kendisinin aleyhinde bulunan, veliliğini inkâr eden bir kişi onun yanına varsa, derhal iman eder ve ona kapılırdı. Herat payitahtının büyükleri ve mirzadeleri hep onun müridi oldular. Bu yüzden de birtakım garez sahipleri Sultan Şahruh'un huzurunda onun aleyhinde sözler söylediler: "Bu seyyidin şehirde bulunması doğru değildir. Birçok genç onun müridi olmuştur. Tanrı göstermesin, günün birinde bundan fesat çıkması mümkündür" dediler.

Padişahın verdiği emri seyyide tebliğ ettiler, ama o buna hiç aldırmadı: "Padişah ne hakla, hangi suç sebebiyle beni Müslümanların memleketinden çıkarmak istiyor?" diyerek gitmedi.

En sonunda onu zorla şehirden çıkarmaya karar verdiler; ama hiç kimse bu işi üstüne almaya cesaret edemedi.

"Ben seyyidle görüşür, onu yumuşaklıkla yola getiririm. Şiddet göstermeye hiç lüzum kalmaz" dedi sultanzade-i sait Baysungur.

Böylece kalkıp seyyidin ziyaretine gitti ve onunla güzel güzel konuştu. Bir sebeple seyyidin şehirden çıkması gerektiğini söyledi.

“Senin baban bir Müslüman padişahıdır. Beni hangi delile istinaden şehirden dışarıya çıkarıyor?” diye sordu seyyid.

“Ey Şeyh, siz niçin kendi sözünüze uygun davranmıyorsunuz?” dedi bunun üzerine Baysungur.

“O söz hangisidir?” diye sordu şeyh.

Baysungur da onun şu beytini okudu:

Ey Kasım, sözü kısa et, kalk yola çık.
Şekeri tutînin ve leşi de leş kargasının önüne at. [BEYİT]

Emir Kasım şehzadenin buluşunu çok beğendi, dualar etti. Hemen bir eşek hazırladılar ve ileri gelen kimseler de yol hazırlığına yardımlarda bulundu. Böylece şeyh Belh ve Semerkand tarafına gitmek üzere yola çıktı. Bir süre oralarda halkın her tabakasının başvuru makamı oldu ve sonra tekrar dârü’s-saltanat Herat’a döndü. Bir süre de Herat’da yaşadı. Memleketin büyükleri, seyyidleri, âlimleri daima sohbetinde bulunur, ondan istifade eder ve hizmetine hazır olurlardı.

Seyyid hazretlerinin muvahhidane şiirleri, arifane mesnevileri vardır. Şu gazel onundur:

Kerem ufkundan saadet sabahı doğdu.
Mecazlar mahvoldu, hakikat padişahı çıkıp geldi.
Celal ve azamet hücumları can âlemini tuttu.
Aşk sultanının şiddeti yine bayrağını açtı.
Onun gamının pençesi yüreğime vuruyor.
Onun her bir teli Hablü’l-verîd’in [atardamar] manasını açıklıyor.
Can sakisi murat kadehiyle şarap veriyor.
Gönül mutribi de “daha var mı?” narasını atıyor.
Tanrı’yı aramak yolunda bütün zerrelere canı gönülden
Mürit olmayan kişi vahdet yolunu bulamaz.
Ancak bütün cihan halkının rezilliğinin yükünü çeken,
Diri kalpli yârin vuslat haremine yol bulabilir.
Kasım “lâ” kılıcıyla bütün âlemden kesildiği için,
Birdenbire Tanrı’sına kavuşuverir.

Seyyid hayatının son zamanında büyümüş olduğu vatanına gitmek üzere Herat’tan çıktı. Yaşı hayli ilerlemişti; bu yüzden bir tahtırevan118 içinde götürdüler.

118 Tahtırevan: Genelde iki katır (veya dört kişinin) çektiği bir ulaşım aracı.

Câm vilayetine geldiğinde Harcird denilen yere indi. Hava çok sıcak olduğu için bu köyün ağalarından birinin bağına sığındı. Buranın havası seyyidin mizacına çok uygun geldi ve birkaç gün bu bağda kaldı. Sonra bağın meyvelerini sahibinden satın aldı ve yazı o güzel yerde geçirdi.

Seyyidin sohbetinde bulunan bazı büyük adamlar orada kalmasını ve havasından hoşlanmasını ganimet bilerek bağı sahibinden seyyid için satın aldılar. Seyyid bağda ufak bir ev yaptırdı ve artık orada kalmayı, gitmeye tercih etti.

Seyyid, şeyhülislam Ahmed-i Câmî'nin ruhaniyetinden (Tanrı ruhunu takdis etsin) daima feyz alırdı. Seyyid bu mesneviyi ulu Tanrı'nın sevgilisi olan bu kişi hakkında söylemiştir:

Günahkârların bahçesi,
Denizler içen deryanın timsahı olan Ahmed-i Câm,
Aylar ve Ülker yıldızlarıyla dolu gök, gül ve nesrinle dolu bostandır.
Tanrı onun dostlarına rahmet ve düşmanlarına lanet etsin.
Tanrı'ya düşman olan onun bütün velilerine düşmandır.

Seyyid hazretleri 835 yılında Harcird'de ölmüştür ve mezarı da hayatının son günlerini geçirdiği bağdadır. Tanrı ona ve bütün dostlarına rahmet etsin.

Babadan ve dededen Horasan seyyidlerinin büyüklerinden ve Seyyid Kasım'ın en çok teveccühüne mazhar olanlardan, ilim ve irfan âşığı, seyyidlerin ve takva ehlinin sultanı, Emir-i Seyyid Nâsırü'l-mille ve'd-din Kureyşî el-Hüseynî (Tanrı kabrini nur etsin), Seyyid Kasım'ın mezarını muhteşem ve muazzam bir hale getirmek için çok çalışmıştır.

Bugünse fazıl, sağlam, başarılı, âlimlerin yardımcısı, fazılların başvurduğu, velilerin muhtarı, fakirlerin ve zayıfların sığınağı olan,

Eğer onun alayları sayıya gelseydi
Cezr-i azam için sağırlık ve dilsizlik ayıp olmazdı.
Anadan doğma kör bile olsa, onun alnındaki,
Âlemi süsleyen büyüklük alametini görürdü.
Onun ahaliyi koruyan kapısının eşiğine sığınan keklik,
Göklerin kartallarına ferman verir.
Onun belagat ve fesahat sakisi, şarap dağıtmaya başladığında

Akıl kulağına “Kana kana iç” diye seslenir.
Bu tarzda, söylenmiş sözün adı nedir bilmem.
Ben buna ne peygamberlik, ne de şairlik diyebilirim. [KITA]

Tanrı lütuflarının hazinesi ve onun sonsuz nurlarının indiği yer olan, Nizâmü’l-mille ve’d-din Ali-Şîr (Tanrı büyüklüğünü daim ve devletini iki misli yapsın), Seyyid Kasım’ın mezarını onarmak isteyerek üzerine bir bina kurdurmuştur, ki gökler bu güzelliğin bir eşini görmemişlerdir. Ümit ederiz ki bu bina kısa süre içinde bahtiyar insanların emelleri gibi tamamlansın ve gönül ehlinin yüce nimetleri gibi yükselsin. Genç ve ihtiyar bütün ahalinin dili, bu mürüvvet sahibi hazret hakkında daima şu rubaiyi terennüm etmektedir:

Bu yolda malını harcayan ve telef eden
İnsanlara cehennem ateşi zarar vermez.
Hayırlı bir evladın iyi olduğunu söylerler.
Fakat böyle bir hayır, hayırlı evlattan daha hayırlıdır. [RUBAİ]

Rivayet ederler ki: Seyyid Kasım sülûkunun başlarında çok riyazetler ve müşahedelerde bulundu. Kazvîn mescidinde itikâfa girdi. Cemaat dağıldıktan sonra elbiseleriyle kendisini asardı; o kadar çok zikir yapardı ki mübarek ayakları şişerdi. Bir süre hastalandı ve hacamatçı birkaç defa baldırlarından kan aldı. Yaşlılığında bunun eseri vücudunda görünürdü.

Derler ki: Seyyid Kasım hazretleri ömrünün sonlarında refah içinde yaşadı, şişmanladı ve yüzü kızardı. Büyüklerden biri ona “Âşıklığın nişanı nedir?” diye sordu.

“Zayıflık ve sarılık” dedi seyyid.

“O halde sizde bunun aksi var” dedi o adam.

“Ey kardeş, biz vaktiyle âşıktık, şimdi maşukuz. Eskiden sevendik, şimdi sevilen olduk” cevabını verdi seyyid ve şu beyiti okudu:

Bu kuyu gibi evde bir dilenciydim, şimdi padişah oldum.
Padişaha bir saray lazımdır. [BEYİT]

[BAYSUNGUR BİN ŞAHRUH]

Şehzade Baysungur 802 yılında dünyaya gelmiştir. Devleti ve ikbalinin yanı sıra çok güzel bir gençti. Hüner sahibi olma ve hüner sahiplerini korumasıyla dünyada meşhur oldu. Yazı ve şiir onun zamanında çok parladı

ve güzelleşti. Onun bu şöhretini işiten etraftaki âlimler ve şairler kalkıp huzuruna geldiler. Onun kütüphanesinde kırk tane hattat ve kâtibin çalıştığını söylerler, Câfer-i Tebrizî de bu kâtiplerin başıydı.

Baysungur hüner sahiplerine çok riayet eder ve şairleri severdi. İyi yaşamaya düşkündü, yanında zarif ve edip nedimler bulundururdu. Sultan Perviz'den[119] sonra dünya padişahları arasında Baysungur kadar içkiye ve iyi yaşamaya düşkün padişah gelmemiştir. Türkçe ve Farsça güzel şiirler söyler ve şiirden anlardı. Altı türlü yazı yazmasını bilirdi. Bu tahallüs beyti Baysungur'undur:

119 Perviz: "Üstün, galip, muzaffer" anlamına gelen bu sözcük Sasani hükümdarlarından II. Husrev'in lakabıdır. Bu padişah daha çok en sonunda evleneceği Şirin'e olan aşkıyla ve onu elde etmek için Ferhad'ı dağları delmek gibi imkânsız bir işe sürmesiyle bilinir.

Baysungur senin mahallenin dilencisi oldu.
Güzeller mahallesinin dilencisi padişahtır.

Hikâye ederler ki: Sultan Baysungur zamanında yetişen Yusuf-ı Endicanî'nin şarkıcılık ve çalgıcılıkta yedi iklimde eşi yoktu. Onun davudi sesi insanın yüreğini parça parça eder, Husrevânî ahengi hasta yüreklerin yaralarına tuz ekerdi. Sultan İbrahim bin Şahruh kaç defa Tebriz'den kardeşi Baysungur'a yazarak, onu yanına göndermesini isteyip çok ricalarda bulundu, hatta bunun için yüz bin dinar gönderdi. Sultan Baysungur cevap olarak şu beyti yazdı:

Biz Yusuf'umuzu satmayız.
Sen kararmış gümüş paranı sakla. [BEYİT]

Baysungur Bahadır ve İbrahim Sultan arasında birçok latife ve yazışma gerçekleşmiştir; bu tezkirede hepsinden bahsetmek uzun sürer.

Bu gaddar dehr, gençlik çağında ona kıydı. Kaza ve kader melekleri onu gençliğine bağışlamadılar. Bir gece çok şarap içmişti ve bu yüzden ağır bir uykuya daldı. Herat ahalisi onun ölümünün bir kalp krizi sonucunda olduğunu söyler.

Ölümün tuhaf bir uyku olduğu söylenir; işte o ağır uyku bastırdı bizi
Şahzade mahşer sabahında kalkmak üzere toprağa düştü.
Ümit olunur ki Tanrı'nın rahmeti taksiratını affeder. [BEYİT]

Baysungur'un bu korkunç ölümü 837 yılında Herat'ta, Bağ-ı Seyyid'de oldu. Ömrü otuz beş yıldı.

Onun zamanında yaşayan şairler şunlardır: Baba Sevdaî, Yusuf-ı Emirî, Emir Şahî-i Sebzvarî, Kâtibî-i Turşîzî, Emir Yemînüddin-i Nezlâbâdî (Tanrı cümlesine rahmet etsin).

Şahruh Sultan zamanında Baysungur'un malları ve bağışladığı altı yüz kepekî tümendi. Bunlar Esterâbâd, Cürcan, Dehistan, Tûs, Ebîverd, Nesâ, Habûşan, Simnan, Irak'tan Kaşan, Fars'tan Şebankâre vilayetlerindendi.

Şairler Sultan Baysungur hakkında mersiyeler söylemişlerdir ve bunların arasında, Emir Şahî'nin söylediği bir rubai hepsinden üstündür:

Dehr senin mateminle çok ağlayıp sızladı; lale gözlerinin yaşlı kanlarını
Eteklerine döktü;gül erguvan rengindeki esvabını yırttı.
Kumru boynuna siyah keçe bağladı. Visal'in sad'ına bir nokta koyarsan
Baysungur Han'ın vefat tarihi çıkar. [RUBAİ]

Bu mersiye münasebetiyle şu hikâye hatırıma geldi: Sultan Sencer bir gün şairleri başına topladı ve şöyle dedi: "Ben öldükten sonra hakkımda nasıl bir mersiye söyleyeceksiniz. Bunu ben yaşarken söyleyin de hangisinin daha güzel olduğunu bileyim ve caizenizi vereyim; ben öldükten sonra elbette layık olduğunuz caizeyi alamazsınız" dedi. Şairler birçok mersiyeler söylediler; fakat biri şu kıtayı sultanın yanında okudu ve çok beğenildi:

Ben demiyorum ki Sencer ölmüştür.
Bu dünyada adaletli bir padişah nasıl ölür?
O dünyayı baştan başa fethetmişti.
Şimdi de ahreti ele geçirmek için gitti. [KITA]

Eşi Olmayan
BİSÂTÎ-İ SEMERKANDÎ

Güzel söyleyen şairlerdendir. Gazelleri pek incedir. Sultan Halil Bahadır bin Mirânşah-ı Gurkân zamanında Semerkand'da ortaya çıkmıştır. Kendisinin hasırcı olduğunu, yani hasır örmekle uğraştığını söylerler. İlk başlarda Hasırî mahlasını kullanırdı. Hâce İsmet-i Buharî ondaki zihin kabiliyetini görerek dedi ki: "Hasırî büyüklerin bisatında [minderinde] yer almaya layıktır. Onun için senin Bisâtî mahlasını kullanman evladır."

Bisâtî, Hâce İsmet'e çok hürmet gösterirdi ve Şeyh Kemâl-i Hocendî'nin aleyhindeydi. Hocendî'nin:

Onun perişan zülfünün ucu gece yolcularının alametini taşıyor. İşte,
Eteğinin altındaki çerağ, onun gece yolcusu olduğuna parlak bir delildir.

matlalı gazeline bir nazire yazdı; ki aşağıdaki beyit o gazeldendir:

Ey Kemâl, Bisâtî'nin o inci gibi nazmını hakir görme.
Çünkü onu Selmân gözyaşlarıyla göz bebeği gibi beslemiştir.

Şu gazel Bisâtî'nindir:

Eşini görmediğim "sad" gözlü güzelin
"Mim" gibi olan ağzından ara sıra hayat suyu damlıyor.
Ey fıstık ağızlı güzel, senin şeker dudaklarının etrafında
Nebat çıkalı ben talihsizliğime yandım.
Gözlerimden Fırat gibi gözyaşları döktüğüm halde
Ayrılık Kerbelasında dudaklarım susuz olarak ölmem tuhaftır.
Onun ağzından güzellik zekâtı istedim,
"Sus ey dilenci, hiçten zekât olur mu?" dedi.
O peri yanaklı, Bisâtî'ye paylayarak sordu ki:
"Sen bu oyunu bırak, mat olmaktan korkmuyor musun?"

Rivayet ederler ki bir gece şarkıcılar Sultan Halil'in meclisinde Bisâtî'nin şiirlerinden bir matla okudular. Bu, Halil'in hoşuna gitti. Bir adam gönderip Bisâtî'yi getirtti ve ona takdirlerde bulunduktan sonra bin dinar verdi. Anılan matla şöyledir:

Gönül bir şişedir; senin gözlerin onu köşeden köşeye götürüyor.
Korkarım bu sarhoşlar onu kırmasınlar.

İnsaf edilirse şehzade, Emir Timur'un hazinesine sahip oluşu ve cömertliğiyle karşılaştırılırsa, bu matla için az vermiştir.

[HALİL BAHADIR BİN MİRÂNŞAH-I GURKÂN]

Sultanzade Halilullah, Semerkand tahtına Emir Timur'un vefatından sonra oturmuştur. Çok yakışıklı, iyi ahlaklı, cömert, zarif bir şehzadeydi. Tahta geçtiğinde Emir Timur'un saltanatı boyunca İran ve Turan memleketlerinin haracından topladığı servetle dolu hazineyi açtı. Altın, gümüş ve cevherleri ahaliye ve askerlere nisan yağmuru, Bedahşan'ın lâl madeni ve Umman

Denizi gibi dağıttı. Fazıllar onun zamanında çok lütuf gördüler ve hâl diliyle şu şiiri terennüm ettiler:

Senin cömertlik elin, malı ve serveti
Yerlere ve ayaklar altına öyle çok dökmüştür ki
Kimse altını topraktan ayırt edemez hale gelmiştir.

Sultan Halil, Emir Timur'un parlak kılıcıyla topladığı serveti bağışladığı Semerkand payitahtında ve Maveraünnehr'de dört yıl saltanat sürdü. Sonunda Hudâdad-ı Hüseynî, Hudâdad-ı Cete, Berdi-Bey ve diğer emirler ayaklandılar.

Bunun da sebebi şuydu: Sultan Halil, Emir Hacı Seyfeddin'in karılarından olan Şâd-Melik Ağa'yı sevdi ve nikâhı altına aldı. Derken bu kadın hükümet işlerine karışmaya başladı ve buna tahammül edemeyen emirler isyan ettiler. 811 yılında Halil'i yakalayıp altın zincirlerle bağladılar ve Şahruhiyye Kalesi'ne hapsettiler, Şâd-Melik Ağa'nın da kulaklarını ve burnunu kestiler. Sonra da bu baş kaldıran emirler bağımsız olarak Semerkand'da hüküm sürmeye başladılar.

Şahzade Halil hapiste bu ayrılıktan dolayı çok üzüldü ve şu rubaiyi söyledi:

Dün insanın gönlünü nurlandıran bir vuslat
Bugün âlemi yakan bir ayrılık.
Yazık ki zaman, ömür defterine
Bir gün vuslatı, diğer gün de bu ayrılığı yazmış.

Bu nankör emirlerin memleketi istilası ve Şehzade Halil'in bağlanıp hapse atılması Sultan Şahruh'un mübarek kulağına eriştiğinde, büyük bir ordu hazırlayarak Herat'tan kalktı ve Semerkand üzerine yürüdü. Şahruh'un yüzünde zafer taşıyan ordusu Ceyhun'u geçtiğinde, o aşağılık herifler kendilerinde dayanacak kuvvet bulamadılar. Semerkand tahtını bırakıp Türkistan tarafına kaçtılar, Semerkand civarında yaşayan ahalinin malını mülkünü ve hayvanlarını yağmaladılar.

Hikâye ederler ki: Şahruh Semerkand tahtına oturduğunda Semerkand'ın Göksaray ve İçkale'sinde yeraltına saklanmış olan Timur'un hazinesini görmek istedi. Oraya vardığında hazineyi sersemlerin akılları ve cahillerin ilimsiz yürekleri gibi tamtakır buldu. O esnada Şahruh Mirza'nın asasının ucu aniden bir demir paraya dokundu. Eğilip o parayı aldı cebine koydu.

Yanındakilere, “Babamızın mirasından ve hazinesinden bizim hissemize düşen ancak bu oldu” diyerek boş hazineden çıktı.

Padişahzade Halil’in zincirler içinde hapisteyken şu şiiri yazıp amcası Şahruh Mirza’ya gönderdiğini söylerler:

Ey hediyeler veren ve emelleri gerçekleştiren Tanrı,
Bizim artık ayrılığa daha fazla tahammülümüz kalmadı.
Talihsizlik “merhaba” diyerek gelip bize komşu olurken,
Talih de “hayırlı vakitler olsun” diyerek geçip gitti.
Dostlarımın diyarından gelen o hoş rüzgârların
Kokularına canım feda olsun.
İster gamlı isterse neşeli olsun,
Mademki ikisinin de bu devrden geçip gitmesi kararlaştırılmıştır,
O halde ne onun mihnetinden gamlan,
Ne de kötü bir talihe mazhar olduğun için sevin.
Kâvus, bu dünyanın yüreğinde bıraktığı yarayı nasıl unuttu?
Keykubâd kara talihine ne zaman sevindi.
Ey Halil, şimdi ayrılığın şeşderinde120 bulunuyorsun.

120 Şeşder: Satranç oyununda kapalı bir hâne.

Fakat günün birinde herkesle bir türlü oynayan felek
Seni azatlığa kavuşturacaktır.
Adil Tanrı beni birtakım alçakların elinde esir etti.
Adalet sahibi Tanrı’nın elinden halka şikâyette bulunmak küfürdür.

Şahruh, Şehzade Halil’in eseri olan bu gazeli okuduğunda ağladı ve onu bu hale getirenleri kahretmek için elinden geldiğince uğraştı. Kendi emirlerinin büyüklerinden olan Şah Melik’i onlardan intikam almaya memur etti. Hudâdad-ı Cete ve Hudâdad-ı Hüseynî’yi öldürttü, böylece Maveraünnehr memleketlerini eline geçirdi.

Sultan Halil esaretten kurtuldu ve teşekkür için gidip amcasının ayaklarını öperek şereflendi. Şahruh Mirza da amcalık şerefini yerine getirdi. Onu alıp beraberinde götürdü ve Ceyhun nehrini geçtiler. Semerkand’ın mülkünü ve saltanatını kendi hayırlı halefi Uluğ Bey Mirza’ya verdi ve Şah Melik’i de bu şehzadenin maiyetinde o memleketlerin idaresine memur etti. Bu olay 811 yılında oldu.

Şahruh, Sultan Halil’i Herat’a götürdükten sonra Rey, Kum, Hemedan ve Dinever vilayetlerini, Bağdat sınırlarına kadar ona bıraktı ve bir nakkarehâne verdi. Birtakım büyük emirleri de onu uğurlamakla görevlendirerek yola koydu. Bunlar da birkaç merhale onunla beraber gittiler.

Sultan Halil bu memleketlerde amcasının vekili olarak iki buçuk yıl hüküm sürdü ve 814 yılında Rey’de Tanrı’nın rahmetine kavuştu. Ömrü yirmi sekiz yıldı ve öleceği zaman şu beyti okumuştu:

Ben cahillik edip kimse bizim yayımızı çekemez derdim.
Ölüm geldi ve bizim yayımızı çekti.

Fazılların Önde Gideni

HÂCE İSMETULLAH-I BUHARÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Büyük bir adamın oğlu ve fazilet sahibi bir kişiydi. Soyu Câfer bin Ebû Tâlib’e (Tanrı ondan razı olsun) ulaşır. Hâce İsmet’in babası ve büyükbabaları Buhara’nın ulularındandı ve babası Hâce Mes’ud Buhara’nın ileri gelenlerindendi.

Hâce İsmet birçok fazileti ve asaletinin yanı sıra kaside, gazel, mesnevi ve mukattaat söylemekte parmakla gösterilen bir şairdi. Sultan Halil Bahadır’ın zamanında yetişmiştir. Sultanın ona son derece hürmeti vardı ve hiçbir zaman yanından ayırmazdı. Hatta o derece severdi ki haset ve garez sahipleri Hâce’nin şehzadeye âşık olduğunu sanırlardı. Halbuki Hâce’nin yüreği böyle töhmetlerden tamamıyla temizdi. Sultan Halil şiir ilmini Hâce’den öğrenirdi.

Hâce İsmet, Sultan Halil’den ayrı düştüğünde şu gazeli söylemiştir:

Ah ne olurdu sen benim ayrılık kılıcıyla katlimi emretseydin de,
Düşmanlarım beni böyle perişan bir halde görmeseydi.
Eğer onsuz selvi ve yasemine bakarsan söyle,
Bağcı beni gülistanın bir köşesinde öldürsün.
Benim şehsuvarım divane gibi atını koşturduğunda
Ben kan ve toprak içinde kendimi yolunun üstüne atarım.
Ben iki gözümün damarlarından kan yağdırıyorum,
Çünkü onun ayrılığından vücudumun her bir kılı neşter gibi oldu.

Ey İsmet, ne zaman Sultan Halil'in devri yeniden tazelenecek de
Haksız yere taptığım putları kıracaksın.

Bu matla da yine onun ayrılığında söylenmiştir:

Bu dünyayı birbirine katan gönül bir kebabtır;
Halil'in tuzluğundan onun üzerine tuz ekmişlerdir.

Hâce İsmet'in arifane gazelleri Şahruh zamanında büyük şöhret kazanmıştı, ama artık hiç kimse eski şairlerin sözlerini ağzına almaz hale gelmiş ve Hâce'nin sözleri bugün unutulmuştur. Bu mesnevi Hâce'nindir:

O sultanın divanı öyle sonsuz bir denizdir ki,
Onun içinde bambaşka bir âlem vardır.
Akl-ı küll dalgıcı onun cevherlerine ulaşamaz.
Ay o divanın yaldızlı levhalarından ve
Güneş onun resimli sayfalarından birer yansımadır.
Cennet hurileri onun huri vücutlu ve lale yanaklı dilberlerinden
Utandıkları için köşklerine gizlenmişlerdir.
Güneş onun defterinin yapraklarını mühürlemek için
Çarhın üzerinde kızarır; o mürekkebini gecenin karaltısından alır.
Ay onun altın hakkasıdır.
Bu yeşil felek de cildini öküz yıldızının derisinden yapar.
Tanrı, onun iki tarafındaki şirazesini
Gece ve gündüzün siyah ve beyaz ipliğinden yapmıştır.
Cetvellerinin kırmızı renkleri şafağın yansımasındandır.
Onun yazılarının arasına altın yaldızla konulan nokta,
Parladığında kara gecede doğmuş Müşteri gibi görünür.
Onun amber gibi olan yazılarını görenler,
İbn Mukle ham gümüş üzerine yakut dökmüş zanneder.
Onun her harfi manalar hazinesinden bir cevherdir;
Onun kıymetini sarraf olmayandan başkası takdir edemez.
O, divanın resimli sayfalarının üzerine
Güzelliği bir hakikat haline girmiş gönül çekici yazılar yazmıştır.
Akıl onun sözlerinden çıkan her manayı hüner kazanmak için ezberler.
Güzel dizilmiş her inci dizisi onun satırlarından toplanmıştır.
Selmân-ı Sâvecî onun kasidelerinin nurundan borç,

Sa’dî’nin ruhuysa onun ruh besleyen gazellerinden feyz alır.
Hakanî onun güzel şiirlerinden feyz almış,
Enverî onun nurlu manalarıyla sarhoş olmuştur.
Onun mesnevilerinden Nizâmî’nin ruhu ferahlık ve neşe içindedir.
Onun müfredlerini[121] ve kıtalarını İbn Yemîn över.

121 Müfred: Başı ve sonu olmayan, tek ve kafiyesiz beyitler.

Kalem onun sayfalarının kenarlarında serseri gibi dolaşır.
Onun kafasında ne gibi hayaller var?
Ben gizli manalarının güzelliklerine vâkıf olmak için
Onun içine dalmak fikrinde bulundum.
Onu görerek hayretler içinde kaldığım bir zamanda
Hatif, bana o temiz şiirlerin sahibinden şöyle bir haber verdi:
Bu, azizlerin içine söz ehli padişahın güzel şiirlerini koyduğu hazinedir.
Sultan Halil saltanat makamına geçtiğinden beri
Kılıcı ve hançeri sayesinde fitne ve fesat ateşi sönmüştür.
O öyle arslan hamleli bir Cemşid’dir ki
Gürzünün korkusundan felek iki büklüm olup kamburlaşmıştır.
Felek onun müdevver okuna ulaşmak için kavis dairelerine ayrılmıştır.
Ey ulu padişah! Senin ulu dereceli menzilini görenlerin nazarında
Bu dokuz feleğin bir zerre kadar kıymeti kalmaz.
Kim senin Kâbeteyn’ine karşı mühre oynarsa
Gam onu musibet ve felaket yaygısında çıkmaza sokar.
Eğer ölüm, ecele doğru düşmana kılavuzluk etmezse
Senin hançerinin korkusundan kaçacak yol bulamaz.
Eğer deniz, cevhersizlik ve fakirlik yüzünden elini kaldırırsa
Sen onu cömertlik bulutunla bir ayda zengin yaparsın.
Kokularıyla dünyayı kokuya boğan,
Misk torbasının dimağı senden koku almıştır.
Eğer sen İsmet’i kara toprakla bir tutsan
Onun külahının köşesi göklere sürünür.
Toprak senin hizmet kapının eşiğine sığınmıştır.
Eğer o, başka kapıya giderse toprak başına olsun.
Sen herhangi bir fakirin başına kabul tacını giydirsen,
O, Kayser ve Dara’nın süsünü taşımaktan utanır.

Bu kasidemin manalarla dolu oluşu,
Senin övgün için yazılmış oluşundandır;
Yoksa ondaki sözlerin ne kıymeti vardır?
Eğer sen seçme hakkını İsmet'e bırakırsan,
Ölümü tercih eder de senin hizmetinden ayrılmaz.
Tanrı yedi iklimi ışık alması için güneşin hükmü altında tuttukça
Senin zatın da saltanat evinde daim olsun.
Devlet yardımcın ve ikbal menzilin yüceden yüce olsun.

Hâce İsmet, cihan padişahı Uluğ Bey-i Gurkân zamanında sultanların övgücülüğünü bırakmıştı. Uluğ Bey kendisini övmesini rica ettiğinde birkaç kaside daha yazdı ve en sonunda şairliğe tamamen tövbe etti.

Meclisi daima şairlerin ve fazılların ziyaretgâhıydı. Mevlana Bisâtî-i Semerkandî, Mevlana Hayalî-i Buharî, Mevlana Burunduk-ı Buharî, Hâce Rüstem-i Huriyânî, Tâhir-i Ebîverdî gibi büyük şairler Hâce'nin çağdaşları ve dostları arasındaydılar.

Hâce İsmet'in ölümü Uluğ Bey-i Gurkân zamanında 829 yılında olmuştur. Tanrı ruhunu takdis etsin.

[SULTAN ULUĞ BEY BİN ŞAHRUH]

Gurkân hanedanından Sultan Uluğ Bey (Tanrı rahmet eylesin) adaletli, bilgili, kahhar ve himmet sahibi bir padişahtı. Yıldızlar ilmindeki derecesi yüksekti, bu ilmin inceliklerine vâkıftı. Hendese [geometri] ve heyet [astronomi] ilimlerini çok iyi bilirdi. Âlimlere çok hürmet ederdi; onun zamanında ilim ve fazilet sahiplerinin mevkisi çok yüksekti. Âlim ve fazıllar İslam devrinde, hatta İskender-i Zülkarneyn zamanından şimdiye dek geçen süre içinde, saltanat tahtına onun gibi bir padişahın oturmadığına müttefiktir.

Riyaziye [matematik] ilminde büyük bir kudret sahibiydi. Yıldızların gözlenmesi işiyle uğraşmıştır. Bu asrın hakîm ve âlimlerinin en ileri gelenlerinden olan Kadızade-i Rûmî ve Gıyâsüddin Cemşid bu işi tamamlayamadan ölmüşlerdi. Bu yüzden de sultan olanca himmetini bu meselenin halline sarfetmiş, gözlemi tamamlamış ve Zeyc-i Sultanî'yi ortaya koymuştur. Bu zeyc hakîmlerin yanında hâlâ makbul ve muteberdir; bazıları onu Zeyc-i Nâsır-ı İlhanî'ye tercih ederler.

Semerkand’da öyle mükemmel bir medrese yaptırmıştır ki süsü ve ayrıntısı bakımından bütün dünyada kimse eşini gösteremez. Bugün bu medresede yüzden fazla talebe vardır; orada yatıp kalkar ve maaş alırlar.

Babası Şahruh Bahadır’ın zamanında Semerkand ve Maveraünnehr’de kırk yıl tek başına padişahlık yapmıştır. Çok beğenilecek âdetleri vardır: Onun zamanında mahsulü dört harvâr [eşek yükü] olan bir dönümlük yerden dört danek fülûs [bakır para] haraç alırlardı.

Adalet bir padişaha hâkim olursa
Ahu, azgın arslandan korkmaz.

Hafızası ve zekâsı çok kuvvetliydi. Buna örnek olarak şunu hikâye ederler: Ava çıktığında hangi avı vursa, bunun hangi gün ve hangi mahalde olduğunu bir deftere tarihiyle kaydederlerdi. Bir gün nasılsa bu defter kayboldu. Bunun korunmasıyla görevli kütüphane memurları telaşa düştüler ve her tarafı aradılarsa da bulamadılar.

“Hiç telaş etmeyin, ben o olayların hepsini başından sonuna kadar tarihiyle biliyorum” dedi Uluğ Bey ve tarihlerini birer birer söyledi, kâtipler de yazdılar ve defter tamam oldu. Sonra o kaybolan defteri bulundu; iki nüshayı karşılaştırdıklarındaysa, yalnızca dört beş yerde ihtilaf buldular.

Onun hafızasının ve zekâsının kuvvetini gösteren böyle pek çok olayı naklederler.

Arif şeyh Azerî (Tanrı rahmet etsin) şunu hikâye ediyor: Ben Emir Timur-ı Gurkân’ın kıssahânı olan dayımla beraber 800 yılında Karabağ’da Uluğ Bey’in hizmetine girmiştim. Çocukluk günlerimizi beraber geçirir, kendisiyle birlikte oynar, birbirimize hikâyeler anlatırdık. Ona iyi bir çocukluk arkadaşı olmuştum. Bu böyle bir süre devam etmişti.

Sonra 852 yılında Horasan’ı fethettikten sonra İsferâyîn’e geldi. Bu sırada ihtiyarlamıştım ve kalktım kendisini ziyarete gittim.

Dervişlerin, fakir ve salihlerin kıyafetinde olduğum halde beni uzaktan görünce hemen tanıdı ve “Ey derviş! Sen benim eski dostum ve arkadaşım gibi görünüyorsun. Sen bizim kıssahânımızın kız kardeşinin oğlu değil misin?” dedi. “Evet” diye cevaplarken, padişahın zekâsının ve hafızasının gücüne hayran kaldım.

Sonra Karabağ, Guz ve Gürcistan’dan, o memleketlerin acayip ve garip şeylerinden söz açtı; bunlar hakkında sorular sordu; ben de hatırımda kalanı söyledim.

İşte onun zekâsını gösteren böyle çok menkıbeler anlatılır, ama bunların hepsini yazmaya bu tezkire uygun değildir.

Mirza Uluğ Bey, Şahruh'un ölümünden sonra miras kalan mülkünü almak için Maveraünnehr'den ordusuyla Horasan'a geldi. Emirzade Alâüddevle ile aralarında anlaşmazlık çıktı. Bâdgîs'e bağlı olan Ternap sınırlarında savaşa giriştiler. Uluğ Bey üstün geldi ve bütün Horasan'ı ele geçirdi. Doksan bin askeri vardı. Bu savaşlar ve hücumlarda Horasan harap oldu, susuz kaldı; o tahribatın eserleri hâlâ bakidir.

Uluğ Bey, 852 yılı Ramazan ayında Horasan'ı almakla uğraşırken Ebülhayr Han da Semerkand'ı kuşattı. Uluğ Bey'in askerleri ellerine geçen hadsiz hesapsız ganimetleri memleketlerine göndermek istiyorlardı ve bu bahaneyle bölük bölük kaçıp gittiler. Bunun üzerine Uluğ Bey de dönüp gitmekten başka çare bulamadı. Irak'a giderken Cüveyn civarındaki Âb-ı Rûşen köprüsünden döndü.

O sırada yıllardan beri, Herat'a bağlı Nertev Kalesi'nde mahpus kaldıktan sonra kurtulan Emir Yâr Ali bin İskender bin Kara Yusuf da Herat'ı zapt etti. Bu da Uluğ Bey'in talihinin yüz çevirmesine sebep oldu. Belh ve civarını oğlu Abdüllatif'e bırakarak Ceyhun'u geçti. Ama küçük oğlu Abdülaziz'e karşı çok lütufta bulunduğu için Abdüllatif ona kızgındı ve şeytana uyarak isyan etti. Ceyhun'un kıyısında babasıyla üç yıl savaşlar yaptı.

O sırada Türkistan Türkmenlerinden olan Argunlular Ebû Sa'îd'i padişah yaparak Uluğ Bey'in ordusundan ayrıldılar ve Semerkand'a yönelip şehri kuşattılar. Uluğ Bey de zorunlu olarak dönüp Semerkand'a gitmek istedi.

Abdüllatif de kısa sürede Ceyhun'u geçerek Semerkand üzerine yürüyüp babasıyla karşılaştı. Böylece 853 yılı Şabanında Semerkand civarında baba oğul savaşa tutuştular ve savaşı Abdüllatif kazandı. Uluğ Bey Semerkand Kalesi'ne sığınmak istediyse de kendi yetiştirmelerinden olan ve velinimetine karşı nankörlük eden Mirânşah-ı Kurcî onu içeri sokmadı. Bunun üzerine Uluğ Bey mecburiyetten Türkistan tarafına kaçmaya karar verdi ve Abdüllatif de Semerkand tahtına oturdu.

Abdüllatif'in adamları Uluğ Bey'i Şahruhiyye'ye sokmadılar. Bunun üzerine Ebülhayr Han'a sığınmak istediyse de sonradan baba ve oğul arasında bulunması gereken şefkate güvenerek Semerkand'a dönmeyi tercih etti. O yılın ramazanında ansızın oğlunun yanına gitti. Abdüllatif ilk önce

babasına hürmet gösterdiyse de sonradan şeytana uyarak onu öldürmeye karar verdi. Semerkand şehrinin dışında Âb-ı Sûc denilen yerde o adil padişahı şehit etti; ama yedi küsür ay sonra da ölüm ondan intikamını aldı. Elbette zalimlerin sonu böyle olur.

Baba katili padişah olamaz;olsa bile
Padişahlığı altı aydan fazla süremez. [ŞİİR]

Büyük imam ve üstadü'l-beşer Fahreddin-i Râzî (Tanrı derecesini yükseltsin) Hadâiku'l-Envâr adlı kitabında şöyle yazıyor: Kisralar hanedanında Şirûye'den daha asil ve temiz soylu bir padişah yoktu. Onun soyu şöyledir: Şirûye bin Husrev-i Perviz bin Hürmüz bin Nûşirevan bin Kubad bin Firuz bin Yezdigerd bin Behrâm-ı Gûr. Behrâm'ın soyu Erdeşîr-i Bâbekân'a, Erdeşîr'in soyu Keykubâd'da ulaşır. Keykubâd'ın büyük ceddi Ferîdûn, Ferîdûn'un ceddiyse Keyûmers'tir. Acemlerin soy ilmi âlimlerine göre Keyûmers de Âdem'in oğludur. Bu asil şehzade Şirûye, kötü bir iş yaptı ve babasını öldürdü, fakat kendisi de altı ay sonra taun [veba] illetinden cehenneme gitti.

Abbasi halifeleri arasındaysa en asil padişah Mustansir bin Mütevekkil bin Mûtasım bin Reşîd bin Mehdî bin Mansur bin Muhammed bin Ali bin Abdullah bin Abbas'tır. Babası ve cedleri halifedir. Abbasi ailesinin muhterem nesli Âdemoğullarının en asaletli ve en faziletli ailesi olan Hâşimoğullarına ulaşır. İşte bu Mustansir de babasını öldürdü, fakat kendisi de altı aydan fazla yaşamadı.

Bundan anlaşılıyor ki insan yalnızca soyuyla övünmemelidir. Takva ve Tanrı korkusu şarttır.

Abdüllatif de böyledir. Onun soyu Abdüllatif bin Uluğ Bey bin Şahruh bin Timur-ı Gurkân'dır; Timur'un büyükbabaları da büyük adamlar ve sultanlardı. Bu bedbaht şehzade Abdüllatif, Şahruh'un terbiyesi altında yetişmiştir. Şahruh ona kendi çocukları ve torunlarından daha çok özen gösterir ve severdi. Ama bu kadar yüce soy sop sahibi olmasına rağmen yukarıda adı geçen o iki bedbaht gibi dünyada kötü bir şöhret bıraktı. Halkın her tabakasının nefret ettiği biri oldu. Onun hakkında söylenen şu beyit çok uygundur:

Eğer kötü bir işin ne kadar çirkin olduğunu bilsen,
Senden iyilikten başka bir şey çıkmazdı.

Uluğ Bey elli sekiz yıl yaşamıştı ve Horasan'daki saltanatı sekiz aydır. Fakat Semerkand'daki saltanatı babası Şahruh'un zamanında kırk yıl sürmüştür. Azizlerden biri Uluğ Bey'in vefatı hakkında şu kıtayı söyleyerek tarih düşmüştür:

İlim ve hikmet denizi,
Peygamber'in dininin dayanağı
Uluğ Bey şehadet balını Abbas'tan tattı.
Onun için vefatının tarih harfleri "Abbâs küşt"tür.

Diğer bir tarih:

Felek kudretli, mesut sultan Uluğ Bey
Ramazanın sekizinci günü şehit oldu.
Onun şehit olduğu gece kıyamet koptu.
Onun için vefat tarihi "şeb-i kıyamet" oldu.

Onun zamanında yetişen âlimler ve tarikat şeyhleri şunlardır: Mevlana-i muazzam Alâeddin-i Şaşî (Tanrı rahmet etsin), ki zâhiri ilimlerde eşsiz bir âlimdi; tarikat şeyhlerinden olan Hâce Hasan-ı Attâr (Tanrı ruhunu takdis etsin). Şairlerdense Hâce İsmet-i Buharî ve Mevlana Kemâl-i Bedahşî onun zamanında yaşamıştır.

Zariflerin En Zarifi
EBÛ İSHAK-I ŞİRAZÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Latif tabiatlı, kabiliyetli ve güzel sözlü biriydi. Şiraz şehrinde yaşamıştır. Memleketin büyüklerinin ve hâkimlerinin nedimiydi. Yemekler hakkında şiirler söyleme yolunu tutmuştu ve bu konuda onun gibi şiir söyleyen olmamıştır. Yemeklerin övülmesine dair yazdığı risaleler meşhurdur. Onun bu yoldaki sözleri her ne kadar zenginlerin iştahını ve yemeklere rağbetini arttırmakta faydalıysa da fakirler için zararlıdır; çünkü onların da iştahı uyanır, fakat o yemekleri elde edemez ve mahrumiyetin acısını çekerler.

Bal söylemekle ağız tatlanmaz. [MISRA]

Biz burada onun fakirlere zararı olan sözlerinden, zenginlerin hatırı için bir rubai ve mesnevi zikredelim:

Gönül alıcı dilberlerin gözüne benzeyen nergis için

Altınla dolu gümüş bir tabaktır derler.
Fakat o İshak'ın gözünde ne altına sahiptir ne de gümüşe.
O altı ekmek dilimi ile müza'fer sahamından122 başka bir şey değildir.

122 Müza'fer sahamı: Güneşte pişmiş safranlı pilav.

Hikâye ederler ki: Ebû İshak, şehzade İskender bin Ömer Şeyh Mirza'nın nedimiydi ve daima onun meclisinde bulunurdu. Ebû İshak birkaç gün görünmedi ve sonra meclise geldiğinde şehzade sordu: "Mevlana, kaç günden beri neredeydiniz?"

Ebû İshak yeri öptükten sonra, "Ey âlemin sultanı, ben bir gün hallaçlık yapıyor ve üç gün de sakalıma bulaşan pamukları temizliyorum" dedi ve şu beyti okudu:

Keten helvasından sinekleri kovmaya kalkmak
Hallacın sakalından pamukları temizlemeye benzer. [BEYİT]

Mevlana Ebû İshak'ın sakalının haddinden fazla uzun olduğunu söylerler.

Ebû İshak, Şeyh Sa'dî'nin bir savaş eriyle savaş alet ve edevatının tartışmasına dair söylediği mesneviye bir nazire söylemiş ve bunu da çengâl denilen bir yemeği konu alarak yapmıştır. Biz burada o mesneviyi yazıyoruz:

Gönül sahibi bir adam bir sofranın kenarına oturduğunda
Zorlu bir meselenin karşısında kaldı.
Üzerinde tavuk, ma'kut ve müza'fer [safran] bulunan
Sofranın kenarında "lût" [tatlı yiyecekler] yiyenleri gördü.
Kalye, mastıba'nın önünde baş koymuş,
Ekmek ve kebap da el pençe divan durmuşlardı.
Furni ile pelte yüz yüze vermiş,
Rişte ve lûzine de diz dize oturmuşlardı.
Ortada baş aşağı konmuş bir yemek vardı ki
Akl-ı küll onu anlamak konusunda hayrette kalmıştı.
Yağlı ve tatlıydı, fakat helva değildi.
Ayağı başından, başı ayağından ayırt edilemiyordu.
Tıpkı zenginler arasına düşmüş bir fakir gibiydi.
Onun eczası baştanbaşa kemiksizdi.
Kan vücudun tüm damarlarına nasıl işlerse,
Yağ da onun her tarafını öyle kaplamıştı.

Yağlı, yumuşak, sıcak ve tadı hoştu.
Her sır sahibinin mahremiydi.
Sofranın kenarına oturmuş olan gönül sahibi,
Tam bu sırada onun tertip ve terkibini sordu.
O da cevaben şöyle anlatmaya başladı:
“Benim aslım yağ, hurma ve ekmektir.
Ben her ağız için tatlı bir yemeğim.
Un ve yağ hiçbir şey söylemeden yanıma geldiler,
Bana gayb âleminden çengâl adını verdiler.”
Bu gönül sahibi ve mana ehli olan zat ondan bu sırrı işittiğinde:
“Haydi bakalım, şimdi sizler birer birer
Hâl tercümelerinizi bana söyleyin” dedi.
Evvela hurma söze başlayarak başından geçeni şöyle anlattı:
“Ben ağaçta yapraklarla süslenmiş bir halde bulunurken
Herkes gözlerini bana diker güzelliğimi seyrederdi.
Ay ve güneşin terbiyesi altında yetiştim.
Bulutlar, hava ve rüzgâr kapımın kulları gibi bana hizmet ettiler.
Yeşil, kırmızı ve sarı esvaplara büründüm.
Kötü işlerim yüzünden eski püskü esvaplar giydim.
Nihayet kaza kahr testeresiyle başıma dikildi.
Öyle korkunç bir tavırla ki, ruhum ve cismim sarsıldı.
Böylece beni kesip ağacın tepesinden yere attılar.
O yüksek yerden aşağı aldılar.
Her zaman biriyle düşüp kalktım,
Kısmetim başka topraklarda nasip oldu.
Yolda giderken ceviz çuvalıyla aynı yere düştüm.
Üstüme bazen keçe gibi bir un tabakası, bazen de peştamal örtüldü.
Bir zaman cevizlerle arkadaşlık ettim,
Bazen de süt ve incirle beraber oldum.
Bazen beni şıra içinde terbiye ettiler; bazen de pirinç ve sütle yediler.
Böyle yaşarken bir gün aniden helva tenceresinin içine düştüm.
Sonra hurma şerbeti oldum.
Şimdi de çengâlin pençesinde esir kaldım.
Rasgele her genç ve ihtiyardan darbeler yemiştim.

Şimdi de çengâlın pençesi beni elinde tutuyor;
Nerede bulsa bana darbeler vuruyor.”
Onun ardından yağ söze başladı ve hâl tercümesini şöyle anlattı:
“Ben koyunların içinde kan ve gübre arasındaydım.
Her zaman çimenlerde dolaşır ve her çimenden bir çiçek koparırdım.
Dadım beni koyunun memesinden sağdı ve o anda yârimden ayırdı.
İçime istediği kadar maya koydu ve beni sütken yoğurt yaptı.
Sonra bir tuluma sokup kapadı.
Başımdan sıcak soğuk türlü türlü haller geçti.
Bir zaman ateşe koydular, içimde bulunan tortulardan süzüldüm.
Bir süre tuluma koydular ve koyunun kokusuyla tazelendim.
Ne zaman balla yalnız başıma kalsam
Çiy damlaları gibi bazen alta bazen de üste çıkarım.
Bazen matemlerde geceleri garip kalırım.
Bazen de düğün sofralarından nasibim olur.
Bazen herise [keşkek yemeği] ile maceralarım olur.
Bazen pirincin elinde müptela olurum.
İşte şimdi de çengâlin pençesinde esirim.
Rasgele her ihtiyar ve gençten başıma darbeler yerim.
Çengâl yapanın pençesi, nerede olursa olsun başıma darbeler vurur.”
Ondan sonra da ekmek halini anlattı ve söze şöyle başladı:
“Ben cennette buğdaydım.
Amberle karışık su ve çamurla yetiştim.
Sonra birdenbire bu cihan ambarına düştüm.
Kaç defa kuyu içinde gizli kaldım.
Aradan bir süre geçti ve beni toprağa ektiler.
Bir süre yârsız ve arkadaşsız yalnız bıraktılar.
Yarabbi, sen rahmet et beni bu topraktan çıkar, diye
Feryatlar ettiğim Tanrı bana lütfedip başka bir rızk verdi.
Bana yeniden bir muvaffakiyet ihsan etti.
Artık gururumdan başkaldırdım.
Uzaktan ve yakından gördüklerime naz ve işvelerde bulundum.
Böyle derken kahr rüzgârları başımda esmeye başladı.
Gençlik elden gitti, ihtiyarlık devri baş gösterdi.

Çiftçi orakla başımı vücudumdan ayırdı.
Samanlarım döküldü ve yeni bir esvap giydim.
Birdenbire öküzün ayakları altına düştüm.
Nihayet eşeklerin sırtına yüklendim.
Başımda değirmen taşı döndü ve canımın tozu çıktı.
Bazen ambarın dibinde kaldım, bazen kalbur içinde yuvarlandım.
Yoğurulurken yumruklar yedim.
Nihayet tekneden dışarı kendimi zor attım.
Sonra yanan ateşin içine atılıp sofralara layık ekmek oldum.
Şimdi de çengâlin pençesinde esirim.
Rasgele her genç ve ihtiyardan darbeler yiyorum.
Çengâlin pençesi beni elinde tutuyor,
Nerede bulsa bana darbeler vuruyor.”
İşte ey insan, senin terkibin de aynen buna benzer.
Senin ruhun yağ, nefsin hurma, cismin ekmektir.
Feleğin kazanında seni terbiye ettiler.
Melekler senin sofranın etrafında sinek kovmaya memur oldular.
Bu arada sinek şeytandı ve o daima
Senin çengâlinin etrafında hilelerle meşguldü.
Sinek daima tatlı arar ve bu sinekten kimsenin çengâli kurtulmamıştır.
Git ibadetten bir sinek kovucu hazırla;
Çocuklar gibi sinekle bu kadar oynama.
O âlemin seferi için kalk dağarcığına azık olacak bir çengâl koy;
İshak gibi soğuk su ve sıcak ekmek arasında,
Daima yağlı ve yumuşak ol.
Sıcak ekmek hayvani şehvetin, soğuk su insani hikmetindir.
İşte insanın sırrı bu ekmek ve su konusu içinde söylendi.
Tanrı doğruyu herkesten iyi bilir. [MESNEVİ]

Ebû İshak’ın ortaya koyduğu şiir ve edep nimetleri sofrasının vasfını daha fazla uzatmak iştahı arttırır. Bu da aç fakirler için hoş bir şey değildir. Tanrı bizi hesapsız rızklandırsın.

[İSKENDER BİN ÖMER ŞEYH BİN TİMUR-I GURKÂN]

Muhterem şehzade İskender bin Ömer Şeyh Bahadır bin Timur-ı Gurkân'a gelince: Bu şehzade güzel huyluluk, mertlik ve cömertlikte bütün akran ve emsalini geçmişti. Çok hoş tabiatlı bir şehzadeydi.

Sahibkıran emirin ölümünden sonra İran ve Acem Irakı'nı istila etti. Bir ordu hazırlayarak İran'ı kardeşi Pîr Muhammed Mirza'nın elinden aldı. 807 yılı Ramazan ayında Türkmen Kara Yusuf'un emirlerinden olan Ma'sum ve Bistan ile Hardere köprüsünün başında savaşa tutuştu.

Bundan sonra kardeşi Emirzade Rüstem ile çarpışmak amacıyla İsfahan üzerine bir orduyla yürüdü ve şehri kuşattı. Rüstem Bahadır kaçarak Azerbaycan'a gitti, böylece İskender İsfahan'ı eline geçirdi. 813 yılı Zilhicce ayının dördünde İsfahan'ın büyüklerinden kadı Hâce Ahmed Sa'îd'i öldürdü.

İskender'in İran ve Acem Irakı'nda istilası son dereceyi buldu. Daima şevket ve kudretiyle övünür, mağrurca yazılmış şiirler okur ve kendisi de bu tarzda şiir söylerdi. "Benim için dünya olaylarının Yecûc'ünün ne kıymeti var? Ben kudret ve azamet bakımından bir İskender seddiyim" derdi.

Derecesi yüce olan şehzadenin bu yaptıkları Sultan Şahruh'un kulağına gitti. Kardeşlerinin ve soyunun onun tarafından hakir ve kıymetsiz görüldüğünü, payitahtı istila ederek bağımsız bir şekilde hüküm sürmek fikri beslediğini haber aldı. Bunun üzerine 814 yılında İskender'e haddini bildirmek için ordusuyla Acem Irakı'na yürüdü. Emirzade Rüstem de Sultan Şahruh'a sığınmıştı.

İskender İsfahan sınırında bozguna uğradı ve en sonunda Sultan Şahruh'un eline esir düştü. Gevherşad Begüm'ün kışkırtmasıyla Şahruh Sultan, bu şehzadenin, hurilerin gözlerini kıskandıran iki gözünü kör ettirdi. O, dünya görmemiş gözlerini nergisin gözü gibi görme gücünden mahrum etti. Bu olay 817 yılı Cemaziyülevvel ayının ikinci cuma günü oldu.

Sultan İskender zamanında Acem Irakı ve Fars'ta yaşayan âlimlerden biri Muinüddin-i Natanzî'dir. İlimde zamanın yegâne âlimiydi; İskender'in hallerini ve tarihini yazardı. Fazıl ve şairlerden Mevlana Haydar da güçlü bir şairdi, Türkçe ve Farsça güzel şiirler söylerdi; Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr'ına Türkçe bir nazire yazıp Emirzade İskender'e ithaf etmişti.

MEVLANA BURUNDUK-I BUHARÎ

(Tanrı kabrini nurlandırsın)

Hoş tabiatlı, nedim şiveli, hezliyat ve şakalara meyilli biriydi; bununla beraber ciddi şiirleri de çok kuvvetliydi.

Kadri yüce şehzade Baykara bin Ömer Şeyh Sultan bin Emir Timur’un yetiştirdiği şairlerdendir. Bu şehzadenin maiyetinde Buhara ve Semerkand’dan, Horasan ve Irak’a gelmiştir. Zamanındaki diğer şairlerin onunla hoş geçinmek ve onun yüzüne gülmekten başka çareleri yoktu. Çünkü açık konuşan ve dili keskin bir şairdi, akran ve emsalleri onun dilinden korkarlardı. Kendisine “Üstat” diye hitap edilirdi. Hâce İsmetullah hakkında söylenen şu beyit ona nisbet olunur:

Hâce İsmet’in Buhara’da şöhreti varsa da,
O Horasan’da Hâce İsmet değil, İsmet Hanım’dır. [BEYİT]

Bu gazel de onundur:

Senin tatlı dudakların şeker kutusuna benzer.
İnci gibi dişlerin inci dizine benzer.
Şeker bu kadar şöhretine rağmen
Eğer senden bir söz işitse önünde bayılır kalır.
Bostanda sallanarak yürümeye başlarsan gülen güller
Senin yoluna altın kırıntıları gibi saçı olarak dökülür.
Rüzgârın o zincir gibi saçlarının arasına girmesine bakma.
Çünkü o bir hastadır; sonra bir yol uğrağında düşer kalır.
Herkes bu âlemde bir yadigâr bırakır.
Burunduk’tan yadigâr olarak fazl ve hüner kalır.

Hikâye ederler ki: Padişahzade Baykara Belh tahtına oturduğunda yazdığı bir methiyeden dolayı Burunduk’a caize olarak beş yüz dinar verilmesini emretti. Pervaneci[123] bunu iki yüz dinar olarak yazdı ve Burunduk’a bu kadar verdi. O da şu kıtayı yazıp padişaha gönderdi:

123 Pervaneci: Bir kişiye, hizmetine karşılık olarak devletçe verilen gelirlerin dağıtılmasından sorumlu divan üyesi.

Düşmanları mahvedip eriten ve dostların gönlünü alan padişah,

Cihanı elinde tutan ve cihanı zapt eden padişahtır.
Bana beş yüz altın verilmesini emretti.
Padişahın lütfu bu kuluna pek çoktur.
Bana verilen beratta iki yüz altın yazılmıştır,
Yani üç yüz altın eksiktir.
Ya ben yanlış işittim ya da pervaneci yanlış anladı.
Yoksa Türk dilinde beş yüz altın, iki yüz dinar mı demektir? [KITA]

Muhterem şehzade Baykara Bahadır bu kıtayı okuduğunda güldü ve Burunduk'u takdir etti: "Evet, Türkçede beş yüz altın, bin dinar demektir" dedi ve rivayete göre aynı mecliste nakden bin dinar verdi. Burunduk da aynı mecliste şu beyti söyledi:

Padişahın gönlü sanki bir Umman denizi,
Ve eli inciler yağdıran nisan bulutu.

[ÖMER ŞEYH BAHADIR BİN TİMUR-I GURKÂN]

Kadri yüce Sultan Ömer Şeyh Bahadır, sahibkıran Emir Timur'un gözünün nuruydu. Onun bahtiyar evlatları arasında hiçbiri onun kadar mevki ve itibar sahibi değildi. Timur saltanatının başlangıcında Endican denilen Fergana'yı ona bırakmıştı. O da yiğitliği ve mertliğiyle Moğol hanlarından adamakıllı intikam aldı. Kamerüddin'i ezip güçsüz bir hale getirdi. Moğollar ona boyun eğdiler ve tecavüz ellerini o sınırlardan çektiler. Ondan korkularından rahat rahat su bile içemez oldular. Kısa bir süre içinde o yerleri tamamen eline geçirdi. Emir Timur da onun dünyayı süsleyen alnında büyüklük eserlerini gördüğü için Basra, Huzistan'a kadar Fars ülkesini ona verdi.

Mevkisi yüksek olan, düşmanları yakıp dostları sevindiren bu şehzade kaza ve kaderin cilvesiyle Rûm ordusunun üzerine yürürken Huzistan kalelerinin birinde, bir ok yarası alarak şehadet mertebesine ulaştı. Bu hayırlı halefinin ebedi ayrılık ateşiyle Emir Timur'un yüreği çok yandı. Haline uygun olan şu rubaiyi okudu ve acı acı ağladı:

Ey kaza meydanına benden evvel koşup giden!
Bu musibet ve felaketle yaralı gönlüme yüzlerce iğne batırdın.
Ben senin her şeyime varis olmanı isterdim.
Sen gittin, beni kendine varis yaptın. [RUBAİ]

Emir Timur, merhum şehzadesinin mansıbını onun oğullarına verdi. Nitekim Emirzade Pîr Muhammed, İskender ve Rüstem'in hâl tercümelerinin bahsinde bunu söylemiştik.

[BAYKARA BİN ÖMER ŞEYH BİN TİMUR-I GURKÂN]

Fakat Baykara, Keyhusrev heybetli ve Siyâveş124 görünüşlü bir hükümdardı. Ömer Şeyh Bahadır'ın çocukları arasında tek bir inci gibiydi; zamanın medar-ı iftiharıydı. Öyle güzeldi ki, Yusuf onu rüyasında görmemiş, Rüstem de yiğitliğini Heft-hân'da125 işitmemişti. Şu şiir onun meziyetlerini göstermektedir:

124 Keyhusrev: Keyaniler hanedanının ünlü hükümdarlarından; Siyâveş'in Turan padişahı Efrasiyâb'ın kızından olma oğlu. Babasının intikamını alarak oturduğu İran tahtında altmış yıl adaletle hüküm sürmüş, ülkesini kalkındırıp halkının huzurunu sağlamıştır.
Siyâveş: Keykâvus'un oğlu; kendisine âşık olan üvey annesi tarafından ihanetle suçlanır ve suçsuzluğunu kanıtlamak için kor ateşin üstünden yürür. Daha sonra İran-Turan savaşları denilen savaşlarda katledilecektir.
125 Heft-hân: Rüstem ve İsfendiyâr'ın çok büyük tehlikelerle karşılaştıkları "yedi merhale" veya "yedi makam".

Sen savaşlarda Rüstem, meclislerde Hâtem'sin.
Felek sana bunun için at dizginini ve şarap kadehini vermiştir.
Kadehi önüne koyduğunda cömertliğinle denizin cevherlerini tüketir,
Dizgini eline aldığında düşmanlardan kin ve intikam alırsın. [ŞİİR]

Baykara Mirza, Fars'ta kardeşleri arasında yaşanan olaydan sonra harekete geçti ve süngü kullanmakta usta askerlerden bir ordu hazırlayarak istiklal davası için ortaya atıldı.

Cömertliğin ve iyilikseverliğin hakkını verdi. Fazıllar şunda ittifak etmişlerdir ki: Emir Timur'un hanedanı arasında suret ve ahlak güzelliğinde, mertlik ve cömertlikte Baykara Bahadır gibi bir şehzade gelmemiştir.

Şahruh 800 yılı Şaban ayının ikisinde onu defetmek için bir orduyla Fars üzerine yürüdü. Baykara amcasıyla savaşmak istedi, fakat emirleri buna razı olmadılar ve kendisinden ayrıldılar. O da Geç ve Mekran tarafına gitmek için çöl yolunu tuttu.

Bir süre çöllerde ve sahralarda dolaştı. Nihayet Germsîr ve Gûr sınırlarından bir kere daha Şahruh'un üzerine yürümek istedi. Şahruh daima ondan korkar ve çekinirdi.

Ama en sonunda 819 yılında amcasının yanına gelip itaat etti ve Şahruh da onu Maveraünnehr tarafına gönderdi. Şahruh'un onaylaması ve Uluğ Bey'in el altından teşebbüsüyle, o sultanların güzidesi şehzadeyi zehirlediler. Bazıları bunu başka türlü anlatır; onun Semerkand'a gönderdiği şahsın Şehzade Baykara olmadığını ve Baykara'nın Şahruh'un ordusunda şehit edildiğini söylerler.

Hikâye ederler ki: Baykara Bahadır'ı huzuruna getirdiklerinde Şahruh ona, "Sen Baykara değilsin" dedi. Onun Baykara olduğuna inanmak istemedi ve "Bir kimse kendini padişahlara benzetirse o öldürülmeye layıktır" dedi. Dünyanın maslahatı için şairlerin ve yalancıların âdeti olan 'tecahül-i ârifâne'de126 bulundu. Halbuki bu şahıs Baykara'ydı. Fakat Şahruh kardeşinin oğlunu öldürmek gibi bir ayıp ve töhmeti üzerine almak istemedi.

126 Tecahül-i ârifâne: Kişinin bildiği bir şeyi bilmiyormuş gibi göstermesi; bilen kişinin bilmezmiş gibi davranması.

Sözün kısası bu güvene layık olmayan saltanatın tatlılığı, insana kardeşin verdiği zehiri şeker sandırır; bu sonu olmayan dünyaya bağlılık, insanın yüreğini gururun ve heves şeytanının halvet yeri haline getirir.

Dünya senin bir insanın kalbini kırmana değmez.
Sakın kötülük etme! Akıllı bir insan bunu yapmaz.
Talihli kişi, insanoğlunun bu beş günlük ömründe başkalarını incitmez.
Ben bir padişah veya fakir işitmedim ki
İhtiyacı olan bir iki lokmadan fazla yemiş olsun. [ŞİİR]

Tanrı Horasan ülkesinin kalbi kırık fakirlerinin başlarına himaye gölgesini salan, bu melek sıfatlı İslam padişahını hilafet ve saltanat makamında daim etsin. Çünkü Emir Timur hanedanının çerağı, onun cevherler saçan kılıcının kıvılcımlarıyla parıldamaktadır. Bir dikenlik halinde bulunan Horasan, onun adalet baharıyla gülistana dönmüştür.

Tanrı, Hazreti Muhammed'in ve onun yüce soyunun hürmetine, bu gazi husrevle talihli çocuklarını, soyunu sopunu, Baykara Sultan ile Ömer Şeyh

Bahadır'ı cennet bahçelerinde ve nimetler içinde kaldıkları müddetçe saltanat ve hükümdarlık makamında tutsun.

Fazılların Kendisiyle Övündüğü

HÂCE RÜSTEM-İ HURİYÂNÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Huriyân, Bistam'ın köylerindendir. Hâce Rüstem latif tabiatlı ve güzel şiir söyleyen bir şairdir. Bazen vergi tahsildarlığı yapardı. Yeme içmeye düşkündü. Gündüzleri tahsildarlıktan kazandığı parayı geceleri latif tabiatlı ve hoş sohbet arkadaşlarıyla yerdi.

Emirzade Ömer bin Mirânşah bin Timur zamanında, devletin idarecisi olan faziletli vezirlerden Hâce Hafız-ı Râzî, Dehistan tahsildarlığını Hâce Rüstem'e vermişti.

Hâce Rüstem ihtiyarlığında bile ömrünü yeme içmeyle geçirdi. Hatta Hâce Hafız ona serzenişte bulunarak şu mısrayı yazıp göndermişti:

Rindlik ve heveskârlık gençlik zamanında gerekir.

O da derhal gazelin şu matlaını yazıp gönderdi:

Sırtımdaki bu hırkanın şaraba rehin olması,
Bu manasız kitabın halis şaraba batması gerekir. [BEYİT]

Şu gazel Hâce Rüstem'indir:

Benim ay gibi sevgilim eteklerini sürerek çadırından çıktığında
Âşıkların ateşli ahları gönülleri aşar.
Ey âşık, yârin cevrinden ah çekme.
Yaydan fırlayan ok tekrar geri dönmez.
Sevgilinin yüzünden uzak düştüğüm her an, ah ediyorum.
Bu ahlar arasında canımın da beraber çıkmasından korkuyorum.
Sanki bana göklerden gam fermanı gelmiş gibi!
Bu fermanın hükmünden kim dışarı çıkabilir.
Bu dünyadan çekilip gitmeden önce Rüstem'in haline acı.

Bir de Hâce Rüstem-i Semerkandî vardır. O da güzel yazan şairlerdendir, fakat onun şiirleri bu diyarda meşhur değildir.

Rüstem-i Huriyânî'nin kaside, kıta ve gazelleri içeren divanı meşhurdur.

[ÖMER BİN MİRÂNŞAH BİN TİMUR-I GURKÂN]

Şehzade Ömer bin Mirânşah babasının ölümünden sonra Rey ve Firuzkûh'ta hüküm sürdü. Akıllı ve cesaretli bir şehzadeydi. Esterâbâd ve Cürcan'ı aldı. Amcası Şahruh Sultan ile anlaşmazlığa düştü ve araları açıldı. Bunun üzerine Cürcan, Esterâbâd ve civarından asker toplayarak Şahruh Bahadır'a karşı savaşmak istedi. Câm vilayeti sınırlarında onunla karşılaştı ve bozguna uğradı. Bu olay 809 yılında oldu.

Rivayet ederler ki: Sultan Ömer, Şahruh'a karşı savaşa girişmeden önce İslamiyye-i Tûs'ta muhakkiklerin önderi, Tûslu arif şeyh Muhyiddin el-Gazzâlî'yi ziyarete giderek şöyle dedi: "Ey Şeyh, sizden rica ederim, benim için Tanrı'ya hayırlı duada bulunun. Böylece Yüce Tanrı beni Şahruh'a karşı muzaffer etsin."

"Ben senin için böyle bir dua edemem, çünkü Şahruh adil ve Tanrı'dan korkan biridir. Sense Tanrı'dan korkmayan, atılgan bir kişisin. O senin babanın yerine kaimdir. Onun mağlup, senin muzaffer olmanı istemek, şeriat ve tarikata aykırıdır" dedi şeyh.

Şehzade ona darılıp hiddetle yüzüne baktı ve "Ey Şeyh, beni nasıl görüyorsun" diye sordu.

"Ben seni herkesten aşağı, herkesten daha cahil olmanın yanı sıra kıyamette herkesten daha küçük bir mahluk olarak görüyorum" dedi şeyh.

Şehzade şeyhe eziyet etmek istedi, fakat sonra kendi kendine "Yakın bir zamanda yapmak istediğim iş ona eziyet edip ceza vermekten daha etkili ve daha önemlidir. Eğer Tanrı bana fetih müyesser ederse bunda dervişlerin himmetinin eseri olmayacak, çünkü şeyhin hakkımda istediğinin aksi gerçekleşmiş olacak. Ama yenilirsem onun dediği çıkmış sayılır, ki o halde hiç incinmeye hakkım yoktur" diye düşündü. Hiçbir şey söylemeden şeyhin yanından çıktı.

"Ey Şeyh, bu adam galip gelirse artık Horasan'da barınamayız" dedi şeyhin arkadaşları ve müritleri.

Şeyh ise şu cevabı verdi: "Tanrı'nın rızası Horasan'dan daha büyüktür. Horasan'dan, hatta on sekiz bin âlemden de daha büyük ve daha kıymetlidir. Horasan'da yaşayamazsak Irak'a gider ve orada yaşarız. Yalnızca riyakârlığın kötü sonuçlarından ve Tanrı'nın gazabından kaçmak mümkün değildir."

O ne mutlu bir zamanmış ki, tarikat şeyhleri sultanlara hak ettikleri sözleri ve hakikatleri böyle serbestçe söyleyebiliyorlarmış.

Şairlerin Padişahı

BEDREDDİN-İ ŞİRVANÎ

(Tanrı kabrini nurlandırsın)

Güzel ve nadir sözler söyleyen bir şairdi. Şirvan ve ona bağlı yerlerde yıllarca şairlerin başı olarak tanınmıştı.

Muhammed Kâtibî, Horasan'dan Şirvan'a geldiğinde Bedreddin ile aralarında karşılıklı şiir söyleme yarışları ve söz mücadeleleri oldu. Kâtibî, Bedreddin hakkında şu kıtayı söyledi:

Ey Bedr, benim lakabım Kâtibî'dir.
Fakat bana gökten Muhammed ismi inmiştir.
Bundan dolayı benim adım Muhammed'dir.
Sense bir bedr'sin [Ay] ve seni şahadet parmağımla parça parça ederim.

Bu matla Bedr'indir:

Ey sevgili, sarhoşça gönül kuşumu kebap et
Ve ona gözyaşımdan tuzlu su ver.

Bazıları Bedreddin'in sözlerini Kâtibî'nin sözlerinden daha üstün tutar; fakat Semerkand ahalisi bunun aksini iddia eder.

Fazılların Önderi, Ariflerin Özü

MEVLANA ŞEREFEDDİN ALİ YEZDÎ

Onun fazileti hakkında izahlarda bulunmaya lüzum yoktur. Kendisini türlü türlü ilimlerde parmakla gösterirlerdi, bununla beraber dervişlik ve fakirlikten de nasibi vardı. Ahlak sahibi ve içi dışı temiz bir adamdı. Birçok arif ve muhakkikle düşüp kalkmış, onlardan yararlanmıştı. Birçok ilim dalında yazdığı eserleri meşhurdur ve özellikle muammada üstattır. Buraya, uğur sayarak onun şiirlerinden bir kıtayı yazmak lazım geldi:

Dehrin bu alacalı atına eyer vurabilecek,
Feleğin atını, yedek atının yanında uşak yapacak
Kadar büyük bir adam olsan, hatta
Hayat bahçen güzellikte cennetin bahçelerinin kıymetini
Hiçe indirse bile, sakın aldanma.
Çünkü bu alçak dehr senin devletinin yazısına
Birdenbire bir butlan çizgisi çeker.

Dünya gurur atını herkesin önüne nöbetle çeker.
Günün birinde seni devlet tahtı üzerine oturtur;
Yine birdenbire sırtına palanı vurur.
Zaman bir rüzgâr gibidir.
Rüzgâr önce gülün yanağından izzet ve ikramla örtüsünü kaldırır.
Bir hafta sonra çimenin ortasına, onu toprağın üstüne döker.
Cesur avcı önce kuşun önüne taneleri döker, sonra hile tuzağına düşürür.
Ne insanlar vardır ki saadet ve sevinç meclislerinde,
Saf şarabı işret bardağından içer;
Yine ne insanlar vardır ki dert duvarının köşesinde,
Felaket ve musibet sersemliğiyle kıvranır dururlar.
Fakat sonra ecel bunların ikisini koşarak
Ölme bucağına sürükleyip götürür.
Kalp gözüne gaflet mili çekenlerin,
Gözleri saadet sürmesini görmesin.
Dünya için meşakkat çeken kişi meşakkat tuzağından kurtulmasın.
Eğer aklın varsa hoş yaşa; bu dünyada zahmet çeken ahmaktır.
Rıza gölgesinin altına sığınmış olan kişinin,
Güneşin minnetini çekmesine hayret edilir.
Ümidini kesen kişi izzet bulur.
Daima ricada bulunan zillete düşmüş olur.
Şeref gibi vakar ayağını, himmet eteğinin altına sokup oturan
O arslan yürekli kişi ne bahtiyardır!

Sultan İbrahim bin Şahruh zamanında Irak ve Fars’taki büyükler ve fazılların başvurduğu tek kişi Şerefeddin’di. Bu şehzade daima onunla görüşüp konuşur, çok hürmet ederdi.

Bir gün ona Emir Timur’un hâl tercümesini yazmasını rica etti. O da şehzadenin ricasıyla yaşlılık döneminde yazdığı bu eseri Zafernâme diye adlandırdı. Fazıllar bu eserde onun belagat ve fesahatin hakkını layıkıyla verdiğinde müttefiktir. Bu eser sayesinde Emir Timur’un soyunun sopunun adı kıyamete dek anılacak. Gerçekten de böyle bir tarih kimse tarafından yazılmamıştır. Çok tarih yazılmıştır, fakat onlar Zafernâme gibi değildir. Bu eser sadedir, özentiden arınmıştır ve tabiata yakındır. Şerefeddin’in bunu dört yılda bitirdiği söylenir.

Sultan İbrahim de bu uğurda çok para harcamıştır. Emir Timur zamanında bahşiler ve ruznameciler geçen olayları kaydetmişlerdi. Onları civar memleketlerin sultanlarının hazinelerinden getirttiler; doğru söyleyen, sözüne güvenilir ve Emir Timur zamanında önemli işlerin başında bulunan ihtiyarlardan bilgi topladılar. Tanrı da yardımını yoldaş etti. Böylece bu mübarek tarih tamam oldu.

[İBRAHİM BİN ŞAHRUH BİN TİMUR-I GURKÂN]

Şehzade İbrahim Sultan bin Şahruh 819 yılı Recep ayında Fars sultanı olarak padişahlık tahtına oturdu. Çok hünerli, hüner sahiplerini seven ve kabiliyetli bir kimseydi. Memleket idaresinde parmakla gösterilirdi. Dindardı.

Şerefeddin Ali Yezdî bu şehzadeyi överek şöyle söylüyor:

Kısmetlerin dağıtıldığı gün, iki İbrahim'in hisselerini bol bol verdiler.
Biri Âzer'in dinini kaldırdı; öteki de Ahmed'in dinini sağlamlaştırdı.

Şehzade İbrahim babasının zamanında fazilet ve kabiliyetiyle dünyaca şöhret bulmuştu. Büyük bir zekaya ve uyanıklığa sahipti. Fars defterlerini kendi mübarek yazısıyla yazmıştı. Yazısı çok güzeldi. Hattatların kıblesi Yâkut-ı Müstâsimî'nin yazısını taklit eder ve şuraya buraya gönderir satardı. En dikkatli eleştirmenlerden biri bile farkı ayırt edemezdi. Fars'ın imaret, medrese ve mescitleri üzerine yazdığı yazılar bugün bile mevcuttur.

Emeline nail olmuş bu padişah gençliğinde müzmin bir hastalığa tutuldu. Gaddar zaman onun hayatının ruznamesine yokluk rakamını çekti. 834 yılında ömür atını bu cihan meydanından sıçrattı ve ruh tutîsini dünyanın bu dar kafesinden kurtardı.

O gitti, yeryüzünde ondan güzel bir yazıyla
Güzel bir tabiatın güzel anılışı kaldı. [BEYİT]

DARDÜZD-İ ESTERÂBÂDÎ

Güzel sözlü, sohbeti latif ve güzel tabiatlı bir adamdı. Sârî, Âmül ve Dârü'l-Merz'de onun şiirleri çok şöhret kazanmıştır. Mevlana Kâtibî'nin akranındandır. Çok sade söyleyen bir şair olduğu için divanından bir matla ve bir rubaiyi anarak yetinmek uygun görüldü.

Bizim feryadımız bir nakkareci güzelinin elindendir!

Madem bizimle savaşmaya niyeti yok, niçin nakkare çalıyor. [MATLA]

840 yılında Esterâbâd taraflarında çıkan veba salgınında karısı ölmüş ve onun hakkında şu mersiyeyi söylemiştir:

Bu hadiseden benim yüreğim iki parça oldu.
Artık ölümden hiç korkum kalmadı.
Dürdüzlüğümle [inci hırsızlığı] beraber elimden bir sedef kayboldu.
Evimde inci gibi iki üç evladım yetim kaldı. [RUBAİ]

Fazıl ve Şairlerin Önderi

MEVLANA MUHAMMED KÂTİBÎ

(Tanrı mezarını nurlandırsın)

Tanrı'nın ezeli hidayeti, söz söylemekte onun çok bilgili tabiatının yardımcısı oldu. Onun cevher saçan kaleminin çizintilerinden manalar denizinin şahane incileri döküldü. Bu Tanrı'nın bir nimetidir ve istediğine verir. Garip manalar onun tuzağına düştü. Nüktedanlığın haşin atı onun şerefli tabiatına boyun eğdi. Tabiatının bunca inceliği ve şairliğinin yanı sıra ona irfan meyhanesinden de bir kadeh dolusu içirdiler. Belki de onu fakr yolunun bataklığından yakîn sınırına ulaştırdılar. Dünyada ad ve şan onun himmetine göre kıymetsiz göründü. Tamahkâr bir şair olmak onun için insaniyetten sıyrılmak gibiydi. Tecnîsât-ı Dehbâb'da inciler saçan kaleminden çıkan şu beyitler onun bu haline şahittir:

Bir şair gelir senin adını Sencer yapar; seni o dereceye yükseltir.
Maksadı senden kumaş, gümüş veya bir at caize almaktır.
Riyasız söylenmiş sözleri övmelisin.
Ama riyayla övgüler düzen şairlerin başına toprak olsun.

Mevlana Kâtibî'nin adı Muhammed bin Abdullah'tır. Doğduğu yer Turşîz'e bağlı olan Turuk-ı Veraviş'tir. Bu yer Turşîz ile Nişabur arasındadır.

Kâtibî'nin yazısı güzeldi. Gençliğinde Nişabur'a gitmiş ve orada Mevlana Sîmî'den yazı dersi almıştı; Kâtibî denilmesinin sebebi de bu olsa gerek.

İyi de şairdir; sanatkârca ve ruha hoş gelen şiirler yazardı. Üstadı olan Mevlana Sîmî, birçok zamane adamının yaradılışında olduğu üzere kendisini kıskandı ve aleyhinde bulunmaya başladı. Kâtibî de onun bu

düşmanlığını görünce Nişabur'dan ayrılıp dârü's-saltanat Herat'a geldi. Külfetsiz bir hayat yaşadı.

Şairlikle uğraşırdı. Büyük bir şair olarak tanınmaya layık olduğu halde tevazu gösterir ve meclislerde başköşeye geçmezdi.

Sultan Baysungur Mirza ona Kemâleddin-i İsfahanî'nin kasidesine bir nazire söylemesini emretti. Kasidenin matlaı şudur:

Nergis bostana başı taçlı olarak gelse, değer.
Çünkü o çimen ve bağda hâkimdir.

Kâtibî naziresini çok mükemmel bir şekilde söylemeyi başardı. Ama akranları ve emsali elbette kıskandıklarından hiçbir kıymet vermediler. Kâtibî de bu kıskançlık ve rezilliğe karşı Zahîr'in [Fâryâbî] şu beyitlerini okuyarak teselli bulurdu:

Hüner ve fazilet Anka gibi gizli kaldı;
Çünkü hümayı hud kuşundan ayırt eden kalmadı.
Letafet saçan bir beyit kadar güzel şiir söyledim.
Bununla beraber gözyaşlarımdan başka
Hiç kimse onlara bakıp beni takdir etmedi.
Binlerce etek dolusu inciler saçtığım halde
Kimse cebime bir boncuk bile koymadı.

Kâtibî bunun ardından üzüntüsünden oradan çıkıp gitmeyi daha uygun gördü. Önce Esterâbâd ve Geylan'a, oradan dârülmülk olan Şirvan'a gitti. Melikzade-i azam Emir Şeyh İbrahim Şirvanî (Tanrı rahmet etsin) onu korudu ve kendisine çok riayet etti. Ona altın verdi, fakat dünya malında hiç gözü olmayan Kâtibî kısa sürede bu paraları harcadı.

Emir Şeyh İbrahim, Kâtibî'nin aşağıda tamamını yazacağımız gül redifli bir kasidesi için on bin dinar ihsan etmişti. O da bu parayı Kervansaray-ı Şemahî'de bir ayda harcadı. Şairlere, zariflere, fakirlere, salihlere dağıttığı bu paranın bir kısmı da çalınmıştı. Bir gün uşağına bir yemek pişirmesini emretti, ama bunun için bir okka un alınması gerekiyordu. Arandı tarandı ve onca paradan bir okka un alacak kadar bile kalmadığını gördü. Bunun üzerine şu kıtayı söyledi:

Dün aşçıya hem bizim hem de misafirler için
Barayî pişirmesini emrettim.
"Et ve kuyruk bulsam da unu kim verecek?" dedi aşçı.

“Unu da bu değirmen gibi feleği döndüren Tanrı verir” dedim.

Dostları onu payladılar ve “Padişah sana bugünlerde on bin dinar para vermişti. Sen şimdi bir okka un alacak kadar paran olmadığını söylüyorsun. Sultan sakın sana kızıp darılmasın” dediler.

Kâtibî de şöyle cevap verdi: “Eğer ben padişahın vekilharcı veya hazinedarı olsaydım ona hesap vermeye mecbur olurdum. O beni tek başıma bir adam farz edip bu parayı ihsan olarak verdi. Ben o parayı bin kişiye taksim ettim. Eğer bu ihsanı benden geri almak isterse, ben de onu bu yardıma muhtaç olanları bana gösterene havale ederim. Parayı ondan alsın.”

Sonra da dostlarına şu beyti okudu:

Sikkeyi yapan harcamak için yapar.
Onu toplayıp saklayan, ne bedbaht ve biçaredir.

“Ey dostlar, siz Şirvanşah hazinesinin tasasını çekmeyin. O, bu kadar parayla boşalmaz. Benim tasamı da çekmeyin ve benim gibi bir müflis için yüreğinizi üzmeyin. Mana hazinesi benimle beraberdir. Ben asla mürüvvet sermayesinden parasız kalmam” dedi.

Sonra da Şirvan’dan Azerbaycan’a gitti. İskender bin Kara Yusuf hakkında büyük bir kaside söyledi. Fakat o sersem Türkmen anlamadı; kıymetini takdir etmedi ve kendisine hiç bir şey vermedi. Bunun üzerine Türkmenlere ve İskender’e kızan Kâtibî İskender bin Kara Yusuf hakkında bir hiciv söyledi.

Ardından da Tebriz’den İsfahan’a giderek, orada fazılların ve muhakkiklerin övüncü Hâce Sâinüddin Tereke’nin sohbetiyle şereflendi. Onun yanında tasavvuf ilmine dair birçok risale okudu, yetişti, fazl ve kemal kazandı. Dünyadan tamamıyla el çekti ve sonunda bu üstadın izniyle Dârü’l-Merz’e gitti.

Hakikat yolunda yorulup hastalanmışların dimağına onun sözleriyle fakr kokusu gelir ve yokluk havası erişir.

Şu gazel onun tabiatının mahsullerindendir:

Bu ten ve can ayıbından ve aşkın dışında
Her türlü ilgiden kurtulduğum o gün ne hoştur!
Bu baş derdi ve varlık zahmeti ne zamana kadar sürecek.
Artık başımı terk edeyim; bu varlık zahmetinden yakamı sıyırayım.
Ey can ipliği, git benden ırak ol; İsa’nın iğnesini ele al da

Şu kalbimi dikeyim ve yakamın yırtığından kurtulayım.
Ben dünyanın iyisinden, kötüsünden ve her şeyden el çekmişim.
Yalnızca iyilerden el çekmek istemem.
Ey Kâtibî, bu dünyanın hayalleri rüyadan başka şey değildir.
Bir feryat et de bu perişan uykudan uyanayım.

İnsaf edip teslim etmeli ki Kâtibî hakikaten fazilet sahibi bir adamdır. Onun bu faziletini göstermek için tezkiremizde kaside ve gazellerinden bazılarını aktarmamız gerekir. İşte şu kaside de onundur.

Gül yine bezenmiş bir halde gülistana geldi.
Nergis gibi basiret sahiplerine gözüktü.
Gül, Ahmed-i Muhtar'ın güzellik bağının şebnemi olduğu için
Suyunun şişesi ârş-ı alânın kandili olmaya layıktır.
Gül, Haydar-ı Kerrar'ın bağının gülü ve şimşadı gibi
Bazen kırmızılar bazen de yeşiller giyinir.
Gül hırsızlık ve dolandırıcılıkla bülbülün sabır nakdini elinden kapıyor.
Sanki kızıl bir dolandırıcı, hem de ne kadar tuhaf bir dolandırıcı!
Bülbül, gülün gözlerini kızarmış görünce
Hasta nergisi tedavi etmek için yumurtalar vücuda getirdi.
Mehtabın eli keşke ay tutulmasında kalaydı da,
Gülün yanağındaki kırmızı yaraları görmeyeydi.
Çimende gördüğün her gül yaprağı bir azizin yüzüdür.
Ey azizim, sen güle hor bakma;
Gül, güzel huylu ve iyi işli Husrev'in yeşil ve kırmızı tuğlalardan
Yapılmış sarayı gibi yeşil ve kırmızı renklerle süslenmiştir.
Dün bülbül, yüce selvinin üzerinde bu gazeli okudu ve
Gül bu şiirin güzelliğinden, şebnemden terler içinde kaldı.
Ey ağzı gonca, sakalı yeşil ve yanağı gül olan sevgili!
Nergis senin sümbül gibi saçlarının,
Gül ise lale gibi yanaklarının dostudur.
Şuhluğundan başına tüy takan ve sarığına gül koyan Türk güzeli,
Senin okunun tüyünü görüp işveler yapıyor.
Sen gittikten sonra, mahallende kolsuz kanatsız kaldım.
Gül, yükünü bağlayıp gittikten sonra, bağ, bülbüle kafes olur.
Senin sarhoş gözlerinin devrinde, yüzümde yaralar açılmasına şaşılmaz.

Sarhoş bağında gül gibi şaraptan başka ne gülü açılabilir.
Gül gibi ayaklarını yaseminler üzerine koyduğunda
O gülün yaseminden incinmesinden korkarım.
Ey saba rüzgârı, onun mahallesinin köpeğinin ayak izlerini
Silip süpürme ve yolumuzun dikeni olma. Bizim için gülü bırak.
Gülün gonca gibi gurur perdesini yırtıp açması için
Padişahın adalet baharıyla gülşen, bağa döndü.
O Şah İbrahim bir din Kâbesidir.
Onun güzel huylarının kokulu rüzgârlarından,
Çöllerdeki dikenler gül açar.
Eğer bir üfürükçü senin ahlakının vasıflarını
Bir yılana efsun gibi okuyup üflese;
Bu efsundan yılan bir gül dalı ve yılanın nakşı da gül olur.
Senin adalet baharının rahmet bulutunun devrinde
Gül, bağın kapısı ve duvarlarından dikenleri toplayıp temizledi.
Seni kıskanan kişi, gülistanda gülün üzerine bassa,
Gül şişe kırıkları gibi onun ayaklarını yaralar.
Biliyor musun, saba rüzgârı eliyle gülün yapraklarını niçin oynatıyor?
Gül de bülbül gibi senin güzel ahlakını övüyor.
Kâtibî senin ahlak gülistanının vasfını bağda yazdı.
Ona lale divit, sümbül yazı, gül de kâğıt tomarı oldu.
Ben bu gülistanın bir dikeniyim.
Bu renk renk gülleri meydana getirdim.
Ey padişah, dikenden gül bitirmek şaşılacak şey değildir.
Benim kalemim bir gül dalı gibi taze güller üretti.
Belki de gül dalı bile bu kadar çok gül vermez.
Benim renk renk sözlerime manalar erişince,
Gagasında gül yaprağı taşıyan bülbüllere benzerler var.
Güzel ve ince manaları bu yüce beyitlerde gör.
Bak, söz ile mana birbiriyle nasıl kaynaşmıştır.
Gül bile isfîdar [akkavak] ağacıyla böylece aşılanıp kaynamaz.
Benim bahar gibi nazmım gül yerine geçmek için yeterlidir.
Ben de Attâr gibi Nîşabur gülistanındanım.
Fakat ben Nişabur sahrasının dikeniyken, Attâr gülüdür.

Her baharda yüzlerce gül açtığı sürece ömrün uzun olsun. [KASİDE]

Bu da Kâtibî'nindir:

Ben mahmur, bir seher vakti, harabatta, nurdan bir tabağın üstünde
Güneş gibi bir kadeh gördüm, bir ayın önüne konulmuştu.
Harabatın sultanı uzaklara yakınlaşmıştı.
Haremin yakınları da uzakta saf saf dizilmişlerdi.
Bu tecrit meclisinde İsa nefesli biri vardı,
Benim elimden tutarak dedi ki:
Ey uzakta kalmış olan âşık.
Kulağından sürahi gibi pamuğu çıkar da
Her bir üzüm tanesinin kalbinde kopan Tanrı'nın zikrini dinle.
Güneş ışığının söndüğü haşr zamanında
Bizim ateşgedemiz İsrafil'in borusunun nefsiyle parlar.
Ey Kâtibî, benim fermanımı arşta yazıp gönderdiler.
Kalem ve kâğıt, bu fermanın yazılışının şahitleridir.

Bu da onundur:

Yıllardan beri bir nişanını aradığım vuslat günü geldi.
Şimdi yıllardan beri esiri olduğum o güzel nereye gidecek?
Ayrılık kavuşmaya döndü, fakat gamın yarası hâlâ yüreğimde.
Evet, yara iyi olur, fakat yeri yıllarca kalır.
Kâbe yolunda yokluk davulunu çalarak ölen
Bir azizin kemikleri uzun süre azizlerin ziyaretgâhı olur.
Aşk sermestleri sakinin kırmızı dudaklarına nasıl doyabilir?
Eğer şarap buysa insan yıllarca ondan içebilir.
Ey Kâtibî, bizim şeref ve izzetimiz ondandır.
Onun selvi gibi düzgün boyunun gölgesi üzerimizden eksik olmasın.

Bu da onundur:

Ah, yüreğimde canımı yakan yığınlarca ateş var.
Eğer aşk ordusu istila etmeseydi bu ateşler nereden olurdu.
Aşka dair söyleyecek söz var ki hepsi evrenin dışındadır.
Onu dinleyecek kulak nerede, bu yüce sözler nerede!
Akıl şehrini bırak, aşk sahrasının yolunu tut.
Bu öyle bir sahradır ki feleğin arslanı, onun ahularının köpeğidir.

Ey Ay! Bu feleğin seraperdesinden dışarı çıkma,
Ne isteyeceksen iste. Sultan bu seraperdenin içindedir.
Aşk meyhanesinin şehidi kafasını burada mum gibi
Kılıçla kesilip atılmış gördüğü halde yine ayakta duruyor.
Evren aşk nağmelerinin yankılarıyla dolu.
Ey Kâtibî, kalemine sor, bu ne sestir.

Kâtibî’nin böyle güzel şiirleri pek çoktur. Onun menkıbeleri ve padişahlara yazılmış parlak kasideleri vardır, ki fazıllar arasında meşhurdur.

Kâtibî ikinci kez Acem Irakı’ndan Taberistan ve Dârü’l-Merz’e gitti. Esterâbâd şehrine yerleşti; o memleketin büyükleri ve hâkimleri ona çok hürmet ederlerdi. Boş vakitlerinde inziva halinde Nizâmî’nin Hamse’sine nazire yazmakla meşgul olurdu. Malum olduğu üzere Mahzenü’l-Esrâr’a yazdığı meşhur naziresi büyükler tarafından takdir edilmiştir.

Fakat ne çare ki tam olgunluk zamanında, bu zalim felek onun hayatına kastetti. 839 yılında o civarda baş gösteren veba hastalığında Esterâbâd’da hakkın davetine icabet etti. Bu dağdağalı âlemden cennetin ferahlık veren gülistanlarına gitti.

Kâtibî bu veba hakkında şu kıtayı söyledi:

Toprağı miskten daha güzel kokan Esterâbâd
Veba hastalığının kahr ateşiyle birden harap oldu.
İçinde genç ve ihtiyar kimse kalmadı.
Evet, ormana ateş düştüğünde ne kuru kalır ne de yaş.

Kâtibî’nin mezarı Esterâbâd’da, Nuh-Gûrân adlı yerde İmamzade Masum’un mübarek mezarının dışındadır. Onun gazelleri ve kasidelerinden başka Mecmau’l-Bahreyn, Tecnîsât-ı Dehbâb, Hüsn-ü Aşk, Nâzır u Menzûr, Behrâm ve Gül-endam gibi mesnevileri vardır.

[İSKENDER BİN KARA YUSUF]

İskender’in soyuna gelince: O, Kara Yusuf’un Kara Yusuf da Kara Mehmed’in oğludur. Bunların aslı Türkistan’ın çok uzaklarındaki Gazkird dağlarındadır. Eski zamanlarda nasılsa Azerbaycan ve Bitlis’e gelmişlerdir. Göçebedirler. Celayirli sultanı Üveys onları çobanlıkta kullanırdı.

Bu Kara Mehmed, Üveys’in oğlu Sultan Ahmed’e karşı gelerek Tebriz’i aldı, fakat sonra Sultan Ahmed’e mağlup oldu. Sultan Ahmed, Hoy

sahrasında Türkmenlerin kellelerinden minare yaptı.

Kara Yusuf ise bu minareyi yıktı ve akrabalarının kellelerinin defnedilmesini emreyledi. Sonra da oraya bir bina yaptırdı. Sultan Ahmed, Kara Yusuf'un eliyle öldürüldü.

Kara Yusuf da istilalarda bulundu. Emir Timur-ı Gurkân, Kara Mehmet ve Kara Yusuf'u Azerbaycan ve civarından kaç defa çıkarmış, her ikisi de Rûm diyarına kaçmıştı. Emir Timur'un kılıcı parladığı müddetçe bu alçakların fitne ateşi sönmüştü. Daima zelil ve hakir bir haldeydiler. Şam ve Rûm civarında barınırlardı.

Fakat Emir Timur öldükten sonra yine fitne ve fesada başladılar. Daha önce bahsettiğimiz gibi Gurkân hanedanından Mirânşah'ı şehit ettiler. Adaletli Sultan Şahruh bunları defetmek için çalıştı. Kara Yusuf bu mücadeleler esnasında öldü ve yerine İskender geçti.

Haksız olarak saltanat bayrağını çeken İskender, babasının ölümünden sonra cüretini o dereceye getirdi ki, Şahruh ile savaşa girmekten bile hiç korkmadı. Şahruh'un ordusunun sağ ve sol kanadını bozguna uğrattı, fakat Hak batıla galip geldi. En sonunda 824 yılı Recep ayının yirmi dokuzuncu çarşamba günü yenildi ve Rûm tarafına kaçtı. Bundan sonra Şahruh Azerbaycan'ı çocuklarına ve büyük emirlerine vermek istediyse de İskender bin Kara Yusuf'un korkusundan kimse kabul etmedi. Sonunda oralarını kendi haline bırakıp payitahtına döndü. Azizlerden biri bu hale uygun düşen şu beyti söyledi:

İskender bizim ordumuzu kırıp gitti
Şahımız da memleketi alıp kaçtı.

Kısacası Şahruh Sultan ile Kara Yusuf ve Türkmenler arasındaki düşmanlık yıllarca sürüp gitti. Şahruh bundan sonra iki defa daha büyük bir orduyla Türkmenlerin üzerine çullandı. Nihayet 839 yılında İskender tamamıyla mağlup ve zayıf düşerek Nahçıvan civarındaki Alıncak Kalesi'ne sığındı. Sultan Şahruh, Cihanşah bin Kara Yusuf'u Azerbaycan'a emir yaptı ve Alıncak Kalesi'ni kuşatması için emir verdi. İskender'in oğlu Kubad, babasının cariyelerinden âşık olduğu biriyle işbirliği yaparak babasını hançerle öldürdü. İskender de bu şekilde ortadan kalkmış oldu.

Bunun üzerine Şahruh Azerbaycan'ı hüküm ve fermanıyla Cihanşah'a verdi. Cihanşah ve evladının hâl tercümesi bundan sonra gelecektir.

Fazılların Kendisiyle Övündüğü

HÂCE ALİ ŞİHÂB-I TURŞÎZÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Fazilet sahibi bir adamdı. İlimlere vâkıftı. Büyükler arasında hürmet ve saygıya ulaşmıştı. Zamanında Horasan'da kabiliyet ve istidatıyla parmakla gösterilen şairlerdendi. Şeyh Azerî ile aralarında karşılıklı şiir söyleme yarışları ve tartışmalar olmuştur. Şeyh bu kıtayı Hâce Ali'ye gönderdi:

Ey ezelden beri latif bir tabiata sahip olan,
Hüner sahiplerinin sır defteri Hâce Ali'
Sen beni ister beğen ister beğenme,
Herkes bilir ki Hamza, Ali'nin üstadıdır. [KITA]

Şeyh Azerî'nin adı Hamza'ydı. Mevlana Ali Şihâb da şu rubaiyle cevap verdi:

Ey Hamza, bil ki Ali'nin yeri Tanrı'nın arşıdır.
Onun ayağının şeref yeri Peygamber'in omuzudur.
Hamza savaşta Ali'nin üstadıdır.
Fakat ilim ve fazlda yüzlerce Hamza, Ali'nin lalasıdır. [RUBAİ]

Hâce Ali, Hazreti Ali'nin övülmesi hakkındaki bu rubaiyi çok güzel söylemiştir. Fakat kendi ismini Hazreti Ali'nin ismiyle birleştirmesi hürmetten uzaktır, fazıllar da onun fazlını ve ilmini takdir etmezler.

Bu altın Mağribî altınıdır demeye ne lüzum var.
Mihenk taşı ortada! Onun ne olduğunu söyler. [BEYİT]

Ali Şihâb bu kasideyi Muhammed Cûkî Mirza'nın övülmesi hakkında söylemiştir:

Sen güneş gibi yüzünden perdeyi kaldırdığında
Müşteri sana canı gönülden müşteri olur.
Zülfünün kemendini göklere atarsan
Önünde yeri öpmeleri için yıldızları gökten indirirsin.
Cihan bunca hokkabazlığına ve felek bu kan dökücülüğüne rağmen,
Senin kan döken gamzenin ve cadı gözlerinin kölesidir.
O zülüflerini dök de görsünler. Seher misk kokuları yaymaktan,
Saba rüzgârı da ıtırlar saçmaktan tövbe etsin.
Ben senin aşkının meclisi için meşakkatle yüreğimi kana boyayarak

Öyle bir sofra hazırladım ki, onun üzerindeki tabak yanaklarım, Cür'eden bu dar gönlüm, ibrik gözlerim,
Şarap da gül rengi gözyaşlarımdır.
Senin eziyetin ve cefan haddini aştı.
Sen bu cefakârlığı felekten mi öğrendin?
Dostlarından şu nasihati dinle ki,
Senin gibi bir ay yüzlüye böyle düşmanca zalimlik layık değildir.
Eğer padişah, senin bana yaptığın bu cefalar yüzünden
Ettiğim şikâyetleri duyarsa o zaman ne yaparsın.
O padişah, dünyanın sahibi ve yeryüzünün taç bağışlayıcısıdır.
Cihandarlıkta ikinci Cemşid'dir.
Yıldızlar kadar hizmetkâra sahip olan, İran mülkünün padişahı
Lütuf ve kerem âlemi ve hayır yapmayı bilicidir.
O mülkün hidivi, övülen Muhammed Cûkî Şah'tır ki
Cihandarlık mansıbı onda sona ermiştir.
Öyle bir padişahtır ki büyüklük ve kumandanlığın
Onda sona erdiğini bütün âlem itiraf eder.
Kaza mühendisleri bu toprak çukuru olan dünyayı
Onun her tarafı çevreleyen adalet mimarıyla tamir ederler.
Onun devletinin külahı bütün husrevlerin başından
Padişahlık ve cebbarlık tacını kapmıştır.
Ey padişah, sen öyle bir padişahsın ki
Eğer felek senden rütbenin üstünde bir rütbe istese onu bırakmazsın.
Şimşek dizginli felek, senin ok gibi hareket eden atınla
Yarışmaya kalksa topallayarak geri gelir.
Senin atının ayağına Ayın nal ve yıldızların da çivi olması layıktır.
Senin cömertlik elinin korkusundan
Altın madenin, gümüş de taşın içinde gizlenmiştir.
Sen ihsan etme kalemiyle halkın ihtiyaçlar sayfasına
Binlerce mürüvvet ve insaniyet eseri yazdın.
Senin dergâhında Hata, Çin ve Çiğil'den
Binlerce Türk, Bulgar bellerine hizmet kemerini bağlamışlardır.
Ey cihanın adaletine sığındığı padişah,
Sen bu kulunun şiirini tutuk sözler cinsinden sayma.

Feleğin kâtibi şiirlerimizi yazdığında
Göklerin tabakaları onları candan tomar edip saklar.
Güzellerin saçları bazen amber, bazen de tatar miskine benzedikçe
Hayır kuralları senin sayende dünyada güçlensin
Ve padişahlık âdetleri kökleşsin.

Hikâye ederler ki: Mevlana Ali, Sultan Cûkî'nin maiyetinde Kandehar'a gitti ve padişah ona kendine yakın bir oda tahsis etti. Bir gece padişah payitahtına duyduğu hasretten şu beyti okudu:

Şu anda saba rüzgârının misk kokularını yayarak estiği andır.
Yazık ki ömrümüz yârdan ayrı geçiyor.

Mevlana hemen padişahın yanına koşarak dedi ki: "Ey âlemin padişahı, bu beyit böyle değildir."

"O halde nasıldır?" dedi Padişah.

"Şu anda saba rüzgârı misk kokuları yayarak esiyor; yazık ki ömrümüz Kandehar'da geçiyor, şeklindedir" dedi Mevlana Ali.

"Hakikaten öyle" diyerek padişah, hemen göç edilmesini emretti ve payitahtı olan Herat'a gitti, böylece herkes oranın kötü havasından kurtuldu.

[MUHAMMED CÛKÎ BAHADIR BİN ŞAHRUH]

Bu bahtiyar padişah Muhammed Cûkî Bahadır bin Şahruh çok mert, temkin sahibi, akıllı ve yüksek himmetli bir padişahtı. Babasının ona büyük teveccühü vardı. Veliahtlığı gizlice ona vermek ister, ama maslahat icabı bunu açığa vuramazdı.

Bu bahtiyar şehzade saltanat kanunlarının yanı sıra ok ve yay talimleri yapardı. Azizlerden birinin söylediği şu beyit onun haline uygundur:

Senin okun nasıl bir kuştur ki karanlık gecede
Zencinin yüzünden beni bir dane gibi kapar.

Şahruh Sultan zamanında etrafta bulunan Rûm, Şam, Hürmüz ve Şirvan padişahlarından birer elçi gelmişti. Bunlar Şahruh'un sarayında toplandılar. Bayram günü hepsi hazırlandılar.

Padişah atına binip bayram yerine gitti. Bayram namazından önce nişancıların hedef yaptıkları kabağını gözetliyordu. Emirzadeler, ok atıcılar ve ileri gelen delikanlılar önünden takım takım geçtiler. Bunlar nişancılıkta öyle mahirdiler ki, can alan yaylarıyla feleğin Cevzasının [ikizler burcu]

düğümünü çözer; kartal gibi olan oklarıyla göklerin Nesr'inin kanatlarını meydana dökerlerdi. Bunların dehşetinden hızla koşan atlar, işleri geri giden bedbahtlar gibi geri kaldılar ve gümüş baldırlı nişancı peykler ok temrenleri gibi yerlere serildiler.

Hiçbir kimse takdirin hilafına
Bir hedefe kazara ok isabet ettirememiştir. [BEYİT]

Hiç kimsenin oku kabağa vurmadı. Gezegen yıldızlar padişahının bayrağı göründü [güneş doğdu]. Padişah sünnet olan bayram namazını terk etmeyi hoş görmedi. Bu İslam emiri mülkün namusunu korumak için namaza gitmek istedi. Bunun için de Şehzade [Muhammed] Cûkî'yi çağırdı. Bu genç talihli, sert yaylı ve nişancılıkta usta şehzade, güzel yürüyüşlü ve murassa dizginli atını sürdü geldi.

O ilk attığı okla
Kabağı vurup iki parça etti. [BEYİT]

Nakkarehâneden boru sesleri yükseldi. Nişancıların sesleri göklere çıktı; yeryüzü padişahının dudakları sevinç ve mutluluktan bayram helvası yemiş gibi tatlandı. Yay gibi feleğin seçkin bir insanı olan şehzadenin yay kaşlarını öptü ve haline uygun düşen şu beyti okudu:

Ey mihrap gibi olan iki kaşı, benim maksut kıblem olan!
Toz içindeki yüzüm, daima sana secdededir. [BEYİT]

Ülkesinin en önemli beldelerinden Huttalan vilayetini, sarayına hediye edilen dokuz attan birini, lâl ve firuzeyle süslenmiş murassa eyeriyle birlikte Şehzade Cûkî'ye verdi. Bu olay 833 yılında oldu.

O kadri yüce şehzadenin yadigâr bıraktığı eserler bugün bile Herat ve civar memleketlerde görülmektedir. Kendisinin nişancılar arasında çok yüksek bir mevkisi vardı. Fakat ne çare ki bu sonu olmayan cefakâr feleğin aylarının ve günlerinin eziyeti ve zulmü ona da ulaştı. Tam güzellik ve gençlik zamanında, o felek mertebeli şehzade, müzmin bir hastalığa tutuldu ve bir süre yatakta esir kaldı. Hastalıktan doğan bıkkınlık ve ıstırap sebebiyle yer değiştirmek istedi. Herat'tan Serahs'a nakledildi; ama en sonunda 848 yılında Tanrı'nın rahmetine kavuştu. Yaşı kırk üçtü. Onun neslinden gelen şehzadeler batından batına dünyanın büyük adamları oldular.

Muhammed Kasım ve Ebû Bekir

Hilesiz ve garazsız memleketin iki gözüdür. [BEYİT]

[EBÛ BEKİR BİN MUHAMMED CÛKÎ]

Onun oğulları olan Muhammed Kasım ile Ebû Bekir, büyüklük ve saltanat göğünün güneşi, kahramanlık ve salahiyet ufkunun yıldızıydılar. Bu bukalemun gibi olan dünya, âdeti olduğu üzere, eğri gidişli ecel taşıyla fil gibi güçlü feleğe yardım etti ve Şahruh'un şehzadelerine öyle bir oyun oynadı ki, kısa sürede hepsini murat atlarından indirip piyade yaptı ve yokluk şah-matıyla onları toprağın altına soktu.

Topraktan güllerin bitmesi hayret olunacak bir şey değildir.
Çünkü bu toprağın altında ne gül bedenli dilberler yatmaktadır.

Şehzade Muhammed Kasım eceliyle bu dünyadan göçtü. Fakat Ebû Bekir Mirza, Mirza Uluğ Bey'in hilesine ve tuzağına düştü. Bu şehzade, saf yürekliliği ve temiz inançlılığı yüzünden ona kapılmıştı. Ama en sonunda Uluğ Bey, halkın ve ordu erkânının bu şehzadeye olan bağlılığını ve meylini görünce, günün birinde onun kendisine karşı ayaklanacağından korktu. Halbuki onunla sağlam bir anlaşma yapmış ve en ağır yeminlerle sözleşmişti. Bununla beraber yüreğinin katılığından 852 yılında Erk-i Semerkand'da, Göksaray zindanında o sallanan selviyi cennet bağlarına gönderdi.

Ama kendisi de bir buçuk yıl sonra bunun cezasını görecekti. Bu dünyada yaptığı kötülüğün cezasını görmeyen kim vardır? Ebû Bekir öldürüleceği vakit şu rubaiyi yazıp Uluğ Bey'e göndermişti:

Evvela beni aldatarak tuzağına düşürdün.
Türlü türlü vefakârlık ve sevgi gösterdin.
Gönlümün sana tutulduğunu gördüğündeyse
Bütün düşmanlığını ortaya koyup gösterdin. [RUBAİ]

Sultan Uluğ Bey yaptığına pişman oldu, fakat fayda etmedi. Bu yüzden parmaklarını ısırır, sabahlara kadar feryat figan eder ve şu beyti okurdu:

Fırsatı ganimet bil ki öldükten sonra
Sohrâb'a verilen iksirin faydası olmaz.

Gaflet perdesi bu insanların gözlerini kapatmıştır. Suçsuz kimseleri cezalandırmaya ve onlara eziyet vermeye meylediyorlar. Ne mutlu o kişiye ki, büyüklerin gurur ve kibirlerini, bunun sonucunda yaptıkları

kötülüklerden duydukları pişmanlık ve mahcubiyetleri görerek ibret alır; gözlerini yakîn nuru ve hakikat sürmesiyle sürmeler; sonu mihnet ve felaket olan hızlı ve kötü nefs atının dizginini heva ve heves şeytanlarının elinden alarak Tanrı'nın kaza ve kaderinin eline teslim eder.

Ahbâr-ı Tivâl sahibi şöyle rivayet eder: İmam Şafiî diyor ki: Bir gün Kûfe'de Kasr-ı Dârü'l-emâre'de Abdülmelik bin Mervân'ın huzurunda oturuyordum. Halife aniden bana yüzünü dönerek dedi ki: "Ey üstat, yaşlılardan işittiklerinden ve gördüklerinden benim halime uygun bir hikâye söyle."

"Ey halife, işitmeye lüzum yok. Bu sarayda gözümle gördüğüm birtakım tuhaf haller var. Eğer izin verirseniz size onları anlatayım" dedim.

"Söyle" dedi.

Ben de söze şöyle başladım: "Ey emir; bir zamanlar bu sarayda Abdullah bin Ziyâd'ı gördüm, önünde Hüseyin bin Ali'nin mübarek başı bir leğen içinde duruyordu ve o melun da bana hakaret nazarıyla bakıyordu. Aradan çok zaman geçmedi ki Muhtar bin Ebû Ubeyde es-Sakafî'yi gördüm; o da tam bir azametle oturmuştu ve önünde Abdullah'ın başı bir leğende duruyordu. Az sonra da Mus'ab bin Zübeyr'i gördüm; o da burada azametle oturmuştu ve önüne konulmuş olan Muhtar'ın başını seyrediyordu. Bugün de halifeyi aynı yerde ve Mus'ab'ın başını da önünde görüyorum."

"Ne kadar korkunç sözler söylüyorsun" dedi halife.

"Korkunç, ama çok ibret alınacak sözler söylüyorum" dedim ve şu beyti okudum:

Ey mağrur, bu sürdüğün uzun ömürden ibret al.
O muhteşem sarayın sahibi Şeddâd bin Âd nerede? [BEYİT]

Sonra Abdülmelik bir süre düşünceye daldı. İçinden ateşli bir pişmanlık ahı çekti ve bir şiir söyledi. Bu şiirin mazmunu şu beyitten anlaşılır:

Ecel nöbetle her gün bir dostun canını alıyor.
Günün birinde nöbetin benim canıma geleceğini düşünüyorum.

Arif Şeyh, Milletin ve Dinin Kendisiyle Övündüğü

AZERÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Onun ikbal güneşi mana erbabının üzerine ışıklarını saldı.

O, görüş göklerinin kartalı, himmet ise onun kanadıdır. [BEYİT]

Dünyadan sıyrılmış bir arif ve himmet sahibi bir muhakkikti. Dünya işlerine iltifat etmez ve daima Tanrı erleriyle düşer kalkardı. Kırk yıl taat ve seccade üzerinde fakr ve kanaatle ömrünü geçirdi. Hiçbir emel peşinde koşmadı, bunun için yüreğine zahmet vermedi. Zâhiri ve bâtıni ilimleri bilirdi. Tarikat ve mücahedeye sıdk ile devam etti.

Adı Hamza bin Ali Melik et-Tûsî ve Beyhakî'dir. Şeyh Azerî'nin babası Beyhak Serbedârlarındandır. Onun soyu Muin-i Sahib üd-Da've Ahmed bin Muhammed ez-Zemecî, el-Hâşimî, el-Mervezî'ye ulaşır (Tanrı rahmet etsin). Şeyh Hâce Ali Melik'in babası İsferâyîn'de, Serbedârlar zamanında mevki sahibiydi. Şeyh Azerî gençliğinde şiirle uğraştı ve şöhret kazandı. Daima sultanları ve emirleri överdi. Şahruh hakkında ki şu kasideyi lugaz tarzında söylemiştir:

Fitne tohumu atan o su nedir? Feleğin padişahı
Onun okuna dayanamadığı için kalkanını atar, teslim olur.

Şeyh Azerî, bu kasidede sözün hakkını vermiştir.

Hâce Abdülkadir-i Udî, Şeyh Azerî ile söz mücadelesi etmeye kalkıştı ve Hâce Selmân'ın birkaç kasidesiyle onu imtihan etti. Ama o öyle cevaplar verdi ki bütün büyükler beğendi. İslam padişahı şeyhe çok hürmet ve saygı gösterdi, ona "meliku'ş-şuarâ" unvanını vereceğini vaat etti.

Ama o sırada fakr ve hakikat âleminin rüzgârları Azerî'nin gönül bahçelerine esti, cihanı parlatan fakr güneşi ışıklarını onun hüzünler kulübesinin penceresinden içeri saldı.

O bir hükümet elde etmek için kendini yıpratıyordu.
Tanrı ona fakr saltanatını lütfetti. [BEYİT]

Fakr ve yokluk yoluna gitti; ismi ve resmi, zararı ve kârı yokluk rüzgârlarına verdi. Şeyhler şeyhi, arifelerin önde gideni Şeyh Muhyiddin el-Tûsî el-Gazzâlî'nin sohbetiyle şereflendi; ondan tarikat erkânını öğrendi ve hadis kitaplarını okudu. Azerî bu büyük şeyhin yanında hacca gitti ve Şeyh Muhyiddin Halep'te gözlerini dünyaya kapadı.

Şeyh Azerî bundan sonra Seyyid Nimetullah'a döndü ve bir süre onun yanında sülûk hizmetinde bulundu. Ondan icazet ve hırka aldı. Sonra riyazet, mücahede, sülûk ve seyahatle uğraştı. Birçok veliyle buluşup görüştü, onlara hizmet etti. İki kere yaya olarak hacca gitti. Bir yıl

Beytullah'ta mücavir127 kaldı. Sa'y üs-safa kitabını Harem'de yazdı; ki bu kitap hac edep ve erkânının yanı sıra Kâbe'nin tarihini de içerir.

127 Mücavir: Bir mabet veya tekkenin civarına çekilip yaşayan; yerini yurdunu terk edip vaktini tamamen Haremeyn-i Şerifeyn'de ibadetle geçiren.

Sonra Hint'e gitti ve bir süre de orada yaşadı.

Rivayete göre Gülberge padişahlarından olan Hint meliki Sultan Ahmed Şeyh Azerî'ye elli bin dirhem vermişti. Bunun ardından da şeyhe, teşekkür amacıyla melikin önünde başını yere koymasını söylediler. Bu hediyeyi kabul etmeyen şeyh gidip melikin önünde yere baş koymayı reddetti ve şu beyti okudu:

Ben Hint ve Cibad cîfesini [leşini] bıraktım.
Cûne'nin kibir ve gururunu bir arpa tanesine bile satın almam.

Şeyh, Hint seferinden sonra kanaat ayağını hizmet eteğinin altına koydu ve mülk âlemini dolaştıktan sonra melekût âlemini izlemek için başını düşünce yakasının içine çekerek otuz yıl ibadet seccadesinde oturdu. Devlet sahiplerinden kimsenin kapısına iltica etmedi. Bilginler, din ve devlet ulular, mülk ve millet sahipleri onun ziyaretine gelir ve hizmetinde bulunurlardı.

Hikâye ederler ki: Sultanzade-i azam Sultan Muhammed bin Baysungur Irak'a gideceği zaman şeyhin ziyaretine geldi. Şeyh ona adalet ve merhamet hakkında öğütlerde bulundu. Şehzadenin kalbinde şeyhe karşı büyük bir itikat ve teveccüh oluştu. Şeyhin önüne bir kese altın döktüler; ama şeyh bunu kabul etmedi ve şu beyti okudu:

Altını dağıtmak, onu hiç almamaktan
Daha iyi ve hayırlı değildir.

O zamanın büyüklerinden olan Mevlana Mücahid-i Hindî de o meclisteydi. Bu altınlardan bir avuç aldı ve "Ey şeyh, sen bu altınları zorla kendine haram ettin. Tanrı bunu bana helal etti" dedi. Mücahid hiç zahmetsiz bu altınları alıp götürdü. Sultan bu hale çok güldü, sevindi.

Tevhit hakkında söylenmiş şu kaside Şeyh Azerî'nindir:

Ey aşkı bizim aklımızın dışında bir sevda besleyen Tanrı!
Senin hakkındaki tüm sözlerimiz bir yerde, sen başka bir yerde.
Düşünce dalgıcı senin zatının incisini bulamadı.

Bu hayret tohumu başka bir deryanın incisidir.
Senin varlık âleminde yüz binlerce “illallah” hazinesi vardır,
Her “illâ” hazinesinin üstünde bir “lâ” ejderhası vardır.
Senin büyüklüğünün ve kemalinin tecelli ettiği meydanda,
Yüz binlerce Tûr ve her Tûr’un üzerinde de bir Musa vardır.
Eğer âşıklarının himmetleri nisbetinde makam edinmek lazım gelse
Cennetten daha yüce bir makamın yapılması gerekir.
Biz Cennet-i Firdevs bağına başımızı hiç sokmayız;
Biz dilencilerin senden istediği başka bir dilektir.
Herkes cennette bir şey temaşa etmek ister.
Bizse senin yüzünden başka bir şey temaşa etmek istemeyiz.
Sen cennet bağını onun müşterilerine istediğin bedele sat.
Biz müflisler bu pazarda başka bir ticaret yapmak isteriz.
Sen kerem sofrasının nimetlerini başkalarına peşkeş et.
Senin sufilerin bu sofradan başka bir helvayı tatma sevdasını besler.
Kıdem âlemine akıl Ankası için yol yoktur,
Çünkü kıdem Kaf’ının arkasında, her köşede bir Anka vardır.
Eğer biz bu sarhoşlukla kıyamet pazarından geçersek
Her köşe başında türlü kavgalar çıkarırız.
Senin sanatının süsleyicisinin kudret eli,
Her yıl bu yeni gelin gibi olan toprağı, lütfuyla süsleyip beziyor.
Senin vuslatının perdedarları, âşıkları imtihan için
Her gün yaptıkları vaatlerle, başka bir ferdayla avutuyorlar.
Ey temiz ve kadir olan Tanrı,
Yüzlerinde senin lütfunun suyundan bir eser ve alamet görülen
Âşıklarının yüreklerinin nuru,
Parıltısıyla her zerrede bir ziyası olan
Şeriatın o parlak incisi ve o Peygamberlik mumu,
Her biri derece bakımından bir başka İsa ve Musa olan
O dört din direği ve o temiz yürekli dört ashab hakkı için
Azerî’yi vuslatınla sevindir.
Çünkü onun iki âlemde de senden başka elinden tutanı yoktur.

Bu şiir de onundur:

Daha ezel halvetinin kapısı kapalıyken

Senin aşkının eli ruh sarayının kapısını çaldı.
Âdem akşamının sersemliği dimağlardan geçmemişken
Senin muhabbetin bizim kadehimize sabah şarabını döktü.
Cesedin dudağı ruh tozunu henüz tatmamışken
Senin azdırman ve gürültün
Göğüslerde ve yaralı yüreklerimizde kaynaşıyordu.
Meyhanenin suyuyla gusl etmeden evvel
Senin aşkının elleri önünde nasuh tövbeleri yaptık.
Nuh'un gemisi daha Âdem denizinde bulunurken
Azerî'nin yüreğinde senin yâdınla tufanlar kopmuştu.

Bu da onundur:

Biz gönlümüzün pılı pırtısını hayret menziline çekip götürdük.
Rahat ikliminin suvarına butlan hattı çektik.
Hikmet hazinesinin anahtarı elimize geçtiğinden beri
Hırs gözüne kanaat sürmesini sürdük.
Ey gönül, bu dünya olayları ayarı düşük bir pazardır.
Biz bunu birçok kere himmet terazisiyle tarttık.
Korkarım ki bizim taat ve ibadet ceridesi üzerine çektiğimiz
Butlan çizgisini bizim tevfik sayfası üzerine çekmesinler.
Bugün ayrılıktan çektiğimiz azabın yanında
Yarın haşr gününde çekeceğimiz azabın gözümüzde hiç önemi yoktur.
Vatanın ve yâr ile bulunmanın kadri ve kıymeti nedir?
Bunu bize sor, çünkü biz gurbet mihneti nedir?
Onu çekmişiz, ne acı olduğunu biliriz.
Biz o şarabın mestiyiz ki, biz onu
Azerî ile beraber ezel meclisinde muhabbet kadehinden içmişiz.

Bu da onundur:

Onun gözlerinin yâdıyla nerede bir şarap içerseniz
Ben kendinden geçmiş sarhoşu da oraya götürün.
Beni bir gün bir yerde ölü bulursanız,
O yay kaşlı dilberin okunun izini arayın.
Ey ay yüzlüler ben bu gamda yandım.
Bana ne zaman yara merhemi getireceksiniz.

Ey çalgıcılar, Tanrı hakkı için bizim sufimizi
Hay huy ve neyle hey hey'e getirin.
Azerî'nin seması genel bir tufandır.
Artık onun meclisine çalgıcı getirmeye lüzum yoktur.

Bu kıta da onundur:

Ben sana hikmetten bir nükte öğreteyim.
Bunu yürürlüğe koyarsan iki âlemde büyük adam olursun.
Tarikat giysisine büründüğünde
Zilletten müteessir olma; izzet ile övün.

Bu kıta da onundur:

Yaygı gibi yayılmış olan bu yeryüzünün durumunu göz önüne al.
Bunu tıpkı siyah beyaz hanelere ayrılmış satranç tahtası gibi farz et.
Birbiri karşısına konulmuş siyah ve beyaz haneler,
Tıpkı gece ve gündüzün aydınlık ve karanlık saatlerine benzer.
Burada akıl ve nefs birer mühendis ve hokkabaz
Ve yekdiğerini yenmek isteyen iki satranç ustasıdır.
Aklını başına al, felek hileler yapan dalavereci bir rakiptir.
Hadiselerin fil bağlayan hanesinden tevfik piyadesini
Yalnızca çok düşünen ve akıllıca oynayan kimse kurtarabilir.
Eğer şahın hanesine vezirini koyma sevdasındaysan
Bu arsada vezirin gibi eğri gidişli olma.
Ey Azerî, bir kişi hadisatın ters gitmesinden korunmazsa
Murat atını kumarda kaybetmiş demektir.
Zamane herkesle bir türlü oyun oynar.
Onun oyunundan sakının.

Şeyhin gayb âleminden duyduğu hakikat ve marifetler bu tezkirenin tahammül edebileceğinden çoktur. Onun divanı bütün iklimlerde meşhurdur ve ondan fazla söz söylemek haddinden ziyade uzayıp gider.

Divanından başka Cevâhirü'l-Esrâr gibi manzum ve mensur risaleleri vardır. Cevâhirü'l-Esrâr emsalden, nadir olanlardan ve bazı zor beyitlerin şerhinden oluşan bir mecmuadır. Bundan başka Sa'y üs-safa, Tuğra-yı Hümâyun, Acâyibü'l-Garâyib adlı eserleri vardır.

866 yılında İsferâyîn kasabasında vefat etmiş olan Şeyh Azerî seksen iki yıl ömür sürmüştür. Mezarı İsferâyîn kasabasındadır. Bütün malını mülkünü salihlere, zahitlere, fakirlere ve ilim talebelerine vakfetmiştir. Bugün bile şeyhin kabrinin olduğu bu yerde dersler okunur; güzel halılarla döşenmiş, kandillerle aydınlatılmıştır ve ziyaretçileri eksik değildir. Sultanlar ve hâkimler onun zaferlere ulaşmış ruhu için mücavirlere lütuf ve ihsanlarda bulunur, her türlü vergiden muaf tutarlar. Doğru yolda gidenlere selam olsun.

Hâce Ahmed-i Müstevfî, şeyhin vefatı hakkında şu tarih kıtasını söylemiştir:

Yazık ki zamanenin şeyhi Azerî'nin hayat kandili ışıksız kaldı,
Gönül çerağı onun hayat körüğü ve her tür hakikatle parlıyordu,
O şiir söylemekte Husrev-i Dehlevî'ye benzediği için
Ölüm tarihi "husrev" oldu.
Tanrı onun ruhunu rahatlandırsın.

[BAYSUNGUR'UN OĞULLARININ TAHT KAVGASI]

Kadri yüce olan şehzade Sultan Baysungur'a gelince:

Bu yaya felek yüz bin asırda dünya meydanına
Böyle bir süvari getiremez. [BEYİT]

Kerem tabiatlı, yetenekli, sözden anlayan, mert, cesaretli ve yakışıklı bir adamdı.

Baysungur'un vefatından sonra mansıp, ıkta vesaire Emirzade Alâüddevle'ye geçti. Güherşâd Begüm ona düşkündü. [Kardeşleri olan] Sultan Muhammed ve Ebülkasım Babur'un ortada yalnızca isimleri vardı.

[SULTAN MUHAMMED BİN BAYSUNGUR BİN ŞAHRUH]

Sultan Muhammed kahramanlık çağına geldiğinde ve devlet nurları onun âlemi süsleyen alnında parlamaya başladığında Şahruh Sultan onu saltanata geçirmek ve memleketin bir kısmını ona vermek istedi. Devletin ileri gelenleri de bu konuda aynı fikirdeydiler. Fakat Güherşâd Begüm istemedi ve "Sultan Muhammed atılgan bir gençtir, belki bir serkeşlik eder" dedi.

Nihayet İslam padişahı lütfetti ve ileri gelen emirler de çalıştılar; Kum, Rey, Nihavend ve civarıyla Bağdat sınırlarına dek olan memleketlerin

saltanatı Sultan Muhammed'in sorumluluğuna verildi. Bu şehzade böylece büyükbabasının fermanıyla bu yerlerin hâkimi oldu. Oralarda yaklaşık üç yıl kadar büyükbabasının adına hüküm sürdü. Sonunda gençliğin verdiği taşkınlık ve saltanatın getirdiği kibir ve gurur yüzünden büyükbabasına isyan etti. Hemedan üzerine yürüdü ve oranın valisi olan Hacı Hüseyin'i öldürdü. Oradan kalkıp ordusuyla İsfahan'ı eline geçirdi ve İsfahan hâkimi Emir Saadet bin Emir Hüdavendşah'ı esir edip zincire vurdu.

Onun bu isyan haberi Şahruh Sultan'a ulaştığında emirleriyle bu konuda görüştü. Fakat onların hiçbiri İslam padişahının kendi torunlarından birinin üstüne ordu sevketmesini uygun görmediler ve şöyle dediler: "Irak vilayetine Sultan Muhammed'den daha layık kimse olamaz. Padişahımız hiç üzülmesin. Kendi evladından birinin üstüne ordu sevketmek saltanatın namus ve şerefine uygun düşmez. Bu şehzadeye bir hilat göndermeli ve Irak ona verilmelidir."

Emirlerin bu fikri Şahruh'un hoşuna gitti ve buna göre hareket etmek istedi. Fakat Güherşâd Begüm buna razı olmadı. Çünkü o Alâüddevle Mirza'nın tarafını tutuyor ve Şahruh'dan sonra onun veliaht olmasını istiyordu. Fakat bilmedi ki Tanrı'nın kazasıyla uğraşmak boştur.

Sultan Şahruh, Güherşâd Begüm'e dedi ki: "Ben ihtiyar oldum ve kudretsiz düştüm.

Misk gibi kara saçlarım kâfur gibi ak oldu.
Gençlik geçti ihtiyarlık devri geldi. [BEYİT]

Her durumda bu saltanat zaten çocuklarımındır. İki üç gün evvel veya sonra olmuş ne zararı var."

Sonra da Emir Husrev'in divanından kendi haline uygun düşen şu beyti okudu:

Benim için mahcup olmayasın diye bugün senin önünde öleyim.
Ey canım, yarın ölüm fermanım gelecek diye sana niçin minnet edeyim.

Güherşâd Begüm ne yaptı etti, padişahı ihsan ve şefkat yolundan çevirdi. Padişah da istemeyerek bile olsa Sultan Muhammed'in üzerine yürümek amacıyla Irak'a doğru hareket etti. Fakat saltanatın şeref ve haysiyetini korumak için padişahı Bağdat'a, İsfendiyâr bin Kara Yusuf'a karşı hareket ediyormuş gibi gösterdiler ve haber böyle yayıldı. Azizlerden biri bunun için şu şiiri söyledi:

Devlet davulunu Bağdat'ın kapısında çalmak gerekir;
Halka kötü nazar değmemesi için isfend [çörek otu] yakmak gerekir.

Yeryüzünün padişahı 850 yılında Herat'tan kalkıp Irakeyn tarafına hareket etti. Sultan Muhammed bu sırada Şiraz şehrinin kuşatılmasıyla meşguldü. Şahruh Sultan'ın Rey suyunun önüne geldiğini işitince hemen Şiraz şehrinin kapısından çekilip gitti. Fars hâkimi olan Emirzade Abdullah bin İbrahim de amcasının oğlunun istilasından bu şekilde kurtuldu.

Sultan Muhammed, Şiraz Kalesi'nin kapısından çekildikten sonra viran durumdaki Köşk-i Zer civarından Kürdistan ve Bağdat taraflarına kaçtı.

Şahruh da yukarıda bahsedildiği üzere Kum ve Sâve sınırlarına geldi, İsfahan'ın büyüklerini cezalandırdı ve Rey civarındaki Feşaverd'de kışladı.

Sultan Muhammed kardeşlerinden şikâyet etme ve kendi halini anlatma maksadıyla şu şiiri yazıp Sultan Şahruh'a gönderdi:

Benim bir zerre gibi güneşten gizlenmem,
Zamanın ve kardeşlerimin zulmü ve cefası yüzündendir.
Ben sultana hürmet gösterdim, savaşta sebat etmedim.
Bütün adamlarımı dört bir etrafa dağıttım.
Benim Hemedan için Hacı Hüseyin ile yaptığım savaşı,
Rüstem-i Destan, Efrâsiyâb ile yapmamıştır.
Ben Irak'ta uşağımı bir tecrübeden geçirmek istedim.
Padişah benim İsfahan üzerine yürümek fikrinde olduğumu sandı,
Oysa ben Irak'ta sultan için kılıç salladım.
Horasan için göğsümü siper ettim.
Cihanşah benim üzerime yürümek istedi.
Pusudan ordusu çıkınca, o orduyu yerle beraber yaptım.
Başkalarına hayat bağışlıyor, ama bana karşı savaşmak istiyorsunuz.
Mertliğin şanına yemin ederim ki ben onlar gibi hareket etmedim.
Ben Sultan Baysungur'un oğluyum.
Savaşlarda rüzgâr ayaklı at üzerinde sürekli gezindim.
Ben Ahmed'in dinine hizmet için Muhammed adını taşıyorum.
Canımı mertlerin şahı uğrunda feda ettim.

Yukarıda anlatıldığı gibi Şahruh, Tanrı'nın kazasıyla Rey civarında öldü. Gençler ve emirzadelerin çoğu Sultan Muhammed'in padişah olmasını

istediler. Bu suretle saltanat onun üstünde karar kıldı. Basra ve Vâsıt'a kadar bütün Acem Irakı, Fars, Kirman, Huzistan eline geçti.

Uluğ Bey'in Emirzade Alâüddevle'yi mağlup etmesinin üzerine, ondan korkan Güherşâd Begüm, tarhanlar ve Şahruh'un bütün emirleri ve vezirleri Sultan Muhammed'e tabi olup onun tarafını tuttular. Emirzade Alâüddevle de her yerden ümidini kesince, ona sığındı. Böylece Sultan Muhammed'in saltanatı ve kudreti akla hayale gelmeyecek derecede yükseldi. Sultan Muhammed hepsine karşı şefkatle muamele etti. Güherşâd Begüm'e çok hürmet gösterdi. Şahruh'un kanunu gereğince bütün emirlere ve vezirlere mansıplar ve rütbeler verdi.

Yeryüzünün Husrev'i Irak mülkünde
Sultanların tahtına hakkıyla oturdu.

İnsanoğlu, devlete ve saadete erince kibir ve gurura kapılır. Sultan Muhammed de bundan kendini alamadı. Horasan tahtında oturan kardeşi Sultan Ebülkasım Babur Bahadır'a karşı kin ve düşmanlık duyguları beslemeye başladı. Emirler ve diğer hayır isteyen kişiler bu anlaşmazlığı ortadan kaldırmak için uğraştılar, ama başarılı olamadılar. Nihayet Sultan Muhammed 853 yılında büyük bir orduyla Irak'dan kalkarak kardeşiyle savaşmak üzere Horasan'a doğru yola çıktı. Câm vilayetine bağlı olan Ferhad-ı Cerd civarında iki kardeş arasında savaş başladı.

Eğer bulutlardan bir iğne ucu düşse
Kılıçların uçlarından başka düşecek yer bulamazdı.
Sabah rüzgârları gül yapraklarının aralarından nasıl geçerse
Oklar da zırhların aralarına öyle nüfuz ediyordu. [ŞİİR]

En sonunda Irak'ın savaş erleri Horasan'ın savaş erlerine üstün geldiler. Sultan Babur Dehistan ve Nesâ taraflarına kaçtı. Sultan Muhammed de Herat'ta Şahruh'dan kalma saltanat tahtına oturdu ve kışı Herat'ta geçirdi.

Sultan Babur bahara doğru tekrar güç kazanmış; Celayir, Türkmen ve Esterâbâd ordusundan asker toplamıştı. Bunun üzerine Sultan Muhammed bir kez daha kardeşinin üzerine yürümek istedi. Şahruh'un emirzadelerinden olup Sultan Muhammed'in devleti zamanında yüksek mertebelere eren Hacı Muhammed Kuneşîrî'yi büyük bir orduyla Meşhed tarafından Babur Sultan'ın üzerine ılgar [akıncı kolu] olarak gönderdi.

Ebülkasım Babur, Hacı Muhammed ile Meşhed’de savaşa tutuştu, ordusunu bozguna uğrattı ve onu yakalayıp öldürdü.

Kul fermana boyun eğmekten ve top çevkâna
Başını teslim etmekten başka ne yapabilir? [BEYİT]

Zerrenin güneşin huzurunda ve kölenin efendisinin yanında ne kıymeti olur?

Sultan Muhammed, Hacı Muhammed’in öldürüldüğünü haber alınca telaşa düştü. Hemen çift atlı seçme savaş erleriyle Ebülkasım Babur’un üzerine akına çıktı. Sultan Babur’un Hacı Muhammed’i öldürdükten sonra tam bir emniyet ve selamet içinde olduğunu düşündüğü bir anda, 854 yılı Safer ayının başlangıcı olan perşembe gününün ikindi vaktinde, yedi yüz askeriyle kardeşi Babur’a baskın yaptı ve onun ordugâhında bulunan üç bin askeri bozguna uğrattı. Babur Bahadır kaçıp kurtuldu, fakat arkasında hadsiz hesapsız o kadar ganimet bıraktı ki, saymaktan âciz kaldılar.

Bu sırada Sultan Muhammed tarafından Gûr, Germsîr ve Yeke-elenk iline hâkim tayin edilen Emirzade Alâüddevle de fırsattan yararlanarak Herat üzerine yürüdü ve Şahruh’un saltanat tahtına oturdu.

Sultan Muhammed ılgar zamanında uruğunu [ailesini, soyunu] Radekân’da bırakmış ve Hâce-i azam Gıyâsüddin Pîr Ahmed Vezir’i uruk emiri yapmıştı. Alâüddevle’nin Herat’ı istila ettiği duyulunca her taraf karıştı ve bu urukta bulunanlar da birbirlerini yağmaladılar. Uruğunun böyle harap olduğunu duyan Sultan Muhammed heyecan içinde Meşhed’den kalkıp Radekân tarafına geldi. Uruğundan, o debdebe ve tantanadan bir eser kalmadığını gördü. Alâüddevle’nin Herat tahtını işgal ettiğini duyduğundaysa ne yapacağını şaşırdı ve Irak’a dönmekten başka çare bulamadı. Çihâr-Ribat ve Yezd yoluyla Irak’a geldi.

Bu arada [Şahruh’un kardeşi Cihangir’in torununun oğlu] Emirzade Halil bin Cihangir Mirza da Sultan Muhammed’in yokluğundan yararlanarak Fars vilayetini istila edip Şeyh-i azam Ebülhayr-ı Harezî’yi öldürdü ve Sultan Muhammed’e isyan etti. İstahr civarında savaşa girişerek onu bozguna uğratan Sultan Muhammed Irak ve Fars’ta saltanatını bir kez daha kuracaktı.

Ama Babur ile aralarındaki düşmanlık hâlâ devam ediyordu. Bu yüzden de 855 yılında kardeşiyle savaşmak üzere büyük bir orduyla kalkarak Irak’tan hareketle Horasan üzerine yürüdü. Firuzkûh ve Damegân

sınırlarına geldiğinde Babur Sultan da Sultanâbâd sınırlarındaydı. Semerkand'ın ileri gelenleri bu iki kardeşin arasını bulmaya uğraştılar. Sultan Muhammed hileye saparak barışa razı olduğunu söyledi.

Ama barış için söz verdiği halde sözünde durmadı ve tekrar Horasan üzerine yürümeye kalktı. Cüveyn'e ve oradan da İsferâyîn'e geldi, bazı emirler onun bu hareketini hoş görmeyip itirazda bulundular ve ona şöyle dediler: "Ey âlemin sultanı, ahdini bozmak uğursuz bir iştir. Sen böyle olmamalısın, fakat artık olan oldu. Şimdi uygun olan, Babur Bahadır'a karşı yürümek yerine Herat'a gidip Herat'ı ele geçirmektir. Babur'un adamları, bütün çocukları, ailesi ve malı mülkü hep Herat'tadır. Herat'ı aldığında bunların hepsi ister istemez sana dönecektir."

Fakat Sultan Muhammed dinlemedi ve bu nasihati edenlere dedi ki: "Susun, artık bana bir şey söylemeyin. Eğer bunu yapmazsam herkes benim Babur'dan korktuğumu sanacak. Babur'un yüz bin silahlı askeri bile olsa ve ben yüz kadar askerimle onu yenemezsem karım boş olsun."

Emirler yine tekrar tekrar aynı nasihati verdiler, ama o öfkelendi ve artık onları konuşturtmadı. Sultan Muhammed ağzı bozuk ve küfürbaz bir adamdı. Emirlere ağzına geleni söyledi, küfürler etti, hatta sarhoşluk halinde Şeyhzade Kuş-i Ribatî'nin sakalına işedi.

Emirler ondan nefret ettiler ve ölümüne razı oldular. Nihayet 855 yılı Zilhiccesinin on üçüncü pazar günü, İsferâyîn ve Derbend-i Şikkan civarında Cenârân denilen yerde, iki kardeş arasında savaş başladı. Sultan Muhammed'in emirleri ona yüz çevirdiler. Nankör şeyhzade münafıklık yolunu tuttu ve namertlik etti. Ama merhum Emir Nizâmeddin Ahmed bin Firuzşah gördüğü nimetlerin hakkını gözeterek sadakatten ayrılmadı ve elinden geldiğince uğraştı; Babur Sultan'ın tarafındaki Esterâbâd hâkimi Şîr Ahmed'i öldürdü.

Ama en sonunda Sultan Muhammed mağlup oldu. Savaşı kazanmak için gösterdiği birçok kahramanlık ve yararlığa rağmen nankör emirlerin hainliği ve zulmü yüzünden Ebülkasım Babur Bahadır'ın eline esir düştü.

Ey dünya! Bilmem ki senin âdetin nedir.
Bu, senin muhabbetinden değil düşmanlığındandır.
Beş günlük dünya için kardeşler arasına düşmanlık tohumları ektin.
İnsan devletinin bayrağını göklere kadar yükseltse bile
Kardeşini öldürmesi uygun düşmez.

Fakat o hakîm âlim: “Saltanat tatlı bir şeydir,
Fakat sonu yoktur, kısırdır” buyurmuştur.
Âlim ise demiştir ki:“Mülk ve saltanat akimdir [sonu yoktur],
Sen ne kadar sağlamsan da, o sakimdir [hastadır].” [MESNEVİ]

Ebülkasım Babur’un gözlerini kibir ve gurur perdesi bürüdü. İleriyi görmesine, hısım ve akraba hakkını gözetmesine engel oldu. Gazabı şefkatine galip geldi ve kardeşinin öldürülmesine rıza gösterdi. Tanrı’nın kahr celladı Sultan Muhammed’i siyaset meydanına götürdü. “Ecel geldiğinde ne öne alır ne de geri bırakırlar.”

Ey hemdemler! Bu dünya acaip bir saraydır.
Siz bu vefasız âlemden çıkıp gidin.
Bu dünyada büyüklerin hali böyledir.
Eğer büyüklerin hali buysa vay küçüklerin haline! [DEVLETŞAH]

Sultan Muhammed’in ölümüne düşülen tarih kıtası şöyledir:

Merih Zilhiccenin yarısında kanını döktüğü
Şah Sultan Muhammed öleceği vakit tahiyyat ile
Bir ay yanaklıya [meh-ruh] selam söyledi ve
Bu ay yanaklı [meh-ruh] ebcet hesabıyla onun ölüm tarihi oldu.

Hikâye ederler ki: Sultan Muhammed savaştan bir gün önce İsferâyîn’e bağlı olan Âbrîzî-i Nu’man’da konaklamıştı. Orada kendi yakınlarına, gençlere ve savaş erlerine cesaret verdi: “Mert olun, benim nimetlerimin hakkını gösterin” dedi. Bunun üzerine üç bin genç başlarından sarıklarını çıkarıp, “Bu başlarımız senin uğruna feda olsun” dediler.

Ama böyle söyleyenler bir gün sonra bu şehzadeyi savaşta tek başına bırakıp kaçtılar. Hatta savaşta şehzadenin kanından başka tek bir damla kan akmadığını, hiç kimsenin burnunun bile kanamadığını söylerler. İşte buna bakarak, hayvandan farkı olmayan avamın sözüne itimatın caiz olmadığı basiret sahiplerine malum olmalıdır.

Ödünç alınmış bu efendiliği Tanrı’ya ver ki,
Sana hakiki efendiliği versin.
Avamın sana verdiği efendilik borç gibidir.
Onu senden tekrar alırlar.

Sultan Muhammed bin Baysungur'un zamanında yaşayan fazıllar ve âlimler şunlardır: Mevlana Şerefeddin Ali Yezdî, şairlerden Hasan Şah, Velî Kalender ve Bedî-i Semerkandî.

Fazılların Kendisiyle Övündüğü

SÎMÎ-İ NİŞABURÎ

(Tanrı rahmet etsin)

İstidatlı ve çeşitli bilgiler sahibi biriydi. Önce Nîşabur'da yaşıyordu, ama sonra mukaddes Meşhed'e yerleşti. Mektep hocalığı ve edebiyatla meşgul olurdu. Hattattı, altı türlü yazı yazardı. Zamanında kâtiplik, şiir ve muamma ilminde eşi yoktu. Kâğıt boyamak ve mürekkep yapmakta, efşan ve tezhipte üstattı. Bu sanatlar hakkında risaleler yazmıştır. İnşa [düzyazı] ilminde ve eser yazmakta maharet sahibiydi. Zamanın büyüklerinin çocukları onun mektebinde okurlardı. Mektebinin uğurlu ve bereketli olduğu tecrübeyle sabit olmuştur. Siyakat yazısında ve kâtiplikte üstat olan Mevlana Abdülhay onun talebelerindendir. Şu matla Sîmî'nindir:

Bu iştiyak ve hacet sahibi miskin gönül
Senin kaşlarının aşkıyla tâk üzerindeki sineye döndü.

Mevlana Sîmî şairlikte birkaç avam meselini söylemekle yetinmiştir. Zikrettiğimiz üzere matlalar söylerdi. Fakat muammaları fazıllar arasında meşhurdur. Şu muamma onundur:

O Ay damın kenarına geldi.
Artık senin ölmekliğin lazımdır.
Çünkü senin ömrünün güneşi
İşte damın kenarına gelmiştir.

Bu muammadan birkaç isim çıkarılabildiğini söylerler; fakat bu zayıf kulun muamma ilminde pek kısmeti olmadığından bilemedim.

Rivayet ederler ki: Sîmî, Şehzade Alâüddevle zamanında Meşhed halkının hazır bulunduğu bir cenkte, bir taraftan davullar ve borular çalınırken, bir gün ve bir gece içinde üç bin beyit nazmetmiş, bu süre boyunca ne kazayı hacet için dışarı çıkmış, ne de yemek yiyip uyku uyumuştur. Üç hikâyeden oluşan bu beytleri, zamanın şairlerini imtihan için yazmış; bazıları çok düzgün ve akıcı, elbette ki bazıları da karmaşık ve ustalıklıymış.

Ben bilemiyorum; akıl böyle bir olayın karşısında âciz kalır. Avamın dilinde dolaşan bu olayın doğru olup olmamasının sorumluluğu rivayet edenlerin üzerindedir. Şurası daha tuhaf ki, diğer taraftan Sîmî'nin yirmi

dört saatte on iki men yemek ve meyve yiyip hiçbir hazımsızlık duymadığını söylerler. Maşallah ne sadık bir iştah ve ne uygun bir tabiat!

Ancak böyle yemek yiyebilen
Bu tarzda şiir söyleyebilir. [BEYİT]

Hint hekimlerinden biri der ki: “Eğer bütün âlem bir adama karşı iyi olsa da, eğer onun midesi kötüyse, tüm âlemin iyi olmasının o biçareye faydası nedir?”

Benim nazarımda birazcık sıhhat,
Ferîdûn’un mülk ve saltanatından daha iyidir. [BEYİT]

[ALÂÜDDEVLE BİN BAYSUNGUR BİN ŞAHRUH]

Dünyanın şehzadesi Alâüddevle bin Baysungur’a gelince:

Çok yakışıklı, hoş tabiatlı, iyi ahlaklı bir kişiydi. Şahruh zamanında babasının makamına adaydı. Yıllarca Baysungurluk mevkiinde kaldı. Büyükbabasının ölümünden sonra Şahruh’dan kalan saltanat tahtına olurdu ve Şahruh’un yıllar boyunca topladığı hazinenin kapısını açtı. Bahar rüzgârlarının bostan sakinlerine gösterdiği cömertliği gösterdi. Orduya ve ahaliye bol bol dağıttı. Şahruh’dan kalmış hazinenin Alâüddevle’nin cömertlik elinde sarf olup harcandığını söylerler. Bu hazinenin içeriğinin altın kap kaçak, cevherler ve diğer kıymetli eşyanın dışında yirmi bin tümen sikke halinde nakit gümüş olduğunu da söylerler.

Fakat Alâüddevle sonunda bu cömertliğinin karşılığında talihsizlikten başka bir şey görmedi. O güzel huyluluğuna karşılık kardeşleri ve zamane oğullarından ekşi yüzden başka bir şey görmedi.

Hikmet: Dünya padişahları aziz kimselere taht bağışlayabilirler, fakat baht değil; kullarının rütbelerini ve maaşlarını artırabilirler, fakat ömürlerini değil.

Ezelde talihli yaratılan kişinin ne terbiye ve talime
Ne de kabiliyet ve istidatlı olmasına gerek vardır. [BEYİT]

Eğer padişahlık hazine, mal ve servetle olsaydı, saltanatın daima hazine sahibi olan padişahın tasarrufunda kalması lazımdı. Gerçek hazine Tanrı erlerinin medet ve himmetidir, işte bu hazineye ulaşan talihli kişi dünya ve ahrette berhudar olur.

Gücü talihten bekle, babanın mirasından değil.

Rızkını Tanrıdan bekle, tarladaki bağdaki mahsülden, meyvadan değil.

Sultan Alâüddevle bahsettiğimiz üzere [amcası] Uluğ Bey'in saldırısında bozguna uğradı. Bir süre kendini koruyabildi, ama sonra kardeşlerinin elinde zelil ve hakir oldu. Nereye döndüyse talih ona sırt çevirdi.

Ayrılık başıma öyle bir bela getirdi ki
Her gün bir menzilde, her gece bir yerde vakit geçiriyorum.
Bu vücut denizinin biçare yolcuları
Kırılmış bir kayık gibi denizden denize atılırlar. [RUBAİ]

Bazen Gûr'da bazen Sârî'de,
Ne kimseden bir medet
Ne bir dosttan yardım gördü,
Bazen sahralarda serseri dolaştı,
Bazen Irak yoluna döndü. [MESNEVİ]

Dağların yüreği o talihsiz şehzadenin felaketinden kan olur, mahrumiyet taşlarını başına vururdu. Bulutların yüreği o mahzun şehzadenin ters talihinin hayasızlığından yumuşardı. Taş yürekli dağlar yankılanan seslerin diliyle ve bulutlarsa gözyaşlarıyla onun haline uygun şu beyti okurlardı:

Ne talihten bir dostluk yüzü, ne de dosttan bir lütuf ümidi.
Aman yarab, nasıl yaşıyorum. Talih şöyle, yar böyle?
Yarabbi ben aşk derdiyle böyle perişanım.
Dünyada kimse böyle bir derde tutulmasın. [BEYİT]

Ah bu feleğin cefasından, bu gaddar dünyanın tuhaflıklarından çektiklerimiz! Ne onun devletine güven olur, ne de muratsızlar onun ikbaliyle murada erer. Ancak bu gaddar dünyadan mertçe gelip geçen kimse bahtiyardır.

Ey gönül, dünyada arzuladığın gibi her şeyi görmüş geçirmiş,
Bu dünyada Nuh gibi bin yıl yaşamış,
Bütün padişahların bıraktıkları hazinelerin hepsini ele geçirmiş,
Bulgar, Rûm ve Çin'de bulunan tüm cariyeleri satın almış,
Rûm ve Şüşter kumaşlarından kendine esvaplar yaptırmış,
Güzel gözlü selvi boylu güzellerin elma gibi çenelerini ısırmış,
Dudaklarını emmiş ve sevdiğin dostlarla oturup saf şaraplar içmiş,
Bir örümcek ağına düşürdüğü sineğin etrafını nasıl kaplarsa

Sen de servetini ve zenginliğini öyle muhafaza etmiş ol.
Yazık, yazık ki bütün bunların sonunda öleceğin vakit
Pişmanlıktan elinin sırtını ısıracağını muhakkak bil.
Ey Sa'dî, senin vücudun bir kafes, ruhun bir kuş gibidir.
Bir gün kafesin kırılıp bu kuşun uçacağına,
Şimdiden uçmuş gibi inanmalısın. [GAZEL]

Kısaca Alâüddevle'nin ömür kadehinin nasibi, bu felek küpündeki dert tortusu oldu. En sonunda kardeşi Sultan Ebülkasım Babur'un şefkatsizliği yüzünden, onun dünyayı gören gözüne ikbal sürmesi yerine idbar mili çekildi. Fakat Tanrı ona inayet gözüyle baktı ve gözbebeğini bu mil belasından korudu.

Bir süre kendisini kör gösterdi, ama sonunda mukaddes Meşhed'den kaçtı. Artık ne kardeşine ne de hiç kimseye itimadı kalmamıştı. Başını alıp Kıpçak çöllerine gitti. Birkaç yıl boyunca onun vücudu bir kimya ve şöhreti de Anka'nın şöhreti oldu. 861 yılında Ebülkasım Babur'un ölümünden sonra, Özbek ve [Deşt-i] Kıpçak diyarından yine Horasan tarafına dönüp geldi.

Oğlu İbrahim Horasan saltanatını eline geçirmek istedi ve o da yine eskisi gibi bu cüretkâr oğlunun eline düştü, zelil ve hakir oldu.

Yeni tahta çıkmış padişahlar gibi o yılın nevruzunda Herat'ta birkaç gün şöyle böyle padişahlık ediyorken, Türkmen Cihanşah bir taraftan, Sultan Ebû Sa'îd ise diğer taraftan onun üzerine yürüdüler. O da en sonunda acz içerisinde ve oğlunun refakatinde Gûr ve Garcistan128 dağlarına çekilmeye mecbur oldu. Baba oğul saltanat kavgasını bu iki kuvvetli padişaha bıraktılar. Ama baba ve oğul arasında o diyarda ve Sicistan civarında savaşlar ve barışlar oldu.

128 Garcistan: Afgan Türkistanı'nın içinde, Horasan'da yer alan tarihi bölge. Şu anki Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Afganistan ve kuzeybatı Pakistan'ı kapsar.

En sonunda birleştiler ve Bâdgîs'e bağlı olan Kûlân sınırlarında Gurkân [Timurlu] hanedanından Sultan Ebû Sa'îd ile savaşa giriştiler. Fakat sonuçta mağlup oldular.

Alâüddevle Mirza kaçarken yolu Rüstemdar sınırlarına düştü. Bu muhterem şehzade gece gündüz Tanrı'ya "Yarabbi artık bu serseriliğin ve feleğin cefası haddini aştı. Dünya ve ahrette benim sahibim sensin.

Müslüman olarak canımı al ve beni salihler zümresine kat" diye dualarda bulundu. Nihayet 863 yılında Rüstemdar sınırlarında bu gaddar dünyadan, karar evinin bahçesine göçtü.

Padişah, devranın kardeşlerinin cefasından kurtuldu.
Yüreği bu cihan sofrasının nimetlerinden doydu.
Gül gibi birkaç gün bu dünyanın misafiri olduktan sonra
Saba rüzgârı gibi dünya gülistanından geçip gitti. [DEVLETŞAH]

Dehrin Fazılı

MEVLANA YAHYA SÎBEK-İ NİŞABURÎ

Faziletli ve birçok ilme vâkıf biriydi. Merhum sultan Şahruh zamanında fazileti ve istidatıyla, özellikle şiir ve yazıda şöhret kazanmıştı. Birkaç Dehnâme nazmetmiş, Kitab-ı Esrârî ve Humârî'yi yazmıştır; şimdi çok az bulunan bu eserinde büyüklerin ve üstatların sözlerini tazmin129 etmiştir. Şu beyit o cümledendir:

129 Tazmin: Edebiyatta, başkasına ait bir mısrayı veya beyti çalma veya tevârüd "iki şairin aynı beyti veya mısrayı birbirinden habersiz söylemesi" olmaksızın kendi şiirine alma sanatı.

Halis esrarı şeker ve safranla karıştırarak macun yapma.
Güzel yüzün renge, kokuya, bene ve hatt'a ne ihtiyacı var.

Mevlana Yahya şiirde çok mübalağaya kaçar. Kanaatlar ve dünya erbabının kapısından uzak bulunduğu için sözleri o kadar şöhret kazanmamıştır. Yoksa hatırı sayılır söz sahiplerindendir. Matlaları şairler arasında makbuldür ve divanı da meşhurdur. Şu matla da onundur:

O güzelin yayı yüzlerce hanümanı yıkmıştır.
Senin tarafına da bir ok atarım diye vaat etti, fakat atmadı.

Bu da onundur:

Bülbül gibi hay huy et; çünkü sen bir hay diyene kadar
Can kuşun ömür dalından uçup gider.

Bu da onundur:
Ey ay yüzlülerin başı, senin adın nedir?
Huri mi yoksa Rıdvan mı?
Bostanda sallanarak yürüdüğünde bir naz selvisisin.

Damın üzerinde bulunduğundaysa bir aysın.
Benim matlubum senin yanakların ve zülfündür.
Sabah ve akşam benim canımın gıdası ve dostusun.
Ey nesim, yolun onun memleketine uğrarsa selamımı götür.
Ey rahip, beni onun mahallesinden kovma.
Kerimlerin yurdundan dilencileri reddetme.
Gül goncayken terdamendir.
Fakat esvabını yırtıp da gül olduğunda
Daha çok ünlenir, daha çok makbul olur.
Miskin Fettahî senin dilencindir.
Bu bile akran ve emsalim arasında
Benim daha şerefli olmama yeter.

Mevlana Yahya (Tanrı kabrini nur etsin) 852 yılında vefat etmiştir.

Söz Erlerinin Önderi

MEVLANA KEMÂLEDDİN BİN GIYÂS-I FARİSÎ

Hoş tabiatli, bilgili, tarihçi, hakîm meşrepli, tarikat ehlinin ileri gelenlerinden ve Fars'ın azılılarından pehlivan bir şairdi. Âl-i Resul hakkında çok parlak kasideleri vardır. Şiirleri meşhurdur. Fakat insafı elden bırakmaz; şairlikte diğerleri gibi ileri gitmez ve itidal gösterirdi. Şu kıta onundur:

Şiirde perde dışına çıkmak zararlıdır;
Teemmül et, teemmül [iyice, etraflıca düşün].
Kötü iş yapmakta mümkün mertebe iyiler gibi
Taallül et, taallül [bahane arayarak kaçın].
Tanrı yolu ilim ve fazl ile bulunur; fazilet sahibi ol, fazilet.
Tanrı erlerinin teveccühü hayırlı bir faldır;
Bununla tefe'ül et, tefe'ül [uğurlu say].
Görüş levhasını düşünceden sil; tevekkül et, tevekkül.
Ey İbn Gıyâs, kimseden şikâyet etme; tahammül et, tahammül.

Mevlana Kemâl'in güzel sözlü ve güzel yüzlü olduğunu söylerler. Şiraz'da Meydan-ı Saadet'te ikindi vaktinde bir yaygı yayar; şiirler okur, menkıbeler söyler ve ilaç satardı. Camaspnâme ve Ahkâm-ı Suhan kitaplarını okurdu.

Halkın kendisine çok itikadı vardı, ona riayet ederlerdi. Bu şekilde eline her gün bir miktar para geçirdi.

Bir gün Sultan İbrahim [bin Alâüddevle] Mevlana'yı çağırttı ve ona şöyle sordu: "Dört mezhepten hangisi daha iyidir?"

"Ey âlemin sultanı, farz et bir padişah, bir evde oturmuştur ve bu evin dört kapısı vardır. İnsan hangi kapıdan girse padişahı görür. Sen çalış ki sultanın hizmetinde kabiliyet geliştirebilesin. Kapıdan söz açma, sadrdan bir nişan ara" diye cevapladı Mevlana.

"Bu mezheplere tabi olanların hangisi daha üstündür?" diye bir soru daha sordu şehzade.

"Her kavmin ve her mezhebin mensuplarının en salihleri" diye cevap verdi Mevlana.

Mevlana'nın bu sözü sultanın çok hoşuna gitti, kendisine lütuf ve ikramda bulundu.

Elbette mana âlemine biraz vukufu olan herkes, kendini "kabul ve red"den uzak tutar ve yakînen bilir ki, onu abes yaratmamışlardır. Özellikte Peygamber'in ashabını red ve kabul etmekte çok dikkatli davranmak gerekir. Hepsini büyük ve fazilet sahibi olarak tanımak ve hepsini haklı görmek, tarikat ve şeriat icabıdır. Bunun hilafı küfürdür. Bu hususta Şeyh Ferîdüddin-i Attâr şöyle buyurmuştur:

Ey taassub için canı giden, halkın günahı senin defterine yazılmıştır.
Sen riyakârlık, müzevirlik ve ahmaklığından
Ali ve Ebû Bekir derdine düştün.
Bazen bunu tutuyor ve ötekini red ediyorsun.
Farz edelim ki bu veya öteki daha faziletlidir. Bundan sana ne?
Çünkü nasıl olsa halka gibi kapının dışındasın.
Senin bütün ömrün bu dertle geçmiş!
Bilmem ki ne zaman Tanrı'ya tapıyorsun.
Ben yakînen biliyorum ki, bu yetmiş iki fırka yarın birleşecek.
Ne söyleyeyim? Dikkatle bakarsan herkesin onu aradığını görürsün.
Yarabbi, sen bu asi nefsi terbiye et.
Dimağımızdan bu boş şeyleri çıkarıp kalbimizi seninle meşgul et.
Mutaassıpları bizden uzak eyle. [ŞİİR]

Şairlerin Meliki

MEVLANA BEDAHŞÎ

(Tanrı kabrini nurlandırsın)

Fazilet sahiplerindendir. Semerkand'da Uluğ Bey'in hükümdarlığı zamanında şairlikte büyük bir mevki sahibiydi. O zamanın şairlerinin en ileri gelenlerindendi. Sultan ve zamanenin büyükleri onun bu mevkisini kabul ederlerdi. Uluğ Bey'in övülmesine dair parlak kasideleri vardır. Divanı o diyarda meşhurdur.

Âfitab redifli kasidesi onun kudretinin delilidir ve şu iki beyit o kasidedendir:

Ey, gece gibi zülüfleri, güneşi yanında tutan sevgili!
Gecenin güneş üzerine gölge saldığını kim görmüştür.
Senin kutlu olan saçların öyle bir kargadır ki
Onun yuvası selvinin üzerinde, güneş de onun kanatlarının altındadır.

Hayırlı Kişilerin Sevgilisi
MEVLANA HAYALÎ-İ BUHARÎ

Hâce İsmetullah-i Buharî'nin öğrencilerindendir. İstidat sahibi ve hoş tabiatlı biriydi. Dervişane ve akıcı şiirler söylemiştir. Divanı Maveraünnehr, Bedahşan ve Türkistan'da çok meşhurdur.

Şu gazel onundur:

Kim bu vadiden baht ve devlete erişmişse
Sebat ve himmet yolu ve iziyle erişmiştir.
Şahlar mahallesinin horozundan
"Bu saray nöbetle padişahların mülküne geçer" nidası işitilmekte
Maksuduna ulaşmak için bugünkü yaşayış fırsatını elden kaçırma.
Bugünü hoş geçir. O maksudun da fırsat doğduğunda eline geçer.
Ey ayrılık vadisinin yolunu kaybetmiş yolcusu,
Susuzluktan dudakların kurumuş bir halde ümitsiz oturma.
Tanrı'nın rahmet denizleri önündedir.
Hayalî gurbet yoluyla bir yere erişmiştir.
Bir yere erişen gurbet yoluyla erişir.

Onun dışında iki Hayalî daha vardır. Biri Sebzvar, diğeri Tûn'dandır. Bunlar da kötü şiir söylememişlerdir; fakat Buharalı Hayalî'nin yanında dereceleri düşüktür.

Söz Âleminin Bir Acibesi Olan

BABA SEVDAÎ

Metin bir tabiata sahipti. Şairane söylenmiş mazbut şiirleri vardır. Aslen Ebîverdlidir. Zarif ve ehl-i dil bir adamdı. Sultanlar ve hükümdarlar ona çok hürmet ederlerdi. Bazı kimseler Baba Sevdaî'nin velilik sahibi olduğunu da iddia ederler.

Önceleri Hâverî mahlasını kullanırdı. Fakat sonraları kendisine bir cezbe geldi; yalınayak başı çıplak bir halde birkaç yıl Deşt-i Hâverân'da dolaştı. Bundan sonra Sevdaî mahlasıyla şöhret kazandı. Zamanında bütün şairlerin en ileri geleniydi. Şairler ona çok hürmet gösterirlerdi.

Hikâye ederler ki: Ebîverdliler Can-Kurbanî'den çok zahmet ve eziyet görüyorlardı. O zamanın padişahlarına şikâyette bulundularsa da hiç fayda etmedi; çünkü onun adamları çok kudret ve kuvvet sahibiydiler. İleri gelen serdarları sultanların yanında itibar kazanmışlardı.

Baba Sevdaî'nin Ebîverd'de Sengân adında bir köyü vardı. Kendisi de orada gömülüdür. Bu köy onun evlatlarına ve torunlarına aittir. Can-Kurbanî'nin adamları bu köyün mahsulünü yağmalıyorlardı ve Baba Sevdaî de bunlar hakkında bir kaside yazdı.

Bu kaside önce Şahruh'un övülmesiyle başlar ve ardından Can-Kurbanî'nin adamlarından şikâyetle devam eder. Şahruh bunları yola getirmek için uğraştı. Bunların bir kısmını Merv ve Tûs'a gönderdi, sonra da hepsini dağıttı. İşte Baba Sevdaî kasidesinde bundan bahseder. Bu kasidenin sonunda Şahruh'a duada bulunmuş ve bunu çok güzel ifade etmiştir:

Senin hayrını isteyenler Barlas'ın devletine nail olsun,
Aleyhinde bulunanlarsa Can-Kurbanî'nin mihnet ve belasına tutulsun.

Derler ki Ebîverd'de Baba Sevdaî zamanında Kadı Ebû Sa'îd eşek, Hâce Celâleddin Can-Kurbanî katır, Daruga Sadreddin köpek ve Tahsildar Muhammed de öküz sayılırdı. Baba Sevdaî bu hale uygun şu kıtayı söylemiştir:

Bâverd bir değirmen gibidir; onun çarkı garez ve oluğu gamdır.
Darugası köpek, kadısı eşek, valisi deve, tahsildarı öküzdür.
Biçare köylünün bunlardan nasibiyse
Dayak yemek, para saymak ve haraç vermektir.

Baba Sevdaî müminlerin emiri, müttekilerin [takva ehli] imamı, Tanrı'nın arslanı Ali bin Ebû Tâlib'in (Tanrı yüzünü kerim etti) övülmesi hakkında bir kaside söylemiş ve sonunda zamanın padişahlarını kötülemiştir. Bunun tesiriyle o zamanın padişahları yaptıkları bid'atleri terk etmiş ve akıllarını başlarına toplamışlardır. Kaside şudur:

Güneş sabahın gümüş levhası üzerine
Ahmed'in adını ve Ebû Turab[130] lakabını altınla yazmıştır.

130 Ebû Turab: "Toprağın babası, toprağın oğlu." Hz. Muhammed tarafından toprak üzerine oturduğu veya yattığından dolayı gösterdiği tevazuyu işaret ederek Hz. Ali'ye verilen lakap.

Bu isim iki görünür, halbuki müsemması birdir.
Şaşı biri iki görür, halbuki o hesapta birdir
"Benim etim senin etindir" hadisini oku ve başını çevirme.
"Senin kanın benim kanımdır" remzini dinle ve yüzünü döndürme.
Peygamberlerden en ileri geleni Nebiyyullah-ı Hâşimî
Velilerden de Tanrı'nın arslanı Ebû Turab'tır.

Sultanların yerilmesine dair de şöyle diyor:

Padişah yetimlerin altınından nal yapar, atının ayağına çakar;
Fakat sonunda o nal, kalbini dağlar.

Şairlerin sözü sultanların kalbine tesir eder. Eğer zamanımızın âlimleri hak sözünü söyleseler ve dillerini nasihat vermekten çekmeseler çok faydalı olurdu. Fakat zamanımızda nedense bu kapı kapalı kalmıştır.

Bu gazel de onun beğenilen şiirlerindendir:

Senin benin amber, yanakların gül, hattın reyhandır.
Ağzın gonca, dişlerin inci, dudağın mercan, sözün cevher,
Dilin tutî, parmağın fındık, çenen elma, göğsün gümüş, kalbin örstür.
Senin denizde inci dişlerinin önünde kulaklarını dikmiş bir dilencidir.
Senin yüzünün ayrılığı artık benim takatimin ölçüsünü aşmıştır.
Benim bundan fazla sabrım kalmadı; kerem mertlerindir.
Sevdaî'nin gönlü bir buse için canını verirken,
"Gönlünü niçin vermiyorsun?" diye sordum ona
"Gönül sultandır" dedi cevaben o da.

Baba Sevdaî’nin büyük şairlere söylediği nazireleri meşhurdur. Latifeleri ve zarif nükteleri hasların ve avamın dilinde dolaşır. Bundan başka Baba Sevdaî’nin şiirlerini görmek ve okumak arzusunda bulunanlar divanına müracaat etsinler.

Sevdaî uzun bir ömür sürmüş ve seksen yaşından fazla yaşamıştır. Ölümü 853 yılındadır ve mezarı Ebîverd’e bağlı olan Sengân’dadır.

TÂLİB-İ CÂCİRMÎ

(Tanrı kabrini nurlandırsın)

Güzel gazel söylerdi. Câcirm’in kethüdazadelerinden ve Şeyh Azerî’nin öğrencilerindendir. Ömrünün ilk yıllarını seyahatle geçirmiş; dârü’l-mülk Fars’ta büyük bir şöhret kazanmıştır.

Şeyh Sa’dî’nin şiirlerine nazireler söylemiştir. Şeyh Sa’dî’nin:

Gözü güzellerin yüzünden çevirmek zordur;
Bu konuda bize nasihat verenler boşuna çalışıyorlar.

beytiyle başlayan gazeline, Tâlib şu nazireyi yazmıştır:

Ey yüzünün ayrılışıyla yaşamamızı zor bir hale getiren,
Senin ayrılığının acısı öldürücü bir zehirdir.
Senin gamınla o kadar ağladım ki gözyaşlarım başımı aştı.
Senin arkandan gelemiyorum; çünkü ayaklarım balçığa batmıştır.
Ey devlet hüması! Gölgeni bizden esirgeme.
Senin ikbal güneşinin ışıkları kimin üzerine düşerse, bahtiyardır.
Biz gözyaşlarımızdan gam denizine batmışız.
Sahilde olanlar, batanların halinden ne anlar.
Yâr gitti ve Tâlib’e bir şey söylemedi.
Yazık ki yüreğimde sevgilinin kıyamete dek sürecek yarası var.

Tâlib “Gûy u çevgân” tartışmasını Şiraz’da Sultan Abdullah bin İbrahim [bin Şahruh] adına yazmış; şehzade de bunun için ona pek çok iltifat ve ihsanda bulunmuştur.

Tâlib çok hoş sohbet biriydi; daima güzeller ve zariflerle düşer kalkardı. Eline geçen her fırsatta şehzadeden aldığı paraları sefahat uğrunda harcardı. Otuz yıl boyunca Şiraz’da yeme içme ve gönül rahatlığı içinde yaşadı.

854 yılında vefat etti; mezarı Şiraz’da Musalla’da, Hafız-ı Şirazî’nin mezarının yanındadır. Tanrı kabrini nurlandırsın.

[ABDULLAH BİN İBRAHİM BİN ŞAHRUH SULTAN]

Şehzade Abdullah bin İbrahim bin Şahruh Sultana gelince:

Kerim, yakışıklı, iyi ahlaklı bir padişahtı. Babasının ölümünden sonra Şiraz ve Fars'ta hükümet tahtına oturdu. Şahruh Bahadır'ın ölümünden sonra [amcasının oğlu] Sultan Muhammed bin Baysungur onu Fars'tan çıkardı ve o da amcası Uluğ Bey'e sığındı.

Uluğ Bey onu himayesine alıp yetiştirdi. Sonra kızını verdi ve beraberinde Semarkand'a götürdü. Abdüllatif bin Uluğ Bey'in katlinden sonra taht Abdullah'a geçti.

Hükümdarlık zamanında lütuf, kerem ve cömertliğin hakkını verdi. Abdüllatif'in cimriliği yüzünden hiç el sürmediği, Uluğ Bey'den kalan hazineyi o diyarın muhtaçlarına bahar bulutu gibi dağıttı. Yüz bin tümen kadar dağıttığını söylerler. Artık verdiği diğer malların sayısı bundan kıyas olsun.

Sen bu dünya harabesinde hazine için zahmet çekme.
Fakra mazhar oldunsa, artık hazinen başına toprak olsun. [BEYİT]

Bu dünyanın lütfu ve keremi alçaklaradır. O, kerimleri mahv ve perişan eder. Bu sebepten bu şehzade de feleğin zulmüne uğradı; huzur ve rahatı kaçtı.

Sultan Ebû Sa'îd ona karşı geldi. Ebülhayr'ın yardımıyla Semerkand civarında 854 yılında onunla savaşa tutuştu, ama sonuçta Sultan Abdullah, Ebû Sa'îd'in elinde şehit düştü.

FARSÇA YAZAN ŞAİRLERİN YEDİNCİ TABAKASI

Nefsinde Tanrı'nın Sırlarını Toplayan

EMİR ŞAHÎ-İ SEBZVARÎ

(Tanrı kabrini nurlandırsın)

Fazilet sahipleri Husrev'in sözlerindeki yakıcılığın, Hasan-ı Dehlevî'nin sözlerindeki letafetin, Kemâl-i Hocendî'nin sözlerindeki nezaketin ve

Hafız-ı Şirazî'nin sözlerindeki saffetin Emir Şahî'nin sözlerinde toplandığında müttefiktirler. "Sözün hayırlısı lafzı az, manası çok olandır" dedikleri gibi onun kısa ve uzun sözlerindeki letafet yeterlidir.

İnsanın dimağına zevk ve neşe veren bir demet gül

Yüz harmanlık ottan daha hayırlıdır. [BEYİT]

Şahî'nin doğum yeri Sebzvar'dır. Adı Akmelik bin Melik Cemâleddin Firuzkûhi'dir. Onun babası ve büyükbabaları Serbedârlardandı. Hâce Ali Müeyyed'in kız kardeşinin oğullarındandır.

Şahruh Mirza döneminde Serbedârların işleri altüst olunca o da şehzade Baysungur'a iltica etmişti. Ona çok meyli ve iltifatı olan bu şehzade Serbedârların fetret döneminde onun divanına intikal eden mirastan mal ve mülkünü kendisine iade etmişti. Şehzadenin teveccühüne o kadar mazhar oldu ki, onu kendisine nedim yaptı ve yakın adamları sırasına geçti.

Emir Şahî'nin babası Melik Cemâleddin bir canavar avında Serbedârlardan birini bıçakla vurup öldürmüştü. Şehzade Baysungur da bir gün Herat'ın Eleng-i Kihdestan denilen yerinde canavar avına çıkmıştı. Bu av sırasında bir yerde tesadüfen Baysungur ile Emir Şahî yalnız kaldılar. Maiyetinde bulunan diğer atlılar bir canavarı yakalamak için arkasından gitmişlerdi.

"Senin baban da düşmanını öldürmek için böyle bir gün ve böyle bir fırsat kollamıştı" dedi o sırada Baysungur.

Emir Şahî, şehzadenin ima yollu bu sözüne üzüldü ve dedi ki: "Birinin günahı başkasına yükletilmez; bir çocuk babasının işiyle meşgul değilse, o babasının adamlarından sayılmaz."

Bundan sonra da sultanların hizmetinde bulunmaya tövbe edip, "Yaşadıkça sultanların yanında bulunmayacağım" diye ahdetti. O günden itibaren vaktini kalp huzuruyla geçirdi.

Sebzvar'da biraz malı mülkü vardı. Orada ziraatle uğraştı. Fazilet ve kabiliyet sahibi kişiler daima ziyaretine gelir; emirler ve hâkimler ona çok hürmet gösterirlerdi.

Emir Şahî zamanında hüner ve fazilet sahibi bir adamdı. Türlü türlü hünerde ve sanatta eşi yoktu. Kâtiplikte üstattı. Öyle bir resim yapardı ki, şu beyit onun haline münasiptir:

Eğer onun kaleminden çıkmış bir resim Çin'e götürülse

Mani ressamlık sanatından vazgeçerdi. [BEYİT]

Musiki ilminde de mahirdi, güzel ut çalardı. Muaşeret ve güzel huylulukta eşi bulunmazdı. Büyüklerin meclislerindeki nedimlikte akran ve emsallerinden üstündü. Sultanlardan birinin meclisinde onu layık olduğundan aşağı bir yerde oturtması üzerine şu kıtayı söylemiştir:

Ey padişah, bu felek bin yıl dönse

Benim gibi yüzlerce hüner sahibi bir yegane-i dehr yetiştiremez.

Eğer sen beni aşağılık ve kıymetsiz birtakım insanlardan bile

Daha aşağı bir yere oturtursan da buna şaşırılmaz.

Yalnız bu konuda bildiğim şöyle bir nükte vardır:

Senin meclisin bir denizdir ve hiç şüphe yok ki

Denizdeki inciler de denizin dibinde, çerçöpün üstünde olur.

Şahî'nin gazelleri meşhurdur ve o da aslında gazel tarzından başka türde şiir söylemeye meyletmemiştir. Şu üç gazel onun divanında bulunmayan yeni gazellerindendir:

Ben ne vuslat ne de rahat ve huzur hazinesini elde etme arzusundayım.

Ben ayrılığın eziyeti ve zahmeti içinde yaşamaktan

Ve uzaktan uzağa senin nazarına nail olmaktan memnunum.

Çok çalıştım, ama senin nazarında bir kadir kıymet bulamadım.

Sonucu belirsiz bu çalışıp çabalamadan dolayı mahcubum.

Vücudum kıl gibi inceldi, sararıp soldum ve daima inlemekteyim.

Feleğin hadiselerinden tambur teline döndüm.

Pervanenin ışığın etrafında kanat açıp uçması gibi

Senin mahallende dolaşmak da benim canımın helakine sebep olur.

Ben senin kulluğunla bu şehirde meşhur olalı beri

Gayb meleği bana Şahî diye hitap ediyor.

Bu da onundur:

Bu perişan kafa yine birinin sevdasını taşıyor.

Bu hercai gönül yine bir heves peşinde koşuyor.

Ben onun gamının köşesindeyim, artık beni bağa davet etme

Çünkü gördüm ki, bu kuşun güzel bir kafesi var.

Bu dünyada herkes gönlünün muradınca bir şey istiyor.

Bizim ve bu viran gönlümüzün de ilgilendiği biri var.

Geceleri onun mahallesindeki köpeğin bile bana merhameti yok.

O esir ne bahtiyardır ki, onun bir yardımına koşan var.

Ey Şahî, güzellerin mahallesinden geri dönmek sevdasını taşıma;
Bu öyle bir vadidir ki, orada senin gibi binlerce avaresi var.

Bu kıta da onundur:

Güzeller meclisinde bizim bir hemdemimiz var ki,
Bütün saadet ve neşe unsurlarını düzene koymuştur.
Onun vuslat şarabından herkes bir kadeh içmiş,
Fakat devir ve nöbet bize gelince naz etmeye başlamıştır.
Herkes gönlünün muradınca onunla dudak dudağa gelmiş,
Şahî uzaktan sürahi gibi başını uzatmış öylece bakmaktadır.

Yetmiş yaşını aşkın bir ömür sürmüş olan Şahî, nihayet Ebülkasım Babur Bahadır'ın hükümeti zamanında, 857 yılında Esterâbâd'da ölmüş ve cenazesi Sebzvar'a nakledilmiştir. Mezarı onun ecdadının Sebzvar şehrinin dışında ve Nişabur tarafında inşa ettikleri hankahtadır.

Şeyh Azerî, Hâce Fahreddin Evhad-ı Müstevfî, Yahya Sîbek ve Mevlana Selimî-i Tûnî gibi isimler Şahî'nin çağdaşları arasındadır.

Baysungur'un da bir süre Şahî mahlasını kullandığını, fakat Şâhî adının Emir Ak-Melik'de karar kılıp doğu ve batıda bu isimle şöhret kazandığını görünce bu mahlası bırakmaya mecbur olduğunu söylerler. Ezelî Kassam [ezeli dağıtıcı] neyi takdir ve kısmet etmişse ondan dönmek mümkün değildir. Kimini suret âleminin şahı kiminiyse mana âleminin şahı yapmışlardır; insana ezelde verilen şeyin üzerine bir şey ilave etmek mümkün değildir.

Bilmiyorum takdir bizim red ve kabulümüze nasıl bir kalem çekmiş.
Herkes işinin sonundan korkar, ben ise başından korkarım. [BEYİT]

[EBÜLKASIM BABUR BİN BAYSUNGUR BİN ŞAHRUH]

Yüce görüşlü ve dünyayı süsleyen Ebülkasım Babur Bahadır'a gelince:

Onun kalemi cömertlik hazinesinin anahtarı,
Kılıcıysa varlık mülkünün işlerini düzelticidir. [BEYİT]

Bu padişahın zamanında saltanat bayrağı ta ayyuka dek yükselmişti. Mükemmel bir ordusu, cesur ve genç askerleri vardı. Öyle bir debdebe ve gösterişe sahipti ki İskender bile böylesini rüyasında dahi görmemişti; öyle bir orduya sahipti ki Ferîdûn'un bile kulakları işitmemişti.

Felek, Şahruh'un kırk beş yılda onca gayret ve zahmetle topladığı

Silah, at, köle, davar vesaireden ne varsa hepsini,

Kahraman ve cesur Babur'un önüne koydu.

Tanrı ona büyüklük verdi. Yaşının küçüklüğüne rağmen fazilet yönünden bütün kardeşlerinden üstündü. Bununla beraber dervişleri ve fakirleri sever, hakirlerin gönlünü alırdı. İnsanların halinden anlardı. Onun bağışlayıcı eli nisan bulutunun kıymetini hiçe indirmişti. O seçkin insanların makbulüydü. Fakat işte o böyle muvahhit, arif, kimseyi incitmeyen, uysal ve yumuşak huylu bir padişah olduğu için, emirleri ve devlet erkânı kendi başına davranır oldular. Sonuçta da ahali onun bu halinden zarar gördü.

Memleket için zalim ve cesur bir padişah

Mazlum, âciz ve adil bir padişahtan daha iyidir. [BEYİT]

Hikâye ederler ki: Şahruh Sultan Rey'de Tanrı'nın rahmetine kavuştuğunda Şehzade Babur da Şahruh'un ordugâhındaydı. Esterâbâd'a gitmek istedi.

Bu sırada Şahruh zamanında büyük mevki sahibi olan Emir Hindukey-i Nev-Yâkut da Esterâbâd'daydı; hemen Şehzade Babur'un hizmetine koştu ve onun yanında bir mevki sahibi oldu. "Önce davrananlar yok mu, işte en yakın olanlar onlardır" sözüne uygun bir şekilde emirü'l-umera [emirlerin emiri] oldu. Dünya görmüş, ihtiyar, tecrübeli ve kahraman bir savaşçı olduğundan şehzade onun görüş ve tedbirlerine göre hareket ederdi.

Bu adam şehzadeye bir gün şöyle dedi: "Ey âlemin sultanı! Kardeşlerin ve amca çocukların kendi başlarına hüküm sürmektedirler. Hazine ve ordu onların eline geçti. Ve bu devletin büyüklerinin çocukları da onların hizmetinde bulunuyorlar. Eğer benim sözümü dinlersen belki saltanat senin eline geçer. Yoksa bu adamlar varken sen saltanattan mahrum olursun."

"O halde benim için uygun olan nedir?" dedi şehzade.

Hindukey de şöyle dedi: "Aşağı ve soysuz adamları yetiştir ki, asilzadeler sana üstünlük sağlamasınlar. Bol bol cömertlikte bulun ve bu hususta şöhretin âleme yayılsın ki, bu yüzden herkes sana gelsin. Şiddetli kanunlar çıkarma ve ahaliye eziyet etme ki, böylece insanlar senden emin olsun. Ordunun elini yağmacılıktan çekme ki, askerler emellerine ulaşmaya uğraşsın ve böylece senin işin de ileri gitsin. Senin işin ileri giderse saltanat eline geçer. Bu saydığım işleri sakın yapmamazlık etme! Böyle hareket etmek zaruridir."

Şehzade, Hindukey'in bu tavsiyeleri sırf devletin devamı için söylediğini anladığından yerine getirdi. Böylece saltanatı kuvvetlendi, fakat yerleşmiş kuralları birdenbire kaldırmak mümkün olmadı.

Müslümanlar Hindukey'in hatalı tedbirleri yüzünden bir süre kötü bir halde yaşadılar. Hakikaten yalnızca işin dış yüzünü gören bu adamın tedbirleri tam bir hataydı. Çünkü Tanrı bir devletin bekasının yalnız adaletle olabileceğini takdir etmiştir; orduyu ve ahaliyi beslemekle değil! İyi ad kazanmak Tanrı'nın kullarına lütuf ve merhamet göstermekle olur, hazine için mal toplamakla değil.

Ey akıllı kişi, mademki günün birinde masal olup gideceksin

Hiç olmazsa iyi bir masal ol, kötü bir masal olma. [BEYİT]

Kısacası, Şehzade Babur Bahadır on bir yıl arzu ettiği gibi saltanat sürdü. Nereye yöneldiyse devlet, ikbal ve talih ona yardımcı oldu. Onun ileri gelen adamları padişahlıktan dem vurdular, emirleri saltanat esasını kurdular. Öyle cömertti ki, eğer Hâtem-i Tâ'î sağ olsaydı cömertlik defterlerini dürerdi. Eli Ma'n bin Zâide'den daha fazla açıktı.

Kardeşi Sultan Muhammed'in ölümünden sonra Fars ve Irak tarafına gitti; o memleketleri eline geçirdi ve İran'ın birçok yerinde onun adına hutbe okudular. Hangi memleketin üzerine yürüse mukavemet edemeyip ona teslim olur ve itaati altına girerdi.

Irak onun zamanında Timur ailesinin elinden çıktı ve oraları Türkmenler istila ettiler. 855 yılında olan bu istila Ebülkasım Babur'un tedbirsizliğinden ileri geldi; çünkü kardeşi Sultan Muhammed'in katlinden sonra Irak üzerine yürümekte acele etmişti ve yeterince silaha sahip değildi. Cihanşah ve oğlu Pîr Budak bu fırsattan yararlandılar. Şehzade Babur Türkmenlerle uğraşmaya vakit bulamadığı için Irak'ı bırakmaya mecbur kaldı ve onlar da Irak'a hâkim oldular.

Bundan sonra Babur, Cihanşah ve Türkmen ordusunu çıkarmak için yeterli derecede silah ve topladığı külliyetli miktarda askerle Irak memleketleri ve Azerbaycan'ın üzerine yürümek istedi.

Gurkân hanedanından Sultan Ebû Sâ'id de 857 yılında Maveraünnehr'den bir orduyla yürüdü. Pîr Derviş Hezaresbî'yi ve onun Belh valisi olan kardeşi Mirza Muhammed Ali'yi öldürdü. Şehzade Babur ise Türkmenleri yendikten sonra Cürcan'ın Sultanâbâd kışlağından Semerkand'a doğru Sultan Ebû Sa'îd'in üstüne yürüdü. Ceyhun'un Pencâb denilen yerinden

geçerek 858’de Semerkand’ı eline geçirdi. Her iki taraf da yaklaşık iki ay bu savaşa devam etti. Araya kışın girmesiyle soğuğun şiddetinden birçok hayvan telef oldu, askerler zor duruma düştüler. Sultan Babur barışa razı oldu. İki memleketin ileri gelenleri Sultan Ebû Sa’îd ile Babur’un arasını buldular ve Şehzade Babur dönüp Horasan tarafına gitti.

Bu seferde Babur’un adamları çok zahmet çekmişlerdi ve Babur’un devletine nazar değdi, artık bundan sonra kalkınamadı. Hayatın son zamanlarını yeme içme ve başka bir şey istememeyle geçirdi.

Sultan çok cömert, merhametli ve alçakgönüllü bir adamdı. Selim bir zevk ve tabiata sahipti, inci gibi söz söylerdi. Şu gazel Şehzade Babur’undur:

Bizim devrimizde eski ürünlerden yalnız şarap kalmıştır.
Ehl-i dillerin nefesini kabulden dem vuran biri varsa o da neydir.
Bizim onun dilenciliğini yaparak edindiğimiz bu saltanat
Ne Dara’ya ne de Kâvus’a nasip olmuştur.
Şarap iç, bana da bir yudum ver.
Şarap içen bir rint Hâtem-i Tâ’î’den daha faziletlidir.
Şarap bir mihenk taşıdır, ortaya şarap getirin.
Mert ile namerdi ayırt eden bir şey varsa, o da şaraptır.
Biliyor musun ki güzellerin kaşları niçin karadır?
Çünkü halkın onun kulaklarına giden
Gönüllerin ahlarının dumanı sürekli çıkmaktadır.
Bizim zünnar bağlayan gönlümüz, onun zülfünde bulunan
Küfür, kâfirlik ve onda daha ne varsa hepsine sahiptir.
Babur, senin acıklı iniltilerin yârin kulağına gitmiş.
Leyla, Mecnun’un bu kabileden olduğunu anlamış. [GAZEL]

Babur’un cömertliğine dair söylenen menkıbeler pek çoktur. Bu anlamda şunu hikâye ederler:

Babur asıl hazinelerin korunduğu yer olan İmâd Kalesi’ni zapt ettiğinde kıymetli cevherlerin torbalarını çıkarıp önüne koydular. Babur bu torbalardan birini kendi adamlarından birine hediye etti.

“Ey âlemin sultanı. İlk önce torbanın ağzını açıp bir kere bakalım; belki de bir iklimin haracı olan cevherler bu torbanın içindedir” dedi veziri Hoca Vacibüddin Simnanî.

“Ey hoca, hiç şüphe yok ki bu torbanın içinde nefis cevherler vardır. Bundan fazla bir şey olamaz. Eğer ağzını açarsak bu gönül çekici cevherler

bizim gönlümüze de cazip gelir ve sonra bu adama verdiğim sözden pişman olurum. En iyisi hiç görmeyeyim. Şu şiirin anlamına uygun davranayım" dedi sultan:

Onun mum gibi yanaklarını görmeyelim, gözlerimizi yumalım.

Çünkü bir faydası yok; iyisi mi ne görelim ne de yanalım. [ŞİİR]

Büyükler ve filozoflar, insanoğlundaki en iyi huy cömertlik ve kerimliktir, derler. Bu huy insanların bütün ayıplarını örtücüdür.

Ben kerem büyüklerin siyretidir dedim.

Hata ettim; o, peygamberlerin ahlakıdır. [BEYİT]

Fakat keremin de iki tarafı vardır; aşırı derecede olursa insaniyet mertebesinden çıkıp şeytanlık mertebesini bulur. "Müsrifler şeytanların kardeşleridir" diye buyurulmuştur. Herhalde doğru yol, işlerin ortasından gidenidir; ki hakîmler ve fazilet sahipleri bu yolu tutmuşlardır.

Hikâye ederler ki: Muâviye bin Ebû Süfyân bir gün, "Hâşimiler cömert, Mahzumiler kibirli, Temimiler cesur, Emeviler yumuşak huyludur" demişti. Bunu iyi adamların imamı, kâfirlerin katili, müminlerin emiri ve takva ehlinin imamı, Tanrı'nın galip arslanı Ali bin Ebû Tâlib'e (Tanrı yüzünü kerim etsin) ulaştırdılar.

O da şöyle dedi: "Muâviye hakikaten hilekâr, düzenbaz ve çok tedbirli bir adamdır. Onun bu sözü söylemekte bir garezi ve maksadı vardır. Kureyş kabilesi bu dört fırkadan ibarettir. Onun Hâşimileri cömertlikle tarif etmesindeki amacı şudur: Hâşimiler bu güzel isimle kendilerini aldatır, ellerinde avuçlarında olanı ifrat ve tefrit yolunda harcarlar. Sonra kendileri muhtaç ve fakir bir hale gelirler. Elbette kimse fukaradan hoşlanmaz, fukaraya itaat etmez. Bu yüzden de hükümet ve hilafet ellerinden gider. Mahzumileri kibirlilikle vasıflandırmaktan amacıysa onların bu kötü sıfatla meşhur olmalarını, bundan dolayı da hiç kimse tarafından sevilmememelerini istemekten başka bir şey değildir. Temimileri de cesaretle vasıflandırıyor. Bundaki garezi, onların bu isim ve unvanla şöhret kazanmak için kendilerini tehlikelere atmaları, herkesin onlara kahraman ve cesur demesi için canlarını feda etmeleri, böylece köklerinin kurumasıdır. Kendi kavmi için yumuşakbaşlı sıfatını kullanıyor. Yumuşakbaşlılık öyle bir huydur ki ne birisini korkutur ne de bir tehlikesi vardır ve herkes tarafından

sevilir. Böylece kendi kavim ve kabilesinin halk nazarında makbul olmasını istiyor. Bu şekilde tehlikelerden uzak ve hilafete yakın olma arzusundadır.”

Babur’un devlet güneşi en yüksek noktaya ulaştığı, memleketleri sağlamlaştırılıp, kanunlar yapıldığı dönemde bu ikbal güneşine nazar değdi. Bulunduğu noktadan aşağı doğru meyletmeye ve sona doğru gitmeye başladı. Onun devletinin devrinde gönüllerin sükûnet bulduğu, dillerin onun lütuf ve ihsanıyla açıldığı bir zamanda, Babur, gençliğinin başındaki devletinin en gösterişli zamanında, hayat merkebinden inip öteki âleme giden kafilenin yolcuları arasına girdi. Herkes onun matemiyle dergâhının eşiğine başlarını koyup ağlaya inleye şu beyitleri okudu:

Ey yavaş giden felek, sen kolay bir iş yapmadın.

Sen bu padişahın ölümüyle İran mülkünü viran ettin.

Bir güneşi göklerin en yüksek noktasından alıp

Yerlere attın, onu yerle bir yaptın.

Hakikaten düşünülürse yaptığın bu iş önemsiz bir iş değildir.

Halkın canına malına kastedip imanlarını kökünden söküp attın.

Ebülkasım Babur derviş gönüllü, Tanrı’nın birliğine inanan ve arif bir adam olduğu için bu gaddar âleme itibar etmedi. Tanrı’nın velileri gibi bu âlemden gelip geçti.

Niçin öldüklerini bilerek ölen âşıklar,

Maşukların önünde şeker gibi ölürler. [BEYİT]

Öleceği zaman bütün yakın adamlarına ölümünü bildirdi; vasiyetini yaptı. Oğlu Şah Mahmud’u emirlerinin ve devlet erkânının himayesine bıraktı. Meşhed-i Mukaddes ahalisiyle helalleşti. Maşukunun cemali karşısında kelime-i şahadet getirdi ve şu beyitleri okudu:

Can hakka ulaştı. Ben canın peşinden gidiyorum.

Bu güç bir yoldur, fakat bu yolda sefer benim için pek kolay oldu.

Sevgili gideceği zaman benim yüzüme gülüp gitti.

Onun bu güler yüzünü gördüğüm için bu âlemden güler yüzle gidiyorum.

Ölüm fırtınası beni götürmekte acele ediyor.

Fakat ben zafiyetimden saba rüzgârı gibi düşe kalka gidiyorum.

O bahtiyar padişahın cenazesini devletin ileri gelen emirleri omuzlarının üzerinde taşıdılar. Velilerin sultanı, takva sahibi kişilerin burhanı İmam Ebülhasan Ali bin Musa er-Rıza’nın türbesinde namazını kıldılar ve İmam

Rıza'nın kabrine yakın olan Şahruhî Medresesi'nde kıble tarafındaki bir kubbenin altına gömdüler. Anlı şanlı padişahlar ve kudret sahibi hakanlardan hiç kimseye ölümünden sonra böyle bir makam ve menzilet nasip olmamıştır.

Eğer bu iki günlük dünyada ömrünü tevazuyla geçirirsen

Öldükten sonra makamın Ravza'nın civarı olur. [BEYİT]

Tanrı onun fetihlerle dolu olan ruhunu ahrette sevinç içinde koysun. Azizlerden biri onun vefatına şu tarihi söylemiştir:

Babur Şah öyle bir padişahtı ki

Onun adaletinin yanında

Nûşirevân'ın adaleti hükümsüzdür

O cömertlik ve keremde râsih [sağlam] olduğu için

Vefat tarihi de "râsih" oldu."

Bu tarih daha açıktır:

Tanrı'nın kudretiyle ansızın vaki olan kazanın hükmü

Babur Han'ın tacını yere attı.

Bu olay Peygamber'in hicretinin 861. yılı

Rebiyüssaninin yirmi altısında oldu.

Babur'un devletinin döneminde ortaya çıkan büyük adamlar şunlardır: Tarikat şeyhlerinden şeyhlerin şeyhi, fazıl ve arif Sadrü'l-hak ve'd-din Muhammed er-Revâsî el-Akkâşî (Tanrı rahmet eyleye); âlimlerden fazıl mevlana, allâme Muhammed Câcirmî; şairlerden Mevlana Tûtî-i Turşîzî, Hâce Mahmud-ı Berse, Mevlana Kanberî Zihtâb-ı Nişaburî (Tanrı cümlesine rahmet etsin).

MEVLANA HASAN-I SELİMÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Tabiatı selim, ahlakı güzel, ehl-i dil biriydi. Güçlü bir şiir söyleme tabiatına ve kabiliyetine sahipti. Müminlerin emiri ve masum imamlar hakkında parlak kasideler söylemiştir. Övücülerden hiç kimse Hazreti Ali hakkında onun kadar güzel kasideler ve velayetnameler nazmetmemiştir.

Aslının Tûn'dan olduğunu söylerler. Sebzvar'da yerleşmiştir. Önceleri ameldarlık, yani tahsildarlık ederdi. Bir gün dul bir kadından para tahsili

için bir berat yazdı. Bu ihtiyar kadın feryat ederek ona döndü ve “Ey adam, kimin emriyle hakkımda bu haksız beratı yazdın?” diye bağırdı.

“Memleketin veziri Seyyid Fahreddin’in emriyle yazdım” cevabını verdi Selimî.

“Ben sana Seyyid Fahreddin’in emriyle zulmettim, desen bu seni kurtarır mı? Tanrı senin bu sözünü kabul eder mi etmez mi?” diye sordu kadın.

Yaşlı kadının bu sözleri Selimî’ye dert oldu ve feryat ederek “Vallah ve billah hayır” dedi. O anda diviti ve kalemini bir taşla kırdı. Bundan sonra artık haram yiyicilik peşinde koşmamaya yemin edip tahsildarlığı bıraktı ve bu sözünde durdu.

Tanrı kalpleri değiştiricidir. İnşallah işleri güçleri Müslümanların mallarına göz dikmek, yalan söyleyip iftira etmekten başka bir şey olmayan, bu zamanın gaddar tahsildarını da ıslah eder ve bu kötü işin peşinden koşmaktan alıkoyar. Kalplerine doğruluk, şefkat ve merhamet ilham eder.

Ey hayvanların eşi, ne zamana dek böyle köpek gibi hareket edeceksin.

İnsan ol! Ne zamana dek Müslümanların canını yakacaksın?

Ey Müslüman utan, Adın Ekfe’l-küfât olduğu halde,

Müslümanların malını telef edicisin.

Lakabın Emnü’d-diyar olduğu halde,

Padişahların mallarının hırsızısın. [ŞİİR]

Bundan sonra Selimî hak yoluna girdi, salihlerin ve fakirlerin kıyafetinde seyahate çıktı, hacca gitti. İmamların mezarlarının toprağını öpmekle şereflendi. Onun tevhit ve menkıbelere dair parlak kasideleri vardır. Bu tezkirede onlardan bir kıta yazılmıştır.

Yarabbi, beş kişinin yani Peygamber, veli, iki oğlu ve karısının hürmetine

Din ve dünyada lütfunla şu beş şeyi bana nasip et:

İlki beni kimseye muhtaç etme; ihtiyacımı yalnız sen gör.

İkincisi rızkımı kimsenin minneti altına sokmayacak bir yerden ver

Üçüncüsü öleceğime işaret vaki olduğunda

Bunu bana “lâ tehâfî” [korkmayın] hitabıyla müjdele.

Dördüncüsü beni öyle bir mezara sok ki

Bu dünyanın bütün pisliklerinden temiz kalayım.

Beşincisi vücudum kefenini yırtıp çıktığında beni o beş zata ulaştır.

Ey âlemlerin Tanrısı, ey merhametlilerin merhametlisi, sen lütfun ve ihsanınla, Tanrı erenlerinin yüzü suyu hürmetine beni ve bütün dostlarımı bu devlete nail et.

Mevlana Selimî 854 yılında Meşhed-i Mukaddes'i ziyarete giderken, vilayeti Cihan Vargiyan'da vefat etti. Sonra naaşını Sebzvar'a götürdüler. Orada gömülüdür. Tanrı rahmet eyleye.

İbn Hüsâm Diye Tanınan, Söz Meliki

MUHAMMED BİN HÜSÂMEDDİN

(Tanrı rahmet eyleye)

Çok güzel şiir söylerdi. Aynı zamanda âlim ve kanaat sahibi bir adamdı. Halktan uzak yaşardı. Kuhistan'a bağlı olan Husef'dendir. Ekmeğini çiftçilikle kazanır, öküz sürücülüğü yapardı. Sabahleyin tarlaya gittiğinde akşama kadar orada hatırına gelen şiirlerini bel sapına yazardı. Bazıları onu veli olarak tanır.

Menkıbe ve parlak kasideler söylemekte eşi yoktu. Şu kasidesi Peygamber'in övülüşüne dairdir:

Ey Tanrının resulü, Rıdvan senin kapının eşiğini süpürmüştür,

Senin makamın üstündeki örtünün süpürgesi hurilerin zülüfleridir.

Saba rüzgârı senin zülüflerinin kokularıyla misk gibi kokar.

Arabistan toprağı senin kabrinin temizliğinden amber gibidir.

Senin o latif dudakların ruhlara şifadır.

Hablü'l-metin[131] senin büklüm büklüm zülfün yüzünden sağlamdır.

131 Hablü'l-metin: Sağlam ip; mecazi anlamı İslamiyet ve Kuran-ı Kerim.

Saçların güneşin kandillerinin sayebanıdır [gölgeliğidir].

Dudakların birçok kıymetli cevherin hazinedarıdır.

Zatın kerim olan adın gibi Mustafa'dır.

Güzelliğin yüce ahlakın gibi nazlıdır.

Sen "Taha" memleketinin aydınlatıcı ayısın.

"Yâsîn" mesnedinin tahtının padişahısın;

"Esrâbi-abdihî"nin hızlı giden gece yolcususun.

Öyle ki senin üzengine Cebrail'in kanadı erişemez.

Yakınlık makamında "Denâ" [yaklaştı, indi] kasrının İsa'sısın,

Gelmiş ve gelecek zamanların mehdisisin.

Âdemoğullarının şefkatli bir babası ve onların şefaatçisisin.

Âdemoğullarının en son geleni sensin.

Sen "küntü nebiyyen"[ben peygamberdim] tahtına ayak bastın.

Öyle bir zamanda ki, Âdem henüz çamurla su arasındaydı.

Ey şeriatı Tanrı'nın harîmine giden yolcuların

Kıyamete kadar kılavuzu olan,

Ey güneş gibi fikirleri göklere yükselen,

Ey yüzünün temaşası akılları alan,

Ey "iyyake na'büdü" [yalnız sana ibadet eder] memleketlerine sahip, "İyyake nestaîn" [ancak senden yardım dileriz] mesleklerine sâlik olan!

Senin yüzün "le-amrük" [hayatın hakkı için] göklerinin olgun ayı,

Boyun da "festakim" [doğdoğru ol] bağının düzgün selvisidir.

Dördüncü gök köşkünün yastıklarına dayanmış oturan güzel,

Senin huzurunun cariyelerindendir.

Senin adın hükümlerinin infazı için,

Sultanların yüzük kaşlarına zümrüt gibi yazıyla yazılmıştır.

Senin lâl mührünü yüzüğünün kaşına basmadan hiç kimse

"Lâ yenbağî" [yakışmaz] memleketlerinde muzafferiyet kazanamadı.

İbn Hüsâm 875 yılında ölmüştür. Tanrı rahmet etsin.

ARİFÎ-İ HİREVÎ

(Tanrı kabrini hoş kokulara bürüsün)

Hoş tabiatlı bir şairdi. Zamanın padişahları ve emirleri hakkında kasideler yazmıştır. Mesnevi yazmakta çok mahirdi. İmam-ı Azam'ın mezhebinde bilinmesi gereken şeyleri nazmetmiştir. Dehnâme'sini, hakkıyla vezir olan Hâce Pîr Ahmed bin İshak adına yazmıştır. Birçok güzel gazelin yanı sıra latif mukattaatı da bu kitaba toplamıştır. Bu gazel onundur.

Senin güzel gözün, çok bilmiş gamzenden işaret alınca

Gönlümü ve dinimi alıp götürdü.

Ey güzellerin padişahı, dilencilerine nazar et.

İmaret ağacının gülü dervişleri koşturmaktır.

Bu dünya meserretten uzak bir saraydır.

Burası yıkık dökük eski bir ribattır [handır].

Yanağının allığını ciğer kanından yap.

Âşıkların mezhebinde bundan başka temizlik kuralı yoktur.

Eğer sen bu âşık Arifî'yi kullarından sayarsan

O kıyamete dek sana sadakatle dua eder.

İlimler Hazinesi

MEVLANA CÜNÛNÎ-İ ENDEHÛDÎ

(Tanrı kabrini nurlandırsın)

Güzel şiir söyleyen ve zarif tabiatlı bir şairdir. Endehûd vilayetindendir, fakat Herat'ta yerleşmiştir. O zamanın ulu emirleri onu idare etmesini bildiler. Merhum emir-i kebîr Firuzşah'ın oğlu merhum Emir Gıyâsüddin Sultan Hüseyin onu gözetirdi.

Cünûnî'nin tabiatı hicve yatkındı ve birçok şairi hicvetmişti. Hafız Türbetî'yi öyle kötü bir tarzda hicvetmişti ki, burada anılması edebe uygun düşmez. Bu gazel onundur.

Ona "Bayramdır o yanaklar ve o kaşlar da bayram ayıdır" dedim.

O da "Bu nazar ehline aydındır" dedi.

Ona "Bu yeni ay neden böyle zor görünüyor?" dedim.

O da "Benim kaşlarımdan utandığı için görünmüyor" dedi.

Ona "Bayram akşamı, o kaşlar için bu kavga nedir?" dedim.

O da "Kim bu kavgayı gördüyse, artık kendisini görememiştir" dedi.

Ona "Vuslatının ümidiyle gözyaşlarım akıyor" dedim.

O da "Bu dilenci bizim mahallede daha böyle çok dolaşır" dedi.

Ona "Artık gelecek aya dek Cünunî'nin yanına uğramazsın" dedim.

O da "Eğer sabredersen bu ay da sona erer" dedi.

YUSUF-I EMİRÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Belli başlı şairlerdendir. Şahruh zamanında şöhret kazanmış, şeref ve şanıyla yaşamıştı. Devletin emirleri ve erkânı onu gözetirlerdi. Hakan-ı Kebir Şahruh Sultan'ın yanı sıra onun büyük oğulları ve emirleri hakkında parlak kasideler yazmıştır.

Şu kasideyi Sultan Baysungur hakkında söylemiştir:

Öyle bir güzeldi ki, onun parlak yüzü ayın güzelliğini karartıp

Gülümseyen lâl gibi ağzından şekerler akıtmıştır.

Onun inci dişleri ve mercan dudakları güzellik pazarının değerini,

Yakutun rengini ve incinin kıymetini düşürmüştür.

Saba rüzgârının güzel kokular getirmekte attarın tablasına benzemesi

Onun amber saçan zülüflerinden maya aldığı içindir.

Onun dudaklarının kenarındaki hat,

Hayat suyunun kenarına oturmuş Hızır'a benzer.

Doğuya benzeyen yakasından çıktığında ,

Onun yanaklarının güneşten farkı olmaz.

Biri onun sarhoş olmuş nergise benzeyen gözlerinden kurtulursa

Zincire benzeyen zülüfleriyle hemen onu bağlayıp zindana atar.

Onun perişan zülüflerinden niçin gönlüm ve halim perişan oluyor?

Gönlüm onun gamından derde uğradı.

Belki âlemin şahı lütfuyla bu derdime derman olur.

Sultanların büyüğü dil ve dinin muzafferidir.

Onun fermanı bütün dünya padişahları üzerine etkilidir.

İhsan güneşinin göğü olan Baysungur öyle bir padişahtır ki

Güneş ve Zühal [Satürn] onun örtüsünü omzunda taşır.

Onun çadırının ve sarayının yüksekliğini kıskandığı için

Yedi kat göklerin kemeri alt üst olmuştur.

Zamane onun ekmeğinin ununu felek değirmeninde öğütür,

Esirin sıcak fırınında güneş ve aydan yapıp pişirir.

Hamel [koç] burcu bir gün onun sofrasına konmak

Ümidinin ateşiyle kebap olur.

Onun yedek atlarını çekenler arasında

Efrâsiyâb ve Hakan gibi binlerce köle vardır.
Tanrı'nın lütfu, inayeti ve rahmeti
Senin gibi bir padişahın bârgâhına saçı olmaya değer.
Eğer bütün âlemi bir göze benzetsek, sen onun gözbebeğisin.
İnci senin eline duyduğu aşkından
Vatanı ve kaynağı olan denizi aklına bile getirmez.
Eğer âlem dört unsurdan eksik olsa
Senin tahtının ayakları onun dört direği olur.
Ey âlemin sığınağı, seni övmek için öyle şiirler söylerim ki
Hassân onu yüz bin defa takdir eder.
Şiirlerimin gerek manasının hoşluğu gerek lafzlarının çokluğu yönünden
Akran ve emsallerime üstün geldim.
Bir şairin şiiri böyle hoş ve güzel olursa
Onun divanı ancak senin övgünle süslenir.
Göklerin tomarında aydan sicil ve güneşten unvan oldukça
Senin mülküne haşr gününe dek hiçbir kötülük ve eksiklik gelmesin.

Fazılların Zübdesi ve Hakîmlerin Muktedası
HÂCE FAHREDDİN EVHAD-I MÜSTEVFÎ
(Tanrı rahmet etsin)

Fazilet sahibi bir hakîmdi ve birçok ilme vâkıftı. Özellikle yıldızlar ilminde zamanında eşi yoktu. Şiirde asrının en ileri gelen şairiydi. Yazı, inşa, muhasebe, tıp ve tarihte parmakla gösterilirdi. Devrinde onun kadar geniş bilgili bir âlim yoktu.

Hâce, Sebzvar'dandır ve onun ailesine Müstevfiyân derler. Bu ailenin zikri ve menkıbeleri Tarih-i Beyhakî de anlatılmıştır.

Hâce Evhad bu kadar fazilet ve hikmet sahibi olduğu halde derviş meşrepli bir kişiydi. Zarifler ve ilim adamları daima sohbetine koşar ve ondan istifade ederlerdi. Arapça ve Farsça bin cilt kadar kitap toplamış; bu kitapların hepsinde kendi mübarek yazısıyla düzeltme ve karşılaştırma yapmıştı. Dünyada, ilim kazanmaktan başka bir şey yapmadı; iyi bir ad ve birkaç kitaptan başka yadigâr bırakmadı.

Etrafta bulunan emir ve vezirler Hâce'ye yardım eder, onun hizmetinde bulunurlardı. Hâce de onlardan aldığı hediyeleri ve paraları sohbetine gelip

giden ilim âşıklarına harcardı. Evi hâlâ fazilet ve ilim sahiplerinin toplandığı bir merkezdir.

Fazilet ve hikmet sahibi olup, fazilet ve hikmet sahiplerinin önde gideni olan Gıyâsü'l-mille ve'd-din Muhammed (Tanrı fazl ve kemalini devamlı kılsın) –eğer Calinus132 bugün sağ olsaydı ondan hikmet tahsil ederdi– hakşinaslık etmiş, akrabalık hukukunu gözetmiş ve Hâce Evhad'ın yerine geçmiştir. Bu kişi hâlâ yukarıda anılan evde selefinin zamanında olduğu gibi, belki onun bir misli denecek şekilde düzenli olarak dersler vermektedir.

132 Calinus (Galenos): Tahminen 130 yılında Pergamon'da (Bergama) doğan ünlü hekim ve filozof. Hipokrat ile birlikte çağının en ünlü hekimi olarak kabul edilmiştir. İnsan anatomisi ve fizyolojisi üzerinde deney ve gözlemlerde bulunmuş, bir kısmı günümüze dek ulaşan çok sayıda eser yazmış; eserleri Arapça'ya çevrilmiş olduğu için Müslüman tıp alimlerini etkilemiştir.

Kendi yerine ve yurduna iyi bir halef

Bırakan kimse ölmemiş sayılır. [BEYİT]

Hâce birçok faziletlerinin yanı sıra olgun bir şairdi. Divanı kaside, mukattaat ve seçme gazellerden oluşmaktadır. Bunlardan bir kaside ve bir kıtayı buraya yazmamız lazımdır. Yazdığımız bu kaside insanların ve cinlerin imamı Ebülhasan Ali bin Musa er-Rıza (ona tahiyyet ve senalar olsun) hakkındadır; ayrıca felekiyyâta [astronomi] ait birçok kelime ve deyimi içerir:

Felek güneşin beyaz bayrağını yükseltti,

Gecenin gözlerinin perdesinden uyku sürmesini sildi.

Yasemin yanaklı sabah, şuh ve serbest güzeller gibi

Yüzünden perdeyi atıp kendini apaçık gösterdi.

Yüzlerce yasemin ve gümüş sırmalı bebek,

Bu yaldızlı köşkten temaşaya koyuldular.

Çehresi parlayan akşamın sabah kandili alevler salıyor,

Tıpkı gençlik gecesinin içinde parlayan ihtiyarlık nuru gibi.

Haremin seraperdesi amberliyken,

Padişahların çadırı gibi gümüş sırmalara gark oldu.

Her bir yıldız akıl muhasebecisinin hesabında

Hayran kaldığı bir sıfırdır.

Samanyolu cennette akan ırmağa benziyor.

Feleğin çocukları ondan saf süt içmekle yetiniyorlar.

Yükseklikte hepsinden üstün olan Zühal [Satürn] batmaya başladı.

Feleğin Türkünün parlak bayrağı batıya doğru gidip kayboldu,

Tehemten'in[133] *kılıcının kınına girip gizlenmesi gibi.*

133 Tehemten: Uzun boylu, iri yapılı, güçlü; Fars edebiyatında, İran efsanelerinin ünlü kahramanı Zâl oğlu Rüstem'in lakabı.

Bir Yusuf yanaklı, güneş gibi Delv [kova burcu] kuyusuna düştü.

Zühre'nin meclisinden ta Ülker yıldızına kadar

Ud, ney ve rebab nağmeleri yükseldi.

Ay, nilüfer gülşeninden bir gül koparmadan,

Nilüferi suyu atar gibi kalkanını elinden attı.

Keffü'l-Hadîb[134] *yıldızı nusret ve zafer bayrağını*

134 Keffü'l-Hadîb: Bu yıldızın burcunun derecelerinden birisine geldiğinde yapılan dualar, şaka bile olsa Tanrı'nın emriyle kabul edilir.

Kabul olunan dualar gibi göğün en yüksek noktasına yükseltti.

Boğa burcundan bir inci dizisinin arasında,

Ülker yıldızının dizisi iri ve kıymetli bir inci gibi göründü.

Ülker yıldızı kendisiyle beraber aynı hızla gittiği için ,

Ayyuk dizginini göğün en yüksek noktasına çevirdi.

Şâri' yıldızlarının biri saf gümüş,

Diğeriyse erimiş bir cevher gibi olduğu için bu diziye katıldılar.

Kalbü'l-esed[135] *hiddetle kaşlarını çattı, bir yandan Tarafa'yı azarladı;*

135 Kalbü'l-Esed: Esed (arslan) burcunda yer alan sabit bir yıldız.

Gufr [oğlak] kötü kişilerle bağını kesti ve iyilerle uzlaştı.

Râmî feleğin akbabalarına karşı yayını gerdi.

Reşâ da Balık'ı tuzağa düşürmek için ip örmeye başladı.

Çocuk gibi olan Süha, Benat-ı naş'dan süt emmeye,

Şihâb ise azgın Arslanın budunu kızartmaya koyuldu.

Eğer Zeneb, Re's ile beraber değilse, buna şaşırılmaz.

Çünkü uygunsuzların arkadaşlığından çekinmek lazımdır.

Şihâb'ın bayrağı akşamın yüzündeki zulüm karaltısını

Gidermek için her köşede şimşekler çakıyor.

Seherin perdesinde parlayan yıldızları seyret,

Peçenin altında cilveler yapan dilberlere benziyorlar.

Felek, Ülker yıldızının başağından,

Dinin himayesine sığındığı sultanın ravzasına cevherler saçıyor.
O keramet sahibi safîlerin başıdır.
Tanrı onu kerem hanedanından seçip ayırmıştır.
O Musa sözlü, İbrahim ahlaklı, Mekkeli Ebû Tâlib huylu,
Hâşimi hitaplı ve nesli Câfer'e ulaşan bir sultandır;
Yaradılış bakımından Musa gibi biridir.
Bütün insanların efendisidir.
Din ilimlerinde allame olan Ali bin Musa er-Rıza'dır.
İskender ayinli ve felek cenaplı bir şahtır.
Şeriat yolunda cinler ve insanlar kafilesinin başıdır.
İlim hususunda meseleleri yaşlıya ve gence öğreticidir.
Onun olgun işleri hatadan uzak,
Doğru sözleri tereddüt ve şüpheden arınmıştır.
Kapısının toprağı denizin şerefini ve şanını berbat etmiş,
Yolunun toprağı da bulutların yüreğine ateş salmıştır.
Felek gönül rızasıyla onun kulluğunu seçmiş,
Yıldızlar da köleliğini kazanmışlardır.
Su onun lütuf ve ihsan bulutlarından utandığı için titremekte,
Ateş onun mevkisine göz dikenlere saldırma şevkiyle parlamaktadır.
Zemin onun hilminin yanında sükûnetten dem vuramaz.
Zaman onun azmiyle sürat davasında bulunamaz.
Can dimağı ondan velilik rüzgârlarının kokusunu alır.
Evet, gül suyu gül kokusu verir.
El açıklığı ve cömertlik dizisi onun incileriyle sıraya girmiştir.
Kerem denizi onun elinin feyziyle şubelere ayrılmıştır.
Padişahlar inayet için başlarını ve yüzlerini
Onun kapısının önüne koyduklarında
Arş: "Ne mutlu o kapıya bağlananlara" diye bağırır.
Ay ışığı keseni nasıl parçalarsa,
Onun kahrı da dokuz kat feleği mahveder.
İhtiyar bir kâtip doğru ve düzgün söyleyişten söz açtığında
Onun müftü gibi olan kalemi cevaplar: "Ben herkesten daha fasihim"
Şeriat âlemi onun emri ve yasaklarıyla döner.
Her alçak onun huzuruna girmek için gereken edep ve erkânı bilmez.
Evet, hayvanlar cennet bahçesine girmeye layık değildir.
Gönlüm hitap yoluyla onun övülüşünü söylemek istiyor.

Sen bunu can kulağıyla dinle, çünkü birçok güzel bir hata eder.
Ey aslı ve nesliyle ismet ülkesinin kahramanı,
Büyükbabaları ve babası gibi velilik aleminin valisi olan kişi,
Kaza kalemi senin muhabbet rakamını
Ta yaradılışının başlangıcında toprak tahtası üzerine yazmıştır.
Tanrı seni öyle bir makama ulaştırmıştır ki,
Çalışma ve öğrenme ayağıyla oraya ulaşmak mümkün değildir.
Senin kemal mülkün ve kader ülken,
Her türlü hadisenin el ve ayağının darbesinden emindir.
Peygamberlerin bilgileri ve velilerin sırlarından nasibin pek çoktur,
Hâl senin mübarek zatının cevherinden utandığı için
Yüzünü daima kanlı gözyaşlarıyla boyar.
Sedef bazen senin huyunun güzel kokusuyla inci verir.
Bazen de deniz senin kahrının zehirli rüzgârından serap olur.
Yüreği saf olanlar, senin muhabbetinle daima uyanık yaşar;
Serserilerse senin kininden iltihap sahrasında yanıp kavrulurlar.
Senin şiddet kartalın dört tüylü bir ok gibidir.
Hakkında kötü düşünen kötü düşman için işkence,
Kötülük isteyen için de toz, dumandır.
Senin kin sivrisineğin düşmanını, Nemrud gibi kederinden
Ellerini başına vuran bir sineğe döndürdü.
Haset hastalığı sana haset eden düşmanını öldürüyor.
Evet, kartalın tüyü kendisinin ölümüne sebep olur.
Senin bahçenin yanında cennet bahçelerinin ne kıymeti olur.
Sidrenin dallarının yanında serap ağacının kıymeti hiçtir.
Senin arslan gibi hamlelerine kim dayanabilir.
Ona erkek arslan bile karşı koyamaz.
Dinde senden başkasını önder yapan kişi,
Sevap ile günahı birbirinden ayırt edemeyendir.
Yerin feleklerin medarı olmasının sebebi
Onun Ebû Turab evladının elinde bir avuç toprak olmasındadır.
Öleceği anda Hazreti Peygamber'in son sözü,
Ailesi, efradı ve kitabına ait oldu.
Ey deniz gönüllü, ey felek cenaplı, sen öyle cömertsin ki
Büyük denizler elinin cömertliği yanında bir avuç pis sudur.
Bizler zayıf kullarız; sen kâm süren bir sultansın.

Biz kıymetsiz bir köle, sen bahtiyar bir efendisin.

Bütün âlemden yüz çeviren Evhad, bu kapıdan hiç yüz çevirmemiştir.

Sen feleğin onu zulüm ile kederlendirmesine,

Talih yıldızının ona tatlı şerbet yerine azap vermesine müsaade etme.

Senin lütfunun sakisi şarap verdiğinde, toprak derecesinde olan

Bu kula da Rıza kadehinden bir yudum ver.

Hâce Evhad seksen bir yıl ömür sürdükten sonra ismet eteğini bu toprak yığını dünyadan çekti. 868 yılında ebedi âleme göçtü. Hâce evlenmemişti; çoluk çocuktan mahrumdu, onların vereceği saadet ve üzüntüyü tatmamıştı.

Evlat, ekmek, esvap ve yiyecek derdi

Melekût âlemini seyretmene engel olur. [BEYİT]

Hâkim Senâ'î Hadîka'sında şöyle buyuruyor:

Kethüdalık arzu edilen bir şeydir.

Fakat sen "ked"i [ev, mesken] bırak! Hüda sana yeter. [BEYİT]

Eşi dostu Hâce Evhad'ı evlendirmek istediklerinde şu kıtayla özür dilemiştir:

Samimi dostlarından biri Evhad'a söz arasında:

"Ey göklerin ve feleklerin sırlarının agâhı,

Fazilet mülkü ahalisinin hak eden sahibi,

Kabiliyetiyle söz ülkesinin kahramanı olan kişi!

Senin cevherler doğuran tabiatın niçin

İsa gibi kadınlarla vuslat bağlarını kesmiştir?

Bir kadının nuruyla hanümanının çerağı parlamadıkça

Bir erkeğin devletinin yüzü nurlanmaz.

Biz bu bağda gül gibi birkaç gün misafir oldukça

Bir gonca gibi kabına çekilmek yazıktır" dedi.

Ben de cevap verdim: "Ey benim hayrımı isteyen dost!

Senin gibi böyle hayrımı isteyen dostların

Kötü bir niyetinin olmadığını kesin olarak biliyorum.

Her ne kadar bu dünyada emeline ulaşmak isteyen

Bir erkek için kadının vuslatı her bakımdan lazımsa da

Onunla arkadaşlık mumu yanmaz, parlamaz.

Çünkü ben gökten söylesem, o ipten cevap verir."

EMİR EMİNÜDDİN-İ NEZLÂBÂDÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Çeşit çeşit faziletlere ve seyyid olmak şerefine sahipti. Nezlâbâd, Beyhak'a bağlı yerlerdendir. Emir Eminüddin zarif ve hoş tabiatlı bir adamdı. Kâtibî ve Hâce [Ali] Şihâb ile şairlik yarışlarında bulunurdu.

Derler ki: Şair ve fazıllardan bazıları Kâtibî'nin "Şütür-i Hücre" kasidesini takdir ediyordu. Bunun üzerine Emir Eminüddin hazırlıksız bir şekilde hemen şu kıtayı söylemişti:

Kâtibî bazen şiirde hata yapsa bile

Kimse farkına varmaz, eleştirmez.

Şütür-i Hücre'yi güzel söylemiştir;

Fakat bunda birçok şütür-gürbe [saçma sapan söz] de vardır.

Eminüddin mesnevi söylemekte de çok mahirdi. Misbahu'l-Kulub adını verdiği Şem u Pervane, Silvetü't-Talibîn diye adlandırdığı Dâstân-ı Akl u Aşk, Kıssa-i Feth u Fütuh gibi mesnevi tarzında eserler yazmıştır. Bu gazel onundur:

Gözlerim senin ayna gibi yüzünü gördüğünde

Hayretinden kirpiklerimden gözyaşları damlar.

Benim gönlüm o zülüflerin üzerinde ıstırap içindedir.

Evet, kuş tuzağa düştüğünde çırpınmaya başlar.

Senin hayalin yine benim uykusuz gözlerimden kaçtı.

Gözyaşlarım koşarak tekrar onu itmeye koyuldu.

Ben ah çektiğimde vücudum titriyor.

Seher rüzgârı estikçe dallar sallanmaya başlar.

Emin'e bir an için vuslat müyesser olsa

Cismim değil ruhum bile sevincinden uçar.

DERVİŞ KASIMÎ-İ TÛNÎ

(Tanrı kabrini nurlandırsın)

Tarikat erlerindendi. Çok metin şiir söylerdi; sözleri hoştu. Dünyadan el çekmiş, fakr ve yokluk yolunu tutmuş olduğu için mansıp sahipleriyle düşüp kalkmaz, ad ve şöhret kazanmaya çalışmazdı. Şöhretin bir afet olduğunu, nam ve nişansızlığın rahatlık olduğunu iyi biliyordu.

Tûn’da yaşardı; ki oranın asıl adı Gülhan’dı. Dostların bostanlarından el çekmişti. Bu bostan hakikat erbabının nazarında bostan değil bir külhan, fakat tenperverlerin nazarında gülistandır. Bu konuda şu beyti söylemiştir:

Kasımî yüksek himmet sahibi olduğundan

Herat gibi bir yeri bırakıp Tûn’da yaşamakla yetinmiştir.

Şu gazel onundur:

Gönlüm yine senin kıvrım kıvrım saçlarına takılıp kaldı.

Heves kuşu tuzağa tutulup esir oldu.

Nazdan yine yüzünü parlattın.

Benin de bu yanan ateşin etrafında, çörek otu oldu.

Sen bana yüzünden ayrı olduğum günleri sorma,

Deliye ayın kaçı olduğunu sorma.

Akıl mahzeni ve fikir yeri olan gönlün yolunu peri yüzlü bir dilber vurdu.

Kasımî bu kadr ve kıymeti tek başına bulmadı.

Yârin kadrinden onun talihinin payesi yükseldi.

Şairlerin Padişahı ve Şerîf Mahlaslı

SAHİBÜ’L-BELHÎ

(Tanrı kabrini nurlandırsın)

İstidat ve fazilet sahibi bir kişidir. Hekimlik ve musiki gibi ilimlere vâkıf olduğu gibi şairlikte de kemale ermiş biriydi. Bedahşan padişahları ve Tirmiz seyyidleri hakkında parlak methiyeleri vardır. Şu beyti seyyidlerin sultanı Emir Seyyid Ali Ekber-i Tirmizî’nin övülmesine dair söylemiştir:

Dilberin cana can katan dudakları gülümsediğinde

Üzerine otuz iki inci dizilmiş kırmızı bir ipliğe benzer.

Şu şiir de onundur:

Bizim yârimizin vuslatı ebedi ömürden,

Can bağışlayan lâli ise âb-ı hayattan daha hoştur.

Onun saçları kamet devrinde bir fitnedir.

Yanaklarının aşkıyla gizlice uğraşmak daha hoştur.

Canın her bir damarı onunla ilgilenmekte bir ünsiyet bulur.

Yüreği temiz âşıkların dilbere ruhen meyletmeleri daha hoştur.

Her ne kadar sabah rüzgârlarının dostlara haber getirmesi güzelse de,

Gönlün derdini dille söylemek daha hoştur.

Bu maceramızın akıbetinin hoş olması bize yeter,

Bundan gayrisi baş ağrısıdır.

Ey Şerîf, bu ayrıntıyı bilmemek senin için daha hoştur.

Şu matla da onundur:

Sen tuz [güzellik] madenisin, biz ise tuzlu [fena] talihlileriz.

Tanrı bu devleti sana, bu musibeti de bize verdi.

[BEDAHŞAN PADİŞAHLARI]

Bedahşan padişahları eski bir hanedandır ve hepsi kerim adamlardır. Bazıları bunların nesillerini Zülkarneyn diye tanınan İskender Filkos'a ulaştırırlar.

İran ve Turan padişahları zamanında Bedahşan saldırıya uğramamıştır. Bu hükümdarlar, Bedahşan meliklerinin rebudiyetlerini [vergilerini] arz etmelerini yeterli görmüşlerdi.

Bu durum gelip geçmiş sultanlar zamanında devam edegeldi; ama sonra Gurkân hanedanından Sultan Ebû Sa'îd bu vilayetin güzelliğini çok beğendi. Orayı eline geçirmek ve bu masum padişahların kökünü kazımak istedi. Üstlerine ordu sevkederek bütün ülkeyi eline geçirdi. Sultan Muhammed Şah evladının katlini emretti. İşte bu mazlum padişahlar 871'de Ebû Sa'îd'in emriyle şehit oldular. Böylece bu eski hanedan ortadan kalktı, nesilleri kesildi.

Bu hanedana saldırısı Sultan Ebû Sa'îd'e uğur getirmedi. Aradan bir yıl geçmeden o da şehadet şarabını tattı.

Kötülük yapma, çünkü onun bir cezası vardır.

Zamanenin gözü uykuda değildir.

Efrâsiyâb'ın zindanının tavanında Bijen'in resmi hâlâ durur. [ŞİİR]

Fazılların ve Zariflerin Kendisiyle Övündüğü

HÂCE MANSUR KARABUĞAY-I TÛSÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Hoş tabiatlı biriydi. Güzel gazeller söylerdi. Şahruh sultanın zamanında Şehzade Alâüddevle'nin hizmetinde bulunur; bu şehzadenin divanından büyük vilayetlerin tahsildarlığına gönderilirdi.

Şairleri ve fazılları gözetir, daima hoş tabiatlı kimselerle düşer kalkardı. Nedimlikte mahirdi. Tûs vilayetinin ileri gelenlerinden biriydi. Şahruh'un divanına mensup olanlar kendisinden hesap öğrenirlerdi. Şu gazel onundur:

Ey gözleri insanların belası olan!

Sen insanların gözünde gözbebeği gibisin.

Ben öldüm, fakat sen gözünün önüne

Gözbebeğinden başka bir şey getirmezsin.

Göz senin selviye benzeyen boyunun yerini

Hatırlamak için gözbebeğinin evini sulamıştır.

Ne vakte kadar beni öldürecek ve dirilteceksin?

Artık sen halkın tanrısı değilsin ya!

Mansur senin cevrinden ve halkın cefasından ölüp kurtuldu.

Derler ki: Mansur bu gazeli zamanın fazilet erbabının ileri gelenlerinden olan Mevlana-yı Muazzam Abdülvehhab-ı Tûsî'nin yanında okudu. Mevlana daima onunla latifeler yapardı. Bu defa da ona latife yollu, "Ben de bu gazele bir beyit ilave edeyim" dedi ve şu beyti söyledi:

Yarab, sen bana bir hükümet ihsan et de

Bu insanların layık oldukları cezayı vereyim. [BEYİT]

Mevlana'nın bu beyiti meşhur oldu. Sultanların ve emirlerin kulağına gitti. Hâce Mansur huysuzlukta şöhret bulmuş biri olduğundan emirler ve fazıllar kendisini gördüklerinde kızdırmak için bu beyti okurlardı. Mevlana buna kızdı ve kadı hakkında şu kıtayı söyledi:

Ey Kadı, sen yetimlerin başında onların kanlarını emiyorsun,

Yoksa bir bit misin?

"Ben şeriatın güneşiyim" diyorsun.

Evet güneşsin, fakat yetimleri öldüren bir güneş.

Hâce Mansur 854 yılında ölmüştür.

Hâce Mansur, Şahruh'un ölümünden sonra Emir Muhammed Hudaydâd'ın sahib-i divânı oldu. Bu emirin bütün önemli işlerine bakardı ve elinde büyük bir yetki vardı.

Emir Muhammed deli ve ne yaptığını bilmez bir adam olduğu için sonradan Hâce Mansur'a karşı tavrını değiştirdi. Hapsedilmesini emretti ve birçok malını elinden aldı. Hâce zabıta memurlarının kahrı ve zulmü

altındayken korkunç bir hastalığa tutuldu ve son nefesinde şu beyti yazıp Muhammed Hudaydâd'a gönderdi.

Senin gamından hasta yatanın canının çıkmasına ramak kalmıştır.

Bir zahmet et de ziyaretine gel; çünkü ölmek üzeredir. [BEYİT]

Bunun üzerine Emir Muhammed onun baş ucuna gelerek özürler diledikten sonra yanından ayrıldı. Ertesi gün sabahleyin bu tezkirenin yazarının kardeşi Emir Raziyüddin Ali'den (Tanrı rahmet etsin) Hâce Mansur'un halini sordu. Halbuki Mansur o gece ölmüştü. Bunun üzerine Emir Raziyüddin şu beyti Emir Hudaydâd'a okudu:

Mansur senin gamından ve

Halkın cevrinden ölüp kurtuldu. [BEYİT]

Hakikaten bir beyti böyle tam yerinde okumak, onu yazmaktan daha makbul sayılır.

[EMİR RAZİYÜDDİN ALİ]

Emir Raziyüddin Ali fazilet sahibi ve kabiliyetli bir gençti. Sultanların yanında mevki sahibiydi. Yiğitlik ve mertlikte eşi yoktu. Farsça ve Türkçe şiirler söylerdi. Şu şiiri Sultan Babur'un emriyle söylemiştir:

Ey sevgili, bize tekrar tekrar cevrü cefa ediyorsun.

Var yap bakalım; bu da eklensin çektiğimiz gamlara.

Okunun temreni göğsümde olduğu halde,

Elinde kılıç beni öldürmeye geliyorsun.

Haydi bakalım, bu da gelsin başımıza.

Can evinde onun hayaliyle bir süre halvet oluyor,

Burada candan başka mahrem yok;

Fakat bırak beklesin o da kapıda.

Âşıklar için bu dünyada muradına nail olmak yoktur.

Dilberlerin vuslat devleti de ele geçmezse geçmesin.

Dünyada hakimiyet su, hava ve toprağın oldukça

Saltanat da Sultan Babur'un elinde karar kılsın. [GAZEL]

Son Şairlerin Kendisiyle Övündüğü

MEVLANA TÛSÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Horasan şairlerindendir. Hiç kimse avam mesellerini onun kadar güzel bir şekilde ifade etmemiştir. Hoş tabiatlı ve hoş sohbet bir adamdı. Fakat hasların nazarında avamın bir kıymeti olmadığı için meselleri de değersizdir.

Avam sözünün ne kıymeti olabilir? [MISRA]

Tûsî, Sultan Babur zamanında büyük bir şöhret kazanmıştı. Bu padişahın ona çok hürmeti vardı. “Selvi” redifli kasidesini Sultan Babur adına söylemiştir ve matlaı şudur:

Ey o şimşir boyunun kölesi selvi olan sevgili!

Sen çimenden geçtiğinde selvi kalkıp ayağı üstüne dikilir.

Bu da onundur:

Ay gibi yüzünün üzerine o kıvrım kıvrım saçlarını döken güzel,

En sonunda bu şehre bir bela getirecektir.

Ruh çimeninde selvi boyu gibi bir selvi bitmeyen o güzel,

Ben âşığın başına kim bilir daha ne işler açacaktır.

Dünyayı bir sözüyle yaktı;

Bilmem ki o mum, bu tatlı dili nereden almıştır.

Güzel bir rüzgâr esiyor, nur ve sefa getiriyor.

Senin sürme gibi olan kapının toprağı saba rüzgârına yoldaştır.

Tûsî senin eğri kaşlarının hayaliyle

İhlas yüzünü dua mihrabına döndürmüştür.

Bu matla da onundur:

Bu gözümde görünen bir kıl mı, yoksa senin belin mi?

Ey doğru söyleyen selvi, Tanrı için söyle.

Mevlana Tûsî kaside, mukattaat ve mesnevi söylemekle uğraşmış; şu kıtayla bunu bizzat ifade etmiştir:

Hâce Kemâl’in güzel tabiatıyla söylediği gibi,

Ben kötü bir gazel söyleyemem.

Eğer kaside söylemezsem bunun önemi yok.

Çünkü ben dalkavukluk edemem. [KITA]

Tûsî, Şehzade Babur’un ölümünden sonra Azerbaycan’a, oradan da Irak’a gitmiştir. [Karakoyunlu hükümdarı] Emir Cihanşah ve Pîr Budak onu

himaye etmişlerdir. O da bu şekilde bir süre burada yaşamıştır. Şiraz'da da bulunmuştur. Bu zamana kadar hayattaydı, ama şimdi ölmüş olsa gerektir.

O da bu geçit yerinden geçip gitti.
Bu yoldan geçip gitmeyen kim var? [BEYİT]

[CİHANŞAH BİN KARA YUSUF]

Emir Cihanşah bin Kara Yusuf kudretli bir padişahtı. Fakat huysuzdu, kendisine güvenilmezdi; ileri çıkan bir serdarı herhangi bir bahaneyle öldürürdü. Onun en az cezası müebbet hapisti.

Yukarıda anlatıldığı üzere Şahruh 839 yılında Azerbaycan hükümdarlığını ona bırakmıştı. O da Şahruh'un ölümünden ve Sultan Muhammed bin Baysungur'un felakete uğramasından sonra Acem Irakı ve Arap Irakı'nı, Azerbaycan'ı ve İran'ın çoğu yerini eline geçirdi. Acem Irakı ve Arap Irakı'nı Şahruh'un çocuklarının elinden aldı. Otuz beş yıl bağımsız olarak saltanat sürdü. Türkmenler onun zamanında her tarafa el uzattılar.

Cihanşah'ın kahharlığı son derecedeydi. Fazilet sahipleri İslam âleminde onun kadar itikadı kötü bir padişahın gelmediğinde hemfikirdirler. İslamiyeti zayıflaştırdı, günahkârlığa ve zinaya revaç verdi.

Babur Bahadır'ın ölümünden sonra, 861 yılında Horasan ve Esterâbâd üzerine yürümek istedi. Emirzade İbrahim bin Sultan Alâüddevle ile Esterâbâd şehrinin dışında savaşa tutuştu ve galip geldi. Çağatay milletinin ileri gelen emirleri bu savaşta Cihanşah'ın eliyle öldürüldü ve bu da Çağatay milleti için büyük bir darbe oldu. Herat tahtını eline geçiren Cihanşah, Horasan diyarında sekiz aya yakın hüküm sürdü.

Bu sırada hak geldiğinde batıl gider sözüne uygun olarak ikbal rüzgârı emeller yönünden esmeye başladı. Bugün hilafet merkezini süsleyen, Doğunun ve Batının sultanı, Ferîdûn devirli, Cemşid haşmetli Ebülgazi Sultan Bahadır (Tanrı mülkünü daim etsin; kudretini ve kuvvetini arttırsın) Merv-i Şahcan ülkesinden zuhur etti. Büyük bir orduyla birlikte Nesâ ve Baverd yoluyla Esterâbâd üzerine yürüdü. Esterâbâd'da vali olan Cihanşah'ın akrabası Emir Hüseyin Saatlu ile savaşa tutuştu. Cihanşah'ın Çağatay milletine yaptığını ona yaptı ve canlar alan kılıcıyla Türkmenlerden intikam aldı. Cihanşah'ın meşhur savaş erlerini ve ileri gelen kumandanlarını kılıçtan geçirdi. Hüseyin Saatlu ve akrabalarını

öldürülen Çağatay emirlerine kısas olarak öldürdü. Bu kadri yüce padişahın övünülecek işleri için Şahnâme'nin şu beyitlerini okumak gerekir:

Eğer ağır gürzümü omuzuma alıp Mâzenderân'a gitmeseydim,

O beyaz devin ciğerlerini kim söküp çıkaracaktı,

Bunu pazu kuvvetiyle başaracağımı kim ümit ediyordu?

Bu duruma göre Sultan Ebülgazi [Hüseyin Baykara], Cihanşah ile Irak memleketi arasında bir set gibi oldu. Cihanşah bu yüzden çok üzüldü ve kuvvetten düştü. Herat'tan kalkıp tam bir ümitsizlik içinde Irak ve Azerbaycan'a gitmek, Sultan Ebû Sa'îd ile barış yapmak istedi. Sultan Ebülgazi devlet ve ikbale kavuşurken; Cihanşah da Damegân'dan geçip akraba ve yakınlarının kanıyla hiç ilgilenmedi. Âlem padişahı Ebülgazi Sultan Hüseyin Bahadır onu yok farz etti.

Tanrı'nın, Şah'ın devleti sayesinde verdiği bu heybet,

Bu saadet, bu mertebe ve makam ne kadar yücedir! [BEYİT]

Hakikaten fakir zengin, büyük küçük, dertli ve dertsiz, herkesin bu yüce padişaha dua etmesi gerekir. Eğer onun bu gayretleri ve teşebbüsleri olmasaydı, Türkmenlerin kötülüğü ve fesadı bu saltanat hanedanı üzerinden hiç defedilebilir miydi? Tezkiremizin sonunda, bu Cemşid devletli padişahın ahvalinden biraz söz açılacaktır.

Cihanşah böyle talihsizlik içinde Arap ve Acem Irakı'na döndüğünde artık insanların üzerindeki heybeti ve görkemi azalmıştı Hırsından, oğlu Pîr Budak'a karşı düşmanlık göstermeye başladı. O da babasına karşı isyan etti ve Şiraz'dan Bağdat üzerine hareket etti. Cihanşah da oğlunun üzerine yürümek için Bağdat'a gitti. Bir buçuk yıl Bağdat'ı kuşattı. Bu kuşatma esnasında şu şiiri yazıp oğluna gönderdi:

Ey oğul, muhalefet yolunu tutma; kılıcı elinden at.

Çünkü güneş benim, padişah benim, hilafet benimdir.

Sen benim halefimsin, senin hilafete geçmen hatadır.

Sen bizim öteden beri hakkımız olan mansıbı gasp etmeye kalkma.

Gasp bizim âdet ve ananemize uygun değildir.

Ey oğul, sen her ne kadar padişahlığa layıksan da,

Babana karşı hâkim vaziyete geçme, kılıç çekme; mahcup olursun.

Benden utanmıyorsan kendinden utan.

Sohrâb babası Rüstem'e kılıç çekti, fakat akıbetini görmedin mi?

Benim gibi güçlü bir babaya karşı kılıç çekme,
Benim kudretimi ve devletimi gör de çocukluk etme.
Eğer askerlerim ayaklarını bir kere üzengiye koyarlarsa,
Çöllerin kumlarını hesaba katarlar.
Ben bir kere yerimden hareket edersem dağlar yerinden oynar.
Ben kalktığım zaman felek de yerinden kalkar.
Sen her ne kadar akıllı bir gençsen de
Yaptığın bu iş gençlikten değil, divaneliktendir.
Bir çocuk ne kadar akıllı, marifetli, hatta peygamber bile olsa
Yine küçüktür, yine çocuktur.
Bu mansıp doğrudan doğruya sana nasıl geçer?
Babamdan bana geçtiği gibi benden sonra da
Senin eline geçmesi lazımdır.

Pîr Budak'ın babasına cevabı:

Ey yüzüyle gönlün ve devletin şad olduğu!
Şevket, baht ve murat sesin olsun.
Ben senin küçükken gördüğün çocuk değilim, erginim.
Ergin olan bir çocuk da hükümet idare edebilir.
Bana çocuk demek edep şartlarından değildir,
Çünkü talih beni büyük bir mevki sahibi etmiştir.
Ben mert bir gencim ve talihim de gençtir.
İki genç ile pençeleşmeye kalkma.
Senin için benim karşımda saltanat arzusunda bulunmam ve
Bu fikri taşımam ham bir sevdadan başka bir şey değildir.
Oğlunun yüzüne karşı kılıç çekme.
Güzel incini delik deşik etmeye kalkma.
Sen padişahlıkta pişmiş bir adamsın, çiğlik etme.
Ben senden dünyaya geldim, sen benden değil.
Eski bir ağaç bostan için illettir;
Taze bir fidan ise bostanın ziynetidir.
Benim ordum senin ordundan daha aşağı değil;
Memleketlerim de senin memleketlerinden az değil!
Bağdat ülkesi tamamen benimdir.
Bu ham sevda uğruna Bağdat'ı nasıl elimden çıkarır sana veririm?
Eğer benden saltanat tahtını istiyorsan

Bunu sana asla ben vermem; alabilirsen kendin al!

Pîr Budak cesur ve kerim bir gençti. Cihanşah ise dünya görmüş, tedbirli, kurnaz ve anlayışlı bir padişahtı.

Bir dağ keçisi ne kadar genç ve cesur olursa olsun

İhtiyar bir arslan ile pençeleşebilir mi? [BEYİT]

Bu baba ile oğulun huyları birbirine uymadı; anlaşamadılar. Cihanşah geçimsizliği yüzünden askerlerine Bağdat'ın sıcak güneşi altında uzun süre zahmet çektirdi. O kadar ki askerlerinin çocuklarının çocukları beşik içinde öldüler. Herkes sıcaktan korunmak için yerin altında mahzenler kazıp sığındı.

Bu kuşatmanın uzaması yüzünden Bağdat'ın içinde de kıtlık oldu; yiyecek içecek azaldı. En sonunda Pîr Budak barış yapmaya razı oldu.

Barış sırasında Cihanşah'ın [diğer] oğlu Muhammed, Pîr Budak'tan tamamen kurtulmak istediği ve onun tekrar saldırıya geçmesinden korktuğu için, Pîr Budak'ı öldürmesi için babasını el altından kışkırttı. 871 yılı Zilkadesinin dördüncü günü olan bir salı öğlen vaktinde, Cihanşah'ın emirleriyle beraber kardeşi Pîr Budak'ı öldürmek için Bağdat'a girdi. Pîr Budak öğle vaktinde, gaflet içindeyken sarayını bastılar; o ihsan ve cömertlik madenini şehit ettiler.

Bu iki üç günlük fani ve temelsiz dünyanın başına toprak olsun.

Burada baba evladının kanına susar,

Evlat da babanın ölümüyle sevinir.

Kardeşinin kanına susayan bir kardeş, kardeş değil Azrail'dir.

Akrabadan kötülük gelmesine hayret edilmez;

İbn Ziyad, Hüseyin'in akrabasından değil miydi?

Hayvanları, bitkileri ve cansızları

Vücuda getiren ulvî babalar ve süflî analar,

Bunları ilk önce izzet beşiğinde ve güzel niyetle besler,

Sonra soldurup olayların ayaklarının altına atarlar.

Bu çocuklarını öldüren babaların ve

Kardeşlerini yakıp mahvedenlerin elinden el-aman!

Ne bu babaların katı kalplerinde merhamet

Ne de bu kardeşlerin yüreklerinde utanmadan eser var!

Bunun için İhvânü's-Safâ,[136] *yani yüreği temiz kardeşler çekilmişler,*

136 İhvânü’s-Safâ: “saf, temiz kardeşler”; XI. asrın ikinci yarısında Basra’da ortaya çıkan İsmaili fırkasına bağlı gizli bir topluluk veya felsefi okul. Küçük bir topluluk olan İhvânü’s-Safâ, dini olduğu kadar, siyasi ve felsefi özelliklere sahiptir. Düşüncelerini yayabilmek için dönemlerinin tüm ilimlerini içeren ve elli iki risaleden oluşan bir ansiklopedi hazırladılar.

Ve bu âlemi birbirini çekemeyen kardeşlere bırakmışlardır. [ŞİİR]

(Gülşen-i Râz’ın yazarı Şebüsterî’nin bir şiiri):

Tuhaftır ki, iyi niyetinle kalmışsın bu yabancıların arasında

Kendini onların akrabası sanıyorsun.

Bir kusurluyu kız kardeş, bir kıskancı erkek kardeş sanıyorsun.

Onlara bu adları veriyorsun.

Ey kardeş, sen tekkenin kandilini manastırdan isteme.

Benliğini bir tarafa koy,

Kalk, kendi kendinin hısım ve akrabası ol.

Hısım ve akrabandan kaç.

Pîr Budak, Cihanşah devletinin en önemli direğiydi. Cihanşah’ın böyle ergin bir evlada kıyması, kendisinin dininde ve dünyasında büyük bir noksan oluşturdu. Bu ona uğur getirmedi ve devlet yüz çevirdi.

Elinde bunca memleketler olduğu halde açgözlülüğe kapıldı. [Akkoyunlu hükümdarı] Ebû Nasr Hasan Bey’in ötedenberi babasının ve büyükbabalarının memleketi olan Diyarbakır’a göz dikti ve o tarafa ordu sevketti. [Uzun] Hasan Bey de onu tedbir ve ihtiyatı elden bıraktığı bir anda Diyarbakır sınırlarında bir dağ arasında sıkıştırdı; çocukları ve devlet ulularıyla beraber öldürdü. Böylece Kara Yusuf’un hanedanı da sönmeye yüz tuttu ve Türkmenlerin devleti sona erdi. Bu olaylar 872 yılında oldu.

Yetmiş yıl ömür süren Cihanşah, on üç yıl Şahruh’un vekili olarak Azerbaycan’da hükümdarlık yaptı. Şahruh’un vefatından sonraysa ta Hürmüz’e kadar Acem Irakı, Arap Irakı, Azerbaycan, Fars ve Kirman’da yirmi iki yıl boyunca bağımsız olarak hüküm sürecekti.

Dünya böyledir. Asıl padişahlık kanaattir ve kanaat eden kişi bahtiyardır.

Farz edelim ki felek seni Rey padişahı yaptı.

Sonunda ölümle ömür defterini büküp dürmeyecek mi?

Farz edelim, mal mülk bakımından Süleyman’dan daha zengin ol.

Ne çare bu cihan ona vefa etmemişken, sana nasıl vefa edecek. [NAZIM]

ŞEREFEDDİN RIZA

(Tanrı kabrini nurlandırsın)

Soy sop sahibi bir kişiydi. Latif tabiatıyla güzel şiirler söyleyen bir şairdi. Babası, dedeleri Serbedârlar ve Hâce Ali Müeyyed zamanında vezirdi. Şerefeddin ise Şahruh zamanında padişahın önemli işlerinin başındaydı. Horasan nahiyelerinin en büyüğü olan Sebzvar'ın mukaddemliği soyu şerif olan bu seyyidin sorumluluğundaydı. Şerefeddin, Arizî seyyidlerindendir ve Arizîlerin doğru nesepli olduğunu herkes kabul eder.

Derler ki: Vezirlerin düsturu olan Hâce Gıyâsüddin Pîr Ahmed (Tanrı rahmet etsin), vezirliği sırasında seyyidi bir meseleden dolayı hapsedip zincire vurmuştu. Seyyid bir süre zincir altında yaşadı ve hiç kimsenin bundan kurtulacağı konusunda ümidi yoktu. Seyyid şu rubaiyi yazıp Pîr Ahmed'e gönderdi:

Ey Cem mertebeli ve Zühal [Satürn] kadrli vezir!
Dolgun ay, hilale benzeyen kulağının küpesidir.
Herat şehrinde benim zincirimle
Sadr'ın nevruzî külahı çok ... olmuştur. [RUBAİ]

Emir Üveys-i Sadr tuhaf tabiatlı bir adamdı. Altmış yaşında olduğu halde güneş hamel [koç] burcuna girmeden yetmiş gün önce başına nevruz külahını giyerdi. O beyaz külah onun başında Kînuş tepelerindeki karlar gibi görünürdü.

Emir Şerefeddin'in pek çok seçme gazeli vardır. Hâce Husrev'in bir kasidesine söylediği nazire çok meşhurdur ve matlaı şöyledir:

Biz derde tutulmuşuz deva bilmeyiz.
Tortuya susamışız, saf şarap nedir bilmeyiz.

Kasidesinin tamamını da yazalım:

Biz ne vakte dek sarhoşluktan ayağımızı başımızı ayırt edemeyecek
Kendimizi ve Tanrı'mızı tanımayacağız?
Ruhumuz vücudumuzun suyundan ve havasından
Bıkıp usandığı halde, bizim havayı ve suyu bilmemiz hikmet değildir.
Biz can Yusuf'unu birkaç kalp paraya satın aldık;
Bizi mazur gör, çünkü onun kıymetini bilmiyoruz.
Ölüyoruz, fakat emirlerin selamına kıymet vermiyoruz.
Yanıyoruz, fakat vezirlerin hilelerini bilmiyoruz.

Biz ne din müftüsüyüz, ne de vilayet kadısı.
Biz riya adamlarını tanımıyoruz.
Yokluk mülkünde sen ve biz mevcut değiliz.
Ey arif hoca, biz ne seni ne de kendimizi biliyoruz.
Ey hoca, sen bizi bu mahallede arıyorsan boşuna arama.
Biz rıza mahallesinden başka bir yâr tanımıyoruz.

Seyyid Şerefeddin, Emir Baba Hasan Koçîn zamanında ve onun adamları tarafından, kaybolmuş bir parayı çalma suçuyla itham edildi ve 856 yılında şehit edildi. Tanrı onu şehitler, saitler ve salihlerle haşretsin.

HAFIZ HELVÂÎ

(Tanrı kabrini nurlandırsın)

Şahruh zamanının ileri gelen şairlerden olan Hafız Helvâî'nin şiirleri bu zamanda çok şöhret kazanmıştır. Şu gazel onundur:

Ben daima senin iki gözünün temaşasıyla meşgulüm.
Beni gözlerinden düşürme.
Benim bütün yükselişim senin boyuna âşık oluşumdandır.
Artık beni taltif etmenin zamanı gelmiştir.
Ne zamana dek beni köpek gibi kapından süreceksin.
Ben senin mahallenin köpeğiyim, fakat tazıyım.
Ben seni gördüğümde, o kâfir rakibim kıskançlığından öldü,
Ve ben de gazi oldum.
Ne zamana dek çeng gibi kulağımı çekeceksin,
Artık beni okşamanın zamanı gelmiştir.
Ben senin uğrunda oyunu kaybettim;
Fakat bana bu oyunu rakip oynadı.
Ben Hafız Helvâî'yim, fakat olgun olduğum için
Hafız-ı Şirazî'ye inananlardanım.

TÛTÎ-İ TURŞÎZÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Hoş şiirler söyleyen bir şairdi. Aslı Turşîz'dendir. Ulu Sultan Ebülkasım Babur Bahadır zamanında zuhur edip şöhret kazanmıştır. Çok sağlam kaside söyler ve Babur Bahadır hakkında parlak kasideleri vardır.

Hakanî'nin "rîhte" [dökülmüş] redifli kasidesine söylediği nazirenin matlaı şöyledir:

Gece yine ufuklara şafaktan kırmızı yakutlar ve

Felek de tabaklara yıldızlardan inciler döktü.

Fazilet sahipleri onun kasidelerini akran ve emsallerinin kasidelerine tercih ederler.

Tûtî zarif ve yakışıklı bir adamdı. Ayrıca diğer ilimler, özellikle de tıp ilminde bilgi sahibiydi. Şu beyti Mevlana Bedihî-i Buharî hakkında söylemiştir:

Ey Bedihî, senin burnunun her bir kanadı mağara gibi.

Tûtî [papağan] benim, fakat ne tuhaf ki senin gagan var.

Tûtî'nin ruh tutîsi 867 yılında Herat'ta, bu duygular kafesinden izzet ve saadet göklerinin yüksekliklerine uçtu. Öleceği vakit şu gazeli söyledi ve kabrinin üzerine yazılmasını vasiyet etti:

Artık gönlümün heva ve heves tuzağından,

Ruh tutîsinin de bu kafesin zulmünden kurtulma zamanı gelmiştir.

Ne zamana dek rakibin cevrini ve yârin vefasızlığını çekeyim.

Artık mert ve namerdin elinden kurtulma zamanıdır.

Bu ten kervanının maksadı senin vuslat harîmine ulaşmak,

Bu gam çöllerinden ve kervanın çıngırak seslerinden kurtulmaktır.

Ruh tutîsi vuslat şekeristanına ulaşır.

Bir doğan sineklerin kavgasından kurtulur.

Birkaç gün bu ödünç dünyada yaşamak,

Bu birbirine zıt unsurlar içinde bağlı olmak,

Sonunda ecel sakisinin elinden ölüm şarabını içmek nasıl bir yaşayıştır.

Ruh tutîsi melekût bağının kuşudur ve dünya meclisi bir kafestir.

Dünya hayatı akıllıların gözünde bir nefesten ibarettir.

Ben melekût âleminin kuşuyum, bu toprak âleminden değilim.

Bu beden kafesini bana bir iki günlüğüne yaptılar. [BEYİT]

KANBERÎ-İ NİŞABURÎ

(Tanrı rahmet eyleye)

Avamdandır. Şairlik ona Tanrı'nın bir hidayeti ve vergisidir. Kasideleri çok mükemmel ve anlamlıdır. Fazilet sahipleri onun şiir söylemekteki

kudretine hayrandır. Ona büyük şairlerin kasidelerine nazire söylemesini teklif ettiler ve söylediği nazireleri daha mükemmel buldular.

Hayatının son zamanlarını Meşhed-i Rıza'da geçirdi ve ara sıra Herat'a da gelirdi. Ebülkasım Babur hakkında şu parlak kasideyi söylemiştir:

Bak bu incileri yeşil deniz üzerine nasıl serpmişler,
Bu meşalelerin ateşini nasıl parlatmışlardır.
Cıva renginde gemiyi bu kalay gibi denize salmışlar,
Kâfuru gibi yumurtayı amberli leğenin içine koymuşlar.
Bu ateşler saçan yıldızları elsiz bir kafa gibi
Bu zümrüd renkli denizin yüzücüleri yapmışlardır.
Ay saman yıldızının üzerinde dili ham gümüşten,
Kefesi altından bir terazi gibidir.
Bu âlemde her ne kadar arazı cevherle kaim yaratmışlarsa da
Burada tam aksine cevher araz yaratmaktadır.
Bu dumanlı ve gümüş renkli buhurdana bak.
Onun içine yıldızların teninden binlerce ateş parçası koymuşlar.
Işıklı çivilerle yapılmış bu amberli sıkıntı gemisine
Havadan yelken ve toprak küresinden demir yapmışlar.
Gökler kuruyup donmuş bir su ve yıldızlar da sıvı bir ateş gibi!
Doğa kanunun tersine kurumuş sudan, bu sıvı ateşleri yaratmışlar.
Yeşil peçeli feleğin güzelleri ve çalgıcıları, bu yıl
Bu gazeli Şah Babur'un övülmesi için okumuşlar.

İkinci kaside:

Ezelde bu binada olan kemeri yuvarlak bir şekilde yaptıklarında
Senin güzel şeklini onun tavanına nakşetmişler.
Fikri parlak olanların güneş ve ay dedikleri,
Senin canları aydınlatan yanaklarının parıltısıdır.
Senin gönülleri çeken zülfünün kokusunu Çin'e götürdüklerinden beri,
Yürek kanını ahunun göbeğinde kokulu bir hale getirdiler.
Kudsiler, senin fidana benzeyen boyunu selvi gibi
Cennetteki kevser havuzunun kenarına dikmişler.
Kanberî, Şah'ın kölesi ve senin fermanının kuludur.
O, saltanat taçları bağışlar ve sultanları tahta oturtur.
Göklerden ona "Muzaffer Şah" diye seslenirler.
O, batının ve doğunun Ebülkasım'ıdır.

Süleyman hakkında anlatılan hikâyeler hep ona aittir.
O yüce Sultan Babur'dur.
Ona hürmet için hizmetçilerine Fağfur ve Kayser lakabını verirler.
Onun kulları, devlet düşmanlarını
Babalarından dünyaya gelir gelmez ahrete gönderirler.
Bu düşmanların ilk menzilleri mahşer sahrası olur.
Bir tarafta zulmün Yecûc'u, diğer tarafta iman ülkesi,
Padişahın kılıcı arada İskender'in seddi gibidir.
Mustafa'ya nasıl peygamberlik verildiyse ona da padişahlık verildi.
Her iki âlemde Tanrı'nın bu hediyeleri bu iki şahsa müyesser oldu.
Bu âhır zaman padişahının kafilesinde zaferleri aşikâr etmiş,
Mağlubiyetleri gizlemişlerdir.
Kılıçlar "Nusret Allah'tandır" ayetini bileklerine kazımış,
Mızraklar "Biz fethettik" ayetini baştan sona ezberlemişlerdir.
Ey Süleyman yüceliğindeki, senin kulların yüzlerce
Cemşid ve Ferîdûn'un memleketini fethetmişlerdir.
Sen Tanrı'nın gölgesisin ve senin koyu gölgenden
Saltanat güneşini gölge salıcı yaptılar.
Sen himmet meleğinin Süleyman'ısın; hançer senin yüzüğündür.
Senin mülkünün yüzüğünü hançerden yapmışlar.
Felek hatibi senin övgünü okusun diye,
Bu yüce feleğin payesini minber gibi yaptılar.
Ey padişah, umarım ki seni övmek için yazdığım şiirlerle
Kudsiler yüzlerce defter doldurmuşlardır.
Şahlık mülkü şahın, övgücülük mülküyse benimdir.

Ben devlet gibi, senin saltanatının kapısında kulağı halkalı köleyim.
Senin kapına hizmet ederek kulağıma bir kulluk halkası edindim,
Fakat beni, kapının halkası gibi dışarıda bıraktılar.
Toprak gibi olan ben kulunun bu acınacak haline nazar et,
Güneş ve ay, nurlarıyla taşı cevher haline getirirler.
Kulların terbiye olup yetişmesiyse
Padişahlar padişahının merhametine kalmıştır.
Padişahlar padişahının merhameti, kullarını koruyucu ve besleyicidir.
Cihan durdukça, senin cihandarlığın da daim olsun.
Çünkü bu büyüklüğü ebedi olarak padişah için kararlaştırmışlardır.

TÂHİR-İ BUHARÎ

(Tanrı rahmet etsin)

Şeyhzade Tâhir diye anılır. Çok hoş tabiatlı bir şairdir. Sultan Babur zamanında Herat'a gelmiş; bu payitahtın ilim ve fazilet sahipleriyle görüşüp tanışmıştır. Latif ve güzel şiirleri vardır. Özellikle gazel söylemekte zamanın eşsiz bir şairiydi. Gazelleri Herat'ta şöhret bulup her tarafa yayılmıştır.

Zamanın padişahı şu gazeli okuyup çok beğenmiş ve o devrin şairleri buna nazireler söylemişlerdir:

Bir kişinin o şarap renkli dudakları arzu etmek için

Yüreği gonca gibi kanlı olmalı.

Beni âşktan menetmeye kalkma,

Çünkü yola getirmek için yapılan nasihat fayda etmez Mecnun'a.

Halk beni kınıyor, bense ah ve feryatla düşünüyorum.

Senin sevgini yüreğimden kim çıkarabilir?

İnsanın gönlünü alıp götürüyor ve

Esirleri hiç hatırlarına getirmiyorlar.

Yarabbi, insan bu gönül kapan güzellerle nasıl başa çıksın.

Sen "Tâhir! artık güzellerin peşinden gitme" dedin.

Ama deliyi kim afyonla tedavi eder?

Ondan başka bir de Ebîverdli Tâhir vardır ve Sultan Baysungur zamanında ortaya çıkıp güzel şiirler yazmıştır. Bu matla onundur:

Bu bağda senden başka kimse yok, kendini bil,

Bu çimenden geç o düzgün boylu selviyi gör.

MEVLANA VELÎ KALENDER

(Tanrı rahmet etsin)

Güzel gazel söyleyen Sultan Baysungur'un şairlerindendir. Bu Cemşid kudretli padişahın ölümünden sonra Irak'tan kalkıp Horasan'a gitti. Şiirlerinden yalnızca şu gazel zaptolunmuştur:

Ey saki, gel, gam gitti, keder ve üzüntü eserleri kalmadı.

Kadehi eline al, Cem devri geçti.

Bu dünya arsasında zarar ve ziyanın gamını çekme.

Senin şuh ve zalim gamzelerinin hücumu yüzünden
Bedenimde bütün varlığımdan tek bir can kalmıştı, o da gitti.
Beni ne zamana kadar teselli edeceksin,
Yüreğimin ateşinden nefes yolu tıkanmış,
Nefes alacak yer kalmamıştır.
Yüreğimin yarası senin gamınla iyileşti.
Merhemin şifasını görünce yaranın acısı kalmaz.

Büyükler ve Emirlerin Kendisiyle Övündüğü

EMİR YADİGÂR BEY

(Tanrı kabrini nurlandırsın)

Sahibkıran Şahruh'un emirzadelerindendir. Büyükbabası Emir Cihan Melik, Emir Timur-ı Gurkân'ın mevki ve makam sahibi ulu emirlerindendi. Emir Yadigâr Bey latif tabiatlı, hoş şiirler söylemeye kadir bir şairdi.

Şahruh zamanında kendisine geçen emirliği, çalışma ve gayretle elde edilen fazilete değişti. Babur Sultan zamanında emirlik kavgasını bırakıp kanaatin sükûn ve rahatını tercih etti. Huzur içinde bir ömür geçirdi. Fazilet sahipleriyle düşer kalkardı.

Bazıları onun şiirlerini zamanının diğer şairlerinin şiirlerinden üstün tutar; insafla söylemek lazım gelirse Emir Yadigâr güzel şiirler söyleyen bir şairdir. Şu matla onundur:

Ey mum, geldin, meclisi gülistana döndürdün.
Gözümün üzerine ayağını koydun, evi aydınlattın.

Şu gazel de onundur:

O peri yüzlü beni kendi divanesi diye çağırır.
Keşke yine gelse de beni daha divane yapsa!
Artık nevruzun bu dünya Zeliha'sını gençleştirme zamanı gelmiştir.
Çimen gülün üzerine çiçeklerden çil paralar döküyor.
Saba rüzgârı da yeme içme zincirini sallıyor.
Gece nağmeler yayan bülbülün
Seher vakti öterek ne demek istediğini biliyor musun?
Ey sarhoşlar, çimen tarafına gidin diyor.
Bu devirde akıllı kişi,
Seyfî gibi gam köşesine çekilip kendini tanıyandır.

Fazilet Sahiplerinin ve Şairlerin Bakiyesi

HÂCE MAHMUD-I BERSE

(Tanrı kabrini nurlandırsın)

Hoş tabiatlı, güzel şiirler söyleyen bir şairdir. Şairlikte o dereceye yükselmiştir ki, anlatılamaz. Emirzade Alâüddevle zamanında Nişabur'daydı, sonra Meşhed-i Mukaddes'e geldi.

Kendini beğenmiş bir adamdı. Bunun için bazı fazilet sahipleri ve şairler ona hürmet etmez, aleyhinde hicivler yazardı. O da bu sebepten dolayı Horasan'dan kalkıp Bedahşan'a geldi.

Sultan Muhammed-i Bedahşanî fazilet sahibi, mütefekkir, şiir ve şairden anlayan bir kişi olduğu için Hâce Mahmud'u himayesi altına aldı. Verdiği caizeler onun için bir sermaye oluşturdu ve bu suretle mal sahibi, büyük bir efendi oldu. Öyle ki Gurkân hanedanından Ebû Sa'îd zamanında zenginliğiyle şöhret saldı.

Alâüddevle Mirza adına yazdığı Dehnâme'sinde tecnis [cinas] ve mükerrer kafiye söylemek sanatında iyi maharet göstermiştir. Biz örnek olarak bu Dehnâme'den bir beyti burada analım ki, okuyanlara vezni ve sanatı malum olsun. Bu beyit Peygamber'in övülüşü hakkındadır:

Hem Tanrının arş'ı,

Hem de kevser gibi binlercesi onu bilir.

Sultan Ebû Sa'îd 861 yılında Herat'taki Bağ-ı Zâgân'da büyük bir ziyafet vermişti. Bu ziyafetin bilinenin üstündeki mükemmeliyeti anlatılamayacak derecedeydi. Şairler bunun hakkında birçok şiir söylediler. Hâce Mahmud da şu kasideyi söyledi:

Sidre senin yüce kapının eşiğidir ve gök senin çardağından bir tâktır.

Senin yeme içme meclisinde İrem bağının zevku sefası vardır.

Senin büyüklük yaygında cennetlerin güzellikleri görünür.

Dünya senin felek gibi görünen şahsiyetinin benzerini

Yüz bin gözüyle bu âlemde görmemiştir.

Senin Ferkadan yıldızına dek yükselen sarayının katları arasında

Yeryüzü ile gökyüzü arasındaki mesafe kadar fark vardır.

Senin sarayın Çin'in meşhur resim müzesi mi yoksa Havernak mı?

O, öyle güzeldir ki süsleri bağ ve bostanın kıskançlığını uyandırır.

Senin sarayının döşemecisi sana

Bu yedi çadır gibi olan feleklerin üzerine sayeban kursa değer.

Rıdvan'ın bahçesi mi yoksa cennet mi belli olmayan sarayının

Mahiyeti hakkında, Rıdvan ve huriler şüpheye düşmüşlerdir.

Dehr, madenler hazinedarının dükkânındaki cevherlerin hepsini

Senin meclisine saçı yapmak için hazırlamıştır.

Çarh mahkemesinin kadılarının kadısı

Senin nağmeler yayan çalgıcılarına taylesan [şal] hediye eder.

Senin eğlence meclislerindeki çalgıcıların

Deflerinin pulları yıldızlardan olsa değer.

Dünya yaratıldığı tarihten İsrafil'e kadar

Hiç kimse böyle bir ziyafet ve düğün görmemiştir.

Bugün Güneş ile Zühre'nin şeref günü,

Müşteri ile Ay'ın kıran zamanıdır.

Bu bir cennet meclisidir; bu mecliste güzelliğiyle

İnsana ebedi ömür bağışlayan yüz binlerce huri vardır.

Şimşir boylu, yasemin çehreli güzeller

Çimende servilerin gölgeleri altında sallanıp yürüyorlar.

Sultan Ebû Sa'îd'in düğünü hakkında yazılmış olan bu kaside daha uzundur.

Zamanın sultanından çok iltifatlar gören Hâce Mahmud'un ömrü, şöhret kazanıp uzun zaman hürmete mazhar olduktan sonra, 872 yılında sona erdi. Hayat yıldızı bulunduğu yüceliklerden yokluğa doğru inmeye başladı. Kazandığı mallar ve dünya malına diktiği hırs ve emel gözleri toprakla beraber oldu.

Azizlerden biri şu iki beyti ne güzel söylemiştir.

Niçin bütün dünyaya göz dikmişsin? Dünyada istenen ve gereken

Eski bir hırka ve bir lokma ekmektir, bundan ötesi fazladır.

Bütün dünyanın mahsulü ümitsizlik ve zahmettir.

Ümidine nail olsan da bundan ne çıkar?

[EBÛ SA'ÎD BİN SULTAN MUHAMMED BİN MİRÂNŞAH BİN TİMUR]

Ulu Sultan Ebû Sa'îd-i Gurkân, Mirânşah bin Emir-i kebir Timur'un torunlarındandır. Âlim, galip gelen, şevket sahibi, ahaliye karşı şefkat ve merhamet besleyen, adaletli ve heybetli bir padişahtı. 854 yılında

Semerkand'da Sultan Abdullah bin İbrahim bin Şahruh'un karşısına çıktı ve onunla yaptığı savaşı kazandı. Sultan Abdullah'ı öldürerek başlı başına saltanat sürdü. Sekiz yıl sükûn ve rahat içinde Semerkand, Maveraünnehr ve Türkistan hükümdarlığını yaptı.

Nihayet 858 yılında, [Ömer Şeyh bin Timur'un oğlu] Baykara Bahadır'ın torunlarından olan, bugün İran ve Turan memleketlerini şerefli vücuduyla şereflendirip adaletiyle süsleyen Tanrı'nın gölgesi Ebülgazi Sultan Hüseyin [Baykara] Bahadır'ın amcasının oğlu Sultan Üveys ona karşı ayaklandı. Türkistan ordusunu kendi tarafına çekti. Tarhanlar, emirler ve Turan'ın serkeşleri [asileri] hep birlikte o saltanat gözünün nuru olan şehzadeye meylettiler. Bu şehzade çok yakışıklı, âlim, cesur ve kerem sahibiydi.

O baştan ayağa kadar görünüşüyle sanki Hüma'nın kanadı

Ve Tanrı'nın lütfunun gölgesiydi. [BEYİT]

Efrâsiyâb gibi, bütün Türkistan vilayetlerini hükmü altına aldı. Fakat Sultan Ebû Sa'îd, cesaret ve tedbiriyle o şehzadenin bütün emirlerini ve serdarlarını elde etti. Feleğin oynadığı oyunun sonucunda Sultan Üveys, Sultan Ebû Sa'îd'in eline düştü. Şahsına güven olunmayan Ebû Sa'îd de o mazlum şehzadeyi şehit etti ve ardından rahatça Semerkand tahtına oturdu. Heybeti ve şöhreti bütün memleketlere yayıldı.

Ebülkasım Babur'un ölümünden sonra Horasan mülküne göz dikti. Ceyhun'u geçerek Belh'de karar kıldı. Babur'un Belh ve civarındaki emirleri ve emirzade Sultan Ebû Sa'îd'e meylettiler. 861 yılında Herat'ı ele geçirmek amacıyla Belh'den hareketle Horasan üzerine yürüdü. Payitaht olan Herat'ı alıp Gevherşad Begüm'ü öldürdü. Fakat Belh civarında ayaklanan Emirzade Abdüllatif evladının saldırmasından çekinerek Herat'ı bırakıp yine Belh'e döndü. O kışı Belh'te geçirdi.

Baharda Türkmen Cihanşah Herat'ı zapt etti. Sultan Ebû Sa'îd ona karşı yürümek için Maveraünnehr, Huttalan, Belh ve civarının iyi nişancı ve pehlivanlarından bir ordu topladı ve Herat'a doğru hareket etti. Cihanşah da Sultan Ebülgazi Hüseyin Bahadır'ın (Tanrı mülkünü daim etsin) Esterâbâd'a saldırmasına ve Türkmen Hüseyin Bey'i öldürmesine çok üzülmüştü. Sultan Ebû Sa'îd ile barış yaparak Horasan'ı ona bıraktı ve Irak tarafına gitti. Sultan Ebû Sa'îd de Horasan'da tek başına tahta oturdu. Heybeti kalplere yerleşti ve Horasan ahalisi ondan çok memnun oldular.

863 yılında üç şehzade, yani Emirzade Alâüddevle, oğlu İbrahim Sultan ve Emirzade Sencer birleşerek Sultan Ebû Sa’îd’i defetmek için bir ordu hazırladılar. Kûlân-ı Bâdgîs’te onunla büyük bir savaşa tutuştular. Az daha galip geliyorlardı, fakat Tanrı’nın izni ve iradesiyle zaferi Ebû Sa’îd kazandı ve Şehzade Sencer’i öldürdü. Sultan Alâüddevle, İbrahim Sultan ve oğlu kaçtılar.

Fakat ne garip tesadüftür ki, Sultan Ebû Sa’îd Horasan memleketini ele geçirdiğinde Babur Mirza’nın oğlu Şah Mahmud, Sultan Alâüddevle ve oğlu İbrahim Sultan (ki bunların biri Sicistan ve Kandehar, biri Rüstemdar, biri de Bâverd’e bağlı olan Meşhedzâr’da bulunuyordu) iki ay içerisinde peş peşe öldü veya öldürüldüler; memleketleri de tamamen Sultan Ebû Sa’îd’in eline geçti.

Bu gurur dünyasının hali böyledir.

Bir yerde matem başka bir yerde düğün olur.

Sultan Ebû Sa’îd bu adı geçen sultanların ölümünden sonra Horasan, Maveraünnehr, Bedahşan, Kâbil ve Harezm’in padişahı oldu. Devlet güneşi en üst noktasına yükseldi. Sekiz yıl boyunca Horasan’ı gönül rahatlığıyla elinde tuttu. Sultan Ebülgazi hürmetinden dolayı hiç karşı koymadı ve memleketi onun eline bıraktı. Fakat Sultan Ebû Sa’îd Rüstem yürekli, Sohrâb yaradılışlı bu padişahtan daima korkar; gönül rahatlığıyla bir yudum su bile içemezdi. Bu durum bir süre böyle devam etti. Sultan Ebû Sa’îd Emirzade Cûkî bin Abdüllatif Mirza’yı Horasan’dan sürüp çıkarmak için iki defa Semerkand ve Şahruhiyye üzerine yürüdü ve sonunda o şehzadeyi ele geçirip öldürdü.

Sultan Hüseyin’in (Tanrı mülkünü daim etsin) Sultan Ebû Sa’îd ile olan maceralarından kitabın hatimesinde [sonsözünde] bahsedilecektir.

Sultan Ebû Sa’îd, Babur’un seferlerinin yanı sıra Cihanşah’ın zulüm ve gayretiyle perişan bir hale gelmiş olan Horasan ahalisini adaletiyle tekrar refaha ve rahata kavuşturdu. Onların gönüllerini hoş etti. Bid’atleri kaldırdı. Cihanşah’ın ölümünden sonra Acem Irakı ile Kirman ve civarının ahalisi Sultan Ebû Sa’îd’e döndü. O da bu ülkelere şahne, daruga ve yam atları gönderdi. Ahali isteyerek onun hükümetini tanıdı.

Kaşgâr sınırından Tebriz’e kadar uzanan topraklar onun ve emirlerinin hükmü altına girmişti. O da bu yüzden büyük bir kibir ve gurura kapıldı. 873 yılında Horasan’da büyük bir ordu toplayarak Irak ve Azerbaycan’ın

üzerine yürüdü. Böylece Cihanşah'ın evlatları ve Türkmen ordusu da ona tabi oldular.

Ebû Sa'îd de artık dünyada kendisinden daha kuvvetli bir hükümdar göremediği için insaf ve adaletten ayrıldı, insaf haddini aştı. Birçok kez: "Bütün dünya ancak bir kethüdaya mülk olabilir; daha büyük ve geniş bir yer değildir" dediği, sözüne güvenilir kişilerden işitilmiştir. Bilmiyordu ki insanoğlu ancak bu dünyanın mirasçısıdır.

Bir dilenci yarım dirhem ile doyar.

Fakat Ferîdûn koca İran mülküyle ancak yarı tok olur. [BEYİT]

Ordusuyla beraber Azerbaycan sınırına geldiğinde Ulu Emir [Akkoyunlu hükümdarı] Ebû Nasr Hasan Bey (Tanrı kabrini nurlandırsın) onunla barış yapmak istedi, fakat başarılı olamadı. Artık barıştan ümidi kesince fikir ve tedbirleri, mertliği ve tüm gayretiyle Ebû Sa'îd'i hırpalamaya başladı. Ebû Sa'îd'in askerleri uzun yolları katetmekten yorgun düşmüş, açlık ve soğuktan iyice güçsüz bir hale gelmişlerdi. Bu yüzden de ölüme ve esir düşmeye razı oldular. Sözüne güvenilir insanların birisi şöyle anlatmıştı:

Bir gece Sultan Ebû Sa'îd'in yakın adamlarından birinin çadırının yanından geçiyordum. Kulağıma, adamın Tanrı'ya yakaran sesi geldi. "Ey Tanrım, sen Hasan Bey'e tevfik ihsan et de bu savaşta üstün gelsin. Karılarımızı ve çocuklarımızı esir etsin, bizi köle diye Rûmîlere satsın" diye dua ediyordu.

Hayretler içinde kaldım ve çadıra girip adamı azarladım. "Velinimetine karşı bu ne nankörlüktür. Herkes böyle söylese bile sen söyleme. Sen bu dergâhın ekmeğiyle büyüyüp yetişmişsin. Utan" dedim.

"Doğru söylüyorsun, fakat ben bu duayı Müslümanların pek bunalmış olması ve bu padişahın böyle ham bir tamaha düşmesi yüzünden yapıyorum. Sen bilmiyor musun Tanrı lütuf ve inayetiyle Fars'tan Bağdat'a, Rey'den Rûm'a kadar dünyanın yarısı denilebilecek kadar geniş ve büyük olan yerleri ona ihsan etmiştir. Bununla beraber o bir ay içinde bütün dünyayı eline geçirmek istiyor. Tanrı kullarının çektiği zahmeti ve meşakkati hiçe sayıyor" diye cevap verdi.

Ben de adamı haklı bulduğumdan, artık bir şey söylemeden şu beyiti okuyarak çekilip gittim:

Sana tabi olan insanlara o kadar eziyet etme. Elinin altındaki insanlara

Eziyet edenlere, feleğin de eziyet edip intikam alması doğaldır. [BEYİT]

Kısaca felek, o namlı padişahın saltanatına göz dikti. Sahip olduğu büyük ordu Türkmenlerden korkmaya başladı. Ebû Sa'îd de ordusunun kötü hareketinden değil, Tanrı'nın kudretiyle perişan bir hale düştü. Tedbir oku hedefe isabet etmedi. Yiğitlik kılıcı cesaret kınında âtıl ve batıl kaldı.

Kaza felekten kanatlarını açıp hücum konumunu aldığında

Bütün akıllılar sağır ve kör olur. [BEYİT]

İş bilicilikte Perviz'i yaya bırakan böyle bir husrev [hükümdar] gariplik ve pişmanlık içinde zelil ve hakir oldu. Dördüncü feleğin yıldızıyla kendini bir tutan o Cemşid, bela Dahhâk'ının tuzağına düştü.

O gördüğün saltanat Mısır-ı harap

Ve o işittiğin cömertlik Nil-i serap oldu. [BEYİT]

Özetle, Horasan emirleri bu padişahtan korktular. Semerkand'ın ileri gelenlerinin kalbinde nifak vardı. Bu yüzden onu yalnız bıraktılar. Felek de hâl diliyle onlara şu beyti okudu:

Ey dost, beyhude yere dostun yüreğini incitme. Korkarım

Bir gün pişman olursun, fakat o zaman da pişmanlık fayda vermez.

Uğursuz saati gözetenler şöyle kararlaştırdılar: 873 yılı Recep ayının yirmi birinci pazartesi günü o saadetli husrevin devlet sancağı baş aşağı oldu. Devletinin eserleri silinip gitti. O günün sabahında bu emirlerin hainliğini öğrenmiş, fakat bir tedbir düşünmenin zamanı geçmiş ve kaza oku yaydan fırlamıştı. Kaçıp gitmekten başka çare bulamadı. Adamlarından birkaç kişiyle beraber bela girdabından kurtulup kendisini bir selamet kıyısına atmak istedi. Fakat Türkmenler arkasını bırakmadılar ve Emir Hasan Bey'in oğlu Zeynel'in eline esir düştü.

Bu insafsız, cefakâr ve asi feleğin cevrinden

Celalet göklerinin ayı karanlıklara karıştı. [BEYİT]

Emir Ebû Nasr Hasan Bey, âlicenap ve tedbirli biri olduğu için o mertebesi yüce padişaha bir zarar gelmesini istemedi. Büyükbabalarının Emir Timur'un hanedanına beslediği sevgi ve samimiyetin hakkını gözetti. Bunun bozulmasını hoş görmedi.

Fakat bazı tarhanlar ve emirler Gevherşad Begüm'ün kanının intikamını hâlâ yüreklerinde taşıyorlardı; Emir Hasan Bey'i tuttuğu doğru yoldan çevirdiler ve nihayet o padişahın katledilmesine razı ettiler. Bu tarihten birkaç gün sonra Sultan Ebû Sa'îd'i Mugan sahrasında şehadet mertebesine ulaştırdılar.

Dördüncü felek bir matemhaneye döndü.

Ruhü'l-kuds, güneşe taziyeye gitti. [BEYİT]

Yaklaşık yüzyıl devlet süren Çağatay milletinin ileri gelenleri zillet ve felakete uğradılar.

Ulu emir Hasan Bey akıllı, ilerisini gören, namus, mürüvvet ve kerem sahibi bir padişahtı. Büyük adamlara karşı hürmet ve iltifatını eksik etmezdi. Hiç kimseye lütuf ve ihsandan başka bir şeyde bulunmazdı. Daima, “Tanrı bana böyle büyük fütuhatı müyesser etmiştir” der ve “Zaferden sonra affetmek iyi huylardandır” sözünün gereğini yerine getirmeyi kendine bir vazife bilirdi. Aynı zamanda Sultan Ebülgazi’nin intikam kılıcından da çekinir; eğer Çağatay milletine bir zarar gelirse bu sultanın kılıcından Esterâbâd’da Cihanşah’ın başına geldiği gibi kendisine de bir zarar geleceğini düşünürdü. İslam padişahının Horasan’dan yaptığı lütuf ve yardım İranlı esirlerin imdadına yetişmiştir.

Eğer insanlar senin ikbal gölgene sığınmazlarsa

Feleğin hadiseleri onları mahv ve harap eder. [BEYİT]

Tanrı, tevfikine mazhar olan bu padişahın yüce devletinin gölgesini Horasan biçarelerinin üzerinden eksik etmesin ve o şehit husrevi [Ebû Sa’îd] dünyada nasıl gönüllerin sevgilisi yaptıysa, ahrette de şehitlerin meşhuru ve şaîdlerin mesudu yapsın.

Merhum Sultan Ebû Sa’îd Maveraünnehr’de sekiz, Horasan’da da sekiz yıl olmak üzere on altı yıl sultanlık yapmıştı. Hemen hemen bir yıl Bağdat’tan Fergana ve Türkistan’a, Hint’ten Harezm’e kadar uzanan yerlerde onun adına hutbeler okunmuş ve lakabıyla sikkeler süslenmişti.

Adalet ve siyasette Tanrı’nın bir ayetiydi. Derler ki: Bir mazlum, bir iş için müracaat ederse eli boş geri dönmemesi için hiç gündüz uykusu uyumazdı. “Ben uyursam bir mazlum ve iş sahibi gelirse onun işini kim görecek?” derdi. Bunun için gündüz uykusunu kendine haram ederdi. Şehit olduğunda yaşı kırk ikiyi geçmişti.

Onun saltanatının gözbebeği olan necip evlatları, hâlâ Maveraünnehr, Toharistan ve Kâbil’de hüküm sürmekte; Sultanü’l-Gazi bunlara şefkat ve yücelikle muamele etmektedir. Hepsinin de bu dergâha olan sevgisi ve samimiyeti sağlamdır.

Ebû Sa’îd zamanında yaşayan büyük adamlar şunlardır: Şeyhlerden tarikat ve hakikatin sultanı Hâce-i Ahrâr Hâce Nâsırüddin Abdullah (Tanrı bereketini daim etsin); ki halk hâlâ bu şeyhin şerif nefeslerinden faydalanmaktadır. Alimlerden Kadıü’l-kudât Mevlana Kutbeddin Ahmed

İmamü’l-Herevî (Tanrı derecesini yüce etsin); şairlerden Abdüssamed-i Bedahşî, Hâce Mahmud-ı Berse (Tanrı cümlesine rahmet etsin).

HATİME

Bu kısım bugünün akıl bostanını faziletleriyle ve mülkün kanununu adaletleriyle süsleyen fazilet ve mevki sahiplerinin ahvali beyanındadır. Tanrı onların faziletlerinin gölgesini uzatsın.

Şu hakikattir ki: Bu yuvarlak feleği ve bu yeşil binayı idare eden mühendisler, Tanrı'nın fermanıyla her devir, her zaman ve her asır için belirli bir zümreyi yardım ve esirgemeye mazhar eyler, bu zümrenin fevkalade idrak kabiliyeti olan zihin ve idrak aynalarını doğruluk cilasıyla parlatırlar. Bu doğruluk da eserini hiç şüphe yok ki sahibkıran emirin yardımına yakın olmakla gösterir. Fazl ve istidat, salah ve reşad sahiplerini onun lütfunun yardımı ve terbiyesiyle şerefli mevkilere yükseltir.

Emeline nail olmuş bu padişah, bu Cem kudretli Ferîdûn (Tanrı onun mülkünün direklerini sağlamlaştırsın) fazilet ve belagat üsluplarına sahip olduğu için, onun melek sıfatlı kişiliğinin cevheri, fazilet sahiplerini koruyup kollamaya isteklidir. İşte bunun için onun kaza akışlı fermanına tabi olan zaman da, onun şerefli kişiliğine uyarak fazilet sahiplerini yükseltmeye çalışır.

Şeyh Nizâmî (Tanrı ona rahmet etsin) bu konuda şöyle buyurmuştur:

Padişah insanların bilgiye erişmesine çalışırsa,

Zaman da, bilgi sahiplerini yetiştirir. [BEYİT]

Hakîmlerin ve aklın kabul ettiği çok açık bir gerçektir ki: Padişahların tabiatı ne ile uğraşırsa, o zamanın insanları da o işle uğraşırlar.

İmam Gazzâlî buyuruyor ki: Ömer bin Abdülaziz zamanında insanlar birbirlerine rastladıklarında namaz, oruç, nafile namazı, zikir ve ayetlerden bahsederlerdi. Süleyman bin Abdülmelik zamanındaysa cinsel birleşme, içki, yeme içme ve aşk maceralarından konuşurlardı. Bunların hepsi

Peygamber'in "İnsanlar padişahlarının dini üzeredir" sözündeki gerçeğin açığa çıkmasından başka bir şey değildir.

Zamanımızda devlet erkânı ve yüce saray mensuplarının fazilet kazanmakta birbirleriyle yarışması ve her birinin türlü türlü faziletlere sahip olması, hilafetin sığınağı olan padişahımızın (Tanrı onun üstün gelen devletinin yardımcılarını aziz etsin) hüneri ve hüner sahiplerini koruyup teşvik etmesinden ileri gelmektedir. Bu konuda şüphe yoktur.

Güneş makamlı, hüneri koruyan sultanımız
Daima fazilet kazanmaya çalıştığı için
Bu feleğin koruyucusu dinin sahibi emirler emiri de
Hüner ve fazilet gelinini süslemiştir. [KITA]

Tanrı'nın ezeli lütfu ve hidayeti, feleğin bunca hadisesi yüzünden mahrumiyet içinde kıvranan fazilet sahiplerini bu büyük emirin yardımı ve önderliği sayesinde tekrar memnun ve meşhur yapmıştır.

Onun ani saldırışı din ormanında arslanlık yaptı.
Ali-Şîr'in inayetleri fazileti diriltti. [BEYİT]

İstidat ve fazilet sahipleri bu büyük kişinin lütuf ve himmeti sayesinde, kılıç gibi keskin dilleriyle bütün dünyayı kaplamışlar, bunların istidat ve faziletlerinin bahsi her mecliste geçer olmuştur. Zamanımızın bu büyük adamlarının hallerini ve menkıbelerini yazma işi bu zayıf kulun kaleminden çıkamaz. Bununla beraber kalemin dizginlerini çekmek için çalışmaktaysam da bu azgın atı durdurmak, şuraya buraya koşmasını engellemek kabil olamıyor.

Bu kara kalemin elinden illallah.
Dosta düşmana benim sırlarımı açık ediyor.
Onun dilini keseyim, belki dilsiz olur dedim ve kestim.
Fakat bu sefer daha da çok açık konuşmaya başladı. [RUBAİ]

Artık bu işi başkalarına bırakıyorum, onlar uğraşsınlar; zamanın fazilet sahiplerinin hâl tercümelerini onlar yazsınlar.

Biz bu âlemde birkaç hikâye söyledik.
Bunu da başkası söylesin. [BEYİT]

Dünyanın altı cihetinde yaşayan bütün şairlerin hâl tercümelerini yazmayı bize havale etmediler. Biz bu işi başkalarına bırakıyoruz. Yalnızca yedi

iklimin seçme adamları olan altı fazılı seçtik. Bunların her birinin selim olan tabiatları manalar ve faziletler hazinesidir. Zamanımızın padişahının seçme âlimlerinden ve İslam dininin erkânından olan bu şerefli kişiler, Müslümanların önemli işlerini başarmakla görevli ve padişahın güvenilir adamlarından oldukları için, özel meşguliyetlerinin yanı sıra türlü türlü faziletler ve ilimler kazanmaktan geri kalmamış, hüner ve fazileti korumada geçmişin âdetlerine uymuşlardır. Şurası tuhaftır ki, böyle dünya işleriyle uğraşmak, ama aynı zamanda da ilim ve fazilet kazanmak, bir yerde toplanmayan ve birbirine zıt iki şey olduğu halde; bu kişiler Tanrı'nın tevfikiyle bu ulaşılmayan başarıyı elde etmenin bahtiyarlığına ermişlerdir. Bu zümrenin bu başarısı da şüphe yok ki, tarikat pirinin kimya hasiyetli himmetiyle ortaya çıkmıştır.

Bu yolda yürümek için bir pir lazımdır;

Bu denize körü körüne dalma. [BEYİT]

Bunların tarikat piri de herhalde hakikate ulaşmış, bu uğurda incelemeler yapmış, fazilet sahibi ve kemale ermiş bir muvahhittir.

Ey saba rüzgârı! Hafız şarap kadehinin mürididir.

Git bu kulun kulluğunu, bu kadehin şeyhine arz eyle. [BEYİT]

Efendimizin sıfatlarından bir nebze bahsedildiği için, onun güzel ahlakından, şerefli ve bedii sözlerinden de söz açmak lazım geldi. O büyük adamın makamı çok yüce olduğu için, en aşağı mertebesi olan şairliğinden bahsetmek ve ona yalnızca bu sanatı isnat etmek, tıpkı büyük Şeyh Sa'dî'nin:

Sa'dî laubaliliğinden gülistana gül

Hindistan'a biber götürdü.

beytinde ifade ettiği hale düşmek olur. Fakat onun yüce himmetinin hüması bazen irfan göklerinden şairlerin mertebesine inmek isteğini göstermiştir, işte bunun için uğur olsun diye şiirlerinin de burada anılması uygun görüldü.

Hakikat Bilgilerini Bilen ve Tarikat Yollarının Yolcusu

MEVLANA NUREDDİN ABDURRAHMAN-I CÂMÎ

Can sakisi mana kadehini temiz ve saf şarapla doldurdu.

Bundan sonra Câmî de dostları o şarapla kandırdı. [BEYİT]

Câmî’nin irfan meyhanesinin kapısı açılalı meşhur rintlerin meclisi darmadağın oldu. El sürülmemiş fikir gelini bu mana merdine nişanlandı, dava hücrelerinin köşeye çekilmiş hanımları kısırlık ve eksikliğe uğradılar. Onun divanının ve düzyazı kitabının karaltısı Hint’in şeker kıran tutîlerini susturdu; Fars’ın şiir meydanının süvarileri ve tatlı şiirler söyleyen şairleri, onun bal gibi olan şiirlerini okuduktan sonra, artık başka şairlerin şiirlerine bakmadılar ve hızlı söyleyenlerin tuzluğuna parmak bandırmadılar.

Câmî’nin canlara can katan canı Tanrı’nın tevfik yudumuyla doldu.

Onun verdiği heyecan Kemâl’in tatlı şiirinin lezzetini giderdi.

Onun sa’d yıldızı nur bakımından ikinci bir Sa’dî oldu.

Onun talih yıldızı, Husrev’in okuyla birleşti.

O şimdi faziletin Husrev’idir. Ötekiler gelip geçmiştir.

Âlimlerin indinde hâlin fazileti maziden anlaşılır. [KITA]

Mevlana’nın doğduğu yer Câm vilayetidir. Bu vilayetin dahilinde olan Hurcerd adlı bir köyde dünyaya gelmiş ve Herat’ta yetişmiştir. Hayatının başlangıcında ilim ve edep tahsil etmiş, nihayet zamanın en ileri gelen âlimi olmuştur. Bu kadar fazl ve kemaliyle daha ulu makamlara erişmek istemiş, bunu aramanın derdi onun yüce himmet eteğine yapışmıştı. Bunun üzerine irade elini İslamın ve Müslümanların şeyhi, yakîn bilgilerinin bilgini, din yollarının yolcusu, şeyhlerin şeyhi Bahaü’l-Hak ve’d-din Hâce-i Buzürg Nakşibend’in mürit ve halifelerinden olan, muhakkiklerin kıblesi, hakikate ermişlerin seyyidi, Sa’dü’l-mille ve’d-din Muhammed el-Kaşgârî’ye verdi. Bir süre bu şeyhin müritliğinde riyazet ve mücahedelerde, Tanrı’nın huzurunda makbul olacak hizmetlerde bulundu. Nihayet bu büyük kişinin feyz ve bereketi sayesinde fakr ve tasavvufta yüce mertebeye ulaştı. Herhalde Tanrı erlerinin kimya tesirli olan nazarı kibrit-i ahmerdir.[137]

137 Kibrit-i ahmer: “Kırmızı kibrit”; eski simyagerlere göre, cisimleri altına çevirdiği söylenen iksir veya madde. Tasavvufta mürşit, erenlerin sohbeti; ilahi hakikat ve buna aşina olma, bunu yaşama.

Üzerine Tanrı erlerinden birinin nazarı düşmedikçe

Kendi varlığından nasıl haberdar olursun? [BEYİT]

Mevlana Abdurrahman Câmî o büyük adamın vefatından sonra hayırlı ve sadık bir halefi oldu. Onun makamına oturdu. Bugün o, tarikat erlerinin nefeslerinin bereketiyle, bütün mana ve ebedi saadet taliplerinin ilticagâhıdır. Bütün dünyanın padişahları onun dua ve himmetinden

faydalanırlar ve bütün iklimlerin fazilet sahipleri onun meclisine yol bulmak için vesile ararlar. Onun divanı Rûm diyarı fazıllarının meclislerinin ziynetidir. Onun latif münşeatı [kaleme aldıkları] Şam ahalisinin nadide ve güzel şeylerinin dibacesidir [önsözüdür]. Biz kitabımızı süslemek için onun bazı şiirlerini yazıyoruz:

Senin aşkının ıstıraplarından içim dikenlerle dolu;
O dikenlerden yüzümde daima gül bahçeleri bitiyor.
Feryat figandan vücudum bir çeng gibi iki kat olmuş,
Gözyaşlarım kirpiklerimden eteğime dek çengin telleri gibi dizilmiştir.
Yolunu bostana çevir; çünkü senin sevk ve hasretinden,
Gül gömleğini parça parça etmiş ve yüzünü kanla yıkamıştır.
Bağ tarafından geçersen selviye bak.
Ömrü boyunca seni temaşa için başını duvarlardan
Dışarı uzatmış bir zahit gibi secdeye gidiyor.
Hacı, çöl yollarını aşıyor.
Şarap ve meze olan bir yerde bu işlerin işsizlikten farkı yoktur.
Ben her an sana can veriyor, karşılığında buse alıyorum.
Ben bir divaneyim; benim kendimle böyle çok alışverişlerim vardır.
Sen kıymetsiz kişilerle dost oluyorsun.
Ben de kıskançlığımdan ölüyorum.
Herkes dünyada bir kere ölür, Câmî ise bin kere ölüyor.

Câmî, hayatının sonunda dünyayı aşk sultanının debdebe ve gösterişiyle birbirine geçirdi. Dimağını hakikat ve marifet bahçelerinin reyhanlarının kokularıyla ıtırlı kıldı. Ruh gözünü melekût âleminin nurlarıyla nurlandırdı. Âlemin dedikodusundan el çekti. Kalemi hakikat ayaletlerini mecaz harfleriyle tefsir etmeye koyuldu. Bu konuda şu rubaiyi söylemiştir:

Ey Câmî, artık dedikoduyu bırak
Hayal peşinde koşmayı hoş görme.
Bu kıymetli ömrünü şairlik ile havaya verme.
Kendini şiirler yazılmış birkaç kâğıt daha karalamış farz et.

Câmî birçok büyüğün marifet ve hakikat babındaki şiir ve kasidelerine nazireler yazmıştır. Bunların hepsini burada anlatmak mümkün değildir.

Büyük bir deniz, havuza nasıl sığar? [MISRA]

O hâlâ mana denizine dalmış durumdadır. Bu ucu bucağı olmayan denizden şahlara layık inci dizilerini bazen şu varlık denizinin kıyılarına döker. Biz buraya Husrev-i Dehlevî'nin Bahrü'l-Ebrâr adlı kasidesine yazdığı nazireyi alıyoruz:

Padişahın Zühal'in köşkünden daha yüksek olan sarayının kuleleri
Manen onun din kalesinin duvarında açılmış gediklerdir.
Bu kale nasıl yağmaya uğramaz; çünkü bekçi uykudadır
Ve bu rahnelerin her birinde de bir hırsız bulunmaktadır.
Halis altın dediğin nedir?
Güneşten sarı bir renk peyda etmiş bir topraktır.
Kim altından bir taç yaparsa onun başına, toprak olsun.
Eğer bilgi sahibi bir adamın altın ve gümüşü yoksa, ona dilenci deme.
Onun yüreği bilgi denizidir, denizlerin ve karaların padişahıdır.
Hesap gününde yükselmek istiyorsan kesen boş olsun.
Sıfır, boş olduğu için bütün rakamlardan daha üstündür.
Sen kadın değilsin; mertlik göster ve kerem elini aç,
Çünkü altın erkek için bir lütuf ve kerem vasıtasıdır.
Kadın içinse ziynettir. Sen para kesesine âşık olmuşsun.
Bunun için onu boşalt, belini darlaştır.
Çünkü dilberlerin güzelliği ince belli olmalarındadır.
Kırmızılık altın cevherinin aslında yoktur.
O güya hasis kimseleri dağlamak için ateşte kızdırılmıştır.
Altın cepte bir maldır; fakat o mala meyletmek can için günahtır.
O ede ateş renkli bir lâldir; fakat yürekte bir ateş parçasıdır.
Bu dünya viranesinden selametle geç;
Bu viranede birçok define varsa da,
Her birinin üzerinde tatsız bir tılsım vardır.
Nerede bir hazine ve kapısının üzerinde de bir halka görürsen bil ki,
O çöreklenmiş bir yılan ve ejderhanın ağzına vurulmuş bir halkadır.
Hırs karıncanın tabiatıdır. Eğer sen bu hırsla mezara girersen,
Mezarının bu kanatsız karıncalar ve haşaratla dolu olduğunu görürsün
Sencer'in hırs ağzı doldu; fakat Merv toprağı ile doldu.
Bu sözü dinle; çünkü Sencer'den nakledilmiştir.
Altın, Arap dilinde ütrük [bırak] demektir.
Bu, dünyayı bırakmak için bir emirdir.

Bunu başaran ikbal ve saadet sahibi [Ebû Zer] sayılır.

Küfürbaz piçlerin küfürüne maruz kalmamak için

Ağızlarını ve dudaklarını altınla kapat.

Sen katırın avret mahallerine altın bir kilit vurulduğunu görmüşsündür.

Altın her ne kadar hoş bir şeyse de, sen bundan uzak dur;

Çünkü dünyadan elini çekmek, İbrahim için altın bir taç,

Âzer'in ayağı için de altın bir ayakkabıdır.

Riyakârlardan hacet talebinde bulunma;

Çünkü onların cömertliği gelip geçicidir.

Kurumuş bir ağaç yağmurdan ıslansa bile yeniden nasıl verir.

Himmet sahipleri alçakların sofrasında dudaklarını kirletmez.

Yıldızların dişlerine layık olan ancak ekmek şeklindeki güneş ve aydır.

Tavuklar bir dane için kafalarını samanların altına sokar.

Dağlara ve sahralara karşı kahkaha çekmek kekliğin şanındandır.

Tamah ve hırs sahipleri bir lokma için başlarını her alçağın önünde eğer,

Kanaat sahipleri memleketin padişahı ve vezirine karşı istihzayla güler.

İnsanların aşağı takımının faydası yine aşağılaradır.

Evet, eşeğin kuyruğu yine eşeğin arkası içindir, oraya layıktır.

Alnının teriyle kazanan bir adam

Zahmet ve meşakkatle ellerini bozar ve nasırlandırır;

Fakat bu onun terbiye edilmemiş olan nefsinin

Ahlaki pürüzlerini düzeltmek için bir törpü gibidir.

Çalışma yüzünden elde beliren kabarcıklar

İnsana sükûnet veren bir iksir kadehi gibidir.

Ne mutlu o kişiye ki, bu kadehle rahata kavuşmuştur.

Aşağı bir adama güzel yüzlü olduğu için takdir nazarıyla bakılmamalı.

Bir çivi altın olduğu için göze sokulmaz.

Altında gözü olan dilberlerin hat ve benlerle süslenmiş yanakları

Halkın parasını çekmek için tamahkâr adamın elindeki sermaye gibidir.

Zamanın karanlık, elin boş, yüreğin hevesle dolu, gecelerin uzun,

Tırnakların dökük ve tüm uzuvların amelden kalmış olursa

Tabiatın inişlerini ve yokuşlarını aşmak için doğruların eline sarıl.

Bu yolda asasız gitmeye kalkma;

Çünkü yolda birçok dere ve nehirler var.

Eğer Tanrı'nın kahrından korkuyorsan dinde sabit ol.

Ar'ar[138] *ağacı fırtınadan korktuğu için kökleriyle yere sımsıkı yapışmıştır.*

138 Ar’ar: Dağ selvisi, dikenli ardıç ağacı.

İyilik öğren; kendinden aşağısından olsa bile!
Tezhipçinin kitaplarda yaptığı yaldızlı çizgilerdeki doğruluk,
Tahtadan yapılmış cetvelden gelir.
Yüksek ve alçak adamların kadr ve kıymeti hünerleri nisbetindedir.
Padişahın sarayının bekçisi damda, kapıcısı kapıdadır.

Olgun ve kusurlu insanlar işleri düzene koymakta aynı değildir,
Kılıcın yaptığı işi hançer yapamaz.
Kıskançlar senin hakkında gürültü ve yaygara kopardığında
Sen hilm [sükûn] ve mülayemet [yumuşaklık] yolunu tut.
Fırtınalı zamanda geminin sükûnetini gemi demirinin ağırlığı sağlar.
Kıskançlara lütufkâr davranmak uygundur;
Fakat demir ve taşın içindeki ateş su ile sönmez.
İyilerin yaptıklarını yapmadıktan sonra,
Onların adını taşımakta ne fayda var?
Bir Mesih vardır körleri iyi eder; ötekiyse tek gözlüdür.
İyi terbiye gören adam iyi huy peyda eder.
Anası Ümmü’l-Kitab olan, hikmet sütü içer.
İyi huylulardan iyi iş bekle;
Çünkü bu dehrin sarf ilminde işin şekli ve manası,
Onun türediği mastara göredir.

Yüreği kararmış insan, safvet [saflık] ehlinin nazarında
Yüzüne beyaz bir bez peçe takmış Hindu kadına benzer.
Bir insanın işlerinde gördüğün eksiklik
Onun kalbinin kusurlu olmasından kaynaklanır.
Eğer bir sarayı delik deşik görürsen,
Bu, o sarayın sahibi olan padişahın kusurudur.
Karanlıkta yürüyen nefs, sapıtmaktan Tanrı’nın ipiyle kurtulur.
Güneşin iplik gibi ışınları yarasanın ayağının bağı olur.
Suçsuz adamı cehalet yüzünden başkasının suçundan dolayı paylamak
Bilgi sahibi, akıllı bir kişinin işi değildir.
Kızına, yani şaraba kötülüklerin anası adı verilen ,
Kerm [üzüm] eğer kerem gibi okunursa neden ayıp olsun?
Sen o şarapta mümkün olan her hasiyeti bulabilirsin.
Onda mümkün olmayan bir şey bulmadığında kötülemek hoş görülmez.

Dağ, kötürüm bir yoldaş, süt ağzı kokan bir yatak arkadaşı için değildir.
Alçak bir adam yaptığı kötü işlerden dolayı utanırsa yeridir.
Külhan işiyle uğraşan adamın yüzünün karası
Külhanın dumanından ya da külündendir.
İnsanlardan sözünü dinleyecek kulak iste, göz değil;
Kör, güzel sesli dilberlerden bir sağırdan daha fazla haz alır.
Ud gibi olan vücutta bir tele benzeyen damarın sıhhat düzeni bozulursa
O düzeni yerine getirmek için, kan alıcının neşteri, mızrap vazifesi görür.
Güzellik her ne şekilde olursa olsun güzeldir.
Abîr kelimesinin noktalarıyla olan şeklini
Gafletle yanlış okusalar, o zaman amber olur.
Namus davulunu çalıyorsan, bu feleği ve yıldızları aş;
Çünkü bu felek çemberi, pullarıyla bir rüsvalık defidir.
Manaya bak; micmer kelimesindeki nokta,
Şeklen bir çörek otu [sipend] danesine benzerse de,
Kötü gözden gelen zararı defetmez.
Kendi emsalin ile düşüp kalkma;
Çünkü onların zararından kim emin olabilir?
Yazılışta hançer [boğaz] sözü hançer'e benzer,
Oysa o boğazı kesmek içindir.
Tatlı sözlü olsa da hiç kimsenin kötülemesi hoş değildir.
Ney şeker kamışından olsa bile göze batınca acıtır.
Memurların kaleminden akan önemsiz bir mürekkep damlasıdır,
Fakat o damla devletin temelini yıkmak için büyük sel yerine geçer.
Nefsinin yükselmesini istiyorsan himmet kanatlarını aç;
Uçmak için gereken ilk şey kanattır.
Bu dehr denen kocakarıya yenilmek mertlik değildir.
Kocaya galip gelen karı, manen koca sayılır.
Uzlet yolunu tut, mutlu yaşa;
Çünkü kekliğin dağlarda ve sahralarda kahkahalar atması
İnsanlardan uzak oluşu yüzündendir.
Sen bu mavi göğün mensuplarındansın.
Gözyaşlarından suya gark ol.
Nilüferin goncasında yuva yapan kuş gibi ol.
İnkâr ediciler, ariflere gelen ilhamları kabul etmezler.
Kâfirler Peygamber'in mucizelerine inanırlar mı?

Fakrin ne demek olduğunu, arslan gibi olan Tanrı erlerinden dinle.
Ebû Cehil'in başına ne geldiyse Haydar'ın Zülfikâr'ını bilmemektendir.
Olgun kişilerin en aşağı nüktelerinin derecesi istekliler için çok yüksektir.
Haydar'ın altında bulunan iki nokta Kanber'in kafının baş tacıdır.
Tanrı dostlarının ayağının toprağı ol.
Bu, senin kibir ve gururunun belini kırar.
Ordunun kaldırdığı toz, zaferin gözünün sürmesidir.
Lütuf ve ihsan görmeyen ordu tek bir sesle darmadağın olur.
Şirazelenmemiş defter bir rüzgârla dağılır.
Yüreği temiz bırak;
Bir dosttan hoşa gitmeyecek hâl doğarsa ne ziyanı var.
Temiz bir suyun üzerinde çerçöp toplanırsa bu onun için ayıp değildir.
Gönlünü yeni yeni feyzler için terbiye et.
İsa'yı terbiye eden ve büyüten Meryem
Kuru hurma ağacından taze hurma yemiştir.
Kadınla oturup beraber şarap içme;
Çünkü o, evvela iffet sırlarını saklasa bile
Sonunda şarap içtiğinde bütün sırları açık eder.
Aynı cinsten olan mahluklar birbirinden daha fazla yararlanır.
Kış mevsiminde güneş çıplaktır
Ve çıplaklar ondan herkesten çok yararlanır.
Eski püskü giyen velilere karşı kalbini temiz tut.
Onlar hakkında kötü düşünme; çünkü onlar kalplerin casusudur,
Bir padişah köle kıyafetine casusluk için girer.
Kalbe gelen kötü düşünceleri ancak bir tarikat piri defedebilir.
Yecûc'un gediğini kapatmak İskender'e mahsus bir iştir.
Solmuş olan ruh bir pirin feyzinden hayat bulur.
Hızır yürüdüğü yerlerdeki kuru çimenler yeşillendiği için Hızır olmuştur.
Dervişlikten bir koku almadıktan sonra ,
Yünden hırka giymenin ne faydası var.
Kokulu misk diye tezeği torbada ne zamana dek saklayacaksın?
Heva ve hevesle nazlı büyümüş bir adam nefsiyle nasıl savaşabilir?
Başına örtü sarmak şanından olan kadın, başına tolga giyebilir mi?
Eğer kusursuz bir iş yapmak istersen, buna gençliğinde çalış.
Turfanda olan meyve sağlamdır.
Makamı yüksek olan bir âlim yüksekliğe niçin heves etsin?

Manası “istila” olan alâ’nın işi cerdir.

Eteği ıslak [fâsik fâcir] bir müftü

Sarhoşluktan defterini bir def gibi okşar. Evet,

Eteği ıslak bir adamın [fâsik fâcirin] ıslak defi [def-i ter] onun defteridir.

Felsefenin [harflerinin] çoğu “sefeh”dir,

Bu yüzden de onun hepsi sefahattir,

Çünkü çoğunluğun hükmü bütünü kapsar.

Felsefeyle uğraşan bir kişi, hikmet hazinesinden bir paraya [fülus]

Bile nail olamamış ve o hazineye yol bulamamıştır.

Artık o başkalarına bunun için nasıl kılavuzluk edebilir, bilmem?

Mantıkçının halini de felsefecinin haliyle kıyasla!

Çünkü asgar [en küçük] ekber’in [en büyüğün] içindedir.

Senin müneccim dediğin, kötü yıldızlı bir adamdır;

Çünkü o her olayı yıldıza isnat eder.

Onun tanrısı yıldızdır, onun seçme iradesi yoktur.

Ondan uğurlu saat öğrenmeyi isteme.

Çünkü her şeyin seçme iradesi Tanrı’nın seçim iradesindedir.

Felek, yıldızlar, cin ve âdemoğulları burada çaresizdir.

Kimsenin elinde seçme iradesi yoktur.

Cümlenin iradesi “Men yücibu’l-muztar”ın elindedir.

İnsanın kalbinde Tanrı’yı idrak eden güç, Tanrı’nın vahdet nurudur.

Yıldıza tapanların cemaatinde o idrak gücü ne gezer?

Ma’şerin manası şer ile beraber demektir.

Bunun üzerine Ebû Ma’şer de olsa,

Bu cemaatten [ma’şer’den] şerli olmayan kimse yoktur.

Yunanlıların felsefesi nefsin ve hevanın ilhamıdır.

Fakat iman sahiplerinin hikmeti Peygamber’in hikmetidir.

Başında ne “Allah dedi” ne de “Peygamber dedi” sözleri olmayan

Bir kitabın içeriği kıyamet gününün hüsranıdır.

Sana ancak Peygamber’in kokusu Tanrı’ya kılavuzluk eder.

Bu kokuyu Hazreti Ali’de ara; Ebû Ali Sinâ’nın kokusu pistir.

Sen onun Kitabü’ş-Şifâ’sından el çek; çünkü o eşkıyalık düsturudur.

Kanunü’ş-Şifâ’sını da bertaraf et, çünkü o da bir şer ocağıdır.

Ledün ilmi[139] sahibinin yazıya ve kelimeye ihtiyacı yoktur.

139 Ledün ilmi: Doğrudan Hakkın katından gelen bilgi, ilham. Aslında tüm ilimler Hak katından gelir; ama şer’i ve zahiri ilimler melekler ve elçiler

aracılığıyla gelirken, ilham aracısız olarak ve doğrudan Haktan gelir. Sonuç olarak kişiye özgü, mahrem ve gizemli bir bilgidir.

Kuran'ı ezber bilen adamın kalbinin safhası bir mushaf demektir.

Aferin Câmî, bu bir şiir değil, Rıdvan'ın bağından bir bahçedir.

Ondaki her harf kevser şarabıyla dolmuş bir kadehtir.

Onun yazılarının karaltısında hikmet nurları gizlidir

Tıpkı karanlık gecenin parlak sabaha gebe oluşu gibi.

Bu, tabiatın letafetinden Husrev'in bakir fikri gibi doğdu.

Bu iki kaside güzellikte denk iki hemşire gibidir.

Dünyada ne kadar çok kız kardeş vardır ki ,

Göründüklerinde yaşı küçük olan, güzellikte büyüktür.

Ben bu kasideye "hüccetü'l-esrâr" adını versem değer.

Çünkü o, din sırlarıyla ağız ağıza cevherler dolu bir denizdir.

"Hüccetü'l-ahrâr"ı da buna eklesem yeridir;

Çünkü her matlup için bir hüccet göstermek lazımdır.

Bunun beyitleri ellinin iki misli olduğu için

Parlaklık ve sağlamlıkta onu mermere benzetsem değer.

Ona tarih olarak "ferruh" kelimesini yazsam hakikatten uzak düşmez.

Çünkü bu yıl onun tarihine tesadüf ettiği için uğurlu bir yıldır.

Mevlana Câmî'nin şu günlerde yazıp bitirdiği eserlerinden Nefehâtü'l-Üns büyüklerin ve fazilet sahiplerinin yanında çok makbul ve takdir edilen bir eserdir. Bu düzyazı eser velilerin makamları ve hâlleri hakkındadır.

Bundan başka Şeyh Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr gibi eserlerinden birkaçına nazireleri, muamma kitabı ve tasavvufa dair birkaç eseri daha vardır.

Tanrı'nın ezeli hidayet ve inayeti sayesinde, bu hikmet denizinin dalgaları marifet incilerini varlık kıyılarına bundan sonra da getirip dökecektir.

Ey din hakikatlerinin güneşi, asırlarca parla.

Ey yakîn kemalinin unsuru, yıllarca yaşa. [BEYİT]

Emirlerin Meliki ve Fazilet Sahiplerinin Yardımcısı,

EMİR-İ KEBİR NİZÂMEDDİN ALİ-ŞÎR

(Tanrı ömrünü uzun etsin)

Onun şerefli lakapları kitabımızın başlangıcının süsü, hatta saadet divanının fasl-ı hitabıdır.[140]

140 Fasl-ı hitab: Önsözden sonra asıl maksada giriş. İki söz arasını ayıran kelime veya isimlerden biri. Fıkıhta: Şahitlerin gösterdiği delil veya yeminlerinin ardından hâkimin hükmünü vermesi.

Onun hayırlı zatının mekânsızlık âleminden zuhur etmesi için,

Bu felek çok devirler geçirmiştir.

Armağanlar veren Tanrı, böyle bir mazharı ancak uzun zamanda bu yüceliklere yükseltir ve felek böyle bir serveri ancak asırlar boyunca büyüklük tahtına oturtur.

Bir taşın güneşle Bedahşan'da lâl yahut Yemen'de akik

Olması için üzerinden yıllar geçmesi lazımdır. [BEYİT]

Güneşi tarife kalkmak aklın parlak olmasından, miskin faziletinden bahsetmek cehaletin alametlerindendir. Bu büyük emirin kutlu övgüsü ve eserleri meskûn dünyanın her yanında dillerde dolaşır. Onun fazilet ve himmetinin yüceliği her yere yayılmıştır. Bu babta ne söylense hasılı tahsildir. Fakat bu kitapta güttüğümüz usul gereğince, bu büyük emirin hallerinden, faziletlerinden ve onun derecesinin yüceliğinden bir miktar bahsetmek lazım geldi.

Bu şanlı ve derecesi yüce emirin babası, dünyanın meşhur adamlarından ve Çağatay milletinin ileri gelenlerindendi. Ulu sultan Ebülkasım Babur zamanında memleketin ve devletin tedbir sahiplerinden, itimat edilen ve parmakla gösterilen kişiler arasında olan bir Türktü. Himmetinin yüceliğinden, hayattaki gayesi bu saadet sahibi oğlunun fazilet ziynetiyle süslenmesi ve hidayet nuruyla nurlanmasıydı.

Tanrı hayırlı kimselerin ecrini zayi etmez, onları cevaplandırır.

Bu dünya tarlasında iyilik tohumunu ekmek

Gerçekten de hayırlı bir iş yapmak demektir. [BEYİT]

O büyük adamın bu konudaki çalışması boşa gitmedi. Öyle bir seleften, dünyada emsali çok nadir olan böyle bir selef, izzet ve temkin makamına oturdu. O rahmetli padişahın zamanında bu büyük emir o kadar haşmetin ve hükümet işleriyle uğraşmanın yanı sıra fazilet kazanmaya da çalışır; fazilet sahipleriyle düşer kalkardı. Kerim olan tabiatı ve doğru olan zihniyeti şiir söylemeye, güzel sözler ve rivayetler dinlemeye istekliydi. Gençliğinde iki dile vâkıftı; Türkçede üstat ve Farsçada fazilet sahibi olmuştu. Bu kitabın yazarı büyük emir hakkında şu mülemma şiiri söylemiştir.

Lütfî ve Kerderî onun Türkçe şiirlerini görse

Şiir söylemeyi terk ve tövbe ederdi.

Onun mükemmel şiirlerinin yanında

Zahîr'in şiirleri neydi ve Enverî kimdi.

Sultan Babur sözden anlayan, hüner ve fazilet sahiplerini takdir eden bir padişahtı. Bu büyük emirin ateşli tabiatındaki inceliğe daima hayrandı ve onu takdir ederdi. Onun Farsça şiirlerini okur, onun tabiatındaki kudrete ve sözlerinin güzelliğine şaşırırdı. Kimseden esirgenmeyen lütuflarından onu faydalandırır ve ona hayırdualarda bulunurdu.

Yürekleri temiz olan Tanrı erleri o feyzli nazarları yolların

Geçit yerinde oturmaktan ve gözlerinin tutyalarını [sürmelerini]

Bir kapının toprağından bulmuşlardır." [BEYİT]

Bugün bu büyük emir din ve devletin koruyucusu, şeriat ve milletin sığınağı olmuştur. Zamanın padişahı onun öğütlerinden faydalanır. Makam ve mertebe sahipleri onun şeref veren sohbetinden memnun ve müteşekkirdir. Onun meclisi fazilet sahipleri, fakirler ve zayıfların yegâne uğrağıdır. Onun nimet sofrası fakirler için daima hazırdır. Kerem kapısı ihtiyacı olanlara daima açıktır.

Bunca hayır işlemek Tanrı lütfudur; gösteriş veya şöhret için değildir.

Bir nazar sahibi ki onun siyreti hayır yapmak ve bağışlamaktır.

Tanrı'ya yemin ederim ki onun ulaştığı bu hidayet

Tanrı'nın bir lütfudur. [RUBAİ]

Bu, Tanrı'nın bir nimetidir ve istediğine verir. Bu büyük emir sultanın yakınlarından olması, Müslümanların, millet ve memleketin en önemli işleriyle uğraşmasına rağmen ilim ve fazilet kazanmaktan da geri kalmadı. Daima fazilet ve zevk sahibi kimselerle görüşürdü. Gönül sahiplerinden başkalarıyla konuşmazdı. Ağır ruhlu, kaba saba adamlardan hoşlanmazdı.

Biz kapımızı ehliyeti olmayanlara kapattık.

Bizim kapımız başkalarına açılmaz. [BEYİT]

Daima Farsça ve Türkçe şiirler ve muammalar söyleyip çözmek yegâne meşguliyetlerindendi. Denize benzeyen ilim ve irfanından, inci dizisine benzeyen şiir ve düzyazı biçiminde mana cevherleri üç dört günde bir zuhur ederdi. Herkes onları okur ve can kulağını onlarla süslerdi.

Felek sahip olduğu bu binlerce gözle kör değil ki

Seni gördükten sonra âlemin dizginini başkasının eline versin. [BEYİT]

Türkçe olarak bugüne dek latif tabiatlarından çıkan, Şeyh Nizâmî'nin Hamse'sine yazdığı naziredir. Şimdiye dek hiç kimse böyle bir başarı gösterememiş; bu büyük emir, bu şiirinde mananın hakkını gerçekten vermiştir. Biz buraya onun Leyla ve Mecnun manzumesinden baharla ilişkili şu iki beyti alıyoruz. Bu beyitlerde çok yüksek teşbihler ve hayaller mevcuttur.

Havuz zırh giyerse eğer

Seven çiçeği başına şemsiper [güneşlik] koyar.

Lale yapraklarını saba rüzgârına verdi

Bunlar da bağrı kara gibi havaya uçtu.

Bu iki beyitle bile geri kalanların ne kadar sanatkârca söylenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Evde adam varsa bir söz kâfidir. [MISRA]

Fazıllara örnek olması için ve bu kitapta tuttuğumuz üslup gereğince, bu büyük emirin Türkçe ve Farsça şiirlerinden birkaç tane alma küstahlığını gösterelim. Emirin, Hâce Husrev-i Dehlevî'nin Bahrü'l-Ebrâr adlı kasidesine yazdığı parlak bir naziresi vardır; ki bu kitabın yazarına göre yazılan diğer tüm nazirelerden üstündür:

Padişahların taçlarında ziynet olarak bulunan ateş rengindeki lâl,

Kafada birtakım boş ve ham hayaller pişirmek için ateştir.

Padişah ölümü hiç hatırına getirmiyor, mülkün viranına sebep budur.

Akıbetini düşünmeyen husrev memleket ve ordunun hüsranıdır.

Bir padişahın ziynet kaydında bulunması onun şevket ve şanını eksiltir.

Zincirle bağlanmış arslanın kuvveti ve kudreti,

Ormanda serbest gezen arslanınkinden daha azdır.

Padişahlık baş ağrıtıcı dertlerden hâli değildir.

Padişahın davulunun içi boştur, fakat sesi baş ağrıtır.

Kuru ağızla ve yaşlı gözlerle haline kanaat et.

Kuru ve yaşla kim kanaat ederse, o kara ve denizlerin padişahıdır.

Efendinin kalbi parada, kafası da öne eğilmiş murakabede,

Göğsüyse oturmuş ve tamahtan gözlerini kapıya dikmiş.

Bir yadigâr, bir şeyh nükteler söylemeye başlayınca kalbe sıkıntı verir.

Kışın buz ortadan kalkınca çıplak adam soğuktan zahmet çeker.

Riyakârlar güya Tanrı'dan gelen ilhamlardan bahsettikçe akıl güler;
Uykuda biri sayıklamaya başlasa elbette insana gülme gelir.
Vaiz ve tamahkârın ikisi de ekmek dilencisidir. Fark şudur ki:
Bunların biri minberin dibinde oturur, biri minberin üstüne çıkar.
Riyâ tesbihinin tanesinden rüsvalık tohumu zuhur eder;
Evet, bir tohumun cinsi neyse onun meyvasını verir.
Bir fakih fıkhı hile aleti yaparsa,
O bir fakih değil, fıkhın ortasındaki harf-i illettir.
Hilekâr kadı şahit ve sohbetlerle dolu sicili ortaya koyar.
Sırtında yük olan yolcular için fakrı kolay bil;
Devenin ağzında kuru diken taze hurma gibidir.
Bir hakîmin senetsiz sözü, Eflâtun için taç gibi kıymetli olsa da,
Ehl-i dillerin nezdinde sonu olmayan bir âfettir.
Cahillerin nükteleri herkese kendilerini güldürdükleri için güzeldir;
Boncuklar eşeğin palanını süslemek için çok uygundur.
Müneccim her gece şimşek gibi gözlerini sere dikmiştir.
Bu Ebû Ma'şer bile olsa, maksadı yalan hazırlamak içindir.
Bu felek hastadır; onun her tarafını yıldızlardan beyaz beyaz
Ben gibi sivilceler kaplamıştır. Ondan sakınmak lazımdır.
Bu yeşil kubbenin işi kan dökücülük olsa buna şaşırmamalı.
Yokluk bayrağı yeşildir, fakat ondan çıkan renk kırmızıdır.
Lokma peşinde koşanlar azar dağından düşman olur.
Boğaz anlamındaki hançerin üstüne bir nokta koyunca hançer olur.
Aşağı insanlar eksun ve atlas hasretinde olsalar buna şaşırılmaz.
İpek kurdunun ördüğü ipek kendisinin kefenidir.

İlmi olan kişi hiddet ve şiddetle yüzünü buruşturmaz.
Adı mermer olan fırtına, suyu dalgalandırmaz.
Hızla giden bir adamın her bir kılı, onun eteğinin neşteri olur.
Şahinin her bir kanadı, ördek için bir hançer gibidir.
[Burada bir beyit anlaşılamadı].
Hakikat yolunu gören bilen Tanrı erinin kalbinden
Câm-ı Cem[141] *gizli kalmaz.*

141 Câm-ı Cem: "Cem'in kadehi"; İran hükümdarlarından [şarabı keşfeden] Cemşid'e, Keyhüsrev'e, Hazreti Süleyman'a ve Büyük

İskender’e ait olduğu söylenen kadeh. İçine bakıldığında dünyada olup biten her şeyi gösterdiğine inanılır.

Hayat suyu Hızır için İskender’in aynasıdır.[142]

142 İskender’in aynası: İskenderiye limanındaki deniz fenerinin üstüne yerleştirilmiş ve nöbetçilerin çok uzaklardaki (bir aylık yoldaki) gemileri görmelerini (ya da düşman gemilerini yakmalarını) sağlayan ayna.

Bir murdar nasıl pisse onun kanı da pistir; pis olmakta ikiz gibidir.

Gerek yaşlı gerek genç adamın kalbi aşk ile mamur olur.

Eski Merv’in banisi Sencer ve yenisinin de Sencer’dir

[Burada bir beyit anlaşılamadı].

Girdaba tutulmuş bir gemi için en iyi gemi demiri yine girdaptır.

Gönül aşksızlıktan kararır, aşktansa ateş saçıcı olur.

Soğuktur; soğuk su gibi olan bu hararetten kor ateş olur.

Âşığın ikbal ve saadet makamı divanelik külhanıdır.

Semender’in sincap tüyünden olan yatağı gül yığınıdır.

Âşıkların nazarında güzellerin köşklerinin bekçileri,

Hayber Kalesi’nin etrafına dizilmiş Arap emirleri gibidir.

Akıl iyi nam ve şöhret hazinesi kazandırır;

Aşk ise her an insanın başında kıyametler koparır.

Ev işlerini görmek kadının, askere gitmek erkeğin kârıdır.

Tanrı eri için kanlı gözyaşları onun için bir kurtuluş yeridir.

Rintlerin sığınılacak yeriyse şarap kadehinin yaptığı devirlerin sayısıdır.

Sert taş esirler için tüyden yastıktır.

Şehitlerin kanlı kefenleri onların döşekleridir.

Tanrı eri için fena meleği ile beka meleği arasında bir menzillik yol vardır.

Güneş doğudan batıya bir günde varır.

Aşağı bir adamın eline bir mal geçse, onu bakır zanneder.

Uykuda olan adam hoş bir şey görse ona inanır.

Senin gözünde bir peri gibi görünen kadın, yolunu kesen bir devdir.

Onun her iki omuzuna başörtüsünün atılmış kısımları birer kanattır.

Esvapları nakışlı bir zalim yere gömülmüş malının üstünde

Bir hazinenin tılsımı olan nakışlı yılana benzer.

Ey âleme eza ve cefa eden altın tacı bırak, Tanrı’ya yakın olmaya çalış.

Kılıç gibi olan dilini uzatma. İşte bu yüzdendir,

Başında meşaleden altın tulga olduğu halde mumun kafasının kesilişi.

Hiç kabahati olmayan bir adamı dil yarasıyla incitmek

Hiç hasta olmayan bir damarı neşterle zedelemektir.

Doğru olmayan hakimin akıbeti en sonunda perişanlıktır.

Toprak gibi mütevazi olanlar derece itibariyle cebbarlardan yüksektir.

Karınca arslandan daha hakirdir, fakat minarelerin tepelerine çıkar.

Dünyada, ne kadar eksiklik varsa, ki bir nevi faydadır.

Çingenenin defi delinse maymuna çember olur.

Dünyada insanı Tanrı'ya ulaştıran hadsiz hesapsız yol vardır;

Fakat bunların en yakını fakr yoludur.

Bunun için Peygamber "Fakr benim medarı iftiharımdır" buyurmuştur. Bu yolda kim Peygamber'in izini takip ederse

O, hem yolcu hem de yol göstericidir.

Peygamber'in dininin koruyucusu olan Câmî,

Ağzına kadar kevser şarabıyla dolu fakr kadehini elinde tutmuştur.

Onun herkesi nurlandıran fikirlerinin bahçesi öyle bir gülistandır ki

Orada yaprağın üstüne düşen çiy damlası parlak bir güneştir.

Akıl onun kemal sıfatlarını saymaktan âcizdir.

Gökte yıldızları tek bir gözlü insan nasıl sayabilir.

Ey dinin sığındığı kişi, cehennem ehli cennet ümit eder.

Bu toprak gibi olan kul da senin kapının toprağına ulaşmak ister.

Fakr derdinin arzusu ne zamandan beridir,

Gamlı yüreğime, gonca düşen bir çiy damlası gibi düşmüştür.

[Burada bir beyit anlaşılamadı].

Bir gönül toplu olmazsa onun hayatının süresi kısalır.

Böyle bir insan kısırdır, ona sen de kısır de.

Hayatını el emeğiyle kazanan adamın elindeki kabarcıklar

Onun elinde maksut incisine ulaştıran birer delildir.

Tanrı'ya secde edenlerin sırat-ı müstakimi[143] *doğruluktur.*

143 Sırat-ı müstakim: En doğru yol, Hak yolu, İslamiyet yolu, Allah'ın razı olduğu en doğru yol; peygamberlerin, evliyanın ve salihlerin gittiği yol.

Başlangıçta ne yaptıysan, o, ölümüne kadar senin yoldaşındır.

Çocuklukta ne öğrendinse ihtiyarlıkta o senin hafızandan çıkmaz.

Erkek cevheri itibariyle hakir de olsa yine kadından aşağı değildir.

İnci yumurtadan ufaktır, fakat kıymette ondan aşağı değildir.

Himmet sahipleri feleğin doğru gitmesinden korkmazlar.

Yerde dere tepe olması, felekteki yıldızların yollarını engellemez.

Güneş ışığından kamışın içinde şekerin peyda oluşu gibi,

Bu tatlı sözler de senin iltifatından dolayı bende hasıl olmuştur.

Bana bir nazar et ki, cinsimin bütün çocuklarından,

İnsanlardan müstesna olayım.

Köpek, Necmeddin'in nazarına mazhar olduğu için

Bütün köpeklerin başı olmuştur.

Eğer ben bu kasideye Tuhfetü'l-Efkâr adını verirsem layıktır;

Çünkü benim fikir denizimden sana sunulmuş hediye bir incidir.

Recep ayının onuncu günü [yevm-i aşır = 627] bunun tarihi oldu.

Şurası daha tuhaftır ki gün ve ay da [ruz ve mah = 258+627 = 885]

Bunun tarihinin tamamına yardım etti.

Güneşin makamı dördüncü kat felek oldukça ,

Yeryüzü sakinlerinin üstünden senin yüce gölgenin feyzi eksik olmasın.

Emir Husrev daha önce yaşamış bir fazilet sahibi olduğu, Bahrü'l-Ebrâr adlı ve bu vezindeki kasidesinde birçok hakikati ve bilgiyi beyan ettiği, bu manzumesi ariflerin indinde takdir edildiği halde; büyük emir de bu şiirinde mananın hakkını vermiş, şairlikte kendine özgü hayalleri ve manaları ifade etmekte kusur etmemiştir:

Bu nazire Husrev'in kasidesinden aşağı değildir.

Belki bu iki kasidenin ikisi de birbirinden güzel olmuştur. [BEYİT]

Emir Ali-Şîr'in Türkçe divanı sultanların ve büyük adamların meclislerinin süsüdür. Nevâî'nin erganunun sesi biçare âşıklara doğru yolu gösterir. Muhalifleri onun kaleminin sesi karşısında mağlup olur. Onun Husrevane ahengi büyüklerin gözünde pek makbuldür. Bu ne güzel şöhrettir ki Türk diyarından Hicaz sınırlarına kadar gitmiş; bu ne büyük azamettir ki Nişabur'dan İsfahan'a kadar ulaşmıştır. Acem diyarı ahalisinin kulakları onun sesiyle, dünyanın her köşesi bu denizin incileriyle dolmuştur. Saba rüzgârı bu haberi Irak'a ulaştırmış ve felek de bu fidanı Tuba ağacının yapraklarıyla süslemiştir.

Her makamın fazilet sahipleri onun peşrevidir.

Onun makamının gölgesi baki olsun vesselam.

Biz bu büyük emirin divanından fakr mesleğiyle ilgili ve bu fakirin haline uygun bir gazel seçtik. Sanatkârca yazılmış pek çok sözler gördüm, ama bu gazel ben dertlinin yüreğinin yarasına tuz ekmiş, belki de yaralı ciğerini tırmalamıştır.

Ey Tanrım, sen o ay gibi güzelliğini başkalarının anlamasına engel ol.
Eğer bunu yapmazsan beni yok et.
Benim gözlerimi nasıl başkalarını görmekten mahrum ettinse,
Başkalarının gözünü de o peri yüzlünün yüzünü görmekten mahrum et.
Eğer o, aşkımda bir kusur bulursa onun gönlünü benden soğut.
Eğer aşkım temizse onun taşa benzeyen gönlünü mum gibi yap.
Eğer o zalim zulmederse hayırlıları ona zebun kılma;
İşi gücü sızlanma olan beni onun mazlumu kıl.
Benim gözüm onun kutlu yüzünden başkasına bakmasın,
Benim gözüm ne görürse, onu benim talihime uğursuz et.
Ben diri oldukça, onun aşkının sözü benim içimdedir.
Eğer ölürsem onu benim mezartaşımın yazısı yap.
"Ey Nevâî benim sevgim senin gönlünde var mı?" deme bana.
Bir kere düşün ve bunun böyle olduğunu bil.

Buraya kadar okuyanları birkaç sözle bu emirin kemalinden ve fazlından haberdar ettik. Şimdi onun hayrat ve hasenatı hakkında söz söyleyeyim. Emir ilerisini gören, zeki, akıllı, dünyaya ibret gözüyle bakan ve bu dünyada ahret işlerinden gafil olmayan biridir. Daima ahreti düşünürdü ve bütün himmetini her zaman buna harcardı. Salihlerin yolunu tutmuş ve ahret azığını önceden hazırlamıştır.

Ne yapacaksan burada yap, çünkü mahşerde çok karışıklık vardır.
Suyu burada iç, ki deniz karmakarışıktır.

Onun daima doğru olan görüşleri mallarının fazlasını hayrat ve hasenata harcamaya yöneldi. Mirasçıların tecavüz elini ondan çekmesini uygun gördü. Bunun için "sizde olan biter, fakat Tanrı'nın indinde olan bakidir" diye buyurulduğu için, riya ve havaya rağmen servetiyle Tanrı yolunda bu diyarda medreseler, mescitler, ribatlar, hayır müesseseleri ve darüşşifalar yaptırdı. Bunlara yaptığı vakıflar tahminen beş yüz tümen rayiç kepektir.

Senin hayırlı zikrin doğu ve batıya yayılmıştır.
Ey Ali-Şîr, senin zikrin hayır olsun. [BEYİT]

Eğer bu büyük emirin hayrat ve hasenatından ayrıntılarıyla bahsedilirse çok uzun sürer. Yalnızca Herat'ta ve meşhur menziller ve merhalelerde olan eserlerini kısaca anacağız. Herat'ta mescid-i camî, medrese, hankah, darüşşifa ve hamam yaptırmıştır. Bunların hepsi de Encil ırmağının

kenarındadır. Bu, o kadar güzel bir nehirdir ki, onu kıskandıkları için cennetin ırmaklarının gözleri daima ıslaktır. Bütün seyyahlar dünyanın meskûn olan kısmında böyle güzel bir yer olmadığını söylerler.

Bundan başka Ribat-ı Aşk'ı yaptırmıştır, ki bunun bahsi daha evvel geçti. Ribat-ı Sengbest de yerinde anlatılmıştı. Birkaç yerde âli binalar yaptırmıştır. Mesela seyyid arif Kasım-ı Envar ve Şeyh Ferîdüddin-i Attâr'ın –Tanrı ruhlarını takdis etsin– Ribat-ı Ayazhas'ın ikincisi sayılan, hatta belki ondan yüce, muhkem ve daha ilahi olan Nişabur civarındaki Ribat-ı Dirâbâd gibi.

Bir süredir de Horasan'ın meşhur su kaynaklarından ve dünyanın görülecek yerlerinden sayılan Tûs vilayetinin yukarısındaki Çeşme-i Gül suyunu Meşhed-i Mukaddes'e getirmeye himmet ediyor; Meşhed-i Mukaddes'in mücavirlerini ve ahalisini susuzluk belasından kurtarmaya çalışıyor. Bu işte Tanrı erlerinin bütün himmeti ve yardımı bu büyük emirle beraberdir. Bu, âlemin en cebbar ve güçlü padişahlarının âciz kaldığı bir himmettir. Bu suyun kaynağı on fersah ser'î uzaklıktadır. Şimdiye dek herkes onun kaynağından bin türlü zorlukla su getirirdi. Bu, onun şimdiye dek yaptığı hayırların en şereflisidir. Meşhed-i Mukaddes böylece cenneti ve Çin müzesini kıskandıracak bir hale gelecektir. Peygamber "En faziletli iş su getirmektir" buyurmuştur.

Bu büyük emirin diğer hayratlarını saymak kabil değildir, çünkü sayıya sığmazlar. Tanrı onun yüceliklerini korusun.

Bu kitabın fakir yazarı olarak, bu hayırlı emir hakkında mülemma yani Türkçe ve Farsça karışık bir kaside yazdım. Fakat birçok söz erinin şiirlerini içeren bu tezkireye onu da yazmaya, kendimi de onların arasına katmaya cüret edemiyordum. Fakat onun övücüsü olmak itibariyle bu cesareti kendimde buldum ve işte o kasideyi burada arz ediyorum:

Sabahleyin doğunun güzel gelini yüzündeki nilüfer renkli perdeyi açıp

Olanca güzelliğiyle göründü.

Ufuktan Musa'nın yed-i beyzâ'sını görünce,

Gecenin harikalar gösteren sihirbazlarının sameri sihirleri batıl oldu.

Küfür ve iman zâhir oldu.

Küfür karanlığı ile din nuru birbirinden ayırt oldu.

Doğu padişahı bir bir ordusunu hezimete uğrattı.

Güneşin ateşi gecenin ödünü sabahın nefesleriyle yaktı.

Bir top gibi olan feleği, bir buhurdan şekline koydu.
Temenna Yusuf'u bir nazar kılınca, karanlık devi
Sihr-i Süleyman'ı yakut gibi olan güneşten, yüzüğünü gösterince kaçtı.
Ay yüzlü Yusuf kuyu Mısrında aziz oldu,
Her manzarasında ona binlerce müşteri var.
Doğudan güneşin doğmasıyla dünya nurla doldu.
Zühre'nin sesinden kulağıma bu parlak inci ulaştı.
Ey cemali kıble gibi nazar sahiplerinin nazargâhı,
Senin yanakların yasemin yaprağı, belki de taze bir gül yaprağıdır.
Melekler senin yüzünü göreli şükür secdeleri yaptı.
Yanaklarının aksi peyda olalı peri gizlendi.
Ey kara gözleri kamer devrinin fitnesi, gece gibi kara,
Misk kaküllerin baş belasıdır.
Senin sözündeki hal, tutînin sözlerinde yoktur.
Senin bu dudaklarının yanında şeker nedir.
Sen her şeyden daha tatlı, dudakların da şekerden daha tatlıdır.
Senin tıynetin meleklerin tıynetinde midir?
Senin gibi bir peri bu dünyada görülmemiştir.
Eğer senin yüzünden hata iklimine bir parıltı düşse
Çin nakkaşı nakış kalemini kırıp atar.
Senin zatın fazilet babında cihanın sevinci olduğundan
Hüsnü cemal mülkü de sana teslim olunmuştur.
O büyük emir dinin güneşi ve şeref denizidir.
O, feleğin kulağını çekip terbiye etmiştir.
Devlet mazharı olan o Ali-Şîr Tanrı'nın arslanıdır.
Her savaşta fetih ve saadet onun yardımcısı olur.
Yesrîp [Medine] nasıl efendimizin kudumüyle aziz olduysa ,
Herat da onun vücuduyla dünyanın fazilet ve ilim evi oldu.
Onun güzel ve parlak kalbi bir hikmet denizidir.
Ey himmetinin bereketiyle mülkün adaletle mamur olduğu ,
Ey devleti devrinde dinin hizmet, kuvvet ve revaç bulduğu emir!
Sen bu hasletlerle öyle yüce bir makama erdin ki,
Ruhu azam orada makam tutmuştur.
Eğer Enverî divanına bakarsan, ey kâmil kişi
Şu beyiti benim halime pek uygun bulursun:
Felek benim ömrümün gemisinde iki iş yapar,

Neşe ve saadet zamanında yelkenleri açar,

Gam ve keder zamanında da demir atar,

Bir nazarınla beni bu fakr ve zelillik denizinden çıkar.

Sen bir davet Nuh'usun, beni bu tufandan kurtar.

Bu binadan olan köşkün, bu gümüş halka şeklindeki yeni ay,

Her ay başında feleğin kulağını süsledikçe , ey hâkim,

Sana bu duran mahkûm ve senin ikbal, saadet ayın

Husuf ve noksandan beri olsun.

Tanrı bu büyük emirin gölgesini, hali perişanların başından yıllarca eksik etmesin.

Ulu Emir, Fazıl

NİZÂMEDDİN ŞEYH AHMED-İ SÜHEYLÎ

(Tanrı derecesini yükseltsin)

Bu aslı ve nesli meşhur kişi Çağatay milletinin büyük bir ailesine mensuptur. Büyükleri ta Emir Timur zamanından beri daima makam sahibi ve emirdiler, Şahruh zamanında padişahın en önemli işleri onları sorumluluğunda bulunurdu. Bu büyük emir soyu sopu belli böyle bir asilzade olduğu halde, edep ve fazilet kazanmaktan geri kalmazdı. Ahlakının güzelliğiyle akran ve emsali arasından sıyrılmıştı. O süslü esvaplar giymiş bir dervişdi. Dervişlerle düşer kalkar, onlara muhabbet ve hizmette kusur etmezdi. Âlimleri çok sever ve saygı gösterirdi. Nihayet bu Tanrı erlerinin kimya gibi olan himmetleri sayesinde, bugün din ve dünya işlerini başarmakla şereflenmiştir. Muhterem sultanın yanı sıra akran ve emsallerinin de yanında saygın bir şahsiyettir.

Sen Süheyl, her nereye ışıklarını salsan ve ne zaman doğsan,

Işıklarının yansıması kimin üstüne düşse, onun için devlet alametidir.

Halen bu faziletli emir iki divan sahibidir. Mühürüyle Acem sultanının divanını süslemekte; kalemiyle de hakikatler denizi ve dakikalar sırlarının hazinesi olan şiir divanını yazmaktadır.

Onun mührü dünya işlerini bir anda düzene koyar.

Kalemi de manalar hazinelerini bir anda saçar. [BEYİT]

Şu satırları yazan kul, bu faziletli emirden şöyle işitti: Buyurmuşlardı ki: "Ben gençliğimin ilk zamanlarında şerefli Şeyh Ârif-i Azerî ile görüştüm.

Tanrı ruhunu takdis etsin. Onun himmetinin sadakalarından faydalandım. Tabiatım şiir söylemeye kadirdi. Kendime bir şairlik ismi almak istedim, fakat bu ismi bulamadım. Mahlas olarak beni bir isimle süslemesi için şeyhe ricada bulundum. Şeyhin elinde bir kitap vardı ve 'Şu kitaptan bir fal açalım belki uygun bir isim zuhur eder' dedi. Kitabı açar açmaz ilk sayfasında Süheyl kelimesi zuhur etti. Şeyh bunu çok beğendi ve bana Süheylî adını verdi. Bundan sonra da yüzüme mana kapıları açıldı, Tanrı erlerinin himmeti erişti."

Hiç şüphe yok ki Tanrı erlerinin himmeti feyz ve tesir açısından, taşı lâl ve pöstekiyi deri yapan Süheyl yıldızının doğuşundan daha aşağı değildir. Belki de onlar fazilet erbabı Süheylî'nin divanını Yemen derisiyle ciltler ve onun güzel şiirleri için Bedahşan lâli saçarlar.

Bu fazılın özellikle çok başarılı olduğu şu gazelini burada takdir ederek insafın hakkı verilmiş olur:

Kimsesizlik gününde bana gölgemden başka yâr yoktur; fakat
O da geçirdiğim karanlık gecelerin şiddet ve zahmetine güç yetiremez.
Sen deme ki öldün ve Ferhad senin aşkının derdinden mahrum kaldı.
Benim mezartaşımın levhası ona talim tahtası olmak üzere kâfidir.
Bülbüle bu inleyen gönlümden ne söyleyeyim; o yüzlerce destan söyler,
Ama benim dertlerimden binde birini bile o güle söyleyemez.
Eğer benim yaralı gözlerimden gözyaşlarımı silmek istiyorsan
Bir su adamı gibi gözyaşlarımın içinde yüzgeç ol.
Ey Sufi, bana halâs efsunu okuyup üfürme,
Çünkü benim tozum onun mahallesinden böyle kalkmaz.
O ay iki kisvesiyle beni yoldan çıkarmak istedi.
Ne yazık ki seçim dizgini benim elimde değildi.
Ey felek, sen o şehsuvarın üzengisinden beni o kadar uzağa attın ki,
Artık bundan sonra da başımı sapan taşı yapabilirsin.
Gecenin zevku sefasını düşünmekten kafam sarhoş gibi oldu.
Sakinin çenesi neredeyse gelsin ve o büyük kadehle
Akşamdan kalmanın getirdiği bu baş ağrısını darmadağın etsin.
Ey Süheylî, eğer söz buysa, bütün söz erbabı, şiirlerimin yanında
Kendilerinin bütün divanlarını yıkayıp şiirlerini yok etsinler.

Biz bu faziletli emirin Türkçe ve Farsça divanından iki gazel ve birkaç matla seçip buraya yazdık.

Aşkta kemale ermiş benim; Ferhad ile Mecnun'un yalnızca şöhreti var.
Bu iş herkesin yapacağı bir iş değil.
Bakalım, yırtık göğsüm yaralanmışsa buna şaşılmaz;
Aşkta rüsva olanın süsü budur.
Can ipliğimi koparmasın diye kolumu bağlamayın.
O iplik ne kadar ince de olsa, kolumda onu koparacak güç yoktur.
Ey filan kişi, aşktan kurtulmak için kendine gel; bu haber doğru değil.

Âşık olalı din ve bilgi diyarından uzaklaştım; bu kâfirin etkisi budur.
Ey ona körü körüne gönül veren, onun aşkı âşıklarını âleme ibret kılar.
Ey dostlar, Süheylî'nin mezarının başına gelmeyin.
Onun viran türbesi gönüllerinizi de viran ve perişan eder. [GAZEL]

Bunlar da onundur:

Padişahın altınla süslenmiş sarayında gözüm yok benim.
Bana bu mihnet evinin dört duvarı kâfidir.

Yeni yaralardan vücudumda yüzlerce hâl eyler ve
Herkesi de bu halden hayretle dolu görüyorum.
Onun fidan boyundaki hareketler sarhoşluktan değil
Cilve ederken zülfü kemendi ayaklarına dolaşıyor.

Onun aşkının derdi iyi adlıları kötü adlı yaptı.
Onun dudakları tatlı dillilerin yüreğini kan etti.

Gam, keder akşamında ben gibi deryaları içen bir mest şaraba başlarsa
O, ta kıyamet sabahına dek harap ve şaşkın kalsa buna şaşılmaz.

Öyle bir uzlet köşesine çekilmek isterim ki,
Felek bu toprak yığınını bir kasırga gibi elekten geçirse bile
Yine de benim tozumu bulamasın.

Senin ahu gözlerin gönlümün sahrasında yer edeli beri,
Benim gözüme hayal sahrasında artık bir daha ahu göstermedi.

Bu yazarın düşüncesine göre, bu büyük adamın iki dilde yazılmış bu seçme şiirleri çok güzel hayallerle dolu ve naziktir. Bu emirzadenin yukarıda yazdığımız ilk gazelinin matlaı gibi güzel bir matla başka şairlerin divanlarında pek az tesadüf ettim. Bu, sırf onun latif tabiatlarının mahsulüdür.

Süheylî'nin şiirlerinin nurları, sesleri ve şöhreti Süheyl yıldızının nurları gibi Bedahşan sınırlarını aşmış, ta Yemen diyarına dek ışıklarını salmıştır.

Tanrı bu şanlı emirin ömrünü hidayet nurlarına mazhar etsin; ömrü ve gençliği saadet içinde geçsin.

FAZIL HÂCE EFDALÜDDİN BİN MUHAMMED

Eğer o, Cem'in saltanatı zamanında vezir olsaydı

Yüzük Ehrimen'in eline düşmezdi. [BEYİT]

Felek vezirlik makamını hak sahiplerine vereli ve zamane de izzet mesnedini büyüklerin vücuduyla süsleyeli beri, böylesine hak eden, fazileti yüce, himmet ve yeterlilik sahibi bir vezir vücuda getirmemiştir.

Eğer bu yüce felek bütün fazılların ve Efdal'in faziletini toplasa

Teşbih yerine her melekten Efdal, Efdal nidası gelir.

Bu şanlı vezirin babası Kirman'ın ileri gelenlerinden, mehrum Hâce Ziyaüddin Muhammed'dir. Tanrı rahmet etsin. Bunlar babadan oğula Kirman saltanatının hep büyük mevkilerinde bulunmuşlardır. Zamanın sultanlarının vezirliği bu mübarek hanedanın mirası gibiydi. Büyük emirin kazandığı hasep onun şerefli nesebini ayyuka çıkarmıştır.

Hasep ile nesep bir yerde olursa

İnsan bu iki sıfatla hürlerin en faziletlisi olur. [BEYİT]

Vezirlik görevi onun vücuduyla süslendiğinden beri memleketin işlerinde bir güzellik ortaya çıktı. Ahalinin hali olağanüstü bir düzene girdi. Gökteki Utarit'in [Merkür] kalemi, onun adını yeterlilerin yeterlisi diye yazdı. Muazzam güneş, ona vezirlerin güneşi diye hitap etti. Bu büyük emirin cömertliği Bermekîlerin cömertliğini hiçe indirdi. Onun mübarek vücudu Hâtem-i Tâ'î'nin defterini dürdü. Rey sahibi eğer onun yeterliliği ve iş görme kudretine dair bir şey işitseydi, hiç şüphe yok ki onun muhasebecilerinden biri olmak isterdi.

Onun akıl ve hikmeti Horasan'ın işlerini yoluna koydu;

Tıpkı Aristo'nun İskender'in sarayında

Yunan saltanatının işlerini düzenlediği gibi. [BEYİT]

Hakîmlerin faydalı hikmetlerindendir: Hâce Nizâmü'l-Mülk Hasan-ı Tûsî (Tanrı rahmet etsin) Nasihatnâme'sinde oğlu Fahrü'l-Mülk için şöyle yazmıştır: Hakîmler zamanın padişahının saltanatını bir çadıra benzetmişlerdir ve halk da bu çadırın kazıklarıdır. Kazıklar olmadan çadırın durması mümkün değildir. Emirler ise çadırın ipleridir; bunlar halk

kazıklarıyla çadırı ayakta tutarlar. Amele ve işçiler de şerh denilen küçük iplerdir. Bunlar padişaha benzeyen çadırdan kuvvet alır, padişahın büyük iplere benzeyen eteklerine yapışırlar ve bunlardan aldıkları güç sayesinde tutunurlar. İplerin ve küçük iplerin ve diğer ne varsa hepsinin dayandığıysa çadırın direğidir; ki o da vezirlere benzer. “Vezir”e Arapça “yüke” derler; vezir de yük taşıyan demektir. Bu yönden bütün vilayetin, saltanatın ve ordunun tüm yükü vezirin üzerindedir.

Çadırın direğinin dört sıfatı olması lazımdır ki, memleketin direği yerinde ve doğru dursun. Bu sıfatlar şunlardır: Rifat, doğruluk, içinin dışının temiz ve saf olması ve metanet. Dolayısıyla vezir olan kişi Tanrı’ya, Tanrı’nın halifesine ve Tanrı’nın kullarına doğrulukla davranmalıdır. İffet ve ismette, memleketin namusunu korumakta vakur ve temkin sahibi olmalı. İç ve dış işlerinde temiz olmalı, tahammülü ve sebatı kendine âdet edinmeli. Yüreğini temiz tutmalı ve doğruluktan ayrılmamalıdır; eğri ağaçtan çadır direği olmaz.

Bu hikâyeyi yazmaktaki amaç şunu söylemektir: Sayılan bu sıfatların hepsi de bu, derecesi yüce olan şanlı vezirde vardır. Padişahın memleketinin ağır işlerini üzerine aldığı halde, okuyup incelemeden de geri kalmamıştır. Gece gündüz fazilet, ilim ve hikmet kazanmakla, ilmi meseleleri çözmekle uğraşmaktadır. Gelin gibi olan kelimelere terkip esvabını giydirerek onları süslemektedir. Vaktinin çoğu ilim neşretmek ve âlimlerle konuşmakla geçer. Öyle ki şairlikte Hâcûy-ı Kirmanî o şiirler gülistanında naklbend [masalcı] olur, Selmân-ı Sâvecî tahsildarlık eder.

İslam padişahının övülmesine dair parlak kasideleri vardır; öyle kasideler ki “Eğer dağa okusan Tanrı korkusundan huşuya varır.”

Zamanın padişahı onu son derecede beğenir ve işlerini takdir eder. Biz burada, bu yüce makamlı vezirin şiirlerinden, gözü hastalandığında söylediği gazelinin matlaını alıyoruz. Çok nazik ve muhayyeldir:

Ben gözümü onu inciteceğinden korktuğum için bağlamadım.

Onun yüzünün hayali onda olduğundan,

Onu ahyardan saklamak için örttüm. [MATLA]

Tanrı, Peygamberin hürmetine, bu ikbal sahibi veziri yokluktan ve kötü gözden esirgesin, gölgesini halkın üzerinden eksik etmesin. Devlet günlerini kıyamete kadar uzatsın.

Sadrların ve Bütün Büyük Adamların Kendisiyle Övündüğü,

Büyüklerin ve Kerimlerin Neticesi

HÂCE ŞİHÂBEDDİN ABDULLAH MERVARİD

(Tanrı derecesini yüce etsin)

Tanrı, insanların en şereflilerini söylemek için lazım gelen fazilet, ilim, iç temizliği, dış güzelliği, iyi huylar ve beğenilen hünerler gibi ne kadar meziyet varsa hepsini bu melek sıfatlı kişiye vermiştir. Bunca faziletinin yanı sıra yazısı güzellikte tavus kanadı, düzyazılarıysa fikir itibariyle ruh gibidir. Nasihatleri yakutun şöhretini hiçe indirmiştir, onun tevkiini görmek ruha gıdalar verir.

Onun dirayet ve yeterliliği başvezirlik divanını kanuni bir şekle koymuştur. Ve onun kanununun sesi âşıkların yüreğini perişan etmiştir. İşte bunun için fazilet ölçüsü olan zamanın padişahı, fazilet sahibi bu kişiyi yetiştirmeye meyil göstermiş, zamanın hüner âşıklarıysa ona kavuşmaya ve bu fazilet madeninin sohbetinden şeref almaya koşmuşlardır.

Biraz sabret ki, bu himmet kökü yaprak ve budak salsın.

Bekle biraz ki, bu devlet kuşu kanatlarını açsın. [BEYİT]

Bu fazilet sahibi vezirin babası destur-ı azam Hâce Şemseddin Muhammed Mervarid (Tanrı ikbalini daim etsin) yıllarca tam manasıyla sultanların veziri ve Kirman'ın kerem sahibi eşrafındandı. İyi ahlaklı, Tanrıdan korkan, temiz itikatlı ve derviş meşrepli bir kişiydi. Bugün vezirlikten el çekmeyi seçerek bu önemli vazifeden istifa etmiştir. Daima hayrat ve hasenatla meşguldür. Fakr ve ilim sahibi kişilerle düşer kalkar onların sohbetinden faydalanır.

O kişilerin vakti ne hoş geçer ki, onlar bir köşeye çekilmiş,

Kapılarını bilgisizlerin yüzüne kapamış ve kâğıtları yırtmış,

Kalemleri de kırmışlardır. Böylece de dedikodu yapanların

Ellerinden ve dillerinden kurtulmuşlardır. [KITA]

Bu vezirzade de sultanın yakın adamlarından olma şerefine nail olmuş; kendisine birtakım yüce makamlar ve rütbeler verilmiştir. Onun da bu meslekte maksudun en son mertebesine ermesi ve bu uğurda yaşlanması ümit olunur. Tanrı her istediğini yapmaya kadirdir.

Bu büyük adamın tabiatı ve salim olan zihniyeti şiir söylemeye meyillidir ve şiirlerinin metanette Enverî'nin şiirlerinden sonra geldiği söylenir. Ve

nurlu tabiatının bu unsuru, ikinci bir unsur olduğu için onun şiirlerinden seçme bazı parçalar almak gerekti. Câmî'nin şu:

İlkbaharda benim toprağımda gül bittiğinde
Onun goncaları yüreğimin kanıyla renklenir.

şiirine şu nazireyi söylemiştir:

Ah, gönlüm kimden vefa ümit ettiyse
Ondan ümitsizlikten başka elime bir şey geçmedi. [BEYİT]

Bu tezkirenin yazarı, bu büyük veziroğlunun emri üzerine şu gazeli nazire olarak yazmıştır:

Benim gönlüme inat olsun diye başkalarını gamzenle öldürme.
Ey katilim, sürekli beni öldürmeye kastetme.
Sen hançerini çekiyorsun, oysa ben senin kılıcın
Benim yarı canlı kalmış gönlümden incinecek diye hasret çekiyorum.
Senin gamının devletine kim ehildir.
Hiç olmazsa, benim bu kabiliyetsiz gönlüm makbul olmuyor mu?
Yâr geçip gitti, arkasından rakip geldi.
Yazık bu kötü talihime ve çabuk geçen devletime.
Ey alayı başını o mahallenin başına koy,
Çünkü kıyamete dek senin menzilin burasıdır.
Tanrı basiret sahiplerinin gözlerini tevfik sürmesiyle sürmelesin,
Hakikat yolunu eşlerimize dostlarımıza göstersin.
Mana kapılarını yüzlerine açsın.

Şairlerin En Tatlı Sözlüsü, Vezirzade
HÂCE ÂSAFÎ
(Tanrı faziletini ziyade etsin)

Bu kişizade de vezirler hanedanındandır. Babası Naimü'l-hak ve'd-din Nimetullah (Tanrı mağfiret etsin), Sultan Ebû Sa'îd zamanında müstakil ve hakkıyla vezirdi. Zamanın vezirleri arasında iş bilmekte, hesapta ve yeterlilikte eşi yoktu.

Hâce Nimetullah'ın babası Mevlana Alâü'l-hak ve'd-din Ali ise Emir Timur zamanında "kefil-i mühimmat-i sultanî" [sultanın mallarının kefili] ve hazine-i amire'nin [devlet hazinesi] müşrifiydi. Hakkı gözeten ve mürüvvet sahibi biriydi. Kendisinde Tanrı erlerinin eseri görülmüştür.

Rivayet ederler ki: Emir Timur'un sarayında amele ve hizmetkârların pek çok eza ve cefaya maruz kaldıklarını gördüğünde, has hazinesinden bir berat verip onları bundan kurtardı ve saray erkânına "Ben mürüvvet nöbetimi savdım. Şimdi mürüvvet nöbeti sizindir" demişti.

Memur olmaya rağmen yine de Tanrı erlerine meyletmek, hangi sıfatta olursa olsun Tanrı'nın rızasını aramak, Tanrı'nın güzel bir tevfikidir.

Eğer ona layık bir taatta bulunmuyorsan,

Hiç olmazsa kendi takatin nisbetinde yap.

Tanrı'nın rahmeti mağfiret için bahane arayıcıdır. [BEYİT]

Hâce Âsafî şairlik ve fazilette yüksek bir mertebeye sahipti. Bu zamanın bütün vezirleri hâlâ ona karşı son derecede hürmet ederler. Onun bizzat elde ettiği fazileti, büyükbabalarının aslının ve neslinin ne kadar şerif olduğuna adil bir şahittir.

Biz burada onun manalar sedefinin incisi olan hayal ve ilhamlı sözlerinden bir gazelini yazıyoruz:

Kendi gözyaşlarımı balık gibi kendime vatan göreli

Tam istediğim gibi kaküllerinin oltasına düştüğümü gördüm.

Ayrılık gecesinin yıldızları beni yaktı.

Yarabbi bu gecenin sabahı yok mu?

Kendimi ölmüş ve kefenime dökülen safran lekeleri gibi görüyorum.

Eğer Yusuflar hallerinden şikâyetle ayaklarına düşseler yeridir;

Çünkü ben o İsa nefeslinin çenesinde bir kuyu gördüm.

Rakiplerimin kanlı gözyaşları içinde boğulmalarını isterdim.

Ben onlar için ne istedimse, benim gözüme geldi.

Ben vefa ehlinden bunca vefasızlık gördüğüm halde

Herkes şefkatsizlerden nasıl şefkat ümit ediyor ki.

Senin aşkının hikâyesini ve güzelliğinin efsanesini işittim.

Etrafa göz attığımda herkesin sohbet konusunun bu olduğunu gördüm.

Âsafî'nin tesiri ve Hasan-ı Dehlevî'nin sözlerinin inceliği vardır.

Tanrı onun kerim tabiatına feyz kapılarını açık etsin,

Ve büyük ecdadının yolunda gitmekle derecesini yükseltsin.

Benden sonra peygamber gelmeyecek diyen Peygamberimizin

Ve onun alnının hürmetine amin derecesi yükselsin.

Emirlerin ve Ariflerin Bakiyesi

EMİR HÜSEYİN-İ CELAYİR

Celayir hanedanı Moğol ve Çağatay milleti arasında belli bir kavimdir. Bunların çoğu yiğitlik ve cesaretle sıfatlanır. Bunların emirlerinden olup noyan ünvanıyla meşhur Celayirli Emiri Hüseyin Bağdat saltanatını ele geçirmişti. Onun oğlu Sultan Üveys ve torunlarından Ahmed Celayir de sultanlardandır. Bu Emir Hüseyin'in babası savaşlar arslanı Celayirli Mübarizüddin Ali Bey gerçekten orduları bozgunlara uğratan bir kahramandı.

Arslan çölde onun adını işitse

Korkusundan pençesini yere koyar. [BEYİT]

Bu emir, Ebülkasım Babur Bahadır zamanında emirlik rütbesini almıştı. Sultan Ebû Sa'îd zamanında onun ikbal yıldızı son dereceye kadar yükseldi.

Halefi olan Emir Hüseyin de böyle bir asilzade olduğu halde manevi faziletler kazanmaktan geri kalmadı. Fazilet topunu salahiyet meydanından aldı. Feleğin Merih'ini yiğitlik kemendine itaatkâr etti. Zamanın padişahı ferasetiyle ondaki kabiliyeti gördü ve türlü türlü hünerlerle süslenmiş, değerli bir şahsiyet olduğunu anlayınca onu bütün akran ve emsalinden daha yüksek bir mevkiye yükseltti.

Babası bir kumandandı.

Kendisi de padişahın yanında kumandandır. [BEYİT]

Kahramanlığının yanı sıra güzel şiirler söylemekte mahirdir; kelam padişahı ve şairlerin emiridir.

Onun kılıcı bir anda yeryüzünü kana boyadı.

Elindeki kalemi de hüneriyle sözü tatlı yaptı. [BEYİT]

Biz bu tezkirenin sonunda bu şaraphaneden dostlarımızın damak tadına bir kadeh sunalım ve meclisi bununla sona erdirelim:

Her gece onun mahallesinde gözü açık ve

Ümitsizlik toprağında, yüzü niyaz secdesinde kalan benim.

Varlık hanumanında ayrılık fırtınasından

Zevk ve neşe mumu sönmüş, yalnız yanması yakılması kalmış benim.

Dün gece sabaha kadar yaptığı nazdan beni öldürdü,

Bak bugün onun nergis gibi gözleri naz uykusunda.

Ey şeyh, mescidin kıblegâhına bak.

Benim ibadetimde gönül canan tarafında, başım secdede kalmış.

Ey saki, Tanrı için bir kadeh ver ve bir tufeyl [dalkavuk] gibi
Beni böylece, elini uzatmış bir halde bırakma. [GAZEL]

Bu da onundur:

Belki güzellik bağından bir selvi boylu dilber ayağa kalktı.
Çünkü halk arasında bir kıyamet kalktı.

KİTABIN SONUNDA ÖZÜR DİLEME, ESERİN YAZILDIĞI TARİH VE BAHTİYAR SULTANIN MENKIBELERİ

Kalemimin serkeşliği haddini aştı. Bundan sonra daha ileriye giderek okuyanlara bıkkınlık verecek derecede sözü uzatmış olma korkusu vardır. Meşguliyet sahibi kimselerin gündüz meşguliyetlerinden sonra dinlenmeleri için gece istirahat etmeleri şarttır. Efsanelerle uğraşmanın uyku getirmeye yardımı olur.

Fazilet ve edebi nefslerinde toplayanlar,
İnce meseleleri halletmekte dostlarına bir mum vazifesi görenler,
Bu karanlık gecenin içinde bir yol bulup çıkamadılar.
Bazı masallar okudular ve nihayet uykuya dalıp gittiler. [RUBAİ]

Ey aziz! Dünyanın ve dünya ehlinin ahvali efsane ve efsundan başka bir şey değildir. Bu on günlük, sonucu olmayan hayat müddet-i ariyettir [ödünç zaman], başka bir şey değildir. Geçmişlerin halinden ve ölümün ağır uykusundan ibret almak lazımdır.

Ey gaflet şarabından nergis gibi uykuya dalan,
Hayatın hoş günleri geçti, artık gözünü aç. [BEYİT]

Hikâye: Küstah müritlerden biri Şeyh Ebû Sa’îd Ebülhayr’a (Tanrı ruhunu takdis etsin) dünyanın aslını sordu. O büyük şeyh de bir ah çekerek müride şu şiiri okudu:

Ben dünyanın ahvalini bir akıllıya sordum.
“O bir rüyadır, havadır yahut efsanedir” dedi
“Herkes samimi bir sevgiyle ona gönül bağlıyor” dedim.
“O gönül bağlayanlar gûl veya devdir, yahut divanedir” dedi.

Tanrı basiret sahiplerinin gözlerini tevfik sürmesiyle sürmelesin; hakikat yolunu dostlara göstersin ve mana kapılarını herkese açsın.

CEM İKTİDARLI PADİŞAH EBÜLGAZİ SULTAN

HÜSEYİN BAHADIR’IN AHVALİNDEN BİR NEBZE

(Tanrı mülkünü devamlı kılsın)

Bu padişahın ne kadar yüce mertebelere sahip olduğunu yazmak insan kuvvetinin dışındadır. Mesela Muhammed Cerîr üt-Taberî, Hamza-i İsfahanî, İstahrî ile Yunan tarihçileri ve hakîmleri sağ olsalardı, bu Rüstem gönüllü, Sohrâb tabiatlı padişahın güzel ahvalinin onda birini yazamazlardı. Bu zayıf ve âciz kulun kalemiyse bu önemli konuda nasıl hareket edebilir. Bununla beraber hiç olmazsa onun menkıbelerinden binde birinin çok azını yazıp bu kitabın sonunu onunla bitirmek yakışır.

Turuncun âdetidir:

Dalında biter, fakat bahar sonra gelir.

Bu hazretin devri bir ömür baharıdır. Elbette ki onun yaptığı işler ve ulaştığı yüce dereceler de bu baharın çiçekleridir. Tarihçiler ve yazarlar olayları sunup sıralamayı zamana göre düzenlerler. Bununla beraber peygamberlerin sonuncusu Muhammed Aleyhisselamın Üzeyir Peygamber’e ve İhlas suresinin Tebbet suresine üstünlüğü muhakkaktır. Buna uygun şekilde biz de geçmişteki büyük adamların ahvalini inceledikten sonra, kitabımızı bu emir hazretlerinden bahsederek sona erdirdik.

Şunu bilmek gerekir ki, bu derecesi yüce emir, hem ana hem de baba cihetinden asalet sahibidir. Emir Timur’un neslinden gelen herkese böyle bir şeref verilmemiştir. Ana ve baba cihetinden büyük emir sahibkırandır. Ana tarafının Maveraünnehr’in eski sultanlarıyla akrabalığı vardır. Bu tezkirede onun Maveraünnehr padişahı olan padişahzade Mirza Mîrek ile akrabalığı olduğunu söylemeye gerek yoktur; çünkü bu, güneşten daha açık bir gerçektir ve Zafernâme’de bahsedilmiştir.

Bu emir gençlik çağına ulaştığında padişahlık ve bahtiyarlık nurları alnında açıkça görünüyordu. Babur Sultan’ın ölümünden sonra Merv-i Şahcan’da padişahlık bayrağını kaldırdı ve 861 yılında Horasan memleketlerinin anası derecesindeki bu beldede saltanat tahtına oturdu.

Ey ilk olarak mızrağının yardımıyla Ebû Muslim’in

Merv’de yaptığı gibi, din davetini selvi gibi aşikâr yapan! [BEYİT]

Tahta oturduktan sonra yaptığı işler şunlardır:

ESTERÂBÂD'IN FETHİ VE HASAN BEY SAATLU'NUN ÖLDÜRÜLÜŞÜ

Bu olaylardan daha önce bir nebze bahsedilmişti. Onun yaptığı bu savaşı padişahlar çok himmetli bulurlar, çünkü geçmiş padişahlardan kimseye böyle bir fetih nasip olmamıştır.

SULTAN MAHMUD MİRZA İLE ESTERÂBÂD CİVARINDA YAPILAN SAVAŞ VE BU MEMLEKETİN 865'TE YENİDEN FETHİ

Gurkân hanedanından Sultan Ebû Sa'îd, Esterâbâd eyaletini oğlu Sultan Mahmud Mirza Bahadır'a vermiş ve kendisi de emirzade Abdüllatif'in oğlu Mirza Cûkî'yi defetmek için Semerkand ve Şahruhiyye'ye gitmişti. Şahruh'un [emirlerinden] tecrübeli ve kahramanlığıyla meşhur Şeyh Hacı Haydar'ı da şehzade Sultan Mahmud'un maiyetine tayin etmişti.

Hilafetpenah [hilafetin sığınağı] emir hazretleri bu fırsatı ganimet bilerek, az bir askerle Harezm ve Deşt-i Kıpçak'tan kalkıp Esterâbâd tarafına yürüdü. Sultan Mahmud Mirza ve onun ileri gelen emirleri mertlik göstererek büyük bir orduyla karşısına çıktılar. Esterâbâd civarında Cuzûlî denilen yerde büyük bir savaşa tutuştular ve sonunda hilafetpenah emir galip geldi.

Sultan Mahmud Mirza bozguna uğrayarak Herat'a kaçtı. Sultan Hüseyin [Baykara] Bahadır'sa Emir Şeyh Hacı'yı öldürdü ve geri kalanlara merhamet ederek hepsine emn ü eman [korkusuzluk ve güvence hali] verdi. Bundan sonra da Horasan memleketinin emiri oldu.

TURŞÎZ SAVAŞI

Bu da şöyle olmuştur. Sultan Ebû Sa'îd bağımsızlıkla Herat tahtına oturmuştu. O zaman hilafetpenah emir hazretleri Deşt-i Kıpçak ve Harezm taraflarından Horasan'a geldi ve pervasızca Nişabur'a gelip çadırlarını kurdu.

Sultan Ebû Sa'îd buna çok kızdı. Bizzat kalkıp üzerine yürümek istedi, fakat başarısızlığa uğramaktan çekindi; çünkü emir hazretlerinin şiddetini ve kudretini görmüştü. Bunun için başta Emir Muhammed Ali Yahşî olduğu halde ileri gelen birtakım erleri ona karşı ılgar için Turşîz ve Nişabur'a gönderdi.

Emir [Ebülgazi Hüseyin Bahadır] 868 yılında Turşîz vilayeti civarında bunlarla savaşa girişti. Emirin yanında ancak doksan silahlı asker vardı, bundan fazla değildi. Öteki tarafta on bin silahlı mükemmel asker olduğu halde Tanrı'nın lütfuna güvenerek o muazzam düşman ordusuna hücum etti. Hepsini bir anda bozguna uğrattı ki kıyamet gibi birbirine girdiler. Muhammed Ali Yahşî efendisinin tarafına kaçıp gitti. İslam padişahı emir Ebülgazi Hüseyin geri kalanların kabahatlerini bağışladı. Sonra Turşîz'den kalkıp Sultan Ebû Sa'îd ile savaşmak istedi, fakat emirleri bunu uygun görmediler. Bunun üzerine o da Harezm tarafına dönüp gitmeyi uygun gördü.

HORASAN MÜLKÜNÜN FETHİ VE EMİRİN HERAT TAHTINA OTURMASI

Bu olay 873 yılı Ramazan ayında, nevruzda oldu.

Tanrı mülk, din, şeriat ve imana revnak vermek istediği için

Horasan'ın ıktaını bu sultana verdi. [BEYİT]

Kısmen anlatıldığı üzere Sultan Ebû Sa'îd'in Azerbaycan'da gerçekleşen olayı sırasında, emir [Ebülgazi Sultan Hüseyin Bahadır] Horasan'ı fethetmek maksadıyla [Deşt-i] Kıpçak'tan yola çıktı. Fethin kazanılması çok yakınlaşmıştı. Ebû Sa'îd'in olayı bu büyük emirin şevket ve azametine sebep oldu. [Sultan Hüseyin Bahadır] aynı yılın recep ayında devlet ve saadetle Ebîverd sınırlarından Merv-i Şahcan'a geldi. Meşhed-i Mukaddes, Nişabur ve geri kalan Horasan memleketlerinin fethini Emir-i Kebir Şücâüddin Velî Bey Bahadır'a havale ederek, onu bu görevle o tarafa gönderdi. Tanrı'nın da lütfuyla birçok kişi onun etrafında toplandılar ve bu fetih bu suretle nasip oldu.

O sırada Şehzade Mahmud Azerbaycan tarafından hezimete uğramış bir halde Horasan'a geldi. Yolda Sultan Ebû Sa'îd'in askerlerinin birçoğu ona katıldı. Bu şehzade Câm civarında Emir Şücâüddin Velî Bey'le savaşa tutuştu, ama bozguna uğrayıp Herat'a gitti. Fakat burada bu büyük emirin Merv-i Şahcan'dan Herat'a gelmekte olduğunu işitince orada da durmayarak Huttalan Hisarı'nın yolunu tuttu.

O sırada büyük emirin [Ebülgazi Sultan Hüseyin Bahadır] ordusu Çihlduhterân-ı Bâdgîs'te bulunuyorlardı. Tanrı'nın inayetinin eseri olarak Sultan Ebû Sa'îd'in bütün emirleri ve serdarları takım takım gelip bu büyük

emire sığındılar ve elini öptüler. Emir hazretleri de inayet buyurdu; hepsinin geçmişteki kabahatlerini bağışladı ve her birini Ebû Sa'îd zamanında işgal ettikleri mevkilerde bıraktı.

Yaradılışındaki merhamet ve şefkatin icabı daima Ebû Sa'îd'le aralarında geçen maceralarından dolayı üzülür ve "O benim anam babam gibiydi. Keşke bu felaket o yüce sultana gelmeseydi, ben de bu saltanata nail olmaktan mahrum olsaydım" der ve gözlerinden yanaklarına yaşlar akardı. Ne kadar büyük bir şefkat ve insaf!

Hiç şüphe yok ki Tanrı Emir Timur'un tahtını bu yüce mertebeli emire miras bırakmış ve geçmiş sultanların makamını onun şerefli vücuduyla süslemiştir. Bu melek ahlaklı padişah hakkıyla işgal ettiği bu tahtın üzerinde asırlarca daim olsun, onun evlatları ve torunları kıyamete dek hilafet ve devletten mahrum olmasın.

EMİRZADE YADİGÂR MUHAMMED BİN SULTAN MUHAMMED BİN BAYSUNGUR İLE YAPILAN İLK SAVAŞ

Bu savaşın sebebi şuydu: Tanrı'nın tevfiki ve asuman-ı saadet [saadet feleği] ile Horasan saltanatı bu İslam padişahına müyesser olduğunda ve memleketin tüm ileri gelen emirler ve ayanı hep gelip kendisine itaat ettiğinde, [Akkoyunlu hükümdarı] Emir Ebû Nasr Hasan Bey, mülkün varisi olup küçükten beri Türkmenler arasında büyüyen adı geçen emirzadeyi bu eyaletin namzedi yaptı ve büyük bir orduyla beraber Horasan tarafına gönderdi. Horasan'ın ileri gelen emirlerini ve Sultan Ebû Sa'îd'in serdarını adı geçen şehzadenin maiyetinde o tarafa sevketti.

[Uzun] Hasan Bey'in yardımıyla yanında birtakım meşhur emirler olduğu halde Irak sınırından Horasan'a geçen Emirzade Yadigâr Muhammed, ilk hamlede Esterâbâd üzerine yürüdü ve o sınırları eline geçirdi. Zamanın padişahı tarafından oraların hâkimi yapılan Emir Şeyh Zahidî'yi bozguna uğrattı. Bu haber Herat tahtını işgal eden padişahın kulağına gittiğinde hemen bir ordunun hazırlanmasını emretti ve Yadigâr Mehmed ile savaşmak üzere Esterâbâd tarafına yürüdü.

Dergâhtan boru sesleri duyulduğunda,

Zemin, zaman gibi yerinden oynadı. [BEYİT]

Ilgar [akın] için padişahın alayından önce giden bazı ileri gelen emirler düşmanın hücumlarına dayanamayarak kaçıp dağlara sığındılar. Nihayet

Derbend-i Şikkan'a yakın olan Yaylak-ı Harezmî civarında talih yardım etti ve İslam padişahı 874 yılında payitahtından kalkıp bu meşhur emirlere ulaştı, emirler sevinçten şu şiiri okudular:

Ne güzel! Senin gelişinle talih bize merhaba dedi.

Senin güzelliğinin devrinde gül gömleğini yırttı.

Yıldızlar senin ordularını görüp methüsenada bulundular.

Melekler yüzünü görünce dualar ettiler.

Ertesi gün düşmanlar Kûh-i Şikkan'a inmişlerdi. Bu genç talihli padişah orduyu düzenlemekle uğraştı. Düşman askerinin çokluğunu gören kumandanlar ürktüler ve padişaha, "Bu dağı bırakmamak uygun değildir, çünkü düşman askeri çok fazla görünüyor" dediler. Padişah bu sözleri işitince bu emirlere karşı bağırdı ve Şahnâme'den şu beyti okudu:

Eğer ben düşmandan korkarsam

Toprakla beraber olmak benim için hayırlıdır. [BEYİT]

Hemen ordunun sağ ve sol kanadını düzene koydu.

Ertesi gün bu lacivert felek

Güneşin teninden bir boncuk dikti. [BEYİT]

İslam padişahı düşmana hücum etmek üzere atına bindi. Derbend-i Şikkan'da öyle bir savaşa girişti ki, Heft-hân ve İsfendiyâr'ın Zabul'daki savaşları bundan fazla değildi.

Ruhları avucunda tutan Azrail'den ölüm beratı geldi.

Ruhlar ağlayıp sızlayarak cesetlerin üzerine titremeye başladı. [BEYİT]

Nihayet zafer rüzgârları bu ikbal sahibi padişahın arzu ettiği şekilde esmeye ve Ruhülkudüs fetih ayetlerini okumaya başladı. Aradan çok geçmeden düşmanın bayrakları tersine çevrildi ve devleti talihsizliğe döndü.

Emirzade Yadigâr Muhammed birçok hileyle bu bela girdabından yakasını kurtarabildi. Bu emirzadenin maiyetindeki Türkmen ve Çağatay emirleri insanların boyunlarına sahip olan İslam padişahının çadırının iplerine bağlandılar, esir oldular.

İslam padişahı o gün ikindi vakti Cenârân'a indi, her tarafa fetihnameler gönderdi ve siyaset icabı Türkmen ve Çağatay emirlerinden üç kişiyi öldürüp vahşi hayvanlara yem yapıp diğer esirlerin hayatını bağışladı.

Ebediyete kadar bana dua edin.

Ey esirler, haydi evlerinize yurtlarınıza gidin. [BEYİT]

Vatanlarına yakınlaşmış olan esirler, sanatkârlar ve askerler gönül rahatlığıyla padişaha dua ederek İsferâyîn ve Güyan yoluyla Herat ve Horasan memleketlerine geçip gittiler.

Derecesi yüce olan bu büyük ve muzaffer emir [Ebülgazi Sultan Hüseyin] akın amacıyla Herat üzerine yürüdü. Bu fetih 874 yılında oldu.

EMİRZADE YADİGÂR MUHAMMED'İN ÖLDÜRÜLMESİ VE HERAT'IN İKİNCİ KEZ FETHEDİLİŞİ:

Akıllıların aklı emirin bu başarılara nasıl ulaştığını idrak etmekten âcizdir. Böyle bir zafer Rüstem-i Destan'a bile nasip olmamıştı. Behrâm-ı Gûr'un Hakan ile olan savaşı bile bununla ölçülemez. Tarihlerde bahsedilir: Behrâm-ı Gûr üç yüz askeriyle doksan bin askeri olan Hakan'ı mağlup etmişti. Fakat ikisi arasındaki savaş bir sahrada olmuştur. Bu büyük emirin yaptığı baskınsa saltanatın merkezinde oldu, bunca derbentler, muhafızlar ve şehrin koruyucuları olduğu halde savaşı kazandı. Kudret ve azamet yüce Tanrı'nındır.

Bu savaşın sebebi şuydu: Emirzade Yadigâr Muhammed mağlup olduğunda emir-i kebir Ebû Nasr Hasan Bey'den yardım istedi ve o da muazzam bir ordu hazırladı. Başta Yakub Bey olmak üzere birtakım Türkmen emirleriyle beraber kendi yakınlarından Yusuf Bey'i Horasan'a gönderdi.

Bu ordu Yadigâr Muhammed'in ordusuna katıldı ve hep birden Horasan tarafına yürüdüler. İsferâyîn, Sebzvar ve Cüveyn vilayetlerini ele geçirdiler. Bunun üzerine emir [Ebülgazi Sultan Hüseyin] de Yadigâr Muhammed ve Türkmenlere karşı yürüdü. Câcirm sınırlarında her iki tarafın karavulları [öncüleri] Câcirm ile Cüveyn arasında karşılaştılar. Uzun süre devam eden savaşın ardından Yadigâr Muhammed'in karavulları bozguna uğradı. Zamanın en önemli kahramanlarından ve Yadigâr Muhammed'in ordusunun en meşhur yiğitlerinden Nimet-i Harezmî yanında Yadigâr'ın yakın adamlarından birkaç kişiyle birlikte esir oldu. Emir hazretleri de beraberinde birçok suçlu kişiyle birlikte bu Nimet-i Harezmî'yi öldürdü. Yadigâr Muhammed'le Türkmen ordusu bundan ürktüler ve gece vakti Câcirm kasabasından kaçtılar.

Emir hazretleri zaferle dönüp geldi. Hasan Şeyh Timur'u Esterâbâd eyaletine gönderdi ve kendisi de Eleng-i Radegân'da kaldı. Horasan civarındaki Türkmenleri ve birçok ayak takımını topladı.

Yadigâr Muhammed Mirza'ysa bozguna uğradıktan sonra tekrar kendini toparladı ve Bistam'a bağlı olan Cenaşek'te Hasan Şeyh Timur ile ilişki kurdu. Bu tilki gibi görünen kurt onu yanına çağırdı ve Cürcan'ın dışında buluştular. Emir hazretlerinden utanıp korkmaktan vazgeçti. Bu arada Türkmenlerin ileri gelen emirlerinden ve [Uzun] Hasan Bey'in yakınlarından olan Şeyh Ali Purnak da yardım için Irak'tan geldi.

Böylece yeniden kuvvet ve kudret kazanan Yadigâr Muhammed, 874 yılında fütuhat ümidiyle Firuzgand'dan kalkıp Horasan üzerine yürüdü. Emir hazretleri de adam akıllı savaş hazırlığı yapıp onları karşılamak ve saltanat davasında bulunan bu adamın cezasını vermek için Radegân'dan hareket etti.

Fakat askerler, gençler, tecrübesiz ve küstah bazı emirzadeler bu talihi kutlu emirden yüz çevirdiler ve hile yoluna saptılar. Emir [Ebülgazi Sultan Hüseyin] hazretleri buna çok üzülerek Herat'a dönüp gitti. Emirin ordusundan askerler her gün takım takım kaçmaya ve düşman ordusuna katılmaya başladılar.

Emir, bu ahmağın baltayı kendi ayağına vurduğunu, fakat bu bedbahtların bundan haberi olmadığını, doğruyu eğriyi ayırt edemediklerini açıkça görüyordu. Fakat hayvanattan farkı olmayan avam takımıyla ancak Tanrı başa çıkar. Bu yüzden de akıbeti iyi olan emir [Ebülgazi Sultan Hüseyin] talihin yardımı zuhur edinceye kadar bir süre tahtını bırakıp Herat'tan çıkmaya karar verdi. Uruğunu ve birtakım eşyasını alıp yakın adamlarıyla beraber Kisar, Meymene ve Belh civarını dolaşmaya çıktı.

Yadigâr Muhammed Mirza da bu fırsattan yararlanarak birtakım Türkmenlerle birlikte Herat şehrine girdi. Ahaliye zulüm ve hoş görülmeyen işler yaptılar. Ahali yabancı askerlerin zulmüne uğradı ve pis ağızlı Türkmenler zulmetmeye başladılar, açıkça dinden çıkıp günah işlediler. Ama bu hiçbir şeyden anlamayan şehzade, mazlum halka hiç yardım etmiyor, hatta onların halini bile sormuyordu. Âciz kalan ahali yalnızca Tanrı'dan medet umuyordu.

Bu haber emir hazretlerinin kulağına gelince gayret ve İslam hamiyeti galeyana geldi. Devletin emirlerine, "Ben dünyanın bir yerinde hayatta

olayım da İslam diyarında böyle zulüm olsun. Bu reva mıdır?” dedi.

O mecliste hazır olanlar hep birden, “Binlerce can senin uğrunda feda olsun. Biz yapılacak bu savaşı cihad-ı ekber biliriz” dediler.

Bunun üzerine Emir [Ebülgazi Sultan Hüseyin] Meymene’de ordunun merkezini, sağ ve sol taraflarını düzene koyarak tecrübeli ve atlı iki bin kişiyle ılgar yapılmasını emretti.

O mesut devirli padişah sağında fetih ve nusret,

Solunda baht ve devlet olduğu halde Meymene’den kalktı. [BEYİT]

Nihayet üç gün üç gece dağları tepeleri aştılar. Dördüncü gün ikindi vakti Bâdgîs sınırında asi ordudan birkaç kişiyi yakaladılar ve bunlardan düşmanın durumunu anladılar.

Onlar: “Yadigâr Muhammed zevku sefayla meşguldür. Emirleri ve askerlerinden her biri bir dilberle yatıp kalkmakta, herkes bir dostuyla bir kenara çekilip meşgul olmaktadır” dediler.

Emir hazretleri düşmanın bu durumda olduğunu işitince çok sevindi. Hemen elinden iş gelen kişilerin gönlünü hoş etti. Cephaneyi işinin ehli gençlere dağıttı. Emirlerinden her birini düşman emirlerinden birini yakalaması için görevlendirdi ve derhal Kîtun dağından aşağı indi. Gece yarısı Herat’ın piri Hâce Abdullah Ensârî’nin amber kokulu türbesinin civarını dolaştı ve onun fetihlerle dolu ruhundan yardım istedi.

Subh-i kâzib[144] ışıkları Herat yollarını aydınlatmaya başlamıştı. Hemen Bağ-ı Zâgân’ın kapısına geldi. Bekçiler ve muhafızlar direnip karşılık vermek istedilerse de fayda vermedi. Baltayla kalenin kapısını kırdılar. Emir hazretleri zafer bağının içine girdi.

144 Subh-i kâzib: Tan atmadan önceki geçici aydınlık; sabaha karşı görülen ve bir süre sonra kaybolan ağarma.

Tesadüfen o akşam orada Yadigâr Muhammed bir dilberle beraber sarhoş halde uyumaktaydı. Bu gürültüler kulağına ulaşınca birdenbire yerinden sıçradı ve etrafta bir kıyamet koptuğunu gördü. Perişan halde kalkıp bağın bir köşesinde gizlenmek istedi. Emirin yakın adamları onu görüp yakasından tutarak yanına getirdiler. Bu şehzade öyle bitkin bir haldeydi ki cansız gibi, sersem sersem yere bakıyor ve âdeti olduğu şekilde hiç ses çıkarmıyordu.

Emir [Ebülgazi Sultan Hüseyin] yüzünü ona dönerek şöyle dedi: “Ey hamiyetsiz, bizim ailemize ar getirdin. Türkmenlerin ötedenberi bizim

babalarımızın ve büyükbabalarımızın fikir ve düşüncelerine kavilleri olduğu halde, sen onların yardımıyla Sultan Şahruh'un tahtına oturup âleme kendini göstermekten ve bütün zalimleri bize miras kalmış mülkümüzün ahalisinin başına musallat etmekten utanmadın mı?"

Ey kara yüzlü, kırmızı yüzü sararttın. [MISRA]

Bundan sonra da emir cellatlara bizzat emretti ve hemen onu öteki dünyaya gönderdiler. Bu vaka 875 yılı Sefer ayının yirmi yedinci çarşamba günü oldu.

Sayısı haddinden fazla olan Türkmenler o gecenin sabahında takım takım kaçıp gittiler; emirin korkusundan derileri vücutları üzerinde kurumuştu. Bu arada ileri gelen emirler de yakalamaya memur oldukları düşman emirlerini nerede buldularsa tutup getirdiler. Emir [Ebülgazi Sultan Hüseyin] Emir Celâyir'i öldürdü, geri kalan suçluların canlarını bağışladı. Emirin Tanrı'nın inayetine erişmesinden dolayı duyduğu sevinç sayesinde affa nail oldular.

Bu tezkirenin yazarı şu şiiri söyledi:

Şahlardan hangisi Fâryâb'ın mahsulleriyle atını yemledi,

Mürgab çeşmesinden de su içirdi.

Seher vaktinde Herat başkentine güneş gibi erken hücum etti.

Düşmanın gözlerinden uykuyu giderdi.

Böyle bir devlet kime müyesser olur,

Böyle bir murat, bu bahtiyar padişahtan başka kime verilir.

Ey Tanrım, sen lütuf ve kereminle

Bu ebedi devleti intikal ve inkılaptan uzak tut.

ENDEHÛD'UN FETHİ VE ŞEHZADE SULTAN MAHMUD İLE YAPILAN SAVAŞ

Bu olayın aslı şöyledir: Sultan Mahmud bozguna uğradıktan sonra Herat'tan Hisar tarafına gitti ve oralarda kısa sürede yeniden kudret ve kuvvet topladı. Saltanatı ele geçirmek sevdasına kapılarak asker toplayıp Belh'i eline geçirdi. Bu sırada emir hazretleri de Türkmenlerin Horasan'da yakıp yıktıkları yerleri onarmakla meşguldü.

Sultan Mahmud'un bu istila haberi kulağına gelince onu defetmeye kalktı. Etrafına ta Cürcan ve Mâzenderân sınırından Mürgab'a dek olan yerlerden birçok asker topladı. Önce mektuplarla nasihatlerde bulunarak Sultan Mahmud'u yola getirmek istedi ve kendisine şöyle hitap etti: "Ey saltanatın

göz nuru, ey hilafet ağacının meyvesi, muhalefette bulunma. İnsafı elden bırakma. Barıştan ayrılma. Ordunun ve devletin dayanağı benim. Bana karşı kardeş ve evlat makamında olmayla yetin. Şunu iyi bil ki, eski düşmanlarımız pusuda bekliyorlar. Devletimize göz dikenler bir köşede oturmuş fırsat bekliyorlar."

Fakat bunların hiçbiri fayda etmedi. Sultan Mahmud insafı elden bıraktı ve savaşmak sevdasına kapıldı. Emir [Ebülgazi Sultan Hüseyin] onu nasihatle yola getirmekten ümidi kesince artık kılıcını gayret kınından çıkarmaya mecbur kaldı.

Eğer galip olacağını bilsen dahi, yine savaşmaya kalkma.

Savaştan kaçınmak mümkün olmasa da yine dur düşün. [ŞİİR]

Emir ordusunu toplayıp Endehûd civarında Çekmensaray denilen yerde onları saf saf dizdi.

Bazen insanların kafaları düşüyor, bazen kan damarları kaynıyor.

Bazen mızrakların ve hançerlerin uçları parlıyor. [ŞİİR]

Düşman saflarını bozan emir dağ gibi olan atına bindi. Pehlivanlarını ve kahramanlarını savaşa sürdü, onlara cesaret verdi. Bu kitabın yazarı olan ben de orada padişahın yanındaydım. Gözümle gördüm. Yükselen tekbir sesleri askerlerin ağzından çıkmıyor, hiç şüphe yok ki gayb âleminin Tanrı erlerinin dilinden çıkıyordu. Eminim ki, o savaşta bulunanların hepsinin kanaati buydu. Bunu böyle gördüler ve hissettiler.

Bir kimse koruyucu Tanrı'nın himayesinde olursa yıldızlar

Onun mühimmatı ve gökteki vetedler [kazıklar] onun askerleri olur.

Nihayet bir anda fetih ve zafer rüzgârları esmeye başladı. Sultan Mahmud'un bayrakları baş aşağı oldu ve askerleri bozguna uğradı. Savaş erleri bu savaşı dünyanın önemli savaşlarından, hatta en çetinlerinden sayarlar. Tanrı savaşın böylesini bu emirden başkasına nasip etmemiştir. Bütün emirler ve pehlivanlar bunu teslim ettiler ve şu beyti okudular:

Ey sancağındaki Ayın yeri Ülker yıldızının üstü olan;

Zaferin yüzü senin ayna gibi olan kılıcından görünüyor.

Emir bu fetihten sonra Belh ve civarını eline geçirdi. Irak serdarlarından olan Ahmed Müştak'ı buraya vali yaptı ve kendisi Herat'a döndü. Bu olay 876 yılı Muharrem ayında oldu.

BELH'İN KUŞATILMASI VE FETHİ

Bu acayip ve garip hallerdendir. Şunu bilmek lazımdır ki Belh çok eski bir şehirdir, hatta birçok tarihçinin iddiasına göre dünyada ilk kurulan şehirlerdendir. Bazıları en eski şehrin Demavend olduğunu söyler, bazıları Babil'in en eski olduğunu ileri sürer. Bazı tarihçiler Belh'i Belâh bin Ahnûh'un kurduğunu söylerken; diğerleriyse Belh'in kurucusunun aslında Keyûmers145 olduğunu, Hûşeng'in katilini burada öldürüşüne sevindiği için bu şehri kurduğu iddiasındadır. Ama ne olursa olsun Belh'in muazzam ve muhteşem bir şehir olduğunda herkes hemfikirdir.

145 Keyûmers: Fars mitolojisine göre, ilk insan (Hazreti Âdem'in Fars karşılığı) ve ilk hükümdar; Fars tarihi onunla başlar. Hükümranlığı sırasında refah içinde halkına silah yapımını, hayvan beslemeyi, ölüleri gömmeyi, şehirler kurup kalkınmayı, hatta yılın on iki aya bölünmesi gibi birçok uygarlık gereğini öğretmiştir.

Hakîmler Belh'e Ümmü'l-bilâd [memleketlerin anası], Kubbetü'l-islam [İslamın kubbesi], Cennetü'l-arz [yeryüzünün cenneti], Hayrü't-turab [toprakların hayırlısı] adlarını verirler.

Enverî ise Belh'in tarifi hususunda şöyle diyor:

Eğer gök çocuk olsaydı Belh onun dadılığını yapardı.

Çünkü o dünyanın mamurelerine analık etmesini bilir. [BEYİT]

Bugün mamur bir halde bulunan bu kale ve hisara Hisar-ı Hinduvar derler. Eski şehir harap olduktan sonra Ahnef bin Kays ve Kuteybe bin Muslim el-Bahilî'nin eline geçti. Yine Hişâm bin Abdülmelik zamanında Horasan emiri olan Nasr bin Seyyâr Horasan valisiyken, harap durumdaki kaleyi onun Hindu köleleri onardılar.

Hamza-i İsfahanî ise Muhammed Cerîr üt-Taberî'den şöyle rivayet eder: Nasr'ın altınla satın alınmış bin kadar kölesi vardı. Alınan ganimetin beşte biri on iki bin dinardı. Belh Kalesi'ni fethetmek mümkün değildir; çünkü altında taşkın akan su vardır, delik delinemez.

Emir Belh'i fethettiğinde bu diyarın valiliğini ve kale muhafızlığını Ahmed Müştak'a vermişti. Fakat bu alçak tabiatlı Türkmen bir süre sonra emire hıyanette bulundu: Velinimetine karşı nankörlük ederek Sultan Ebû Sa'îd'in oğullarının tarafına meyletti ve isyan bayrağını çekti.

Bu olay emir hazretlerinin pek ağrına gitti. Hemen atını sürüp büyük bir orduyla Belh kapılarına dayandı. Bir süre kuşattıysa da fetih müyesser olmadı. Orada savaşlar yapıldı, askerler yaralandı.

Emirler ve diğer ileri gelen kişiler Belh Kalesi'nin zaptının mümkün olmadığını, buna harcanan zahmetin boş ve faydasız olduğunu, eğer emir [Ebülgazi Sultan Hüseyin] bu işten vazgeçerse hakkında hayırlı olacağını söylediler.

Sen hıyabanlarda zevk ile şarap kadehini ele al.

Eski Belh'i tıpkı Rey gibi farz et. [BEYİT]

Fakat İslam padişahı ve bütün insanların velinimeti, zamanın Cemşid'i olan emir:

O aydın günde ve lacivert gecede: "Bu defa o alçak elime geçerse

Onu yerle beraber edeceğim" diye ulu Tanrı'ya yeminler etti.

Memleketin her tarafından bakır toplanması için emir verdi. Bundan mancınık, çarh-endaz, arrâde ve köşkencirler yaptırıp Belh ahalisinden intikam almak istedi. Büyük kazanlar yapıldı ve kalelere delik açan ustalar memleketin her yanından Belh'e geldi.

Bu haberler ahalinin ve Ahmed Müştak'ın kulağına gidince artık ne yapacağını şaşırdı. Makamından ayrılıp kale kapısını açmaktan başka çare bulamadı. Devletin emirlerine ve ayanına müracaat ederek şefaat diledi. Emir de miras aldığı lütuf ve merhamet sebebiyle bu nankör herifin kabahatlerini bağışladı.

Belh şehri böylece ikinci defa emirin eline geçti. Bu olay 878 yılında oldu.

EMİRZADE EBÛ BEKİR BİN SULTAN EBÛ SA'ÎD İLE SAVAŞ; BU ŞEHZADENİN VE TÜRKMEN EMİRLERİNİN ÇOĞUNUN ÖLDÜRÜLMESİ

Bu olay şöyle olmuştur: Şehzade Ebû Bekir'in anası Bedahşan padişahlarının neslindendir. Bu sultanın daha çocukluğunda Bedahşan saltanatının tahtına oturttuğu şehzadesi, babasının başına gelen olaydan sonra kısa sürede kuvvet ve şevket peyda etti. Hakikaten çok yakışıklı, cesur ve veziri cüretli olan yüce bir şehzadeydi. Bedahşan saltanatıyla yetinmedi. Daima şu şiiri okurdu:

Bedahşan mülkünün yüzüğü benim ne işime yarar.
Ta Çin'den Bedahşan'a kadar benim yüzüğüm hâkim olsun.
Kırhistan benim atımın talim alanı olamaz.
Onun talim alanı bütün yeryüzü olsun.

Bu öyle bir şehzadeydi ki, sahip olduğu şairlik tabiatıyla böyle inciler deler, böyle güzel şiirler söylerdi. Görünüşü güneş gibi parlaktı, özü Bedahşanlıydı. Bu cevherin kıymetini kim bilir, böyle güzel söz kim söyleyebilir?

Kısaca bu şehzade birçok kez kardeşleriyle savaştı ve barıştı. Nihayet şehzade Sultan Mahmud'a musallat oldu. Şadiman ve civarını ele geçirdi. Fakat bir süre sonra Mahmud'a karşı mağlup olarak Herat'a döndü. O hazret de onu güzel karşıladı. Kendisine ikram ve hürmette bulundu, şefkat ve merhamet gösterdi, kendisine damat yaptı. Şehzade bir süre o hazretin hizmetinde bulundu, fakat fesatçılar onu doğru yoldan çıkardılar. O da yanlış fikirlere kapıldı ve zamanın padişahının kapısından ayrılarak kaçmayı, orada durmaya tercih etti. Emir Seyyid Ferîd Argun'u hiç suçu olmadığı halde öldürdü. O mazlum emirin seyyidliğine ve eskiden beri gerçekleştirdiği hizmetlere kıymet vermedi, hürmetsizlik gösterdi.

Tirmiz civarında Horasan mülküne göz dikerek Merv'e gitti. Bunun üzerine emir hazretleri [Ebülgazi Sultan Hüseyin] de şehzade Ebû Bekir'le savaşmak üzere emirlerini Merv'e gönderdi. Ebû Bekir bozguna uğraması üzerine kalkıp Bedahşan'a gitti, ama orada da kalmamayı seçerek Kâbil ve Hint'e gitmek üzere yola çıktı, Âb-ı Sind sınırlarından Mekran ve Kirman'a doğru gitti.

Bu sırada Veli Pîr Ali ve Türkmen askerleri de ona katılmıştı. Veli Pîr Ali şehzadeyi Irak mülkünü almaya teşvik etti. Nihayet Irak, Azerbaycan, Diyarbakır, Fars ve çevresinin valisi ve büyük emir Ebû Nasr Hasan Bey'in gerçek halefi olan Emir-i Kebir Yakub bu şehzadenin üzerine yürüdü.

Şehzade Kirman'da Türkmen ordusuna mağlup olmasının üzerine bu kez tekrar Horasan üzerine yürüdü. İslam padişahına bu şehzadenin Siyistan'dan Horasan üzerine yürümekte olduğunu bildirdiklerinde zamanın padişahı ılgar için şehzade Ebû Bekir'in arkasına düştü.

Şehzade Ebû Bekir Sistan vilayetinden çöl yoluyla Turşîz ve Sebzvar'a gitti. İslam padişahı da onun arkasını bırakmadı. Ayrıldığı her konak yerine İslam padişahının ordusu da hemen peşinden yetişirdi. Ferah vilayeti

sınırından Esterâbâd'a dört fersah kalıncaya kadar Ebû Bekir'in peşini bırakmadı. Bu seferde emirin maiyetinde bulunanların dediklerine göre emir ile beraber gidenlerin de rakip oldukları kuvvetli atlardan iki bini telef veya hastalanıp yollarda kalmıştı.

Tanrı'nın kaza ve takdiriyle her nasılsa düşmanlar Esterâbâd civarında Ab-ı Cürcan'ın kenarında bir gün kalmışlardı. Bunların hiç haberleri bile olmadan yeryüzünün padişahı emirin bayrakları göründü ve ordusu çıkageldi. O anda düşmanlar bir kıyametin koptuğunu gördüler. Şaşkın bir halde atlarına bindiler ve ileri geri sürerek savaşmak istediler. Boğazlanıyorlarmış gibi hareketlerde bulundular. Nihayet kafalarının nikbet taşları altında ezildiğini ve ellerinin felaket ipleriyle bağlandığını gördüler.

Eğer kötü düşman seninle karşılaşırsa, bu tıpkı serçenin hüma

Sivrisineğin de şiddetli bir fırtınayla karşılaşmasına benzer. [BEYİT]

Sonunda İslam padişahının dalgalı bir denize benzeyen ordusu düşmanı dört taraftan çevirip kuşattı. Düşmanlar kaçacak yer bulamadıkları için kendilerini Ab-ı Cürcan'a attılar; bir kısmı boğuldu, bir kısmı esir edildi.

Emir bunların ileri gelenlerinden olan Pîr Ali Veled-i Şükür, Bayram ve kardeşiyle iki Türkmen'in daha huzuruna getirilmelerini emretti. Onlara şöyle dedi: "Ey bedbahtlar! Bu kendini beğenmiş çocuktan ne istediniz de, sonunda onu da kendiniz gibi bedbaht ettiniz. Şunu bilin ki ikbal ve devlet sizden yüz çevirmiştir. Bunca yıldan beri yaptığınız zulmün mükafatı da işte meydanda."

Bütün yıl sattığını bir günde al. [MISRA]

Sonra emir emretti ve bu güruhu derhal hayat âleminden ölüm âlemine gönderdiler.

Mülk ve saltanata rahneler açanın baş aşağı,

Ahdine vefa etmeyen ordunun da perişan olması iyidir. [BEYİT]

Şehzade Ebû Bekir bozguna uğradıktan sonra savaş meydanından çıkarak kendini sahralara attı. Atını ve esvabını değiştirerek Horasan yolunu tuttu. Bu şehzadenin talihi yüz çevirmiş, ikbali ona veda etmişti, perişan bir haldeydi. Giderken birtakım kadınlara rastladı. Horasan yolunu kaybetmişti ve bu kadınlar ona yolu gösterdiler. Nihayet Firuzgand sınırına geldi. Orada rastladığı bir ayaktakımı grubundan yemek istedi. Aralarındaki bir genç

feraseti sayesinde, onun şehzade Ebû Bekir olduğunu anladı ve peşine düştü.

Sonunda ona yetişti ve "Ey şehzade, senin kim olduğunu anladım. İstersen sana kılavuzluk edeyim ve seni düştüğün bu bela girdabından kurtarıp, selametle sahile ulaştırayım" dedi.

"Ey kişi, eğer sözünde durursan ben de seni ileride serdarlık rütbesine ulaştırırım" dedi şehzade.

Bu kişi bir süre şehzadeyle beraber gitti, sonra bundan vazgeçti ve şehzadeyi tutup bu ayaktakımının eline teslim etti. Fakat onlar da bu hazineyi gizlemeye, bu cevheri saklamaya muktedir olamadılar.

Yüce mertebe sahibi olmak cihetinden

Sultanların doğanı serçenin evinde olamaz. [BEYİT]

Emir [Ebülgazi Sultan Hüseyin] ordusuyla memleketleri fethedip şerirleri öldürdükten sonra Firuzgand sınırına geldi. Bu ayaktakımı Şehzade Ebû Bekir hakkında ona malumat verdiler ve emir onun hemen huzuruna getirilmesini emretti. O saltanatın göz nurunu hemen emirin huzuruna çıkardılar.

Emir bu genç şehzadeye, "Ey cahil genç, bu kadar masum insanın, özellikle de Peygamber'in neslinden olan bunca biçarenin kanının dökülmesine nasıl razı oldun. Devletin zevaline sebep olan bu Türkmenlere neden bu kadar yakınlık gösterip onlara bu kadar yüz verdin" dedikten sonra şu beyti okudu:

İyilerden ilgisini kesip kötülerle bir olan

İnsanın işlerinin sonu perişanlıktır. [BEYİT]

Ardından da şöyle devam etti: "Yazık ki sen sözüne güvenilir bir adam değilsin. Sana yaptığım iyiliklere karşılık senden kötülükten başka bir şey görmedim."

Emir bu sözleri söylerken gözlerinden sel gibi yaşlar akıyordu. Sonra emirlerine ve devlet erkânına dönerek dedi ki: "Ben bu ikbal fidanına bir kötülük yapmak istemiyorum. Çünkü kalbim ona karşı duyduğu şefkat yüzünden daima heyecan içindedir. Ruhum aramızdaki akrabalık bağlarını kesmek istemiyor."

Bunun üzerine bütün emirler hep birden feryat ederek şu şiiri okudular:

Mademki Tanrı sana düşmanına karşı zafer ihsan etmiştir.

Hemen dostların arzu ettiği veçhile onun kafasını kes.

Fakat iyi adamların nail olduğu sevabı kazanmak istersen

Onun kanından vazgeç, bırak gitsin.

Fakat bununla beraber emir onun yeryüzünde kalmasının devletin yok olmasına sebep olacağını gördü ve Şehzade Ebû Bekir'in öldürülmesini ister istemez onayladı.

İster düşmanla, ister dostla olsun

Mülkün barışa tahammülü yoktur. [BEYİT]

Tanrı'nın kazası ömür bağından o gencin ömür fidanını söküp attı. Onun ümit bahçesini düşmanların talihi gibi kara yaptı. Sonra da emir, Firuzgand civarından Meşhed-i Mukaddes yoluyla Herat'a gitti. Bu vaka 885 yılının Safer ayında oldu. Gerçekten de bu emirin her yılı, her ayı bir zaferle geçmiştir ve bundan sonra da geçecektir.

Feleğin ona ihsan ettiği her fetih ve zaferin sonu

Diğer bir fetih ve zaferin başlangıcıdır. [BEYİT]

Emirin bu başarılı işleri bütün cebbar padişahların yüreğinde elbette ki bir korku uyandırdı. Hâlâ etrafta bulunan padişahlar ve sultanlar onun sarayına bağlanmak için çareler arıyor, ona karşı içtenlik ve itaat havası içinde yaşıyorlar.

Horasan'ın bütün fakirleri ve ahalisi, onun himayesinde artık refah ve saadet içinde zaman geçiriyorlar. Bu melek sıfatlı emir daima dinin bayraklarını yükseltmek ve şeriatı güçlendirmek fikrindedir. Onun devrinde âlimlerin durumu mükemmel, gariplerin ve fakirlerin hayatıysa muntazamdır. Fesatçılar ve yol kesen haydutların, dinsizlerin vücutları ortadan kaldırılmıştır. Horasan ve Horasanlıları Tanrı lütuf ve inayetine mazhar etmiş; onları böyle bir padişahın himayesine, adalet ve merhametine bırakmıştır.

Eskiden konak yerlerinde, menzillerde hırsızlık ve eşkıyalık yapanlar bugün tövbekâr olmuşlardır. Buraların hepsi ribatlar ve diğer hayır müesseseleri sayesinde artık sülûk ehlinin ve misafirlerinin hizmetinde bulunmaktadır.

Cengiz Han'ın saldırıları devrinde hasislerin kerem kapısı gibi kapanmış olan ve harap olmaya yüz tutmuş bütün kanallar bugün kerimlerin geniş sofraları gibi cari olmaktadır. Sultan Mahmud-ı Gazi zamanından beri viran

olan ribat bugün devlet erbabının devri gibi mamur bir haldedir. Çiftçilik o dereceye ulaşmıştır ki yedinci feleğin sakin olan Zühal yıldızı [Satürn] yeryüzünün bütün çiftçilerini kıskanır. Ve Sünbüle'nin harman pazarı bu tarlalara haset etmekten kesada uğramıştır.

Senin lütuf ve inayetin yokken

Dünyada tabut ve darağacı olan şeyler,

Bugün sayende taht ve minber olmuştur.

Emniyet evi olan Herat payitahtı

Senin vücudunun yanı sıra cennetin kıskançlığının sebebi

İklim ve ülkelerin mumu olmuştur. [BEYİT]

Yüce Tanrı, bu emelleri kutlu emirin iman sahiplerinin emniyet ve imanı, İslam topluluğunun refah ve saadetinin yegâne sebebi olan ikbal gölgesini yıllarca uzatıp daim etsin; devlet şebistanının mumu ve haşmet bostanının selvileri olan yüce makamlı şehzadeleri bu emirin himaye gölgesi altında uzun ömürlü kılsın, kıyametin kıyamına kadar saltanat ve hilafeti bu sahibkıran emirin hanedanında sabit yapsın. "Biz rızkları taksim ettik" divanından her gün bir fetih ve yeni bir devlet, yüzü kutlu olan bu emire nasip etsin.

Kalbine gelenden daha fazla vilayet al.

Dünyanın her tarafını istila et. [BEYİT]

Tanrı âmin diyen kuluna rahmet etsin. Tamam olan bu kitabı İslam padişahının duasıyla sona erdirelim. Bu kitap izzet, yücelik ve cömertlik sahibi olan Mahmûd sıfatlı, meliku'l-vahhâb Tanrı'nın yardımıyla bitti. Hamd âlemlerin Tanrısı içindir. Salat ve selam onun resulü ve nebilerin sonu olan Muhammed Mustafa ve onun bütün ailesi efradı ashabı ve tabilerine olsun.

Tanrı'nın kullarının en aşağısı olan Devletşah bin Alâüddevle Bahtişah el-Gazi es-Semerkandî, peygamberlerin sonuncusunun Hicretinin 892 yılı Şevval ayının yirmi sekizinci gününde bu tezkirenin yazılmasını bitirdi.

Ey Tanrım, sen bu kitabın yazarına, kâtibine, okuyucusuna, dinleyicisine ve bu duaya âmin diyene mağfiret eyle.